Marmara Üniversitesi Yayın No : 657
Eczacılık Fakültesi Yayın No : 15

IV. TÜRK ECZACILIK TARİHİ TOPLANTISI BİLDİRİLERİ

(4 - 5 Haziran 1998; İstanbul)

Editör
Prof.Dr. Emre Dölen

İstanbul - 2000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Yayın No : 657
Eczacılık Fakültesi Yayın No : 15

IV. TÜRK ECZACILIK TARİHİ TOPLANTISI BİLDİRİLERİ

(4 - 5 Haziran 1998 ; İstanbul)

Editör
Prof.Dr. Emre DÖLEN

İstanbul – 2000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ISBN : 975 - 400 - 203 - 7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DÖNER SERMAYE İŞLETMESİ
TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ
MATBAA BİRİMİNDE BASILMIŞTIR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SUNUŞ

Bu bildiri kitabı, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi tarafından düzenlenen ve 4 – 5 Haziran 1998'de tarihî Haydarpaşa binasında gerçekleştirilen "IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı"na sunulmuş olan bildirilerin hemen tümünü kapsamaktadır.

Bildirilere sayfa ve görsel malzeme sınırlaması getirilmemiş, bildiri metinleri maddi hatalar ve dil bakımından redaksiyondan geçirilmiş ve kitapta bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu bildiri kitabı bu güne kadar yapılmış olan Türk Eczacılık Tarihi Toplantılarının basılan ilk bildiri kitabı olmaktadır. Kitabın basılmasına olanak sağlayan Marmara Üniversitesi Rektörlüğü'ne, kitabın baskıya hazırlanmasında yardımını esirgemeyen Prof.Dr. Nuran Yıldırım'a, baskı işlemini gerçekleştiren Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaa Eğitimi Bölümü'nün Başkanı Yrd.Doç.Dr. Mehmet Oktav'a teşekkür ederim.

Prof.Dr. Emre DÖLEN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÜZENLEME KURULU

Prof.Dr. Turhan BAYTOP	Onursal Başkan
Prof.Dr. Emre DÖLEN	Başkan
Yrd.Doç.Dr. Güler YALÇIN	Sekreter
Prof.Dr. Eriş ASİL	Üye
Prof.Dr. K. Hüsnü Can BAŞER	Üye
Prof.Dr. Ayşegül DEMİRHAN-ERDEMİR	Üye
Prof.Dr. Ahmet Cevdet EKİNCİ	Üye
Prof.Dr. Afife MAT	Üye
Prof.Dr. Sevgi ŞAR	Üye
Prof.Dr. Arslan TERZİOĞLU	Üye
Prof.Dr. Meral KEYER-UYSAL	Üye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Sunuş III
Düzenleme kurulu IV
İçindekiler V
Program IX

Emre DÖLEN
Açış konuşması XIII

Turhan BAYTOP
Açış konuşması XV

Ayten ALTINTAŞ
Eczacı Sınıfı'ndan Eczacı Mektebi'ne 1

Turhan BAYTOP
İstanbul Tıbbiye Mektepleri tarafından verilen tastikname, mezuniyet tezkiresi ve icazetnameler (1852 - 1909) 23

Nuran YILDIRIM
Nizamnâme-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye - Osmanlı Devleti'nde eczacılar nizamnâmesi – 1852 43

Feza GÜNERGUN – Asuman BAYTOP
Mehmet Ali Paşa (1837 - 1914) ve botanikle ilgili yayınları 105

Michèle NICOLAS
Eczacı Pierre Apéry (1852 - 1918) ve bilimsel yayınları 125

Emre DÖLEN
Ligor Bey (1875 - 1956) ve "Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî dersleri" adlı kitabı 141

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rengin DRAMUR
Türk eczacılığının gelişiminde önemli rolü olan hekim ve eczacılarımızdan Etem Pertev, İbrahim Etem Ulagay ve Beşir Kemal Pelin'in biyografileri.....197

Hüsrev HATEMİ – Ahmet C. EKİNCİ
Türkiye'de hekim ve eczacı yetiştiren değerli bir hoca : Prof.Dr. Suphi Artunkal.....203

Aysel GÜRSOY – Ahmet C. EKİNCİ
Türkiye'de eczacı yetiştiren değerli bir hoca :.....211
Doç.Dr. Semiha Tulus

Asuman BAYTOP
Prof.Dr. Nebahat Yakar (1915 - 1997) ve botanikle ilgili çalışmaları.....219

Müjgân ÜÇER
Sivas'ın sağlık hayatında ünlü bir sima : Ecz. Şevket Çubukçu (1902 - 1986).....229

Marcel CHAIGNEAU
Henri Moissan (1852 - 1907) : Kimya dalında Nobel Ödülü kazanan Fransız eczacı.....245

Gülbin ÖZÇELİKAY – Eriş ASİL
Nasrullah oğlu Salih'in "Gayetülbeyan fi Tedbiri Bedenil İnsan" adlı eseri üzerinde bir inceleme.....249

Nil SARI – Yahya OKUTAN
Kimya ilmine ait "Kitâbü'l Mecmuatül Mücerrebât"a kısa bir bakış.....261

Ayşegül DEMİRHAN - ERDEMİR – Öztan ÖNCEL
Ondokuzuncu yüzyıla ait "Diş Tozu Terkibi" adlı anonim bir risalenin Türk eczacılık tarihi açısından önemi ve bazı sonuçlar.....277

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nil SARI – Ramazan TUĞ
Enderun-ı Hümâyûn Kilâr-ı Hassa Başkullukçusu Derviş Mehmed'in dühn terkiplerine ait risalesi 283

Şeref ETKER
Brugnatelli Farmakopesi'nin 1818'de İstanbul'da yayınlanan Elence çevirisi 297

M. Bedizel ZÜLFİKAR - AYDIN
Fazlızade Mehmed (XVIII. yüzyıl) ve tedavi ettiği bir frengi vakası 303

Nilüfer GÖKÇE
Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası vakfiyesine göre darüşşifada çalışan personel ve kullanılan ilâçlar 311

Ayşegül DEMİRHAN - ERDEMİR – Öztan ÖNCEL – Ömür ELÇİOĞLU
Karanfil'in (Caryophyllus) Türk tıbbi folklorundaki yeri ve bazı bilimsel sonuçlar 323

Atilla ÖZGÜR – Abdullah ÖZEN
Türkiye'de bilimsel veteriner hekimliği eğitiminden önce hayvan hastalıklarında kullanılan ilâçlar 333

Ali Haydar BAYAT – Necdet OKUMUŞ
Lityazol Cemil ve Dr. Cemil Şener 357

Ferruh DİNÇER – Atilla ÖZGÜR – Abdullah ÖZEN
Türkiye'de veteriner hekimliği eğitiminde farmakoloji ve toksikoloji konusunda gelişmeler 367

Afife MAT
Osmanlı döneminde Türkiye'de kullanılan porselen ilâç kavanozları 383

Bayhan ÇUBUKÇU
Türkiye'de eczane ve ecza depolarında şiddetli ve hafif zehirlerin muhafazası 387

Sevgi ŞAR – G. Hale ÖZCÖMERT
Cumhuriyet döneminde Ankara'da açılan ve halen yaşayan eczanelerden örnekler 401

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Zeki TEZ
Sosyal ve teknik boyutlarıyla antikçağ ve ortaçağ'da parfüm, krem, kozmetik 423

K. Hüsnü Can BAŞER – M. KÜRKÇÜOĞLU – Gülendam TÜMEN
Bursa civarında gülyağı elde edilişi hakkında yeni gözlemler 439

Emre DÖLEN
XIX. yüzyılda Paris Eczacılık Yüksekokulu'nda öğrencilerin kimya laboratuvarları 447

Selim KADIOĞLU
Mevzuatta reçete istismarı 471

Mert SANDALCI
1925 - 1927 yılları arasında İstanbul'da yaşanan bir patent savaşı ve sonuçları 483

Sevil AŞICI
1930'lu yıllarda akciğer tüberkülozu tedavisinde kullanılan ilâçlar ve günümüzde tüberkülozun önlenmesinde eczacının rolü 505

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV. TÜRK ECZACILIK TARİHİ TOPLANTISI

PROGRAM

4 Haziran 1998 Perşembe

9.00 - 9.30	**KAYIT**
9.30 - 10.00	**AÇILIŞ**
	Açılış Konuşmaları :
	Prof.Dr. Emre DÖLEN (Başkan)
	Prof.Dr. Turhan BAYTOP (Onursal Başkan)
	Prof.Dr. Meral KEYER - UYSAL (Dekan)
10.00 - 10.30	**ARA**
10.30 - 12.10	**I. OTURUM**
	Oturum Başkanı : Prof.Dr. Ferruh DİNÇER
10.30 - 10.50	Prof.Dr. Ayten ALTINTAŞ
	Eczacı Sınıfı'ndan Eczacı Mektebi'ne
10.50 - 11.10	Prof.Dr. Turhan BAYTOP
	İstanbul Tıbbiye Mektepleri tarafından verilen tasdikname, mezuniyet tezkiresi ve icazetnameler hakkında
11.10 - 11.30	Prof.Dr. Nuran YILDIRIM
	Osmanlı Devleti'nin ilk eczacılık kanunu : Nizamnâme-i Eczacıyan (1853)
11.30 - 11.50	Öğr. Gör. Dr. Selim KADIOĞLU
	Mevzuatta reçete istismarı
11.50 - 12.10	Uzm. Ecz. Ulvi ERGÜN
	Türkiye'de ilâç sektörü içinde ecza kooperatiflerinin dünü ve bugünü
12.10 - 14.00	**YEMEK ARASI**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

14.00 - 15.20	**II. OTURUM**
	Oturum Başkanı : Prof.Dr. Turhan BAYTOP
14.00 - 14.20	Prof.Dr. Bayhan ÇUBUKÇU
	Türkiye'de eczane ve ecza depolarında hafif ve şiddetli zehirlerin muhafazası
14.20 - 14.40	Doç.Dr. Sevgi ŞAR - Uzm. Ecz. G. Hale ÖZCÖMERT
	Cumhuriyet döneminde Ankara'da açılan ve halen yaşayan eczanelerden örnekler
14.40 - 15.00	Prof. Dr. Afife MAT
	Osmanlı döneminde Türkiye'de kullanılan porselen ilâç kavanozları
15.00 - 15.20	Dr. Ecz. Doğan ÜVEY
	Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczahanesi (Haydarpaşa Tıp Fakültesi Eczanesi : 1903 - 1933)
15.20 - 15.50	**ARA**
15.50 - 17.30	**III. OTURUM**
	Oturum Başkanı : Prof.Dr. Eriş ASİL
15.50 - 16.10	Dr. Michèle NICOLAS
	Eczacı Pierre Apéry (1852 - 1918) ve bilimsel yayınları
16.10 - 16.30	Prof.Dr. Asuman BAYTOP - Doç.Dr. Feza GÜNERGUN
	Mehmet Ali Paşa (1837 - 1934) ve botanik ile ilgili yayınları
16.30 - 16.50	Prof.Dr. Emre DÖLEN
	Ligor Bey (1875 - 1956) ve "Nazarî ve Amelî Fenn-i İspançiyarî Dersleri" adlı kitabı
16.50 - 17.10	Prof.Dr. Aysel GÜRSOY - Prof.Dr. Ahmet C. EKİNCİ
	Türkiye'de eczacı yetiştiren değerli bir hoca : Doç.Dr. Semiha Tulus
17.10 - 17.30	Prof.Dr. Asuman BAYTOP
	Prof.Dr. Nebahat Yakar (1915 - 1997) ve botanikle ilgili çalışmaları
17.30 - 18.00	**ARA**
18.00 - 20.00	**KOKTEYL**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5 Haziran 1998 Cuma

9.30 - 10.50	**IV. OTURUM**
	Oturum Başkanı : Prof.Dr. Ayşegül DEMİRHAN-ERDEMİR
9.30 - 9.50	Prof.Dr. Hüsrev HATEMİ - Prof.Dr. Ahmet C. EKİNCİ
	Türkiye'de hekim ve eczacı yetiştiren değerli bir hoca: Prof.Dr. Suphi Artunkal
9.50 - 10.10	Prof.Dr. Ferruh DİNÇER - Yrd.Doç.Dr. Atilla ÖZGÜR - Arş.Gör. Abdullah ÖZEN
	Türkiye'de veteriner hekimliği eğitiminde farmakoloji ve toksikoloji konusunda gelişmeler
10.10 - 10.30	Prof.Dr. Emre DÖLEN
	XIX. yüzyılda "Paris Eczacılık Yüksekokulu"nda öğrencilerin kimya laboratuvarları
10.30 - 10.50	Prof.Dr. Nil SARI - M. Yahya OKUTAN
	Kimya ilmine ait "Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebat"a kısa bir bakış
10.50 - 11.20	**ARA**
11.20 - 11.40	**V. OTURUM**
	Oturum Başkanı : Prof.Dr. Ahmet C. EKİNCİ
11.20 - 11.40	Öğr.Gör. Nilüfer GÖKÇE
	Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası vakfiyesine göre darüşşifada çalışan personel ve kullanılan ilâçlar
11.40 - 12.00	Yrd.Doç.Dr. Atilla ÖZGÜR - Arş.Gör. Abdullah ÖZEN
	Türkiye'de bilimsel veteriner hekimliği eğitiminden önce hayvan hastalıklarında kullanılan ilâçlar
12.00 - 12.20	Prof.Dr. Ayşegül DEMİRHAN-ERDEMİR - Doç.Dr. Öztan ÖNCEL
	XIX. yüzyıla ait "Diş Tozu Terkibi" adlı anonim bir risalenin Türk eczacılık tarihi açısından önemi ve bazı sonuçlar
12.20 - 12.40	Yrd.Doç.Dr. Bedizel ZÜLFİKAR - AYDIN
	Bir frengi vakası ve tedavisi
12.40 - 14.00	**YEMEK ARASI**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

14.00 - 15.20	**VI. OTURUM**
	Oturum Başkanı : Prof.Dr. Nil SARI
14.00 - 14.20	Prof.Dr. Marcel CHAIGNEAU
	Henri Moissan (1837 - 1914) : Kimya dalında Nobel Ödülü kazanan Fransız eczacısı
14.20 - 14.40	Prof.Dr. Rengin DRAMUR
	Memleketimizde Türk eczacılığının gelişiminde rolü olan eczacılarımızdan Etem Pertev, Beşir Kemal Pelin ve İbrahim Ethem Ulagay'ın biyografyaları
14.40 - 15.00	Prof.Dr. Ali Haydar BAYAT - Necdet OKUMUŞ
	"Lityazol Cemil" ve Dr. Cemil Şener
15.00 - 15.20	Ecz. Müjgan ÜÇER
	Ecz. Şevket Çubukçu (1902 - 1986)
15.20 - 15.50	**ARA**
15.50 - 17.30	**VII. OTURUM**
	Oturum Başkanı : Prof.Dr. Nuran YILDIRIM
15.50 - 16.10	Prof.Dr. Zeki TEZ
	Sosyal ve teknik boyutlarıyla antikçağ ve ortaçağda parfüm, krem ve kozmetik
16.10 - 16.30	Prof.Dr. K. Hüsnü Can BAŞER - M. KÜRKÇÜOĞLU - Prof.Dr. Gülendam TÜMEN
	Bursa civarında gül yağı elde edilişi hakkında yeni gözlemler
16.30 - 16.50	Prof.Dr. Nil SARI - Ramazan TUĞ
	Enderun-ı Hümâyûn Kilâr-ı Hassa Başkullukçusu Derviş Mehmed'in (1764/5 - 1840) dühn terkiplerine ait risalesi
16.50 - 17.10	Prof.Dr. Ayşegül DEMİRHAN - ERDEMİR - Doç.Dr. Öztan ÖNCEL - Yrd.Doç.Dr. Ömür ELÇİOĞLU
	Karanfilin Türk tıbbi folklorundaki yeri ve bazı bilimsel sonuçlar
17.10 - 17.30	Yrd.Doç.Dr. Sevil AŞIÇI
	1930'lu yıllarda akciğer tüberkülozu tedavisinde kullanılan ilâçlar ve günümüzde tüberkülozun önlenmesinde eczacının rolü
17.30 - 18.00	**KAPANIŞ OTURUMU**
	Oturum Başkanı : Prof.Dr. Emre DÖLEN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AÇIŞ KONUŞMASI

Prof.Dr. Emre DÖLEN

IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantı'sına hoşgeldiniz. Bu toplantılar ikişer yıllık aralıklarla düzenli olarak yapılır duruma gelerek artık gelenekselleşmiştir. I. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Prof.Dr. Turhan Baytop'un girişimi ve Mustafa Nevzat İlâç Sanayii A.Ş.'nin katkılarıyla 11 Mayıs 1990'da İstanbul'da yapılmış ve bu toplantıya 14 bildiri sunulmuştur. Dört yıllık bir aradan sonra Prof.Dr. Ekrem Sezik ile Prof. Dr. Eriş Asil'in girişimleri sonucunda Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi ile Gazi Üniversitesi Eczacılık Fakültesi tarafından ortaklaşa olarak II. Türk Eczacılık Tarihi Simpozyumu düzenlenmiştir. Ankara'da 6 – 7 Mayıs 1994 tarihlerinde yapılan bu toplantıya 24 sözlü bildiri ile iki poster sunulmuştur. III. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Prof.Dr. K. Hüsnü Can Başer'in girişimiyle Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi tarafından 3 – 4 Haziran 1996 tarihlerinde Eskişehir'de düzenlenmiş ve bu toplantıya 24 sözlü bildiri ile bir poster sunulmuştur. Bugün Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi tarafından düzenlenen IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı'na başlıyoruz. 4 – 5 Haziran 1998 tarihlerini kapsayan bu toplantıda 31 sözlü bildiri ile üç poster sunulacaktır. Görüldüğü gibi bu toplantılara sunulan bildiri sayısı giderek artmakla birlikte poster sayısında önemli bir artış olmamaktadır.

Toplantının düzenlenmesinde çok sayıda kişi ve kuruluşun çeşitli düzeylerde katkıları olmuştur. Ayek Anadolu Yakası Eczacılar Kooperatifi'ne ve Yönetim Kurulu Başkanı Uzm. Ecz. Ulvi Ergün'e, MEF Eğitim Kurumları Yönetim Kurulu Başkanı İbrahim Arıkan'a, Nobel İlâç Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ne, Dr. Nejat Ferit Eczacıbaşı Vakfı'na ve Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Bülent Eczacıbaşı'na, Wyeth İlâçları A.Ş.'ne, Dr. F. Frik İlâç Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.'ne, Bayer'e, Organon'a, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanlığı'na, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eğitimi Bölümü Başkanı Yrd.Doç.Dr. Mehmet Oktav'a ve öğretim elemanlarına, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden Arş.Gör. Simay Bodur ile Arş.Gör. Güray Çırakman'a ve katkıda bulunan diğer kişilere katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Her toplantıda olduğu gibi bu toplantıda da elbet bazı eksiklikler olmuş, örneğin bazı kişilerin davet edilmesi unutulmuştur. Bütün bu eksiklikler için özür dilerim.

Kongre ve sempozyumlardaki unutulmaz katkıları ve yapıcı eleştirileri ile tanıdığımız Prof.Dr. Ekrem Kadri Unat Hoca'yı yakın zamanda kaybettik. Kendisi bu toplantıya bir bildiri ile katılacaktı. Bu vesileyle kendisini rahmetle anıyorum.

Toplantımız Cumhuriyet'imizin kuruluşunun 75. yılına rastlamaktadır. Bu mutlu rastlantıdan yararlanarak toplantımızı Mustafa Kemal Atatürk'ün "En büyük eserimdir" dediği Cumhuriyet'imizin ve Cumhuriyet Devrimi'nin 75 yılının anısına armağan ediyoruz.

Toplantımızın verimli geçmesini diler 2000 yılında İzmir'de yapılacak olan V. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı'nda buluşmak üzere hepinize saygılar sunarım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AÇIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Turhan BAYTOP

I. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı, Prof.Dr. Turhan Baytop'un önerisi ve çalışmaları sonucu olarak, 11 Mayıs 1990 tarihinde İstanbul'da yapılmıştır. Bu toplantıya Fransız Eczacılık Tarihi Cemiyeti (Société d'Histoire de la Pharmacie) başkanı Dr. Henri Bonnemain ile birlikte 50 kadar Fransız eczacısı da katılmıştır.

Toplantıya 16 bildiri sunulmuş ve bu toplantıyı Ankara (1994) ve Anadolu (1996) Üniversitesinde yapılan toplantılar izlemiştir. Bu gün, Marmara Üniversitesi'nde gerçekleştirdiğimiz dördüncü toplantıdır. Sunulan bildiri adedi 30 civarındadır. Sekiz yıl içinde bildiri adedinin iki katına çıkması, Türk eczacılık tarihi konusuna duyulan ilgi bakımından, kıvanç verici bir olaydır.

Geçtiğimiz 1997 yılında, konumuz ile ilgili olarak üç önemli kitap yayınlanmıştır :

1- *Prof. Dr. Turhan Baytop :* ***Laboratuvar'dan Fabrika'ya (Türkiye'de İlaç Sanayii : 1833 - 1954).*** Bayer Türk Sağlık Ürünleri Bölümü Yayınlarından, İstanbul 1997.

2- *Gülnur - Mert Sandalcı :* ***Belgelerle Türk Eczacılığı (1840 - 1948).*** Cilt I. Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınlarından, İstanbul 1997.

3- *Prof. Dr. Hüsrev Hatemi :* ***Ağrı.*** Abdi İbrahim İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş. Yayınlarından, İstanbul 1997.

Türk Eczacılık Tarihi konusuna önemli katkılar getiren bu üç özgün eserin yazarlarını içtenlikle kutluyoruz. Bu eserleri olağanüstü bir güzellikte bastırarak Türk bilim tarihine kazandıran Bayer Türk, Eczacıbaşı ve Abdi İbrahim firmalarının yöneticilerine şükranlarımızı sunar ve desteklerinin devamını dileriz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı değerli meslektaşımız Prof. Dr. Emre Dölen'in üstün gayretleri sayesinde gerçekleştirilmiştir. Kendilerine ve bu tarihî binada toplanmamızı sağlayan Sayın Rektör Ömer Faruk Batırel'e ve Sayın Dekan Meral Keyer-Uysal'a içtenlikle teşekkür ederiz.

Fransız Eczacılık Tarihi Cemiyeti (Société d'Histoire de la Pharmacie) ve Fransız Milli Eczacılık Akademisi'nin (Académie National de Pharmacie) üç üyesi (Prof.Dr. Marcel Chaigneau, Prof.Dr. Pierre Delaveau ve Dr. Michèle Nicolas) bildirileri ve şahısları ile toplantımıza katılmış bulunmaktadırlar.

1913 yılında kurulmuş olan dünyanın ilk eczacılık tarihi cemiyeti'nin üyelerini aramızda görmekten mutluluk duyuyoruz. Kendilerinden selâmlarımızı Fransız meslektaşlarımıza iletmelerini rica ediyoruz.

Ayrıca bildirileri ve katılmaları ile toplantımıza değer kazandıran bütün meslektaşlarımıza teşekkür ederiz.

Hepinize saygılarımı sunarım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ECZACI SINIFI'NDAN ECZACI MEKTEBİ'NE

*Prof. Dr. Ayten ALTINTAŞ**

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde eczacılık eğitimi modern tıp eğitiminin içinde 1839 yılından itibaren başlamıştı. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne içinde açılan "Eczacı Sınıfı" 70 yıl eğitimine bu şekilde devam etmiş ve ancak 1909 yılında "Eczacı Mektebi" halini almıştı. Bu araştırmamızda Eczacı Mektebi'nin neden ve nasıl kurulduğuna eldeki belgelerle açıklık getirilmeğe çalışılmıştır[1].

II. MEŞRUTİYET VE TIBBİYEDE YENİLENME ÇALIŞMALARI

23 Temmuz 1908 günü Sultan II. Abdülhamid Kanun-ı Esasî'yi yürürlüğe koyduğunu açıkladı, böylece II. Meşrutiyet ilân ediliyordu. Bu olay istibdadın sonu hürriyetin başlangıcı olarak kabul edilmiş, büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Bu tarihte İstanbul'da iki tıp okulu vardı. Biri 1903 yılından beri Haydarpaşa'daki görkemli binada eğitime devam eden askeri tıp okulu "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne" diğeri ise 1894 yılından beri Kadırga'daki binalarda eğitim veren sivil tıp okulu "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye" idi. Meşrutiyetin ilânı ile askeri ve sivil tıbbiyelerin hocaları da büyük bir coşku içinde hürriyete adapte olmağa çalışmışlar ve hemen eğitimlerini yenileme (ıslah) çalışmalarına başlamışlardı. Harbiye Nezâreti Askerî Tıbbiyenin yenilenme çalışmalarını tamamen "Muallimler Meclisi"ne bırakmış fakat kadroların azaltılması gerektiğine de dikkatlerini çekmişti[2]. Yapılan bir başka toplantıda İstanbul'da iki tıp okuluna lüzum olmadığı bu iki okulun birleştirilmesiyle bütçede önemli bir kazanç olacağı gündeme gelmiş ve prensip olarak kabul edilmişti. Yeni kadrolar konusunda anlaşmazlık başlamış ve içinden çıkılmayacak bir hal alınca bir başka çözüm aranmıştı. Dr. Süleyman Numan, Asaf Derviş ve Cemil Paşalar bu yenilenme hareketinin sivil tıp okulu içinde yapılmasının daha kolay olacağını düşünmüş ve Maarif Nâzırını buna ikna etmişlerdi[3]. Ekim 1908'de Mülkî Tıbbiyenin kadroları yenilenmiş ve 14 Kasım 1908'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Maarif Nezâreti'ne bağlandığı resmen bildirilmişti. 18 Kasım 1908'de Sivil Tıp Okulu yeni kadrosu ile ilk toplantısını Ka-

* İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dentoloji ve Tıp Tarihi ABD / İSTANBUL.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dırga'daki binasında yapmış ve Tıp Fakültesi olduğunu ilân etmişti. Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Meclis-i Muallimini reisliğe Cemil Paşa'yı seçmiş ve fakültenin eğitime 21 Kasım 1908'de başlayacağı ve bunun günlük gazetelerde ilânı kararını almışdı[4]. (Şekil – 1 ve 2). Darülfünun Tıp Fakültesi kurulduktan sonra yenilenme girişimleri de hızla devam etmişti. Gelecek sene olan 1909 senesinde Tıp Fakültesi, Eczacı ve Dişci Mektepleri için istenilen bütçe ayrıntılı bir şekilde yapılmış ve 22 Kasım 1908 günkü toplantıda Maarif Nezâreti'ne bildirilmesine karar verilmişti[5]. Kasım ayı sonunda Maarif Nezâreti'ne teklif edilen bu bütçe kabul edilemeden sivil ve askeri tıp okullarının birleştirilmesi çalışmaları başlamıştı. Bu konudaki toplantılar devam ederken sivil tıbbiyedeki Eczacı Sınıfı'nın sene sonunda yapılacak imtihanları tesbit edilmiş, imtihan listesi hazırlanmış hatta 1908-1909 senesi için ders programı da yapılmıştı [6] (Levha – 1 ve 2). Tıp Fakültesi Mec-

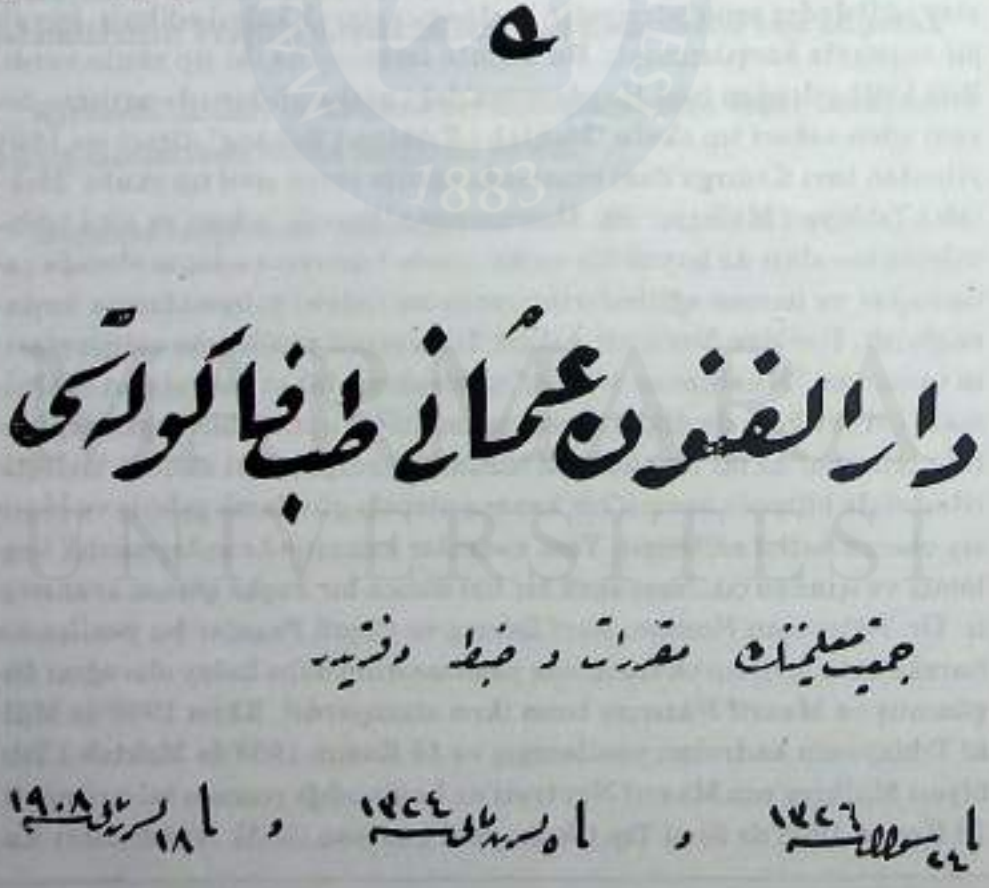
دار الفنون عثمانی طب فاکولته سی

جمعیت معلمینك مقررات و ضبط دفتریدر

Şekil – 1 : "Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Cemiyet-i Muallimin Mukarrerat ve Zabıt Defteri"nin kapak sayfası.

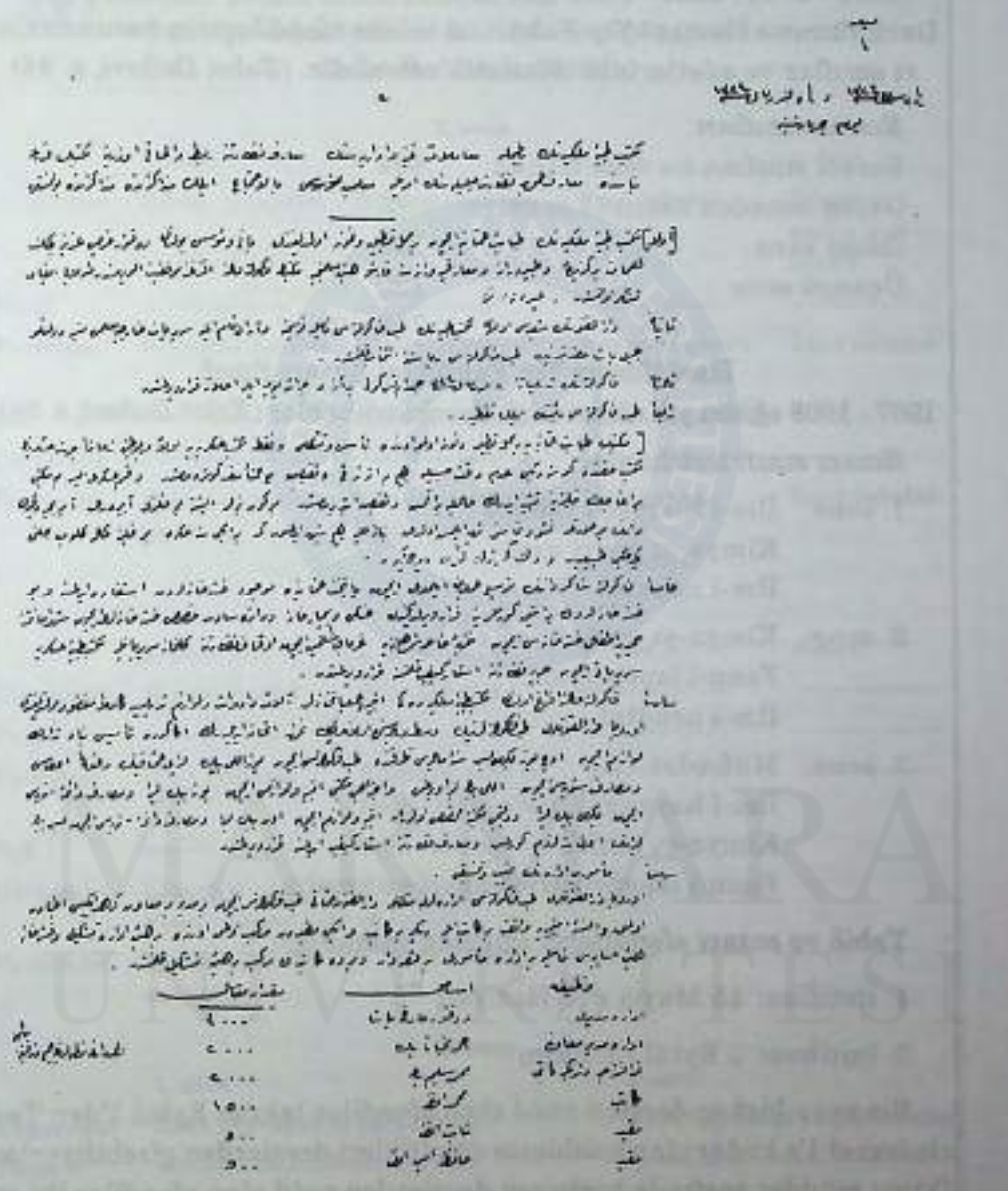

Şekil – 2 : Zabıt Defterinin 1. sahifesi. Mülkî Tıbbiye'nin 'Tıp Fakültesi" olduğu bildiriliyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LEVHA – 1

1908 Senesinde Mülki Tıbbiyedeki Eczacı öğrenci sayısı Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi talebe efendilerinin bulundukları sınıflar ve adetlerinin istatistik cetvelidir. *(Zabıt Defteri,* s. 91)

Eczacı sınıfları

Eczacı sınıfına bu sene alınan	502
Geçen seneden kalan (1.sene)	40
İkinci sene	103
Üçüncü sene	120
	765

Darülfünun Tıp Fakültesi Eczacı Sınıfı

1907 - 1908 eğitim yılı sonunda girilecek imtihanlar (*Zabıt Defteri*, s. 58).

Eczacı sınıfı imtihanları

1. sene: İlm-i hikmet-i tabiiye
Kimya-yı gayri uzvî
İlm-i nebatat

2. sene: Kimya-yı uzvî
Fenn-i ispençiyarî
İlm-i nebatat

3. sene: Müfredat-ı tıp
İlm-i hayvanat
Kimya-yı tahlilî
Fenn-i ispençiyarî (nazarî ve amelî)

Tabib ve eczacı efendilerin imtihan zamanları

1. imtihan: 15 Mayıs - 15 Haziran

2. imtihan: 1 Eylül - 1 Ekim

Bir veya birkaç dersten redd olan efendiler tekrar Eylül 1'den Teşrinievvel 1'e kadar olan müddette döndükleri derslerden girebiliyorlar. İkinci müddet zarfında herhangi derslerden redd olan efendiler iki sömestr arasındaki tatil esnasında imtihana girmelerine.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LEVHA – 2

Tıp Fakültesi Eczacı Sınıfı talebesinin 1324 - 1325 (1908 - 1909) sene-yi tedrisiyesine mahsus ders programları
***Zabıt Defteri*, s. 58-59).**

1. sene

	1. ders	2. ders	3.ders	4. ders
Cumartesi	Hikmet-i tabiiye	Hikmet-i tabiiye	İlm-i nebatat	Kimya-yı gayr-i uzvî ve tahlilî
Pazar	----------	----------	----------	----------
Pazartesi	Hikmet-i Tabiîye	Kimya-yı gayr-i uzvî ve tahlilî	Kimya-yı gayr-i uzvî ve tahlilî	İlm-i nebatat
Salı		Hikmet-i tabiiye	Hikmet-i tabiiye	
Çarşamba	----------	----------	----------	----------
Perşembe	Kimya-yı gayr-i uzvî	Kimya-yı gayr-i uzvî	Tatbikat ve tahlilât-ı kimyeviye	İlm-i nebatat

2. sene

	1. ders	2. ders	3. ders	4.ders
Cumartesi	Kimya-yı uzvî	İlm-i nebatat	----------	----------
Pazar	----------	----------	----------	----------
Pazartesi	İlm-i Nebatat	Kimya-yı uzvî ve Fenn-i ispençiyarî	----------	----------
Salı	----------	İlm-i nebatat		
Çarşamba	Kimya-yı uzvî ve Fenn-i ispençiyarî	Kimya-yı uzvî ve tahlilî		
Perşembe	Kimya-yı uzvî ve tahlilî			

3. sene

	1. ders	2.ders
Cumartesi	İlm-i hayvanat ve parazitoloji,	İlm-i hayvanat ve parazitoloji
Pazar	----------	----------
Pazartesi	Kimya-yı tahlilî ve ispençiyariye-i serirî	----------
Salı	Müfredat-ı tıp	Müfredat-ı tıp
Çarşamba	Müfredat-ı tıp	Müfredat-ı tıp
Perşembe	İlm-i hayvanat	İlm-i hayvanat

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lisinde görüşmeler sırasında Eczacı Mektebi'nin "ileride açılacağı" belirtiliyor ise de 1908 senesinde bu teklif yalnızca bir düşünce olarak kalmıştı[7].

TIP OKULLARININ BİRLEŞTİRİLMESİ (TEVHİD)

II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra tıp okullarının yenilenmesi çalışmaları içinde, tıp okullarının birleştirilmesi (tevhid) de gündeme gelmişti. Mülkî Tıbbiye Darülfünun Tıp Fakültesi olarak yeniden yapılandıktan sonra mecliste 6 Aralık 1908 tarihinde birleşme konusu konuşulmuş ve bu konuda çalışacak bir komisyon teşkil edilmesi resmen Maarif Nezâreti'ne teklif edilmişti[8]. Komisyon teşkil edilmiş, dokuz ay süren uzun tartışmalardan sonra iki okulun birleştirilme şartları kararlaştırılmıştı. Maarif Nezâreti'nden gelen 23 Ağustos 1909 tarihli resmi yazıda ; Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin Tıbbiye-i Mülkiye'ye bağlanacağı ve 14 Eylül 1909'dan itibaren de Askeri Tıbbiye bütçesinin Maarif-i Umûmiye bütçesine nakledileceği resmen bildiriliyordu[9]. Askeri Tıbbiyenin bütçesinin Maarif Nezâreti'ne geçirilişi, birçok yerde yazıldığı gibi bir gecede olmamış ; elimizdeki bilgilere göre en az bir ay önce bildirilmiş ve Darülfünun Tıp Fakültesi zabıtlarına geçmişti[10].

Askeri Tıbbiyenin Mulki Tıbbiyeye geçeceği resmen bildirildikten sonra her iki okulun muallimlerinden meydana gelen komisyon bazı "tevhid" şartlarını kaleme almıştı. Bu şartlardan birincisi; Haydarpaşa'daki Askeri Tıbbiye binasının Maarif Nezâreti'ne devredildiği ve kısa zamanda Darülfünun Tıp Fakültesi'ne terk edileceği idi. Eczacılığı ilgilendiren ilk madde ise; Tıp Fakültesi'ne bağlı olarak Kadırga'da Eczacı, Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Kadınlar Mekteplerinin teşkil edildiği ve bütçelerinin resmen bildirilmesi idi. Bir diğer madde; tevhid komisyonunun Tıp Fakültesi'nin eğitim kadrosunu "ittifak-ı ara" ile tayin ettiklerini bildirmeleridir[11] (Levha – 3). Bunu izleyen madde de; Askeri Tıbbiyedeki Eczacı Sınıfı öğrencilerinin Kadırga'ya nakledilecekleri ve yatılı olan askeri öğrencilere yakında bir bina tahsis kılınacağı idi[12].

ECZACI MEKTEBİ KURULUYOR

Askeri ve sivil tıp okullarının birleştirilmesi ile teşkil edilen Darülfünun Tıp Fakültesi yeni kadrosu ile 28 Eylül 1909 tarihinde Maarif Nezâreti'nde ilk toplantısını yapmış ve Fakülte Riyasetine Cemil Bey'i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LEVHA – 3

Eczacı Mektebi Heyet-i Talimiyesi Maaşatı

Teklif edilen kadro (5 eylül 1909). (*Zabıt Defteri*, s. 102).

Dersler	*Muallim*	Kuruş
Kimya-yı gayr-i uzvî	Kolağası Fehmi Efendi	2000
Kimya-yı uzvî	Kolağası Ziya Bey	2000
Hikmet	Kolağası Ömer Reşat Bey	2000
Hayvanat	Kaymakam Hulusi Raşid Bey	2000
Nebatat	Şerafeddin Bey	2000
Mebhas-ı sümun ve müfredat-ı tıp	Server Hilmi Bey	2000
Bakteriyoloji ve hıfzıssıhha	Binbaşı Refik Bey	2000
Fenn-i ispençiyari	Nişan Efendi	2000
Ensice-i edviye ve kimya-yı ispençiyari	Yüzbaşı Ahmet Refik Efendi	2000
Şef dö Laboratuvarlar		
Kimya-yı uzvî ve gayr-ı uzvî	Osep Celaliyan Efendi	1500
Hikmet	Ali Fikri Efendi	1500
Hayvanat	Avrupa'dan celb olunacaktır	3500
Müdavimin (aded 12)	Beheri 500'er kuruşdan	6000

Eczacı, Dişçi, Kabile, Hastabakıcı Mektepleri Heyet-i İdaresi Maaşatı

(Zabıt Defteri. s. 105).

İdare müdürü	Mustafa Münif Paşa	2500
Meclis-i Muallimin kâtibi	Mehmet Yaşar Efendi	1000
Kâtip refiki	Burhanettin Efendi (Konya Hukuk Mektebi kâtibi)	600
Mukayyed	Hafız Emin efendi	500
Muhasebe memuru ve veznedar	Hayrettin Bey (Matbaa-ı Âmire'den)	1750
Muhasebe refiki ve mukayyed	Sabit Efendi	600
Kapıçukadarı	Ahmet Hayri Efendi (Mahmudiye Mektebi mubasırlarından)	400
Vekilharç ve anbar memuru	Ahmet Niyazi Efendi	500
Kapıcı (2 adet)		600
Kütüphane memuru	Mehmet Emin Ekrem Efendi	400
Bahçıvan	Ahmet Ağa	300
Odacı		250
Odacı		250
Kütüphane hademesi		250
Bakteriycloji hademesi		250
Mektep hademesi		200
Mektep hademesi		200
Mehtep hademesi		200
Mektep hademesi (3 adet)		600

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lisinde görüşmeler sırasında Eczacı Mektebi'nin "ileride açılacağı" belirtiliyor ise de 1908 senesinde bu teklif yalnızca bir düşünce olarak kalmıştı[7].

TIP OKULLARININ BİRLEŞTİRİLMESİ (TEVHİD)

II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra tıp okullarının yenilenmesi çalışmaları içinde, tıp okullarının birleştirilmesi (tevhid) de gündeme gelmişti. Mülkî Tıbbiye Darülfünun Tıp Fakültesi olarak yeniden yapılandıktan sonra mecliste 6 Aralık 1908 tarihinde birleşme konusu konuşulmuş ve bu konuda çalışacak bir komisyon teşkil edilmesi resmen Maarif Nezâreti'ne teklif edilmişti[8]. Komisyon teşkil edilmiş, dokuz ay süren uzun tartışmalardan sonra iki okulun birleştirilme şartları kararlaştırılmıştı. Maarif Nezâreti'nden gelen 23 Ağustos 1909 tarihli resmi yazıda ; Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin Tıbbiye-i Mülkiye'ye bağlanacağı ve 14 Eylül 1909'dan itibaren de Askeri Tıbbiye bütçesinin Maarif-i Umûmiye bütçesine nakledileceği resmen bildiriliyordu[9]. Askeri Tıbbiyenin bütçesinin Maarif Nezâreti'ne geçirilişi, birçok yerde yazıldığı gibi bir gecede olmamış ; elimizdeki bilgilere göre en az bir ay önce bildirilmiş ve Darülfünun Tıp Fakültesi zabıtlarına geçmişti[10].

Askeri Tıbbiyenin Mülki Tıbbiyeye geçeceği resmen bildirildikten sonra her iki okulun muallimlerinden meydana gelen komisyon bazı "tevhid" şartlarını kaleme almıştı. Bu şartlardan birincisi; Haydarpaşa'daki Askeri Tıbbiye binasının Maarif Nezâreti'ne devredildiği ve kısa zamanda Darülfünun Tıp Fakültesi'ne terk edileceği idi. Eczacılığı ilgilendiren ilk madde ise; Tıp Fakültesi'ne bağlı olarak Kadırga'da Eczacı, Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Kadınlar Mekteplerinin teşkil edildiği ve bütçelerinin resmen bildirilmesi idi. Bir diğer madde; tevhid komisyonunun Tıp Fakültesi'nin eğitim kadrosunu "ittifak-ı ara" ile tayin ettiklerini bildirmeleridir[11] (Levha – 3). Bunu izleyen madde de; Askeri Tıbbiyedeki Eczacı Sınıfı öğrencilerinin Kadırga'ya nakledilecekleri ve yatılı olan askeri öğrencilere yakında bir bina tahsis kılınacağı idi[12].

ECZACI MEKTEBİ KURULUYOR

Askeri ve sivil tıp okullarının birleştirilmesi ile teşkil edilen Darülfünun Tıp Fakültesi yeni kadrosu ile 28 Eylül 1909 tarihinde Maarif Nezâreti'nde ilk toplantısını yapmış ve Fakülte Riyasetine Cemil Bey'i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

öğretim işleriyle kendi meclisi görevli idi. Eczacı Mektebi Meclis-i Muallimini reisliğine Server Hilmi Bey seçilmişti. Server Hilmi Bey bu görevde (izleyebildiğimiz kadarıyla) 1916 yılına kadar devam etmişti[20]. Dr.Server Hilmi (Büyükaksoy) 1894 yılında Mülkî Tıbbiyeyi bitirmişti[21]. Mülkî Tıbbiyede 1900 yılında Müfredat-ı Tıp "muallim muavini" olarak görev yapıyordu[22]. 1908'de Darülfünun Tıp Fakültesi muallim kadrosunda yer alıyor, 14 Eylül 1909'da kesinleşen kadrolarda Eczacı Mektebi "Müfredat-ı Tıp ve Toksikoloji" hocası olarak kaydediliyordu[23]. Server Hilmi Bey'in reisi olduğu Meclis-i Muallimininin görevi 5 Ekim 1909'da Tıp Fakültesi kararında; "Eczacı Mektebi öğrencilerinin bütün işleri ile Eczacı Mektebi hususatına bakacağı' şeklinde belirtilmişti[24].

Şekil – 3 : Zabıt Defterinin Eczacı Mektebi'nin kurulduğunu belirten sayfası (Madde - 4).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LEVHA – 4

Kesinleşen Eğitim Kadrosu (14 Ekim 1909) (*Zabıt Defteri*, s. 127).

Eczacı Mektebi Heyet-i Talimiyesi Maaşatı

Dersler	Muallim	Kuruş
Kimya-yı gayr-i uzvî	Kolağası Fehmi Efendi	2000
Kimya-yı uzvî	Kolağası Ziya Bey	2000
Hikmet	Kolağası Ömer Reşat Bey	2000
Hayvanat	Kaymakam Hulusi Raşid Bey	2000
Nebatat	Şerafeddin Bey	2000
Mebhasü'l sümun ve müfredat-ı tıp	Server Hilmi Bey	2000
Bakteriyoloji ve hıfsısıhha	Binbaşı Refik Bey	2000
Fenn-i ispençiyarî	Nişan Efendi	2000
Ensice-i edviye ve kimya-yı ispençiyarî	Yüzbaşı Ahmet Refik ef.	2000
Şef dö Laboratuarlar		
Kimyayı uzvi ve gayrı uzvi	Osep Celaliyan Efendi	1500
Müdavimin (aded 10) beheri 500 er kuruştan		5000

Kesinleşen İdari Kadro (14 Ekim 1909) (*Zabıt Defteri*, s. 128 - 129)

İdare müdürü	Mustafa Münif Paşa	2500
Meclis-i muallimin kâtibi	Mehmet Yaşar Efendi	1000
Kâtip refiki	Burhanettin Efendi (Konya hukuk mektebi kâtibi)	600
Mukayyed	Hafız Mehmed Emin Efendi	500
Muhasebe memuru ve veznedar	Kadri Bey	1500
Muhasebe refiki ve mukayyed	Sabit efendi (Kamil Efendi ile nakilleri hakkında Maarif Nezâretin'den emir vürud etmiştir.)	600
Kapıçukadarı	Ahmet Hayri Efendi	400
Vekilharç ve anbar memuru	Ahmet Niyazi Efendi	500
Kapıcı (2 adet)		600
Kütüphane memuru	Mehmet Emin Ekrem Efendi	400
Bahçıvan	Ahmet Ağa	300
Odacı		250
Odacı		250
Kütüphane hademesi		250
Bakteriyoloji hademesi		250
Mektep hademesi		200
Mektep hademesi		200
Mektep hademesi		200
Mektep hademesi (3 adet)		600

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LEVHA – 5

Darülfünun-ı Osmanî Tıb Fakültesi Eczacı Mektebi müdavim muavinliklerine intihap ve tayin edilen etibba ve eczacıların esamisini mübeyyin cetveldir.
(Zabıt Defteri, s.146 ; 16 Aralık 1909).

Muavin (Asistan) 500 kuruş		Diploma No.
İlm-i hayvanat	Ahmet İhsan Bey	323
Hıfzısıhha ve bakteriyoloji	Mustafa Münif efendi	1009
Hıfzısıhha ve bakteriyoloji	Mehmet Ahmed Sabri Efendi	956
İlm-i nebatat	Şahap Rüşdü Efendi	851
İlm-i hikmet	Mehmed Cemil Efendi	615
Müfredat-ı tıb ve mebhas'ü'l sümum	Mehmet Enver Efendi	435
Kimya-yı uzvî	Mehmed Suphi Reşid Efendi	605
Kimya-yı ispençiyarî ve ensice-yi edviye	Necip Zübeyir Efendi	963
Fenn-i ispençiyarî	Agop Kirkor Efendi	1038
Kimya-yı gayr-i uzvî	Hüseyin Necati Efendi	1037

Darülfünun-ı Osmanî Tıb Fakültesi için 100 kuruş maaşla intihap ve tayin edilen 10 müdavim eczacı (asistan namzedi) efendinin esamisini mübeyyin cetveldir
(Zabıt Defteri, s. 146 ; 16 Aralık 1909).

Mehmet Muhlis Efendi
Arif Süleyman Efendi
Abdülvahab Efendi
Osman Mehmed Efendi
Ahmet Talat Efendi
Ali Haydar Mustafa Efendi
Agop Terziyan Efendi
Hristo Merika Efendi
Ahmet Hulusi Efendi
Ahmet Hamdi Rıza Efendi

Tıp Fakültesi'nde Cemil Paşa'nın yeri ne ise Eczacılık Mektebi için de Server Hilmi Bey'in yeri aynı idi. Eczacı, Dişçi, Ebelik ve Hemşirelik mektepleri idare müdürü olan Dr. Mustafa Münif Paşa ise sadece idari görevle yükümlü idi. 5 Ekim 1909'da Tıp Fakültesi kararında bu görev çok net olarak "yazışmalar yapmak"la sınırlandırılmış idi. Durum ".. İdare müdürü her iki mektep ve Kabile Mektep müdürünün tebligatını ifa eylemesine.." denilerek belirtiliyor ayrıca Darülfünun Tıp Fakültesi Nizamnâmesi'nde de bu görev açıklanıyordu[25]. Mustafa Münif Paşa her ne kadar idari yazışmalarla görevlendirilmiş ise de pratikte

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meclis, hem eğitim işlerini hemde idari yazışmaları kendi idare etmişti.

ECZACI MEKTEBİ'NİN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Eczacı Mektebi'nin kadrosu 14 Eylül 1909 tarihinde Maarif Nezâreti tarafından onaylanmış, Muallimler Meclisi de ilk toplantısını 5 Ekim 1909 tarihinde Kadırga'da yapmıştı. Kadroların son şekli ve onayı ise 14 Ekim 1909'da olmuştu. Eczacı Mektebi artık kendi binasında ve kendi meclisi ile eğitime başlamıştı. Darülfünun Tıp Fakültesi'ne bağlı olan Eczacı Mektebi'nin meclisi bu bağımlılıktan memnun değildir ve fakülteden ayrılma girişimleri hemen başlar. 27 Ocak 1909 tarihinde Eczacı Mektebi'nden Tıp Fakültesi'ne gönderilen yazıda; eczacılıkla ilgili meselelerin görüşülmesi için Eczacı Muallimin Meclisi'nden bir hocanın tam yetki ile fakülte meclisinde bulunması gerektiği bildirilir. Mesele Tıp Fakültesi Meclisi'nde görüşülür ve "Eczacı Mektebine ait olan meselelerde bir yetkilinin gerektiği zaman çağırılacağı" cevabı verilir [26]. Kararı alan Eczacı Mektebi Meclisi bunu tatmin edici bulmayıp bir resmi yazı daha gönderir. 10 Şubat 1909 tarihli bu yazıda "Tıp Fakültesi Meclisi'nde eczacılıktan yetkili bir şahsın bulunması, kabul edilmezse; Eczacı Mektebi'ne ait bilcümle hususat Eczacı Mektebi Muallimin Meclisi'nde, Tıp Fakültesi reisinin başkanlığında görüşülüp Tıp Fakültesi Meclisi'ne uğramadan gereken yerlere gönderileceği" bildiriliyordu. Bu yazı üzerine meclis reisi meseleyi Eczacı Meclis-i Muallimini'nin reisi ile görüşüldükten sonra tartışmaya açacağını bildirmişti[27]. Mesele meclisde tekrar gündeme gelmemişti. Yazışmalardan anladığımız kadarı ile Eczacı Mektebi Meclisi toplantılarında aldıkları kararları doğrudan Tıp Fakültesi Riyasetine göndermişler, Tıp Fakültesi meclisini ve idare müdürünü devreden çıkarmışlardı. 5 Haziran 1910 tarihinde Tıp Fakültesi bir yazı yazarak; "Eczacı ve Dişçi Meclis-i Mualliminlerinin yalnız eğitim ile iştigal etmesi, öğrenci işlerinden gayrı hususlarda fakülte riyaseti ile yazışmada bulunmayıp, evrak vesairenin idare müdürü vasıtasıyla gönderilmesi" ni istiyordu[28]. 11 Mart 1911 tarihinde Eczacı Mektebi'nin Tıp Fakültesi'nden ayrılmasının görüşüldüğü önemli bir toplantı yapılmıştı. Maarif Nâzırı İsmail Hakkı Beyin başkanlığında 25 kişilik Tıp Fakültesi Meclisi toplanmış, önce Cemil Paşa'nın (Topuzlu) istifası

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meselesi gündeme gelmiş, daha sonra Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin Tıp Fakultesi'nden ayrılması konusu ele alınmıştı, Maarif Nâzırı da ayrılması tarafları olduğunu belirtmiş, tartışma açılmıştı. Cemil Paşa; Fakülteden ayrılırsa kimin tarafından diploma verileceğini sormuş, Esad Işık Paşa; Maarif Nezâreti'nin olacağı cevabını vermişti. Bahattin Şakir Bey; Büsbütün fakülteden ayrılmalarının doğru olmayacağı, ilmi bakımdan Tıp Fakültesi'ne merbut (bağlı) bulunduğu, eczacıların kendi kendini idare edecek derecede bulunmadıklarını belirtmişti. Cemil Paşa ise; hali hazır durumu muhafaza etmek gerektiğini söylemiş, Hadi Faik Bey (Organik Kimya hocası) Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin hali hazırda gerek idarece ve gerek tedrisatça Fakülteden ayrı bulunduklarından ayrılmaları gerektiğine dikkat çekmişti. Tevfik Vacid Bey: İki seneden beri bu bağlılıktan bir fayda elde edilemediği dolayısıyla ayrılması gerektiğini dile getirmişlerdi. Uzayan toplantı sonunda, Maarif Nâzırı'nın yaptığı oylamada ilk olarak; "Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin müstakil olmasını isteyenlerin ellerini kaldırmaları" istenmiş, kabul edenler yalnızca Hadi Faik, Celâl Muhtar, Tevfik Vacid Beyler olmuştu. İkinci olarak "Tıp Fakültesi Meclis-i Muallimini'nin her toplantısında eczacı ve dişçi murahhasların bulunması" oylanmış 9 evet, 14 hayır oyu kullanılmıştı. Son olarak "İdareleri Maarif Nezâreti'ne bağlı olup, eğitim için senede 2 veya 3 defa fakülte meclisinde murahhasların bulunması" ekseriyet ile kabul edilmişti [29]. Karar Eczacılık Mektebi hocaları tarafından duyulmuş, hocalar karşı görüşlerini Maarif Nezâreti'ne bildirmişlerdi. 19 Nisan 1911 tarihinde Maarif Nezâreti'nden Tıp Fakültesi Meclisi'ne gelen yazıda; "Eczacı, Dişçi, Ebe ve Hemşire Mekteplerinin, Tıp Fakültesi'nden ayrıldığı ve doğrudan Maarif Nezâreti'ne bağlandığı" bildiriliyordu. Bu mektepler ilmi bakımdan kendi meclislerince diğer hususlarda ise idare müdürleri tarafından yönetilecekti. Bu resmi yazı üzerine büyük tartışmalar başladı. Özellikle Ebelik ve Hemşirelik mekteplerinin Tıp Fakültesi'nden ayrılamayacağı konuşulmuş ve bir karar alınarak Maarif Nezâreti'ne bildirilmişti. Bu kararda özetle; Ebelik ve Hemşirelik Mekteplerinin katiyen Tıp Fakültesi'nden ayrılamıyacağı hatta bütçelerinin de Tıp Fakültesi'ne bağlanması ve Eczacı, Dişçi Mekteplerinin Avrupa'da olduğu gibi Tıp Fakültesi'ne bağlı kalması gerektiği" bildirilmişti [30]. Bu karar Maarif Nezâreti'nde görüşülmüş ve 8 Mayıs 1911 tar-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ihinde yazılan cevapta "Ebelik ve Hastabakıcılık Mekteplerinin Tıp Fakültesine bağlı olması kabul edildiği, ancak Eczacı Mektebi müstakil bir şekil aldığından eğitiminin kendi meclis-i muallimine verildiği bildiriliyordu. Yalnız bazı önemli maddelerde her iki heyet-i muallimin toplanarak meseleyi tartışacağı yazılıyordu[31]. Tıp Fakültesinde bu karar gene büyük tartışmalara yol açtı. Yazılan kararda özetle; Eczacı ve Dişçi mekteplerinin diplomalarını "kendi kendilerine" veremiyecekleri cihetiyle idarelerinin Maarif Nezâreti'ne fakat umur-ı tedrisiyelerinin Tıp Fakültesi'ne bağlı olduğu bildiriliyordu[32]. Bu karar Eczacı Mektebi'ne ulaştığı zaman büyük tepki ile karşılandı ve hemen Tıp Fakültesi'ne bir resmi yazı yazıldı. Haziran 1911 tarihinde Eczacı Mektebi Meclis-i Muallimini riyasetinden gelen yazı: Avrupa devletlerinde mektebi âliyeden mezun olanların hepsinin diplomalarını Maarif Nezâreti'nin verdiği halde "İdare-i sabıkanın keyfi muameleri ile memleketimizde Tıbbiye Nezâreti'nden verildiği" bildirilip, Eczacı Mektebi diplomalarının, eczacı dosyalarının, eczacı diploma defterinin Eczacı Mektebi'ne teslimi isteniyordu[33]. Tıp Fakültesi'nde gene tartışmalar uzadı alınan karar özetle şöyle idi." Eczacı Mektebi'nin cihet-i ilmiyesini Tıp Fakültesi'nden ayırmanın mümkün olamıyacağı, idaresi fakülteden ayrı olabilirse de ilmi bakımdan ayrılmasının mümkün olamıyacağı. Eczacı ve Dişçi diplomalarının Tıp Fakültesi'nden itası muktezi olduğu, bu hususun lağv ve ilgasının muvafık olamıyacağının Maarif Nezâreti'ne bildirilmesi ile son nokta konuluyordu[34]. Burada ileri sürülen "diploma verme hakkı" eskiden beri Tıp Fakültesi'ne aitti ve en son nizamnâmede de bu durum yazılmıştı [35].

Böylece Eczacı Mektebi Tıp Fakültesinden resmen ayrılamamıştı. Uygulamada ise durum farklı idi. Bağımsızmış gibi hareket edilmişti. Tıp Fakültesi'nin ders programları zabıt defterine geçerken 1913 - 1914 senesi ders programı Eczacı ve Dişçi mektepleri göndermemişlerdi[36]. Tıp Fakültesi'nde 29 Şubat 1914 tarihinde yapılan bir toplantıda "Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin tedrisat noktay-ı nazarından hemen hemen müstakil denecek bir raddeye geldikleri" belirtilmişti[37]. Eczacı Mektebi her ne kadar bağımsız hareket etse de tam olarak ayrılması ancak 1963 yılında olacaktı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1839 yılında Tıp Okulu içinde kurulan "Eczacı Sınıfı" 70 senelik uzun bir dönemden sonra 14 Eylül 1909 tarihinde kendi kadrosu ve binası ile "Eczacı Mektebi" olarak ayrılmış ve 5 Ekim 1909'da resmen göreve başlamıştı. 1911 yılında Tıp Fakültesi'nden tamamen ayrılarak Maarif Nezâreti'ne bağlanması kararı çıktığı halde "diploma verme hakkı" Tıp Fakültesi'nde olduğundan bu mümkün olmamıştı. Eczacı Mektebi'nin Tıp Fakültesi'nden ayrılması 1911 yılında başarılamamış ancak 50 sene sonra 1961 yılında alınan karar ile 1963 yılında gerçekleşmiştir.

KAYNAKLAR ve DİPNOTLARI

1. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Kitaplığı No: 549'da bulunan, ***Darülfünûn-ı Osmanî Tıp Fakültesi Cemiyet-i Muallimin Mukarrerât ve Zabıt Defteri***'nden ***(Zabıt Defteri)*** alınmıştır. 419 sahifelik bu zabıt defterinde 18 Kasım 1908 - 11 Mart 1914 tarihleri arasındaki zabıtlar yer almaktadır.
2. Kemal Özbay : ***Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastahaneleri.*** İstanbul 1976, cilt II,s.110 : "...Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Dr.Cemil Paşa ile görüşmüş iki düzine müşir, ferik ve liva 'ya okulda ödenek bulamam toparlanın diyerek tensikat emri vermişti" ; s. 111 : "...Askeri tıbbiye kadrosunda 185 asker öğretmen vardı. Aldıkları maaş yılda 80.000 altın lirayı buluyordu."
3. Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı: ***Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye.*** İstanbul 1990, s. 65.
4. ***Zabıt Defteri***, s.1; 24 Şevval sene 1326 ve 5 Teşrinisani sene 1324 yevm Çarşamba (18 Kasım 1908) : "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin bilcümle muamelat-ı fenniye ve idariyesinin Maarif Nezâreti'ne rabt ve ilhakı üzerine mektebin Kadırga'daki binasında Maarif-i Umûmiye Nezâret-i celilesinin emri ile muallimin bil içtima ilk müzâkerâtda bulunmuşlardır. (Evvela) Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye'nin tababet-i Osmaniye için bir mahal-i tatbik ve numune olduğundan bani ve müessisi bulunan doktor Kırımlı Aziz Bey'in hidemât-ı ber-güzidey-i vatanperveranesine karşı heyet-i muallimince mektebin fakülte haline ifrağına muvaffakiyet elvermesinden dolayı ifa-yı teşekkür olunmuştur. Aynı zamanda -Saniyen- Darülfünûnun şubesi olan Mekteb-i Tıbbiye'nin Tıp Fakültesi namıyla tevsimine ve ara-yı tam ile seririyat-ı hariciye muallimi müşir devletli Cemil Paşa hazretleri Tıp Fakültesi riyasetine intihap kılınmıştır. -Salisen- Fakültenin tedrisatına 6 Teşrinisani sene 324 cumartesi günü (21 Kasım 1908) bed'ine ve ceraid-i yevmiye ile ilânına karar verilmişdir."
5. 1908 senesi için düşünülün ***Eczacı Mektebi*** bütçesi (***Zabıt Defteri***, s. 8). "...4- Maarif-i Umûmiye Nezâret-i celilesi Meclis-i İlmiye reisi Emrullah Beyefendi'nin vermiş olduğu muhtıra reis paşa hazretleri tarafından kıraat edilmiştir. Hülâsay-ı münderacatı meclise ve reis paşa hazretlerine arz-ı ihtiram ve teşekkürden sonra Tıp Fakültesi ve Eczacı ve Dişçi Mektepleri bina ve levazım-ı tedrisiyeleri masarifi için evvelce Maarif-i Umûmiye Nezâret-i celilesine irsal kılınan tezkerede talep olunan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mebalığın ayrı ayrı numaralarını irae eder bir cetvelin tanzim ve irsal lüzumundan ibaret olan fikrası cemiyet-i muallimince tezekkür edilip bu babda tanzim ve mumaileyh Emrullah Beyefendi'ye irsal edilen cetvel berveçh-i atidir."

Tıp Fakültesi'nin 1325 senesi için tertip olunan bütçesidir.

Eczacı Mektebi

Heyet-i talimiye ve idaresi maaşat-ı senevisi	400.000
Levazımat-ı umûmiye ve ameliyathânelere icabeden edviye vesaire masarifi	1.600.000
	2.000.000
Bir defaya mahsus olarak ihtiyarı lâzım gelen masarif	
Eczacı Mektebi'nin masarif-i inşaiyesi	3.000.000
Müfredat-ı tıp ve tıbbî tecrübeler ve fenn-i ispençiyarî için laboratuvar masarifi	3.000.000
Kimyahane ve kütüphane ve alât ve edevat eczahane vesair mesarifi	2.000.000
Hayvanat Müzesi	1.000.000
Nebatat Müzesi	1.000.000
Eczacı Mektebi'nin masarif-i daimesiyle bir defalık masarif-i inşaiye ve tesisiyesi	12.000.000

6. ***Zabıt defteri***, s. 57 ; 22 Mart 1325 (4 Nisan 1909) : "...3- Tıp Fakültesi eczacı sınıfları için program tanzimi zımmında teşekkül eden ve kimya-yı gayr-ı uzvî muallimi Nişan Efendi ile kimya-yı gayrı uzvî muallimi Hadi Bey'den mürekkep olan komisyonun kararı mucibince eczacı sınıfları berveçh-i ati programa tabidir." (Levha - 2).

7. 1908 senesinde Eczacı Mektebi'nin ileride açılacağını bildiren zabıtlar: ***Zabıt Defteri***, s. 3 ; 18 Kasım 1908 günü zabıtından : "...sülüsüaşer- Cevat Mazhar Bey'in istidası: muallimliğe tesririni talep etmişdir. Kimya-yı gayr-ı uzvî muallimi Nişan Efendi'nin kıdemli bulunması hasebiyle muallim tayin edilmiş olduğundan Mazhar Bey muavin tayin olunmuşdur. Mamafi eczacıların kesreti hasebiyle muallim Nişan Efendi eczacı sınıfına ve Mazhar Bey de tıp kısmında icra-yı muallimlik eylemesi ve ileride ***Tıp ve Eczacı Mektepleri ayrı ayrı yapılacağından*** bu kaideye ol zaman riayet edilmek şartı baki kalmak üzre Mazhar Bey'in de muallim tanınacağı ve şimdilik Maarif Meclis-i İlmiyesi'nde verilen karar mucibince mumaileyhin muavin tanınmasına karar verilmiştir. Ve bu suretle ünvan ve maaşları tebdil olunmayarak, ayrı ayrı tedrisatda bulunmaları muvafık bulunmuşdur." ***Zabıt Defteri***, s. 36 ; 14 Şubat 1908 günkü zabıtdan :"...3-Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye nebatat muallim muavini kolağası Kadri Efendi'nin takdim ettiği istidada kendisinin ***ileride küşadı muammem olan Eczacı Mektebi*** muallimlik namzetliği hakkı baki kalmak üzere müdavim muavini musabaka imtahanına kaydını istirham etmiş ve taleb-i vaki mucibince müsabaka defterine kaydına."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8. ***Zabıt Defteri***, s. 9 ; 23 Teşrinisani 1324 (6 Aralık 1908) tarihli toplantıda alınan kararlardan no. 11 : "Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ile Fakültenin tevhidine ve her iki mektebin muallimininden mürekkep bir komisyonun teşkili ve husus-ı mezkurun Maarif-i Umûmiye Nezâreti'ne işarına."

9. ***Zabıt Defteri***, s. 98 : 23 Ağustos sene 325 (5 Eylül 1909). "Maarif-i ~~Umûmiye~~ Nezâret-i Âliyesinin 45 numara ve 10 Ağustos 325 (23 Ağustos 1909) tarihli tezkeresinde 1325 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun 28. maddesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye, Tıbbiye-i Mülkiye'ye kalb olunacağından 1325 senesi eylülünden itibaren (14 Eylül 1909) Tıbbiye-i Askeriye'nin mahsusat-ı mülkiyesinin Maarif-i Umûmiye bütçesine nakledileceği münderic bulunduğundan her iki mektep heyet-i muallimininden teşekkül eden komisyon bervech-i ati mukarreratı ile yeniden heyet-i muallimini teşkil eylemişdir."

10. "1325 bütçe müzakereleri sırasında Maliye Nazırı Cavid Bey Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin tahsisatını belli etmeden Tıp Fakültesi'ne geçivermiş, böylece Askeri Tıbbiye Mektebi mali olarak ortadan kalkmış ve Tıp Fakültesi'ne katılmıştır." (Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı : ***Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye***. İstanbul 1990, s. 76). Birçok kaynakta yazılarak tekrar edilen bu bilginin doğru olmadığını yukardaki resmi yazı ile de anlamak mümkündür.

11. ***Zabıt Defteri***, s. 98 : "Maarif-i Umûmiye Nezâreti Celilesi'ne Askeri ve Mülkî Tıp Fakültelerinin tevhidine memur komisyonumuzun mukarreratı bervech-i ati arz ve tadat olunur. 1) Haydarpaşa'da kâin mektep binası karşısındaki seririyathânelerle beraber Darülfünun-i Osmanî Tıp Fakültesi ittihaz edilmiş olduğundan bunların derununda vaki alât ve edevat-ı fenniyeler ile, müzehane, kütüphane, seririyathaneler müştemilatıyla beraber ve seririyat karibinde bulunan inşaata mahsus taşlar vesair edevatı Tıp Fakültesi'ne ait olmak üzre Maarif Nezâreti'ne devir olunacaktır."

    Zabıt Defteri, s. 99 : "...Kadırga'da eski mektep binası dahilinde olarak teşkili muharrer olan Eczacı, Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Kadınlar Mektepleri masarifat-ı umumiyesi dahi 1 milyon 204 bin".

    Zabıt Defteri, s. 99 ; "Komisyonumuz fakülte heyet-i talimiyesi ile Eczacı Mektebi muallimini ittifak âra ile intihap eylemiş ve Dişçi ve Hastabakıcı Kadın Mektebleri muallimleri intihabı fakülte heyeti muallimininin teşkiline talik kılınmış".

12. ***Zabıt Defteri***, s. 98 ; madde 3 : "Haydarpaşa'daki mektepde eczacılık tahsil eden şakirdan Kadırga'da tesis kılınan Eczacı Mektebi'nde tahsil edecekler ve kendilerinin beytutetleri için Harbiye Nezâret'nce bir bina tahsis kılınacaktır."

13. ***Zabıt Defteri***, s.108 : "Fakülte heyet-i muallimini eylülün 15. salı günü (28 Eylül 1909) Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Âliyesi'nde ilk defa olarak içtima ederek Seririyat-ı Hariciye muallimi saadetlu Cemil Bey'i ittifak-ı âra ile Fakülte riyasetine tayin eylemiş ve yevm-i mezkûr akşamı heyet-i muallimin ikinci defa olarak fakülte reisi Cemil Bey taht-ı riyasetinde içtima ederek muharrerat-ı atiyeyi ittihaz eylemişlerdir."

14. ***Zabıt Defteri***, s. 108 : "...Bunun üzerine heyet-i muallimin Eylül-i ruminin 19. cumartesi günü (2 Ekim 1909) Haydarpaşa'da kâin fakültede içtima eylemek üzere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dağılmışdır. Yevm-i mezkûrda cem-i muallimin bilictima muharrerat-ı atiyeyi ittihaz eylemişlerdir."

15. ***Zabıt Defteri***, s. 110 ; madde 4 ; 23 Eylül 1325 (6 Ekim 1909) : "Eczacı Mektebi Müdüriyeti'nden mevrut iki numero ile 22 Eylül sene 325 (5 Ekim 1909) tarihli tezkeresiyle Meclis-i Muallimin Server Hilmi Bey'i reis intihab ettiklerine dair mazbatası ledel tezekkür.."
16. ***Zabıt defteri***, s.110 : "Eczacı Mektebi ile Dişçi Mektebi muallimini bilictima içlerinden birisini reis-i sani intihab etmelerine ve fakülte reisi meclis-i mezkûreye riyaset etmediği zamanlarda reis-i sanilerin vekâlet etmelerine".
17. **Zabıt Defteri**, s.110 : ".. Eczacı Mektebi Meclis-i Muallimini eczacı talebe efendileriyle, eczacı mektebi hususatına ve Dişçi Mektebi Meclis-i Muallimini de dişçi talebe efendileriyle Dişçi Mektebi hususatını rü'yet eylemesine".
18. ***Zabıt Defteri***, s. 124 : "Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Âliyesinin 58 numara ve Teşrinievvel sene 325 tarihli tezkeresi suretidir. Numara.58. Tıp Fakültesi Riyaset-i Behiyyesine: 22 Teşrinievvel sene 325 tarihli 120 numaralı tezkere-i behiyyelerine cevapdır. Maarif tahsisatının kifayetsizliğiyle beraber tahsisat-ı hazıradan tenzilat-ı mühimme icrasına da mecburiyet hasıl olduğuna mebni Tıp Fakültesi'nin heyet-i ilmiye ve idaresi maaşatı leffen irsal kılınan defterde gösterildiği vechile katiyen takarrür etmiştir. Maaşat-ı mezkûrenin tezyidi ve defterin bir harfinin bile tagayyürü mümkün olamıyacağından ..."
19. ***Zabıt Defteri***, s. 132 : Eczacı Mektebi laboratuvarlar masarifi ; s. 8 : laboratuvarlar listesi.
20. Dr. Server Hilmi Bey'in bu görevini ***Zabıt Defteri***'nin 1914 yılına kadar olan kayıtlarından izlemek mümkün. I.Cihan Savaşı'ndan sonra Tıp Fakültesi bir yıl kapalı kalmış Eczacılık Mektebi ancak 1916 yılında eğitime başlamıştı.
21. Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı : ***Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye.*** Istanbul 1990, s. 52.
22. Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samastı: ***Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye*** İstanbul 1990, s. 18 - 19.
23. Server Hilmi Bey'in 1908 yılında Darülfünun Tıp Fakültesi Meclis-i Mualliminin her toplantısında yer aldığı zabıt defterinde diğer hocalarla beraber her oturumda kaydedilmiştir. 1909 yılında Eczacı Mektebi için teklif edilen kadroda ve kesinleşen kadroda da Müfredat-ı tıp hocasıdır.
24. ***Zabıt Defteri***, s. 110 : 4 nolu karar.
25. ***Zabıt Defteri***, s.110 : Başlangıçta dört okulun idare müdürü olarak görevlendirilen Mustafa Münif Paşa'nın görevi, zamanla iki okulun (Eczacılık ve Dişçilik Mektebi) idaresi ile sınırlandırılmıştı. Kabile Mektebi'nin bir başka müdürü olduğundan onunla yazışacağı belirlenmişti. Dördüncü mektep olan Hemşire Mektebi Kadırga'da olmayıp Haydarpaşa'da olduğundan otomatik olarak devreden çıkmıştı. ***Zabıt Defteri***, s.76 : Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi Nizamnâmesi'nde (9 Mayıs 1325) "6.madde : Tıp Fakültesi bir reisin tahtı idaresinde bulunur. Bu reis 3 sene müddet için meclis-i muallimin tarafından rey-i hafi ile muallim-i evveller meyânında in-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tihap olunur. Müddeti hitam bulan reisin tekrar intihabı caizdir. 7. madde : Fakültenin heyet-i idaresi ile ana merbut olan heyet-i hesabiyesi reisin taht-ı nezaretinde bulunur. Heyet-i mezkurelerin vezayifi talimatnâme-i mahsusası ile tayin edilmiştir."

26. ***Zabıt Defteri***, s. 156 ; 27 Ocak 1909 tarihli toplantı : "1- Eczacı Mektebi Fakülte'ye merbut bulunduğundan Fakülte Meclis-i Mualliminin inikadında Eczacı Mektebi Meclis-i Muallimin reis-i sanisi'nin veyahud muallimlerin intihab edeceği bir zatın Fakülte Meclis-i Mualliminde bulunmasına dair mekteb-i mezbur heyet-i talimiyesinin 14 Kânûn-ı sanî sene 325 tarihli müzekkeresi ledel tezekkür Eczacı Mektebi'ne ait mesailin hîn-i müzakeresinde iktiza ettiği takdirde mekteb-i mezkur meclis-i muallimini reis-i sanisinin veyahut heyet-i talimiyesinin intihap edeceği bir muallimin fakülte meclis-i muallimine celb edileceğinin işarına karar verilmiştir"

27. ***Zabıt defteri***, s. 163, 13 Şubat 1909 tarihli toplantı : "2 madde-Eczacı Mektebi Meclis-i Mualliminin reis-i sanisinin veyahut intihap edilecek bir muallimin Fakülte Meclis-i Mualliminde mevcut heyet-i talimiyeden her birinin haiz olduğu hukuk ve selahiyeti haiz olmak ve bilcümle muhareratda mütekabilen sahib-i rey bulunmak üzere meclis-i mezkûrun her inikadında hazır bulunması ve bu cihet kabul edilmediği takdirde Tıp Fakültesi'ne ait kaffe-i hususatın mezkur fakülte muallimînde rüyet olduğu misullû Eczacı Mektebi'ne ait bilcümle hususatın da ancak fakülte reisinin taht-ı riyasetinde bulunan Eczacı Mektebi meclis-i mualliminînde tezekkür edilmesi ve meclis-i mezkur mukarreratının fakülte riyasetince tasvibine iktiran ettikten sonra Fakülte Meclisine uğramaksızın heyet-i idare müdüriyetince katiü'l icra olması için bir tarikin ihtiyarına müsade edilmesi zımmında Eczacı Mektebi Meclis-i Mualliminine vürud eden 28 Kânunusani sene 325 (10 Şubat 1909) tarihli ve 98 numaralı müzekkeresi ledel tezekkür fakülte reisinin Eczacı Mektebi Meclis-i Muallimini reis-i sanisi ile görüştükten sonra mevkii müzakereye vazı tensip edilmiştir."

28. ***Zabıt Defteri***, s. 216 ; 23 Mayıs 1326 (5 Haziran 1910) : "Eczacı ve Dişci Mektepleri Meclis-i Mualliminînin fakülte riyaseti ile ayrıca muhaberatta bulunmayıp mekatib-i mezkûre müdüriyeti vasıtasıyla muhabere eylemeleri ve fakülteden de meclis-i mezkûreye irsal edilecek evrak vesairenin mezkur müdüriyet vasıtasıyla tebliğ edilmesi Eczacı ve Dişci Mektepleri müdürü emr-i idare ve muhabereye müteferri mesail ve Eczacı ve Dişci meclis-i mualliminleri de tedrisat ile iştigal eylemeleri hususunun Eczacı Mektebi Müdüriyet-i âliyesine tebliğe karar vermiştir."

29. ***Zabıt Defteri***, s. 257 ; 26 Şubat 1326 (11 Mart 1910) : "Meclis-i Muallimin, Maarif-i Umûmiye Nâzırı Atûfetlû İsmail Hakkı Beyefendi hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde, Nezâret-i muşarünileyha müsteşarı saadetlû Sait Beyefendi hazır olduğu halde Tıp Fakültesi reisi Cemil Paşa ile Ali Rüşdü ve Mazhar Paşalardan ve Süleyman Numan, Ziya Nuri, Orhan, Asaf Derviş, Ziya, Yusuf Rami, Bahaeddin Şakir, Esad, Kemal Cenab, Âkil Muhtar, Tevfik Recep, Tevfik Vacid, Celalettin İsmail, Aristidi, Celalettin Muhtar, Şükrü, Hadi Faik, İsmail Derviş, Raşid Tahsin, Kerim Sebati, Rıfat Muhtar Beylerden teşekkül eylemiştir..."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"Eczacı Dişçi Mektepleri bir müdür tarafından idare olunduklarından umur-ı idarece fakülteden fekk-i irtibatları muktezi bulunduğunu ve Nâzır Beyefendi hazretleri kendilerinin de dermeyan edilen mütalaada bulunduğunu ve mamafi Ebeler Mektebi'nin de fakülteden kat-ı rabıta eylemesi iktıza edip etmediğini aza-yı meclise sual eylemesi üzerine İsmail Derviş Bey Ebeler Mektebi namında fakültede bir mektep mevcut olmayıp ebe olacak hatunların tedrisatı fakülte şubatından bulunan Serriyat-ı Velâdiye'de icra edilmekte olunduğunu ve binaenaleyh Ebeler Mektebi'nin bir lafzı zait bulunduğunu ve Cemil Paşa Eczacı Dişçi Mektepleri fakülteden tefrik edildiği takdirde mekatib-i mezkûreden neşet edeceklere kimin tarafından diploma ita edileceği muhtac-ı müzakere bulunduğunu dermeyan eylemesi üzerine (tartışmalar başlamış ve uzun tartışmalardan sonra) Nâzır Beyefendi hazretleri gerek tedrisatça ve gerek emr-i idarece Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin müstakil olmaları reyinde bulunanların ellerini kaldırmalarını ifade eylemiş ve bu reye Celalettin Muhtar, Tevfik Vacid, Hadi Faik beyler iştirak eylemişlerdir. Mekatib-i mezkûre idaresinin Nezârete merbut olması şartı ile cihet-i tedrisiyelerinin fakülteye ait ve binanaleyh fakülte meclisinin beher ictimada Eczacı ve Dişçi Mektebi muallimlerinin veyahut murahhaslarının bulunmasına dair Nâzır Beyefendi hazretleri tarafından dermeyan edilen reye aza-yı kiramdan 9 muallim iştirak eylemişler ve yine emr-i idareleri Maarif Nezâreti'ne merbut kalmak şartı ile tedrisatın mihver-i lâyıkında tedviri için senede 2 veya 3 defa fakülte meclis-i muallimininde icra edilecek müzakeratta Eczacı ve Dişçi Mektepleri muallimlerinin murahhasları bulunmasına dair Nâzır-ı müşaileyh hazretleri tarafından serd edilen rey ekseriyet ile kabul edilmiştir."

30. ***Zabıt Defteri***, s. 277 ; 10 Nisan 1327 (23 Nisan 1911) günkü toplantı: "Eczacı Dişçi ve Kabile ve Hastabakıcı Kadın Mekteplerinin umum ilmiye ve fenniyesi meclis-i muallimin ve hususat-ı sairesi müdüriyeti tarafından idare olunmak üzere fakülteden fekk-i irtibatı ile doğrudan doğruya Nezârete rabt olunması bittensip ol vechile keyfiyet mekteb-i mezbûre meclis-i muallimin riyaseti ile müdüriyetine tebliğ edildiğine dair Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Celilesinden mevrut 6 Nisan sene 327 (19 Nisan 1911) tarih ve 30 hususi ve 1897 umûmi numaralı tezkere-i nezâret-i penahi ledel kırae... Eczacı, Dişçi Mektepleri umur-ı idareleri fakülteden tefrik edilse bile umur-ı tedrisiyelerinin Avrupa darülfünunlarında olduğu üzre fakülteye merbut kalması iktıza edeceğinin cevaben Nezâret-i müşarünileyhaya arz ve işarı hususu karargir olmuştur."

31. ***Zabıt Defteri***, s. 283 ; 14 Mayıs 1911 : "...Kabile Mektebi ünvanının Serriyat-ı Velâdiye'ye tahviliyle beraber Hastabakıcı Mektebi'yle Tıp Fakültesi'ne rabt ve ancak Eczacı Mektebi müstakil bir müessese şeklini aldığından umûr-ı tedrisiyesinin kendi meclis-i muallîminine tevzii ve fakat bazı mevad-ı mühimmede muhteliten her iki heyet-i muallîminin icrayı müzakere etmeleri hususuna dair vürud eden 25 Nisan sene 327 (8 Mayıs 1911) tarih ve 40/2720 numaralı tezkire-i Nezâreti penahi ledel tezekkür"

32. ***Zabıt Defteri***, s. 283 ; 14 Mayıs 1911 : "Avrupa darulfununu tıbbiyelerinde olduğu üzre Eczacı ve Dişçi Mektepleri umur-ı idareleri bazen fakülteye merbut ve bazen müstakil iseler de cihetî tedrisiyece herhalde fakülteye merbut bulunduklarından

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nezâret-i celilesince işbu usule mugayir olarak mekâtib-i mezkûrenin umûr-ı tedrisiyelerini fakülteden ayırmak muvafık olamıyacağı gibi tabib ve eczacı, dişçi ve kabile diplomalarını vermek de tıp fakültelerine münhasır olduğundan fakültenin teesüsünden mukaddem Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de ve fakültenin teşekkülünden sonra da cereyan eden işbu usûl tagayyür ederek Eczacı ve Dişçi Mektepleri umur-ı tedrisiyelerini fakülteden kat etmek mekâtib-i mezkûreye ve bittabi Şam Mektebi'ne de diplomalarını kendilerine vermek selahiyetini bahş etmek demek olacağı ve hâlâda arz ve beyan olduğu üzre devr-i sabıkda bile gerek Eczacı ve gerek Şam Mektebleri umûr-ı tedrisiyeleri Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye ait iken bu suretle kat-ı rabıta ettirmek birçok mehazırı tevlid edeceği ve bundan başka Şam Mekteb-i Tıbbiyesi ile Eczacı, Dişçi Mektepleri "mektep" olmaları hasebiyle kendi kendilerine diploma veremiyecekleri cihetiyle Avrupa'da da olduğu üzre kadimden beri cereyan eden usul mucibince mekâtib-i mezkûre idarelerinin doğrudan doğruya Nezâret-i celilelerine rabt ile umûr-ı tedrisiyelerinin kemakan fakulteye ait bulunması hususundan Nezâret-i celileye işarı hususuna"

33. ***Zabıt Defteri***, s. 293 ; 7 Haziran 1911 : "Memalik-i müttehidenin kâffesinde mekâtib-i âliyeden mezun olanların ve etibba ve eczacıların diplomaları mensup oldukları Maarif Nezâretinden ita edildiği halde idare-i sabıkanın muamelat-ı keyfiyesi neticesi olarak memleketimizde tabib ve eczacı diplomaları Tıbbiye Nezâreti tarafından ita olunmakta iken Meşrutiyetin ilânını müteakip Tıbbiye Mektepleri birleştirilerek fakülte haline ifrağı ve her memlekette olduğu gibi Maarif-i Umûmiye Nezâreti'ne merbut olup diplomaları Nezâret-i müşarileyhadan ita edilmeğe başlandığı ve Eczacı Mektebi tıp kısmından bit-tefrik müstakilen tesis ve ilk yetiştirdiği efendilerin diplomaları Kadırga'da kâin Eczacı Mektebi'nde ita edilmekte bulunmasına ve Cemil Paşa'nın Fakülte Reisi ünvanı ile Tıp ve Eczacı fakültelerine riyaset ettiği sırada imtihanlarını bilahare ikmal eden efendilerin eczacı diplomalarını Haydarpaşa'da imla ettirip Nezâret-i müşarileyhaya takdim eylemiş olması hasebiyle eczacı diplomalarıyla diploma defterini Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'ne naklettirmiş ise de bu kere müşarileyhanın Tıp Fakültesi ile eczacı ilmiye ve fenniyesi meclis-i muallimini ve umûr-ı idare vesairesi müdüriyeti tarafından rüyet edilmek üzere mezkûr fakülteden fekk-i irtibatı ile doğrudan doğruya Nezâret-i müşarileyhaya rabt münasebeti ile sair mekâtib-i âliyede olduğu gibi eczacı diplomalarının da Eczacı Mektebi'nde imlası ve makam-ı nezaretten itası lâzım gelmiş ve ikmal-i tahsil edip diploma ahzına kesb-i istihkak eden birkaç efendi diplomalarını talep etmekde bulundukları gibi bu sene neşet edecek sınıf imtihanları dahi tefrik eylemiş olduğundan 12 Nisan sene 327 tarih ve 22 numaralı tezkerede arz olunduğu üzre elyevm Tıp Fakültesi muhasebe memuriyetinde hıfz edilmekte bulunan eczacı diplomalarının Eczacı Mektebi muhasebe memurluğuna ve fakültenin idare kaleminde mahfuz olan eczacı dosyalarıyla diploma defterinin Eczacı Mektebi idare ve kalemince devir ve teslimi için fakülte müdüriyetine evamir-i lâzıme ita buyurulmasının tekrarına istirhamına bugün inikat eden meclis-i muallliminde karar verilmiş olduğuna dair Eczacı Mektebi meclis-i muallimini riyaseti tarafından Maarif-i Umûmiye Nezâret-i celilesine irsal edilip Nezâret-i müşarileyhadan Tıp Fakültesi müdüriyetine havale" edilmesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

34. ***Zabıt Defteri***, s. 294 ; 7 Haziran 1911 : Cereyan eden müzakerat neticesinde evvel ve ahir bu babda Maarif-i Umûmiye Nezâreti celilesine işar üzre Eczacı ve Dişçi Mektepleri umur-ı idare nokta-yı nazarından hernekadar Tıp Fakültesi'nden fekk-i irtibatları kabil ise de mekâtib-i mezkûrenin cihet-i ilmiyece fakülteye merbut kalmaları lâzım ve la-büdd olduğu gibi eczacı ve dişçi diplomalarının da fakülteden itası muktezi olduğunun ve kadimden beri ittihaz olunup birçok muhassesatı cami olan işbu usulün bugün sıfrülkalem lagv ve ilgası muvafık-ı maslahat olmadığının cevaben Maarif-i Umûmiye Nezâret-i celilesine işarına ve bademâ tabib ve eczacı ve dişçi talebe efendilerin kâffesinin diplomalarının aynı günde itası hususuna müttefiken karar verilmiştir."

35. Darülfünun Tıp Fakültesi Nizamnâmesi ; 18 Kasım 1909. ***Zabıt Defteri***, s. 76 ; Nizamnamenin suretidir :

1. Tıp Fakültesi Darülfünun-ı Osmanî şuabatından olmakla Maarif-i Umûmiye Nezâreti'ne merbuttur.
2. Memalik-i Osmaniye'nin her neresinde bir darülfünun tesis edildiği halde Maarif Nezâreti'ne merbut olmak üzre bir Tıp Fakültesi tesis edilebilir.
3. Memalik-i Osmaniye'nin her neresinde bir Mekteb-i Tıbbiye tesis edildiği halde İstanbul Tıp Fakültesi'ne merbuttur.
4. Tabib diploması vermek yalnız Osmanlı Tıp Fakültesi'ne aittir. Binaenaleyh Osmanlı Tıp Fakültelerine merbuten tesis edilecek mekâtib-i tıbbiye mezunini diplomalarını mektebin merbut olduğu fakülteden alacaklardır.
5. İstanbul'daki Eczacı ve Ebelik ve Dişçilik Mektepleri dahi Tıp Fakültesi'ne merbuttur."

36. ***Zabıt Defteri***, s. 312 ; 24 Ekim 1911 tarihli Tıp Fakültesi ders programında eczacı ve dişçi programları yer almıyor.

37. ***Zabıt Defteri***, s. 406 ; 29 Şubat 1914 tarihli toplantı : "....Tıp Fakültesi ile Maarif Nezâret-i celilesi ve Darülfünun idare-i merkeziyesi arasındaki derece-i münasebet tayin edemediği ve bu surette bir zamanlar idareten fakülteye merbut olan Eczacı ve Dişçi Mektepleri bilahere doğrudan doğruya Nezarete merbut oldukları halde bir müddet sonra da tedrisat nokta-yı nazarından hemen hemen müstakil denecek bir raddeye geldikleri.."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSTANBUL TIBBİYE MEKTEPLERİ TARAFINDAN VERİLEN TASTİKNAME, MEZUNİYET TEZKİRESİ VE İCAZETNAMELER (1852 - 1909)

*Prof.Dr. Turhan BAYTOP**

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde hekimlik, cerrahlık veya eczacılık yapmak için, bir usta yanında bir süre çalışmaya veya bir tıp mektebine devam ederek bir belge almaya ihtiyaç bulunmuyordu. "Mütetabbib" denilen bazı kişiler serbestçe hasta tedavisi alanında çalışıyorlardı. Bunlardan bir bölümü hekimliğin kendilerine babadan kalma bir sanat olduğunu ve meslek yapmaları için bir belgeye ihtiyaçlarının bulunmadığını iddia ediyorlardı[5,8].

Hekimlik, cerrahlık ve ilâçlar hakkında geçerli hiç bir bilgisi bulunmayan kişilerin, hastalara zarar vermesini önlemek amacıyla, Sultan Selim II. 981 (1573) yılında bir emir çıkartmıştır. Bu hükme göre hekimlik yapan kişiler Hekimbaşı tarafından imtihan edilerek başarılı görülenlere izin verilecek (Kendi bizzat gidip sanatlarında bizzat imtihan edip hallerine göre kadir oldukları kimselere ilâç edeler diye icazet vermeyince...) [5,8,9] ve ***belgesi olmayanların hekimlik yapmaları önlenecektir.***

Ayrıca tıp öğrenimi görmemiş kişilerin İstanbul'da tabiblik, cerrahlık ve kehhallik yapmalarının önlenmesi konusunda 1001 (1592) tarihli bir hüküm de bulunmaktadır[1].

J.B. Toderini'nin, hekimbaşı tarafından yapılan imtihana girerek izin alma zorunluluğunun yabancı uyruklu hekimlere uygulanmadığını bildirmesine [11] karşılık, Frenk hekimlerin de Hekimbaşı tarafından yoklanıp ehliyetsiz olanların çalışmalarının önlenmesi ve dükkânlarının kapatılması ile ilgili 1116 (1704) tarihli bir hüküm vardır[1].

Hekimbaşı tarafından yapılan imtihan sonucu kendilerine izin tezkiresi verilen tabip ve cerrahların isim ve adreslerini gösteren bir lis-

---

* İ.Ü Eczacılık Fakültesi/İSTANBUL.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

te (İstanbul'da ve Üsküdar'da ve Galata'da ve Tophane'de ve Kasımpaşa'da ve Kadıköyü'nde olan etibba ve cerrahin badelimtihan intihab olunup izin tezkiresi verilen itibba ve cerrahin defteridir) 1111 (1699) yılında yayınlanmıştır[1].

40 yıldan beri yaptığımız yoğun araştırmalara karşın, Hekimbaşı tarafından yapılan imtihan sonucu verilmiş olan, bir "İzin tezkiresi" elde edemedik. Aynı şekilde Süleymaniye Tıp Medresesi'nden verilmiş bir icazetname de göremedik.

Bu başarısızlığın nedeni olarak; vefat eden veya çalışmaktan vazgeçen hekim ve eczacıların çalışma belgelerinin, sahtekârlık olaylarını önlemek amacıyla, hemen alınarak yok edilmesi uygulanması olduğunu düşünüyoruz[6].

1840 yılında, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne (École Impériale de Médecine Militaire) bünyesinde "Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye "(Conseil des Affaires Médicales) adıyla bir tıp meclisi kurularak Hekimbaşı'nın bazı görevleri (örneğin hekimlik, cerrahlık veya eczacılık yapmak isteyenlerin imtihanları) bu meclise devredilmiştir. Bu meclisin ilk görevi İstanbul ve taşrada çalışan hekim, cerrah, dişçi, eczacı, ebe ve ahçıların diploma ve ruhsatlarını kontrol ederek uygun gördüklerine yeni çalışma ruhsatları vermek olmuştur[10]. Sonra görev alanı genişletilmiştir.

Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye bir başkan, bir sekreter ve 8 üyeden oluşmaktadır. Eczacılık ile ilgili konuların konuşulacağı oturumlara, eczacılar tarafından bir yıl için seçilmiş, 3 eczacı temsilcisi de katılıyordu[2].

Bu meclis hekimlik ve eczacılık uygulamalarını denetlemek, yabancı ülkelerden diploma almış olanların imtihanlarını yapmak, ruhsat tezkeresi (Permis de libre exercice) vermek, eczane açma veya yer değiştirme isteklerini karara bağlamak, hekimlik ve eczacılık ile ilgili yönetmelikleri hazırlamak, her türlü denetlemeyi yapmak, adli tıp konularını karara bağlamak, hazır ilâç ruhsatlarını vermek, eczane kontrollerini yapmak ve sağlık konusunda her türlü kararı almak ile görevlendirilmiş bulunuyordu[2,10].

Bu Meclis 7 Rebiülâhır 1278 (12 Ekim 1861) tarihli "Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamnâme" (Règlement Sur l'Excercice de la Médecine Civile en Turquie) ile 22 Receb 1277 (3 Şubat 1861) tarihli "Be-

ledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme" (Règlement Sur l'Exercice de la Pharmacie Civile) gibi halk sağlığı, hekimlik ve eczacılık uygulamaları ile ilgili çok önemli iki yönetmelik hazırlamıştır.

Bu nizamnameler ile Osmanlı imparatorluğu dahilinde hekimlik veya eczacılık yapabilmek için bir tıp mektebinden diploma almış veya imtihan sonucu "ustalık icazetnamesi" (Certificat de Maitre) kazanmış olmak gerekiyordu. Ayrıca "ruhsat tezkeresi" (Permis de libre exercice) alma zorunluluğu da getirilmişti.

Bu çalışmada kişisel koleksiyonumuz (Turhan Baytop Koleksiyonu) da bulunan, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne (École Impériale de Médecine Militaire) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne (École Impériale de Médecine Civile) Nezâreti veya Müdiriyeti tarafından 1852-1909 yılları arasında, düzenlenerek öğrenci, hekim, cerrah, eczacı, dişçi ebe, kırıkçıkıkçı ve ahçılara verilmiş olan 15 adet belge tanıtılmaktadır.

Tanıtılan Belgelerin Listesi

1. Dârü'l- ulûmü'l- hikemiyye olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Tıp ve Cerrahi İcazetnâmesi. 22 Şaban 1269 (11 Haziran 1852), 40x56 cm., 1826 Edirne doğumlu Michel N. Didymos'a verilmiştir.
2. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne sınıf geçme tasdiknamesi. 21 Rebiyülahir 1289 (28 Haziran 1872). 29x40 cm. Beşinci sınıf öğrencisi Asfadour Hatchadur'un sene sonu imtihanlarını vererek takibeden sınıfa geçtiğine dair.
3. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Mezuniyet Tezkiresi. 19 Şevval 1290 (10 Aralık 1873), 34x50 cm., 70 yaşındaki Asitaneli Kirkor Sahatyer'e kırık, çıkık ve burkulmaları tedavi etme izni vermektedir.
4. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne üçüncü sınıfı öğrencilerinden Nişan Karakin Efendi'nin sınıf geçme icazetnamesi. 15 Şaban 1292 (16 Eylul 1875). 27x40 cm.
5. Nâzır-ı Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Umûr-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından verilen Dişçilere Mahsus İcazetnâme (İkinci Sınıf). 16 Safer 1293 (13 Mart 1876), 26x38 cm., 32 yaşındaki Grégoire Haviaropoulos'a Osmanlı İmparatorluğu içinde dişçilik sanatını uygulama izni vermektedir.
6. Şahadetname-i Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye. 11 Cemaziyelevvel 1293 (4 Haziran 1876). 28.5x41 cm., Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye-i Şâhâne ikinci sene talebelerinden Süreyya Mehmet Efendi'nin Mekteb-i Tıbbiye birinci sınıfa nakil hakkı kazandığına dair.
7. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne sınıf geçme tasdiknamesi. 20 Ramazan 1299 (5 Ağustos 1882). 33x40 cm. Sekizinci sınıf öğrencisi Vebouh Agop'a ait.
8. Dârü'l-ulûmü'l-hikemiye-i şâhâne ulûm-ı ibtidaiye diploması. 5 Cemaziyelahir 1302 (22 Mart 1885). 38x50 cm., 1276 Izmit doğumlu Süreyya Mehmed'e verilmiştir.
9. Şahadetnâme-i Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne. 15 Şaban 1305 (27 Haziran 1888). 24x34 cm., İkinci sınıf şakirdanından Şemseddin Mustafa Efendi'nin ilm-i teşrih, ilm-i nebatat, kimya-yı gayr-i uzvî ve terkibat-ı Fransevî derslerinde başarılı olduğuna dair.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

10. Şahadetnâme-i Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne. 15 Haziran 1307 (27 Haziran 1891). 24x34 cm., Beşinci sene şakirdanından Şemseddin Mustafa Efendi'nin emraz-ı dahiliye, emraz-ı hariciye ve fenn-i kıbâle derslerinden başarılı olduğuna dair.
11. Nezâreti Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Eczacı İcazetnâmesi. 24 Receb 1312 (21 Ocak 1895), 40x52.5 cm., 1282 Tokat doğumlu Ahmed Refik ibn Abdullah'a verilmiştir.
12. Fenn-i Kıbâle (Ebelik) Şahadetnâmesi. 26 Muharrem 1315 (27 Haziran 1897), 41.5x57 cm., Ayşe Hanım bint-i Mustafa'ya ebelik mesleğini uygulama izni vermektedir.
13. Dârü'l- ulûmü'l hikemiyye olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Tıp ve Cerrahi İcazetnâmesi. 11 Recep 1320 (14 Ekim 1902), 41.5x58 cm., 1297 Erzincan doğumlu Mehmed Nuri Mahmud'a verilmiştir.
14. Nezaret-i Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Umur-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından verilen Dişçilere Mahsus İcazetnâme (İkinci Sınıf). 23 Şaban 1325 (1 Ekim 1907), 26x38 cm., 24 yaşındaki Phillippos Demosthény G. Haviaropoulos'a Osmanlı İmparatorluğu içinde dişçilik sanatını uygulama izni vermektedir.
15. Dârü'l- ulûmü'l hikemiyye olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne Eczacı İcazetnâmesi. 7 Muharrem 1327 (29 Ocak 1909), 43x53 cm., 1305 Ödemiş doğumlu Mehmed Tevfik bin Mehmed Salih'e verilmiştir.

İcazetnâme, mezuniyet tezkiresi, şahadetname ve tasdikname olarak isimlendirilmiş bulunan bu belgeler genellikle, Osmanlıca ve Fransızca olmak üzere iki dilde yazılmıştır.

İcazetnamelerin alt kısmında mektebin nazır, müdür ve hocalarının mühürleri ve veriliş tarihi (hicri ve miladi olarak) görülmektedir.

Koleksiyonumuzda yalnız İstanbul tıp mekteplerini tamamlayan kişilere ait belgeler bulunmaktadır. İstanbul dışındaki şehirlerde (Antep, Beyrut ve Şam) kurulmuş olan tıp mekteplerini tamamlamış olan öğrencilerin mezuniyet imtihanları, İstanbul tıp mekteplerinden gönderilen özel jüriler tarafından yapılıyor ve başarılı olanlara İstanbul tıp mektepleri tarafından düzenlenmiş olan diplomalar veriliyordu [3,12].

1 numaralı Tıp ve Cerrahi diploması Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk mezunlarından olan Dr.Salih Efendi'nin, 25 Şaban 1259 (1843) tarihli, diploması ile büyük bir benzerlik göstermektedir[7]. Her iki diplomanın baş kısmında, bir kalp içinde Sultan Mecid tuğrası, 2 yılan, 2 Asklepion asası, güneş ve bitki dallarından oluşan çok güzel bir arma bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde bu arma kaldırılmıştır.

1843 tarihli diplomada mektebin adı "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne" (Faculté de Médecine de l'Empire Ottoman) olmasına karşılık, 9 yıl sonra düzenlenmiş (1852) olan Dr.Michel N.Didymos'un diplomasında ise "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne" (Faculté de Médecine de Constantinople) olarak yazılmıştır.

İlk diplomalarda, diplomanın altında, diplomayı alan kişinin de imzası bulunmaktadır.

İstanbul tıp mektepleri tarafından düzenlenen mezuniyet diplomaları (İcazetname) incelendiği zaman bunların verilmeye başladıkları 1843 yılından (normal öğretim gören ilk tıp öğrencilerinin mezun oldukları yıl) bu mekteplerin kapatıldığı 1908 yılına kadar hemen hiç bir değişikliğe (şekil, dil ve içerik bakımından) uğramamış oldukları dikkati çeker. İdareciler değişmekle beraber, Mekteplerin temel taşı olan diplomalarda, 65 yıl süreyle bir değişiklik yapılmamıştır. Bu durum idarecilerin yönetimde sağladıkları devamlılığın bir kanıtı olarak kabul edilebilir.

Bu çalışma, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne (École de Médecine Impériale de Galata Serai)'nin kurucusu, müdürü, dekanı, hocası ve ruhu olan ve "Eczacı Sınıfı" (Classe de Pharmacie)'nı açarak Türkiye'de resmi eczacılık öğretimini başlatan Dr. Charles Ambroise Bernard'ın hatırasına ithaf etmiştir. Tanıtılan ve tıpkı basımları verilen bu belgelerin "Osmanlı Döneminde Tıp Öğretimi" konusunu yazmaya başlama cesaretini gösterecek olan araştırıcıların çalışmalarına yardımcı olacağını ümit ediyoruz. İnşallah.

KAYNAKLAR

1. Ahmet Refik (Altınay): ***Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı,*** s. 28 ve 37, İstanbul (1930) ve ***Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı,*** s. 8, İstanbul (1931).
2. Apéry,P.: ***Annuaire Orientale de Médecine et de Pharmacie,*** s. 343, 346, İstanbul (1892).
3. Atasoy,A.R.: ***Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi,*** s. 23, İstanbul (1945).
4. Baylav, N.: ***Eczacılık Tarihi,*** s. 269, İstanbul (1968).
5. Baytop, T.: ***Türk Eczacılık Tarihi,*** s. 72, İstanbul (1985).
6. Baytop,T.: ***Eczâhâne'den Eczane'ye - Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1600-1923),*** s. 12, İstanbul (1995).
7. Eren,S.: "Hekimbaşı Salih Efendi Hakkında, 1231-1312 (1816-1895)", ***Türk Tıp Tarihi Arkivi*** , **6**(21-22), 9 (1943).
8. Kumbaracılar,S.: "Türkiye'de Reçetenin Tarihçesi", ***Dirim,*** **25**, 206 (1950).
9. Osman Şevki (Uludağ): ***Beşbucuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi,*** s. 189 ve devamı, İstanbul (1925) ve İlter Uzel: Sadeleştirilmiş ilaveli baskı, s. 224 ve devamı, İstanbul (1991).
10. Rıza Tahsin (Gençer): ***Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye,*** I, s. 29 (1328/1912) ve A.Kazancıgil tarafından yapılan açıklamalı baskı: ***Tıp Fakültesi Tarihçesi,*** 1, s. 19, İstanbul (1991).
11. Toderini,J.B.: ***De La Littérature des Turcs,*** 1, s. 126, Paris (1789).
12. Ünsal,A.T.: "Amerika'daki Gaziantepli Ermeniler", ***Sabah Gazetesi*** (Gaziantep), Sayı 8764, 22 Mayıs (1989).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FACULTÉ DE MÉDECINE DE CONSTANTINOPLE

Diplôme de Docteur

EN MÉDECINE ET EN CHIRURGIE

Sa Majesté Le Sultan Abdul Medjid Khan

Empereur des Ottomans

Şekil – 1 : Dârü'l- ulûmü'l- hikemiyye olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Tıp ve Cerrahi İcazetnâmesi. 22 Şaban 1269 (11 Haziran 1852), 40x56 cm., 1826 Edirne doğumlu Michel N. Didymos'a verilmiştir.

ÉCOLE IMPÉRIALE DE MÉDECINE

Constantinople, le 21 Schaban 1289

Şekil – 2 : Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne sınıf geçme tasdiknamesi. 21 Rebiyulahir 1289 (28 Haziran 1872). 29x40 cm. Beşinci sınıf öğrencisi Asfadour Hatchadur'un sene sonu imtihanlarını vererek takibeden sınıfa geçtiğine dair.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

مکتب طبیه شاهانه
نازد نیت تذکره سی

ÉCOLE IMP. DE MÉCECINE

PERMIS D'EXERCICE

N.° 8

Nous Mr. Marco Pasha, Médecin en Chef de S.M.I. le Sultan, Directeur de l'Ecole Impériale de Médecine de

Autorisons M.r Kirkor Sahatyan âgé de 70 ans

de soigner les fractures les luxations et les entorses dans les limites du Reglement ad hoc.

Le 19. Schewal 1290 / 28. 9.bre 1873 / 19 Le Directeur

Şekil – 3 : Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Mezuniyet Tezkiresi. 19 Şevval 1290 (10 Aralık 1873), 34x50 cm., 70 yaşındaki Asitaneli Kirkor Sahatyer'e kırık, çıkık ve burkulmaları tedavi etme izni vermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 4 : Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne üçüncü sınıfı öğrencilerinden Nişan Karakin Efendi'nin sınıf geçme icazetnamesi. 15 Şaban 1292 (16 Eylül 1875). 27x40 cm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

نمره
۱۲

ناظر کتب طبیه اسشاهانه و امور طبیه ملکیه
ودیعه‌سیله تحریر اولنان اجازتنامه
انگلیزجه صنف

مرتبات طبیه‌دن تحریق ایچون اوصول اولنان امتحان جهتی طرفندن ویرلمکده بولنان اوقوه‌یه‌یه پاسته‌ده مسطور غریغوره هاویار اوپولوسه مشارالیه‌ک قدیم ایکنجی صنف جراحلغنی تکمیل ایلدیکندن بحث اولنان امتحانی تحمل ایتمکله بو دفعه ایکنجی صنف اجرای صنعت ایتمک اوزره بو یولده ویرلمکده اولان اجازتنامه‌سی مشارالیه‌یه تسلیم اولنمشدر

سرکاتب تحریرات کتب طبیه اسشاهانه

ناظر کتب طبیه اسشاهانه

DIRECTION
DE L' ÉCOLE IMPÉRIAL DE MÉDECINE
ET DES AFFAIRES MEDICALES CIVILES
DE
L' EMPIRE OTTOMAN

PERMIS D' EXERCICE

POUR L'ART DE DENTISTE
de 2. classe

N°12

Nous Dr. Marco Pacha Aradzin en Chef de l'Ecole Imp. de Médecine
Vu le Certificat délivré en date du 26. 2. 1876 par le Jury d'examen institué pour la vérification des titres, permettant à M. Grégoire Haviaropoulos
âgé de 32. ans, sujet Ottoman - d'exercer l'Art de Dentiste
dans toute l'étendue de l'Empire Ottoman, en se conformant au Règlement en vigueur sur l'exercice de la Médecine Civile.

A cet effet, nous lui délivrons le présent Permis, portant notre cachet et le sceau de l'Ecole Imp. de Médecine de Constantinople. le 16. Safer 1293/23. janvier 1876(91.

Le Secrétaire

Le Directeur

Şekil – 5 : Nâzır-ı Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Umûr-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından verilen Dişçilere Mahsus Icazetnâme (İkinci Sınıf). 16 Safer 1293 (13 Mart 1876), 26x38 cm., 32 yaşındaki Grégoire Haviaropoulos'a Osmanlı İmparatorluğu içinde dişçilik sanatını uygulama izni vermektedir.

Şekil – 6 : Şahadetname-i Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye. 11 Cemaziyelevvel 1293 (4 Haziran 1876). 28.5x41 cm., Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye-i Şâhâne ikinci sene talebelerinden Süreyya Mehmet Efendi'nin Mekteb-i Tıbbiye birinci sınıfa nakil hakkı kazandığına dair.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÉCOLE IMPÉRIALE DE MÉDECINE

Şekil – 7 : Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne sınıf geçme tasdiknamesi. 20 Ramazan 1299 (5 Ağustos 1882). 33x40 cm. Sekizinci sınıf öğrencisi Vebouh Agop'a ait.

دار العلوم الحکمیه شاهانه علوم الابتدائیه دیپلوماسی

Faculté Impériale de médecine de Constantinople

Diplôme de Baccalauréat ès- sciences

Au Nom de S. M. I. Le Sultan Abdul Hamid Kh.

Şekil – 8 : Dârü'l-ulûmü'l-hikemiye-i şâhâne ulûm-ı ibtidaiye diploması. 5 Cemaziyelahir 1302 (22 Mart 1885). 38x50 cm., 1276 İzmit doğumlu Süreyya Mehmed'e verilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 9 : Şahadetnâme-i Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne. 15 Şaban 1305 (27 Haziran 1888). 24x34 cm., İkinci sınıf şakirdanından Şemseddin Mustafa Efendi'nin ilm-i teşrih, ilm-i nebatat, kimya-yı gayr-i uzvî ve terkibat-ı Fransevî derslerinde başarılı olduğuna dair.

Şekil – 10 : Şahadetnâme-i Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne. 15 Haziran 1307 (27 Haziran 1891). 24x34 cm., Beşinci sene şakirdanından Şemseddin Mustafa Efendi'nin emraz-ı dahiliye, emraz-ı hariciye ve fenn-i kıbâle derslerinden başarılı olduğuna dair.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 11 : Nezâreti Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Eczacı İcazetnâmesi. 24 Receb 1312 (21 Ocak 1895), 40x52.5 cm., 1282 Tokat doğumlu Ahmed Refik ibn Abdullah'a verilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

PERMIS D'EXERCICE

Nous El Hadj Chakir Pacha Directeur de la Faculté Impériale de médecine

Déclarons par la présente Hafsé Moustapha

ayant rempli les formalités nécessaires est autorisée à exercer la profession de Sage femme dans toute l'étendue de l'Empire Ottoman se conformant aux dispositions du Règlement sur l'Exercice de la Médecine en Turquie.

Fait à la Faculté Impériale de Médecine de Constantinople le [illegible] 1315

Le Secrétaire

Le Directeur

Şekil – 12 : Ferm-i Kıbâle (Ebelik) Şahadetnâmesi. 26 Muharrem 1315 (27 Haziran 1897), 41.5x57 cm., Ayşe Hanım bint-i Mustafa'ya ebelik mesleğini uygulama izni vermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

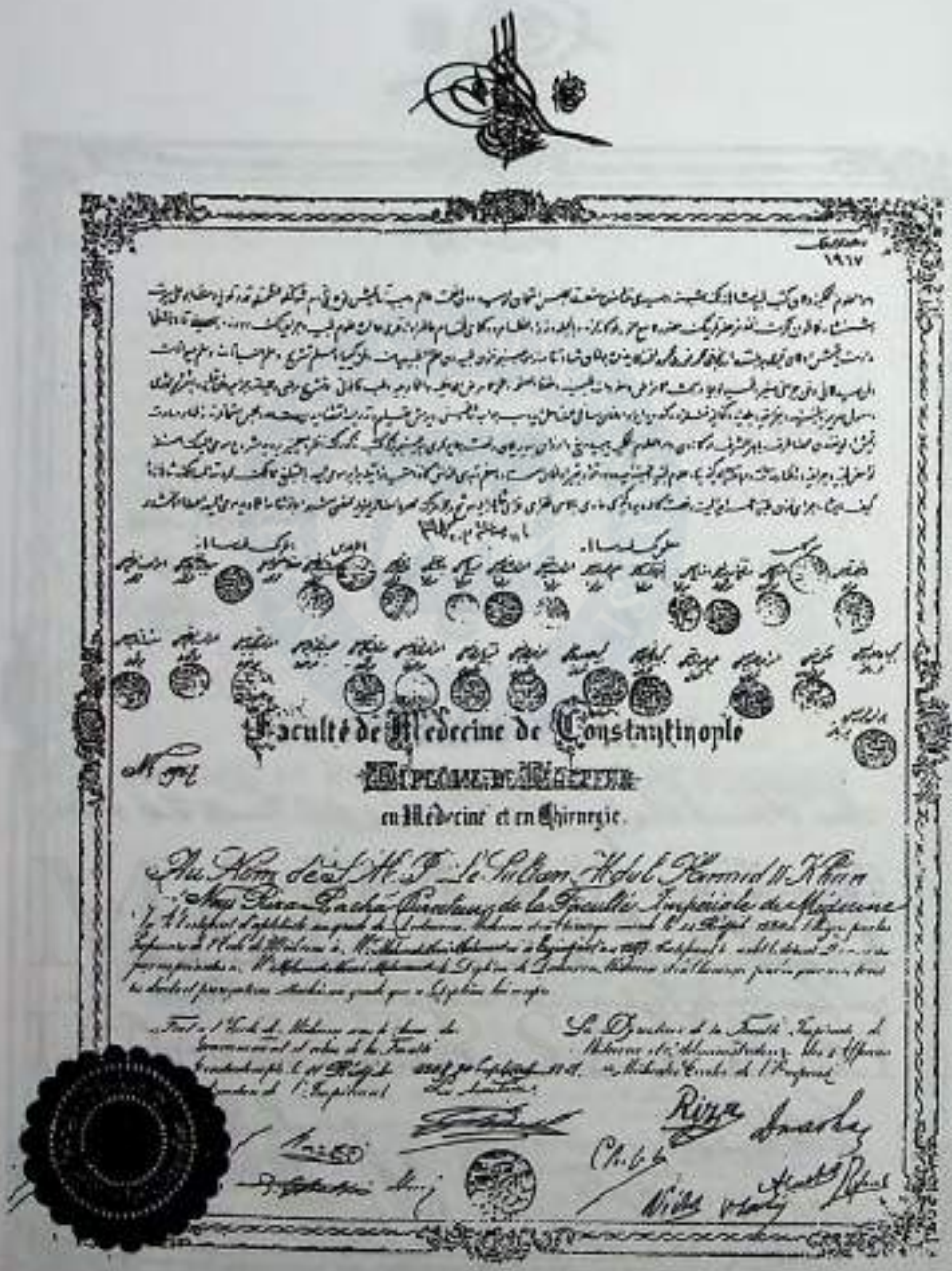

Şekil – 18 : Dâru'l- ulûmu'l hikemiyye olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Tıp ve Cerrahi Icazetnâmesi. 11 Recep 1320 (14 Ekim 1902), 41.5x58 cm., 1297 Erzincan doğumlu Mehmed Nuri Mahmud'a verilmiştir.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DIRECTION

DE L'ECOLE IMPÉRIALE DE MÉDECINE

ET DES AFFAIRES MÉDICALES CIVILES

DE

L'EMPIRE OTTOMAN

PRIX D'EXCELLENCE

POUR L'ART DE DENTISTE

2me CLASSE

Nous, Membres du Conseil de Perfectionnement de l'Ecole Impériale de Médecine

Vu le Certificat délivré en date du 23 Chaban 1325 (1 Octobre 1907)

par le Jury d'examen institué pour la vérification des titres, permettant à M. Philippos G. Haviaropoulos

âgé de 24 ans, sujet Ottoman, d'exercer l'art de dentiste dans toute l'étendue de l'Empire Ottoman,

et en conformant au Règlement en vigueur sur l'exercice de l'art de dentiste.

A cet effet, nous lui délivrons le présent Permis portant notre cachet et le sceau de l'Ecole Impériale de Médecine de Constantinople le 23 Chaban 1325 (1 Oct.) 1907 (n.s.)

LE SECRETAIRE.

LE DIRECTEUR.

N. d. 325

Şekil – 14 : Nezaret-i Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Umur-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından verilen Dişçilere Mahsus İcazetnâme (İkinci Sınıf). 23 Şaban 1325 (1 Ekim 1907), 26x38 cm., 24 yaşındaki Phillippos Demosthény G. Haviaropoulos'a Osmanlı İmparatorluğu içinde dişçilik sanatını uygulama izni vermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 15 : Dârü'l- ulûmü'l hikemiyye olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne Eczacı İcazetnâmesi. 7 Muharrem 1327 (29 Ocak 1909), 43x53 cm., 1305 Ödemiş doğumlu Mehmed Tevfik bin Mehmed Salih'e verilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NİZAMNÂME-İ ECZACIYAN DER MEMALİK-İ OSMANİYE

Osmanlı Devleti'nde Eczacılar Nizamnâmesi - 1852

*Prof. Dr. Nuran YILDIRIM**

HAZIRLANIŞI, BASIMI VE YÜRÜRLÜĞE GİRİŞİ

Osmanlı Devleti'nde önceleri "ispençiyar dükkânı" daha sonra "eczacı dükkânı" adı verilen eczaneler dışında da ilâç hazırlanıp satılan yerler vardı. Bunların başında hekim ve cerrahların özel muayenehaneleri olan hekim dükkânları ile cerrah dükkânları geliyordu. Attarlar, kökçüler, şerbetçiler, macuncular, tutyacılar hatta ma-i mukattar satan sucu dükkânları ile kasıkçı, çıkıkçı ve sabuncularda bile bir takım terkipler ilâç adı altında satılıyordu. 1840 yılında kurulan Meclis-i Tıbbiye'nin görevleri arasında halka satılan ilâçların kontrolu ve ilâç satışının bir nizama bağlanması da vardı.[1] Bu dükkânlarda ilâç üretip satanlar esnaf kabul edildiğinden denetimleri de ticari bakımdan İhtisap Ağalarına[2] yani belediye zabıtalarına verilmişti.

1845 yılında, çocuklara uyku için verilen afyonlu haplardan olumler meydana geldiğinin haber alınması üzerine, Meclis-i Vâlâ, attarlar

---

* İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/İSTANBUL.

1. ***Nizamnâme-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye***'nin (İstanbul 1852), 17. maddesinde ma-i mukattar yani sucu dükkânlarında ilâç satıldığı ifade edilmiştir. İstanbul'da, lisan-ı sevr, hindiba, köknar, nane, za'ter gibi maddelerle hazırlanan ma-i mukattar yani damıtılmış sular, özel dükkânlarda satılırdı. Bkz. Abdülaziz Bey: ***Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*** (Yay. Haz.: Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), İstanbul 1995, s.353 ; Ayten Altıntaş : "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hekimbaşılık müessesesinin yetkilerini üzerine alan meclis : Meclis-i Umur-ı Tıbbiye", ***Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 100*** (Şubat 1996), s. 206.
2. Osmanlı teşkilatında belediye zabıtası ile meşgul olan görevlilere, "ihtisap ağası veya muhtesip denirdi. İhtisap ağaları kadıların icra memurlarıydı. Daha sonra bu ünvanlar yerine "ihtisap emini" , 1826'da İhtisap Nezâreti'nin kurulması üzerine de "İhtisap nâzırı" ünvanları kullanılmıştır. İhtisap ağaları kendisine bağlı görevlilerle çarşı pazar gezerek esnafın; pis, eksik tartılı, karışık ve bozuk mal satıp halkı kandırmasını önlemekle ve böyle yapanları cezalandırmakla görevliydi. İhtisap Nezâreti 1854'te lağvedilerek yerine Şehremaneti kurulmuş, "ihtisap nâzırı" ünvanı da "şehremini" ünvanına dönüştürülmüştür. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, ***Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü***, I (İstanbul 1951), 40 - 43.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ile ilâç yapılıp satılan diğer yerlerde, afyonlu hap ve macun yapılıp satılmasını yasaklamış, bu yasağa uymayanların cezalandırılmasını kararlaştırmıştı. Afyonlu haplardan ölümlerin önlenmesi için gerekenin yapılması İhtisab Nâzırı'na bildirilmişti.[3] Nizamnâme-i Eczacıyan'ın hazırlanmasını zorunlu hale getiren en önemli olay Cerrah Serkiz'in dükkânında hazırlanan bir ilâcın ölüme neden olmasıdır. 5 Mayıs 1850 (21 C. 1266) günü Küçükpazar mahallesinden Emine Hatun, Tersane-i Âmire etibbası Hasan Efendi'den solucan düşürmek için aldığı reçeteyi Cerrah Serkiz'in dükkânında yaptırır. Emine Hanım ayni gün ilâcın bir kağıdını (paket) yutar ve yarım saat içinde ölür. Cerrah Serkiz, kalfası Zavhari ve Kosti yanlış ecza tertib ve ita eylemekten tutuklanırlar.

Meclis-i Tıbbiye'nin araştırmaları sonunda olayın nasıl geliştiği anlaşılır. Reçetede ; 10 buğday (grain = 0.062209 g) sanitonine (Horasani hülasası tozu), 12 buğday kalomel (tatlı sülümen), 20 buğday rezine çalapa (çalapa sakızı) ve 20 buğday zakhari laktis (süt şekeri) karıştırılıp dört kağıda taksim edilmesi yazılıdır. Ancak cerrah Serkiz Latince reçeteyi okuyamamıştır. O sırada dükkânında misafir olarak bulunan Kosti'ye gösterir. Kosti eczacı öğrencisidir (kalfa) ve birkaç aydır boşta gezmektedir. Yeterli bilgisi olmadığı halde reçeteyi yapmaya girişir. 10 buğday sanitonine yerine öldürücü bir zehir olan istirihnin (stiriknin = kargabüken hülasası tozu) koyar. Emine Hanım'ın içtiği kağıtlardan arta kalan birinin dörtte biri iki köpeğe verilir. 15 - 20 dakikada köpeklerin ikisi de ölür. Emine Hanım'ın ölümüne aşırı dozdaki stiriknin sebep olmuştur. Kosti bir sene prangaya mahkûm olur. Ayrıca cezası bitince bundan sonra eczacılıkta çalıştırılmamak şartıyla vilâyetine sürgün ile cezalandılır. Cerrah Serkiz ile kalfası Zavhari tahliye edilir.

Ölümle sonuçlanan bu tür olayların önlenmesi amacıyla ; hekim, cerrah ve eczacıların usul-i zabıta ve kaviyye altına alınmaları için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de özel bir komisyon kurulur. Bundan böyle, olur olmaz dükkânlarda böyle kimyevi ecza bulundurmanın yasaklanmasıyla bu fenalıkların önü kesileceği ve meşhur ve muteber olan eczacı dükkânlarından maada yerlerde ecza terkib ettirilmemesi cümlenin

3. BOA. A. MKT. MVL. 2/15.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

malumu olmak üzere ***Vekayi-i Tıbbiye***'de haber olarak yayınlanır. Bir süre sonra da Tıbbiye Nezâreti'ne gönderilen 4 Kasım 1850 (28 Zilhicce 1266) tarihli buyruldu ile cerrah dükkânlarında kimyevi ecza bulundurulmasının kanun-ı tababete aykırı olduğu belirtilerek böyle olayları önlemek için bütün eczacı, hekim ve cerrahlara bir nizam verilmesinin etraflı bir şekilde müzakere olunduktan sonra kararın bildirilmesi istenir.[4]

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin 1849 - 1850 (1265 - 1266) öğretim yılı raporunda da bir önceki yıl tıbbi malzemeleri (ilâçları) hazırlayanların gelişigüzel ve özensiz çalışarak kalitesiz mal üretmeleri sonucu son derece üzücü hadiseler yaşandığına, bu nedenle ilâç yapımı ve bunun gibi konularda etkili bir denetim ve gözetim için bir tıbbi kolluk kuvveti (police médicale) kurulması gerektiğine işaret edilerek Meclis-i Tıbbiye'nin, eczacıları denetlemeyi ve basit ilâç hazırlayanlar ile asıl eczacıları birbirinden ayırmayı kararlaştırdığı bildirilmiştir.[5]

21 Mart 1852 (29 Cemaziyelevvel 1268) tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Nâzırı İsmail Paşa, Babıâli'ye gönderdiği tezkirede; eczanelerde reçetelerin çıraklar tarafından yapıldığını, eğitimsiz çırakların reçete yapmasının pek çok yanlışlık ve uygunsuzluğa sebep olarak halkın sağlığını tehlikeye soktuğunu belirterek, bunların önlenmesi için eczacı ve kalfaların sıkı bir denetime tabi tutulmasını sağlamak amacıyla Meclis-i Tıbbiye'de Türkçe ve Fransızca olarak hazırlanan nizamnâme taslağını Babıâli'ye gönderdi. Meclis-i Tıbbiye nizamnâmenin basılarak yürürlüğe girmesini istiyordu. Nizamnâmenin en önemli maddelerinden biri; eczanelerde çalışan usta ve kalfaların Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de bir kere imtihan edilmesi, başarılı olanlara şehadetname verilmesi, şahadetnamesi olmayanların icra-yı sanat etmelerinin yasaklanmasıydı. Ayrıca nizamnâmenin icabeden yerlere gönderilip ilân edilmesi isteniyordu.

Meclis-i Vâlâ, 25 Nisan 1852 (5 Receb 1268) tarihli oturumunda Tıbbiye Nezâreti'nin tezkiresi ile nizamnâme taslağını görüştü.

4. BOA. A. MKT. 33/140 ; ***Vekayi-i Tıbbiye***, No : 13 (5 Ramazan 1266/15 Temmuz 1850).
5. Yeşim Işıl Ülman : ***Gazette Médicale de Constantinople ve Tıp Tarihimizdeki Yeri***. Doktora Tezi. İstanbul 1999, s.166.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tartışmalar sonunda; terkib-i ecza nazik bir iş olduğundan ıslah edilmesi gerektiği, 77 maddelik bu nizamnâme taslağının günün tıbbi kurallarına uygun olduğu, ilâç yapmak ince bir ilim olduğundan gerekli ıslahın yapılması gerektiği, özellikle bir süredir ortaya çıkan İranlı ve Hindli uygunsuz hekim ve attarların verdiği zararların dikkati çektiği bu nedenle istendiği gibi bu nizamnâmenin Türkçe ve Fransızca olarak Tıbbiye'de basılması ve her eczacı dükkânına birer adet verilmesi, nizamnâmenin 73. ve 74. maddelerinde belirtildiği gibi şimdilik İstanbul (suriçi) ile Bilâd-ı Selâse'deki (Üsküdar, Galata, Eyüp) eczacı dükkânlarında geçerli olması, dört sene sonra gerekli tadilat yapılarak diğer eyaletlere yaygınlaştırılması kararlaştırıldı. Bu hususların herkes tarafından öğrenilmesi için de ***Takvim-i Vekayi***'de neşredilmesi önerildi.

Evrak, 13 Mayıs 1852 (23 Receb 1268) günü padişaha arzedildi. 17 Mayıs 1852 (27 Receb 1268) tarihli irade ile Meclis-i Tıbbiye'nin önerileri doğrultusundaki Meclis-i Vâlâ kararları yasallaştı.[6]

Meclis-i Vâlâ'nın önerisi üzerine, 469 numaralı ve 18 Haziran 1852 (29 Şaban 1268) tarihli ***Takvim-i Vekayi***'de (s. 2) nizamnâmenin yürürlüğe girdiğini bildiren şu duyuru yayınlandı:

"Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin eczacı dükkânlarında bulunanların ekseri çırak makûlesinden olarak verilen reçeteleri bilir bilmez yapmakta olmalarından dolayı vukubulmakta olan yanlışlık ve uygunsuzluğun indifa'ı için ba'dezin o makûle dükkânlarda işleyecek usta ve kalfalar, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de usulü üzre bir kere imtihan verip ma'lumat-ı mütebeyyinesini musaddak yedinde şehadetname olmadıkça, hiç bir yerde icra-yı san'at edememesi zımnında bir nizam-ı mahsusa rabtı tensib olunup musâ'ife-i seniyye-i cenâb-ı padişahi sezavâr buyrularak mûcebince iktizası icra kılınmıştır."[7]

6. BOA. İ. MV. 8324.
7. Baytop, Nizamnâme-i Eczacıyan'ın, 20 Haziran 1853 (13 Ramazan 1260) tarihli ***Takvim-i Vekayi*** ile duyurulduğunu bildiriyor (***Eczâhâne'den Eczane'ye***, İstanbul 1995, s. 37). Oysa ***Takvim-i Vekayi*** ayda bir basıldığından 1260 yılı Ramazan ayında yayınlanan 469. sayısı "15 Ramazan" tarihini taşır. Bu sayıda böyle bir haber yoktur. Duyuru yukarıda da belirttiğimiz gibi 18 Haziran 1852 (29 Şaban 1268) tarihli ve 469 numaralı ***Takvim-i Vekayi***'de yayınlanmıştır.

Nizamnâme-i Eczacıyan 1852 yılında Tıbbiye matbaasında 500 adet basıldı. 1.500 kuruş tutan basım ücretini Maliye Nezâreti ödedi. İstanbul'daki eczanelere parası karşılığında birer adet dağıtıldı. Ayrıca Hariciye Nezâreti'ne; bu nizamnâme hükümlerine aykırı hareket eden yabancı uyruklu eczacı ve hekimlerin de nizamnâmenin 66. maddesine göre Meclis-i Tıbbiye'de muhakeme edilecekleri ve mensup oldukları devletin ceza kanununa göre cezalandırılacakları bildirildi. Sefaretlerin durumdan haberdar edilmesi istendi.[8]

İstanbul'da yayınlanmakta olan ***Journal de Constantinople***'un sağlık konularına ve özellikle de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye yakın ilgi duyduğunu, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin yıllık faaliyet raporlarını yayınladığını biliyoruz. ***Journal de Constantinople***'da yer alan 1852 - 1853 (1268 - 1269) öğretim yılı faaliyet raporunda, eczacılık uygulamalarına ait nizamnâmenin çok yakın bir zamanda yürürlüğe konmasının beklendiği belirtilmektedir.[9]

Journal de Constantinople, (**Sene 9/Sayı 518**, 24 Mayıs 1854, s.12) yayınlanan 1853 - 1854 (1269 - 1270) yılı faaliyet raporunda nizamnâmenin yürürlüğü girdiği şu satırlarla duyurulmuştur: "Eczacılık icraatına dair nizamnâme yürürlüğe girdi, faaliyete başladı. Bu durumda eczacıların çıkarlarını korumada, düzensizlikleri sona erdirmede Tıbbiye İdaresi (Administration Médical = Tıbbiye Nezâreti) tek yetkili kılındı ve bu konuda kayıtlar Evkaf Nezâreti'nden (Administration de Vakıf) devralındı."[10]

NİZAMNÂME-İ ECZACIYAN'IN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

Nizamnâme-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye, 28 sayfalık bir kitapçıktır. Mukaddime (2 s) bölümünü; Türkçe (10 s), İtalyanca (8 s) ve Fransızca (8 s) nizamnâme metinleri izler.

Bugüne dek Nizamnâme-i Eczacıyan'ın üç basılı nüshasını gördük.

8. BOA. İ. MV. 8324 ve 10841.
9. ***Journal de Constantinople, Echo de l'Orient***, **Sene 8/Sayı 449** (4 Haziran 1853), s. 2.
10. Evkaf Nezâreti'nden Tıbbiye Nezâreti'ne devredilen kayıtlar, eczacı gedikleri ile ilgili kayıtlardır. Bu nizamnameden önce Eczacı dükkânları, diğer gedik sahibi esnaflarla bir tutulduğundan gedikleri Evkaf Nezâreti'ne bağlıydı. Nizamnâme-i Eczacıyan'ın yürürlüğe girmesiyle bütün eczacı gedikleri ve dolayısıyla eczacı dükkânı işleten bütün eczacılar Tıbbiye Nezâreti'ne bağlandı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Biri ciltli olduğu için kapaksızdır. Diğerinin ince penbe kâğıt bir kapağı var. Kapak boş üzerinde hiç bir bilgi yok.

Üçüncü nüshanın ise yine ayni ince penbe kâğıttan bir kapağı var. Ön ve arka kapak köşelerinde yoğunlaşmış çerçeve süslemeler bulunuyor. Ön kapaktaki süslemelerin içinde nizamnâmenin adı Türkçe, Fransızca ve İtalyanca olmak üzere alt alta verilmiş. En altta da basıldığı matbaa ve basım tarihi yer almakta. Arka kapakta ise kenar süslerinin ortasında hercai menekşe buketi üzerinde uçan bir kelebek yer alıyor.

Bu nüshadan nizamnâmenin tam adının "Nizamnâme-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye" olduğunu ayrıca 1852 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de tipo-litografi tekniği ile basıldığını öğreniyoruz.

Kapak dışında, metin her üç nüsha da aynıdır. Başka hiç bir değişiklik yoktur.

İlk sayfasında; içinde "mukaddime" yazısı bulunan bir sandık resmi dikkati çekiyor. Sandığın üzerinde ortada eczacılığın simgesi olan bir havan, havandan yayılan ışık huzmeleri, sağda bir terazi, solda ise bir yazı hokkası bulunuyor. Sandığın iki tarafında üzerlerine yılan sarılmış iki aşı kalemi ve bu kalemlerden çıkan defne dalları yer almakta. Ayrıca her iki tarafta da birer kaplumbağa görülüyor.

ECZACILIK TARİHİ LİTERATÜRÜNDE NİZAMNÂME-İ ECZACIYAN

Eczacılık tarihi literatürümüzde bilinmeyen bu nizamnâmenin varlığı, Rahmetli Hocam Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu tarafından tahmin edilmiştir.[11]

İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi'nde bir tesadüf sonucu bulduğumuz Nizamnâme-i Eczacıyan üzerinde çalışırken Prof. Dr.Turhan Baytop'un ***Eczâhâne'den Eczane'ye*** (İstanbul 1995) adlı kitabı yayınlandı. Bu kitabı okuduğumuzda, Prof. Dr. Turhan Baytop'un da ayni nizamnâmeyi ayni kütüphanede bizden önce tespit et-

11. Bedi N. Şehsuvaroğlu : "Eczacılık mevzuatı", ***Eczacılık Bülteni***, Cilt 3/Sayı 5 (Temmuz 1961)'den ayrı baskı, s. 2.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tiğini gördük (s. 37). Nizamnâme-i Eczacıyan böylece ilk kez Prof. Dr. Turhan Baytop'un kalemiyle eczacılık tarihi literatürüne girmiş oldu. Baytop daha sonra nizamnâme hakkında genel bilgiler veren bir makale yayınladı.[12]

Biz de bu çalışma ile Nizamnâme-i Eczacıyan'ın çeviri metnini, bu nizamnâme ile getirilen esasları ve uygulanışı hakkında ulaşabildiğimiz örnekleri vererek konuya açıklık getirmek istedik.

NİZAMNÂME-İ ECZACIYAN'IN İÇERİĞİ

Nizamnâme-i Eczacıyan, bir mukaddeme ile 7 fasılda toplanan 77 maddeden ibarettir. Mukaddime Padişah'a (Abdülmecid) sağlık temennileri ile başlar. Padişah'ın millet ve halk için yararlı nizamlar ve usuller getirdiği vurgulanarak islahatları tamamlamaya çalıştığı belirtilir. Bu nizamnâmenin Padişah'ın bütün kullarına bahşettiği lütuflarına ilave olarak nazik ve ince bir bilim olan ilâç imalinin, yolunda ve lâyıkıyla yapılması için eczacı esnafının halihazırdaki durumunu ıslah etmek amacıyla Tıbbiye Nezâreti tarafından hazırlandığı vurgulanır. Bundan sonra eczacı dükkânlarında çalışacak usta ve kalfaların Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de usulüne göre imtihan verip bilgisini onaylayan bir şehadetname almadıkça hiç bir yerde icra-yı sanat edememesi gibi bazı hususların bir nizama bağlandığı ve bu nizamnâmenin şimdilik sadece Dersaadet ile Bilâd-ı Selâse'de (Üskudar - Galata - Eyüp) bulunan eczacı dükkânlarına uygulanacağı, dört sene içinde gerekli tadilat yapıldıktan sonra taşralara da yaygınlaştırılacağı bildirilir.

Nizamnâmenin ilk 16 maddesinin yer aldığı birinci bölümü eczacılara ve ilâçlara ayrılmıştır. İkinci bölümde, 17 - 34. maddeler arasında, eczacı dükkânları, gedikler ve eczacı dükkânlarının kontrolü ile ilgili ile ilgili hükümler yer almaktadır.

Üçüncü fasılda (34 - 42. maddeler), eczacı dükkânlarına ve eczacılara nezâret edecek merci bildirilmektedir.

12. Turhan Baytop : "Premier Réglament sur l'exercise de la pharmacie civile en Turquie", ***Arslan Terzioğlu'na Armağan - 60. Doğum Yılı Anısına***, İstanbul 1999, s. 349 - 351.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dördüncü fasıl (madde : 43 - 49), eczacı çırakları ile ilgilidir.

Beşinci fasıldaki 50 - 58. meddelerde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de öğrenim görecek gündüzlü eczacılık öğrencileri ele alınmıştır.

Altıncı fasıl (59 - 66. maddeler) nizamnâme hükümlerine aykırı hareket eden eczacılara verilecek cezalarla ilgilidir.

Yedinci fasılda ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin eczacılardan alacağı vergiler belirlenmiştir (67 - 72. maddeler). Bu fasılda yer alan 73 -77. maddeler yasanın yürütülmesi ve eyaletlerdeki eczacılar ile ilgili bir kaç genel hükmü içermektedir.

Prof. Dr. Turhan Baytop, ana ilkeleri bakımından 11 Nisan 1803 tarihli Fransız Eczacılık kanunu ile benzerlik göstermekle beraber, gedik ve gedik ile ilgili maddelerin Osmanlı eczacılığının gereksinimlerini karşılayan özgün hükümler olduğu görüşündedir.[13]

NİZAMNÂME-İ ECZACIYAN İLE GETİRİLEN ESASLAR

Eczacılarda aranan özellikler

-Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne veya Avrupa okullarından alınmış eczacı ustası diploması olacak.

-Diploması olmayanların eczacılık yapması ve eczacı dükkânı açması yasaktır.

-Eczacı dükkânı açmak isteyen eczacı, iki ay içinde tahsil durumunu ve dükkân gediğine sahip olduğunu kanıtlayan senetleri göstererek Mekteb-i Tıbbiye'deki deftere kaydolacak.

-Bu belgeler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından incelendikten ve imtihanı yapıldıktan sonra eczacılık sanatını icra etmek için ruhsat verilecek.

-Elinde diploması ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından verilmiş üstadlık icazetnamesi olmadığı halde eczacılık yapmakta olanlar bundan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de imtihan edilecek ve başarılı olanlara ruhsat verilecek.

---

13. Turhan Baytop: ***Eczâhâne'den Eczane'ye***. İstanbul 1995, s. 37.

-Kıdemi olanlar ve iyi hizmet ettiğini ispat edenler bu imtihandan muaf tutulacak.

-Nizamnâmenin ilânı tarihinden itibaren her eczacı dükkânı sorumlu bir eczacı ustası tarafından idare edilecek.

-Dükkânı olan eczacıdan başka kişilerin ilâç satma ve reçete imal etme yetkisi yoktur.

İlâç imali ve ilâçlar ile ilgili hükümler

-Eczacı doktorun reçetesindeki ilâçları imal edip gönderdikten sonra reçeteyi saklayacak, istendiğinde bir suretini yazıp verecektir.

-Hiç bir bahane ile reçetede yazılı bir ecza yerine başka birini koymak veya miktarını azaltıp çoğaltmak gibi değişiklik yapmayacaktır.

-Reçetede bir hata olduğunu görürse imal etmeden önce imzalayan hekime yazı ile durumu bildirecektir.

-Hekim imzası olmayan reçeteleri imal eden eczacı mesul tutulacaktır. Bu nedenle icra-yı tababet eden hekim ve cerrahların bilinmesi için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'deki etibba ve cerrahin defteri, dükkânı olan bütün eczacılara gönderilecektir.

-Eczacı, sıçanotu ve aksülümen gibi zehirli maddeleri ayrı ve emin bir yere koyacak ve anahtarını yanında saklayacaktır.

-Hiç bir eczacı Avrupa tıp okullarından birinden veya Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından onaylanmayan bilinmeyen eczaları satmayacaktır.

-Bileşik ilâçlar Avrupa okulları ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından onaylanıp kabul edilen eczacı kitaplarındaki kurallara göre imal edecektir.

-Avrupa okullarının veya Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin kullandığı reçete kitaplarının birinde belirtilmemiş ilâçlar ile ecza tertipleri, bilinmeyen ecza kabul edilecektir.

- Eczaların uygun kaplarda korunmasına ve yaftalarının doğru olmasına dikkat edilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eczacı dükkânları

- Önce mevcut eczacı dükkânları sayılacaktır. Sonra hakları olmadığı halde eczacılar gibi ilâç yapıp satan; hekim, cerrah ve ma-i mukattar yani sucu dükkânları sayılacak ve bunların ecza satmaları yasaklanarak ayrı bir nizam altına alınmaları sağlanacaktır.

- Eczacı dükkânlarının sayısı sabit ve sınırlıdır. Eczacı dükkânlarının artması nüfus sayısına bağlı olduğundan sayılarını ve yerlerini belirlemek için bir tasarı hazırlanacaktır. Eczacı dükkânları belirlenen sayıyı aştığında satılık eczacı dükkânı olursa, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne o dükkânı civarındaki eczacılara aldırıp kapatmaya mecbur eder. Eczacılar böyle bir dükkânı almak istemezlerse dükkân açık arttırma ile satılır.

- Bu tarihten sonra (1852) hiçbir eczacı bir dükkândan fazla eczacı dükkânına sahip olamayacaktır.

- Bu yasanın ilânından itibaren yeni yapılacak eczacı dükkânları, yangın çıkmaması için, Meclis-i Tıbbiye'den verilecek resme uygun olarak inşa edilecektir.

Eczacılık gediği

- Gedik eczacının çocuklarına ve akrabasına miras kalır.

- Eğer varisler tarafından satılırsa yine eczacı esnafından biri alacaktır. Varisler satmak istemezse gedik bir varisin adına kaydedilir. Varisler içlerinden her kimi tayin ederse -erkek veya kadın- eczacı dükkânı, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de onun adına kaydedilir ve her halde gedikler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne zabıt defterine kaydedilir.

- Eczacının varisi miras kalan dükkânı ancak; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye elinde diploması olan deneyimli bir eczacı takdim etmek şartıyla işletebilir.

- Bundan böyle bir eczacı gediği verese olmaksızın eczacı olmayan bir kimsenin eline geçmeyecektir.

- Bir eczacı ya da eczacı gediği sahibi bir kişi öldüğünde varisi yoksa gediği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye kalacaktır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin izni olmadıkça hiç kimse eczanesini bir yerden bir yere nakledemez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

- Bir yerde eczacı dükkânı açılması gerektiği zaman Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından yeni gedik verilmezden önce eski gediklerden satılık olup olmadığına bakılır. Satılık gedik varsa onun nakledilmesi tercih edilir.

Eczacı, hekim ve cerrah dükkânlarının kontrolü

- Eczacı, hekim ve cerrah dükkânları ile bunlara benzer dükkânlar en az senede iki defa gerektikçe ve istendiği zaman kontrol edilecektir.

- Bu kontroller Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ce atanan komisyon aracılığıyla yapılır.

- Eczacılar, eczanelerinde ve mağazalarında ve mutfaklarında bulunan bütün basit ve bileşik eczaları komisyona göstermeye mecburdur.

- Fena imal edilmiş veya bozulmuş ilâç bulunduğu zaman hemen zabıt tutulup gereği yapılacaktır.

- Komisyon kontrol ettiği dükkânların durumunu Meclis-i Tıbbiye'ye bildirmeye mecburdur. Bildirilen düzensizlikler ve uygunsuzlukların takibi ve düzenlenmesi Meclis-i Tıbbiye'nin işidir.

Eczacı dükkânlarının ve eczacıların bağlı olduğu merci

- Eczacı dükkânları ve eczacılara, Osmanlı Devleti vatandaşı olan, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tabip veya eczacı doktorlarından bir müfettiş nezâret eder.

- Ayrıca sekiz eczacı üyeden oluşan bir lonca-meclis vardır ve üyeler eczacılar tarafından seçilir.

- Müfettişin bu meclise üye olma hakkı vardır.

- Loncabaşı üyeler arasından oy çokluğuyla seçilir.

- Loncabaşı ve üyelerin yarısı her sene değiştirilip yerine tayin edilenler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından onaylanacaktır.

- Eski üyelerin bir seneden sonra yeniden üye seçilme hakkı vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

- Seçilen kişilerin Meclis-i Tıbbiye'ye arzedilmesi ve onaylanması gerekir.

- Lonca, müfettiş vasıtasıyla durumu bildirip nezâret eder ayrıca eczacılık biliminde mümkün olabilecek ıslahatı öğrenir, düzensizlikleri ve uygunsuzlukları ortadan kaldırmaya çalışır ve bu yasanın yürütülmesini sağlar.

Eczacı çırakları

-Eczacılar yanlarında bulunan çırakları Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye kaydettirecektir.

-Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne, her çırağın eline yazıldığını bildiren, ismini, lakabını, memleketini,yaşını ve oturduğu yeri gösteren bir kâğıt verir. Bu yazı her sene yenilenir.

- Önceden Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de Fransızca veya İtalyanca ve Latince gramerleri, matematik, coğrafya, tarih ve bunun gibi derslerden sınava girmedikçe hiç kimse çırak yazılamaz.

- Çıraklara: birinci çırak, ikinci çırak, üçüncü çırak olmak üzere çeşitli dereceler verilecektir.

- Daha önce başka bir eczacı dükkânında bulunmuş olan çırağı kabul eden eczacı bunu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye bildirir. Buna muhalefet olunduğunda çırağın yeni ustası yanındaki pratiği sayılmaz.

- Enaz altı sene bir eczanede çalışmadıkça ve iki sene de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de ilm-i isperçiyarî derslerine devam etmedikçe hiç bir eczacı çırağının eczacı olma hakkı yoktur.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'deki gündüzlü eczacı öğrencileri

- Bu yasanın 43., 44. ve 49. maddelerindeki şartları yerine getirmeyen ve Osmanlı Devleti tebaasından olmayan hiç bir eczacı öğrencisi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye kabul edilmez.

- Eczacı öğrencileri, pratik eğitimini (en az 6 yıl) bitirdiğini gösteren ustasından aldığı bir şehadetname ibraz edecektir. Pratik eğitimini bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaç usta yanında tamamlamış olanlar her birinden aldığı tasdiknameleri ibraz etmek zorundadır. Bu şehadetnamelerin doğruluğunu araştırmak ve onaylamak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin yetkisindedir.

- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de Fransızca veya İtalyanca dilleri ile Latince gramer, ilm-i hesab, coğrafya, tarih ve diğer bilimleri tahsil edenler ayrıca iki sene ilm-i ispençiyarî tahsil edecek, pratik ve teorik fenn-i kimya, ilm-i ispençiyarî, tarih-i tabiiye-i tıbbiye ve müfredat-ı tıbbiye ve ilm-i hikmet derslerini göreceklerdir.

- Eczacı öğrencileri de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin diğer öğrencileri gibi her ders yılı sonunda tahsil ettiği bilimlerden sınava girecektir.

- Derslerin bitiminde gördüğü bütün ulûm ve fünûn üzerine teorik ve pratik sınav yapılacak layıkıyla cevap verenlere eczacı ustası diploması verilecektir.

- Diplomalar ayni türde fakat hekim ve cerrahlarınki gibi, âliyülâlâ, âlâ ve evsat derecelerde olacaktır.

- Bu harici (gündüzlü) eczacı öğrencileri için, Mektebi-i Tıbbiye-i Şahâne'de bir mütalaahane veya bir kemikahane (kimya laboratuvarı) olup okulda bulundukları zamanlarda orada oturacaklardır.

Cezalar

- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin izni olmadan eczacılık yapanlar bu yasanın 1., 2., 3., 4., 5., 6. ve 7. bendlerinde gösterildiği gibi yasalara aykırı olarak icra-yı sanat etmekle suçlanıp cezalandırılır.

- 9. maddede gösterildiği üzere bilerek bir ecza yerine diğer bir ecza kullanan veya hekimin reçetesinde yazılı eczanın miktarını azaltıp çoğaltan eczacı gereği gibi cezalandırılıp terbiye edilecek ve dükkânı da kapatılacaktır. Eczacının yaptığı bu değişiklik nedeniyle hasta ölürse eczacıya şer'i icaplar uygulanacaktır.

- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından icra-yı sanat etme izni verilen hekimlerin ve cerrahların imzası bulunmayan bir reçetede yazılı eczayı imal edip gönderen eczacı esnafı, 11. ve 12. maddelerde bildiril-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

diği gibi yasalara aykırı hareket etmiş olacağından Meclis-i Tıbbiye de muhakeme edilerek gereken cezalar verilecektir.

- Ecza verirken veya reçetede yazılı eczayı imal ederken yanlışlık yapan eczacı, kasıtsız suçlara uygulanan cezalara çarptırılır.

- Bir eczacı, usulüne uygun yazılmamış reçeteleri, 14. madde hükümlerine aykırı olarak yaparsa ve bundan hekim ile eczacı arasında gizli bir anlaşma olduğu ortaya çıkarsa bu eczacı Meclis-i Tıbbiye tarafından cezalandırılır, dükkânı da kapatılır.

- 30. maddede anlatıldığı gibi, eğer bir eczacı dükkânı, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den ruhsat almadan açılır veya bir yerden başka bir yere nakledilirse derhal kapatılır ve eczacı cezalandırılır.

-Bir eczanede 22. ve 23. maddelerde işaret edildiği gibi saf olmayan veya kötü üretilmiş ve iyi saklanmamış, yanlış yafta yapıştırılmış ecza bulunursa eczacı dikkatsizlikle itham edilir. Önce tenbih edilir bir daha olursa ilâçları dökülüp dükkânı kapatılır.

-Yabancı uyruklu eczacılar bu yasanın hükümlerine aykırı hareket ederlerse Meclis-i Tıbbiye'de muhakeme edilerek karar Bâbıâli'ye arzedilir ve mensup olduğu devletin yasalarına göre devletinin memuru vasıtasıyla cezalandırılır.

Eczacılardan alınacak vergi

- Fenn-i ispençiyaride üstadlık diploması alanlar, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye 500 kuruş ödeyeceklerdir.

- Osmanlı Devleti tebaasından olanlar ile yabancı uyruklulara sanatlarını icra etmek üzere verilecek ruhsat tezkiresi karşılığında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne 250 kuruş alacaktır.

- Eczacılar ortaklık kontratları ile kira kontratlarının onayı için 25 kuruş ödeyecekler ve buna uymayan kontratlar okul tarafından geçersiz sayılacaktır.

- Bir eczacıya yeni gedik verildiğinde eczacı dükkânı açacağı yöredeki gediklerin kıymeti ne ise o kadar akça alınacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

- 30. maddede bildirildiği gibi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin onayıyla bir yerden bir yere gedik nakli gerektiğinde eski yerinden nakledildiği yerin önemine göre Mekteb-i Tıbbiye tarafından eczacıdan bir miktar akça alınır.

- Bir gedik satıldığı veya nakl ve ferağ olunduğu vakit okul tarafından % 3 vergi alınır.

Nizamnâmenin yürütülmesi ve eyaletlerde eczacılık

- Bu nizamnâme İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de şimdiden icra olunacaktır.

- Bu nizamnâme, yürütülmesi için verilen irade tarihinden dört sene sonra, Tıbbiye Nezâret'ince uygun görülecek değişikliklerin akabinde diğer eyaletlerde de geçerli olacaktır.

- Eyaletlerin bir yerinde bir eczacı dükkânı açılması gerektiğinde Tıbbiye Nezâreti'ne yazılacaktır. Tıbbiye Nezâreti'nin bilgisi olmadan eyaletlerde hiç bir eczacı dükkânı açılamayacağı gibi bu dükkânda icra-yı sanat edecek eczacı da imtihan edilmedikçe icra-yı sanat edemeyecektir.

- Eyaletlerin fenn-i ispençiyarîye ait bütün işleri Tıbbiye Nezâreti'ne aittir.

NİZAMNÂMENİN UYGULANDIĞINI GÖSTEREN ÖRNEKLER

Şubat 1853'de Ortaköy'de eczacılık yapmakta olan Haleplioğlu Yakop ayni gün biri balık yağı diğeri kroton yağı içeren iki reçete hazırlamış ve çırağı ile bu şişeleri hastaların evlerine göndermişti. Ancak şişelerin üzerine etiket yapıştırmamıştı. Çırak ilâç şişelerini karıştırmış ; yaralarda kullanılan ve çok zehirli bir madde olan kroton yağını,göğsünden muztarip olduğu için balık yağı içmesi gereken hastaya götürmüştü. Kroton yağını balık yağı zannederek içen hasta ertesi gün ölünce, ailesinin şikâyetçi olmamasına rağmen Zaptiye Müşirliği, eczacının büyük dikkatsizliği olduğundan cezalandırılması için durumu Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'ye aksettirmişti. Meclis-i Umur-ı Tıbbiye yaptığı soruşturma sonunda eczacıyı mesleki açıdan suçlu bulmuştu.[14]

14. Ayten Atıntaş : "1853 Yılında İstanbul'da bir eczacının cezalandırılması", ***Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları***, **4**, İstanbul 1988, s. 181 - 186.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eczacı Yakob ile ilgili bu davanın sonucu ***Takvim-i Vekayi***'de (Aded : 495, 7 Rebiülevvel 1270/8 Aralık 1853) şu ilânla duyurulmuştu:

"Ortaköy'de Eczacı Haleblioğlu Yakob'un mübayaacı Artin'e çırağıyla sehven göndermiş olduğu mu'âleceden mersûm Artin'in isti'maliyle fevt olması eczacı-i mersûmun dikkatsizliğinden neş'et ederek geçende bâ-irâde-i seniye tertîb olunan nizamnâmeden bu makûle hatâda bulunan eczacıların te'dibi münderic bulunmuş ve mersûmun hatâsı dahi dikkatsizliğinden neş'et eylemiş olmasıyla Mekteb-i Tıbbiye Nezâret-i Behiyyesi ma'rifetiyle mersûmun habsi tarihinden i'tibaren altı mâh müddet Bâb-ı Zabtiye'de habs ve tevkifiyetiyle inkizâ-yı müddetinde sebilinin tahliyesi ve keyfiyetin Cezanâme-i Hümâyûn'a zeyl olunması Meclis-i Vâlâ'da tensîb olunup hâkipây-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâneden ledel-isti'zân-efzâ-yı sünûh ve südûr olan emr ve irâde-i seniye-i hazret-i şehriyârî mûcebince iktizâsı icrâ olunmuştur."

Bu duyurudan anlaşıldığına göre Eczacı Yakop, Mekteb-i Tıbbiye Nezâreti marifetiyle, kısa bir süre önce yürürlüğe giren Nizamnâme-i Eczacıyan'a göre cezalandırılmıştır. Nizamnâme-i Eczacıyan'ın 9. maddesinde yasaklanmış olan; "tabibin reçetesini bir ecza yerine diğer ecza koyarak değiştirme" suçunu işleyen Eczacı Artin, hastası ölmesine rağmen, bu suçu bilerek değil dikkatsizlikle işlediği için, 60. maddede öngörülen, ölüm halinde şer' hükümlerin uygulanması yerine 6 ay hapis cezasına çarptırılmıştır.

Eczacı Yakob, ailesinin ve padişah üzerinde etkili bir kişi olduğunu sandığımız Karabet Bey'in ricası üzerine, Ocak 1854 (Rebiülâhır 1270) tarihli irade ile tahliye edildi.[15]

Nizamnâmenin 35. maddesi; eczanelere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den seçilecek tabib veya eczacı bir müfettişin nezâret etmesini öngörüyordu. Nizamnâme yürürlüğe girdikten kısa bir kısa sonra bu müfettişin tayin edilmesi gündeme geldi. Müfettiş İstanbul'daki eczacı, tabip, kasıkçı ve çıkıkçı dükkânlarını dolaşıp kontrol edecek, devir ve nakillerini kayda geçirecekti. Meclis-i Vâlâ 24 Temmuz 1853 (17 Şevval

15. BOA. İ. DH. 18119.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1269) tarihli oturumunda, ramazanda vâki mâh-ı Rûmi'den yani Haziran 1853'den itibaren Tıbbiye doktorlarından birinin 500 kuruş maaşla müfettiş olarak tayin edilmesini ve emrine dil bilen bir kâtip verilmesini kararlaştırdı. Evrakın 31 Temmuz 1853 (24 Şevval 1269) tarihinde padişaha arzedilmesini takiben 1 Ağustos 1853 (25 Şevval 1269) günlü irade ile müfettiş ve kâtibin atanması emredildi.[16]

Mekteb-i Tıbbiye Nâzırı Cemaleddin Efendi, 26 Ekim 1854 (3 Safer 1271) tarihli tezkiresi ile Meclis-i Tıbbiye'nin şu tespit ve önerilerini Babıâli'ye iletti.

"İstanbul'da kan alma ve diş çekme izni olan berber esnafı adeta cerrahlık ve hekimlik yapmaktadırlar. Gerek berberler gerek attarlar ve bunun gibi diğer esnaf hiç bir mezuniyetleri olmadığı halde hekimlik yapıp ilâç satarak körükörüne tababate müdahele ve taarruz etmektedirler. Bu yüzden ortaya çıkan hatalar Meclis-i Tıbbiye'ye havale edilmektedir. Halkın sağlığını tehdit eden bu kötülüklerin ortadan kaldırılması gerekir. Eczacı esnafı hakkında yürürlüğe giren nizamnâme mucibince zikredilen esnafın bu faaliyetlerinin önlenmesi için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne doktorlarından, Meclis-i Tıbbiye üyesi ve müfredat-ı tıbbiye muallim muavini Miralay Hafız Bey görevlendirilmelidir. Hafız Bey bu esnafın dükkânlarını gezecek, kullandıkları ilâçları alıp bir şeye koyduktan sonra mühürleyip bunu yapan kişi ile birlikte Tıbbiye'ye getirecektir. İlaç satan kişiyi Bab-ı Zabtiye'ye teslim etmek için emrine bir zaptiye çavuşu verilmelidir."

Cemaleddin Efendi'nin tezkiresini görüşen Meclis-i Vâlâ 13 Aralık 1854 (21 Rebiülevvel 1271) günlü toplantısında; Meclis-i Tıbbiye'nin önerilerini aynen kabul eder. Bunun üzerine 18 Aralık 1854 (27 Rebiülevvel 1271) tarihinde evrak padişaha arzedilir ve 19 Aralık 1854 (28 Rebiülevvel 1271) günü çıkan irade ile Hafız Bey müfettiş olarak tayin edilir.[17]

Nizamneme-i Eczacıyan'da sözü edilen eczacılık loncası (Comite Pharmaceutique) kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. 1858 yılında bu

16. BOA. İ. MV. 10841.
17. BOA. İ. MV. 13637.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

komitenin başkanı Eduardo Ottoni, sekreteri ise Antoine Calleja idi.

Nizamnâme-i Eczacıyan'ın 49. maddesinin öngördüğü gündüzlü sivil eczacılık öğrenciliği hemen gerçekleştirilemedi. Meclis-i Tıbbiye-i Şahâne'nin (Conseil Imperial de Médécine) 18 Ekim 1858 tarihli kararı ile 1858 - 1859 öğretim yılı başından itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye gündüzlü eczacılık öğrencisi alınması kararlaştırıldı. Bu karar Eczacılık Komitesi adına başkan Ed. Ottoni ve sekreter A. Calleja imzasıyla ***Journal de Constantinople***'da duyurulmuştur. Böylece Türkiye'de sivil eczacılık öğretimi başlamış oldu.[18]

1859 yılında Tıbbiye Nezâreti, İstanbul'da faaliyet gösteren eczanelerden 56'sının Nizamnâme-i Eczacıyan hükümlerine aykırı olarak çalıştıklarını tespit etti. Bu eczanelerden bir kısmı izinsiz olarak yer değiştirmişti. Bir bölümü ise diplomasız eczacılar tarafından yeni açılmıştı. Tıbbiye Nezâreti, 9 Mayıs 1859 (6 Şevval 1275) tarihli yazısı ile durumu Tatbik-i Kavanin Cemiyeti'ne (Kanunları Uygulama Cemiyeti) bildirdi. Tatbik-i Kavanin Cemiyeti de 16 Nisan 1859 (13 Ramazan 1275) tarihli yazısı ile Meclis-i Vâlâ'ya başvurarak durumun önemi nedeniyle bu eczacılar hakkında nizamnâmeye uygun işlem yapılmasını istedi. Nizamnâme hükümlerine göre; dükkânını izinsiz olarak nakledenlerin eczaneleri derhal kapatılmalı ve ayrıca eczacılar tekdir edilmeliydi. Diploması olmadığı halde eczane açanların dükkânları da ; 1., 2., 3., 4., 5., 6., ve 7. madde hükümlerine göre kapatılmalıydı. Ruhsatsız dükkân işletmemeleri için ise kefalete bağlanmaları gerekiyordu. 17 Mayıs 1859 (14 Şevval 1275) günlü toplantısında konuyu müzakere eden Meclis-i Vâlâ bu hükümlerin yerine getirilmesini ayrıca nizamnâme hükümlerine itina olunmasının temini için Tıbbiye Nezâreti'ne yazı yazılmasını kararlaştırdı.[19]

"Nizamnâme-i Eczacıyan" ile "Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme" arasındaki ilişki

Baytop, 3 Şubat 1861 (22 Receb 1277) tarihli Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme'nin, Nizamnâme-i Eczacıyan'dan

18. ***Journal de Constantinople, Echo de l'Orient***, **Sene 13/Sayı 966** (3 Aralık 1858), s.4 ; Turhan Baytop : ***Eczâhâne'den Eczane'ye***. İstanbul 1995, s. 15.

19. BOA.A. MKT. MVL. 107/54.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çok farklı hükümler taşıdığını ileri sürmektedir[20]. Baytop'a göre Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme'nin farkları şunlardır:

a) Ezcacı dükkânlarının ancak diplomalı eczacılar tarafından açılabileceği (madde: 1).

b) Bir eczacının ancak bir eczacı dükkânı açabileceği (madde: 7)

c) Ezcacı dükkânı adedinde bir sınırlama olmadığı (madde: 4)

Nizamnâme-i Eczacıyan'ın 1. maddesi, aynen Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme'nin 1. maddesinde olduğu gibi; elinde eczacı ustası diploması olmayanlara eczacılık etmeyi, eczacı dükkânı açmayı ve ilâç yapıp satmayı yasaklar. Ayni şekilde 6. maddesi de, Nizamnâme-i Eczacıyan'ın ilânı tarihinden itibaren bir eczacı dükkânının bir eczacı ustası tarafından işletilmesi esasını getirir. Bu konularda iki nizamnâme arasında bir farklılık yoktur.

Baytop'un eczane tahdidi ile ilgili tespitine biz de katılıyoruz. Nizamnâme'i Eczacıyan'ın 18. maddesi ile eczacı dükkânları tahdid edilmiştir. Buna karşılık Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme'nin 4. maddesi eczacı dükkânı adedindeki sınırlamayı kaldırır.

Nizamnâme-i Eczacıyan ile 3 Şubat 1861 (22 Receb 1277) tarihinde yürürlüğe giren, Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme karşılaştırıldığında aralarında büyük bir benzerlik olduğu görülür. Nitekim ***Takvim-i Vekayi***'de (No : 618, 22 Safer 1278/29 Ağustos 1861) yayımlanan bir ilânla, Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme'nin, Nizamnâme-i Eczacıyan'ın günün koşullarına göre tadil edilmiş ve ilaveler yapılmış şekli olduğu duyurulmuştur.

"Hıfzıssıhhat-i umumiyeyi mûcib olacak esbâb-ı zâhirenin istihsâl ve istimâli zımnında Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de icrâ-yı san'at-ı ispençiyârî etmekte bulunan ve edecek olan eczacı esnafı hakkında mukaddemce yapılmış olan nizamnâmenin bazı mahallerinin ta'dil ve ıslâhı ve bazı yerlerinin ilâvesiyle müceddeden bir nizamname kaleme

20. Turhan Baytop : ***Eczâhâne'den Eczaneye***. İstanbul 1995, s. 38.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alınmış ve nizamnâme-i mezkûr ahkâmınca yedinde diploma ve izinnamesi bulunmayan kesânın icrâ-yı san'at-ı ispençiyârî edememeleri mukarrer bulunmuş olduğundan zikr olunan nizamnâme herkesin malumu olmak üzere bu mahalle tab' ve temsil kılınmıştır."

Bu ilândan da açıkça anlaşılmaktadır ki Beledî İspençiyerlik Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme, daha önce yürürlükte olan Nizamnâme-i Eczacıyan esas alınarak hazırlanmıştır. Esasen iki nizamnâmenin hazırlayıcısı da Meclis-i Tıbbiye'dir.

Eczacıların meslek dışı basit suçlardan yargılanması

Mesleklerini icra ederken yapacakları hatalar karşılığında eczacılara ceza verilmesini öngören Nizamnâme-i Eczacıyan'ın yürürlüğe girmesini izleyen günlerde, Tıbbiye Nâzırı eczacıların, alacak verecek ve bunun gibi meslek dışı davalarda doğrudan doğruya zaptiyeye götürülmesine dikkati çekti. Bunu doğru bulmayan ve eczacıların Tıbbiye Nezâreti'ne bağlı olduğuna işaret eden Tıbbiye Nâzırı, böyle durumlarda Tıbbiye'nin de devreye girmesi gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki (Üsküdar - Galata - Eyüp) eczacıların mesleki olmayan basit suçlardan muhakemeleri sırasında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den de bir memur bulunması kararlaştırıldı. Bu karar 15 Ağustos 1853 (10 Zilkade 1269) günü Zabtiye Müşirliği ile Mekteb-i Tıbbiye Nezâreti'ne tebliğ edildi. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne bu iş için Mösyö Kasbar'ı görevlendirdi.[21]

SONUÇ

Bugünkü bilgilerimiz ışığında Nizamnâme-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye, sivil eczacılar ve eczaneler hakkında yürürlüğe giren ilk yasadır.

Nazamnane-i Eczacıyan'ın yürürlüğe girmesinden önce ; eğitimsiz eczacılar, eczacı kalfaları, attarlar, kökçüler, şerbetçiler, macuncular, tutyacılar, ma-i mukattar satan sucular, kasıkçılar, çıkıkçılar ve hatta sabuncular gibi esnaf, dükkânlarında hasta bakıp ilâç satıyorlardı. İzinsiz olarak ilâç yapıp satan esnaf zaman zaman ölümlere sebep

21. BOA, HR.MKT. 62/50.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oluyordu. Bunlara bir süredir ortaya çıkan İranlı ve Hindli uygunsuz hekim ve attarların verdiği zararlar da eklenmişti. Bu cahil insanlar ilâç yapıp satmaktan men edilmeliydi.

Meclis-i Tıbbiye hazırladığı nizamnâme taslağı ile halkın sağlığını tehdit eden bu önemli konuyu ilgili mercilere duyurdu. Meclis-i Tıbbiye'nin bu meyanda alınmasını istediği tedbirler uygun görüldü ve 17 Mayıs 1852 tarihli iradenin ardından nizamnâme yürürlüğe girdi. 18 Haziran 1852 günü yayınlanan ***Takvim-i Vekayi*** ile de ilgililere ve kamuoyuna duyuruldu.

Nizanname 1852 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne matbaasında Türkçe, Fransızca ve İtalyanca olmak üzere üç dilde 500 adet basıldı. Bu tarihlerde İstanbul'daki eczanelerin hemen hemen tamamı azınlıklar ile yabancılar tarafından işletiliyordu. Bütün eczanelere nizamnâmeden birer tane gönderildi.

Şimdilik nizamnâme sadece İstanbul'da uygulanacaktı. Dört sene sonra bütün eyaletleri kapsayacak şekilde güncelleştirilecekti. Ancak 76. maddesine göre Tıbbiye Nezâreti'nin bilgisi olmadan eyaletlerde hiç bir eczacı dükkânı açılamayacak ve icra-yı sanat etmek isteyen eczacı da imtihan edilmedikçe eczacılık yapamayacaktı. Nizamnâme hükümleri her ne kadar eyaletlerde geçerli değilse de, eyaletlerde eczane açmak ve eczacılık yapmak Tıbbiye Nezâreti'nin iznine bağlanmıştı. Amaç eğitimsiz ve yetersiz kişilerin ilâç yapıp satmasını önlemekti.

Nizamnâmenin getirdiği yeniliklerin en önemlisi diplomasız kişilerin eczane açmasını yasaklaması ve payitaht başta olmak üzere bütün eyaletlerdeki eczacılara, mesleklerini sürdürebilmek için, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de imtihana girme mecburiyeti getirmesidir. 1852 yılından sonra eczacılığı pratik olarak öğrenenler imtihana girerek icazetname almaya başladılar.

İlkel yöntemlerle çalışan bir takım esnafa ilâç yapımı ile satışının yasaklanması halk sağlığının korunması için atılmış önemli bir adımdır. Hekim ve cerrahlardan da ilâç yapıp satma yetkisinin alınması ile hekim, eczacı ayrımı kesinleşmiştir.

Eczane sayısı nüfus sayısına göre tahdit edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Daha önce Evkaf Nezâreti'ne bağlı olan eczacı gediklerinin Tıbbiye Nezâreti'ne geçmesi sonucu ezcaneler bilimsel açıdan denetlenmeye başlamıştır.

Gedik sahibi bir eczacı öldüğünde, varisleri arasında diplomalı eczacı yoksa gediğinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye kalmasıyla veraset yoluyla da olsa diplomasız kişilerin eczane işletmeleri önlenmiştir.

1852 yılından itibaren nizamnâme hükümlerine uymayanlar cezalandırılmaya başlandı. Bu nizamnâme uyarınca ceza alan ilk kişi de sanırız Eczacı Haleblioğlu Yakob oldu.

1854 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne müfredat-ı tıbbiye dersi muallim muavini Miralay Hafız Bey İstanbul'da hasta muayene edenler ile ilâç yapıp satanları kontrol etmek üzere müfettiş olarak tayin edildi.

Eczacılık loncası (Comite Pharmaceutique) kuruldu.

Nizamnâmenin 5. faslında kuralları belirlenen gündüzlü sivil eczacı öğrenci alımı 1858 - 1859 öğretim yılında gerçekleştirildi. Bu öğretim yılında askeri bir okul olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye gündüzlü sivil eczacı öğrenciler kabul edilmeye başlandı.

1859'da İstanbul'da nizamnâme hükümlerine uymayıp izinsiz yer değiştiren, diplomasız eczacılar tarafından açılan 56 eczane tespit edildi. Nizamnâmede öngörülen cezalar verildi.

1852 yılında yürürlüğe giren "Nizamnâme-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye", 3 Şubat 1861 (22 Receb 1277) tarihinde yürürlüğe giren "Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme" ile ortadan kalktı. Meclis-i Tıbbiye, 1861 yılında yürürlüğe giren, "Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme"yi; "Nizamnâme-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye" metnini esas alıp değişiklikler yaparak hazırladı.

TEŞEKKÜR : ***Journal de Constantinople, Echo de l'Orient*** da yayımlanmış olan Nizamnâme-i Eczacıyan ile ilgili kaynakları haber verip Türkçeye çevirerek yararlanmamı sağlayan Dr. Yeşim Işıl Ülman'a teşekkür ederim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EK – 1

NİZAMNÂME-İ ECZACIYAN DER MEMALİK-İ OSMÂNİYE

(Çeviri Metin)

Mukaddime

Cenab-ı terkibsaz-ı ecza-yı alem ve tertibbahş-ı eşbah-ı nev-i beni âdem takaddeset zâtihu aniz-zevâl-i ves-sakam ruh-ı cism-i devlet ve sebeb-i hayat-ı şevket ve saltanat olan velinimet-i biminnetimiz velinimet-i cihan efendimiz hazretlerini serir-i şevket-masir-i mülûkânelerinde kemâl-i tendürüsti ve âfiyetle berdevam ve câvidân ve saye-i übbehed-vâye-i cenab-ı şahanelerini ila ahiriddevran medar-ı nizam-ı âlem ve âlimyan buyursun asr-ı meliâsin-i hasr-ı hazret-i şehriyârî me'ser-i celilesinden olmak üzere lillahilhamd vel-minne şimdiye kadar tashih-i mizac-ı mülk ü millet ve ihyâ-yı ebdân-ı ahali ve raiyyet niyet-i hayriyesiyle bunca nizâmât-ı seniye ve fevâid ve menâfii müsellem usûl-i memdûha ve meşkûre vaz ve tesis buyrularak her bir madde zabıta-i hasene ve kaviyye tahtına konulup bir taraftan dahi tetimmât-ı ıslahât ile iştigal olunmakta ve ezcümle hasenât-ı asr-ı âli-i hazret-i pâdişâhiden olduğu vechile Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Şâhâne'nin kesb etmiş olduğu hey'et-i muntazama dahi ân-be-ân ilerlemekte bulunduğundan kâffe-i ibâd haklarında meşmul olan eltâf-ı seniyeye ilâveten her halde şâyân-ı i'tina fünûn-ı dakîka ve nâzikeden bulunan terkib-i ecza maddesinin dahi yolunda ve lâyıkında icrasıyçün eczacı esnafının ıslâh-ı usûl-i hâzırasına Nezâret-i Celile-i Tıbbiye tarafından izhâr-ı rağbet ve gayet olunarak ba'dezin eczacı dükkânlarında işleyecek usta ve kalfaların Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de usûlüne tevfikan bir kere imtihan verip ma'lumât-ı mütebeyyenesini musaddak yedine şehâdetnâme almadıkça hiç bir yerde icra-yı san'at edememesi gibi bazı hulâsa-i mülahazât-ı takayyüdiyenin nizâma rabtıyla şimdilik Dersa'âdet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin dükkânlar hakkında câri olmak ve dört sene nihayetinde tadilât-ı mukteziye icrasıyla taşralara dahi şumûlü bulunmak üzere olbâbda Meclis-i Tıbbiye'den kaleme alınıp ahkâm-ı mündericesi Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'den tasdik ile mûcebince iktizâsının icrâsına emr ü fermân-ı hikmet-beyân-ı hazret-i pâdişâhi müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan nizamnâmenin tab ve neşr olunan sûretidir.

Fasl-ı Evvel

Eczacıyan

1- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne veya Avrupa mekâtibi tarafından yedinde eczacı ustası diplomu olmadıkça hiç bir kimsenin eczacılık etmeğe ve eczacı dükkânı küşad eylemeğe ve ilâç yapıp satmağa salahiyeti olmayacaktır.

2- Ve iş bu kanunnamenin ilânı tarihinden iki ay müruruna kadar bilcümle dükkânı olan eczacılar tahsiline ve dükkân gediğine mütedair olan senedatını ibraz etmek ve kendilerini deftere kaydettirmek için bizzat Mekteb-i Tıbbiye'ye gelmeleri lâzım gelecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3- Yedinde diplomu olup eczacı dükkânı küşad etmek isteyen eczacılar Mekteb-i Tıbbiye tarafından istizan ve diplomlarını ırae edeceklerdir.

4- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından li-ecli't-tasdik kâğıtlarına nazar olunup imtihanı dahi badel-icra münasip görüldüğü halde memalik-i mahrusada icra-yı sanat etmek için yedine ruhsat tezkiresi ita olunacaktır.

5- Yedinde diplomu ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından üstadlık icazetnamesi olmayarak şimdiye kadar dükkân küşadıyla eczacılık sanatını icra edenler bundan böyle dahi icra-yı sanat etmek murad eyledikleri halde kabiliyetleri olup olmadığı anlaşılmak için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de imtihan olunacak ve malumatları olduğu tahakkuk eylediği halde sanatlarının icrası zımnında kendilerine ruhsat ita kılınacaktır fakat kıdemi olanlar ve hüsn-i hizmet eylediklerini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından ispat edenler müstesna tutulacaktır.

6- İşbu nizamnâmenin ilânı tarihinden itibaren her bir eczacı dükkânın nik ü bedi (iyisi kötüsü) kendisinden sual olunmak üzere bir eczacı ustası vasıtasıyla idare olunacaktır.

7- Dükkanı olan eczacıdan başka hiç bir kimesne hiç bir halde bir bahane ile hab ve merhem ve toz ve yakı vesaire misillü mualece nevinden eczacı misillü ecza bey etmeğe ve tabib reçetesini imal eylemeğe salahiyeti olmayacaktır.

8- Her bir eczacı tabibin reçetesi derununda tahrir olunan eczayı imal ve irsal eylemekten sonra reçeteyi hıfz eylemesi ve fakat reçete matlub olduğu halde bir suretini yazıp yalnız ol sureti verip reçeteyi hıfz etmesi lâzım gelecektir.

9- Eczacı olan şahıs hiç bir bahane ile tabibin reçetesini bir ecza yerine diğer ecza koymak veya mikdarını taklil ve teksir etmek gibi tagyir ve tebdile kâdir olmayacaktır.

10- Fakat bir reçetede sehv ve hata olduğu görüldükte eczacı ol tertibi imal ve irsal etmezden akdem sahib-i imza olan tabibe ba-tahrirat beyan-ı hal eylemesi icab edecektir.

11- Eczacı olan kimesne bir hekimin imzası ile mümza olmayan tertibi imal edecek olur ise mesul tutulacaktır.

12- Ve hiç bir halde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından icra-yı fenn etmeğe izin ve ruhsatı olmayan etibba ve cerrahinin isimleri bilinüp tertibatı imal olunmamak için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de mukayyed olan etibba ve cerrahinin defteri bilcümle dükkân-nişin olan eczacıyana irsal olunacaktır.

13- Eczacı olan kimesne sıçanotu ve aksülûmen ve bunlara mümasil ecza-yı semmiyeyi ayrı ve emin bir mahalle vazedecek ve ol mahallin miftahını kendi yanında hıfz eyleyecektir.

14- Avrupa mekâtib-i tıbbiyesinin birinden veya Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından tasdik olunmayan ecza-yı hafiyeyi hiçbir eczacının satmağa salahiyeti olmayacaktır.

15- Dükkânlarında mevcut bulunacak mürekkebatın imali hususunda Avrupa mekâtipleri ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne taraflarından tasdik ve kabul olunan kütüb-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eczacıyanda muharrer olduğu üzere tertibata ittiba ve tevafuk eylemeleri lâzım gelecektir.

16- Reçetede veya Avrupa mekâtibinin veya Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin birinin makbulü olan reçete kitaplarının birinde tasrih olunmayan mualecat ve tertibat eczayı hafiye diyü nazar olunacaktır.

Fasl-ı Sâni

Eczacı Dükkânları

17- Mevcut olan eczacı dükkânları bit-tedkik tadad olunup ayni vakitte hekim ve cerrah ve ma-i mukattar bey eden sucu dükkânları dahi tadad olunduktan sonra bunlar bila istihkak eczacılar gibi ecza satdıklarından eczacılıktan tard ve men ile bir nizam tahtına konulacaktır.

18- Eczacı dükkânlarının adedi sabit ve mahdud olup ancak nüfusun tezayüdüyle artacağından binaenaleyh icab eden eczacı dükkânlarının adedini ve mahallini tayin için bir layiha kaleme alınacaktır.

19- Eczacı dükkânlarının adedi tecavüz ederek satılık eczacı dükkânı bulunduğu halde eğer killeti münasebetiyle mahall-i ahıre nakli mümkün olamaz ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne ol satılık olan dükkânı civarındaki eczacılara aldırıp kapatmağa mecbur edecektir.

20- Eğer civarında bulunan eczacılar mezkûr dükkânı almakda imtinan ederler ise müzayede ettirilip maada kim ziyade verir ise ona verilecektir.

21- Şimden girü hiçbir eczacı bir karyede yahud bir varoşta veya bir mahalde bir dükkândan ziyade eczacı dükkânına mâlik olamayacaktır.

22- İşbu kanunnamenin ilânı tarihinden itibaren müceddeden bina olunacak eczacı dükkânları harik zuhur etmemek için Meclis-i Tıbbiye tarafından karar verilecek resim üzre tesis ve bina olunacaktır.

23- Eczaların münasip kaplarda hıfz ve yaftalarının sahih olmasına dikkat olunacaktır.

24- Eczacılık gediği evlad ve akrabasına miras kalacaktır.

25- Sahib-i gedik bir eczacı fevt oldukta gedik-i mezkûr veresesi tarafından satılıp ancak eczacı esnafından biri alacaktır.

26- Satmak istemedikleri halde gedik-i mezkûr ancak birinin ismine nakl olunacak olduğundan verese içlerinden gerek zükur ve gerek inasdan olsun her kimi tayin ederlerse onun ismine Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de ferağ ve intikal olunacak ve her halde gedikât Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne ceridesine kayıt kılınacaktır.

27- Bir eczacı fevt oldukta ol eczacının varisi miras kalan dükkânı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye yedinde mekteb-i mezkûr diplomu olan mücerrebül - etvar ve malumatlı bir eczacı arz ve takdim eylemek şartıyla işletilebilecektir.

28- Bundan böyle bir eczacı gediği verese olmaksızın eczacı olmayan bir kimesne uhdesine geçmeyecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

29- Bir eczacı yahut bir eczacı gediğine malik olan kimse bila-varis fevt olduğu halde gediği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye kalacaktır.

30- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından izin ve ruhsat olmadıkça hiç bir kimse eczahanesini bir şehirden veya bir varoştan veya bir mahalden diğer bir mahalle nakl edemeyecektir.

31- Bir mahalde eczacı dükkânı küşadına lüzum görüldüğü halde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından müceddeden bir gedik verilmezden akdem eski gediklerden satılık olup olmadığına bakılıp filvaki satılık gedik bulunduğu halde mezkûr gediğin nakl olunması tercih olunacaktır.

32- Eczacı ve hekim ve cerrah dükkânları ve bunlara mümasil olan dükkânlara laakall senede bir iki defa ve icab etdikçe her ne vakit olur ise olsun bakılacaktır.

33- Işbu muayeneler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından tayin olunan komisyon vasıtasıyla olup eczacılar eczahanelerinde ve mağazalarında ve matbahlarında mevcud olan bilcümle ecza-yı müfrede ve mürekkebeyi mezkûr komisyona irae eylemeğe mecbur olarak fena imal olunmuş veyahut bozulmuş ilâç bulunduğu halde derakab zabt olunup icabına bakılacaktır.

34- Mezkûr komisyon muayene eylediği dükkânların ahval ve keyfiyyatını Meclis-i Tıbbiye'ye ifade ve ihbar etmeye mecbur olup ifade olunan nizamsızlıkların ve fesadatın takibat ve ıslahatı meclis-i mezkûra raci olacaktır.

Fasl-ı Salis

Bend-i Sabıklara İlâve Nizamat

35- Eczacılık sanatı için tabaa-i Devlet-i Aliyye'den olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nın tabib yahut eczacı doktorlarından bir müfettiş olup mezkûr müfettiş eczacı dükkânlarının ve eczacıların ve eczacıların nezâretine memur olacaktır.

36- Sekiz azadan mürekkep bir lonca meclisi olup azaları eczacılar tarafından intihab olunup ve eczacılardan olacaktır.

37- Eczacılık sanatına memur olan müfettişin bil-istihkak meclis-i mezkûrda aza olmağa salahiyeti olacaktır.

38- Tabaa-i Devlet-i Aliyye'den bulunan lonca azalarının birisi riyaset edecektir.

39- Reis yani loncabaşı ekseriyet-i ârâ ile lonca azaları tarafından intihab olunacaktır.

40- Gerek loncabaşı ve gerek azaların nısfı beher sene tecdid olunup yerine diğerleri nasb ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından tasdik olunacaktır fakat eski azaların bir seneden sonra yine aza intihab olunmaya salahiyeti olacaktır.

41- İntihab olunan kimseler Meclis-i Tıbbiye'ye arz olunmak ve Meclis-i Tıbbiye tarafından tasdik kılınmak lâzım gelecektir.

42- Loncanın maksadı müfettiş vasıtasıyla ifade-i hal ederek izafe-i nezâret etmek ve fenn-i ispençiyarinin mümkün olabilecek ıslahatını tahsil eylemek ve nizamsızlıkların ve fesadatın define bakmak ve işbu kanunnamenin icrasına çalışmak olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fasl-ı Rabi

Eczacı Çırakları

43- Eczacılar, yanlarında bulunan çırakları Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne ceridesine kayıt ve tahrir ettirip mekteb-i mezkûr tarafından her bir çırağın yedine tahrir olunduğunu mu'lin (ilân eden) ve ismini ve lakabını ve memleketini ve sinnini ve iskân eylediği mahalli mübeyyin kâğıt itâ olunacaktır ve bu tahrir beher sene tecdid olunacaktır.

44- Mukaddema Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de Fransızca veya İtalyanca lisanları ve Latin lisanının kavaidi ve ilm-i hesab ve coğrafya ve tarih vesair dersler üzerine imtihan olmadıkça hiçbir kimse çırak yazılamayacaktır.

45- Çıraklar derece-i muhtelife üzre olup meselâ birinci ve ikinci ve üçüncü çırak denilecektir.

46- Mukaddema yanında durduğu ustasından ruhsat tezkiresi olmadıkça hiçbir çırak bir eczahaneden diğerine nakl edemeyecektir.

47- Mukaddemleri diğer eczacı dükkânında oğlenmiş olan çırağı yanlarına kabul eden eczacı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye ifade eyleyecektir.

48- İşbu usule muhalefet olunduğu halde çırağın yeni ustası yanındaki ameliyatı hiç makamında olacaktır.

49- Evvela laakall altı sene bir eczahanede icra-yı sanat etmedikçe ve saniyen iki sene Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de ilm-i ispençiyari derslerine devam eylemedikçe hiç bir eczacı çırağının eczacı olmağa iddiaya salahiyeti olamayacaktır.

Fasl-ı Hâmis

Gündüzleri Gelip Gitmek Üzere Eczacı Şakirdanının

Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahâne'ye Kabulü

50- Hiçbir eczacı şakirdi tebaa-yı Devlet-i Aliye'den olmadıkça ve işbu kanunnamenin kırk üçüncü ve kırk dördüncü ve kırk dokuzuncu bendlerinde zikr olunan şurutu ifa etmedikçe Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye kabul olmayacaktır.

51- Kezâlik ameliyatını tekmil eylediğini müş'ir ustasından bir kıta şehadetname dahi ibraz edecektir.

52- Egerçi ameliyatını yalnız bir usta yanında tekmil etmeyerek birkaç usta yanında tekmil etmiş ise herbirinden başka başka tasdiknameler ibraz etmek lâzım gelecektir.

53- İşbu şehadetnamelerin sıhhatini tahkik ve tasdike Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin salahiyeti olacaktır.

54- Bâlâda muharrer fenleri tahsil etmiş bulunanlar hakkında ilm-i ispençiyarinin tahsili iki sene olup talim olunacak mevadd dahi fenn-i kimyanın ilmi ve amelisi ve ilm-i ispençiyari ve tarih-i tabiiye-i tıbbiye ve müfredat-ı tıbbiye ve ilm-i hikmetten ibaret olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

55- Beher sene-i dersiye hitamında eczacı şakirdi dahi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin sair şakirdanı misillü tahsil eylediği ulûm üzerine imtihan olunacaktır.

56- Müddet-i ders hitamında tahsil eylediği bilcümle ulûm ve fünûn üzerine nazari ve ameli imtihan-ı ekide (pekiştirme imtihanı) icra olunup lâyıkıyla cevap verdiği surette nizamı üzre eczacı ustası diplomunu ahz edecektir.

57- Diplomlar bir sıbak (yapı, tür) üzere olup fakat mektepçe etibba ve cerrahin haklarında olduğu gibi üç derece itibâr olunarak aliyyülâlâ ve âlâ ve evsat derecelerde olacaktır.

58- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de işbu harici eczacı şakirdanı için bir mütalaahane veya bir kemikahane olup mektepte oldukları esnada ol mahalde ikamet edecektir.

Fasl-ı Sâdis

Tedibat

59- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin ruhsatı olmayarak her kim ispençiyarlık eder ise işbu kanunnamenin birinci ve ikinci ve üçüncü vech üzere hilaf-ı kanun icra-yı sanat etmek töhmetiyle müttehem olacağından icab ve iktizası vechile tedib ve terbiye olunacaktır.

60- Dokuzuncu bendde iş'ar olunduğu üzere eczacı esnafından her kim bilerek bir ecza yerine diğer ecza istimal etmek veya hekimin reçetesinde tahrir olunan eczanın mikdarını taklil ve teksir eylemek cünhalarıyla (suçlarıyla) müttehim olur ise tedib ve terbiye ve icabı vechile dükkânı dahi sedd ü bend olunacaktır ve fakat işbu tagyir ve tebeddül sebebiyle hasta vefat eder ise eczacı-i mezkûra icabat-ı şer'iyyenin icrası lâzım gelecektir.

61- Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından icra-yı sanat etmeğe mezun olan etibba ve cerrahının imzası olmayarak bir reçetenin derûnunda tahrir olunan eczayı imal ve irsale eczacı esnafından herkim cüret eder ise on birinci ve on ikinci bendlerde beyan olunduğu üzere hilaf-ı kanun harekâtta bulunmuş olacağından Meclis-i Tıbbiye'de ledel-muhakeme iktiza eden tedibatına bakılacaktır.

62- Eczacı esnafından her kim gerek ecza itasında ve gerek reçetede tahrir olunan eczayı imalde sehv eder ise bilâ-amd olan cünhalara (kasıtsız suçlara) icab edecek tedibata müstahak olacaktır.

63- Eczacı esnafından her kim on dördüncü bendin ahkâmına muhalif olarak usul ve san'atça yazılmamış olan reçeteleri yapar ve bundan hekim ile eczacı beyninde bir mukavele-i hafiye fehm olunur ise mezkûr eczacının iktiza eden tedibi Meclis-i Tıbbiye'de karar verilerek dükkânı dahi sedd ü bend olunacaktır.

64- Otuzuncu bendde beyan olunduğu vech üzere eczacıyandan her kim Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne tarafından ruhsat almaksızın mücedded bir eczacı dükkânı küşad veya bir mahalden mahall-i ahare nakl ettiği halde derakab kapamağa mecbur olacağından başka tekdir olunacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

65- Eczacı esnafından her kim eczahanesinde yirmi ikinci ve yirmi üçüncü bendlerde iş'ar olunduğu üzere gayr-ı halis ve fena imal olunmuş ve fena hıfz olunmuş ve yanlış yafta yapışmış ecza bulunur ise dikkatsizlik töhmetiyle müttehem olacağından def'a-i ûlâda tenbih olunup bir dahi vuku bulduğu surette ilâçları dökülüp dükkânı sedd ü bend olunacaktır.

66- Tebaa-yı ecnebiyeden bulunan eczacılardan her kim işbu kanunnamenin ahkâmına muhalif harekette bulunur ise Meclis-i Tıbbiye'de bilmuhakeme netice-i kararı Bâbıâli'ye arz olunup mensub olduğu devletin ceza kanunnamesi iktizası üzere devleti memuru vasıtasıyla tedib olunacaktır.

Fasl-ı Sâbi
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Tarafından Eczacılardan Alınacak Rüsum

67- Eczacılar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den fenn-i ispençiyaride üstadlık diplomunu ahz eyledikleri vakit beş yüz kuruş vereceklerdir.

68- Gerek ecnebiyeden olanlara ve gerek tebaa-i Devlet-i Aliyye'den bulunanlara icra-yı sanat etmeğe ruhsat tezkiresi ita etmek için Mekteb-i Tıbbiyâ tarafından iki yüz elli kuruş alınacaktır.

69- Eczacıların ortaklık konturatolarıyla icar ve isticar konturatolarını tasdik zımnında Mekteb-i Tıbbiye tarafından yirmi beş kuruş resm alınacak ve bu usule riayet olunmadıkça kontratoları mektep tarafından muteber tutulmayacaktır.

70- Bir eczacıya mücedded gedik ita olunduğu halde küşad edeceği civarda bulunan gediklerin kıymeti ne ise ol kadar akça alınacaktır.

71- Otuzuncu bendde iş'ar olunduğu vech üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin tensibiyle bir mahalden diğer mahalle gedik nakli icab eder ise eski mahallinden nakil eylediği mahallin ehemmiyetine göre Mekteb-i Tıbbiye tarafından eczacı-ı mezkûrdan bir miktar akçe ahzolunacaktır.

72- Bir gedik satıldığı veya nakl ve ferağ olunduğu vakit mektep tarafından yüzde üç resim alınacaktır.

73- İşbu nizamat Asitane-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse hakkında şimdiden icra olunacaktır.

74- Nizamat-ı mezkûrenin infaz ve icrasını emr-i irade-i seniyye-i hazret-i şehinşahinin şerefsudur buyrulduğu tarihten itibaren dört sene nihayetinde Nezâret-i Tıbbiye tarafından tensib olunacak bazı tadilat badelicra nizamat-ı mezkûre sair eyaletlerde dahi icra olunacaktır.

75- Yetmiş üçüncü ve yetmiş dördüncü bendlerden sarf-ı nazar olunarak eyaletlerin bir mahallinde bir eczacı dükkânının lüzumu anlaşıldıkta Nezâret-i Tıbbiye tarafına takrir olunacaktır.

76- Nezâret-i Tıbbiye'nin malumu olmayarak eyaletlerde hiç bir eczacı dükkânı küşad olunamayacağından başka dükkân-ı mezkûrda icra-yı sanat edecek eczacı dahi mukaddema imtihan olunmadıkça icra-yı sanat edemeyecektir.

77- Eyaletlerin fenn-i ispençiyariye dair bilcümle mesalihi Nezâret-i Tıbbiye'ye racî olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

مقدمه

جناب ترکیب ساز ایجزای عالم وترتیب بخش اشیاء نوع بنی آدم نعد سپاسی
عز زوال والسنه روح جسم دولت وسبب حیات شوکت وسلطنت اولان
ولی نعمت بیمنتر ولی نعمت جهان افندمز حضرتلرینی سریر سلطنت کبریده
کال تندرستی وعافیتله بر دوام وسعاوتلر وسایهٔ احسانوایهٔ جناب شاهانه لری
الی آخر الدهوران مدار نظام عالم وعالمیان بویورسون مصر محاسن حصر حضرت
شهریاری ما زجلیله سندن اولمق وزنده عله الحمد والمنة شمدی یه قدر تصحیح
مزاج ملک وملت واجرای جاه عالی ورعیت بیت خیریه سیله ونیچه نظامات
سنیه وفوائد ومنافعی مشتمل اصول مدونه ومشکوره وضع وتاسیس
بویورلمله برابر هر برماده ضابطهٔ حسنه وقویه نخته قونیلوب برطرف دنی
فقات اصلاحات بابله اشتغال والتفات واجله حسنات عصر حال حضرت
پادشاهیدن اولدینی وجهله مکتب فنون طبیهٔ شاهانه نک کسب اعتلا ایلمی

میں متعلقه دنی آن یأه ایدوکلکده بولندیغندن کافهٔ جاره حقارندن مشمول
اولان الطاف سنیه به علاوهٔ هرهالده شاهانه عاطفتلو رفیقه ونازکه دست
بولنان ترکیب اجزا ماده سنک دنی بولنده ولا بتده اجزا سپچون اجزایی
استاقتان اصلاح اصول حاضره سنه نظارت جلیله طلبه طرفندن اظهار
وضع اولنه رق بعد از ین اجزایی دکانلرنده استعمله جلنا وسنه وقلنه اراسنده
مکتب طبیهٔ شاهانه ده اصولنه توفیقا برکره امتحان وبروب معلومات متینه سنه
صدق بدینه شهاده نامه المدقه هیچ بر برده اجزای صنعت ایده ماسی کبی
بعض ملاحظات مفیده به نظامه ربطیله شمدیلک درسعادت
وبلاد ثلثه ده کائن دکانلرحقنده جاری اولمق ودرت سنه نهایتنده تجدید ملاقات
مقتضیه اجرا سیله طشره ده دنی شمولی بولنمق اوزره اولبابده مجلس طبیدن
قله النوبا حکام مندرجه سی مجلس والای احکام عدلیه دنک
تصدیقنایله موجبنجه اقتضا سنک اجراسنه امر وفرمان
حکمت بیان حضرت پادشاهی متعلق وشرف صدور
بویورلدقده نظامنامه نک طبع ونشر اولنه
صورت بندی

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

نظامنامه اجزاجیان

فصل اول
اجزاجیان

۱

مکتب طبیه شاهانه ویا اوروپا مکاتبی طرفندن یدنده اجزاجی اوسته سی دیپلوم اولدیغه هیچ رکسه نك اجزاجیلق ایتمکه ولیزلو دکان کشاد ایلمکه وملاج یاپوریجاسنه اجازه اولنه جقدر

۲

واشبو فرمانی نامه نك علاوه تاریخنده ایکای مروریه قدر بالجمله دکاکی اولان اجزاجیلر اعضاسنه ودکان کشاد ایلیه جك اولان سنه لی ایرادلرینك وکذلك اجزاجی فنده قیمه بدیرمك ایچون دائمات مکتب طبیه یه کلمکه جکدر

۳

یدنده دیپلومی اولوب اجزاجی دکانی کشاد ایتمك استیان اجزاجیلر مکتب طبیه طرفندن استیذان دیپلوم مذکوری رائه ایده جکدر

۴

مکتب طبیه شاهانه طرفندن لاجل التصدیق کاغدلریه نظراً ولنوب امتحانی وقتی بعد الاجرا مناسب کورلدیکده الده ایدلمکه وسمه دیپلوم صنعتینك ایچون یدنده رخصتنامه ذکر اولنه اعطا اولنه جقدر

۵

یدنده دیپلومی ومکتب طبیه شاهانه طرفندن اسقاط اولنمیان نامه سی اولیله رق تحدید قدیم دکان کشاد ایلیه اجزاجیلق صنعتی اجرا ایدنلر یوندن تجویله دخی اجرای صنعت ایتمك مراد ایلدکلری حالده قابلیتداری اولوب اولدیغی اکلاشلمق ایچون مکتب طبیه شاهانه ده امتحان اولنمق ومعلوماتاری تدقیق وتحقیق ایدیلمك حالده صنعتلرینك اجراسی حسنه کذاریه رخصتنامه اعطا قلنه جقدر فقط قدیم اولنلر وحسن حدمت ایلدکلرینی مکتب طبیه شاهانه طرفندن ثبات ایتمامش مستثنا طوتیلمه جقدر

۶

شبو نظامنامه نك علاوه تاریخندن اعتباراً هیچ اجزاجی دکانی یك وبدی کذاری دکانلرینه وقفه رائه اجزاجی اوسته سی واسطه سیله اداره اولنه جقدر

۷

دکانی اولان اجزاجیدن بشقه هیچ رکسه هیچ رحالده برحالده حب وبرهم وطوز وباقی وسائر مشلو معالجه نوعندن اجزاجی مشلو اجزاسنی ایکه وطبیعیه سوق احمالی اولمکه سلامتی وایه جقدر

۸

هر اجزاجی طبیبك بیچه کسی دوه سنه غیر اولنان اجزاجی

اعمال واجزاسنی اولمکه تعکره بیچه دیکر محل اجزاجیلق قطع ایتمه مطلوب اولدیغی حالده بصورتی اولدیکی اوزره صورتی دیکر بیچه یه نقل ایتمه کلمکه جکدر

۹

اجزاجی اولان شخص هیچ بر بهانه ایله طبیبك بیچه سنی یاخود بر بیچه دیکر اجزاقوتی ویا مفرداتی تحلیل وتکثیر ایتمك کبی غیر یدنده قادر اولیه جقدر

۱۰

فقط بر بیچه ده بیچه ور نقطه اولدیغی کورلدیکه اجزاجی اولان ترتیب اعمال واجزاسنی تمرتباتم صاحبی اعضا اولان طبیبه یا خود اربان حالی طلبی ایجاب ایده جکدر

۱۱

اجزاجی اولان کسه بر بیچه دکانی استاسیله بالمعنی اعطا اولنان ترتیب اعمال یدنده بولنورایسه سوق طبیعی حالنده

۱۲

وهیچ بر حالده مکتب طبیه شاهانه طرفندن اجزای فن اجنکه ازون ورخصتی ویا اجازه نامه سی اولمیان کسه لره تعلیم ترتیبات اعمالی اولنه جقدر

۱۳

اجزاجی اولان کسه بیچه اناوی واقی طلبی ویوزلو مواد

اجزاسیله تداری واجزای باطله وضع ایده جکدر فقط اجزاسنی کندو یدنده حفظ ایلیه جکدر

۱۴

اوروپا مکاتب طبیه سنده یوندن ویا مکتب طبیه شاهانه طرفندن تصدیق ولنمیان اجزاجیلر خلیه یی هیچ بر اجزاجینك صاحبی صلاحیتی ایده جقدر

۱۵

دکانده موجود بولنه جق مرکبات اعمالی حضورنده اوروپا مکاتبی ومکتب طبیه شاهانه طرفندن تصدیق وقبول اولنان مکتب اجزاسیله صورتی وترتیباته توافق ایلدیکی تدقیق ایلیه جکدر

۱۶

بیچه ده اجزا اوروپا مکاتبنك ویا مکتب طبیه شاهانه نك برینك مختوم اولان بیچه کاغدینه یازده طبع اولنیان معالجاتی ترتیبات اجزاء خلیه یو نظر اولنه جقدر

فصل ثانی
اجزاجی دکانلری

۱۷

موجود اولان اجزاجی دکانلری یالندقی قدار اولنوب عین وقتده حکم ومرجع ویره مقطع ایده صویی دکانلری دخی تعداد اولنه قدار عسکره بولنرلر استصفای اجزاجیلکی اجزا صاندغلرینك اجزاجیلقدن طرد ومنع اولنه

برنظام نخسته قونیله محشد ر

٨٨

اجزاجی دکاکارینك عددی ثابت ویحدود اولوب اجق تعویضات ایجاب ایدرسه اول حالده اربعه جعدندن بناءً علیه ایجاب ایدن اجزاجی دکاکارینك عددی دخی بعینه ایجون لایحه قرار جعدد

٨٩

اجزاجی دکاکارینك عددی آنجا وزیادتی صاباغو اجزاجی دکاکانی بولنمق حالده اگر قلتی تسهیل محل اخره نقل مکن اولمه مزایسه مکتب علیه شاهانه اول صاباغو اولان دکاکانی جوارینده اجزاجیلره الدیروب فیما بعد مجور ایده جکدر

٩٠

اگر جوابنده بولنان اجزاجیلر مذکور دکاکانی المقدار بیعلیه اجزاجیلره بندیر ایلیوب یا مذکور دکاکانی ویرمیوب دکان بنا ایده جکدر

٩١

شمدیکی وضع اجزاجی یرلرینده صباغی بولونمشه وبا بعده بونکاندن زیاده اجزاجی دکانات حاصل اولمه ایجون

٩٢

اشبو قانونامه مذکر اجزاجیلرك اجتماعنده اعتبار اجمعه

بالاده مبین اجزاجی دکاکارینك عددی تعیین اولنمشدر طیفه اجزاجیلرینك عددی دخی بو قدر اولمق لازم کلدیکی

٩٣

اجزاجیلرك مناسب قابلیتده محفظ ویافته اربابك صحیح اولمسنه دقت اولنه جعدد

٩٤

بو اجزاجیلق دکاکی اولادر واقربا سنه میراثاً انتقال ایتمه

٩٥

صاحب دکاکنه براجزاجی فوت اولدقده کافه مذکور ورثه سویلرندن صاباغو اجزاجیلغنه اجزاجی اسمنه افاده براله جعدد

٩٦

صاباغی سنه کثیره حالده کندیسنه مذکور اجزاجیلغی ویرمك اسمنه ضرار اولمه جق اولدقدن ورثه ایجاب ایدن دکاکنه مذکور دکاکانك اقلندن اولسون مرکز تعیین ایدیلمك اقتضا ایتمه مکتب علیه شاهانه ده فراغ واشغال اولمق حق وقرحالده دکاکان مکتب علیه شاهانه جوده سنه قید قلنه جعدد

٩٧

براجزاجی فوت اولدقده اول اجزاجینك وارثی میراث خلفدن دکاکی مکتب علیه شاهانه به بدلمکسزین مذکور سویلرندن اولان بر اجزاجیلغه اشتغال ایلیه جکدر

٩٨

بونلدن بوبله براجزاجی دکاکی ورثه اولمشلرین اجزاجیلغه اشتغال ایدرکسه عهده سنه یکیدن دکاکان

٩٩

براجزاجی باخود براجزاجی دکاکنه مالکنك ولایتکسزه بلاوارث فوت وادبرش سنه حالده دکاکی مکتب علیه شاهانه به قالمه جعدد

١٠٠

مکتب علیه شاهانه طرفندن ذی وقف اولان حالده جع برکسه اجزاجیلغه سوی وشهرت ویرورسه اول برکسه اجزاجیلغه اشتغال ایده مه جکدر

١٠١

براجزاجی دکاکنه اشتغال ایدرکن مکتب علیه شاهانه طرفندن یدیسنه دکاکان ویریلدکده دکاکنه نقل ایده مه جکدر

١٠٢

اجزاجیلر دکاکی دکاکاری ویرمکه مالکلرینك دکاکنه لااقل سنه برلیك بهاسنه واجبا ایرمکه هرفوقی اولوایسه اولسون باقید جعدد

١٠٣

اشبو سعایه مکتب علیه شاهانه طرفندن تعیین اولنان قومسیون واسطه سیله اولوب اجزاجیلر

اجزاجیلرك زیاده ویقصانی زمانده موجود اولان یدیلمك اجزاجیلغه مخلوه ویرکیبدن مذکور قومسیونله براءة اعلیه سنیه ویله اعمال وانشا واخبار اولنه جق اوجه معین اولمق اوزره مقتضیسنه اولوب

١٠٤

مذکور قومسیون سعایه یدیلمك اصول وکیفیاتی محل مخصوصه افاده ونشر اولنمق ایچون اولوب افاده اولنان تقاریر وقیدلر مکتب علیه شاهانه ده تدقیق واسعاف اولنمق مذکور راجع اولمه جعدد

فصل ثالث

بند سابقده علاوه تعلیمات

١٠٥

اجزاجیلق صنعتی ایچون بدءً دولت علیه دن اولمه رق مکتب علیه شاهانه طرفندن یدیلمك اوزره براجزاجی دکانی مکتب علیه شاهانه ده اجزاجیلغه دائر اولان کتابلرینك وبراجزاجیلرك تعلیمنه مأمور اولمه جعدد

١٠٦

سکز اعضادن مرکب اولنمق مجلس اولوب اعضالرك اجزاجیلرطرفندن انتخاب اولنوب وبراجزاجیلرك تعلیمنه مأمور اولمه جعدد

١٠٧

اجزاجیلق مسئله مأمور اولان مفتشلك الاستحضاری مجلس مذکوره اعضادن اولنه صلاحیتی اولمه جعدد

١٠٨

بدءً دولت علیه دن بولنان وبولنه جق اعضالرك

برنجی دواستاید جکدر

٣٩

برنجی جنی اونجه باشی اکثریت ارایله اونجه اعضانک طرفندن انتخاب اولنه جقدر

٤٠

کزلر اونجه باشی وکزلر اعضانک اکثریتی بیننده تجدید اولنوب بونلرده دیکرلری نصب مکتب طبیه شاهانه طرفندن تصدیق اولنه جقدر فقط اسکی اعضانک بیننده تصدیقی تأخر ایدنلرک انتخابلری تجدید اولنه جقدر

٤١

انتخاب اولنان کسلر بحر سلطانیه به عرض اولنوب وجلس طبیه طرفندن نصب فرمانلری ایتا اولنه جقدر

٤٢

اونجه باشی مقصدی مفتش واسطه سیله اداره نک ایدره اصافه نظارتنه اجتماع وقوعنی سبحیارینک مکی اولیه سیله جلسات اصلاحیه تحصیل اولنمق وتفتیشلرک وقتاً فوقتاً نظارت دعوته باقمق واشبو قاعده نامه نک ایراسنه صداقت اولنه جقدر

فصل رابع

ایراد جنی اقراری

٤٣

ایراد جنی یاپلنده بولنان جراقرلری مکتب طبیه شاهانه جریده سنه قید وتحریر ایتدیروب مکتب مذکور طرفندن هر برجراحلک بدینه تحریر اولندقجه

معلم واصیی ودلیسی وملکتی ویستی واسکاه الجدیکی محل بیننده کاعدا اعطا اولنه جقدر وبونلر بهر سنه تجدید اولنه جقدر

٤٤

مکتب طبیه شاهانده قرائت اولنه جق لسانلرک اجنبی ولاتین لسانلرنک قواعدی وعلم حساب وجغرافیا وتاریخ وسائر دروسلرک اولدینه امتحانات اولندقده هیچ برکسه چراق یا بزله سبه جقدر

٤٥

چراقلر درسعه مختلفه اولنوب اولوب ملازمتجی وایکنجی اولوجقی چراق بزله یکدر

٤٦

مقدما یازلنده طوردیغی اوستده سندات رخصتنامه لری تبدیل هیچ برچراق براقلمادن یکرسنه نقل اولنه جقدر

٤٧

مقدماری یکرمی یاشنی کاملنده کلمش اولان هر ایکی جنس قبول اولنوب ایراد جنی مکتب طبیه شاهانیه اقامه اولنه جکدر

٤٨

اشبو اصوله مخالف اولدیغی حالده چراقلق یکی قبول یازلنده کی عملدن هیچ مقامنده اولنه جقدر

٤٩

اولا اقل اوچ سنه براز اخانده براقی صنعت ایتدیکدن وثانیا ایکی سنه مکتب طبیه شاهانده درس علم سبحیاری دیسلرینه دوام ایتدیکدن صکره هیچ برایراد جنی

چراقلق ایراد جنی واونجه اداره سلاحیه سی اولنه سبه جقدر

فصل خامس

کوزلری کلوب کمان اوزره ایراد جنی یاکی اسکی مکتب طبیه شاهانیه قبول

٥٠

هیچ برایراد جنی یاکی بنمه دوان طبیه قاولنه قبه یاشوفا نوشاده نلرقبا اوجنی وقرق یاشنده اولوب حفظ نفوس ندارنده ذکر اولنان شروطی ایفا ایتدیکده مکتب طبیه شاهانیه قبول اولنه جقدر

٥١

کذلک هیچ برایراد جنی تکمیل ایلدیکی سنه اوستنده برقطعه شهادتنامه ویرلمه جکدر

٥٢

اکرچه عیالی یاکزر اولسه یاشنده تکمیل ایتمش اولان براج اولسه یاشنده تکمیل ایتمش اولسه هر ایکیسنه بشقه بشقه قطعه نامه ویرلمه جکدر

٥٣

اشبو شهادتنامه لرک حصولی تحقیق وتصدیقه مکتب طبیه شاهانه نک صلاحیتی اولمه جقدر

٥٤

بالاده تحریر قاری تحصیل اسنه براولنه جقدر علم سبحیا اینک تحصیل ایکی سنه اولوب تعلیم اولنه جق مواد دخی فن کیمیا نک علمی وعملیسی وعلم سبحیا نک

طبیعیات طبیه ومعلومات طبیه اولمق اوزره

٥٥

چیرکین وسیه خاصه ده ایراد جنی یاکزی یاخود مکتب طبیه شاهانه نک سائر شاکردانی مثلو تحصیل جاری کورمک اولدیغی امتحان اولنه جقدر

٥٦

مدت مذکوره دروس شاهانه تحصیل ایلدیکی ایچون علوم وفنونه نظری وعملی امتحان ایچه ایراد جنی لاحیله جواب ویرمیوب یکسوریده نظامی اولنه جقدر

اوستنه سی یاپلرمق اخذ ایده جکدر

٥٧

دیپلوم طرپوشی اولنه جق اولوب فقط مکتب طبیه ویرلمیش خصوصده اولدیغی کی اوچ درجه امتیاز اولوب اول الاصل واعلی واوسط درجه اولنه جقدر

٥٨

مکتب طبیه شاهانه دن اشبو شهادتنامه ایراد جنی یاکزلری ایچون برمطالعات ویاریکیتلر اولنوب مکتبده اولدقلری اثناده اول اخر اقامت ایده جکلردر

فصل سادس

تأدیبات

٥٩

مکتب طبیه شاهانه نک حسن ایدارهسنه دائر کیفیتلرک ایراد جنی یاکزلری طرفندن اجرا اولنه جق تنبیهات وتأدیبات بونلردر

1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

REGOLAMENTO

SULLA FARMACIA CIVILE.

CAPITOLO I.

Dei Farmacisti

ARTICOLO 1.

Niuno potrà esercitare la professione di farmacista, aprire una officina di farmacia, preparare, vendere o spacciare verun medicamento se non è ricevuto maestro in *farmacia* in una delle Università d'Europa o nell'Imperiale Scuola di Medicina.

ARTICOLO 2.

Nel termine di due mesi dopo la pubblicazione della presente legge, ogni farmacista avente officina aperta dovrà presentarsi all'Imperiale Scuola di Medicina in persona, per produrre i suoi titoli e farsi inscrivere sul registro aperto a quest'oggetto.

ARTICOLO 3.

Ogni farmacista munito di diploma, il quale volesse aprire un'officina farmaceutica, è obbligato d'informarne l'Imperiale Scuola di Medicina, alla quale egli presenterà il suo diploma.

ARTICOLO 4.

L'Imperiale Scuola di Medicina verificherà i suoi titoli, lo sottometterà ad un colloquio, e se lo giudica a proposito, gli accorderà un permesso di libero esercizio nell'Impero Ottomano.

ARTICOLO 5.

Ogni farmacista sarà diploma e non munito d'un *Certificato di maestro* rilasciatogli dall'Imperiale Scuola di Medicina, e che abbia nonostante esercitato fin'ad ora la farmacia tenendo officina aperta, sarà obbligato, se vuol continuare, a subire un esame all'Imperiale Scuola di Medicina, la quale s'assicurerà della sua capacità onde accordargli o rifiutargli l'autorizzazione di continuare l'esercizio della farmacia.

Saranno eccettuati i farmacisti di questa categoria, l'anzianità e gli antecedenti dei quali potranno offrire una garanzia all'Imperiale Scuola di Medicina.

ARTICOLO 6.

A datare dalla pubblicazione del presente regolamento, ogni farmacia sarà diretta *da un maestro in farmacia* responsabile.

ARTICOLO 7.

Verun altro che un farmacista avente officina aperta, potrà, in qualunque caso e sotto qualunque pretesto, vendere delle sostanze medicamentose in dettaglio, come polveri, pillole, impiastri etc., né spedire le ricette dei medici.

ARTICOLO 8.

Ogni farmacista il quale avrà spedita una ricetta medica è obbli-

gato di conservarla: nel caso in cui gli si domandasse la restituzione, egli deve darne semplicemente la copia.

ARTICOLO 9.

Il farmacista nell'eseguire una prescrizione non può, sotto qualunque pretesto, alterarla o modificarla, sia sostituendo una sostanza ad un'altra, sia diminuendone o aumentandone la dose.

ARTICOLO 10.

Nel caso in cui il farmacista s'accorgesse di fallo o errore in una prescrizione, deve prima di spedirla, rivolgersi direttamente e per iscritto al medico che avrà sottoscritto la ricetta.

ARTICOLO 11.

Il farmacista non deve spedire le ricette che non saranno rivestite della firma d'un medico.

ARTICOLO 12.

Egli non potrà, in verun caso, eseguire le prescrizioni dei medici o chirurghi che non saranno autorizzati dall'Imperiale Scuola di Medicina. A questo fine la Scuola rimetterà ad ogni farmacista, avente officina aperta, la lista dei medici e chirurghi inscritti nella Scuola.

ARTICOLO 13.

Il farmacista deve collocare le sostanze velenose, come l'arsenico, il sublimato corrosivo etc., in luoghi sicuri e separati, dei quali egli solo avrà la chiave.

ARTICOLO 14.

I farmacisti non potranno vendere alcun medicamento secreto che non sia autorizzato da una della Università d'Europa o dall'Imperiale Scuola di Medicina.

ARTICOLO 15.

Essi si conformeranno per le preparazioni e le composizioni che giovranno fare e tenere nelle loro officine, alle formole inscritte o descritte nei formolarj autorizzati dalle Università d'Europa e dall'Imperiale Scuola di Medicina.

ARTICOLO 16.

Sarà considerato come rimedio secreto ogni medicamento o qualsiasi composizione che non sarà dettagliato nella prescrizione o in uno dei formolarj autorizzati dalle Università d'Europa o dall'Imperiale Scuola di Medicina.

CAPITOLO II.

Delle Officine.

ARTICOLO 17.

Si farà un'enumerazione esatta delle officine farmaceutiche esistenti, come quella delle botteghe dette di medici (*hekim dukkiani*) di chirurghi (*jarah dukkiani*) di venditori d'acque distillate o aromatiche (*sujdu durkiani*) che vendono dei medicamenti in dettaglio come nelle farmacie, senza averne il diritto, e queste saranno escluse dal catalogo delle farmacie e si statuirà a loro riguardo.

ARTICOLO 18.

Il numero delle farmacie sarà fisso e limitato. E non potrà aumentare che in ragione dell'aumento della popolazione. A tale oggetto, si farà uno studio per

determinare il numero delle farmacie necessarie e la loro distribuzione.

ARTICOLO 19.

Nel caso in cui il numero ecceda e che vi sieno delle farmacie in vendita, il Consiglio di Medicina impegnerà i farmacisti del quartiere ove la farmacia in vendita è situata, a farne l'acquisto per chiuderla, salvo il caso in cui la translazione della farmacia in un'altra località meno provveduta di officine potrà essere effettuata.

ARTICOLO 20.

Se i farmacisti del quartiere rifiutano di fare l'acquisto, la farmacia sarà messa all'incanto e data al maggior offerente ad esclusione dei farmacisti del quartiere.

ARTICOLO 21.

Verun farmacista potrà avere più d'una farmacia in un medesimo villaggio, in un medesimo sobborgo, o in un medesimo quartiere.

ARTICOLO 22.

A partire dalla pubblicazione del presente regolamento, le officine saranno costruite secondo un piano stabilito dal Consiglio Medico, nello scopo d'impedire i pericoli degli incendj.

ARTICOLO 23.

I medicamenti saranno conservati in vasi &, appropriati ed esattamente etichettati.

ARTICOLO 24.

Il diritto di proprietà di una farmacia (*ghedik*) sarà ereditario in linea diritta e collaterale.

ARTICOLO 25.

Alla morte d'un farmacista, il diritto di proprietà di farmacia (*ghedik*) sarà venduto dagli eredi o comprato dai farmacisti esclusivamente.

ARTICOLO 26.

Ove non si volesse vendere il diritto di proprietà, non potrà questo essere trasmesso che ad uno degli eredi, non importa di qual sesso, indicato da essi collettivamente, nell'uno come nell'altro caso, i titoli saranno registrati negli Archivj della Scuola.

ARTICOLO 27.

Alla morte d'un farmacista, l'erede il quale avrà ereditato il ghedik potrà continuare a tenere la sua officina aperta a condizione di presentare un farmacista munito di *Diploma* all'Imperiale Scuola di Medicina, la quale si assicurerà della moralità e della capacità del soggetto designato.

ARTICOLO 28.

Alla morte d'un individuo non farmacista proprietario d'un *ghedik* di farmacia, il ghedik potrà essere trasmesso ai suoi eredi, ma non potrà essere venduto che ai farmacisti.

ARTICOLO 29.

Alla morte d'un farmacista o d'un proprietario di *ghedik* senza eredi, il diritto di proprietà (*ghedik*) ritornerà all'Imperiale Scuola di Medicina.

ARTICOLO 30.

Senza l'autorizzazione dell'Imperiale Scuola di Medicina, verun potrà trasportare la sua far-

NIZAMNÂME-İ ECZACIYAN DER MEMÂLİK-İ OSMANİYE A ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

macia d'una città in un'altra, d'un sobborgo o d'un quartiere in un altro.

ARTICOLO 31.

Nel caso in cui sarà giudicato utile di stabilire in una località qualunque una farmacia, il Consiglio di Medicina dovrà prima di dare un nuovo ghadik vedere se vi è un vecchio ghadik in vendita. In questo caso si darà la preferenza a quest'ultimo.

ARTICOLO 32.

Saranno fatte delle visite presso i farmacisti ed altri, almeno una volta o due all'anno, e tutte le volte che l'autorità lo crederà conveniente.

ARTICOLO 33.

Queste visite saranno fatte da una commissione delegata dal Consiglio di Medicina. I farmacisti saranno obbligati di presentare le droghe ed i composti che avranno nei loro magazzini, officine e laboratorj; le droghe e i composti deteriorati o mal preparati saranno presi all'istante e si statuirà su di ciò.

ARTICOLO 34.

La Commissione sarà obbligata d'informare l'Imperiale Scuola di Medicina dello stato di ogni officina visitata. Spetta al Consiglio Medico di ordinare la procedura contro gli abusi od irregolarità che la commissione vi avrà trovati.

CAPITOLO III.

Disposizioni supplementarie.

ARTICOLO 35.

Vi sarà un Ispettore di farmacia preso fra i dottori medici e farmacisti della scuola; egli sarà incaricato dell'ispezione delle officine e dei farmacisti.

ARTICOLO 36.

Vi sarà un comitato composto di otto membri nominati dai farmacisti e presi fra di loro.

ARTICOLO 37.

L'ispettore di farmacia n'è, di diritto, membro.

ARTICOLO 38.

Il Comitato sarà presieduto da uno de' suoi membri.

ARTICOLO 39.

Il presidente sarà eletto a pluralità di voti dai membri del Comitato. Egli dovrà essere suddito ottomano.

ARTICOLO 40.

I membri del Comitato saranno ogni anno rimpiazzati per metà. Essi saranno rieleggibili.

ARTICOLO 41.

Queste nomine dovranno essere sottomesse al Consiglio di Medicina e sanzionate da lui.

ARTICOLO 42.

Lo scopo del Comitato sarà di esercitare una sorveglianza attiva sulla corporazione; di studiare i miglioramenti di cui l'arte farmaceutica sarà suscettibile; di fare scomparire gli abusi e le irregolarità dall'esercizio della farmacia; e di vegliare all'esecuzione del presente regolamento, rivolgendosi per tutto ciò all'Imperiale Scuola di Medicina per l'organo dell'ispettore.

CAPITOLO IV.

Degli allievi.

ARTICOLO 43.

I farmacisti saranno obbligati di far inscrivere gli allievi che dimoreranno presso di loro, in un registro tenuto a questo effetto, all'Imperiale Scuola di Medicina: sarà rilasciato ad ogni allievo un certificato della sua inscrizione portante il suo nome e cognome, patria, età e domicilio. Questa inscrizione sarà rinnovata ogni anno.

ARTICOLO 44.

Niuno potrà essere inscritto allievo, se preventivamente, ei non subisce all'Imperiale Scuola di Medicina un esame sulla lingua francese o italiana, su gli elementi della grammatica latina, sull'aritmetica, la geografia, la storia &.

ARTICOLO 45.

Vi saranno degli allievi di parecchi gradi, così 1° allievo, 2° allievo &.

ARTICOLO 46.

Nessun allievo potrà lasciare una farmacia per recarsi in un'altra senza essere munito d'un *biglietto di congedo* che gli sarà rilasciato dal farmacista sotto il quale ha praticato.

ARTICOLO 47.

Il farmacista che riceve l'allievo che ha praticato altrove, deve informarne l'Imperiale Scuola di Medicina.

ARTICOLO 48.

La contravenzione a questa disposizione rende nulla la pratica che l'allievo avrà fatta presso il nuovo maestro.

ARTICOLO 49.

Verun allievo potrà pretendere d'essere riconosciuto maestro in farmacia, 1° senza avere esercitato durante sei anni, almeno, la sua arte in una farmacia; 2° senza avere seguito, durante due anni, il corso farmaceutico della Scuola.

CAPITOLO V.

Ammissione degli allievi in farmacia come esterni nell'Imperiale Scuola di Medicina.

ARTICOLO 50.

Nessun allievo in farmacia sarà ammesso all'Imperiale Scuola di Medicina se non è suddito ottomano e se non ha adempito le condizioni volute dagli ART. 43, 44 e 49 del presente regolamento.

ARTICOLO 51.

Egli dovrà anche produrre un *Certificato* rilasciatogli dal maestro presso il quale avrà fatto la sua pratica, constatante l'adempimento di questo obbligo.

ARTICOLO 52.

Se invece di fare tutta la sua pratica presso un solo maestro, l'allievo l'ha fatta presso parecchi, egli sarà obbligato di presentare altrettanti *Certificati* quanti maestri avrà avuti.

ARTICOLO 53.

La Scuola si riserva il diritto di verificare e constatare l'esattezza di tali *Certificati*.

IV. TÜRK ECZACILIK TARİHİ TOPLANTISI
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ARTICOLO 51.

Il corso farmaceutico sarà di due anni ; l'istruzione consisterà nello studio della chimica teorica e pratica, della farmacia, della storia naturale medica, della materia medica e della fisica.

ARTICOLO 55.

Alla fine d'ogni anno scolastico, come gli allievi delle altre classi della Scuola, l'allievo esterno in farmacia subirà un esame sulle scienze che avrà studiate.

ARTICOLO 56.

Alla fine del corso, egli sarà ammesso a subire l'esame rigoroso e l'esame di pratica, e avendovi debitamente soddisfatto, riceverà il suo diploma di maestro in farmacia colle formalità d'uso.

ARTICOLO 57.

I diplomi saranno uniformi, ma vi saranno tre gradi accademici, come per i medici e i chirurghi, cioè a dire baccalaureo, laureo e abbastanza laureo.

ARTICOLO 58.

Vi sarà nella Scuola una sala di studio o un anfiteatro chimico con laboratorio di chimica ove gli allievi in farmacia dovranno restare durante il loro soggiorno nella scuola.

CAPITOLO VI.

Disposizioni penali.

ARTICOLO 59.

Ogni individuo che eserciterà la farmacia senza l'autorizzazione dell'Imperiale Scuola di Medicina, si renderà colpevole del delitto *d'esercizio illegale della farmacia* previsto dagli Articoli 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, del presente regolamento e sarà punito in conseguenza.

ARTICOLO 60.

Ogni farmacista il quale si permetterà di sostituire una sostanza ad un'altra, e di modificare la dose d'una ricetta, delitto previsto dall'ART. 9, sarà condannato a chiudere la sua officina per un tempo che sarà determinato dall'autorità. Nel caso in cui l'amalgama sovramenzionato per l'effetto di tale sostituzione o modificazione di dose, il farmacista sarà giudicato secondo le leggi del paese.

ARTICOLO 61.

Ogni farmacista che avrà spedito una ricetta non firmata da un medico o da un chirurgo autorizzato dall'Imperiale Scuola di Medicina all'esercizio della professione, contravverrà agli ARTICOLI 11 e 12, e sarà, secondo le circostanze, passibile della pena che sarà determinata dall'autorità.

ARTICOLO 62.

Il farmacista che avrà commesso un errore nell'emissione d'un medicamento, o nella spedizione d'una prescrizione medica, sarà passibile della pena applicabile alle colpe involontarie.

ARTICOLO 63.

Ogni farmacista che spedirà una ricetta non scritta nella forma voluta dall'ART. 14, e dalla quale risulterebbe una inciampata fra il medico ed il farmacista,

questa sarà condannato a chiudere la sua officina per un dato tempo, e nel caso di circostanze aggravanti, sarà passibile d'una penalità più forte.

ARTICOLO 64.

Ogni farmacista il quale avrà aperto o trasferito un'officina da un luogo in un altro qualunque, senza averne l'autorizzazione dall'Imperiale Scuola di Medicina, caso previsto dall'ART. 30, sarà obbligato a chiudere la farmacia immediatamente e punito in conseguenza.

ARTICOLO 65.

Ogni farmacista che avrà tenuto dei medicamenti impuri, mal preparati, mal conservati o mal etichettati, sarà colpevole della negligenza contemplata dagli ART. 22 e 23, e per la prima volta, gli saranno fatti degli avvertimenti, in caso di recidiva, i medicamenti saranno sequestrati e la farmacia chiusa.

ARTICOLO 66.

L'Imperiale Scuola di Medicina procederà contro ogni farmacista straniero il quale si renderà colpevole d'infrazione alle prescrizioni del presente regolamento; sarà punito secondo le leggi del suo paese e per l'intervento dell'autorità dalla quale ci rileva.

CAPITOLO VII.

Diritti che l'Imperiale Scuola di Medicina percepirà dai farmacisti.

ARTICOLO 67.

I farmacisti pagheranno all'Imperiale Scuola di Medicina un diritto di 500 piastre al momento di ricevere il loro *diploma di maestro in farmacia.*

ARTICOLO 68.

La Scuola percepirà un diritto di 250 piastre allorquando rilascerà un *permesso di libero esercizio* della professione a un farmacista nazionale o straniero.

ARTICOLO 69.

I farmacisti pagheranno un diritto di 25 piastre per la legalizzazione d'un contratto di società o di locazione; senza questa formalità, il contratto non sarà riconosciuto valido dall'Imperiale Scuola di Medicina.

ARTICOLO 70.

Verrà percepito dal farmacista al quale sarà stato rilasciato un nuovo titolo di diritto di proprietà di farmacia (*ghedik*) una tassa che sarà fissata secondo il valore approssimativo delle farmacie del luogo ove esso sarà stabilito.

ARTICOLO 71.

Ogni volta che la traslazione d'una farmacia da un luogo in un altro, sarà autorizzata dall'Imperiale Scuola di Medicina, caso previsto dall'ART. 30, questa avrà il diritto di percepire dal farmacista, una tassa che sarà regolata sull'importanza della nuova località.

ARTICOLO 72.

All'epoca della vendita o trasmissione d'un *ghedik* da un individuo ad un altro, l'Imperiale Scuola di Medicina percepirà un

NİZAMNÂME-İ ECZACIYAN DER MEMALİK-İ OSMANİYE
MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ ATATÜRK KİTAPLIĞI İSTANBUL

diritto in ragione di 3 p. o/o sul valore di questo ghedik.

Articolo 72.

Il presente regolamento sarà immediatamente applicabile alla capitale.

Articolo 74.

Allo spirare di 4 anni dalla promulgazione del decreto Imperiale, esso sarà applicabile anche alle provincie colle modificazioni che saranno giudicate necessarie dall' Amministrazione Centrale.

Articolo 75.

1°. Nonostante gl' Art. 73 e 74, allor che verrà riconosciuto il bisogno d'una farmacia in un punto qualunque delle provincie, se ne riferirà all' Amministrazione Centrale di Costantinopoli.

2°. Non si potrà stabilire alcuna farmacia nelle provincie senza la saputa dell'Amministrazione Centrale di Costantinopoli, e senza l'esame preventivo del farmacista che deve occuparla.

3°. Tutti gli affari concernenti l'esercizio della farmacia nelle provincie saranno di spettanza dell' Amministrazione Centrale di Costantinopoli.

RÈGLEMENT.

SUR LA PHARMACIE CIVILE.

CHAPITRE I.

Des Pharmaciens.

Article 1.

Nul ne pourra exercer la profession de Pharmacien, ouvrir une Officine de Pharmacie, préparer, vendre ou débiter aucun médicament, s'il n'a été reçu maître en pharmacie, dans une des Universités de l'Europe ou à l'École Impériale de Médecine de Constantinople.

Article 2.

Dans le délai de deux mois, après la publication du présent réglement, tout pharmacien ayant officine ouverte, sera tenu de se présenter en personne, à l'École Impériale de Médecine, à l'effet de produire ses titres, et de s'y faire inscrire sur le registre ouvert, à cet effet.

Article 3.

Tout pharmacien muni de diplôme, qui voudrait ouvrir une officine pharmaceutique, est tenu d'en informer l'École Impériale de Médecine, à la quelle il présentera son diplôme.

Article 4.

L'École Impériale de Médecine vérifiera les titres du petitionnaire; le soumettra à un colloquium, et suivant le résultat, lui accordera un *permis de libre exercice*.

Article 5.

Tout pharmacien sans diplôme, non muni d'un *Certificat de Maître* délivré par l'École Impériale de Médecine, ayant nonobstant, exercé la pharmacie, tenant actuellement officine ouverte, sera tenu, s'il veut continuer, de subir un examen à l'École Impériale de Médecine qui s'assurera de sa capacité, pour lui accorder ou refuser l'autorisation de continuer l'exercice de la profession de pharmacien. Seront exceptés ceux des pharmaciens de cette catégorie, dont l'ancienneté et les antécédents pourront offrir une garantie à l'École Impériale de Médecine.

Article 6.

A dater de la publication du présent réglement, chaque pharmacie sera dirigée par un maître en pharmacie responsable.

Article 7.

Tout autre qu'un pharmacien tenant officine ouverte, ne pourra dans aucun cas, et sous aucun prétexte, débiter des substances médicamenteuses en détail, telles que des poudres, des emplâtres, des pilules &c., ni expédier les ordonnances de médecin.

Article 8.

Tout pharmacien qui aura expédié une ordonnance, est tenu de la conserver; et dans le cas

1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

où l'on en demanderait la restitution, il doit en donner la copie purement et simplement.

ARTICLE 9.

Le pharmacien en exécutant une ordonnance, ne peut, sous aucun prétexte, l'altérer ni la modifier, soit en substituant une substance à une autre, soit en diminuant ou augmentant les doses.

ARTICLE 10.

Dans le cas où le pharmacien s'apercevrait de faute ou d'erreur dans la prescription d'une ordonnance, il est tenu, avant de l'expédier, de s'adresser directement et par écrit, au médecin qui aura signé l'ordonnance.

ARTICLE 11.

Le pharmacien ne doit point expédier les ordonnances qui ne seraient pas revêtues de la signature d'un médecin.

ARTICLE 12.

Il ne pourra, dans aucun cas, exécuter les prescriptions des médecins ou chirurgiens qui ne seraient point autorisés par l'École Impériale de Médecine. A cet effet l'École remettra à chaque pharmacien tenant officine ouverte, la liste des médecins ou chirurgiens inscrits à l'École.

ARTICLE 13.

Le pharmacien est tenu de placer les substances vénéneuses, telles que l'arsenic, le sublimé corrosif &c., dans des lieux sûrs et séparés dont lui seul aura la clef.

ARTICLE 14.

Les pharmaciens ne pourront vendre aucun remède secret qui ne serait point autorisé par une Université d'Europe ou par l'École Impériale de Médecine.

ARTICLE 15.

Ils se conformeront pour les préparations et les compositions qu'ils devront exécuter et tenir dans leurs officines, aux formules insérées et décrites dans les formulaires autorisés par les Universités d'Europe et par l'École Impériale de Médecine.

ARTICLE 16.

Sera considéré comme remède secret, tout médicament ou toute composition qui ne serait pas détaillée dans l'ordonnance ou dans un des formulaires autorisés par les Universités d'Europe et par l'École Impériale de Médecine.

CHAPITRE II.

Des Officines.

ARTICLE 17.

Il sera fait un dénombrement exact des officines pharmaceutiques existantes, ainsi que l'énumération des boutiques dites de médecins (hekim-dukiani), de chirurgiens (djérah-dukiani), de vendeurs d'eaux distillées ou aromatiques (seudju-dukiani) où l'on débite des médicaments en détail; ces dernières seront exclues du cadre des pharmacies, et il sera statué à leur égard:

ARTICLE 18.

Le nombre des pharmacies sera fixe et limité. Il ne pourra augmenter qu'en raison de l'augmentation de la population. A cet effet, il sera fait un travail pour déterminer le nombre des pharmacies nécessaires, et leur distribution.

ARTICLE 19.

Dans le cas où le nombre excéderait, et qu'il y aurait des pharmacies en vente, le Conseil Médical engagera les pharmaciens du quartier où se trouve la pharmacie, de la fermer, sauf le cas où la translation de la pharmacie dans une autre localité moins pourvue d'officines, pourra être effectuée.

ARTICLE 20.

Si les pharmaciens du quartier refusent d'en faire l'acquisition, la pharmacie sera mise aux enchères, donnée au plus offrant, à l'exclusion des pharmaciens du quartier.

ARTICLE 21.

Aucun pharmacien ne pourra avoir plus d'une officine dans un même village, dans un même faubourg, ou dans un même quartier.

ARTICLE 22.

A partir de la publication du présent règlement, les officines seront construites suivant un plan arrêté par le Conseil Médical, dans le but de prévenir les accidents, tel que l'incendie &c.

ARTICLE 23.

Les médicaments seront conservés dans des vases &c., appropriés et exactement étiquetés.

ARTICLE 24.

Le droit de propriété de la pharmacie (yedik) est héréditaire en ligne directe et collatérale.

ARTICLE 25.

Au décès d'un pharmacien, le droit de propriété (yedik) sera vendu par les héritiers et acheté par des pharmaciens exclusivement.

ARTICLE 26.

Dans le cas où l'on ne voudrait pas vendre le droit de propriété, ce droit ne pourra être transmis qu'à un héritier, n'importe de quel sexe, désigné par les héritiers collectivement. Dans l'un et l'autre cas, les titres seront enregistrés dans les Archives de l'École.

ARTICLE 27.

Au décès d'un pharmacien, l'héritier du yedik pourra continuer de tenir son officine ouverte, aux conditions de présenter un pharmacien muni de diplôme, à l'École Impériale de Médecine, qui s'assurera de la moralité et de la capacité du sujet désigné.

ARTICLE 28.

Au décès d'un individu non pharmacien, propriétaire d'un yedik de pharmacie, le yedik pourra être transmis à ses héritiers, mais il ne pourra être vendu qu'aux pharmaciens.

ARTICLE 29.

Au cas de décès sans héritiers, d'un pharmacien ou d'un propriétaire de yedik, le droit de propriété (yedik) reviendra à l'École Impériale de Médecine.

ARTICLE 30.

Sans l'autorisation de l'École Impériale de Médecine, nul ne pourra déplacer sa pharmacie,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

et la transporter, d'une ville, d'un faubourg, d'un quartier, dans un autre.

ARTICLE 31.

Dans le cas où il serait jugé utile d'établir dans une localité quelconque, un établissement pharmaceutique, le Conseil de Médecine devra, avant de donner un nouveau yedik, voir s'il n'y a pas un ancien yédik en vente; dans le dernier cas, on donnera la préférence à l'ancien.

ARTICLE 32.

Il sera fait des visites chez les pharmaciens et autres, au moins une fois ou deux par an, et même toutes les fois que l'autorité le croira convenable.

ARTICLE 33.

Elles auront lieu par une Commission déléguée par le Conseil de Médecine. Les pharmaciens seront tenus de présenter les drogues et compositions qu'ils auront dans leurs magasins, officines et laboratoires; les drogues mal préparées ou détériorées seront saisies à l'instant, et il sera statué sur le fait.

ARTICLE 34.

La Commission sera tenue d'informer l'École Impériale de Médecine, de l'état de chaque officine visitée. Il appartient au Conseil Médical d'ordonner la poursuite des abus et des irrégularités qui auront été constatés.

CHAPITRE III.

Dispositions supplémentaires.

ARTICLE 35.

Il y aura un Inspecteur de pharmacie pris parmi les docteurs médecins ou pharmaciens de l'École; il sera chargé de l'inspection des officines et des pharmacies.

ARTICLE 36.

Il y aura un Comité composé de huit membres nommés par les pharmaciens et pris parmi eux.

ARTICLE 37.

L'Inspecteur de pharmacie en est membre, de droit.

ARTICLE 38.

Le Comité sera présidé par un de ses membres.

ARTICLE 39.

Le président sera élu à la pluralité des voix par les membres du Comité. Il devra être sujet ottoman.

ARTICLE 40.

Les membres du Comité seront remplacés tous les ans par moitié; ils seront rééligibles.

ARTICLE 41.

Ces nominations devront être soumises au Conseil Médical et approuvées par lui.

ARTICLE 42.

Le but du Comité sera d'exercer une surveillance sévère sur la corporation; d'étudier les améliorations dont l'art de la pharmacie serait susceptible; de faire disparaître les abus et les irrégularités de l'exercice de la pharmacie; de veiller à l'exécution du présent règlement; le tout, en s'adressant à l'École Impériale de Médecine, par l'organe de l'Inspecteur.

CHAPITRE IV.

Des élèves.

ARTICLE 43.

Les pharmaciens seront tenus de faire inscrire les élèves qui demeureront chez eux, sur un registre tenu, à cet effet, à l'École Impériale de Médecine; il sera délivré à chaque élève une expédition de son inscription portant ses noms, prénoms, lieu de naissance, âge et domicile. Cette inscription sera renouvelée tous les ans.

ARTICLE 44.

Nul ne pourra être inscrit élève, si préalablement, il ne subit à l'École Impériale de Médecine un examen sur la langue française ou italienne, les éléments de la grammaire latine, l'arithmétique, la géographie, l'histoire &c.

ARTICLE 45.

Il y aura des élèves de plusieurs grades: soit 1er élève, 2e élève &c.

ARTICLE 46.

Aucun élève ne pourra quitter une pharmacie pour aller dans une autre, sans être muni d'un billet de congé qui sera délivré par le pharmacien chez lequel il a résidé.

ARTICLE 47.

Le pharmacien recevant l'élève qui a résidé ailleurs, doit en informer l'École Impériale de Médecine.

ARTICLE 48.

La contravention à cette disposition rend nulle, la pratique que l'élève aura faite chez le nouveau maître.

ARTICLE 49.

Aucun élève ne pourra prétendre de se faire recevoir pharmacien, 1° s'il n'a pas exercé l'art pendant six ans, au moins, dans une des pharmacies, 2° s'il n'a pas suivi, pendant deux ans, les cours pharmaceutiques de l'École.

CHAPITRE V.

Réception des élèves en pharmacie, comme externes, à l'École Impériale de Médecine.

ARTICLE 50.

Aucun élève en pharmacie ne sera admis à l'École Impériale de Médecine, s'il n'est pas sujet ottoman, et s'il n'a pas rempli les conditions voulues par les ART. 43, 44 et 49 du présent règlement.

ARTICLE 51.

Il devra aussi produire un Certificat délivré par le maître chez lequel il aura fait sa pratique, constatant l'accomplissement de cette obligation.

ARTICLE 52.

Si au lieu de faire toute sa pratique chez un seul maître, l'élève l'a faite chez plusieurs, il sera tenu de présenter autant de Certificats qu'il comptera de maîtres.

ARTICLE 53.

L'École se réserve le droit de vérifier et de constater l'exactitude de ces certificats.

ARTICLE 54.

Le cours pharmaceutique sera de deux ans; l'instruction consistera dans l'étude de la Chimie théo-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rique et pratique, de la Pharmacie, de l'Histoire Naturelle Médicale, de la Matière Médicale et de la Physique.

ARTICLE 55.

A la fin de chaque année scolaire, à l'instar des élèves des autres classes de l'École, l'élève externe en pharmacie subira un examen sur les sciences qu'il aura étudiées.

ARTICLE 56.

A la fin du cours, il sera admis à subir l'examen rigoureux, et l'examen de pratique; et y ayant dument satisfait, il recevra le *Diplôme de Maître en Pharmacie*, avec les formalités d'usage.

ARTICLE 57.

Les diplômes seront uniformes, mais il y aura trois grades académiques, comme pour les diplômes des médecins et des chirurgiens, savoir *Très-bien*, *Bien* et *Assez-bien*.

ARTICLE 58.

Il y aura à l'École une Salle d'étude ou un Amphithéâtre Chimique avec laboratoire de Chimie, où les élèves en pharmacie devront rester pendant leur séjour à l'École.

CHAPITRE VI.

Dispositions pénales.

ARTICLE 59.

Tout individu qui exercera la pharmacie sans association de la part de l'École Impériale de Médecine, se rendra coupable du délit d'*exercice illégal* de la pharmacie, prévu par les ART. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 du présent règlement, et sera puni en conséquence.

ARTICLE 60.

Tout pharmacien qui se permettra de substituer une substance à une autre, ou de modifier la dose d'une ordonnance, délit prévu par l'ART. 9, sera condamné à fermer son officine pour un temps qui sera déterminé par l'autorité. Au cas où le malade décéderait par l'effet de cette substitution ou modification de dose, le pharmacien sera jugé d'après les lois du pays.

ARTICLE 61.

Tout pharmacien qui aura expédié une ordonnance non signée par un médecin, ou par un chirurgien autorisé par l'École Impériale de Médecine, à exercer sa profession, commettra les infractions mentionnées aux ART. 11 et 12; il sera, suivant les circonstances, passible d'une peine qui sera déterminée par l'autorité.

ARTICLE 62.

Le pharmacien qui aura commis une erreur dans l'exhibition d'un médicament, ou dans l'expédition d'une ordonnance, sera passible des peines applicables aux fautes involontaires.

ARTICLE 63.

Tout pharmacien qui expédiera une ordonnance non écrite dans les formes voulues par l'art. en contravention à l'ARTICLE 14, et de la quelle il résulterait une mésintelligence entre le médecin et le pharmacien, celui-ci sera condamné à fermer son officine pour un certain temps, et dans le cas de circonstances aggravantes, il sera passible d'une peine plus forte.

ARTICLE 64.

Tout pharmacien qui aura ouvert une officine pharmaceutique, ou transporté une pharmacie d'un endroit, dans un autre, sans l'autorisation de l'École Impériale de Médecine, cas prévu par l'ART. 30, sera obligé de fermer la pharmacie immédiatement, et sera puni en conséquence.

ARTICLE 65.

Tout pharmacien qui aura tenu des médicaments impurs, mal préparés, mal conservés et mal étiquetés, sera coupable de la négligence prévue par les ART. 22 et 23, et pour la première fois, il lui sera fait un avertissement; en cas de récidive, les médicaments seront saisis, et la pharmacie sera fermée.

ARTICLE 66.

Tout pharmacien étranger qui se rendra coupable d'infraction aux dispositions du présent règlement, sera poursuivi par l'École Impériale de Médecine, et puni selon les lois de son pays, par l'entremise de l'autorité dont il relève.

CHAPITRE VII.

Droit que l'École Impériale de Médecine percevra des pharmaciens.

ARTICLE 67.

Les pharmaciens payeront à l'École Impériale de Médecine un droit de 500 piastres, au moment où ils recevront leur diplôme de *maître en pharmacie*.

ARTICLE 68.

L'École percevra un droit de 250 piastres pour la délivrance d'un *Permis* de libre exercice de la profession, à un pharmacien national ou étranger.

ARTICLE 69.

Les pharmaciens payeront un droit de 25 piastres pour la légalisation d'un Contrat de société ou de bail; sans cette formalité, le Contrat ne sera pas reconnu valable par l'École Impériale de Médecine.

ARTICLE 70.

Il sera perçu de pharmacien au quel il aura été délivré un nouveau titre de droit de propriété de pharmacie (yedik), un droit qui sera fixé d'après la valeur approximative des pharmacies de l'endroit où elle sera établie.

ARTICLE 71.

Toutes les fois que la translation d'une pharmacie d'un endroit dans un autre, sera autorisée par l'École Impériale de Médecine, cas prévu par l'ART. 30, celle-ci percevra du pharmacien, un droit qui sera réglé sur l'importance de la nouvelle localité.

ARTICLE 72.

A l'occasion d'un acte de vente, ou de transmission d'un yedik d'un individu à un autre, l'École Impériale de Médecine percevra un droit de 3 p. o/o sur la valeur de ce yedik.

ARTICLE 73.

Le présent règlement sera exécutoire dans la Capitale immédiatement après sa promulgation.

ARTICLE 74.

Au bout de 4 ans, à dater de

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

la promulgation de l'Ordonnance Impériale sanctionnant le présent règlement, il sera exécutoire dans les provinces avec les modifications qui seraient jugées nécessaires par l'Administration centrale.

ARTICLE 75.

Nonobstant les articles 73 et 74, toutes les fois, 1° que le besoin d'une pharmacie sera senti, dans un point quelconque des provinces, on en référera à l'Administration centrale de Constantinople.

2° Aucune pharmacie ne pourra s'établir dans les provinces, à l'insu de l'administration centrale de Constantinople, et sans examen préalable du pharmacien qui doit l'occuper.

3° Toutes les affaires concernant l'exercice de la pharmacie dans les provinces, seront de ressort de l'administration centrale de Constantinople.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EK – 2

ARŞİV BELGELERİNİN ÇEVİRİ METİNLERİ

Belge - 1 : BOA. A. MKT. MVL. 2/15. İhtisap Nâzırı'na Tezkire

Uyku içün çocuklara verilen hablarda afyon bulunduğu cihetiyle mi'de tahammül edemeyüp telef-i nefs vuku' bulduğu / ihbâr olunduğundan keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya ledel-havâle bu makûle sıbyan içün afyonlu hab terkîb ve füruhtı uygunsuz şey olarak / men'-i lâzimeden olduğu misillü böyle zararlı mu'âleceyi vâlidelerin sıbyanlara yedirmeleri dahi tecviz olunamayacağından ba'd-ezin / 'attâr vesâirenin bu misillü hab ve macun terkîb ve füruht etmelerinin men' olunması ve bu kâr-ı mekrûha mütecâsir olanların bi't-tahkîk / te'dibât-ı lâyıkalarının icrâsıyla telef-i nefs vuku'a getirilmemesi esbâbının istihsâline takayyüd ve i'tinâ kılınması hususunun sâvb-ı / 'atûfiyetlerine havâlesi meclis-i mezkûrdan bâ-mazbata ifâde olunmuş olmağla ber-minvâl-i muharrer iktizâsının icrasına himmet eyleyeler. 22C. 1261 (28 Haziran 1845).

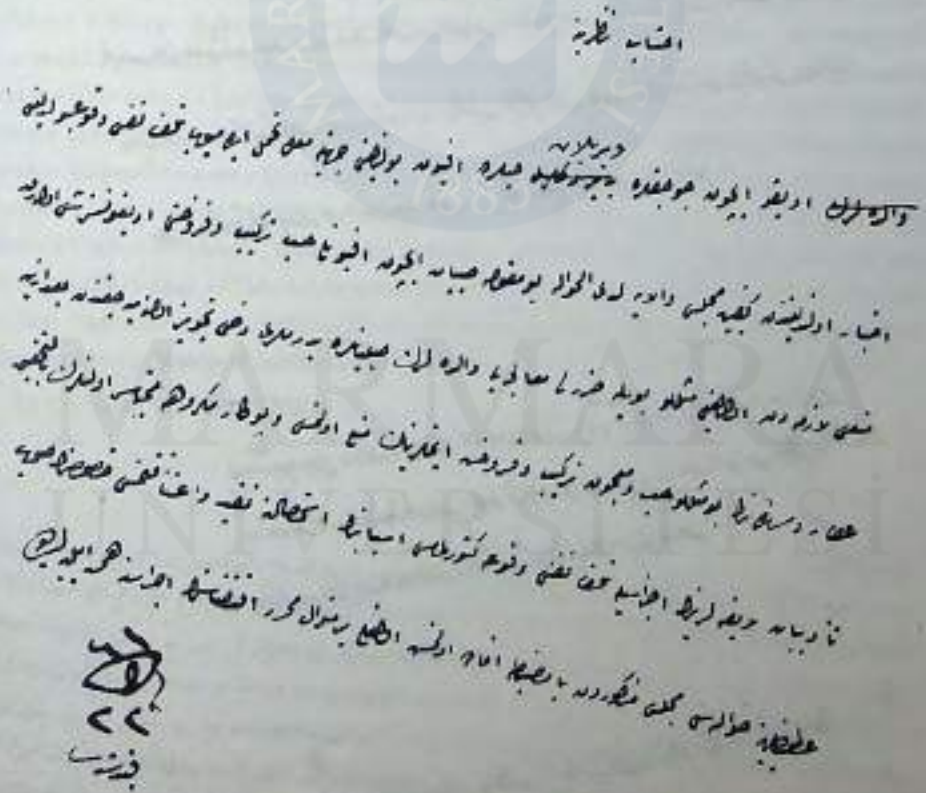

Belge - 2 : BOA. A. MKT. MVL. 33/ 140 (28 Zilhicce 1266/4 Kasım 1850).

Tıbbiye Nâzırına Buyruldu

Buyruldu-ı Ali ve Mekteb-i Tıbbiye Nâzırına

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yanlış ecza tertîb ve i'tâ eylediklerinden dolayı mahbesde bulunan cerrah Serkiz ve kalfası Zavhari'nin tahliye-i sebilleriyle bunların çırağı Kosti'nin / fi mâba'd eczacılıkda kullanılmamak üzere ber-mûcib-i kânûn-ı ceza mahbusiyeti tarihinden i'tibaren bir sene müddet prangaya vaz'iyla tekmîl-i müddetinde / vilayetine tard ve def' kılınması ve cerrah dukkânlarında bu makûle kimyevi ecza bulunmak kânûn-ı tababete münâfi bulunduğundan bundan böyle / bu misillü harekât-ı telefiye vuku' bulmamak için teşkîl olunacak komisyonda bi'l-cümle eczacı ve hekim ve cerrahlara / bir nizâm verilmek üzere

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bi'l-etraf müzâkere olunarak kararının istizân olunması / Meclis-i Vâlâ'dan ifade olunarak keyfiyet hâk-i pây-i hümâyûn-ı cenâb-ı şâhâneden bi'l-istizân emr ü irâde-i seniye-i / hazret-i mülûkâne dahi bu merkezde müte'allik ve şeref-südûr buyrulmuş ve mûcebince icâbı icrâ kılınmış olmağla ber-mantûk-ı irâde-i seniye-i hazret-i şâhâne iktizâsının icrâ ve ifâdesi hususuna himmet buyurmaları siyakında tezekküre. 28 Z 1266 (4 Kasım 1850).

Belge - 3 A : BOA. İ. MV. 8324 (23 B. 1268/13 Mayıs 1852).

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Nâzırı İsmail Paşa'nın Tezkiresi

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemineleridir Ki

Dersa'âdet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin eczacı dükkânlarında bulunanların ekseri çırak makûlesinden olarak verilen reçeteleri bilir bilmez yapmakta olmalarından dolayı pek çok yanlışlık ve uygunsuzluk / vukubulmakta olup terkib-i ecza maddesi ise şâyan-ı i'tina fünûn-ı dakika ve nâzikeden bulunduğuna ve hatta eczacı olanlara göre dahi her nevi ecza-yı tıbbiyenin ef'al ve tesiratını / bilmek ve şâyed etibba tarafından verilen reçetelerde bir gûna sehv görülecek olur ise ana dikkat etmek lâzım gelecek olduğuna bina'en ba'd-ezin o makûle dükkânlarda işleyecek / usta ve kalfaların oldukça mütefennin olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de usûlü üzre bir kere imtihan verip ma'lumat-ı mübteniyesini musaddık yedine bir de şehadetname almadıkça hiç / bir yerde icra-yı san'at edememesi zımnında bir zabıta-i kaviyye tahtına konulması icâb-ı halden görünerek ol babda Meclis-i Tıbbiye kararı üzre çend bendi şâmil kaleme aldırılan bir kıt'a nizamnâme / Fransızcasıyla beraber meşmûl-i nazar-ı kimya-eser-i vekâletpenahileri buyrulmak üzre leffen hâkipây-ı 'ulyâ-yı hidivilerine takdim kılmağla ahkâm-ı mündericesi ilâ mâşâ 'Allahü te'âlâ düstûrü'l-'amel tutulmak / üzre bunun mekteb-i mezbûrda tab' ve temsiliyle beraber icab eden mahallere neşr ve i'lân kılınması hususu muvâfık-ı emr ü irâde-i 'aliyye-i sadaretpenahileri buyrulur ise ol vechile icra-yı iktizasına / ibtidar olunacağı rehîn-i 'ilm-i sâmi-i asfaneleri buyruldakta ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

29 Ca. 1268 (21 Mart 1852).

İsmail

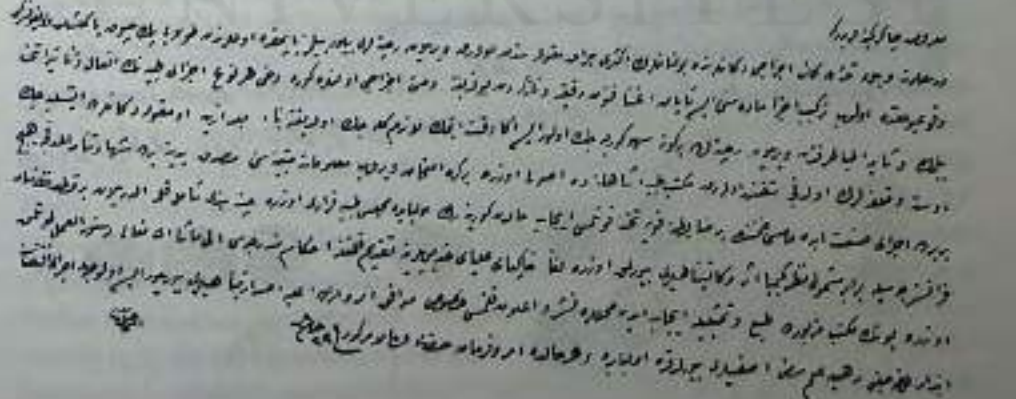

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Belge - 3 B : BOA. İ. MV. 8324. Meclis-i Vâlâ Mazbatası

Mekteb-i Tıbbiye Nezâret-i Behiyyesi tarafından bi't-takdim Meclis-i Vâlâ'ya i'ta buyrulan bir kıt'a tezkire me'âlinden müsteban olduğu vechile Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin eczacı dükkânlarında bulunanların / ekseri çırak makûlesinden olarak verilen reçeteleri bilir bilmez yapmakta olmalarından dolayı pek çok yanlışlık ve uygunsuzluk vuku' bulmakta olup terkib-i ecza maddesi ise / şâyan-ı i'tina fünûn-ı dakika ve nâzikeden bulunduğuna ve hatta eczacı olanlara göre dahi her nev' ecza-yı tıbbiyenin ef'al ve te'siratını bilmek ve şâyed etibbâ tarafından verilen reçetelerde bir güna / sehv görülecek olur ise ana dikkat etmek lâzım geleceğine binâ'en ba'd-ezin o maküle dükkânlarda işleyecek usta ve kalfaların Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de usulü üzre bir kere imtihan / verip ma'lumat-ı mübteniyesini musaddık yedine şehadetname almadıkça hiç bir yerde icra-yı san'at edememesi gibi bir zabıta-i kaviyye tahtına konulması zımnında Meclis-i Tıbbiye kararı üzre çend bendi şâmil kaleme / alınarak takdim kılınan bir kıt'a

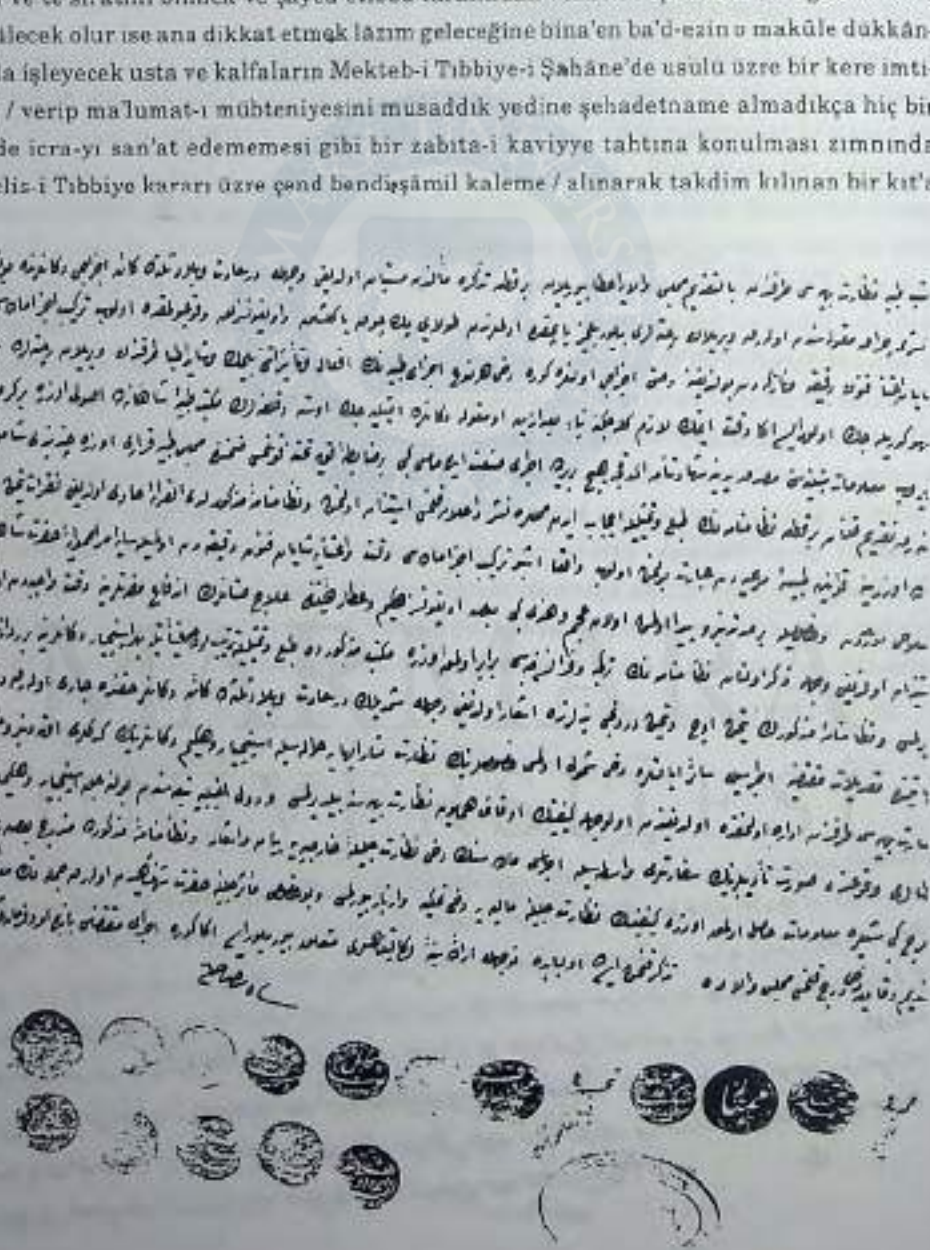

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nizamnâmenin tab' ve temsiliyle icab eden mahallere neşr ve i'lân kılınması istizan olunmuş ve nizamnâme-i mezkûr ledel-kıra'e hâvi olduğu fıkarat yetmiş yedi / madde üzerine kavanin-i tıbbiye-i mer'iyeden ibaret bulunmuş olup vâkı'a işbu terkib-i ecza maddesi dikkat ve i'tinaya şâyan fünun-ı dakikadan olmasıyla sâye-i merahim-vâye-i hazret-i şahanede / ıslahı lâzimeden ve hususiyle bir müddetten beri peydâ olmuş olan Acem ve Hindî gibi ba'zı uygunsuz hekim ve 'attar hey'etinde ilâç satanların indifa'-ı mazarratlarına dikkat vâcibeden olduğundan / istizân olduğu vechile zikr olunan nizamnâmenin Türkçe ve Fransızcası beraber olmak üzere mekteb-i mezkûrda tab' ve temsiliyle tertib olunacak fiyat ile beher ispençiyar dükkânlarına birer tanesinin / verilmesi ve nizamnâme-i mezkûrun yetmiş üç ve yetmiş dördüncü bendlerinde iş'ar olunduğu vechile şimdilik Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin dükkânlar hakkında câri olarak dört sene / nihayetinde ta'dilat-ı muktezîye icrasıyla sâir eyaletlere dahi şumûlü olması hususlarının nezâret-i müşarünileyhaya havalesiyle ispençiyar ve hekim dükkânlarının gedikleri öteden beri Mekteb-i Tıbbiye / Nezâret-i Behiyyesi tarafından idare olunmakta olduğundan ol vechile keyfiyetin Evkaf-ı Hümayun Nezâret-i Behiyyesi'ne bildirilmesi ve düvel-i ecnebiye teba'asından bulunacak ispençiyar ve hekimlerin / hataları vuku'unda suret-i te'diblerinin sefaretleri vasıtasıyla icrası maddesinin dahi Nezâret-i Celile-i Hariciye'ye beyan ve iş'ar ve nizamnâme-i mezkûrda münderic ba'zı rüsumat / harc gibi şeylere malumat hasıl olmak üzere keşfiyetin Nezâret-i Celile-i Maliye'ye dahi tahkîye ve izhar buyrulması ve bu husus me'ser-i celile-i hazret-i şehinşahiden olarak cümlenin ma'lumu olmak için Takvim-i Vekayi'e dahi derc kılınması Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılınmış ise de ol babda ne vechile irade-i seniyye-i vekâlet-penahileri müte'allik buyrulur ise ona göre icra-yı muktezası babında emr ü ferman hazret-i men-lehûl-emrindir. 5 Receb 1268 (25 Nisan 1852)

(Meclis-i Vâlâ üyelerinin mühürleri)

Belge - 3 C : BOA. İ. MV. 8324. Sadrazamın Arz Tezkiresi ve İrade

Atufetlü Efendim Hazretleri

Dersa'âdet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin eczacı dükkânlarında bulunanların ekseri çırak makûlesinden olarak verilen reçeteleri bilir bilmez yapmakta olmalarından dolayı vuku' bulmakta / olan yanlışlık ve uygunsuzluğun indifa'ı zımnında ba'd-ezin o makûle dükkânlarda işleyecek usta ve kalfaların Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de usulü üzere bir kere imtihan / verip ma'lumat-ı mübteniyesini musaddık yedine şehadetname almadıkça hiç bir yerde icra-yı san'at edememesi gibi bir zabıta-i kaviyye tahtına konulması zımnında Meclis-i Tıbbiye'den kaleme alınan bir kıt'a nizamnâme Mekteb-i Tıbbiye Nezâret-i behiyyesi'nin tezkiresi ve Meclis-i Vâlâ'nın mazbatası ile manzûr-ı 'âlî buyrulmak üzere takdim kılındı me'âl-i mazbatadan müsteban olduğu vechile / zikr olunan nizamnâmenin Türkçe ve Fransızca beraber olmak üzere mekteb-i mezkûrda tab' ve temsiliyle tertib olunacak fiyatı ile beher ispençiyar dükkânlarına birer danesinin verilmesi ve şimdilik / Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin dükkânlar hakkında câri olarak dört sene nihayetinde tadilat-ı muktezîye icrasıyla ba'dehû eyaletlere dahi şumûlü olması hususlarının/ nezâret-i

müşarünileyhaya havalesiyle teferru'at-ı sairesinin icrası tezekkür olunmuş işbu da ol babda her ne vechile emr ü ferman-ı hazret-i padişahi müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise / ana göre harekete mübaderet olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim. 23 Receb 1268 (13 Mayıs 1852)

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemineleridir Ki

.....olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsfâneleriyle zikr olunan nizamnâme ve tezkire / ve mazhata manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i padişahi buyrulmuş ve tezekkür ve istizan buyrulduğu vechile / hususat-ı muharrerenin nezâret-i müşrünileyhaya havalesiyle teferru'at-ı sairesinin icrası şerefriz-i sünuh ve sudûr / buyrulan irade-i seniyye-i cenab-ı şehriyari iktiza-yı 'âlisinden olarak mezkûr nizamnâme mazbata ve tezkire-i / mezbure ile beraber yine taraf-ı sâmi-i sadaretpenahilerine i'ade ve tesyir kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i / veliyyül-emrindir. 27 B 1268 (17 Mayıs 1852).

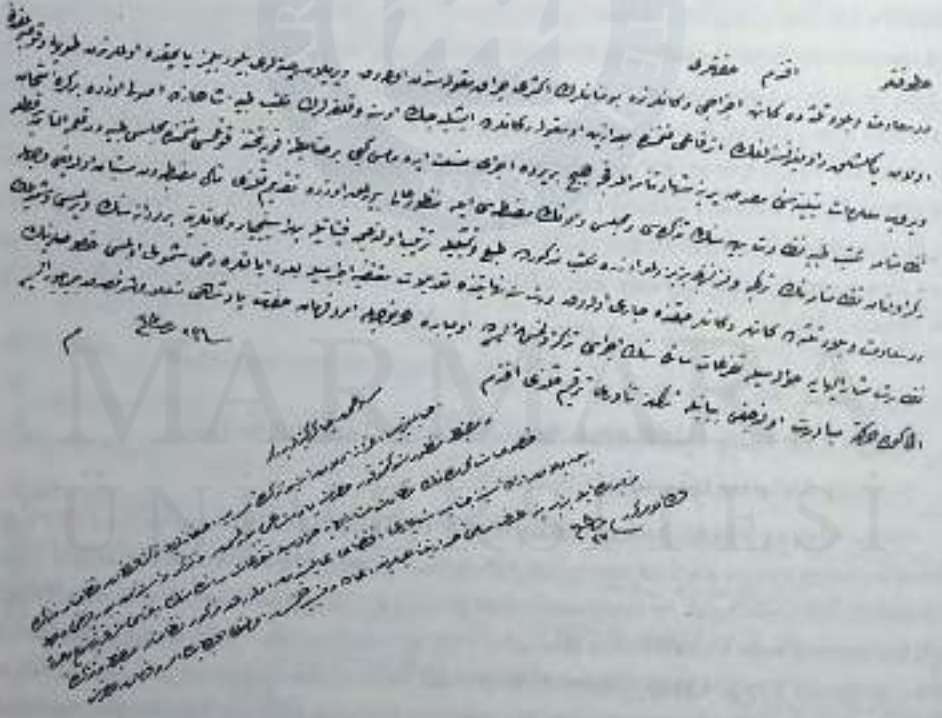

Belge - 4 A : BOA. İ. MV. 10841. Tıbbiye Nezâreti'ne Gönderilen Sadaret Takriri ve Nâzır Cemaleddin Efendi'nin Cevabı

Faziletlü Efendim Hazretleri

Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin bilcümle eczacı ve tabib ve kasıkçı ve çıkıkçı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dükkânlarını dolaşıp hal ve keyfiyetlerini tahkik ve tahrir ve dükkânlarının ferağ ve intikallerini / zabt eylemek üzere mekteb-i mezkûr doktorlarından beş yüz kuruş maaş ile bir nefer müfettiş ve ma'iyyetine iki yüz elli kuruş mâhiye ile lisan-âşina / bir nefer kâtibin sûret-i ta'yini hakkında istizânı hâvi Maliye Nâzırı atufetlü beyefendi hazretlerinin takriri Meclis-i Vâlâ'ya ledel-i'ta sureti iş'ara nazaran / icabıyla bu babda olan mütala'anızın istifsarı bi't-tezekkür mezkûr takrir ma'an gönderilmiş olmağla ba-mütala'a iktizasının iş'arı .....(silik okunamadı) şerifeleridir. 20 N. 1269 (27 Haziran 1853)

Ma'ruz-ı Dâ'i-i Kemineleridir Kı

Hâme-pîrâ-yı ta'zîm ve tekrim olan işbu fermanname-i sâmi-i hazret-i sadaretpenahileri me'âl-i 'âlisi karin-i iz'an-ı 'abîdanem olmuş ve melfuf olan takrir mütala'a olundukta husus-ı mezkûrun icrası sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i şehinşahide 'ibadullahın o misillü tehlikeden kurtarılmasını mucib ve ol vechile cümleden cânib-i seniyyü'l-cevânib-i cenab-ı cihan-dâriye isticlâb-ı de'âvat-ı hayriyyeyi müstevcib olacağı derkâr bulunmuş olmağla ber-mûcib-i takrir iktizasının icrası lâzım geleceği ve icrâ-yı icabı her halde emr ü irade-i 'aliyye-i hazret-i vekâletpenahilerine menût mevaddan bulunduğu muhât-ı ilm-'âlem-şümûl cenab-ı sadaretpenahileri buyruldukta ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyül-emrindir. 28 N. 1269 (5 Temmuz 1853)

Bende Cemaleddin

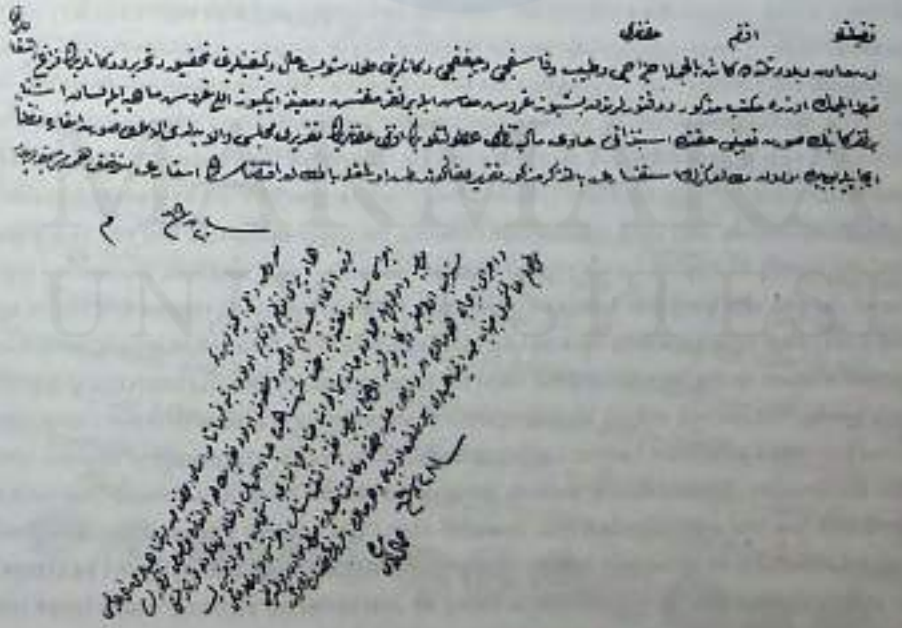

Belge - 4 B : BOA. İ. MV. 10841. Meclis-i Vâlâ Mazbatası

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Maliye Nâzırı atufetlü beyefendi hazretlerinin Meclis-i Vâlâ'ya i'tâ buyrulan bir kıt'a takrîri me'âlinde Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin eczacı dükkânlarında bulunanların ekseri çırak makûlesinden olarak verilen reçeteleri / bilir bilmez yapmakta olmalarından dolayı vuku' bulmakta olan yanlışlık ve uygunsuzluğun indifa'ı için Meclis-i Tıbbiye'den takdim kılınan nizamnâmenin Türkçe ve Fransızcası beraber olmak üzere mekteb-i mezkûrda tab' / ve temsiliyle tertib olunacak fiyat ile ispençiyar dükkânlarına birer tanesinin verilmesi ve şimdilik Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin dükkânlar hakkında câri olarak dört sene nihayetinde tadilat-ı muktezîye icrasıyla ba'dehu / eyaletlere dahi şumûlü olması ve teferru'at-ı sâiresinin icrası hususları Meclis-i Vâlâ kararı ve müte'allik buyrulan irade-i seniyye mûcebince Mekteb-i Tıbbiye Nezâreti'ne havale olunduğu sırada mezkûr nizamnâmenin yedinci / faslında muharrer olunacak resme dair bendler üzerine nizamnâmeden beş yüz 'aded tab' olunduğu halde derece-i kifâyede olacağı ve beheri üçer kuruştan bin beş yüz kuruşla vücuda geleceği misillü Dersaadet ve Bilâd-ı / Selâse'de kâin bil-cümle eczacı ve tabib ve kasıkçı ve çıkıkçı dükkânlarını dolaşıp hal ve keyfiyetlerini taharri ve tahkik ve tahrir ve dükkânlarının ferağ ve intikallerini zabt eylemek üzere mekteb-i mezbûr doktorlarından / beş yüz kuruş maaş ile bir nefer müfettişin ve ma'iyyetine iki yüz elli kuruş mâhiye ile lisan-âşina bir nefer kâtibin memuriyetlerine lüzum görünüp egerçi bunların maaşlarıyla müfettiş-i mumaileyhin bârgir / ve kayık ücreti olmak üzere vuku' bulacak masarifat-ı müteferrikasına mukabil nihayet verilmesi lâzım gelen iki yüz elli kuruş ki cem'an şehriye bin kuruşa bir kıt'a pusula mantûkınca şuhûr-ı ma'lume zarfında her / vukubulan eczacı gediği ferağ ve intikal harcları hasılatı vefa etmeyeceği derkâr ise de bundan böyle nizam-ı mezkûr yoluna girdikte zuhûr edecek hasılat yine vefa etmez ise ol vakt başka / suretle çaresine bakılmak üzere şimdilik mah-be-mah her ne mikdar hasılat olur ise maaşlarına göre taksim ve i'tâ ve masarif-i vâki'a dahi hasılat-ı merkûmeden ifâ kılınmak üzere mezkûr beş yüz 'aded / nizamnâmenin tab'ıyla masarifi olan bin beş yüz kuruşun Maliye hazinesinden i'tası ve şehr-i ramazanda vâki mâh-ı Rûmi'den itibaren bir nefer müfettişe beş yüz ve kâtibe iki yüz elli kuruş ki cem'an / yedi yüz elli kuruş maaş ile vuku' bulacak masraflar için nihayet iki yüz elli kuruşun hasılat-ı vâkı'adan tahsisiyle icra-yı memuriyetleri menût-ı rey-i 'âli idügi iş'ar olunmuş ve ol babda Mekteb-i / Tıbbiye Nâzırı faziletlü efendi hazretleriyle olunan muhabere cevabında dahi bu suretin icrası 'ibadullahın o misillü tehlikeden kurtarılmalarını mûcib olacağı gösterilmiş olup vakı'a nizamnâme-i mezkûrun / evvelki irade-i seniyye-i hazret-i şehinşahi mantûk-ı celili üzere tab' ve temsili lâzımeden olduğundan Nâzır-ı müşarünileyh tarafından istizan olunduğu vechile Takvimhane-i Âmire'de beş yüz adedinin tab'ıyla masarifi olan / bin beş yüz kuruşun hazine-i maliyeden itâ olunması ve ol vechile hekim ve eczacı dükkânlarını gezip keyfiyet-i hakikiyelerini anlamak ve dükkân ve gediklerin ferağ ve intikallerini yazmak üzere birer nefer / müfettiş ve kâtibin tayini nizamnâme-i mezkûr ahkâmından olduğuna göre bunların tayini icab ederek fakat hazine-i maliyeye bâr olmamak ve beher ay o misillü vuku' bulacak ferağ ve intikal / harçlarından uyuşturulmak şartıyla şehriye bin kuruş maaşın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dahi tahsisi ve bundan murad sâye-i merhamet-vâye-i hazret-i şahanede 'ibadullahın tehlikeden vikâyeleri kaziyyesinden ibaret ve bu dahi / mumaileyhimânın ifa-yı hüsn-i memuriyet etmeleriyle hâsıl olacağı rehin-i rütbe-i bedahat olduğundan buna Mekteb-i Tıbbiye Nezâreti tarafından daima dikkat ve nezâret olunmak üzere icra-yı icabının / Maliye Nezâret-i Celilesi'ne havalesi Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılınmış ise de ol babda ne vechile emr ü irade-i seniyye-i vekâlet-penâhileri müte'allik buyrulur ise ana göre icra-yı muktezası babında emr ü ferman hazret-i men-lehül-emrindir. 17 L. 1269 (24 Temmuz 1853).

(Meclis-i Vâlâ üyelerinin mühürleri)

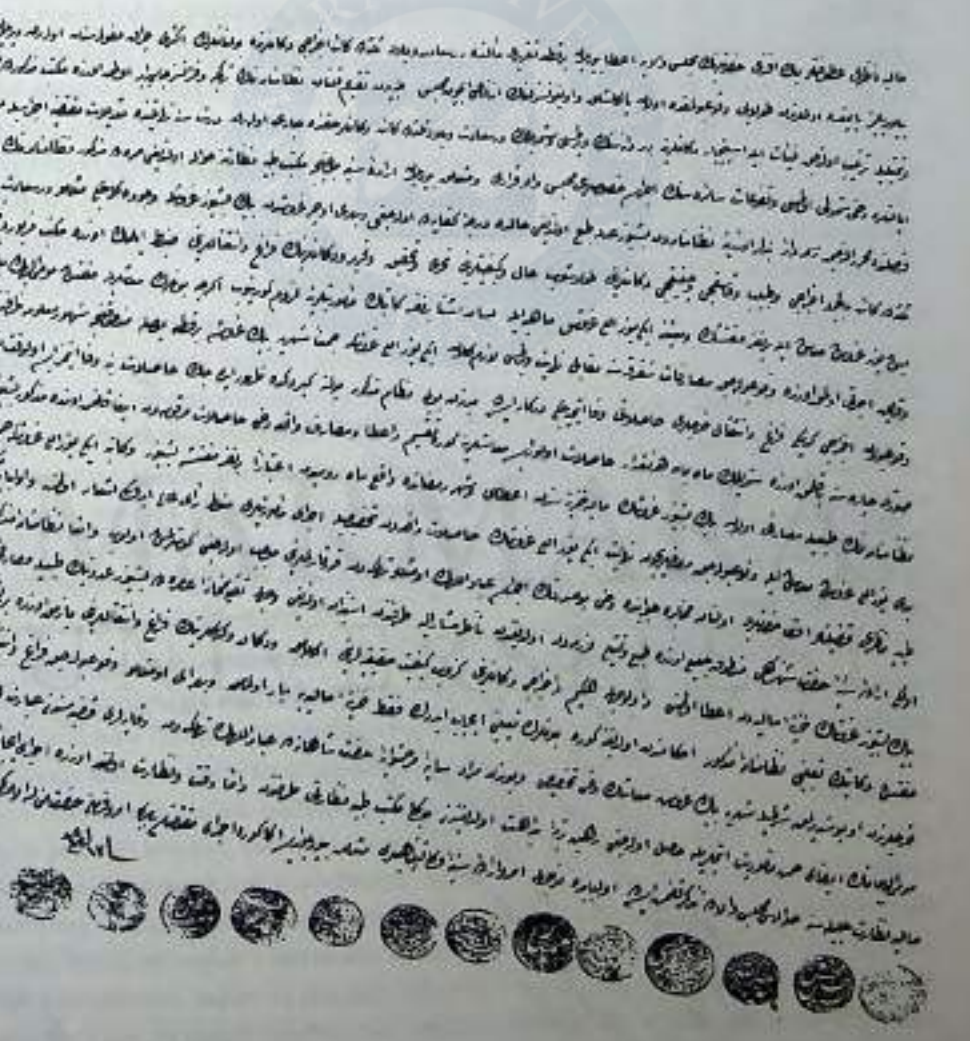

Belge - 4 C : BOA. İ. MV. 10841. Sadaretin Arz Tezkiresi ve İrade

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Atufetlü Efendim Hazretleri

Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınıp Maliye Nezâreti'nin takriri ve melfuf muhabere tezkiresiyle beraber manzûr-ı âli-i cenab-ı cihanbanî buyrulmak için takdim kılınan bir kıt'a mazbata me'alinden müstebân olduğu / vechile Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin bilcümle eczacı ve tabib ve kasıkçı ve çıkıkçı dükkânlarını daima dolaşıp ekseri çıraklarî marifetiyle bilir bilmez yapılan eczaları tahkik / etmek ve dükkânların ferağ ve intikalini tahrir eylemek üzere masarif-i vakı'aları içinde olarak geçen ramazan-ı şerifte vâki şehr-i Rumi'den itibaren şehriye bin kuruş maaş ile / Mekteb-i Tıbbiye doktorlarından bir nefer müfettiş ile ma'iyyetine bir nefer kâtibin lüzum-ı ta'yini ve iktizasına mebni beş yüz aded nizamnâme tab ettirilerek masrafı olan bin beş yüz kuruşun hazine-i celileden / ita ve teferruatının icrası hususları istizan olunmuş ve bu husus umur-ı hayriyeden bulunmuş olmasıyla Mekteb-i Tıbbiye Nezâreti tahtında bulunmak üzere müfettiş ve kâtib-i mumaileyhimanın ma'aş-ı meskûr ile / bit-ta'yin zikr olunan nizamnâme masarif-i tab'iyyesi olan bin beş yüz kuruşun tesviyesiyle teferruat-ı sairesinin ber-mûcib-i takrir icra-yı icabı hususlarının Maliye Nezâreti'ne havalesi tezekkür / olunmuş ise de ol babda her ne vechile emr ü ferman-ı hazret-i şehinşahi müte'allik ve şerefsudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim. 24 L. 1269 (31 Temmuz 1853)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ma'ruz-ı Çâker-i Kemineleridir Ki

Hâme-pirâ-yı ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsfâneleriyle zikr olunan mazbata / ve takrir ve tezkire manzûr-ı me'âlim-vufûr-ı hazret-i şahane buyrulmuş ve hususat-ı muharrerenin / tezekkür ve istizan buyrulduğu vechile nezâret-i müşarünileyhaya havalesi müte'allik ve şerefsudûr buyrulan / emr ü irade-i seniyye-i cenab-ı mülûkâne muktezâyı münifinden bulunmuş ve mârrü'l-beyan mazbata ve takrir ve tezkire / yine savb-ı sâmi-i âsafilerine i'ade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyül-emrindir. 25 L. 1269 (1 Ağustos 1853).

Belge - 5 A : BOA. İ. MV. 13637. Tıbbiye Nâzırı Cemaleddin Efendi'nin Takriri

Ma'rûz-ı Dâ'i-i Kemineleridir Ki

Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin berber esnafının bazıları kan alma ve diş çekmeğe mezun olup ol vesile ile âdeta cerrahlı ve hekimlik etmekte olduğundan başka gerek esnaf-ı mezkûreden / ve gerek attar esnafı vesaireden hiç bir gûna mezuniyetleri olmayanlar dahi hekimlik etmek ve mu'alece satmak misillü şeylere müdahale eylemekte olduklarından ve bunların bu vechile 'alel-'amya (körükörüne) hizmet-i nazike-i / tababete müdahale ve ta'arruz etmelerinden enva'ı günâ fenalık olduğu görülüp ve işidilmekte ve hatta bunların ellerinden zuhur eden hataların iddi'aları emr ü irade-i cenab-ı vekâletpenahileriyle Meclis-i Vâlâ-yı / Ahkâm-ı Adliye'den ve Zabtiye Müşiri devletlü paşa hazretleri taraflarından ba-tezkire Meclis-i Tıbbiye'ye havale buyrulmakta olup bu ise hıfzıssıhhat-i insaniyete dokunur şey olduğu ve meşmûl-i âfak (afaka yayılmış) olan ma'delet-i seniyye-i / hazret-i zıllullahiye külliyen münafi (zıt) bulunduğu derkâr ve hıfzıssıhhat-i umumiye kaziyye-i mültezimesinin icra ve ikmali lâzimeden olduğu aşikâr idüginden saye-i ma'deletvâye-i cenab-ı cihandaride himem-i me'âli tev'em-i ...../ şu fenalığın önü kestirilmesi çaresinin istihsali lâzım gelmiş ve eczacı esnafı hakkında bâ-irade-i seniyye karargir olan nizamnâme mûcebince esnaf-ı mezkûre hususatının tesviyesine Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne / doktorasından Meclis-i Tıbbiye a'zasından olup elyevm mekteb-i mezkûrda müfredat-ı tıbbiye muallimi musvini bulunan Miralay İzzetlü Hafız Bey kulları memur olup bu umur-ı mühimmenin dahi icra ve ifasına / memur demek bulunmuş olduğundan mir-i mumaileyh kulları gezip bu makûleleri buldukta isti'mal eylediği edviyeyi ahz ve bir şey derununa vaz' ile üzerini temhir edip kendisi ile beraber Mekteb-i Tıbbiye-i / Şahâne'ye irsal buyrulmak ve meclisçe icabına bakılmak üzere her kangı merkeze karib ise ol merkeze teslimen Bab-ı Vâlâ-yı Zabtiye'ye göndermek için mir-i mumaileyh kulları ma'iyyetine umur-dide bir zabtiye çavuşu / terfik buyrulması lâzım geleceği Meclis-i Tıbbiye'de tezekkür ve beyan olunmuş olduğu rehin-i ilm-i âli-i hazret-i sadaretpenahileri buyruldukta nezd-i hikmet-.....-i hidivilerinde dahi rehin-i tensib buyrulduğu halde ol vechile/ mir-i mumaileyh kulları ma'iyyetine bir nefer zabtiye çavuşu terfiki ve icabat-ı sairesinin icrası hususunun Zabtiye Müşir-i.....devletlü paşa hazretlerine beyan ve iş'arına müsaade-i seniyye-i cenab-ı / sadaretpenahileri sezavar ve her ne vechile emr ü irade-i mekârim-ifade-i hidivileri şerefsudur buyrulur ise ol vechile hareket olunmak üzere lutfen ve ihsanen keyfiyyetin sû-yı çâkeriye emr ü

iş'ar / buyrulması ve ol suretle şu uygunsuzluğun önü kestirilerek cümleden cânib-iseniyyü'l-cevanib-i cenab-ı cihandaride isticlabi da'avat-ı hayriye kılınması babında ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyül-emr vel-ihsanındır. 3 S. 1271 (26 Ekim 1854)

Bende Cemaleddin

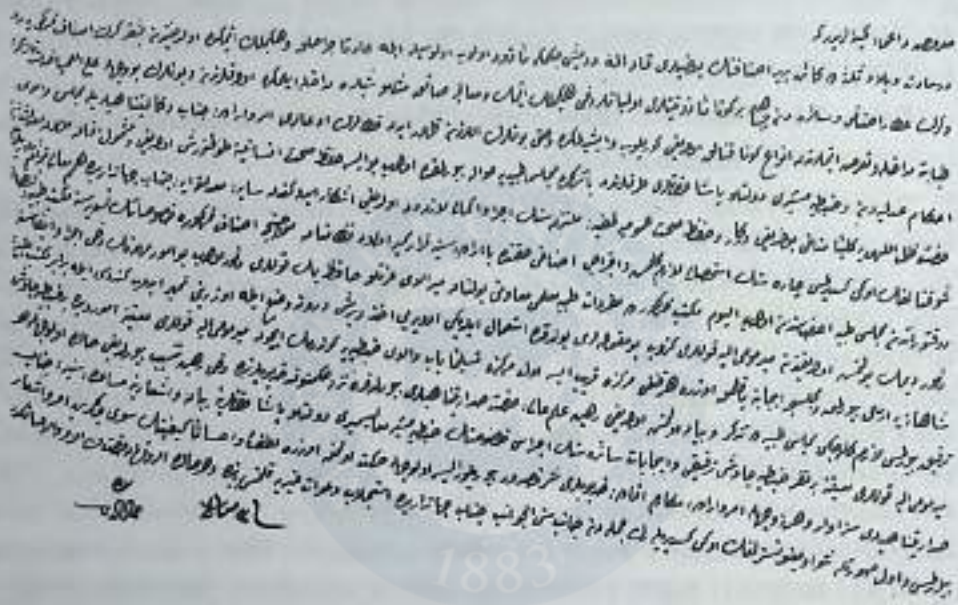

Belge - 5 B : BOA. İ. MV. 13637. Meclis-i Vâla Mazbatası

Mekteb-i Tıbbiye Nâzırı semahatlü efendi hazretlerinin Meclis-i Vâlâ'ya i'ta buyrulan bir kıt'a tezkiresinden müsteban olduğu üzere Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin berber esnafının bazıları kan almağa / ve diş çekmeğe mezun olup ol vesile ile âdeta cerrahlık ve hekimlik etmekte olduklarından başka gerek esnaf-ı mezkûreden ve gerek attar esnafı vesaireden hiç bir güna / mezuniyetleri olmayanlar dahi hekimlik etmek ve mu'alece satmak misillü şeylere müdahale eylemekte bulunduklarından ve bunların bu vechile 'ancehlin (cehaletten) fenn-i dakik tababete müdahale ve taarruz etmelerinden / türlü fenalıklar zuhuru görülüp işitilmekte olup bu ise hıfzıssıhhat-i insaniyete dokunacağından önü kestirilmesi çaresinin istihsali lâzimeden olduğuna ve eczacı esnafı hakkında / ba-irade-i seniyye karargir olan nizam-ı mahsus mûcebince esnaf-ı mezkûre hususatının tesviyesine memur Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne doktorlarından ve Meclis-i Tıbbiye a'zasından olup / elyevm mekteb-i mezkûrda müfredat-ı tıbbiye muallimi muavini bulunan Miralay İzzetlü Hafız Bey bendelerinin buna memuriyet-i tabiiyyesi bulunduğuna mebni mir-i mumaileyh kulları / gezip bu makûleleri buldukta isti'mal eylediği edviyeyi ahz ve bir şey derûnuna vaz' ile üzerini temhir edip kendisi ile beraber Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye irsal eylemek / ve meclisce icabına bakılmak üzere herhangi merkeze

karib ise ol merkeze teslimen Bab-ı Zabtiye'ye göndermek için mir-i mumaileyh bendeleri ma'iyyetine umur-dide bir zaptiye çavuşu / terfik olunması Meclis-i Tıbbiye'den ifade olunmuş ve bu sûret pek münasip ve hayırlı bir usul görünmüş olduğundan ber-mücib-i iş'âr mir-i mumaileyh ma'iyyetine bir nefer zabtiye çavuşu / terfik olunması hususunun cânib-i zabtiyeye havalesiyle keyfiyetin efendi-i müşarünileyhe de bildirilmesi Meclis-i Vâlâ'da dahi tezekkür kılınmış ise de ol babda ne vechile emr ü irade-i seniyye-i / vekâlet-penahileri müte'allik buyrulur ise emr ü ferman hazret-i men-lehül-emrindir. 21 Ra. 1271 (13 Aralık 1854)

(Meclis-i Vâlâ üyelerinin mühürleri)

Belge - 5 C : BOA. İ. MV. 13637. Sadaretin Arz Tezkiresi ve İrade

Atufetlü Efendim Hazretleri

Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınıp Mekteb-i Tıbbiye Nâzırı semahatlü efendi hazretlerinin takririyle manzûr-ı 'âli-i hazret-i padişahi buyrulmak için 'arz ve takdim kılınan mazbata meâlinden müstebân olduğu vechile Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan / berber esnafıyla sâir mezuniyetleri olmayanların hekimlik etmek ve ilâç satmak misillü 'anh-cehlin (bilmezlikten) fenn-i dakik tababete vuku'bulan müdahalelerinden türlü fenalıklar zuhur etmekte olup bu keyfiyetin hıfzıssıhhat-i insaniyete dokunacağı cihetle / önü kestirilmesi çaresinin istihsali lâzimeden bulunduğundan ve eczacı esnafı hakkında ba-irade-i seniyye kararger olan nizam-ı mahsus mûcebince esnaf-ı mezkûre hususatının tesviyesine memur Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne / doktorlarından ve Meclis-i Tıbbiye

a'zasından olup elyevm mekteb-i mezkûrda müfredat-ı tıbbiye muallimi muavini bulunan Miralay İzzetlü Hafız Bey'in bu hususa dahi memuriyet-i tabiyesi olduğundan gösterilen usul vechile icabına / bakılmak üzere mir-i mumaileyhin ma'iyyetine bir nefer zabtiye çavuşu terfik olunması hususunun cânib-i zabtiyeye havalesiyle keyfiyetin efendi-i müşarünileyh hazretlerine dahi bildirilmesi tezekkür kılınmış ise de olbabda her ne vechile irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne / müte'allik ve şerefsudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim. 27 Ra. 1271 (18 Aralık 1854)

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemineleridir Ki

Enmile zîb-i ebcâl olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikr olunan mazbata ve takrir manzûr-ı şevket-mûfûr-ı / hazret-i şehriyarî buyrulmuş ve ber-minvâl-i muharrer mir-i mumaileyhin ma'iyyetine bir nefer zabtiye çavuşu terfik olunması hususunun / cânib-i zabtiyeye havalesiyle keyfiyetin efendi-i müşarünileyh hazretlerine dahi bildirilmesi müte'allik ve şerefsudûr buyrulan/ emr ü irade-i seniyye-i cenab-ı cihandarî mukteza-yı celilinden bulunmuş ve mârrül-beyan mazbata ve takrir yine savb-ı sâmi-i âsafilerine / i'ade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyul-emrindir.

28 Ra. 1271 (19 Aralık 1854)

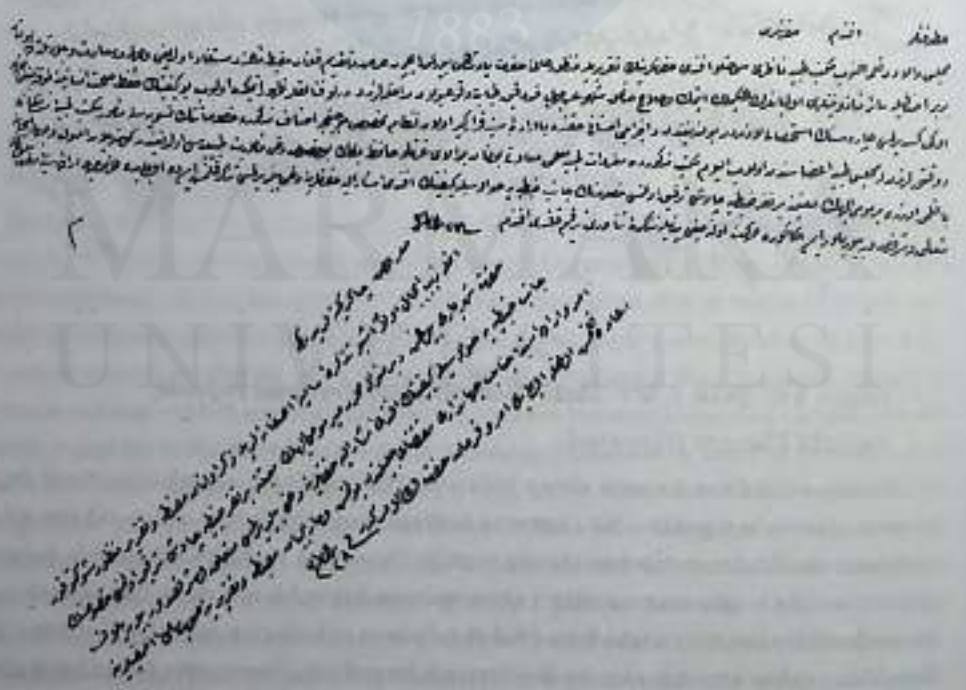

Belge - 6 : BOA. İ. DH. 18119 (R. 1270/ Ocak 1854)

Eczacı Yakob'un Salıverilmesi Hakkında İrade

Marûz-ı Çâker-i Kemineleridir Ki

Geçende altı mah müddetle Bab-ı Zabtiye'de haps ve tevkif olunmuş olan eczacı Haleblioğlu Yakob'un tahliye-i sebili hususu familyası tarafından rica ve Karabet Bey canibinden dahi / istid'a olunmuş olmasıyla ber-mûcib-i istid'a merkûmun sebilinin tahliyesi müte'allik ve şerefsudûr buyrulan emr ü irade-i seniyye-i hazret-i padişahi mukteza-yı münifinden bulunduğu muhât-ı 'ilm-i 'âli-i / âsafâneleri buyrulduğundan(?) ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyül-emrindir.

anh R. 1270 (Ocak 1854)

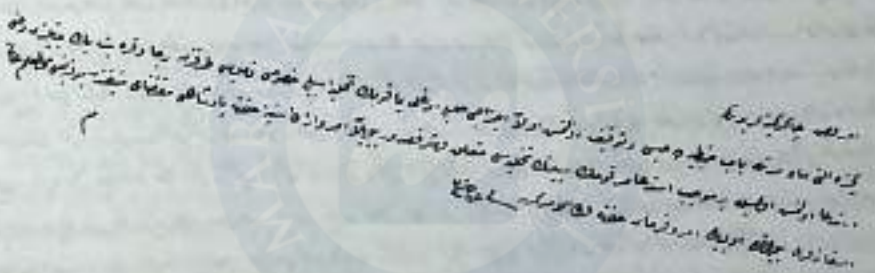

Belge - 7 A : BOA. A. MKT. MVL. 107/54. Meclis-i Vâlâ Mazbatası

Tıbbiye Nezâreti'nin tezkiresiyle Meclis-i Vâlâ'ya i'tâ buyrulan bâlâsı defterlü bir kıt'a mazbatada eczacı esnafı hakkında mukarrer olan nizâm hükmünce yedinde eczâcı ustası şehâdetnâmesi olmadıkça/ hiç kimsenin eczâcılık etmeğe ve ilâç yapıp satmağa ve bilâ-ruhsat bir mahalden diğer mahalle nakl eylemege salahiyeti olmadığı halde Mekteb-i Tıbbiye tarafından mezun olmaksızın Dersaâdet ve Bilâd-ı / Selâse'de bir mahalden diğer mahalle nakl etmiş ve kuşâd olunmuş olan eczâcı dükkânları bâlâ-yı mazbatada göeterildiği vechile elli altı 'adede bâliğ olmuş olduğundan nizamnâme hükmünce / bu maküleler haklarında lâzım gelen mu'âmelenin icrâsı istizân olunmuş ve 13 Ramazan (12)75 rakamıyla Tatbîk-ı Kavânîn Cem'iyeti'nden verilen bir kıt'a müzekkirede bu hususun ehemmiyeti cihetiyle mazbata-i / mezkûrede beyân olunan eczâcılar hakkında ber-mûcib-i nizâm terettüb eden mu'âmelenin icrâsı lâzım geleceği gösterilmiş olup me'âl-i mazbataya göre mebhûsü'n- 'anh olan eczâcıların hilâf-ı nizâm hareketleri iki nevi' olarak bir nev'i kat'â şehâdetnâmesi ve mezuniyeti olmaksızın eczâcılık edenler ve diğeri bilâ-ruhsat dükkân değişdirenler olduğuna ve böyle bilâ-ruhsat tebdîl-i mekân edenler / nizamnâmenin altmış dördüncü bendi hükmünce açdığı dükkânı der-'akab kapamağa mecbûr olacağından başka kendilerinin tekdîr olunmaları iktizâ edeceği gibi şehâdetnâmesi ve ruhsatı olmayarak/ eczâcılık edenlere dâir nizam-nâmenin birinci ve ikinci ve üçüncü ve dördüncü ve beşinci ve altıncı ve yedinci bendlerinde e maküelelerin te'dîb ve terbiyesine dâir fıkranın hükmü dahi yine diğerlerine / tatbikan dükkânları kapadılmak ve tekdîr edilmek ve bilâ- ruhsat işlememeleriyçün kefâlete rabt olunmak derecesinde bulun-

duğuna binaen ol vechile icrâ-yı muktezâlarıyla ba'de- ezin dahi hükm-i nizâmın / tamâmi-i icrâsına i'tinâ olunmasının nezâret-i müşârünileyhâya havâlesi Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılındı ise de ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

14 Şevval 1275 (17 Mayıs 1859).

(Meclis-i Vâlâ üyelerinin mühürleri)

Belge - 7 B : BO.A.MKT.MVL. 33/140. Meclis-i Tıbbiye Mazbatası

Mukarrer olan nizâmına mugâyir Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de bilâ-ruhsat nakl-i mekân ve müceddeden dükkân küşâd eden eczacıyânın ispe(n)çiyarlık san'at-ı nâzikesini / icrâ eylemelerinde melhûz olan mazarrâtın def'i zımnında mukaddemce tab' ve neşr olunan nizamnâme ahkâmının icrâsı istizânına dâir Tıbbiye Meclisi'nden tanzîm ve nezâreti / tarafından bâ-tezkire takdîm olunup 2N.(12)75 (5 Nisan 1859) rakamıyla cem'iyete i'tâ buyrulan bâlâsı defterli mümzâ mazbata ile melfûf nizâmnâme mütâla'a kılınmışdır vâkı'a husûs-ı mezkûr / şâyân-ı i'tinâ mevâddan ve sâlifü'l-beyân bilâ-ruhsat nakl-i mekân ve dükkân küşâd eden muharrerü'l-esâmi kesân hakkında nizamnâme-i mezkûr ahkâmınca terettüb eden / mu'âmelenin icrâsı lâzimeden olmağla ifâ-yı muktezasının nezâret-i müşârünileyhâya havâlesi tezekkür kılındı. 14 L. 1275 (17 Mayıs 1859).

(Meclis-i Tıbbiye üyelerinin imzaları)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

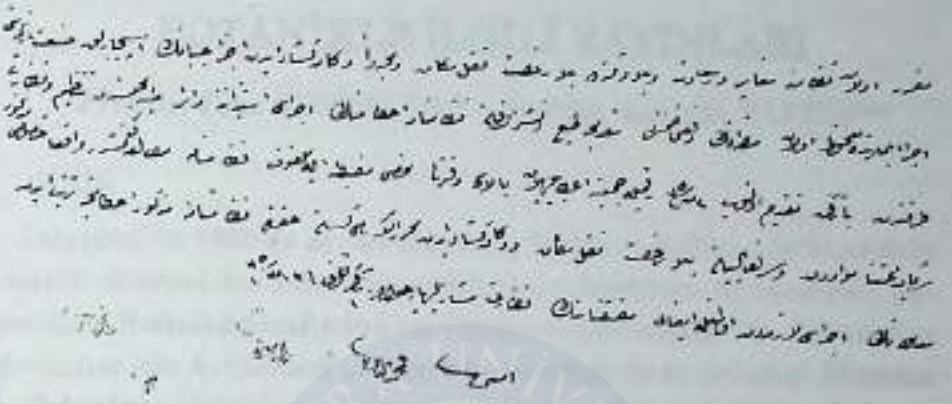

Belge - 7 C : BAO.A.MKT.MVL. 107/54. Tıbbiye Nâzırı'nın Tezkiresi

Ma'rûz-ı Dâ'i-i Kemîneleridir Ki

Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de bilâ-ruhsat nakl-i mekân ve müceddeden küşâd-ı dükkân eden ecsâcıyânın esamileriyle mezkûr dükkânların mevâkı' ve mahallerini mübeyyin Meclis-i Tıbbiye'den kaleme alınan bâlâsı defterli bir kıt'a mümzâ mazbata ile / esnâf-ı mezkûre hakkında bâ-irâde-i seniye-i cenâb-ı cihânbânî karargîr olan nizamnâme-i matbu'adan bir kıt'ası manzûr-ı mekârimnüşûr-ı cenâb-ı vekâlet-penâhîleri buyrulmak üzere leffen takdimine ibtidâr kılınmış / ve icrâ-yı icâbı her halde emr ü irâde-i hikmet-i ifâde-i 'aliyye-i hıdiv-i efhamilerine mütevakkıf mevâddan bulunmuş idügi rehber-i ilm-i sâmi-i hazret-i sadâretpenâhîleri buyruldukda ol bâbda/ ve her hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyül-emrindir. 22 L. 1275 (14 Mayıs 1859).

Bende Cemaleddin

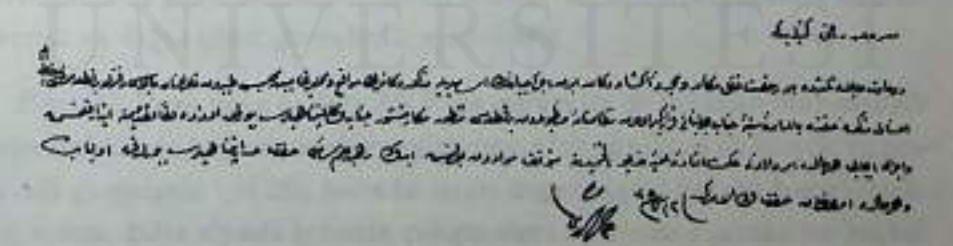

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEHMET ALİ PAŞA (1837 - 1914) VE BOTANİKLE İLGİLİ YAYINLARI

Prof.Dr. Feza GÜNERGUN – Prof.Dr. Asuman BAYTOP***

GİRİŞ

İstanbul'da 1839'da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne'deki botanik dersleri bu askeri tıp mektebinin direktörü Avusturyalı hekim C.A. Bernard tarafından verilmeye başlanmıştır. Dr. Bernard'ın öğrenciler için A. Richard'ın eserinden istifade ile hazırladığı ***Élémens de Botanique*** (İstanbul, 1842) adlı kitap, Türkiye'de basılmış ilk botanik kitabıdır ve adından da anlaşılacağı gibi Fransızca'dır. Botanik ders kitabı olarak kullanılan ilk Türkçe kitap ise, yaklaşık yirmi yıl kadar sonra, 1865'te yayınlanmıştır. Bu kitap, Dr. Bernard'ın öğrencilerinden ve ondan sonra Tıbbiye'de botanik derslerini veren Hekimbaşı Salih Efendi'nin Dr. Carl Arendts'ten kısaltarak tercüme ettiği ***İlm-i Hayvanat ve Nebatat***'dır. Salih Efendi de, Dr. Bernard gibi botanikle ilgili tek bir kitap hazırlamıştır. Salih Efendi'nin öğrencisi olan ve aynı mektepte botanik dersleri vermiş olan Mehmed Ali Paşa'nın tercüme çalışmaları ile, Türkçe botanik kitaplarının sayısında dikkate değer bir artış görülür. Bu artışta, M. Ali Paşa'nın çalışma hayatının büyük bir kısmını münhasıran botanik hocası olarak geçirmiş olmasının da muhakkak ki etkisi olmuştur. Kendisinden önce botanik dersleri veren Dr. Bernard teorik cerrahi dersleri verdiği gibi Tıbbiye'nin direktörlüğünü de yürütmekteydi. Salih Efendi ise, hocalık yanında hekimbaşılık ve diğer idari görevlerle mükellefti.

Hacı Ali Paşa veya sadece Ali Paşa adları ile de tanınan Mehmet Ali Paşa hakkında bugüne kadar çeşitli yayınlar yapılmış ve birçok yayında adı geçmiştir.[1-13] Biz burada onun özgeçmişini kısaca hatırlattıktan sonra, daha ziyade botanik çalışmaları üzerinde durmak ve bu konudaki yayınlarını tanıtmak istiyoruz.

* İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü/ İSTANBUL.
** İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Farmazotik Botanik ABD/ İSTANBUL.

Mehmet Ali, 1837 (1253) Kuşadası doğumludur. İstanbul'da, Askeri Tıp Mektebi'nden 1864 (1281) de hekim olarak mezun olmuş, Ordu-i Hümayun'da doktorluk yapmış, 1871 (1288) de adı geçen mektebe nebatat muallim muavini olarak girmiş, 1876 (1293) da burada muallim olmuştur. Sivil Tıp Mektebi'nde (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye) de ders vermiş ve 1892 (1308) de bu mektebin müdürlüğüne atanmıştır.[1] 1914 (1333) de Erenköy'de vefat etmiştir. Kabri Kızıltoprak'ta Zühtü Paşa Camii yakınındaki Hüseyin Baba Mezarlığındadır.[5,6,8] Bir resmi, torunu ecazacı Salahattin Uraz tarafından Prof.Dr. Turhan Baytop'a hediye edilmiş ve bu tek resim Prof. T. Baytop'un makalesinde[2] yayınlanmıştır (Şekil – 1).

Şekil – 1 : Mehmet Ali Paşa'nın (1837 - 1914) resmi. (Turhan Baytop koleksiyonu).

Bir botanik hocası olarak Mehmet Ali, ders verdiği tıp ve eczacı öğrencileri için ders kitapları yazmış, yayınlar yapmış, mesleğine ve bilimine meraklı, çalışkan bir hoca ve bilim adamı olmuştur. Botanik öğretiminin uygulamalı yönüne de önem vererek, Askeri Tıp Mektebi'nin Demirkapı'daki kışla bahçesinde bir botanik bahçesi kurmuş, keza Sivil Tıp Mektebi'nin Kadırga'daki bahçesini de bir botanik bahçesi şeklinde geliştirmiştir.

Mehmet Ali, 1866 da kurulan ve başlıca amacı Batının tıp ve biyolo-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ji kitaplarını Türkçe'ye çevirmek olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin bir üyesidir ve botanikle ilgili Fransızca eserlerden tercümeler yapmıştır. İstanbul kitaplıklarında yaptığımız araştırmalarda, Mehmet Ali'nin botanikle ilgili 6 yayınına rastladık. Bunlardan üçü tıp mektepleri için yazılmış, Cauvet'den tercüme edilmiş botanik ders kitaplarıdır. Diğer üçü de Du Breuil'den tercüme edilmiş pratik meyva ağacı yetiştirilmesi ile ilgili risalelerdir. Bunları inceleyerek aşağıda tanıtıyoruz.

Şekil – 2 : Mehmet Ali Paşa'nın el yazısı ve imzası. ***Kitab ül - Nebatat***'ın (İstanbul, 1900) kapak sayfasından.

MEHMET ALİ PAŞA'NIN DERS KİTAPLARI

1. İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye. İki cild halinde basılıdır. Birinci cildin kapak sayfası şöyledir:" İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye. Cild-i evvel. Mütercimi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de ilm-i nebatat muallim muavini ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye azasından binbaşı doktor Mehmet Ali" (Şekil – 3). İkinci cildin kapak sayfası da şöyledir: "Cild-i sani. Nebatat. Mütercimi Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye azasından ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne ilm-i nebatat muallim muavini Mehmet Ali". İncelediğimiz nüshalar, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi'nde mevcut olanlardır. Her iki cildin kapak sayfaları Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaası'nın mührünü taşımaktadır. İkinci cildin son sayfasında da, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaasında tab

olunmuştur. Sene 1291 fi gurre-i Zilhicce" kaydı vardır. Bu tarih 9 Ocak 1875'e tekabül eder. Her iki cilt de 22x15 cm ebadındadır. Birinci cilt 12 sayfalık bir fihrist ve 9 sayfa tutarında bir hata ve sevap cetveli ile başlamakta, sonra kapak sayfası gelmekte, bundan sonra 2 sayfalık bir mukaddeme ve 4 sayfalık bir methal bulunmakta ve sonra ana konuya girilmektedir. Bu şekilde birinci cilt 587+ 31 sayfadan ibarettir. İçinde 175 şekil vardır. İkinci cilt 4 sayfalık bir fihrist ve onu takiben 3 sayfalık bir hata ve sevap cetveli ile başlamakta, sonra kapak sayfası gelmekte ve sonra konu, birinci ciltte kalınan yerden hemen devam etmektedir. Bu suretle ikinci cilt 660 + 9 sayfadır. Şekil numaraları birinci cildteki numaralamanın devamıdır ve 176 dan başlayıp 230 da son bulmaktadır. Böylece ikinci cilt içinde 55 şekil vardır. Görülüyor ki, Mehmet Ali'nin bu iki ciltlik kitabı toplam olarak 1247 + 40 sayfadır ve içinde toplam 230 şekil vardır.

﴿ علم نباتات طبیه ﴾

﴿ جلد اول ﴾

﴿ مترجمی مکتب طبیهٔ شاهانه‌ده علم نباتات ﴾
﴿ معلم معاونی وجمعیت طبیهٔ عثمانیه اعضاسندن ﴾
﴿ بکباشی دوقتور محمد علی ﴾

Şekil – 3 : *İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye* nin birinci cildinin (İstanbul, 1875) kapak sayfası.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birinci ciltteki Mukaddeme'de Mehmet Ali, kitabını doktor Cauvet'den tercüme ettiğini, Richard ve Bougnon'dan ilâveler yaptığını, Bary, Boudier, Decaisne, Robin vs. gibi müelliflerin kitaplarından kriptogamlarla ilgili bahisler alarak kitabına eklediğini bildirmiştir.

Kitap, tıbbî bitkileri de tanıtan bir bitki sistematiği kitabıdır. Başta, genel kısımda, hücre, doku, vejetatif organlar, beslenme, imtisas (özümleme), teneffüs olayları, renk maddeleri, üreme organları, bitkilerde hareket konuları işlendikten sonra, sistematik kısımda bitkilerin sınıflandırılmasından, Jussieu'nün, De Candolle'un sistemlerinden bahsedilmiş, çeneksizler'den mantarlar, algler, likenler, eğreltiler, birçenekliler'den 14 familya, ikiçenekliler'den önce açıktohumlu 5 familya, sonra kapalı tohumlu 36 familya, Nymphaeaceae familyasının sonuna kadar tanıtılmıştır. Kapalı tohumlular ikinci ciltte Ranunculaceae ile başlayarak Compositae sonuna kadar devam etmektedir, burada 88 familya vardır. Birinci cilt içinde sınıflandırma veya familya, altfamilya, cins veya tür ile ilgili 10 tayin cetveli, ikinci ciltte de aynı tipte 15 cetvel vardır.

Mehmet Ali'nin tercüme ve derleme yoloyla hazırladığı bu ilk ders kitabının sistematik kısmında, her bir familyanın özellikleri belirtildikten sonra o familyadaki tıbbi ve faydalı bitkilerden bahsedilmiş, bunların Fransızca adı, bazen Latince adı, bundan başka parantez içinde Latince tür adının Arap harfleriyle yazılmış şekli, varsa Türkçe adı, kullanılışı, etken maddesi, bazen formülleriyle, verilmiştir. Geniş familyalar kabilelere (altfamilya) ayrılarak incelenmiştir. Kuvvetli etkiye sahip olan kınakına, afyon, yüksükotu, tatula, güzelavratotu, sinameki gibi droglara geniş yer ayrılmıştır.

Mehmet Ali'nin Cauvet'nin hangi kitabını temel kaynak olarak aldığını bilmiyoruz. İstanbul kitaplıklarında böyle bir kitap bulamadık ve dolayısiyle bir kıyaslama yapamadık. Ancak Mehmet Ali'nin Cauvet'nin ***Nouveaux Éléments d'Histoire Naturelle Médicale*** (2 cilt, Paris, 1869) adlı kitabından faydalanmış olması muhtemeldir. Bu kitabın temin edilip ***İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye*** ile karşılaştırılması halinde daha kesin bir yargıya varılması mümkün olacaktır.

2. İlm-i Nebatat. İki cilt halindedir. Birinci cildin kapak sayfası şöyledir: "İlm-i Nebatat. Cild-i evvel. Müellifi Doktor Cauvet. Mütercimi Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahâne muallimlerinden ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye azasından ilm-i nebatat muallimi miralay elhac Mehmet Ali. Defa-i sani olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaasında tab olunmuştur. Fi muharrem sene 1303 " (Şekil – 4). Bu tarih Ekim 1885'e tekabül eder. İkinci cildin kapak sayfası da şöyledir: "İlm-i Nebatat. Cild-i sani. Müellifi Doktor Cauvet. Mütercimi Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahâne muallimlerinden ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye azasından ilm-i nebatat muallimi miralay elhac Mehmet Ali. Defa-i sani olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaasında tab olunmuştur. Fi 16 Ramazan sene 1303 ". Bu tarih 18 Haziran 1886'ya tekabül eder. Ancak şu var ki, bu ikinci cildin son sayfasında bulunan "Sene 1307 fi gurre-i Cemaziyelâhirde hitam bulmuştur" ibaresi, baskının 23 Ocak 1890 da tamamlanmış olduğunu göstermektedir.

Birinci cildin mukaddemesinden ve her iki cildin kapak sayfalarındaki açıklamadan anlaşılacağı üzere, Mehmet Ali'nin bu ikinci kitabı, onun 1291 (1875) tarihli birinci kitabının ikinci baskısıdır. Bu mukaddemede Mehmet Ali, ilk baskı nüshalarının tükenmiş olduğunu ve ikinci baskıyı yaparken gene Cauvet'den faydalanarak ilâveler getirdiğini açıklamıştır. Bu şekilde ikinci baskı, birincinin tamamen aynı değildir, onun tashihli ve ilâveli baskısıdır. Bu baskıdan bir takım İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi'nde vardır.

Her iki cilt de 22 x 15 cm ebadındadır. Birinci ciltte, kapak sayfasından sonra 2 sayfalık bir mukaddeme vardır ve sonra birinci baskıda takip edilen sıra içinde, birçenekliler bahsinin sonuna kadar olan konular 481 sayfa içinde işlenmiştir. Cildin sonunda 3 sayfa üzerinde fihrist ve 1 sayfa üzerinde hata ve sevap cetveli bulunur. Bu şekilde birinci cilt 481 + 8 sayfadan oluşmuştur. İçinde 137 şekil vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

﴿ علم نباتات ﴾

﴿ جلد اول ﴾

﴿ مؤلفی مشهور فوروه ﴾

(مترجمی)

(مکاتب طبیهٔ عسکریه ومکاتب طبیهٔ ملکیهٔ شاهانه)
(معلمرلدن وجوهیت طبیهٔ عثمانیه اعضاسندن)
(علم نباتات معلمی میرآلای الحاج محمد علی)

دفعهٔ ثانی اولهرق مکاتب طبیهٔ شاهانه مطبعه سنده طبع اولنمشدر

فی محرم سنه ۱۳۰۳

Şekil – 4 : ***İlm-i Nebatat*** ın birinci cildinin (İstanbul, 1885) kapak sayfası.

İkinci cildin başında toplam 4 sayfalık bir fihrist ile hata ve sevap cetveli vardır. Sonra kapak sayfası gelmekte, ardından ikiçeneklıler sınıfı hemen başlamakta ve bütün cildi kaplamaktadır. Bu nedenle ikinci cilt daha kalındır ve 1023 + 4 sayfadır. Şekillerin numaralanmasında değişiklik yapılmış, numaralama birinci ciltteki nin devamı olmayıp, şekillere 1 den başlayarak yeniden numara verilmiş, bununla beraber Şekil 90'dan sonra gelen beş şekil Şekil 226 - 230 olarak işaretlendirilmiştir. Böylece ikinci ciltte 95 şekil mevcuttur. Sonuç olarak, Mehmet Ali'nin bu iki ciltlik ikinci kitabı toplam olarak 1504 + 12 sayfadır ve içinde toplam 282 şekil vardır.

3. Kitab-ül Nebatat. Tek cilt halindedir. Kapak sayfası şöyledir: "Kitab-ül Nebatat. Müellifi Doktor Cauvet. Mütercimi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de nebatat muallimi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahâne müdürü mirliva Mehmet Ali. Tetkik-i Müellefat Komisyonu kararıyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaasında tab olunmuştur. Fi sene 1318, 4 Rebiyülevvel " (Şekil – 5). Bu tarih 2 Temmuz 1900'e tekabül eder. Cildin sonunda ise şu tarih vardır: " 1317-Safer 2" (12 Haziran 1899).

Kitap 22 x 15 cm ebadındadır. Metin 1000 sayfadır ve içinde 132 şekil vardır. İlâveten, baştaki kapak sayfasından sonra, harf ile işaretli 7 sayfalık bir fihrist ve ardından 6 sayfalık bir mukaddeme vardır.

Kitap iki bölümdür. Birinci bölümde (s. 2 - 374) hücre, doku ve organlar, organların görevleri tanıtılmış ve paleontoloji ve bitki coğrafyası bahisleri ilâve edilmiştir. İkinci bölüm (s. 375 - 1000) tamamen bitki sistematiği ile ilgilidir, bitkilerin sınıflandırılmasından ve sistematik bir sıra içinde bitki familyalarından bahseder.

Çeviride, Latin harfleriyle yazılı yabancı kelimelerin sayısı asgariye indirilmiş, Latince cins ve tür adları Arap harfleriyle okunduğu gibi yazılmış, familya adları Türkçeleştirilmiş, fakat bazı familya adları yanında Fransızcaları muhafaza edilmiştir. Bütün çeviride bu tipte ancak 120 kadar Fransızca kelime vardır. Familyaların her biri işlenirken, sırasiyle önce familya karekterleri, sonra familyadaki cinsler yazılmış ve sonra da yayılış ve kullanılış anlatılmıştır.

Mukaddeme'nin sonundaki "Sene 1317, 12 Haziran" tarihini taşıyan " İfade-i Mütercim" başlıklı paragrafta, Mehmet Ali bu kitabını Cauvet'nin nebatat kitabını "bilintihap" tercüme ederek hazırladığını (Cauvet'nin kitabından bazı kısımları seçip tercüme ettiğini) açıklamıştır. Cauvet'nin bu kitabını aradık ve Süleymaniye'deki İ.Ü. Fen Fakültesi Botanik Anabilim Dalı Kitaplığı'nda onun 17 x 12 cm ebadındaki şu kitabını bulduk:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

كتاب النباتات

مؤلفى

دوقتور (نوده)

مترجمى

مكاتب طبيهٔ شاهانه‌ده نباتات معلمى ومكتب طبيهٔ

مالكهٔ شاهانه مدرسى

ميرلوا محمد على

تدقيق مؤلفات قوميسيونى قراريله

مكتب طبيهٔ شاهانه مطبعه‌سنده طبع اولنمشدر

في سنه ١٣١٨ ٤ ربيع الاول

Şekil – 5 : *Kitab ül-Nebatat*'ın (İstanbul, 1900) kapak sayfası.

Cours Élémentaire de Botanique : I. Anatomie et Physiologie Végétale (1895) ; ***II.Les Familles des Plantes*** (1885). Farklı tarihler taşıyan bu iki bölüm birarada ciltlidir (Şekil – 6 ve 7). D. Cauvet (Désiré Cauvet) Lyon'da Tıp ve Eczacılık Fakültesi profesörlerindendir. Tıp ve Tabii Bilimler doktorudur. Nancy'de Eczacılık Okulu'nda Tabii bilimler profesörlüğü yapmıştır.

Mehmet Ali'nin çevirisini bu Fransızca kitap ile karşılaştırdık. Bahislerin aynı sıra içinde aynen tercüme edildiğini, ancak mütercimin fazla ayrıntılı bulduğu bazı paragraflardan, hattâ sayfalardan, keza yüklü bulduğu bazı sistematik cetvellerden, Fransızca kitabın sonun-

daki nüve, polen ve ilkah (döllenme) ile ilgili yeni bilgilerden bahseden 31 sayfalık ekten de vazgeçmiş olduğunu gördük. Mehmet Ali, Fransızca kitaptaki şekillerden de büyük kesinti yapmış, buradaki 721 (404 + 317) şekillerden sadece 20 kadarını çevirisine almıştır. Cauvet şekillerde ayrıntılara önem verip kitabına anatomik resimler, çiçek yapısı ve çiçek diagramları ile ilgili şekiller koyduğu halde, Mehmet Ali daha ziyade bitkilerin genel görünüşüne önem vermiş ve çevirisine bu tip şekilleri almıştır.

COURS ÉLÉMENTAIRE DE BOTANIQUE

I

ANATOMIE ET PHYSIOLOGIE

VÉGÉTALES

PALÉONTOLOGIE VÉGÉTALE. GÉOGRAPHIE BOTANIQUE

PAR

D. CAUVET

Avec 404 figures intercalées dans le texte

PARIS

LIBRAIRIE J.-B. BAILLIÈRE ET FILS

1875

Şekil – 6 : M. Ali Paşa'nın faydalandığı Fransızca kitaplardan Désiré Cauvet'nin ***Cours Élémentaire de Botanique*** adlı eserinin birinci cildinin kapak sayfası.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

COURS ÉLÉMENTAIRE DE BOTANIQUE

II

LES

FAMILLES DES PLANTES

PAR

D. CAUVET

Avec 393 figures intercalées dans le texte

PARIS

LIBRAIRIE J.-B. BAILLIÈRE ET FILS

1883

Şekil – 7 : M. Ali Paşa'nın faydalandığı Fransızca kitaplardan Désiré Cauvet'nin ***Cours Elémentaire de Botanique*** adlı eserin ikinci cildinin kapak sayfası.

Mehmet Ali'nin Cauvet dışından ***Kitab-ül Nebatat*** içine aldığı bitki resimlerinin bir kısmının kaynağını bulmak imkânımız oldu. Eski tarihli Türkçe ve Fransızca botanik kitaplarına ilgimizi bilen Prof. Dr. E. Dölen, bu çalışmamız sırasında bize Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Kitaplığı'ndan şu kitabı getirdi (Kayıt Nr. 1493): "***Éléments de Botanique Médicale***... par A. Moquin-Tandon, ... professeur d'histoire naturelle médicale à la Faculté de Médecine de Paris ... seconde édition, Paris ... 1866 " (Şekil – 8). Yaptığımız karşılaştırmada, ***Kitab-ül Nebatat***' taki şekillerden 31'inin aynen bu Fransızca eserde mevcut olduğunu tespit ettik. Bu Fransızca eser 18 x 12 cm ebadında, 543 sayfadır ve içinde 133 şekil vardır. Şekillerin hepsi bitki ve drogların dış

görünüşüne aittir. Kitabın bir hususiyeti de, burada sistematik botanik kitaplarında olduğu gibi familya sırası takip edilmediği, fakat droglar esas tutularak bunların çeşitlerine göre bir gruplandırma yapıldığıdır: bütün halde kullanılan bitkiler, kökler, yumrular, soğanlar, rizomlar, gövdeler, çiçekli dal uçları, kabuklar, odunlar, tomurcuklar, yapraklar, çiçekler, meyvalar, nişastalar, zamklar, reçineler, balsamlar, yağlar, mumlar vs. gibi.

Kitab-ül-Nebatat'ın incelediğimiz nüshası, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi'nde bulunan nüshadır. Bu kitap, Mehmet Ali'nin torunu eczacı Salahattin Uras'ın hediyesidir[2]. İkinci bir husus da, bu nüshanın Mehmet Ali tarafından kardeşi başeczacı Bekir Bey'e hediye olarak verilmiş oluşudur. Üzerinde Mehmet Ali'nin imzasiyle şu cümle yazılıdır: "Sereczacı-i hazret-i şehrî (yârî) saadetlu biraderim Bekir Efendi hazretlerine hediye-i acizanemdir" (Şekil – 2).

ÉLÉMENTS

DE

BOTANIQUE MÉDICALE

CONTENANT

LA DESCRIPTION DES VÉGÉTAUX UTILES A LA MÉDECINE

ET DES NOTIONS NÉCESSAIRES A L'HOMME, VÉTÉRINAIRE OU CHARGÉ

DE CONSTITUER OU D'APPRÉCIER ET À CLASSIFIER DES OBJETS

PAR

A. MOQUIN-TANDON

Avec 123 figures intercalées dans le texte.

PARIS

J. B. BAILLIÈRE ET FILS

LIBRAIRES DE L'ACADÉMIE IMPÉRIALE DE MÉDECINE

1861

Şekil – 8 : M. Ali Paşa'nın ***Kitab-ül Nebatat*** (İstanbul, 1900) adlı kitabının bazı resimlerine kaynaklık eden A. Moquin-Tandon'un ***Éléments de Botanique Médicale*** adlı eserinin kapak sayfası.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Burada adı geçen sereczacı Bekir Bey, Mehmet Ali'nin kardeşi, Askerî Tıp Mektebi Eczacı sınıfı 1880 mezunu, eczacı Bekir İbrahim Bey'dir (1844 - 1913). Bekir Bey, Yıldız Sarayı eczanesinde, Sultan II. Abdülhamit zamanında 20 yıl kadar başeczacı olarak çalışmıştır[19].

MEHMET ALİ PAŞA'NIN DİĞER YAYINLARI

Mehmet Ali'nin tıp mektepleri için yazmış olduğu bu üç ders kitabı dışında, onun bağ ve meyva ağaçları ile ilgili, ziraate yönelik 3 küçük kitabı daha vardır. Bunların üçü bir arada 22x15 cm ebadında bir cilt halinde, İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda (Kayıt Nr. 79714) mevcuttur. Millet Kütüphanesi'nde ise, yalnız ikinci ve üçüncü kitaplar vardır (Tby 154 ve 134) [14].

1. Mebhas-ı Telkih-i Eşcar. Bu küçük kitabın kapak sayfası şöyledir: "Eşcar-ı müsmirenin hüsn-i suret ile terbiye ve idaresine dair malumat-ı muhtasaradan mebhas-ı telkih-i eşcar. Meyva ağaçlarına aşı aşılamak usul ve envaını şamildir. Müellifi Paris şehri ziraat-ı eşcar hocası Mösyö Breuil. Mütercimi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Nebatat muallimi kaymakam Mehmet Ali ". Basıldığı matbaanın adı ve tarih yoktur. 23 sayfadır ve içinde 18 şekil vardır. Burada meyva ağaçlarına uygulanan aşı şekillerinden (emzirme, dal, kalem, yaprak, çoban vs. aşıları), kullanılan alet, malzeme ve yöntemlerden bahsedilmiştir.

2. Mebhas-ı Teşzib-i Eşcar. Bu kitabın kapak sayfası şöyledir: "Eşcar-ı müsmirenin hüsn-i suret ile terbiye ve idaresine dair malumat-ı muhtasara-i muhimmeden. Cüz 2. Mebhas-ı teşzib-i eşcar. Meyva ağaçlarının budanmasının tarif ve usulü ve hasıl eylediği netayic-i müfideyi şamildir. Müellifi Paris şehri ziraat-i eşcar muallimi Mösyö Breuil. Mütercimi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de Nebatat muallimi kaymakam Mehmet Ali. Fiyatı kuruş 3. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaasında tab olunmuştur. Sene 1300 ". Bu tarih 1882/1883'e tekabül eder. 128 sayfadır ve içinde 21 şekil vardır. Burada sayfa 1 - 32 arasında meyva ağaçlarını seçerken dikkat edilecek hususlar, ağaçların bakımı, aşılar, budama usulleri, budama yolu ile ağaçlara verilen çeşitli şekiller gibi genel konulardan bahsedilmiştir. Sayfa 33'te, başlığı geniş olarak verilmiş bir bölüm başlamaktadır. Bu başlık şöyledir: "Mebhas-ı Ten

bih-i Eşcar. Eşcar-ı müsmireyi sırasiyle suret-i muntazamîde gara ve terbiye etmek usulü beyanındadır. Eşcarın intihabı ve onlara lâzım olan ihtimamlar". Sayfa 35'te "Evvelâ armut ağacı hakkında lâzım olan ihtimamlar" başlığı ile, önce armut ağacı (s. 35 - 64), sonra elma ağacı (s. 65 - 96), sonra da şeftali, erik, kiraz, kayısı ağaçları (s. 97 - 107) ele alınmıştır. Bundan sonra sayfa 109'da "İhtiyarlıktan zayıflamış olan eşcarın genç hale ircaının usulü", sayfa 114'te "Eşcarı müsmireyi havi bahçenin terbiye ve ziraatine dair", sayfa 121'de "Meyvanın toplanmasına ve muhafaza olunmasına dair" ve sayfa 123'te "Meyvanın mahaline lâzım olan şerait" gibi başlıklar altında genel konulara yer verilmiştir.

3. Usul-i Teksir-i ve Terbiye-i Kürûm. Bu kitapcığın kapak sayfası şöyledir: " Usul-i teksir-i ve terbiye-i kürûm. Bağların teşkil ve teesüsü ve terbiyesi hakkında lâzım gelen malûmat-ı mühimmeyi havi. Eser, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye azasından Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de Fenn-i Nebatat muallimi miralay Mehmet Ali. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaasında tab olunmuştur. Sene 1305 ". Bu tarih 1887/1888 yılına tekabül eder.

Bu kapak sayfasının önündeki sayfada Mukaddeme vardır. Burada Mehmet Ali, bu kitapta bağlar ve zeytinliklerin terbiye ve teksirinden (çoğaltılmasından) bahsedileceğini ve kitabı, Fransız ziraatçi muallim Breuil'den tercüme ettiğini belirtmiştir. Mukaddeme'den evvelki iki sayfada Fihrist yer almıştır. Metin 88 sayfadır. İçinde 23 şekil vardır. Önce bağlar konusu ele alınmış, burada asmaların çelik ve daldırma usulleri ile çoğaltılması, aşılama, budama, budama ile asmalara verilen değişik şekiller, bağ toprağı, gübreleme, bağa arız olan hastalıklar, alınacak tedbirler, üzümün uzun zaman saklanması vs. gibi konular işlenmiştir. Sonra, sayfa 73'ten itibaren daha kısa olarak zeytinliklerden, toprağın ihtiyacından, ağaçların çoğaltılması ve gençleştirilmesinden hastalıklarından, korunmasından, meyvaların hasatından, saklanmasından vs. bahsedilmiştir.

Mehmet Ali'nin mukaddimelerde sözünü ettiği Mösyö Breuil, Rouen'da (Fransa) ziraat ve ağaç yetiştirme profesörü olan Alphonse Du Breuil (1811 - 1890) olup, bu Fransız yazarın bir kitabını Beyazıt

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devlet Kitaplığı'nda bulduk: "***Cours Élémentaire Théorique et Pratique d'Arboriculture,*** Paris, 1846 ". Bu kitap 17 x 11 cm ebadında, 613 sayfa ve 324 şekillidir (Şekil – 9). Mehmet Ali, ayrıntılı ve geniş kapsamlı bu Fransızca kitaptan bazı konuları seçmiş, onları özetleyerek tercüme etmiş ve üç kitapçık halinde derlemiştir. Ancak üçüncü risalede mevcut olan bazı bahislerin (bağcılıkla ilgili bazı bilgiler, zeytin ağacı bahsi gibi) Du Breuil'ün kitabında bulunmaması, bu yazarın 1846'dan sonra yeni ilâveli bir baskı yapmış olabileceğini, Mehmet Ali'nin bu yeni baskıdan faydalandığı ihtimalini yaratmaktadır. İstanbul'da Du Breuil'ün başka bir kitabını bulamadığımızdan, bu ihtimali tahkik etmek imkânımız olmamıştır.

COURS ÉLÉMENTAIRE

THÉORIQUE ET PRATIQUE

D'ARBORICULTURE

PAR M. A. DU BREUIL,

PARIS.

LANGLOIS ET LECLERCQ, VICTOR MASSON,

1846

Şekil – 9 : M.Ali Paşa'nın ağaç yetiştiriciliği ile ilgili kitaplarına kaynaklık eden M. Alphonse Du Breul'ün ***Cours Élémentaire Théorique et Pratique d'Arboriculture*** adlı eserinin kapak sayfası.

Mehmet Ali'nin bu üç kitapçığı, S. Özege'nin katalogunda kayıtlıdır[13]. Bu katalogda ayrıca ilk iki kitapçığın "Rennüma-i Garrasin" baş-

lığı altında birleştirilmiş olduğunu ve beş cüzlük bir yayın oluşturduğunu görüyoruz. İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda bulunan ve üç kitapçığı birarada tek bir cilt halinde taşıyan nüshada, Mehmet Ali böyle bir başlığı hiç bir yerde kullanmamıştır. O, ağaç dikimi hakkında verdiği bilgileri sadece iki cüz halinde, birinci ve ikinci kitapçıklarda toplamıştır. S. Özege'nin ikinci cüzü sayfalara bölerek (s. 1 - 32, s. 33 - 64, s. 65 - 96, s.97 - 128) onu dört cüze ayırmasının nedenini henüz anlamamış durumdayız.

S. Özege'nin katalogunda, Mehmet Ali'nin tercüme ettiği Fransızca kitabın yazarı Edmond Breuil olarak verilmiştir. Bu açıklamanın bize Mehmet Ali'nin eski harflerle yazmış olduğu yazar adının Fransızca yazılışını bulmamıza yardımcı olduğu bir gerçektir. Bununla beraber bu yazar E. Breuil değil, M.Alphonse Du Breuil'dür.

SONUÇ VE ÖZET

Mehmet Ali Paşa (1837 - 1914), 1839 da İstanbul'da açılan Askeri Tıp Mektebi'nde, Salih Efendi'den (1816 - 1895) sonra, Botanik derslerini üstlenmiş olan Nebatat muallimidir. Bu mektepten 1864'te mezun olmuş, 1871 de bu mektebe muallim muavini olarak girmiş, 1875'te muallim olmuştur. Sivil Tıp Mektebi'nde de ders vermiş ve bu mektepte müdürlük yapmıştır.

Mehmet Ali Paşa, bir botanik hocası olarak, İstanbul'daki askeri ve sivil tıp mekteplerindeki tıp ve eczacılık öğrencileri için ders kitapları yazmış, Askeri Tıp Mektebi'nin Demirkapı'daki kışla bahçesinde, ve Sivil Tıp Mektebi'nin Kadırga'daki konak bahçesinde birer botanik bahçesi geliştirmiştir. Bunların dışında, meyva ağacı yetiştiriciliği, bağ ve zeytinliklerin tesisi, bakımı vs. gibi zirai konularda pratik bilgiler veren kitapçıklar yayınlamıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın bütün yayınları tercümedir. Bu yayınların hangi Fransız yazardan tercüme edildiği her yayınında belirtilmiştir. Mehmet Ali Paşa, 1866'da kurulan ve başlıca amacı Batı'nın tıp ve biyoloji kitaplarını Türkçe'ye çevirmek olan "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye"nin bir üyesi idi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Ali Paşa'nın görüp incelediğimiz yayınları şunlardır:

1. ***İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye,*** 1291 (1875). İki cilt, 1247 + 40 sayfa. D.Cauvet'den tercüme edilerek ve diğer müelliflerden açıklamalar getirilerek hazırlanmıştır.
2. ***İlm-i Nebatat,*** 1303 (1885/1886). İki cilt, 1504 + 12 sayfa. Yukarıdaki kitabın tashihli ve ilâveli ikinci baskısıdır.
3. ***Kitab-ül Nebatat,*** 1318 (1900). Bir cilt, 1000 + 13 sayfa. D. Cauvet'nin 1885 tarihli "Cours Élémentaire de Botanique " adlı kitabının kesintili tercümesidir.
4. ***Mebhas-ı Telkih-i Eşcar,*** Tarihsiz 23 sayfa. A. Du Breuil'den kısaltılarak tercümedir ve meyva ağaçlarının aşılanmasından ve aşılardan bahseder.
5. ***Mebhas-ı Teşzib-i Eşcar,*** 1300 (1882/1883). 128 sayfa. A. Du Breuil'den kısaltılarak tercümedir ve meyva ağaçlarının budanmasından bahseder.
6. ***Usul-i Teksir-i ve Terbiye-i Kürum,*** 1305 (1887/1888). 88 sayfa A.Du Breuil'den kısaltılarak tercüme edilmiştir ve bağ tesisi ve bakımı ve zeytinliklerden bahseder.

Yaptığı çeviriler, Mehmet Ali Paşa'nın Batı'nın botanik bilimini yurdumuza getirmek için büyük gayret sarfetmiş, botaniğin aynı zamanda yetiştiricilik gibi pratik yönüne de önem vermiş bir bilim adamı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yayınların hepsinde Mehmet Ali Paşa, gayet dürüst olarak, ya kapak sayfasında ya da mukaddeme içinde, kendisinin mütercim olduğunu bildirmiş, çevirdiği eserin müellifini açıklamıştır. Mehmet Ali Paşa'nın bu açıklamalarından hareket ederek, onun Désiré Cauvet ve M. Alphonse Du Breuil'ün eserlerinden faydalandığını, bu Fransız yazarların kitaplarını kesintiler yaparak veya özetleyerek tercüme ettiğini saptamış bulunuyoruz.

Açıklama

A. Moquin-Tandon'un ***Éléments de Botanique Médicale*** adlı (1866) kitabını bize getiren Prof. Dr. Emre Dölen'e teşekkür borçluyuz. Hicri tarihlerin miladi tarihlere çevrilmesi, Gâzi Ahmed Muhtar Paşa'nın ***Takvîmü's - Sinîn*** adlı kitabından (Ankara, 1993) yapılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SUMMARY

Mehmet Ali Paşa (1837 - 1914) and his publications on botany

Mehmet Ali Paşa (1837 - 1914) lectured botany in the Military School of Medicine at İstanbul. He has been a student and assitant of Salih Efendi (1816 - 1895), renowned teacher of botany in that school, whom he replaced after his retirement. He was also charged in the Civil School of Medicine of which he became director. Between 1875 and 1900, he wrote three textbooks of Botany for the students of these two schools and published three booklets on practical horticulture. He founded botanical gardens on the grounds of the military and civil medical schools at Demirkapı and Kadırga respectively.

All three textbooks are translated and adapted from Désiré Cauvet, professor at the Faculty of Medicine and Pharmacy at Lyon:

1. ***İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye,*** 1875, two volumes, 1287 pages,
2. ***İlm-i Nebatat,*** 1885/1886, two volumes, 1516 pages, second and enlarged edition of the above cited book,
3. ***Kitab-ül Nebatat,*** 1900, one volume, 1014 pages, a translation with omission of many paragraphs, tables and figures of "D. Cauvet, ***Cours Élémentaire de Botanique***: I.Anatomie et Physiologie Végétales, II Les Familles des Plantes".

The booklets deal with grafting, pruning or fruit trees and care given to vineyards and olive groves. All are summarized from " M.Alphonse Du Breuil, ***Cours Élémentaire Théorique et Pratique d'Arboriculture***. Du Breuil was professor of Arboriculture at Rouen (France) :

1. ***Mebhas-ı Telkih-i Eşcar,*** no date, 23 pages,
2. ***Mebhas-ı Teşzib-i Eşcar,*** 1882/1883, 128 pages,
3. ***Usul-i Tekair-i ve Terbiye-i Kürun,*** 1887/1888, 88 pages.

All these publications appeared during the campaign initiated by the "Ottoman Society of Medicine" (founded 1866) for translating western medical and biological books into Turkish language. Mehmet Ali Paşa was a member of that Society.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKLAR

1. "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahâne müdürü Doktor Mirliva saadetlü Hacı Mehmet Ali Paşa", ***Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye,*** 1318 (1902), s.628.
2. Baytop, T. : "Mehmet Ali Paşa (1834-1916)", ***Farmakolog,*** **18** (12), 370-372 (1948).
3. Öztığ, F. : "Yazı devriminden önce İstanbul Üniversitesi'nde okutulan botanik kitapları hakkında", ***Türk Biologi Dergisi,*** **19** (2 - 4) 67-71 (1969).
4. Ünver,S. : "Türkiye'de nebatat bağçeleri tarihi üzerine küçük bir muhtıra", ***Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi,*** 2(3), 450-453 (1971).
5. Bursalı Mehmet Tahir: ***Osmanlı Müellifleri.*** (Hazırlayan İ.Özen). Cilt 3. İstanbul 1975, s. 202.
6. Baytop,T. : ***Türk Eczacılık Tarihi***, İstanbul 1985, s. 223, 225, 425.
7. Dülen,E. : "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilim," bkz. ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,*** Cilt 1, İstanbul 1985, s. 175-178.
8. Özaydın, Z. : "Mekteb-i Tıbbiye muallimlerinden Kuşadalı Mehmet Ali Paşa (1837-1914)," ***Tıp Tarihi Araştırmaları,*** Sayı 4,134-137, İstanbul 1990.
9. Binbaşı Elhac Rıza Tahsin: ***Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye),*** Eklerle yayınlayan Aykut Kazancıgil. Cilt I. Özel Yayınlar, İstanbul 1991, s. 61, 106.
10. Baytop, A. : "1839-1960 yılları arasında İstanbul'da basılmış farmasötik botanik ders kitapları," ***Marmara Üniv. Eczacılık Fak. Dergisi,*** 8 (1), 65-84 (1992).
11. Yıldırım,N. : "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye," ***Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,*** Cilt 2, İstanbul 1994, s. 405.
12. Baytop,T. : ***Eczâhâne'den Eczane'ye - Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923),*** Bayer Türk Sağlık Ürünleri Bölümü Yayınlarından, İstanbul 1995, s.117-118.
13. Özege, S. : ***Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu,*** Cilt 4, İstanbul 1977, s. 1450.
14. İhsanoğlu, E. ve F. Günergun: ***Modernleşme Çağında Osmanlı Bilimi.*** İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu Proje Nr. 446/021090. İstanbul 1995 (Basılmamış Proje).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ECZACI PIERRE APÉRY (1852 - 1918) VE BİLİMSEL YAYINLARI

*Dr. Michèle NICOLAS**

PIERRE APÉRY'NİN BİYOGRAFİSİ

Eczacı Nicolas Apéry'nin (1802 - 1884) oğlu olan Pierre Apéry (1852-1918) İstanbul'da doğdu. Eczacılık öğrenimini Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de (Ecole Impériale de Médecine) yaparak 1872 yılında diploma aldı.

Babasının Ortaköy'de bir eczanesi vardı. Kendisi ise 1874'te Velits ve ortaklarına ait ve 1850'de kurulmuş olan eczaneyi satın aldı. Galata semtinde, Yüksek Kaldırım 68 numaradaki bu eczane 1898 yılında 74 numaraya taşınmıştır. Hekimler eczanesine gelerek kütüphanesindeki çeşitli ülkelere ait yüzlerce bilimsel dergiyi okumayı severlerdi. 1908'de aynı mahallede Voyvoda Caddesi 18 numaraya yerleşti. Büyük Eczane (Grande Pharmacie) olarak tanınan eczanesi Antinicotine ve Hydrobolan pilülleri ile ünlenmişti. Ayrıca kimyasal, mikroskopik, tıbbi ve endüstriyel tahliller yapan bir laboratuvarın da sahibi idi, burası aynı zamanda İstanbul'un 6. Belediye Dairesi'nın gıda anelizlerini resmi olarak yapan yerdi.

---

* Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi (Centre National de la Recherche Scientifique) Paris-FRANSA.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

کیمیاگر موسیو آپەری

Mr. P. Apéry,
Chimiste

Şekil – 1 : Pierre Apéry (1852 - 1918). [***Nevsâl-i Afiyet***, **3**, s.600].

Pierre Apéry Almanya, Avusturya-Macaristan ve Yunan konsoloslukları nezdinde uzman kimyager idi. 7.6.1879'da kurulmuş olan Cemiyet-i Eczacıyan'ın (Société de Pharmacie de Constantinople) genel sekreketi olarak cemiyetin yılan ve kadehten oluşan 3 cm çapındaki amblemini önerdi. Pierre Apéry birçok bilimsel cemiyetin üyesi idi. Bu cemiyetler şunlardır: 1909'da kurulan Cemiyet-i Eczacıyan-ı Osmaniye (Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman), 1856 yılında kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-yi Şahâne (Société Impériale de Médecine de Constantinople), Şubat 1891'den itibaren Paris Eczacılık Cemiyeti (Société de Pharmacie de Paris, daha sonra Milli Eczacılık Akademisi-Académie Nationale de Pharmacie olmuştur), Paris Kimya, Eczacılık ve Hijyen Cemiyetleri (Sociétés de Chimie, de Pharmacie et d'Hygiene de Paris), Cezayir Tabii Bilimler Cemiyeti (Société des Sciences Naturelles d'Algérie).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Revue Médico-Pharmaceutique isimli dergiyi 1888'de kurmuş ve 1892'de ***Annuaire Oriental de Médecine et de Pharmacie*** isimli eserini yayınlamıştır. ***Gazette Médicale d'Orient*** ve ***Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople*** isimli dergilerin yayınlanmasını da O'na borçluyuz. Bu dergilerde çok sayıda mesleki makalesi yayınlanmıştır.

Bilimler Akademisi'nin ömür boyu sekreteri olan Senatör Marcelin Berthelot 12 Ağustos 1893'te Pierre Apéry'ye şöyle yazmaktadır: "Size teşekkür ederim, modern bilimin ilkelerinden haberdarsınız." Bu satırlar, bütün hayatı boyunca örnek bir eczacı olarak yaşamış olan Pierre Apéry için hakedilmiş bir methiyedir. Fransız bilim çevresi ile çok yakın ilişkiler içindeydi; mesela Paris Eczacılık Cemiyeti (Société de Pharmacie de Paris) ile. Bu cemiyetin 6 Kasım 1889 tarihli toplantısına "Dang hummasının incelenmesine katkı" (Contribution a l'étude de la fièvre dengue) başlıklı bir broşür yolladı ve 9 Kasım 1898 tarihli toplantıda yeni tedavi metodu şöyle takdim edildi: "Bay Apéry, kendisine göre bazı hastalıkların tedavisinde bir mercek yardımıyla yoğunlaştırılmış güneş ışınlarının dahi iyi sonuçlar vereceğini ortaya koyuyor ve bu motoda Héliothérapie adını veriyor".

Yayınlarıyla mesleğe yaptığı katkılara teşekkür olarak birçok ülkeden çeşitli ödüller ile taltif edilmiş, altın madalyalar ve onur diplomaları almıştır. Bunlardan biri Belçika Krallığı Uluslararası Hijyen Yarışmasında aldığı onur diplomasıdır (1889).

Amacı ülkesine yararlı olmaktı ve kendisini mükemmelleştirmeyi görev edinerek her türlü gözlem, eleştiri ve eksiklerini kapatacak bilgiyi minnetle kabul ediyordu.

1891 - 1892'de tıp meclisine seçilen üç eczacıdan birisidir. Bu heyet Sivil Sağlık İşleri Konseyinde eczacılık ile ilgili bütün heyetlerde yer almıştır.

21 Şubat 1902'de eşinin ölümünden sonra "Amélie Apery Ödülü"nü kurdu, 5 Osmanlı altını olan bu ödül kalp hastalıkları üzerindeki bir araştırmaya veriliyordu. Kendisi 24 Ocak 1918'de 66 yaşında hayata gözlerini yumdu. Harbiye Saint-Esprit Kilisesinde yapılan cenaze töreninden sonra Feriköy Katolik Mezarlığındaki aile kabristanına defnedildi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LISTE

Des membres de la Société de Pharmacie

de

Constantinople.

Bureau.

Président.....	M. M.	Donkowski Effendi Charles.
Vice-Président.....	»	Matcovich Adolphe.
Secrétaire-Général....	»	Zanni Joseph.
Secrétaire-Spécial ...	»	Apéry Pierre.
Trésorier.....	»	Sinan Grégoire.
Bibliothécaire.....	»	Helm Michel.

Membres Honoraires.

Calleja Effendi Antoine.

Membres Correspondants.

M. M.	Apostolides Pierre..	Pharmacien, Varna.
»	Crissenghios.....	Pharmacien, Andros.
»	Krinos Stavros.....	Pharmacien-Chimiste, Athènes.
»	Zavitzianos Georges..	Pharmacien-Chimiste, Corfou.

Şekil – 2 : P. Apéry'nin Société de Pharmacie de Constantinople'de yönetim kurulu üyesi olduğunu gösteren liste. [***Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople***, 1, 59 (1879)].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 3 : Pierre Apéry'nin kimyasal analiz laboratuvarının ilânı.

Şekil – 4 : Pierre Apéry'nin pilüllerinin (Pilules Apéry) ilânı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

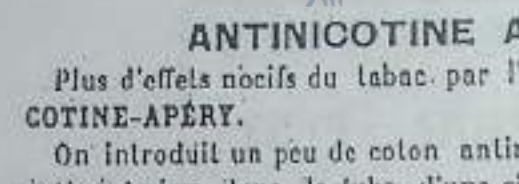

ANTINICOTINE APÉRY

Plus d'effets nocifs du tabac par l'emploi de L'ANTI COTINE-APÉRY.

On introduit un peu de coton antinicotique dit Anti cotine-Apéry dans le tube d'une cigarette ou dans bouquin. La nicotine et une grande partie des prod pyrogénés sont fixés par ce coton spécial.

L'Antinicotine-Apéry est indiquée pour tous les fume car l'usage du tabac les expose à la longue aux af tions de l'arbre respiratoire et circulatoire.

Dépôt général chez MM. Apéry et Léfaki, pharmacie seuls préparateurs, 68 et 80, Yuksek-Caldirim, Galata.

Şekil – 5 : Pierre Apéry'nin antinikotininin (Antinicotine Apéry) ilânı.

REVUE MÉDICO - PHARMACEUTIQUE

İlk sayısı 31 Ocak 1888'de, son sayı ise 1914'te çıkmıştır. Tamamı 27 cilttir. 1900'e kadar aylık, bu tarihten sonra ayda iki kez yayınlanmıştır. Dergi 24x32 cm boyutlarındadır. Derginin bulabildiğimiz koleksiyonları şunlardır:

* Paris Eczacılık Fakültesi Kütüphanesi koleksiyonu.
* Rahmetli Prof. Dr. Nafiz Uzluk tarafından Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi Kürsüsü'ne hediye edilen ve 1888 - 1904 yıllarını içeren koleksiyon.
* Prof Dr. Turhan Baytop'ta bulunan 18 ciltlik (1888 - 1901 ve 1911 - 1914) koleksiyon.

Bu mesleki ve bilimsel aylık derginin amacı Osmanlı hekim ve eczacılarının çalışmalarını ve gözlemlerini Avrupa'ya tanıtmak ve onları tıp bilimleri alanında yabancı bilginlerin keşiflerinden haberdar etmekti. Padişahın izniyle yayınlanın bu derginin birinci sayfasında cerrah Velpeau'nun şu cümlesi yer alıyordu: ***"Bilimler öyle bir topluluk teşkil eder ki, bu topluluk içindeki bir kimse araştırma ve inceleme yapmak, kendi fikirlerini ve düşündüklerini söylemek hakkına sahip olmalıdır".***

Her sene Padişaha doğum gününde iyi dilekler sunuluyordu, örneğin: ***"Revue Médico Pharmaceutique*** Padişahımız Sultan 2. Abdul-Hamid Han'a derin saygılarını ve sonsuz sadakatini sunar. Sevgili Sultanımıza mutluluk dolu uzun yıllar dileriz."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Derginin kurucusu ve direktörü olan Pierre Apéry, aynı zamanda yazı işlerinden de sorumlu idi. İlânlar ve abonelikler için editör ve yönetici olan Bay A. Christidis'e müracaat ediliyordu (Galata, İzmirli Han 7 numara). Katkıda bulunanlar arasında ünlü isimler bulunuyordu, örneğin:

* Dr. Ahmed-Hilmi Paşa (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne müdürü)
* Bonkowsky Bey (Padişahın kimyageri)
* Ekselans Fayk Paşa Della Sudda (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de Organik Kimya ve Galenik Farmasi hocası, 4. sınıf)
* Dr. İbrahim Lütfi Bey (Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahâne'de Jeoloji hocası, 1. sınıf)
* Dr. Zambako Paşa (Lepra uzmanı, ilk Osmanlı leprolog olarak kabul edilir, Paris Tıp Akademisi-Académie de Médecine de Paris üyesi)
* Doktor A. Zoeros Paşa (İstanbul Kuduz ve Bakterioloji Enstitüsü Müdürü ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de Klinik Tıp hocası, 5. ve 6. sınıf)
* Ekselansları Dr. Mavrogéni Paşa (Sultanın özel hekimi, senatör ve imparatorluk hastaneleri genel müfettişi, tıp kurumları onursal başkanı)
* Birçok ünlü eczacı: Nicolas Apéry- Pierre Apéry'nin babası- André Lefaki, François Canzuch, Jean Carageorgiadès, Léon Fridman, Noe Lévy, Adolphe Matchovich ve diğerleri.

Her sayı 3 kuruşa satılıyordu. İstanbul için yıllık abonman 30 kuruş, diğer vilâyetler için 36 kuruş ve yabancı ülkeler için ise 8 F olarak belirlenmişti.

Derginin hemen hemen eksiksiz bir koleksiyonu Paris Eczacılık Fakültesi Kütüphanesi'nde P-15.040 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Sayılara göre içerik biraz değişmekle birlikte çok zengin ve ilginç bir dergiydi. Kaynaklara dayanılarak hazırlanmış birkaç makaleden sonra, bilimsel cemiyetler ve yabancı dergilere ait yayınlar tanıtılıyordu. Bunları çeşitli notlar, haberler, istatistikler, posta, nekroloji ve bibliografi bölümleri takip ediyordu. Kronik bölümünde ise onur madalyaları, nişanlar, tayinler, sağlık dünyasındaki gelişmeler (örneğin Hacca gidiş ile ilgili haberler) ve bilimsel kongreler hakkında bilgi veriliyordu. Ayrıca mesleki haberler, bibliografi ve biografiler, yabancı dergilerde çıkan önemli makalelerin özetleri, keşifler ve yeni teknikler

hakkında bilgiler yer alıyordu. Kuruluşundan altı yıl sonra yani 1893'ten itibaren her sayıda Cemiyet-i Eczacıyan-ı Osmaniye bülteni ve toplantıların zabıtları da yayınlanmaya başlamıştır.

REVUE MÉDICO-PHARMACEUTIQUE

JOURNAL MENSUEL

DES INTÉRÊTS SCIENTIFIQUES ET PROFESSIONNELS

AUTORISÉ PAR IRADÉ IMPÉRIAL.

Diplôme d'Honneur au Concours International d'Hygiène de Gand, 1889

DIPLOME DE MÉDAILLE D'OR A L'EXPOSITION INTERNATIONALE D'HYGIÈNE, DE SAUVETAGE ET DES BEAUX-ARTS D'OSTENDE (Belgique), 1888.

RÉDACTEUR ET RÉDACTEUR EN CHEF :
PIERRE APÉRY

ADMINISTRATEUR-GÉRANT :
A. CHRISTIDIS.

COLLABORATEURS POUR L'ANNÉE 1889.

ABDURRAHMAN NAZIF, AICHHOLZ (F.), ALI BEY, AMADEO, APÉRY (PAUL), APÉRY (PIERRE), BARUTTI, BERLIAT (M.), BOULGOURDJI (D.), BRESTOVSKI (A.), CALFOGLOU, CAMPENON, CARACHRISTIANOS (J.), CAVALLAZZI, CAZENEUVE, CHRISTOPE, COMBAYE DE BUTTOT, CORADINI, (Mme H. J.), DAMASCHINO, DIMOULIS, GARNIER (E.), GIACOMINI (V.), GOIX (A.), GUILLAUTY (DE VERT), HELAL (M.), LÉGIANI (A.), LEVAL (ANDRÉ), LÉVY (N.), LEVANTAKIS (N.), LIBERMANN (L. G.), MARKÉS, MATKOVICH (AD.), MIZZI (L. V.), MOHILNER (M. M.), MONTMANN, NOURADOUNGHIAN, OBERHAUSER (P.), PARMO, PÉCHIMEZARDJI PACHA, POUTIADIS, POULIDIS, RITTO (E. P.), ROBERT (PAUL), SACHS, SAMBRICOURT (M.), SCHWARZ, SÉLIMI, SERPOGHIAN, SISTIS (J.), SPARADO (Dr.), STAI (D.), STEFANOVICH, STROUSSA (VITALIS), TARLADOWSKI, ZACHARIAN, ZARIFACO PACHA, ZAVITZIANO M. C., ZOHRAB PACHA.

DEUXIÈME ANNÉE 1889.

CONSTANTINOPLE

EDITEURS: A. CHRISTIDIS & Cie

OFFICE GÉNÉRAL DE PUBLICITÉ

Galata, Yuksek-Caldirim, Ismirli-Oglou Han, No 7.

1889.

Şekil – 6 : *Revue Médico- Pharmaceutique*'in kapağı (1889).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

REVUE MÉDICO-PHARMACEUTIQUE

PARAISSANT UNE FOIS PAR MOIS.

Les auteurs devront user rigoureusement de réserve dans leurs critiques de [illegible], d'examiner, d'avoir en vue le bien et de dire ce qu'il pense.

VELPEAU.

SOMMAIRE : — XVIme Anniversaire de l'avènement au trône de S. M. I. le Sultan. — Bulletin épidémiologique d'Orient : Le choléra en Perse et en Russie, par le Dr J. Makas. — Anomalies congénitales du vagin, par le Dr A. Sylvestre. — Instruction d'une observation communiquée à la Société I. de Médecine de Constantinople, sous la rubrique « Lèpre tuberculeuse par vaccination », par le Dr Zambaco Pacha. — Comment nous préserver du choléra, par le Dr Louis Ménot. — La pharmacie à Smyrne, par E. Schaeny. — *Revue des Sociétés* : Académie de Médecine de Paris. Société médicale des hôpitaux de Paris. Société de Pharmacie de Paris. Société de Pharmacie de Constantinople. — Revue des journaux. — Chronique : Nécrologies. Promotions. Nominations. Le congrès médical de Bruxelles. Congrès interna. de dermatologie et de syphiligraphie. Le ravin de Cassim-pacha. L'assainissement de la ville. L'inspection de l'hygiène publique. La lèpre et le Dr Zambaco pacha devant l'Académie de médecine de Paris. Ambulance militaire. Ecole I. de Médecine. L'hôpital de Maltépé. Constatation de décès. Epizooties. Arrivées et départs. Divers. Statistique de mortalité. Du traitement de la blennorrhagie.

XVIe ANNIVERSAIRE DE L'AVÈNEMENT AU TRONE

DE S. M. I. LE SULTAN ABDUL-HAMID KHAN II.

Toutes les populations du vaste Empire Ottoman et en juin, elles s'apprêtent à fêter aujourd'hui plus dignement possible le 16e anniversaire du vènement au trône de S. M. I. le Sultan, Abdul-mid Khan II, notre magnanime et bien-aimé overain.

On ne voit partout qu'arcs de triomphe, draux joyeusement déployés par le vent, tous les ces d'une fête vraiment nationale. Et, en effet, l Souverain n'a su se rendre aussi populaire se faire autant adorer que S. M. I. le Sultan: comment ne l'aurait-on pas aimé, vénéré, lorsqu'on voit à chaque pas une nouvelle marque de s inépuisable bonté et de l'empressement avec quel tous les désirs de Ses peuples sont exaucés? est-ce pas à Lui, à ce Souverain bien-aimé, que n doit tous les progrès accomplis pendant ces nières années en Orient? N'est-ce pas à Lui e nous devons la sécurité dont jouissent nos illes, toutes les œuvres, fécondes en bons résiats, qui ont été entreprises depuis Son avènent? Et, tout dernièrement, lorsque la nouvelle l'apparition du choléra à nos frontières est nue nous faire tressaillir et frémir pour nos illes, pour tous ceux que nous aimons, n'est-pas encore Lui, toujours Lui, qui a fait prendre s dispositions, ces mesures qui, lorsque l'Europe libre est en conflagration, nous ont préservés de cette terrible et mystérieuse maladie? Envoi de commissions médicales là où la maladie menaçait d'apparaître, création de nouveaux lazarets, établissement d'étuves à désinfection, quarantaines rigoureuses, assainissement de la ville, création d'une commission spéciale chargée d'examiner l'état de l'hygiène publique, tout ce qu'il est humainement possible de faire a été fait, rien n'a été épargné. Le péril est conjuré.

Notre ville se trouve dans les meilleures conditions pour résister au fléau si, authentiquement, il s'y introduisait, ce qui serait bien difficile, pour ne pas dire impossible.

Enfin, le règne de S. M. I. le Sultan n'est qu'une longue suite de brillantes actions, d'ingénieuses pensées mises en œuvre, de progrès, dont le dixième suffirait à illustrer la vie d'un Monarque et qui font que tous Ses peuples se tournent avec le même élan d'amour vers Lui et se prosternent pour Lui offrir l'hommage de leur affection sincère et profonde. Puisse Dieu le conserver encore longtemps à l'amour de Ses sujets et que le cri de *Padischahim tchok yacha* qui s'échappe aujourd'hui de tant de millions de poitrines soit le cri de ralliement qui réunira tous les cœurs dans une même adoration des enfants de Celui qui, par ses vertus, mérite d'être appelé le véritable Père de Ses peuples.

Şekil – 7 : *Revue Médico-Pharmaceutique* de II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 16.yıl dönümü nedeniyle çıkan yazı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SIXIÈME ANNÉE. — N° 1. — 31 JANVIER 1893

REVUE MÉDICO-PHARMACEUTIQUE

JOURNAL MENSUEL DES INTÉRÊTS SCIENTIFIQUES ET PROFESSIONNLES
AUTORISÉ PAR IRADÉ IMPÉRIAL
BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE PHARMACIE DE CONSTANTINOPLE
COMPTES RENDUS DE LA SOCIÉTÉ IMPÉRIALE DE MÉDECINE
Directeur et Rédacteur en chef: PIERRE APÉRY

TOUT CE QUI CONCERNE LA RÉDACTION doit être adressé à M. PIERRE APÉRY, Directeur et Rédacteur en chef, 68, Yuksek-Caldirim, Galata, Constantinople.

PRIX DE L'ABONNEMENT
Constantinople . . . . 30 Piastres par an
Province . . . . . 30 » » »
Etranger . . . . . 8 francs » »
Les abonnements partent du 31 Janvier.

POUR LES ANNONCES ET LES ABONNEMENTS
S'adresser à l'Editeur-Gérant
A. CHRISTIDIS
8, Rue Voïvoda, Galata, Constantinople.

SOMMAIRE. — *Bulletin épidémiologique:* La choléra en Orient, par le Dr Mahé. — Organisation générale, par le Dr Mahé. — Un cas de suspension d'émission d'urine pendant onze jours, guérison; par le Dr Mahé. — Etat sanitaire d'Angora, par le Dr. Bestawski bey — Incompatibilités du bromure de strontium avec le bicarbonate de soude, par A. Xanthopoulos. — Revue des journaux. — Préparations pharmaceutiques. — Nouveaux remèdes. — Formulaire. — Nouvelles. — Nécrologie: Dr Vasiliou, Bonat et Collige. — *Chronique:* Décorations. Promotions. Nominations. Ecole Impériale de Médecine. Mouvement sanitaire. Inspection. Mesures sanitaires. L'hôpital des pauvres de Yéni-Hegichéi. La peste en Perse. Société Impériale de Médecine. Société de Pharmacie de Constantinople. Diffèrie à Galata. Le 30me anniversaire du Docteur. Poste bovine. Divers. Statistique de mortalité. — *Feuilleton:* La salubrité de Constantinople par S. Exc. Mavroyéni pacha. *Nouvelle de la Société de Pharmacie:* Procès-verbaux. — Liste des membres adhérents.

EAU MINÉRALE NATURELLE

VICHY

Propriété de l'Etat français.

Gravelle, maladies de la vessie, Grande Grille, maladies du foie et de l'appareil biliaire.
Hôpital, maladies de l'estomac.

Ces eaux sont prises sous le surveillance d'un représentant de l'Etat. Exiger le nom de la source sur l'étiquette, la capsule et le bouchon.

Dans toutes les pharmacies.

COGNAC HELLÉNIQUE METAXA

Le Cognac Metaxa, analysé par le chimiste N. Apéry, a été reconnu être une véritable eau-de-vie de raisin, pure, exempte de toute matière étrangère nuisible à la santé, et d'une rare délicatesse de goût.

Le Cognac Metaxa est spécialement recommandé par le corps médical à l'usage des malades, grâce à sa pureté, comme il appert des nombreux certificats de MM. les professeurs de l'Université d'Athènes et des directeurs des hôpitaux de cette capitale, tels que MM. Alexiadi, Karveliss, Hadjimichali, Konaxis, Magas, Theloporis, Mitsarelli, A. Sarelis, P. Kallinaji, Tirolopoulo, Kampani, Phocas, Katerinopoulos, etc., etc.

Le Cognac Metaxa est déjà très apprécié et très répandu à Constantinople dans toutes les classes de la société. On peut se le procurer dans les principales pharmacies, épiceries, brasseries et dans les meilleurs restaurants, hôtels, cafés, etc.

Seuls représentants à Constantinople: MM. TRIANDAPHYLLOPOULO FRÈRES, 68, Kumbaraci, Galata.

LABORATOIRE CHIMIQUE DIRIGÉ PAR M. PIERRE APÉRY

Analyses de chimie biologique: urines, calculs, liquides extraits de kystes et quelconques. *Recherches spéciales toxiques, etc. Analyses des eaux alimentaires et propriété pharmaceutiques:* laits, beurres, huiles, vins, cognacs, liqueurs, farines, blés, emballements en tout genres, etc. *Examens microscopiques,* addimonie urinaires, sperme, sang, fèces, cristaux, etc. Expertises chimico-légales.

Pharmacie dite VELITS, Rue Yuksek-Caldirim, GALATA—CONSTANTINOPLE.

THÉ Qualité supérieure exceptionnelle exclusivement de THÉ NOIR 1er choix les plus agréables au goût et les plus salutaires au point de vue d'hygiène. Vente en gros et en détail chez G. APOLLONATOS Pharmacie d'Europe, 112, place de Galata-Séraï, Péra. THÉ

LA PLUS HAUTE RÉCOMPENSE À L'EXPOSITION UNIVERSELLE DE PARIS 1889.

VÉRITABLE VACCIN ANIMAL COW-POX

DE L'INSTITUT VACCINAL SUISSE

98 % Réussites pour les vaccinations et 96 % pour les Revaccinations

Dépôt chez M. APÉRY — *Pharmacie Velits,* Galata, Rue Yuksek-Caldirim, 68 — Constantinople.

Şekil – 8 : *Revue Médico-Pharmaceutique*'de ilânlar (31 Ocak 1893).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bazı haberden örnekler

* Padişahın fermanıyla İstanbul'da bir veterinerlik okulunun kurulması onaylandı (1. yıl, 4. sayı, sayfa 64).

* Padişahın emriyle, bu yıl Sivil Tıp Okulunu bitiren 4 öğrenci Fransa'ya Alfort Okulu'nda veterinerlik eğitimi almaya gideceklerdir. Paris'ten üç veterinerlik hocası Osmanlı Hükümeti tarafından 1.000 F aylıkla İstanbul'a getirilecektir (2. yıl, 7. sayı, sayfa 116).

* Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den dört öğrenci öğrenimlerini tamamlamak için Lyon'a gönderiliyor.

* İki öğrenci kimya tahsilini tamamlamak için Paris'e gidecek. (Paris, Londra, Berlin ve Viyana kimya dalında ünlüydü).

Bazı tayinler ve onur madalyaları ile ilgili haberler

* Çok seçkin eczacı- kimyager Ethem bey İstanbul gümrüğüne eksper olarak girdi (Eylül 1888).

* 2. Sınıf Osmaniye: Ekselansları Fayk Paşa Della Sudda (Mayıs 1890).

* 4. Sınıf Mecidiye : Eczacı Ethem Pertev Bey ve Saray Eczacısı Kadir Efendi (Mayıs 1890), Eczacı André Lefaki ve Eczacı A. Merhamedjian (Ocak 1891).

* Tuğgeneralliğe yükseltilme: Saray Kimyageri Ekselansları Bonkowsky Paşa (Ocak 1893). Aynı zamanda Fransa'dan Legion d'Honneur nişanı almıştır.

* Binbaşılığa yükseltilme: Yıldız Hastanesi Başeczacısı Mahmut Efendi.

Yurtdışı geziler hakkında haberler

* Saray Kimyageri Bonkowsky Bey, Padişahın emriyle, Kimya Kongresinde Türkiye'yi temsil etmek üzere Paris'e gidiyor. Seyahatı üç ay sürecek.

* Ekselansları Dr. Zambako Paşa 18 Nisan 1888'de Filistin'e gidiyor. Suriye, Mısır ve adalarda cüzzamı inceleyecek, Girit'ten İstanbul'a dönecek.

Yeni açılan eczaneler hakkında

* Adolphe Matcovich Avusturya-Macaristan eczanesini, Beyoğlu (Grande Rue de Péra) 465 numarada açıyor (Hôtel d'angleterre yanında)... Eylül 1891 (aynı yıl, 9. sayı, sayfa 168).

* İstanbul yakasında, köprü meydanında çok güzel ve görkemli bir eczane, başkentin en seçkin eczacılarından saygıdeğer El-Hac Hamdi Bey tarafından açılmış bulunuyor. Başkentte eczane açan ilk müslüman eczacı olan Hamdi Bey aynı zamanda bilgisi, kültürü ve dürüstlüğü sayesinde başkentin en seçkin eczacıları arasına girmiştir. Eczacılarını gerçek bir baba gibi eczacılık mesleğinde eğitmiş ve böylece bu öğrencilerden 20 tanesi eczacılık diplomalarını almışlar ve şimdiden eczane yönetmektedirler.

İstanbul'da ve İmparatorluğun taşra vilâyetlerinde en çok rastlanan hastalıklar, örneğin dang humması, Halep çıbanı, cüzzam, kolera, tifo, kızamıkçık, kızıl, suçiçeği, grip birçok makaleye konu oluyordu.

Dang humması en çok Kıbrıs, İzmir, İstanbul, Girit, Atina, Rodos, Selânik, Trabzon, İskenderiye ve Beyrut'ta, kızamıkçık ise daha çok Kıbrıs'ta görülüyordu.

1880 yıllarında taşra vilâyetlerinde, örneğin Trabzon, Erzurum ve Van gibi, eczacılığın durumunu ortaya koyan Pierre Apéry'dir. Durumdan çok endişelidir ve şu uyarıda bulunur: "İnsan sağlığına her an büyük bir zarar verilebilir !" Hiç bir eczacı diplomalı değildir ve eczane dedikleri yerde, ilâçlardan başka, bitkiler, baharat, konserveler, kurutulmuş et (pastırma) ve kibritler satılmaktadır. Burada aynı zamanda saç kesilmekte, sakal traşı yapılmakta, diş çekilmekte ve pansuman yapılmaktadır. Endişeli olması anlaşılıyor.

Bu ünlü Osmanlı eczacısının makalelerinden bazıları

* Le beurre et ses falsifications (no. 1, 31/1/1888).

* De la diphénylamine (no. 2, 29/2/1888).
* Le moyen de rendre imperméables les toiles destinées pour les emplâtres (no. 3, 31/3/1888).
* L'étiquette des médicaments (no. 5, 31/5/1888).
* Contribution a l'antipyrine (no. 6, 30/6/1888).
* Des empoisonnements par le fromage (no. 8, 31/8/1888)
* Urine normale et urines pathologiques (no. 11, 30/11/1888).
* Une visite au laboratoire antirabique et bactériologique de Constantinople (no. 12, 30/12/1888).
* Des produits artificiels toxiques ajoutés aux boissons alcooliques (no. 4, 30/4/1889).
* Falsifications peu communes du Safran (no. 5, 31/5/1890).
* La fièvre dengue chez les chats et les chiens (aynı).
* Moyen pratique pour l'élimination des urates acides des urines à analyser (no. 2, 3162/1892).

La Revue Médico-Pharmaceutique eczacılık tarihi ile ilgilenen her eczacının bilmesi gereken bir eserdir. Bu kaynak esere başvurmadan eczacılık tarihi hakkında araştırma yapılamaz.

ANNUAIRE ORIENTAL DE MÉDECINE ET DE PHARMACIE

1892'de Pierre Apéry 440 sayfalık bir eser olan ***Annuaire Oriental de Medecine et de Pharmacie***'yi yayınladı. Bu kitap "bütün Doğu'da tek", "güçlü bir cilt" ve "yoğun bir metin" olarak kabul edildi. İstanbul'da 20 kuruşa, diğer vilâyetler ve yabancı ülkelerde 5 F fiyatla satılan bu kitapta yer alan bölümler şunlardı: - Türkiye'de hekimlik ve eczacılık ile ilgili yönetmelik - Sağlık yönetimi - Eczacılık heyeti - Tıp cemiyetleri - Hastaneler ve dispanserler - İlâç yapma sanatı üzerine mülahaza - Eski ağırlık ölçüleri ve desimal ölçüler arasındaki ilişki - Damlaların ağırlığı - Yeni ilâçların pozolojisi - Maksimal dozlar - Panzehirler ve ilkyardım - Dezenfektanlar ve antiseptikler - Adli tıp raporları, ölüm belgeleri ve eczacılık öğrencilerinin kayıt belgelerine ait örnekler -

Pratik notlar - Tedavide yer alan bütün yeni ilâçlar (özellikleri, preparatları, farmakolojisi ve etkisi) - Güncel bir sorun hakkında not. Tıp ve Eczacılık ile ilgili aletler ve farmasötik ürünler üreten fabrikaların tanıtımı. Bu eser Paris Eczacılık Fakültesi Kütüphanesi'nde 30.912 numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.

Mevcut bulunan çok sayıdaki yabancı formülerler içinde hiçbirinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki doktor ve eczacıların ihtiyaçlarına cevap vermediğini düşünüyordu. Bu eseri üç yılda gerçekleştirdi. Tüm bilgiler resmi kaynaklardan alınmış olup bu ***Annuaire*** mümkün olduğu kadar doğru ve eksiksiz hazırlanmıştır.

Geniş bir kültüre sahip bir bilgin olan Pierre Apéry bütün hayatı boyunca örnek bir eczacı olarak yaşamıştır. Onun ilginç yayınları ve makaleleri bugün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tıp ve eczacılığın en değerli belgeleridir. Onu saygıyla anıyoruz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ANNUAIRE ORIENTAL

DE

MÉDECINE ET DE PHARMACIE

PAR

PIERRE APÉRY

Pharmacien-Chimiste,

DIRECTEUR ET RÉDACTEUR EN CHEF DE LA « REVUE MÉDICO-PHARMACEUTIQUE »,

MEMBRE DE LA SOCIÉTÉ IMPÉRIALE DE MÉDECINE DE CONSTANTINOPLE,

DES SOCIÉTÉS CHIMIQUES, DE PHARMACIE ET D'HYGIÈNE DE PARIS, DE LA SOCIÉTÉ DES SCIENCES NATURELLES D'ALGÉRIE, etc.

ECOLE SUPÉRIEURE DE PHARMACIE DE PARIS BIBLIOTHÈQUE

PREMIÈRE ANNÉE. — 1892

CONSTANTINOPLE

A. CHRISTIDIS & Cie, ÉDITEURS

7, Izmirli-Oglou-Han, Galata.

1892

Şekil – 9 : *Annuaire Oriental de Médecine et de Pharmacie*'nin kapağı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

UNIQUE ET POUR L'ORIENT

ANNUAIRE ORIENTAL

DE

MÉDECINE ET DE PHARMACIE

UN FORT VOLUME. — TEXTE COMPACT

PRIX : 20 PIASTRES

Provinces et Etranger : 5 Francs.

SOMMAIRE : — Règlement sur l'exercice de la Médecine et de la Pharmacie en Turquie. — Ecole Impériale de Médecine. — Administration sanitaire. — Délégation Pharmaceutique. — Sociétés de Médecine. — Hôpitaux et Dispensaires. — Considérations sur l'art de formuler. — Rapport entre les poids anciens et les poids décimaux. — Poids des grattoirs. — Posologie des médicaments nouveaux. — Doses maxima. — Des contre-poisons et des secours à donner. — Des désinfectants et des antiseptiques. — Modèles de rapports médico-légaux, de certificats de décès et de certificats d'inscription des élèves en pharmacie. — Notes pratiques. — TOUS LES NOUVEAUX REMÈDES qui ont pris place dans la thérapeutique (propriétés, préparations, pharmacologie et thérapeutique). — Notice sur une question d'actualité. — Une revue générale des fabriques de produits pharmaceutiques et des instruments se rattachant à la Médecine et à la Pharmacie.

MM. les souscripteurs, désirant obtenir un exemplaire, ainsi que MM. les Fabricants et Spécialistes qui désirent insérer de la prochaine publication de notre ANNUAIRE, sont priés de nous faire parvenir leurs commandes au plus tard jusqu'au 15 Novembre 1891.

S'adresser, à Constantinople, à M. P. APÉRY, 7, Izmirli-Oglou Han, Galata; à Paris, chez M. A. CHRISTIDIS, 41, rue Nollet.

Şekil – 10 : *Annuaire Oriental de Médecine et de Pharmacie*'nin ilânı.

LİGOR BEY (1875 - 1956) VE *NAZARÎ VE AMELÎ FENN-İ İSPENÇİYARÎ DERSLERİ* ADLI KİTABI

*Prof.Dr. Emre DÖLEN**

GİRİŞ

Türkiye'deki eczacılık ve kimya öğretiminin geçmişinde önemli bir yere sahip olan Ligor Taranakidis 1291 (1875)'de İstanbul'da doğmuş ve 1312 (1896)'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin eczacı sınıfından mezun olmuştur. Ailesinin soyadı "Taranakidis" olmakla birlikte sonradan bunu "Urut" olarak değiştirmiş ve soyadı yasasından sonra "Kimyacı" soyadını almıştır. Çalışkan ve öğrencileri tarafından sevilen bir hoca olan Ligor Taranakidis genellikle "Ligor Bey" olarak anılagelmiştir. Ligor Bey'in hocalık yaşamı birbirinden farklı nitelikleri olan üç döneme ayrılır.[1]

Birinci dönem Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nde hocalık yaptığı 1904 – 1918 yıllarını kapsar. Bu dönemde tıp ve ağırlıkla da eczacılık öğrencilerine anorganik kimya, analitik kimya, farmasötik kimya ve galenik farmasi dersleri vermiş, bu derslerin ders notlarını ve kitaplarını hazırlayarak yayınlamıştır.

---

* Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Analitik Kimya ABD/Haydarpaşa-İSTANBUL.

1. Ligor Bey'in biyografisi konusunda bir çalışma yapılmamıştır. Bu konudaki tek kaynak Turhan Baytop'un 1966'da vermiş olduğu kısa bir biyobibliyografik nottur. (Turhan Baytop : "Eczacı hocalar", ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1966***, İstanbul 1966, s. 60 - 61). Bu biyografi daha sonra İlhami Tez ve Turhan Baytop tarafından aynen tekrarlanmış, ancak sonuncusunda kitaplarının listesi verilmemiştir. (İlhami Tez : ***4 Gayrimüslim Hoca***, İstanbul 1970, s. 7 – 9 ; Turhan Baytop : ***Türk Eczacılık Tarihi*** ; İstanbul 1985, s. 421 - 422). Ali Rıza Atasoy çok kısa bir biyografi ile kitaplarının listesini vermektedir. (Ali Rıza Atasoy : ***Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi*** ; İstanbul 1945, s. 56 – 57).

Resim – 1 : Ligor Bey (1875 – 1956)
[A.R. Atasoy : ***Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi***, s. 57].

İkinci dönem İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi'nde Müderris olarak çalıştığı 1919 – 1933 yıllarını kapsar. Bu dönemde eczacılık öğretimi ile ilgisini bütünüyle kesmiş ve anorganik kimya ile analitik kimya dersleri vermiştir. Bu dönemin önemli bir özelliği ders kitaplarının yayınını sürdürmesi yanında analitik kimya alanında orijinal bilimsel araştırmalar yaparak bunları Fransa'daki çeşitli dergilerde yayınlamasıdır.

Üniversiteden dışlanmasından sonraki 1933 – 1942 yıllarını kapsayan üçüncü dönem lisede kimya öğretmenliği yaptığı dönemdir. Karşılaştığı durumun yarattığı küskünlüğün etkisi ile bu dönemde hiç bir yayın yapmamıştır.

ŞAM MEKTEB-İ TIBBİYE-İ MÜLKİYESİ DÖNEMİ (1904 – 1918)

Suriye Vilâyeti'nde 1902 yılında ortaya çıkan kolera salgınını önlemek üzere buraya bir sağlık heyetinin gönderilmesine karar verilmiştir. Bu heyetin başkanlığına 2 Şaban 1320 (4 Kasım 1902) tarihli irade ile Kimyager Eczacı Charles Bonkowski Paşa (1841 – 1905)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

atanmıştır.[2] Eczacı Ligor Taranakidis Efendi de bu heyette kimyager olarak görev alarak Suriye'ye gitmiştir.[3] Kolera salgını bütünüyle önlenmeden 20 Mayıs 1319 (2 Haziran 1903) tarihinde Bonkowski Paşa'nın görevine son verilmiş ve yerine Ferik Dr. Feyzi Pasa atanmıştır.

Resim – 2 : Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nin 1903 – 1914 yılları arasında öğretimini sürdürdüğü Salihiye Caddesi'ndeki Ziver Paşa Konağı'nın yandan görünüşü. [E. İhsanoğlu : ***Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri***, resim 25].

XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul dışındaki önemli merkezlerinde tıbbiyeler açılması gündeme gelmiş, ancak gerekli parasal kaynakların bulunamaması nedeniyle bunların açılması gerçekleştirilememiştir. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde,

2. Feza Günergun : "XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı kimyager eczacı Bonkowski Paşa (1841 – 1905)", ***I. Türk Tıp Tarihi Kongresi – Kongreye Sunulan Bildiriler***, Ankara 1992, s. 239.
3. "Şam Tıbbiye Mektebi'nin açılışından biraz önce İstanbul'dan koleranın önlenmesi için yanında bir sıhhiye heyetile beraber Abdülhamid'in baş kimyageri Bonkofski Paşa da gönderilmişdi. O sıralarda Hicaz Demiryolu da Amman'a kadar işliyordu. Şam'dan yanına memur edildiğimden birlikte Amman'a kadar giderek icap eden emirleri vermek suretile beni orada vekil bıraktı ve yanıma İstanbul'dan beraberinde getirdiği kimyager Ligor Efendi'yi vererek biraz sonra heyetile Haleb'e gitmişti. Kimyager Ligor Efendi'le Amman'da beraberce çalışarak kısa bir zaman içinde o havaliyi koleradan temizledik. Bu Ligor Efendi sonradan Şam Tıbbiye Mektebi'ne evvelâ kimya muallim muavini ve Meşrutiyet'in ilânından sonra da ikinci kimya muallimi olarak uzun seneler bu vazifeyi başarı ile yapan Ligor Bey'dir". (Ali Rıza Atasoy : ***Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi***, İstanbul 1945, s. 8).

bir yandan 1901'de Şam'dan itibaren Hicaz Demiryolu'nun inşaatının başlaması ve öte yandan Beyrut'ta bulunan Amerikan Tıp ve Eczacılık Okulu ile Fransız Katolik Tıp Fakültesi'nin misyonerlik faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla Şam'da bir tıbbiyenin kurulmasına karar verilmiştir. Bunun sonucunda kurulan Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıldönümü olan 31 Ağustos 1903 günü yapılan bir törenle açılmıştır. Okul için Salihiye Caddesi'ndeki Ziver Paşa Konağı kiralanmıştır. Bonkowski Paşa'nın yerine tayin edilen ve 11 Ağustos 1903'de Şam'a gelen Ferik Dr. Feyzi Paşa 25 Ağustos 1903'de geçici olarak Müdür ve Ders Nâzırı olarak görevlendirilmiştir. Feyzi Paşa bu görevini 16 Ekim 1903 tarihli irade ile tayin edilen Dr. Memduh Bey'in gelişine kadar sürdürmüştür.[4] Açılışın hemen ardından okulun birinci sınıfının öğretim kadrosunun oluşturulmasına girişilmiş ve 14 Ekim 1903'de öğretime başlanmıştır.

Resim – 3 : İstanbul Tıp Fakültesi Reisi Bahaeddin Şâkir Bey'in Şam'ı ziyaretinde beraberindekiler Şam'daki hocalarla birlikte. Ayaktakilerin en sağındaki Ligor Bey'dir. (13 Teşrin-i sânî 1327/Ekim 1911).

4. Ekmeleddin İhsanoğlu : ***Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi***, Ankara 1999, s. 39.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 4 : Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi Eczacı son sınıf öğrencileri hocalarıyla birlikte. Oturanlardan sol baştaki Ligor Bey'dir. (Ziver Paşa Konağı, 23 Nisan 1329/6 Mayıs 1913). [E. İhsanoğlu : ***Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri***, resim 28].

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahâne Eczacı Sınıfı'nın 1317 (1901) mezunlarından İsmail Hakkı [Yeşilyurt ; 1876 – 1967] ile Mustafa Hakkı [Nalçacı ; 1880 – 1953] Efendiler 20 Temmuz 1903 tarihli irade ile okulun ilk hocaları olarak 2500 kuruş maaşla tayin edilmişlerdir. İsmail Hakkı Efendi Hikmet-i Tabiîye (Fizik) ile İlm-i Arz ve Maadin (Jeoloji ve Mineraloji) derslerini ve Mustafa Hakkı Efendi de Kimya-yı Uzvî (Organik Kimya), Kimya-yı Gayr-ı Uzvî (Anorganik Kimya) ve Kimya-yı Tahlilî (Analitik Kimya) derslerini vermekle görevlendirilmişlerdir.[5] Bunlardan bir süre sonra, Bonkowski Paşa heyetinde kimyager olarak Suriye'de bulunan Ligor Efendi de Ocak 1904'de bin kuruş maaşla "Kimya muallim muavini" olarak tayin edilmiştir.[6] Daha sonra ünvanı "İkinci kimya muallimi" olmuştur.

5. Ekmeleddin İhsanoğlu : s. 40 ; Ali Rıza Atasey : s. 9 – 10 ve 56 – 57.
6. Ali Rıza Atasey : s. 10. ***Nevsâl-i Âfiyet***'de "Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahânesi" muallimleri sayılırken "İlm-i Kimya Muallimi mülkiye eczacılarından Ligor Efendi" olarak söz edilmektedir. [***Nevsâl-i Âfiyet***, **4**, 714(1322/1906)].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nin yaşamı 15 yıl sürmüştür. Okulun açılışının hemen ardından Hamidiye Hastahanesi bahçesinde kendi binasının yapımına başlanmış ve 8 Mart 1330 (21 Mart 1914) tarihinde bu binada eğitime geçilmiştir.[7] Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine öğretime ara verilmiş, ancak ordunun hekim ihtiyacı göz önüne alınarak VIII. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın 15 Eylül 1916 tarihli emri ile yeniden öğretime başlanmış ve okul Beyrut'a taşınarak Fransız Tıp Fakültesi'nin binalarına yerleşmiştir. Okul Beyrut'un İngilizler tarafından işgali üzerine 4 Teşrin-i evvel 1334 (4 Ekim 1918)'de kapanmış ve öğretim kadrosu da maceralı bir biçimde İstanbul'a dönmüştür.[8]

Resim – 5 : Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi hocalarını toplu halde gösteren bu fotoğrafta arka sırada soldan dördüncü Ligor Bey'dir. [A.R. Atasoy : ***Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi***, s. 16].

Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nde tıp yanında eczacılık öğretimi de yapılmış ve 15 yıl içinde toplam olarak 240 hekim ve 289 eczacı mezun olmuştur. Ligor Bey burada Kimya-yı Gayr-ı Uzvî (Anorganik Kimya), Kimya-yı Tahlilî (Analitik Kimya), Kimya-yı İspençiyarî (Farmasötik Kimya), Fenn-i İspençiyarî (Galenik Farmasi) ve Mebhasü'l-ma' (Hidroloji) derslerini okutmuştur.

7. Ekmeleddin İhsanoğlu, s. 57.
8. Ali Rıza Atasoy : s. 39 - 45. Öğretim kadrosunu getiren gemi 5 Nisan 1335 (1919) günü İstanbul'a varmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 6 : Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi Beyrut'a taşındıktan sonra mezun olan öğrenciler hocalarla birlikte. Ön sırada oturanların en solundaki Ligor Bey'dir. [A.R. Atasoy : ***Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi***, s. 19].

İSTANBUL DARÜLFÜNUNU DÖNEMİ (1919 – 1933)

İçinde Ligor Bey'in de bulunduğu Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nin hocalarını taşıyan gemi 5 Nisan 1335 (1919) günü İstanbul'a ulaşmıştır. Bu hocalardan bir bölümü Fen ve Tıp Fakültelerinde görev almışlardır. Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in girişimi ile 1915'de Almanya'dan gelen öğretim elemanları 1917'de Darülfünun Fen Fakültesi'ne bağlı olarak bir Kimya Enstitüsü kurarak kimyagerlik öğretimini başlatmışlardır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca Almanya'ya dönen bu öğretim elemanlarının yerlerine Türkler tayin edilmiştir. Bu kapsamda Ligor Bey de Darülfünun Fen Fakültesi Kimya Enstitüsü'ne Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Tahlilî (Anorganik ve Analitik Kimya) Müderrisi olarak tayin edilmiş ve bu görevini 1933'de Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi olarak yeniden düzenlenmesi sırasında kadro dışı bırakılıncaya kadar sürdürmüştür.

Kimyager yetiştirmek üzere 1917'de oluşturulan Kimya İhtisas Zümresi'nin ders programındaki Kimya-yı Gayr-ı Uzvî (Anorganik Kimya)

dersi Müderris Fritz Arndt [1885 – 1969] Bey, Kimya-yı Tahlilî (Analitik Kimya) dersi Arndt'ın yardımcısı Fazlı [Faik Yeğül ; 1882 – 1965] Bey tarafından verilmekte ve Kimya-yı Gayr-ı Uzvî laboratuvarı her ikisi tarafından müştereken yürütülmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Arndt'ın Almanya'ya dönmesi ve Fazlı Bey'in de Baytar Mektebi'ne geçmesi sonucunda 1335 – 1336 (1919 – 1920) ders yılında Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Kimya-yı Tahlilî dersleri ile bunların laboratuvarları Ligor Bey tarafından üstlenilmiştir. Kimya-yı Tahlilî dersi ertesi yıl Müderris Mustafa Salim Bey'e aktarılmıştır.

Resim – 7 : Fen Fakültesi Kimya Enstitüsü birinci sınıf öğrencileri ve ortada Ligor Bey. (1932 – 1933).

Ligor Bey 1336 – 1337 (1920 – 1921) ders yılından itibaren Kimya-yı Gayr-ı Uzvî (Anorganik Kimya) nazarî ve tatbikatları ile Tahlil-i Kemmî (Kantitatif Analiz) nazarî ve tatbikatlarını yürütmeye başlamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bunlardan Kimya-yı Gayr-ı Uzvî'nin haftalık ders ve uygulaması 30 saat ve Tahlil-i Kemmî'nin haftalık ders ve uygulaması 36 saattir. Daha önce Müderris Mustafa Salim Bey tarafından haftada 6 saat olarak verilmekte olan Kimya-yı Tahlilî (Analitik Kimya) dersleri de 1338 – 1339 (1922 – 1923) ders yılından itibaren Ligor Bey tarafından verilmeye başlanmıştır. 1925 – 1926 ders yılında Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Tahlilî (Anorganik ve Analitik Kimya) ders ve laboratuvarları Ligor Bey tarafından tek başına ve F.K.T. (P.C.N.) kimya laboratuvarı da Müderris Ömer Şevket [Öncel] Bey ile müştereken yürütülmektedir. 1929 – 1930 ders yılından itibaren Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Tahlilî dersinin adı Umûmî Kimya olmuş ve gene Ligor Bey tarafından yürütülmüştür.[9]

Üniversiteden dışlandıktan sonra İzmir Kız Lisesi kimya öğretmenliğine tayin edilmiş ve 21 Temmuz 1942'de emekli olmuştur. Ligor Bey 7 kasım 1956'da İstanbul'da ölmüş ve Heybeliada'daki Rum Mezarlığı'na gömülmüştür.

LİGOR BEY'İN YAYINLARI

Kitaplar[10]

Çok çalışkan bir hoca olan ve iyi Fransızca bilen Ligor Bey okuttuğu derslerin ders kitaplarını hazırlayarak yayınlamıştır. Bu kitapların her biri birkaç kez basılmıştır. Kitaplarını hazırlarken Fransızca kaynaklardan yararlanmıştır. Kitaplarının tümünde Latin harfli kimyasal sembol ve formülleri kullanmış, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bilimde ortaya çıkan hızlı değişim ve gelişimleri yakından izlemiş ve bunları kitaplarına aktarmıştır. Kitaplarının önemli bir bölümü taşbaskısı yöntemi ile ve fasiküller halinde basılmıştır. İkinci ve üçüncü baskılar dahil olmak üzere Ligor Bey'in 15 tane kitabı saptanmıştır. Bunlardan sadece sekiz tanesi çeşitli kitaplık ve koleksiyonlarda mevcut olup bunların dışındakiler çeşitli kaynaklardan yararlanılarak saptanmıştır. (Çizelge – 1).

9. Sevtap Ishakoğlu - Kadıoğlu : ***İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900 – 1946)***, İstanbul 1998, s. 103 - 120.

10. Ligor Bey'in kitaplarının açıklamalı bibliyografyası (EK – I) de verilmiştir.

Ligor Bey'in kitapları dört grup altında toplanabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. Kimya-yı Gayr-ı Uzvî (Anorganik Kimya) kitapları. Tıp ve eczacılık öğrencilerine verdiği Anorganik Kimya derslerini 1913'de ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî-i Tıbbî*** adı altında yayınlamış, daha sonra 1920 – 1921 ders yılında bunun kimyagerler için genişletilmiş biçimini birinci cildi ametallere ve ikinci cildi de metallere ait olmak üzere iki cilt olarak ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî*** adı altında yayınlamıştır. Bu kitabın üçüncü baskısı da aynı ad altında 1924'de yapılmıştır. Kimyagerlik dışındaki öğrenciler için hazırladığı ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî Dersleri*** adlı kitabı da 1924'de basılmıştır.

2. Kimya-yı Tahlilî (Analitik Kimya) kitapları. Tıp ve eczacılık öğrencilerine verdiği Analitik Kimya derslerinin notlarını 1914'de ***Kimya'yı Tahlilî-i Tıbbî*** adı altında yayınlamıştır. Daha sonra kimyagerlik öğrencilerine verdiği Kalitatif Analiz derslerini 1924'de ***Kimya-yı Tahlilî - Keyfî Kısım*** adı altında yayınlamış, bunun ikinci baskısı 1926'da ve üçüncü baskısı da 1928'de yapılmıştır. Kimyagerlik öğrencileri dışındaki öğrencilere verdiği Analitik Kimya derslerini de 1924'de yayınladığı ***Kimya-yı Tahlilî*** adlı kitapta toplamıştır.

3. Tıp ve eczacılığa ilişkin kitaplar. Eczacı öğrencilerine verdiği Farmasötik Kimya derslerini 1914'de ***Kimya-yı İspençiyarî*** ve muhtemelen tıp öğrencilerine verdiği Hidroloji derslerini de 1915'de ***Mebhasü'l-ma'*** adı altında yayınlamıştır. Eczacılık alanındaki en önemli kitabı 1910'da yayınlanmış olan ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri*** adlı kitabıdır. Bu kitabın Mustafa Nevzat (Pısak) Bey ile birlikte genişletilmiş ikinci baskısı ***Fenn-i İspençiyarî*** adı altında 1924'de yapılmıştır.

4. Kimya tarihine ilişkin kitaplar. Ligor Bey'in bilim ve özellikle de kimya tarihine özel bir ilgisinin olduğu görülmektedir. Kitaplarında konuları tarihsel gelişimi içinde ele aldığı gibi kitaplarının başlarına oldukça geniş olarak kimya ve eczacılık tarihlerine ilişkin bilgileri de koymuştur. Bunların dışında Fransız kimyacı Marcellin Berthelot'nun doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla Cevat Mazhar Bey ile birlikte 1927'de ***Berthelot'nun Hayatı ve Mesai-i İlmiyesi*** adlı bir kitap da yayınlamıştır.

Çizelge – 1 : Ligor Bey'in kitapları.

Kitabın adı	Fen Fak. Mec. (1)	Atasoy (2)	Baytop (3)	İhsanoğlu (4)
Kimya-yı Gayr-ı Uzvî-i Tıbbî [Birinci baskı]	1913	–	1330 (1914)	–
Kimya-yı Gayr-ı Uzvî [Ametaller] İkinci baskı. 1336-37/1920-21 (*)	–	1339 (1923)	–	+
Kimya-yı Gayr-ı Uzvî - Maadin Kısmı [İkinci baskı]. 1336-37/1920-21 (*)	–	1338 (1922)	–	+
Kimya-yı Gayr-ı Uzvî Üçüncü baskı.	1924	–	1340 (1924)	–
Kimya-yı Gayr-ı Uzvî Dersleri 1340/1924 (F.K.T. için) (5) (*)	1927	1927	1927	+
Kimya-yı Tahlilî-i Tıbbî	1914	–	1330 (1914)	–
Kimya-yı Tahlilî - Keyfî Kısım [Birinci baskı]. 1340/1924 (*)	–	1340 (1924)	1340 (1924)	+
Kimya-yı Tahlilî - Keyfî Kısım İkinci baskı. 1926 (*)	–	–	–	+
Kimya-yı Tahlilî - Tahlil-i Keyfî Üçüncü baskı. 1928 (*)	1928	1929	1928	+
Kimya-yı Tahlilî (P.C.N. için)	1924	–	1927	–
Kimya-yı İspençiyarî	1914	–	1330 (1914)	–
Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri. 1326/1910 (*)	1915	1325 (1909)	1326 (1911)	–
Fenn-i İspençiyarî İkinci baskı. 1340/1924 (*)	1914 (6)	1339 (1923)	1340 (1924)	–
Mebhasü'l-ma'	1915	–	1321 (1915) (7)	–
Berthelot'nun Hayatı ve Mesai-i İlmiyesi (Cevat Mazhar ve Ligor Beyler)	1927	1927	1930	–

* Çeşitli kitaplık ve koleksiyonlarda bulunan kitaplar.

1. "Fen Fakültesi tedris hey'etinin eserleri", *İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası*, Sene 8/Sayı 4, 1395 - 1396 (1932). Bu listede yalnız son baskılar verilmiştir.
2. Ali Rıza Atasoy : *Şam Türk Tıbbiye Maktebi Tarihi*. İstanbul 1945, s. 56 - 57.
3. Turhan Baytop : "Eczacı hocalar", *Türkiye Eczacılar Almanağı : 1966*, İstanbul 1966, s. 61.
4. Ekmeleddin İhsanoğlu : *Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası (Basmalar/1630 - 1928)*. İstanbul 1985.
5. Bu kitabın basım tarihi kaynaklarda 1927 olarak gösterilmekle birlikte bunun 1924 olması gerekmektedir.
6. Bir baskı hatası sonucunda 1924 yerine 1914 yazılmış olmalıdır.
7. Bir baskı hatası sonucunda 1331 yerine 1321 yazılmış olmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cevat Mazhar „ (*Kimyai sünaii uzvi*) „ ve Ligor beyler (*Gayri uzvi kimya*) „	Berthelot nin hayat ve mesaii ilmiyesi	1927
Ligor B. (*Gayri uzvi kimya Müderrisi*)	Kimyayi gayri uzvi tıbbi	1913
„ „ „ „ „ „	„ tahlili tıbbi	1914
„ „ „ „ „ „	„ İspençiyari	1914
„ „ „ „ „ „	Mephasi ma	1915
„ „ „ „ „ „	Fenni ispençiyari dersleri	1915
„ „ „ „ „ „	Kimyayi gayri uzvi (3üncü tab'i) (Kimyagerlere)	1924
„ „ „ „ „ „	Fenni ispançiyari	1914
„ „ „ „ „ „	Kimyayi tahlili (3 üncü tab'i) (kimyagerlere)	1928
„ „ „ „ „ „	Kimyayi gayri uzvi dersleri (P.C.N.)	1927
„ „ „ „ „ „	Kimyayi tahlili (P.C.N.)	1924
„ „ „ „ „ „	İdrolil gaz ve pamukların beyazlatılması hakkında etüt	1918
„ „ „ „ „ „	Linyit kömürlerinin ıslahı hakkında etüt	1918
„ „ „ „ „ „	Rezorsinin bir teamülü ve renkli endikatör (Fransa fen Akedemisine tebliğ edilmiştir.)	1929
Liğor B. (*Gayri uzvi kimya Müderrisi*)	Kurşunun tahlili ve yeni bir teamülü hakkında etüt	1929
„ „ „ „ „ „	Katyonların muvacehesinde amonyakın rezorsine tesiriyle yeni tahlili tatbikat Fransa kimya cemiyetine tebliğ edilmiştir.)	1930
„ „ „ „ „ „	Karobyo teamüllünün tadil ve tekamülü hakkında etüt (Fransa kimya cemiyetine tebliğ edilmiştir)	
Müderris, Ligor, Cevat Mazhar, Faiileben Beylerle Müderris Muavini İlhami B.	Yalova kaplıcaları sularının tetkiki «Collége de France'a tebliğ edilmiştir.	1931

Şekil – 1 : "Fen Fakültesi tedris hey'etinin eserleri" başlıklı listede Ligor Bey'in yayınlarını gösteren bölüm.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Makaleleri[11]

Ligor Bey'in orijinal araştırmaya dayanan makalelerinden saptanabilenlerinin sayısı dokuz tanedir. Bunlardan iki tanesi bulunamamıştır. Ayrıca Alemdağı ve Taşdelen suları hakkında araştırmalar yapıp yayınladığından da söz edilmektedir[12]. Baytop ise "Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmış (11) ilmî çalışması vardır" demektedir.[13]

Makalelerinin bir bölümünü önce Fransa'da bildiri olarak sunduğu ve arkasından da yayınladığı anlaşılmaktadır. Fransa'da yayınlanmış olan orijinal makalelerinin sayısı yedi olarak saptanmış olmakla birlikte Atasoy "Parisde basılmış daha sekiz tane originaI mesaisi vardır" demektedir.[14] Fransa'da yayınladığı makalelerden altı tanesi ***Chemical Abstracts***'a geçmiştir. Bu makalelerden bir bölümünü daha sonra ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası***'nda Fransızca ve Türkçe olarak tekrar yayınlamıştır. Başlangıçtaki araştırmalarının bir bölümü M. Faillebin ile ve daha sonraki araştırmalarının bir bölümü G. Valensi ve başkaları ile ortak olarak yapılmıştır[15]. Günümüzde dahi kolay gerçekleştirilemeyen ekip çalışması içinde ortak bilimsel araştırma yapma kavramının Ligor Bey tarafından günümüzden 70 yıl önce uygulamaya sokulduğu görülmektedir.

Ligor Bey'in tek başına veya başka araştırıcılarla birlite yaptığı orijinal araştırmaları dört grup altında toplayabiliriz.

1. Alemdağ, Taşdelen ve Yalova Kaplıcaları'nın sularının fiziksel, fizikokimyasal ve kimyasal olarak incelendiği üç araştırma.

2. Resorsinin metallerle verdiği reaksiyonlardan yararlanarak metaller için tanıma reaksiyonlarının geliştirilmesine ilişkin dört araştırma.

3. Şekerlerin titrimetrik yoldan kantitatif tayinine ilişkin iki araştırma.

4. Hidrofil gaz ve pamukların beyazlatılması ve linyit kömürlerinin ıslahı konusunda iki araştırma.

---

11. Ligor Bey'in makalelerinin ayrıntılı bir bibliyografyası (Ek – II) de verilmiştir.
12. Ali Rıza Atasoy : ***Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi***, İstanbul 1945, s. 57.
13. Turhan Baytop : "Eczacı hocalar", ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1966***, İstanbul 1966, s. 61. Saptanan dokuz makaleye Alemdağ ve Taşdelen suları hakkında olanlar da eklenirse toplam sayı 11 olmaktadır.
14. Ali Rıza Atasoy, s. 57.
15. Strasbourg Üniversitesi'nden Prof.Dr. Michel Faillebin 1926 – 1929 yılları arasında ve onun ardından gelen Prof.Dr. Gabriel Valensi (1900 – 1985) de 1929 – 1932 yılları arasında Fen Fakültesi Kimya Enstitüsü'nde çalışmışlardır. Bunların ikisi de fizikokimyacıdırlar.

Ligor Bey'in Fransa'daki yayınları 1929 – 1933 yıllarını kapsamaktadır. Bunda Fen Fakültesi'ne Fransa'dan gelen M. Faillebin ile G. Valensi'nin etkisi olabileceği gibi, Darülfünun'u bir Üniversite'ye dönüştürme girişimleri karşısında Darülfünun'un kendisini bilimsel açıdan kanıtlama düşüncelerinin yarattığı ortamın etkisi de olabilir.

Fransa'da yaptığı yayınlardan ve sunduğu bildirilerden kendisinin Société Chimique de France (Fransa Kimya Derneği) nin üyesi olduğu söylenebilir.

NAZARÎ VE AMELÎ FENN-İ İSPENÇİYARÎ DERSLERİ

Kodeksler ve Fenn-i İspençiyarî kitapları[16]

XIX. yüzyılda yayınlanmış olan kodeksler ile Fenn-i İspençiyarî (Galenik Farması) kitapları arasında önemli bir nitelik farkı yoktur. Naşid Baylav, "Bütün bu kitaplar, tabir câiz ise, aynı zamanda zamanın kodeksleri idiler" demektedir.[17] Fenn-i İspençiyarî kitaplarında ilâçların hazırlanmasına ve ilâç hazırlamada kullanılan yöntemlere daha geniş yer verilmiştir.

Türkiye'de yayınlanan ilk kodeks Luigi Valentino Brugnatelli'nin (1761 – 1818) genişletilmiş ikinci baskısı 1807'de yapılmış olan farmakopsinin Rumca çevirisidir. Bu kitap ***Farmakopiia Genike*** (Genel Farmakope) adı altında 1818'de İstanbul'da basılmıştır. Bu farmakopenin uzun bir süre Rumca bilen hekimler ve eczacılar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunu izleyen ikinci kodeks, Charles Ambroise Bernard'ın (1808 – 1844) 1844'de İstanbul'da basılan ***Pharmacopoea Castrensis Ottomana – Pharmacopée Militaire Ottoman*** adlı askeri kodekstir. Ordunun ve özellikle askeri hastanelerin gereksinimlerini karşılamak için hazırlanan bu kodeks Latince ve Fransızca olarak yazılmış, ancak bu dönemde reçete dilinin daha çok İtalyanca olması nedeniyle drogların adları İtalyanca ve Türkçe olarak da verilmiştir. Kodeksin birinci bölümünde alfabetik olarak basit droglar, ikinci bölümünde alfabetik olarak bileşik droglar, üçüncü bölümünde majistral formüller ve dördüncü bölümünde de çeşitli çizelgeler verilmiştir. Ağırlık birimi olarak ons, okka ve dirhem kullanılmıştır. Örneğin,

16. Bu kitapların bibliyografik künyeleri (Ek – III) de verilmiştir.
17. Naşid Baylav : ***Eczacılık Tarihi***, İstanbul 1968, s. 276.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

drogların çözünürlükleri bir ons sudaki çözünürlük cinsinden verilmiştir.[18]

Türkiye'de yayınlanan ilk Fenn-i İspençiyarî (Galenik Farması) kitabı Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Fenn-i İspençiyarî hocası Dr. Hüseyin Sabri Bey'in Fransızca kaynaklardan derlediği ve 1870'de basılan ***Fenn-i İspençiyarî*** adlı kitaptır. Kitapta ilâçların hazırlanmasında kullanılan yöntemler, basit maddelerden yapılan ilâçların ve bitkisel veya hayvansal kökenli ilâçların hazırlanması anlatılmıştır. Dr. Hüseyin Sabri Bey bunun ardından 1866 Fransız Kodeksi'nin çevirisini yapmış ve bu kitap 1874'de ***Düsturü'l-Edviye*** adı altında basılmıştır. Kitabın ilk bölümünde ilâç hazırlanmasında kullanılan maddeler hakkında bilgi verilmiş ve ikinci bölümünde de 848 ilâcın terkibi ve hazırlanış yöntemleri anlatılmıştır. Ağırlık birimi olarak kilogram ve gram kullanılmıştır. Bu kodeks elli yılı aşkın bir süre tek Türkçe kodeks olarak kalmıştır.

Dr. Hüseyin Sabri Bey daha sonra Fransız Subeiran'ın kitabını çevirerek 1882'de ***Fenn-i İspençiyarî*** adı altında yayınlamıştır. Bunu Hüseyin Halim Bey'in 1889'da basılan ***Fenn-i İspençiyarî*** adlı kitabı ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin Müfredat-ı Tıp Muallimi Münir Bey'in 1895'de basılan ***Fenn-i İspençiyarî Dersleri*** adlı kitabı izlemiştir. Münir Bey, eczanelerde ölçü birimi olarak gram ve litre kullanılmakla birlikte bazı eski hekimlerin buna uymayarak eski ölçü birimlerini kullanmayı sürdürdüklerini belirtir. Kitabın "Evzân ve Ekyâl" başlıklı bölümünde eczacılıkta kullanılan eski ağırlık birimlerinin gram cinsinden karşılıklarını gösteren bir çizelge bulunmaktadır.[19]

Della Suda Faik Paşa'nın organik kimyaya ilişkin ders notları 1309 (1891) ve 1311 (1894) yıllarında iki kez ***Kimya-yı Uzvî ve Fenn-i İspençiyarî (Chimie Organique et Pharmacologie)*** adı altında basılmış olmakla birlikte bunlar temelde birer organik kimya kitabıdırlar.

Tıp Fakültesi Müfredat-ı Tıp Muallimi Dr. Tevfik Vacid Bey'in ***Telhis-i Fenn-i Tedavi-i Umûmî*** adlı kitabının birinci cildi 1908'de ve ikinci cildi de iki fasikül halinde 1910'da yayınlanmıştır. Tevfik Vacid Bey'in ***Mücmele-i Fenn-i İspençiyarî*** adlı kitabı 1910'da İstanbul'da yayınlanırken Ligor Bey'in ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri*** adlı kitabı aynı yıl Şam'da yayınlanmıştır.

18 Emre Dölen : ***Eczacılık Tarihi***, İstanbul 1998, s. 112 - 114 ; Naşid Baylav : ***Eczacılık Tarihi***, İstanbul 1968, s. 244.
19. Naşid Baylav : ***Eczacılık Tarihi***, İstanbul 1968, s. 246.

Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ligor Bey, Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nin eczacılık sınıflarına 1904 yılından başlayarak okuttuğu Fenn-i İspençiyarî derslerinin ders notlarını düzenleyerek 1326 (1910)'da Şam'da ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri*** adı altında yayınlamıştır.[20] Ligor Bey'in kitabın kapak sayfasındaki ünvanı "Şam Mekteb-i Tıbbiyesi Kimya-yı Gayr-ı Uzvî, Mebhasü'l-ma', Madeniyat ve Fenn-i İspençiyarî Muallimi"dir. Kitabın "İfade-i Meram" başlığını ve 15 Eylül 1326 (1910) tarihini taşıyan önsözünde hiç kimsenin başkalarının yazdıklarını kaynak olarak kullanmadan bir eser meydana getiremeyeceğini belirttikten sonra kendi kaynaklarını açıklamaktadır.

"Fünunun terakkiyat-ı namahdudesi sebebile hiç bir ferd, hiç bir müntesib tasavvur olunmazki başlı başına ve hiç bir digerin asâr ve müellefatına ihale-i nazar etmeden bir eser, bir kitab vücuda getirsin.

İşte ben de şu kaideye ittiba'en Jerar, Dûpui, Eyovn ve Dörovl gibi müteaddid kitab-ı mu'tebere ve risail-i mevkute-i ecnebiyenin tetebbu' ve ta'kib-i tetkikat ve mütale'at-ı şahsiyenin dahi zam ve ilâvesi neticesinde mektebimiz eczacı kısmına tedris ettiğim derslerin cem' ve telfifile ve "Fenn-i İspençiyarî Dersleri" namile şu eserimi vücuda getirdim."

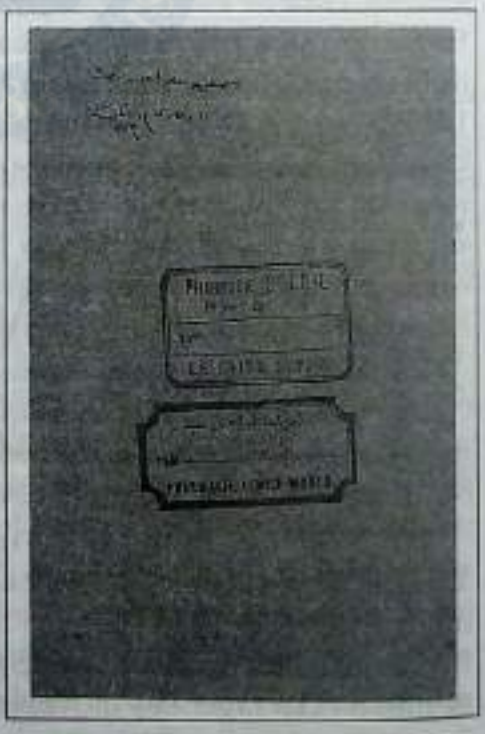

Şekil – 2 : ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri***'nin kapak sayfası (solda) ve cilt kapağının içinde kitabı kullanmış olan eczacıların kaşeleri (sağda).

20. Ligor : ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri***. Islah Matbaası, Şam 1326 (1910), II + 661 + XXVI s. + 1 levha.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu ifadede de belirtildiği gibi, kitabın yazımında Fransızca kaynaklardan yararlanılmış ve kitapta kullanılan klişeler Paris'teki "Adnet" ve "G. Fontaine" firmalarından sağlanmıştır.

Toplam 689 sayfa [II + 661 + XII (içindekiler) + XIV (indeks) + 1 levha] olan bu kitap üç bölümden oluşmaktadır ve Türkiye'de yayınlanmış olan altıncı fenn-i ispençiyarî kitabıdır.

Kitabın birinci bölümünde "Malûmat-ı İbtidaiye" başlığı altında (s. 9 – 51) kısa bir girişin ardından eczacılık tarihi anlatılmış ve deontolojik bilgiler verilmiştir. Bilim tarihine meraklı olduğu bilinen Ligor Bey her kitabının başında konunun oldukça geniş bir tarihçesini verir. Bu bölümde çeşitli bitkilerin toplanma biçim ve zamanları anlatılmış ve bu konuda bir çizelge verilmiştir. (s. 45 – 46 arasındaki levha).

Şekil – 3 : "Nebatat veya aksam-ı nebatiyenin toplanması için lâzım gelen kavaidi mübeyyin Düpui'nin cedveli". (s. 45 - 46 arasındaki levha).

Kitabın "Ameliyat-ı İspençiyariye" başlığını taşıyan ikinci bölümünde (s. 52 – 166) temel laboratuvar işlemleri, ilâç hazırlamada kullanılan laboratuvar aletleri ve ölçüler ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Ölçülere ilişkin olan "Evzân ve Ekyâl" başlıklı bölümde (s. 159 – 166) bulunan "Evzan-ı atikanın evzân-ı cedideye olan nisbetlerini mübeyyin cedveldir" başlıklı çizelgede (s. 160) eczacılıkta kullanılan eski ağırlık birimlerinin gram cinsinden karşılıkları verilmiştir. Bunun ardından teraziler anlatılarak hacım ölçülerine geçilmiştir. Burada kahve kaşığı, tatlı kaşığı, çorba kaşığı, likör kadehi, kahve fincanı ve su bardağı gibi kapların cm^3 cinsinden hacımları ile bunların aldıkları su, yağ ve şurupların gram cinsinden miktarları bir çizelge biçiminde verilmiştir. (s. 164). Bununla birlikte, "Memalik-i muhtelifede ve hatta aynı bir mahalde isti'mal edilen kadeh ve kaşıklar aynı büyüklükde olmadıkları gibi az veya çok doldurulmalarile dahi istiab etdikleri mayiin mikdarı tehallüf eder. Meselâ : Fransa düsturu'l-edviyesi bir çorba kaşığının 10 gram ma'-i mukattar istiab etdiğini kabul etdiği halde 20 - 22 gram alan kaşıklar da vardır." (s. 164) denilerek bu tür ölçülerin sakıncaları vurgulanır.

Kitabın üçüncü bölümünde "Eşkâl-i İspençiyariye" başlığı altında (s. 168 – 661) ve sistematik bir biçimde çeşitli preparat şekillerinin hazırlanışına ilişkin bilgiler verildikten sonra çok sayıda formülün hazırlanışı anlatılmıştır. Kitabın bu bölümü gerçek bir kodeks niteliğindedir. Burada 1908 Fransız Kodeksi temel alınmış olmakla birlikte 1866 kodeksinden de yararlanılmış ve her preparatın sonunda hangi kodekste bulunduğu belirtilmiştir.

Kitabın sonuna ayrıntılı bir içindekiler bölümü ile alfebetik bir indeks eklenmiştir.

Seyfettin Özege bu kitabın 1912'de İstanbul'da yapılmış olan bir baskısını vermektedir.[21] Bu kitaptan başka hiç bir kaynakta söz edilmemektedir. Ligor Bey'in kitaplarının yalnız son baskılarının yer

21. Ligor : ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri***. Araks Matbaası, İstanbul 1328 (1912), 651 s. (20x14 cm ; resimli). [M. Seyfettin Özege : ***Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu***, Cilt 3, İstanbul 1975, s. 1304 ; No. 15210].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

صنعت اسپنچیاریه ویا مریملا جاپونس

PHARMACOTECHNIE OU PHARMACIE GALENIQUE

صیدلهٔ جالینوس ایکی قسمه منقسم اولوب جامدات : برغوچیی مایعات اسپنچیاریه وایکنجیسی اشکال اسپنچیاریه ·

﴿ برنجی قسم ﴾

عملیات اسپنچیاریه

OPERATIONS PHARMACEUTIQUES

دروغ قاعی و بوینجکر سیاه اصطلاحیه دوائرده‌دکی ، ایرلنده دخی سریلمکده وجهله ، بر مقصد تداویه‌یی بیان حال ایچون استعمالی اکثریا ممکن وکفیر · دوائک بر دوا حالنه قلب وتحویلی ایچون « عملیات اسپنچیاریه » تعبیر ایدیلن خصوصی بر طاقم عملیات عرض ایضاحی لازمدر ·

— ترابیع — ۲۲

بو دائره عکسی جهته چورپلمرك ایکی ۱ و قوطرلری ۱ نك خط خارجی اوزرینه تطبیق ایدیلمدر (شکل ۱۱) ·

شکل ۸ شکل ۹

بالاخره کاغد تکرار اوکی طرفه چورپلوب قاتلانش قسملرك ۱ و خطلریی بر برینه توافق ایدیرمك اوزره تکرار قاتلانیر (شکل ۱۲) ·

شکل ۱۰ شکل ۱۱ شکل ۱۲

دیمك ، بو مثلثلر متساوی کیلمدر · بو صورتله استعمال ایدیلن سوزکج کاغدی آچیلدقدن زوایای داخله رطوبتلرك تماسیله اولیاق ایکی قطعی غایتاً قاتلاندقدن صکره خوش دوتمه پرتشدیریلمدر ·

— عملیات اسپنچیاریه — ۷۴

هاون (Mortiers) چلیك (شکل ۲۹) تکنور (شکل ۳۰) ، جام (شکل ۳۱ و ۳۲) ، بلور (شکل ۳۳ و ۳۴) ، طوپلی (شکل ۳۵) و بلورمدن اولهٔ بیسلدر ·

شکل ۳۰ شکل ۲۹

شکل ۳۲ شکل ۳۱

شکل ۳۵ شکل ۳۴ شکل ۳۳

— حرارت رطوبه‌یله تعقیم — ۱۰۲

واسطه‌لرك بالطبع حیاتیات کافه‌لرینی (stérilisateur de Sorel) صورتله استریلیزاتورلدر ·

صورتله استریلیزاتوره (شکل ۴۰) قریب غلیدن مسیل ایکی

شکل ۴۰

جدارلری بر ادیالاتله اولوب ایکی مانومتره‌سی واردر · برغوچدن بری بیلفك اوزره موضوع واسطه‌لرك داخلنه‌کی تعدیلی اولمه ایچون ·

Şekil – 4 : "Ameliyat-ı İspençiyariye" başlığını taşıyan ikinci bölümün ilk sayfası ve bu bölümden çeşitli sayfalar. (s. 52, 62, 73 ve 102).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 5 : "Ameliyat-ı İspençiyariye" başlıklı ikinci bölümden çeşitli sayfalar. (s. 106, 138, 141 ve 161).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

اوزان حرفيمك اوزان جديدهيه اولان
نسبتلرى بين جدولر

اشارات	اسامى اوزان	نسبتلرى عدديه	نسبتلرى مقابله مستعمله
lb	بر ليورا ١٦ اونسه مساوى	٤٥٩٫٥٥٥	٤٠٠ غرام
	١ چارك ٤	٢٢٤٫٧٧٢	٢٥٠ »
	١ دراخم ٢٥٦	١٧٫٥٤٨٦	٣٫٢٤ »
	١ چارك ٢٥٦	١٫٧٥١٨٥	٠٫٥ »
℥	بر اونس	٢٨٫٧٤٨٥	٣٠ غرام
	١ چارك اونس	١٫٧٥١٨٤	٠٫٥ »
ʒ	بر درهم	٣٫٥٤٥٥	٤ غرام
	١ چارك درهم	٠٫٢١٧٢	٠٫٢ »
ʒ	بر استروفل	٠٫١٧٣٥	—
	١ چارك استروفل	٠٫٠٤٣	—
G_r	بر غلهاى	٠٫٠٠٤٣ حقيقى	٠٫٠٠٤
β	١ چارك غلهاى	٠٫٠٠٠٢٧ كليه	٠٫٠٠٠٢

اوربنك طرفندن يكى بر تقريك تعميم اجراسنه قدر تراز يلر استعمال اولنور . تازيلرك تعريفى ، و صحت وحساسيتلرى حقنده كى قواعد جديده سوق حكمنه مائد مسائلدن توقف اكزامن صوكلرنده تدقيق ايديلمكدر . زيرا بو قيق اجراسنه قدر قلانمده بولنان بالطبع تراز يلرى

تقريك اسمرى	كميت (مقدار)	غرام		
		كميت جاميه	غرام	شروطر
تمر هندى	٥	٣	٥	٦
حاتم قاسيه	١٠	٦	١٠	١٢
جوزا قاسيه	١٥	١٢	١٥	١٨
فندق ونحوى	٢٠	٢٤	٢٠	٢٤
فستق حلبى	٤٠	٢٤	٤٠	٤٨
صو ٨ درهم	١٥٠	٩٦	١٥٠	١٨٠

حالك محاسبه ، رطى جنى بر خلق استعمال ايديلن قدح وقاشقلر جنى پرتكلك اولمقلرنه كى تراز يلرى طرفلرينه دخى استيعاب ايدكلرى جاميك مقدارى كشف اجرا . مثلا اوقيه دستور الاطبهيى بر چوره قاشيغنك ١٠ غرام ماء مقطر استيعاب ايدبيكى اصول ايديلك حالده ٢٠ ـ ٢٥ غرام الان قاشيغلرده واردر .

شكل (٧٠)

مستكاه وريلمك اوربنك مقدارى سن اياق ايچون اوربنك و مقدمجوز تقسيمات شيشه دقيقلر استعمال اولنقدر (شكل ٧٠) . زيرا اوربه ماييمك قاشيغه آقدمك ذكر ايديلن مختلف مقدارلرى حاصل قاشيغلرك ملاييرى سائر اوزانى كيلوى وسائر جنى مقادير رسميه قواعد اجنبيه سير .

٢٥٠ ـ ٣٠٠ غرامدن بارير سيلهرله قدر وزن ايدر (شكل ٧٤) .

شكل (٧٤)

تراز يلرك حسى : تراز يلرك حسى آتيده كى ايكى تعريفه ايله آكلاشيلير . برنجيسى ـ تراز يلرك كفه لرى بوش اولديغى حالده بر حالة تراز ايديلير . اكر بو كفه لرك اولى بر وضعيده توقف ايدرسه مركز ثقلك تام مستقيم اكسه معلق بولنديغى آكلاشيلير . ايكنجيسى ـ تراز يلرك كفه لرندن بريه مساوى بر ـ سم تعريف اولنمق صورتيله توقف ايتديكده دكون ديكر يه اولمق اوزره بر ـ اوچ درجه قدر صاپمه وضع ايديلير . بو حالده حاصل اولان انحراف كوزه چارپان ضوء اولمق صورتيله كزلنيلمك صاحه كى كفه لرده بولنان مواد صوكره كى وضعلرده كزلنيلمك صاحه كفه لر ثقل ايديلير . اكر اوربه صاپمه توقف ايدرسه تراز يلرك ايكى تعريفى دخى وريه صاقلديغى كى تراز يلرى حائز اولان تراز يلرى صحيحدر .

آتيرك ، ليورون سائرلرى نار خلقك دخانلرى ايله ، آك يسيلمك اسلوبى اشكال دخانلرى .

اشياء ريبايى وتعفنه حام و پوريدن حفظ اولنمق مقتضى كورن قاوچوق و غلفه ايله اشكال ايديلمكدر (شكل ٧٥) .

شكل (٧٦ ، ٧٧)

دخانلرك شكل وزنى

مبنى اولورسه اولسون مايعك جريان ايتديكى انبوبك مرتفع وقصير اولمسنه نظر خارجيسى ٣ سانتيمتر (بين الاقل قوترك مقرراتى) دائر باطنيسى ١٢ سانتيمتر اولق وداخلنك سرعت متوسط ايتسليمر (قوده كس) ـ بريه ودخانلرك آغيريلان ٢٠ دانه ماء مقطرك وزنى ٤٠ غرام (تقريبا ٨٨ سانتيغرام) آلمق ، بو شرائطى حائز اولان دخانلرك مقطر متن رياضى (Compte goutte normale) نامى ويريلمكله آدينه نظراً ايله استعمال اولديغى زمان مى حالده بو دخانلرك قياسى ايجاب ايدر .

شكل (٧٨)

Şekil – 6 : "Ameliyat-ı İspençiyariye" başlıklı ikinci bölümden ağırlık ve hacım ölçülerine ilişkin sayfalar. (s. 162, 160, 164 ve 166).

aldığı listede[22] bu kitabın bulunmaması, iki yıl içinde ikinci baskısının yapılmış olmasının inandırıcı görünmemesi ve kitabın Mustafa Nevzat Bey ile birlikte yapılan 1924 baskısının üzerinde "İkinci tab'ı" kaydının olması Özege'nin künyesini verdiği kitabın varlığı konusunda ciddi bir kuşkuya neden olmaktadır.

Şekil – 7 : "Eşkâl i İspençiyariye" başlığını taşıyan üçüncü bölümün başlangıç sayfası (solda) ve bu bölümden bir sayfa (s. 633 ; sağda).

22. "Fen Fakültesi tedris hey'etinin eserleri", ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası*, Sene 8/Sayı 4**, 1395 - 1396 (1932).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— غروس كئول سطرى — ٤٠٠

سفران مبنى علاوه ايلكه « سفارى ملاسا سوى » (Eau de melisse jaune) نامنه بر مستحضر احضار ايديورلردى . ١٩٠٨ تاريخنده بو مستحضر يوقدر .

غاروس كئول سطرى

Alcoolat de glaiou

سفارى مى	٥	غرام
مرسافل	٥	»
قرانفيل	٥	»
جوز بوا	١	»
سنبلات طاتليسى	٢٠	»
فيلفلى سفرانلى	٥	»
٥٠ درجه كئول	٩٠٠٠	»

فيلفلى سفران ، قرنفل ديكر مواد مذكوره وكئول ايله بركلكده بر ايكنجى حام ماريه قوتيدرك و حام بارى گوزلجه قايناتيرلرق كئول چكيلور . بو صدك خلاصه ماءى سوزولديكى وقتده ١٠٠٠ غرام سو علاوه اولونه‌رق موگره حام ماريه تقطير ايله ٤٥٠٠ غرام آلنوب آلينير .

ارصافى : رائق رنگسز بر ماع اولوب جيد سنه‌لرى متحمل اولديغى حالده بوزلاماز .

استعمالى : قاوس آكيريك اخلاطه مستعملر .

[تودەكى ١٩٠٨]

— انكال ليديجاره — ٤٦٦

عرق القصب شروبى

Sirop d'ipécacuanha

عرق القصب خلاصه‌سى	١٠	غرام
٥٠ درجه كئول	٢٠	»
بال مطبخ	٢٤٠	»
پاكى شكر	٦٢٠	»

خلاصه‌دن كثيفه وخفيف برحرارتده تسخين انكله حل وماء مقطر شكر ايله برارر برقاچه قوتيدن شكرك انحلالنه دكين حامياريده تسخين وشروبى متاعه بركاغدن سوزيلير . (تودەكى ١٨٨٤)

عرق القصب خلاصه‌سى	١٠	غرام
٥٠ درجه كئول	٢٠	»
بسيط شروب	١٠٠٠	»

كثيفه برحرارتده خلاصه كئولده حل ، حاصل شروبه خلاصه وشروب ١٠٠٠ غرام قالنجيه قدر تسخين ايديلير

(تودەكى ١٩٠٨) .

هر ايكى شروبك ٢٠ غرامنده ٠,٢٠ سانتيغرام عرق القصب خلاصه‌سى بولونور .

نوت : بيلاناتى بروكل لوفرسنك Sirupus Ipecacuanhae نامنه قبول ايديلن شروبى ذاتاً تودەكنك عرق القصب شروبنه قياس ايتمليدر . زيرا بيلاناتى لوفرسنك ايديكى شروب ١٠٠ده ١٠ تسخمه عرق القصب سيميه احتوا ايتمكدەدر .

— انكال ليديجاره — ٤٧٧

قه قه شروبى

Sirop de calisaya

٢ درهم قرمزى قه قه سفوق (قه قه تورو ٢٦)	٦٠٠	غرام
٥٠ درجه كئول	١٥٠٠	»
پاكى شكر	١٠٠٠	»
بال مطبخ	حصارگل	

قه قه سفوق حل بالجمله آلنده اول امرده كئول وسوزاراً سو ايله سائله ايديلرك ١٠٠٠ غرام ماع آلنور ، بو ماع حامياريده تقطير اولنه‌رق ٤٥٠ غرام كئول اخذ وغرق ايديلير . بقيه قهوه اينكن سوگره بر قاب دولوسنه موضوع پارچه‌لانمش شكر اوزرينه ترشيح و ١٥٢٥ غرام شروب الده اتلمه حامياريده تثقيف برمرتبه تسخين ايديلير .

انيو شروب نسبر قرمزى رنگده وقدحك قعرنده

(تودەكى ١٩٠٨)

فلوروفوسفوريت فالسيوم شروبى

Sirop chlorhydrophosphate de chaux

ثانى الاتاس فوسفوريد كلسي	١٢,٥	غرام
حول بابس قره ما [*]	٣٠	»
بال مطبخ	٢١٠	»
پاكى شكر	٩٣٠	»
ليمون عطرى	١٠	»

[*] بابس قره‌ما ٢٩٢ غرام سو ٢٠٣ غرام

Şekil – 8 : "Eşkâl-i İspençiyariye" başlığını taşıyan üçüncü bölümden sayfalar. (s. 399, 400, 466 ve 477).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ممالك مختلفه دستور الادويه‌لرنده مندرج
سيدنام لاودانومى

ترکیبی	فرانسه ۱۹۰۸ مقررات بین الملل	فرانسه ۱۸۸٤ مکمله یونان	المانیا	آوسترپا	بلچیقا	دانیارقه	اسپانیا
آقیون	۱۰	۱۲٫۵	۱۰٫۷۱	۱۰	خلاصه ۵	۱۰	۱۰
صفران	۵	٦٫۲۵	۳٫۵۷	۲	صیغ ۱۵	۲٫۵۰	۵
سیلان دارچینی	زیت طیار ۰٫۱	۰٫۹۵	۰٫۷۱	۰۰۰۰	زیت طیار ۰٫۱	۰٫٦۰	۱۰
قرانفیل	زیت طیار ۰٫۱	۰٫۹۵	۰٫۷۱	۰۰۰۰	اوژه‌نول ۱٫۰	۰٫٦۰	۱
دارچین صویی	۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰	٦۰	۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰	۰۰۰۰
شراب	۰۰۰۰۰۰	غره‌ناش ۱۰۰	۰۰۰۰	۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰	مالاغا ۱۰۰	بیاض ۱۰۰
کتولك درجه‌سی ومقداری	۲۵ : ۱۰۰ غ	۰۰۰۰۰۰	٦۸ : ۵۰ غ	٦۸ : ٤۰ غ	۷۰ : ۷۹۸ غ	۰۰۰۰	۰۰۰۰
صو	۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰	۵۰	۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰	۰۰۰۰

ترکیبی	جامیر متفقه	فینلاند! پیناشان روسیا	بلغارستان رومانیا	ایتالیا	تونك	پورتکیز	اسویچره
آقیون	۱۰	۱۰	۱۰	۱۱٫٤۳	۱۲	خلاصه ۵	۱۰
صفران	۰۰۰۰۰	۳٫۳	۱۰	۰٫۲٦	٤	۳	۳
سیلان دارچینی	۱	۰٫٦٦	۰۰۰۰	۰٫۷۱	۱	۱	۱
قرانفیل	۱	۰٫٦٦	۰۰۰۰	۰٫۷۱	۱	۱	۱
دارچین صویی	۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰	۱۰۰	۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰
شراب	بیاض ۵۰	۰۰۰۰۰	۰۰۰۰	۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰	مادیره ۱۰۰	۰۰۰۰۰
کتولك درجه‌سی ومقداری	۹۰ : ۵۰	٦۸ : ۵۰	٦۰ : ۵۰ غ	٦۰ : ۵۰ غ	۹۰ : ۵۰ غ	۸۵ : ٤۵ غ	۰۰۰۰۰
صو	۰۰۰۰۰	۵۰	۰۰۰۰	۵۰	۵۰	۵۰	۰۰۰۰۰

Şekil – 9 : "Eşkâl-i İspençiyariye" başlığını taşıyan üçüncü bölümde "Memalik-i muhtelife düsturü'l-edviyelerinde münderic Sayednam lavdanumu" başlıklı çizelge. (s. 313 - 314). Bu çizelgede çeşitli ülkelerin kodekslerindeki lavdanum terkipleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ligor Bey 1919'dan sonra bütünüyle kimya alanına yönelerek eczacılık öğretimini bırakmıştır. Bu arada kitabın da tükenmesi üzerine Eczacı Mektebi Fenn-i İspençiyarî Muallimi Mustafa Nevzat [Pısak] Bey (1879 – 1968)[23] tarafından gözden geçirilip, güncelleştirilerek ve yeni ekler yapılarak 1340 (1924) yılında ***Fenn-i İspençiyarî*** adı altında ikinci baskısı yapılmıştır.[24] Çeşitli kaynaklarda ve özellikle de Mustafa Nevzat Bey'in biyografilerinde bu kitabın kendisi tarafından yazıldığı belirtilmekle birlikte bu kitap kapağında da açıkça yazıldığı gibi Ligor Bey'in kitabının ikinci baskısıdır. Ligor Bey artık fenn-i ispençiyarî ile ilgilenmediğinden kitabın sürdürülmesini Mustafa Nevzat Bey'e bırakmıştır.

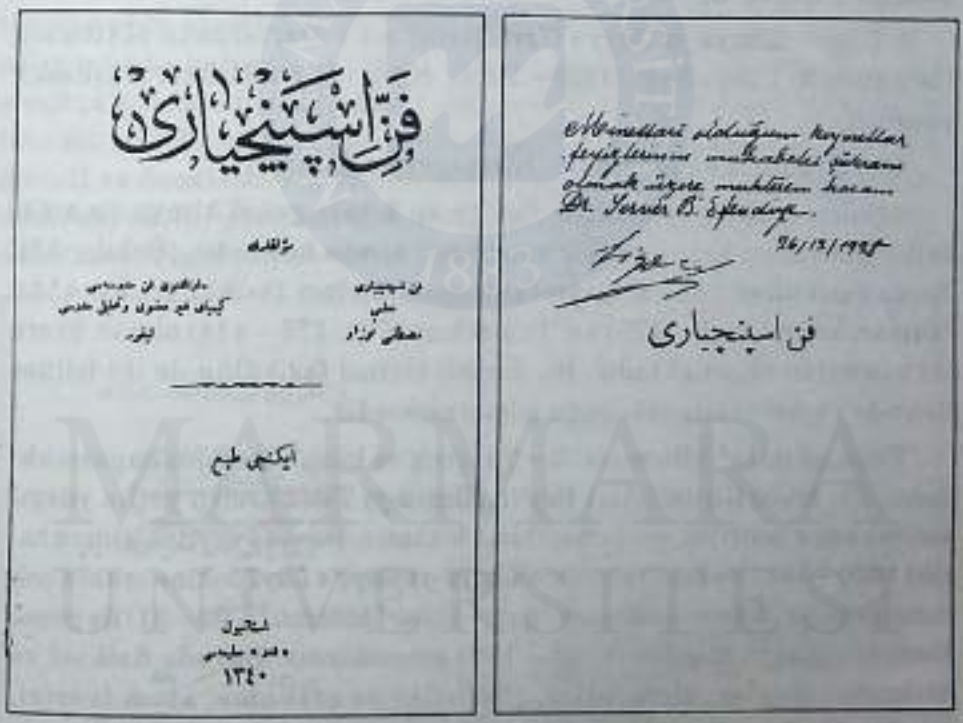
فن اسپنچیاری

فن اسپنچیاری

İkinci tab'

1340

Şekil – 10 : ***Fenn-i İspençiyarî***'nin ikinci baskısının (1924) kapak sayfası (solda) ve Ligor Bey'in ithafı (sağda).

23. Mustafa Nevzat (Pısak) Bey'in biyografisi (Ek – IV) de verilmiştir.

24. Mustafa Nevzat ve Ligor : ***Fenn-i İspençiyarî***. İkinci tab'ı. Kader Matbaası, İstanbul 1340 (1924), 796 s. + 1 levha.

EK - I : KİTAPLAR

Kimya-yı Gayr-ı Uzvî
(Anorganik Kimya)

1. Ligor : ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî-i Tıbbî***. 1913.

Muhtemelen Şam'da ve taşbaskısı yoluyla çoğaltılmış olan bu ders notlarının basım tarihi Baytop tarafından 1330 (1914) olarak verilmektedir.[25] Bununla birlikte, Ligor Bey'in listesindeki 1913 tarihinin doğru olması gerekir.[26] Kitabın adındaki "Tıbbî" nitelemesi bu kitabın tıbbiyede okutulmasından kaynaklanmaktadır. Bu kitap daha sonra genişletilerek 1336 - 1337 (1920 - 1921) dera yılında kimyagerler için birinci cildi ametaller ve ikinci cildi de metallere ilişkin olarak iki cild halinde yayınlanmıştır.

2. Ligor : ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî***. İkinci tab'ı. Darülfünun Matbaası, [İstanbul] R. 1336 – 1337 (1920 – 1921), 851 s. (14,5 x 21,0 cm ; taşbaskı; resimli).

"Darülfünun Fen Medresesi Kimyagerler Zümresi".

"Müderris Kimyager Ligor Bey"in bu kitabı genel kimya ve ametaller kimyasını kapsayan bir anorganik kimya kitabıdır. (Şekil – 11). Kitap fasiküller halinde yayınlanmıştır. Birinci fasikül (s. 1 – 414), "Birinci kısım" (s. 1 – 175) ve "İkinci kısım" (s. 176 – 414) olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bu durum birinci fasikülün de iki bölüm halinde yayınlanmış olduğunu göstermektedir.

"Fenn-i kimya" bölümü (s. 3 – 28) giriş ve kimya tarihini kapsamaktadır. Bu kitap Kırımlı Aziz Bey'in ***Kimya-yı Tıbbî***sinden yarım yüzyıl sonra kimya tarihine yer veren ikinci kitaptır. Burada verilen kimya tarihi 1920 – 1921'de basılmış olan ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî***dekine oranla çok daha geniştir. Bunun ardından "Esîr - Ether" bölümü (s. 29 – 31) ile genel kimyaya ilişkin bilgiler (s. 32 – 139) gelmektedir. Burada fiziksel ve kimyasal olaylar, elementler, çözeltiler ve çözünme, atom teorisi, kimyasal birleşme yasaları, atom ve molekül ağırlıkları ile bunların tayini, atom ve moleküllerin gerçek kütleleri, atom ve moleküllerin varlıklarının kanıtı, kimyasal adlandırma, endotermik ve eksotermik reaksiyonlar, elementlerin sınıflandırılması gibi konular ele alınmıştır.

25. Turhan Baytop : "Eczacı hocalar", ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1966***, İstanbul 1966, s. 61.
26. "Fen Fakültesi tedris hey'etinin eserleri", ***İ.D. Fen Fakültesi Mecmuası***, Sene 8/Sayı 4, 1395 (1932).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu genel girişin ardından hidrojen ve helyum (s. 140 – 161), halojenler (s. 161 – 243), oksijen ve ametallerin oksitleri (s. 243 – 319), kükürt, selen ve tellür (s. 319 – 414) oldukça kapsamlı bir biçimde incelenmiştir.

İkinci fasikül "Kimya-yı Gayr-ı Uzvî - İkinci Fasikül" yazan bir kapak sayfası ile başlayıp (s. 417) "İkinci Fasikülün Nihayeti" ibaresi ile (s. 851) bitmektedir. Bu fasikülün başlangıcında (s. 418 – 534) disosiyasyon, reaksiyon hızları, kütlelerin etkimesi yasası, iyon nazariyesi, elektrolitik disosiyasyon, elektrolitler, iyonlaşma derecesi, yükseltgenme ve indirgenme, çökme ve çözünürlük çarpımı, hidroliz, termokimya ve kimyasal ilgi konularına yer verilmiştir. Bunun ardından üç ve beş değerlikli ametallerin incelenmesine geçilmiş (s. 535 – 766) ve burada sırasıyla azot ve asal gazlar, fosfor, arsenik, antimon ve bor ele alınmıştır. Daha sonra dört değerlikli ametallerin incelenmesine geçilmiş (s. 767 – 835) ve karbon ile silisyum kimyası oldukça kapsamlı bir biçimde verilmiştir. Kitabın sonuna "Kolloidler" bölümü (s. 835 – 850) eklenmiştir. (Şekil – 12, 13, 14 ve 15). Kitapta formül ve denklemlerin yazımında Latin harfli semboller kullanılmış, atom sayılarını gösteren indisler altta yazılmış, terimlerin ve madde adlarının Fransızcaları verilmiştir.

Şekil – 11 : *Kimya-yı Gayr-ı Uzvî*'nin (1920 - 1921) kapak sayfası (solda) ve başlangıç sayfası (sağda).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 12 : "Müvellidü'l-ma" yani hidrojene ilişkin bölümün başlangıcı. (s. 140).

Şekil – 13 : Fosfor elde edilmesi. (s. 650).

Şekil – 14 : Kimyasal reaksiyonların kinetiğine ilişkin bölümden bir sayfa (s. 439).

Şekil – 15 : Amonyak ile ilgili bölümden bir sayfa. (s. 576).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Ligor : ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî - Maadin Kısmı.*** Darülfünun Matbaası, [İstanbul] R. 1336 – 1337 (1920 – 1921), 647 s. + 1 levha. (14,5 x 21,0 cm ; taşbaskısı).

"Darülfünun Fen Medresesi Kimyagerler Zümresi"

"Müderris Kimyager Ligor Bey"in bu kitabı metal kimyasına ilişkindir. (Şekil – 16). Önce bir değerlikli (monovalant) ve arkasından iki değerlikli (bivalant) metaller yani alkali ve toprak alkali metalları incelendikten sonra radyum ve radyoaktivite konusuna (s. 213 – 252) geçilmiştir. Bu bölümde radyoaktivitenin tarihçesi ve bozunma dizileri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Diğer metallerin incelenmesinden sonra periyodik çizelge ele alınmıştır. (s. 440 – 466). Burada da periyodik çizelgenin tarihsel gelişmesi üzerinde durulmuş ve ek bir levha biçiminde atom hacımlarının atom ağırlıklarına karşı değişiminin grafiği verilmiştir. Periyodik çizelgeye geniş oranda yer verilmiş olmakla birlikte metallerin incelenmesindeki sırada periyodik çizelge yerine geleneksel sınıflandırma göz önüne alınmıştır. (Şekil – 17, 18 ve 19).

Şekil – 16 : *Kim-yı Gayr-ı Uzvî - Maadin Kısmı* adlı kitabın (1920 – 1921) kapak sayfası (solda) ve potasyum karbonata ilişkin bölümünün (s. 71) başlangıcı (sağda).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

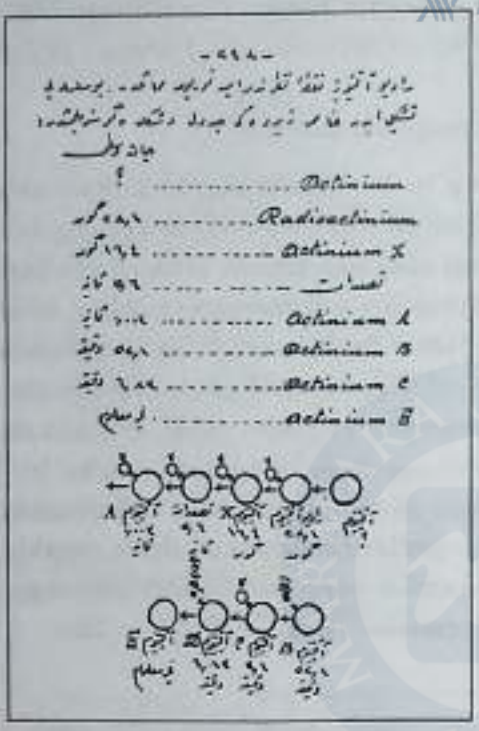

Şekil – 17 : Aktinyumun bozunma dizisi. (s. 248).

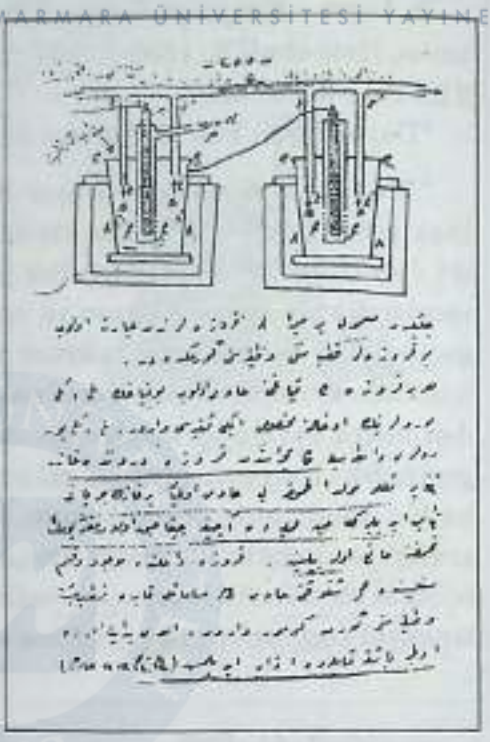

Şekil – 18 : Elektroliz yoluyla magnezyum elde edilmesi. (s. 255).

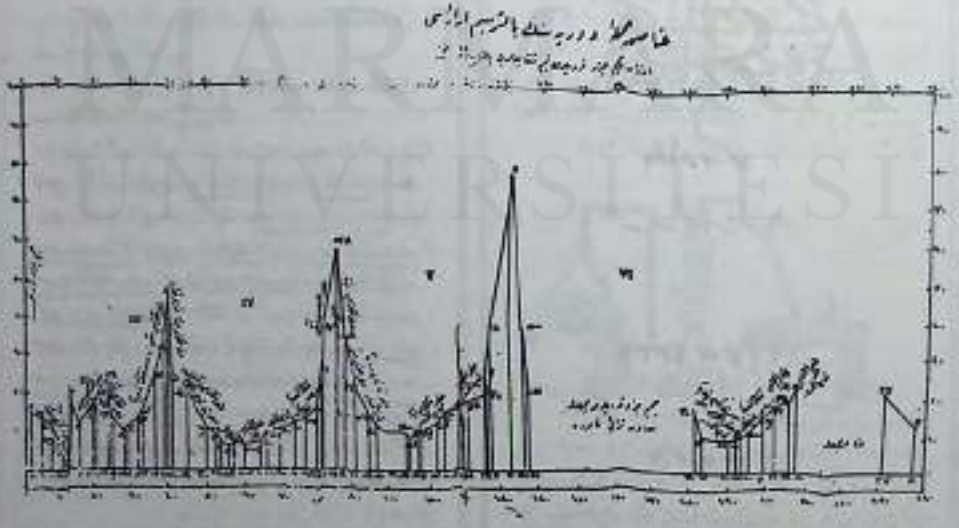

Şekil – 19 : Atom hacımlarının atom ağırlıklarına karşı değişiminin grafiği.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4. Ligor : ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî***. Üçüncü baskı. (1924).

Bu kitap 1920 – 1921 ders yılında yayınlanmış iki cildin tek bir cilt olarak yapılmış üçüncü baskısı olmalıdır.

5. Ligor : ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî Dersleri***. (Fizik, Kimya, Tabakat [F.K.T.] Tasdiknamesi Tâliblerine Mahsus). Marifet Matbaası, İstanbul R. 1340 (1924), 536 s. (14,5 x 21 cm ; resimli).

"Darülfünun Fen Medresesi Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Tahlilî Müderrisi Ligor" Bey'in bu kitabı kimyagerlik bölümü dışındaki Fen Fakültesi öğrencilerinin kimya dersleri için hazırlanmıştır. (Şekil – 20 ve 21). Elimizdeki üç listede de (Çizelge – 1) bu kitabın basım tarihinin 1927 olarak yazılmış olması bu kitabın bir ikinci baskısının yapılmış olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, elimizdeki nushadaki ithafın Latin harfleri ile yazılmış olması ve bunun basım tarihinin de 1340 (1924) olması ikinci baskının yapılmış olma olasılığını ortadan kaldırmaktadır. 1928 veya daha sonraki yıllarda hediye edilen bir kitabın 1924 baskısı değil 1927 baskısı olması gerekirdi.

Kitap, "Fenn-i kimya, fünûn-ı hakikiyenin esasını teşkil eder" cümlesi ile başlar. Kitabın başında "Fennin gayesi ve kimyanın tarihçesi" başlığı altında (s. 3 – 47) bilimin amacı açıklanıp kimyanın tanımı yapıldıktan sonra kimyanın tarihsel gelişimi oldukça kapsamlı bir biçimde verilir, "Kimya, elkimya, simya" başlığı altında (s. 47 – 50) bunlar arasındaki farklar açıklanır ve "Bizde kimya" başlığı altında (s. 50 – 54) Türkiye'de kimyanın gelişimi anlatılır.

Bu tarihsel girişin ardından genel kimyaya ilişkin konular ele alınır ve bu bölümde "Rumûzât-ı kimyeviye" başlığı altında (s. 82 – 84) kimyasal semboller anlatılır. Burada kimyasal sembollerin ortaya çıkışının tarihçesi verilir, Dalton'un kimyasal sembollerinden söz edilir ve Berzelius'un sembol sistemi açıklanır. Daha sonra bir elementler çizelgesi verilir (s. 127 – 130). Bu çizelgede elementler alfabetik olarak dizilmiş, Fransızca ve Türkçe adları, Latin harfli sembolleri, O = 16 ve H = 1 alınarak saptanan atom ağırlıkları verilmiştir.

Elementlerin sınıflandırılması konusu "Anâsırın tasnifi" başlığı altında (s. 161 – 164) verilir. Burada, "Anâsırın tasnifi meselesi gayetle mühimdir. Muhtelif tasnifler meyanında en fennî olanı "Mendeleyef"

(Mendéléeff) in tasnifidir. Bu usülden ileride bahs edilecektir" denildikten sonra "Şimdilik - kimyanın mütaleasını teshil maksadile - anâsırı şibh-i maadin ve maadin olarak iki kısma taksim ve şibh-i maadinin tasnifi hususunda Fransız kimyagerlerinden Duma'nın[27] tasnifini esas ittihaz edeceğiz" denilmektedir. Bunun ardından Dumas'nın ametalleri 1827'de genel özelliklerine göre beş gruba ayırdığını fakat burada kendisinin bunları beş yerine altı gruba ayırarak inceleyeceğini belirtir[28].

Şekil – 20 : ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî Dersleri***'nin (1924) yazarın ithafı bulunan kapak sayfası (solda) ve "Avogadro kanunu"na ilişkin bölümünden bir sayfa (s. 118 ; sağda).

27. Kitabın genel kimya ile ametaller kimyasına ilişkin birinci cildi yayınlanmıştır. Burada Ligor Bey, Vasil Naum'un geleneğini sürdürerek elementlerin periyodik sisteme göre sınıflandırılmasının yalnız metaller için geçerli olduğunu varsayarak bu sınıflandırmadan metaller incelenirken söz edileceğini belirtmekte ve ametalleri klasik biçimde sınıflandırarak incelemektedir.

28. Jean Babtiste André Dumas (1800 – 1884).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

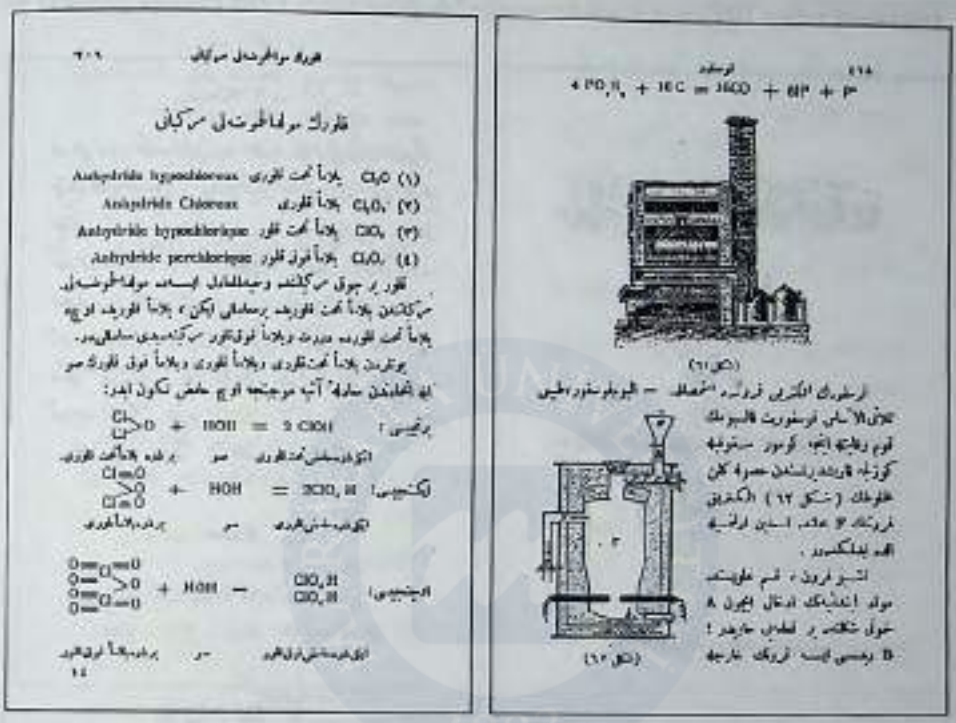

Şekil – 21 : ***Kimya-yı Gayr-ı Uzvî Dersleri***'nden (1924) iki sayfa. Solda "Klorun müvellidü'l-humuzalı mürekkebatı" yani klorun oksijenli bileşikleri (s. 209) ve sağda elementel fosforun elde edilmesi. (s. 418).

Kimya-yı Tahlilî
(Analitik Kimya)

6. Ligor : ***Kimya-yı Tahlilî-i Tıbbî.*** (1914).

Muhtemelen Şam'da ve taşbaskısı ile çoğaltılmış ders notlarıdır.

7. Ligor : ***Kimya-yı Tahlilî - Keyfî Kısım.*** Darülfünun Matbaası, İstanbul R. 1340 (1924), 1042 s. (14,5 x 21,0 cm ; taşbaskısı).

"Darülfünun Fen Medresesi Kimya Zümresi"

"Darülfünun Fen Medresesi Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Tahlilî Müderrisi Ligor" Bey'in bu kitabı kimyagerlik öğrencileri için hazırlanmış kapsamlı bir kalitatif analiz kitabıdır. (Şekil – 22 ve 23).

8. Ligor : ***Kimya-yı Tahlilî.*** (P.C.N. için) (1924).

Bu kitap Fen Fakültesi'nin kimyagerlik bölümü dışındaki öğrencileri için hazırlanmış bir analitik kimya kitabı olmalıdır. Muhtemelen taşbaskısı yöntemi ile çoğaltılmış olan bu kitabın basım tarihi için Bay-

top tarafından 1927 verilmekte ise de[29] doğrusunun 1924 olması gerekir.[30]

Şekil – 22 : *Kimya-yı Tahlilî - Keyfî Kısım* adlı kitabın (1924) başlangıç (solda) ve son (sağda) sayfaları.

9. Ligor : ***Kimya-yı Tahlilî - Keyfî Kısım***. İkinci tab'ı. Darülfünun Matbaası, İstanbul 1926, 464 s. + 3 levha. (14,5 x 21 cm ; taşbaskısı ; resimli).

"Darülfünun Fen Medresesi kimya Zümresi"

"Darülfünun Fen Medresesi Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Tahlilî Müderrisi Ligor" Bey'in bu kitabı fasiküller biçiminde basılmıştır. Bu nedenle tam bir nüshası bulunmayıp Millî Kütüphane'deki nüsha [M.K. 1946 A(T) 438] 338 sayfa ve Seyfettin Özege Koleksiyonu'ndaki nüsha da (A.Ü. S. Özege Kol. 7598] 464 sayfadır.[31] (Şekil – 24).

29. Turhan Baytop : "Eczacı hocalar", ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1966***, İstanbul 1966, 61.
30. "Fen Fakültesi tedris hey'etinin eserleri", ***İ.D. Fen Fakültesi Mecmuası***, Sene 8/Sayı 4, 1395 (1932).
31. Ekmeleddin İhsanoğlu : ***Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası (Basmalar/1830 - 1928)***, İstanbul 1985, s. 116.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 23 : *Kimya-yı Tahlilî - Keyfî Kısım*'dan (1924) iki sayfa. (Solda s. 30 ve sağda s. 602).

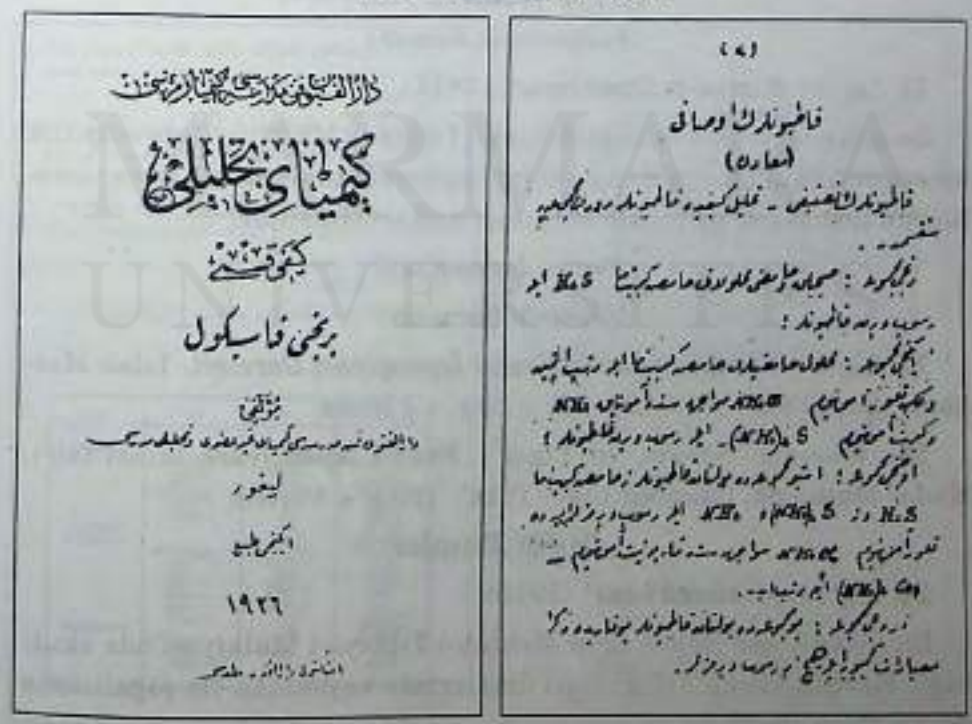

Şekil – 24 : *Kimya-yı Tahlilî - Keyfî Kısım*'ın ikinci baskısının (1926) kapak sayfası (solda) ve "Katyonların evsafı" bölümünün başlangıç sayfası (s. 3 , sağda).

10. Ligor : ***Kimya-yı Tahlilî***. Birinci cild. ***Tahlil-i Keyfî***. Birinci fasikül. Üçüncü tab'ı. Şirket-i Mürettibiye Matbaası. İstanbul 1928, 338 s. + 3 renkli levha. (17 x 25 cm, resimli).

"İstanbul Darülfununu Fen Fakültesi Neşriyatından"

"Darülfünun Fen Fakültesi Kimya-yı Gayr-ı Uzvî ve Tahlilî Müderrisi Ligor" Bey'in Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş sırasında yayınlanmış olan bu kitabında kütlelerin etkimesi yasası ilk kez ayrıntılı bir biçimde açıklanmış (s. 23) ve kullanılmıştır. Gene ilk kez koordinasyon bileşiklerinin oluşumu ve formüllendirilmesi açıklanmıştır (s. 34 – 37). "Tahlil-i tayfî" başlığı altında (s. 126 – 142) spektroskop ve spektral analizden çok ayrıntılı bir biçimde söz edilmiş, spektrumların fotoğraflarının çekilmesi üzerinde durulmuş ve çeşitli elementlerin emisyon spektrumlarına ilişkin üç tane renkli levha verilmiştir. Kitabın en önemli yanı Türkiye'de ilk kez reaksiyonlar için iyon denklemlerinin kullanılmış olmasıdır. Özellikle kalitatif analiz kitaplarında kullanılan bir yazım biçimi Türkiye'de ilk kez kullanılarak reaksiyon denklemleri yazılırken göz önüne alınan ana reaksiyon ürünün formülü koyu olarak (bold) yazılmıştır. Sonuç olarak, bu kitap dönemindeki analitik kimya bilgisini ve kavramlarını çok yakından izleyen ve iyi bir biçimde aktaran bir kitaptır. (Şekil – 25 ve 26).

Kimya-yı İspençiyarî
(Farmasötik Kimya)

11. Ligor : ***Kimya-yı İspençiyarî***. (1914).

Bu kitap Ligor Bey'in Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nde eczacılık öğrencilerine okuttuğu Kimya-yı İspençiyarî (Farmasötik Kimya) derslerinin taşbaskısı ile çoğaltılmış ders notları olmalıdır.

Fenn-i İspençiyarî
(Galenik Farmasi)

12. Ligor : ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri***. Islah Matbaası, Şam 1326 (1910), 2 + 661 + 26 s. + 1 levha.

13. Mustafa Nevzat ve Ligor : ***Fenn-i İspençiyarî***. İkinci tab'ı, Kader Matbaası, İstanbul 1340 (1924), 796 s. + 1 levha.

Çeşitli Kitaplar

14. Ligor : ***Mebhasü'l-ma'***. (1915).

Bu kitap Ligor Bey'in Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nde okuttuğu Mebhasü'l-ma' (Hidroloji) derslerinin taşbaskısı ile çoğaltılmış ders notları olmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 25 : ***Kimya-yı Tahlilî - Tahlil-i Keyfî***'nin (1928) Latin harfli dış ve Arap harfli iç kapağı.

Şekil – 26 : ***Kimya-yı Tahlilî - Tahlil-i Keyfî***'de kütlelerin etkimesi yasası (s. 23 ; sol üstte), kompleks bileşikler (s. 34 ; sol altta) ve iyonik denklem örnekleri (s. 226 ; sağda).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

15. Cevat Mazhar ve Ligor : ***Berthelot'nun Hayatı ve Mesai-i İlmiyesi.*** (1927).

Müderris Cevat Mazhar Bey ile Ligor Bey'in bu kitabı Fransız kimyacı Marcellin Berthelot (1827 – 1907) nun yaşamı ve bilimsel çalışmaları üzerinedir. Berthelot'nun doğumunun yüzüncü yıldönümü nedeniyle yayınlandığı düşünülürse basım yılı için Baytop'un verdiği 1930 tarihinin yanlış olması gerekir.[32]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

32. Turhan Baytop : "Eczacı hocalar", ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1966***. İstanbul 1966, s. 61.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EK – II : MAKALELER

1. Ligor Bey : İdrofil gaz ve pamukların beyazlatılması hakkında etüt. (1918).[33]

2. Ligor Bey : Linyit kömürlerinin ıslahı hakkında etüt. (1918).[33]

Bu çalışma Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan maden kömürü sıkıntısı nedeniyle linyit kömürü kullanımının gündeme gelmesi üzerine yapılmış olmalıdır.[34]

3a. Ligor Bey et M. Faillebin : Sur une réaction de la résorcine et un nouvel indicateur coloré, ***Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Sciences*, 188,** 1679 – 1681 (1929).[35] (Şekil – 27).

3b. ***Chemical Abstracts*, 23,** 4909 (1929).

3c. ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası*, Sene 6/Sayı 4,** 991 – 994 (Haziran - Temmuz - Ağustos 1929). [Aynı makalenin Fransızcasıdır].

Bu çalışmada, Cd^{2+}, Zn^{2+}, Cu^{2+}, Pb^{2+} ve Sn^{2+} gibi katyonların varlığında resorsinin sulu çözeltisine amonyak katıldığında mavi bir bileşiğin oluştuğu, bu reaksiyonun azot atmosferi altında yürümediği, oksijenin gerekli olduğu ve katyonlar tarafından katalizlendiği ortaya konulmuştur. Amonyaksız ortamda asitli çözeltide kırmızı ve pH = 9,18 de yeşil olan ikinci bir renkli bileşiğin oluştuğu, ortama amonyak katıldığı zaman asitli çözeltide kırmızı ve bazik çözeltide mavi renk alan birinci bileşiğe tersinir olmayan bir biçimde dönüştüğü gösterilmiştir. Renk değişimi sırasında pH = 4,3 – 5,9 arasındaki geçiş rengi menekşedir. Her iki renkli bileşik de sulu çözeltiden amilalkol ile ekstrakte edilerek izole edilmiştir.

---

33. "Fen Fakültesi tedris hey'etinin eserleri", ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası*, Sene 8/Sayı 4**, 1395 (1932). Bu makalelerden başka hiç bir kaynakta söz edilmemekle birlikte adı geçen listede yer almaları varlıklarının kanıtıdır. Bunlar birer küçük risale de olabilir.

34. Emre Dölen : "Haliç'den Karadeniz kıyısına bir demiryolu : Karadeniz Sahra Hattı", ***Kâğıthane - Kemerburgaz - Ağaçlı - Çiftalan Demiryolu (1914 – 1916)***, İstanbul 1999.

35. Bu çalışma Académie des Sciences de France'ın (Fransa Bilimler Akademisi) 3 Haziran 1929 günlü oturumunda bildiri olarak sunulmuştur. Bu makalenin üzerinde Ligor Bey'in ithafı bulunan ayrı baskısını bana armağan eden Dr. Şeref Etker'e teşekkür ederim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İstanbul Sıhhiye müdürü Ali Rıza Beyfendiye
dersin Hürmetlerimle takdim 1-5-930
Ligor

CHIMIE ORGANIQUE. — *Sur une réaction de la résorcine et un nouvel indicateur coloré.* Note (1) de MM. Ligor Bey et M. Faillebin.

La résorcine réagit sur l'ammoniaque en solution aqueuse et en présence de divers cations (cadmium, zinc, cuivre) pour donner une coloration bleue. La coloration ne se produit pas instantanément, la chaleur accélère sa formation. La réaction a lieu aussi si l'on ajoute de l'acétate de plomb ou du chlorure stannique, bien que, dans ces conditions, les hydrates précipitent. Ces derniers faits laissent penser que la réaction est très sensible à certains cations vu la faible solubilité des hydrates de plomb et d'étain; elle a en effet été utilisée dans le cas du zinc par M. Campo del Cerdan dans un but analytique (*Ann. Chim. anal. appl.*, 14, p. 203-206, Madrid; *Chem. Zentralb.*, 2, 1909, p. 474).

Ces réactions nous ayant paru présenter beaucoup de points obscurs, nous en avons entrepris l'étude à un point de vue général, et nous résumons ici les résultats préliminaires essentiels auxquels nous sommes parvenus.

Les réactions en présence des différents cations étant identiques en première approximation, comme nous le verrons, nous exposerons les résultats pour l'une d'entre elles, par exemple pour celle qui se produit en présence de zinc.

1° La réaction est une oxydation; en effet, la coloration bleue ne se produit pas si l'on maintient la matière dans un courant d'azote;

2° Le cation joue le rôle de catalyseur d'oxydation, car les colorants qui prennent naissance à l'aide des différents cations sont les mêmes;

3° La coloration bleue observée est due à une combinaison peu solide d'une matière colorante, au sens habituel du terme, avec une ou plusieurs matières présentes dans la solution (sans doute le cation et peut-être est-ce une laque);

4° La matière colorante ci-dessus, lorsqu'elle est isolée, se transforme irréversiblement, en solution ammoniacale, en une autre matière colorante bleue.

(1) Séance du 3 juin 1929.

Şekil – 27 : Makale - 3a'nın Ligor Bey tarafından Ali Rıza (Atasoy)'a imzalanmış ayrı baskısı.

4a. Ligor Bey et M. Faillebin : Sur une réaction analytique du plomb, ***Bulletin de la Société Chimique de France***, [4], **47**, 225 – 226 (1930).[36]

4b. ***Chemical Abstracts***, **24**, 2397 (1930).

36. Bu çalışma Société Chimique de France'ın (Fransa Kimya Cemiyeti) 20 Kasım 1929 günlü toplantısında bildiri olarak sunulmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4c. ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası*, Sene 7/Sayı 3 - 4**, 1168 – 1169 (Birinci kânun 1931). [Aynı makalenin Fransızcasıdır). (Şekil – 28).

4d. Ligor (Müderris) ve M. Faillebin (Müderris) : Kurşunun tahlilî bir taamülüne dair, ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası*, Sene 7/Sayı 3 - 4**, 1115 – 1116 (Birinci kânun 1931). [Aynı makalenin Türkçesidir]. (Şekil – 29).

Bu çalışmada kurşunun varlığının resorsin ile belirtilmesine ilişkin bir yöntem geliştirilmiştir. Bu yönteme göre, 5 mL 0,75 M amonyak çözeltisine biraz kurşun tuzu katılıp arasıra karıştırılarak bir kaç dakika bekletilir. Daha sonra bunun üzerine 5 mL % 5 lik resorsin çözeltisi katılarak çalkalanır. Kurşun konsantrasyonuna bağlı olarak uzunca bir süre sonra mavi bir renk ortaya çıkar. Bu yöntemle $BaSO_4$ çökeltisi içinde 1/1000 oranında bulunan $PbSO_4$ belirlenebilir. Yöntemin kötü yanı renk oluşumunun yavaş olması ve koşullara göre renk tonunun değişmesidir.

ESTWT (XI *Bulletin de la Société chimique de France* 4e série, t. 43, p. 325; 1928).

N° 27. — Sur une réaction analytique du plomb; par LIGOR BEY et M. FAILLEBIN.

(20.11.1928).

Dans un autre recueil (*C. R.*, 186, 1679) nous avons précisé succinctement nos résultats originaux concernant l'action de la résorcine sur l'ammoniaque en présence de divers cations. Nous décrivons décrire ici une application de la réaction précédente à la recherche analytique du plomb.

Les réactions sensibles du plomb sont: celles du chromate, du phosphate,de sulfure qui donnent un précipité, le 1er étant le plus sensible. Puis une réaction colorée a été décrite par Trillat (*C. R.*, 136, 1205) on traitement le composé de Pb en persavoie que l'on fait agir sur le thiosalicylaldéhydodiphénylméthane, il se produit une coloration bleue.

La nouvelle réaction colorée du plomb que nous indiquons est la suivante. On prépare une solution de résorcine à 5%, et une solution contenant 5 cc. d'ammoniaque concentrée usuelle dans 100 cc. d'eau. A 5 cc. de la solution ammoniacale on ajoute le composé de plomb et l'on abandonne quelques minutes en agitant de temps en temps. On ajoute alors 5 cc. de la solution de résorcine ; il se produit une coloration bleue. Cela n'est pas instantané ; par exemple s'il y a dans le liquide 0gr,001 d'acétate de plomb la coloration est bleue nette au bout de 19 minutes. Avec 0gr,0003 d'acétate de plomb cela demande 1 h. 1/2; la concentration du cation Pb dans la solution est alors 0gr,03 par litre c'est la limite inférieure de sensibilité. Pour ces grandes dilutions il est utile de comparer les teintes à celles d'un témoin dans lequel il n'y a pas de plomb; on peut alors constater la présence de quantités

Şekil – 28 : Makale - 4c'nin başlangıç sayfası.

KURŞUNUN TAHLİLİ BİR TAAMÜLÜNE DAİR [1]

Bazı resorsin mahlûl karışımları ammoniyağa tesiri ile vukua gelen renkler hakkında orijinal neticeleri Fransız Fen Akademisine arz etmiş idik[2].

Burada yeniden mahlûlü kurşunun tahlili tahrirlerinde ki tahlilcilere bahsedeceğiz:

Kurşunun cüzi miktarı tesbiti için [illegible] vardır. Bunların en hassası kromatı olanlar. Bunları müteakiben sülfür ihtiva eden tuzlarının [illegible] vardır [3]. Bu tuzlar Kurşun tuzlarının [illegible] tesiri ile mavi bir renk hasıl olduğunu [illegible] göstermiştir.

Kurşun için tesbiti müşkül yeni renkli tepkimeler:

Bir miktar 5% resorsin mahlûlü diğer miktarı da 100 cm³, suda 5 gram kuvvetli amonyak ihtiva eden mahlûl yapılır. 5 cm³ amonyak mahlûlü üzerine kurşun mürekkebi ilâve ve arasıra karıştırmak şartile bir kaç dakika [illegible] bırakılır, bunu 5 cm³ resorsin mahlûlü ilâve edildiği zaman mavi bir renk hâsıl olur. Renginin tecellüsü sür'atli değildir, temelli:

Eğer tecrübe 0gr,001 kurşun asetat ihtiva ediyor mavi renk 19 dakika sonunda hâsıl olur. 0gr,0003 kurşun asetat ile mavi renk 1 saat ½ de hâsıl olur. 1% kurşunun bu tesbitindeki tahlil kuvveti ilâvesinde 0gr,03 olup bu miktar

[1] Bu tezkere 20.11.1928 de "Société chimique de France" a tevdi edilmiş [illegible] "Bulletin de la Société chimique" de [illegible] 325, 1928 de neşredilmiştir.

[2] C. r. 186, 1679.

[3] C. r. 136, 1205.

Şekil – 29 : Makale - 4d'nin başlangıç sayfası.

5a. Ligor Bey : Nouvelles applications analytiques de la réaction de l'ammoniaque sur la résorcine et présense de cations, ***Bulletin de la Société Chimique de France***, [4], **47**, 1192 – 1193 (1930).[37]

5b. ***Chemical Abstracts***, **25**, 1761 (1931).

5c. ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası***, **Sene 7/Sayı 3 - 4**, 1170 – 1172 (Birinci kânun 1931). [Aynı makalenin Fransızcasıdır]. (Şekil – 30).

5d. Ligor (Müderris) : Katyonlar müvacehesinde amonyağın rezorsin üzerine tesiri ile vaki olan taamülün yeni tahlilî tatbikatı, ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası***, **Sene 7/Sayı 3 - 4**, s. 1117 – 1119 (Birinci kânun 1931). [Aynı makalenin Türkçesidir]. (Şekil – 31).

Bu çalışmada, resorsinin amonyaklı ortamda kadmiyum ve kalay katyonları ile verdiği reaksiyonlar incelenerek bir belirtme yöntemi geliştirilmiş ve başka katyonların girişimleri tartışılmıştır. Geliştirilen yönteme göre, resorsinin eterli çözeltisine oluşan çökeli çözününceye kadar % 5 lik amonyak çözeltisi katılır ve bunun üzerine dikkatle bir kadminyum tuzu çözeltisi konulduğunda 26 dakika içinde iki katman arasında mavi bir halka oluşur. Belirleme sınırı % 0,0011 $CdSO_4.2H_2O$ dur. Kalay, önce elementel brom ile Sn(IV) basamağına yükseltgenir ve bunun üzerine 2 – 3 mL % 5 lik sulu resorsin çözeltisi katılır. Oluşan $Sn(OH)_4$ çökeltisi 2 – 20 dakika içinde mavi bir renk alır. Belirtme sınırı % 0,0015 $SnCl_2 . 2H_2O$ dur ve reaksiyon kalay yanında bunun 400 katı antimon bulunması durumunda etkilenmez.

37. Bu çalışma Société Chimique de France'ın 21 Temmuz 1930 günlü toplantısında bildiri olarak sunulmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EXTRAIT DU *Bulletin de la Société chimique de France*, 4e série, t. 47, p. 1192; 1930.

N° 88. — **Nouvelles applications analytiques de la réaction de l'ammoniaque sur la résorcine en présence de cations;** par LIGOR BEY.

(21.7.1930)

La réaction que donne la résorcine en présence de divers cations (1) et que j'ai déjà utilisée (2) pour caractériser de faibles traces de phénols m'a conduit à proposer quelques simplifications dans la marche classique de l'analyse qualitative, apportant ainsi une contribution à la recherche rapide d'ions nouveaux au moyen de réactifs organiques (3).

Je rappellerai que seuls les cations Zinc, Cadmium, Cuivre, Etain et Plomb donnent en solution ammoniacale avec la résorcine une coloration qui, en l'espace de quelques minutes à plusieurs heures, suivant la concentration, varie du jaune au brun caractéristique.

Deux autres auteurs en ont décrit l'application à la recherche du zinc et du cadmium (4 et 5). Je n'étudierai dans ici que les cas du cadmium et de l'étain.

(1) LIGOR BEY et M. FAILLEBIN, C. R., 1929, t. 188, p. 1078.

(2) Voir publications avec M. FAILLEBIN; LIGOR BEY et ALPAULLEBIN, Bull. Soc. Chim. (4), 1929, t. 45, p. 325.

(3) Voir notamment G. DUTOIT, Mém. 1928, Mém. 1929, t. 17, p. 713-730.

(4) CASIMIR LEO, GERMAIN, Ann. Chim. anal. appl., t. 11, p. 300-306; Pharm. Chem. Zentralb., L. 1909, p. 451.

(5) Adam HAVINGHORST, Pharm. Z. f. Russland, t. 38, p. 80-85 – Rev., Zentralbl., 1899, t. 2, p. 990.

KATYONLAR MÜVACEHESİNDE AMONYAGIN RESORSİN ÜZERİNE TESİRİ İLE VAKİ OLAN TAAMÜLÜN YENİ TAHLİLİ TATBİKATI [1]

Rezorsinin muhtelif katyonlar ile verdiği[2] ve kuvvetsiz asil miktarlarını hazırlıklara mümkün için kullandığım tasavvi[3] keyfi tahlilin klasik usulünde bazı sadeleştirmeler tatbik etmeğe ve bu suretle umumi iyonların yeni reaktifler ile seri bir surette tahririni kolaylaştırmağa muvaffak olmuş bazı imale ediyorum[4].

Amonyaklı muhitinde rezorsin ile beraber ekseriyetle göre bir kaç dakikadan bir çok saatlik bir müddet zarfında sarı dan kırmızımtırak sarıya kadar tahavvül eden bir renk ita eden katyonlardan yalnız Tâyin, Kadmiyum, Bakır, Kalay ve Kurşun katyonları olduğunu dair [illegible]

Diğer iki müellifçe bu hassa[4] ihraz [illegible]

[1] Bir mektup 2-7 Haziran Sanayi şubesinde okunmuş. Bu Fransızca tercümesi yakında Fransa'da Kimya Cemiyetinin Bülteninde çıkacaktır. Bu münasebetle bu konuda yapılmış ve yapılacak olan neşriyatın listesini de ekliyorum.

[2] Ligor bey ve M. Faillebin, C. R. 1929, t. 188, p. 1078.

[3] M. Faillebin ile müştereken: Ligor bey ve M. Faillebin, Bull. Soc. Chim. (4) 1929, t. 45, p. 325.

[4] Antimuan, Gümüş ve Civa için bakınız, Mem. Chim. Acta, 1929, t. 13, p. 713-730.

Şekil – 30 : Makale - 5c'nin başlangıç sayfası.

Şekil – 31 : Makale - 5d'nin başlangıç sayfası.

6. Faillebin (Strasbourg Darülfünunu Müderrislerinden), Cevat Mazhar (Sınaî-i Uzvî ve Hayatî Kimya Müderrisi), Ligor (Gayr-ı Uzvî ve Tahlilî Kimya Müderrisi) ve İlhami [Cıvaoğlu] (Şimifizik ve Elektroşimi Müderris Muavini, Muallim) : Yalova kaplıca sularının tetkiki, ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası*, Sene 8/Sayı 1**, 1173 – 1211 (Haziran 1931).[38]

Yalova kaplıcalarının su kaynaklarının analiz edilmesi istenmiş, bunun üzerine 11 Eylül 1929'da yerinde inceleme ve ölçümler yapılarak analiz örnekleri alınmıştır. Suların radyoaktif özellikleri (radon ve toron miktarları), çözünmüş bulunan gazların miktarları, fiziksel ve fizikokimyasal özelllikleri belirlenmiş ve kimyasal analizleri yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarının Collège de France'da "Institut de Climatologie et d'Hydrologie"ye sunulduğu ve bu enstitünün ***An-***

38. Bu makalenin Fransızcası bulunamamış ve ***Chemical Abstracts***'da da adına rastlanmamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nales de l'Institut d'Hydrologie et de Climatologie adlı dergisinde yayınlandığı belirtilmektedir. Bu ölçüm ve analizlerin sonuçları ***Zümrüt Yalova Kaplıcaları*** adlı kitapta da kapsamlı bir biçimde verilmiştir.[39]

7a. Ligor Bey : Sur un perfectionnement de la réaction de Carrobio pour caractériser des traces de résorcine, ***Bulletin de la Société Chimique de France***, [4], **51**, 230 – 233 (1932). (Şekil – 32).

7b. ***Chemical Abstracts***, **26**, 2942 (1932).

7c. Ligor (Müderris) : Eser halinde rezorsinin karakterize edilmesi hakkında "Carrobio" taamülünün tekâmülü, ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası***, **Sene 9/Sayı 1**, 1401 – 1405 (Haziran 1932). (Şekil – 33).

Ligor Bey bu çalışmasında resorsinin belirlenmesi için Arthur Carrobio tarafından 1906'da geliştirilmiş olan yöntemi incelemektedir. Bu yöntem, amonyaklı $ZnCl_2$ çözeltisi ile eterli resorsin çözeltisinin ara yüzeyinde mavi bir rengin oluşmasına dayanmaktadır. Bunun kendisi tarafından ortaya konulmuş olan daha genel bir reaksiyonun uygulaması olduğunu belirten Ligor Bey, $ZnCl_2$ yerine $CdSO_4$ kullanılması durumunda belirtme reaksiyonunun duyarlığının sekiz kat arttığını, % 0,0003 oranında resorsin içeren çözeltilerde bile belirlemenin yapılabildiğini ve bu yöntemin uygulanmasının daha kolay olduğunu ortaya koymaktadır.

8a. Ligor Bey, Rezat Bey et Gabriel Valensi : [Şekerlerin titrasyonu], ***Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Sciences***, **196**, 546 – 548 (1933).[40]

8b. ***Chemical Abstracts***, **27**, 2398 (1933).

Bu bildiride şekerlerin tayini için geliştirilen yeni bir yöntem sunulmuştur. Bu yönteme göre, 2,139 g/L $CuSO_4$ içeren çözelti ile 10,5 g/L KOH içeren çözeltinin eşit hacimde karıştırılmasıyla hazırlanan karışımdan alınan 80 mL üzerine kaynar durumdayken bir büret yardımıyla şeker çözeltisi katılır. Çalışmada laktoz, maktoz, glükoz, früktoz ve invert şeker için amonyağın, titrasyon süresinin ve şeker konsantrasyonunun etkisi incelenmiştir.

39. "Suların fizik evsafı", ***Zümrüt Yalova Kaplıcaları***, İstanbul 1931, s. 53 - 68.
40. Bu makalenin aslı görülemediğinden Fransızca başlığı saptanamamıştır. Burada verilen başlık ***Chemical Abstracts***'ta verilenin çevirisidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

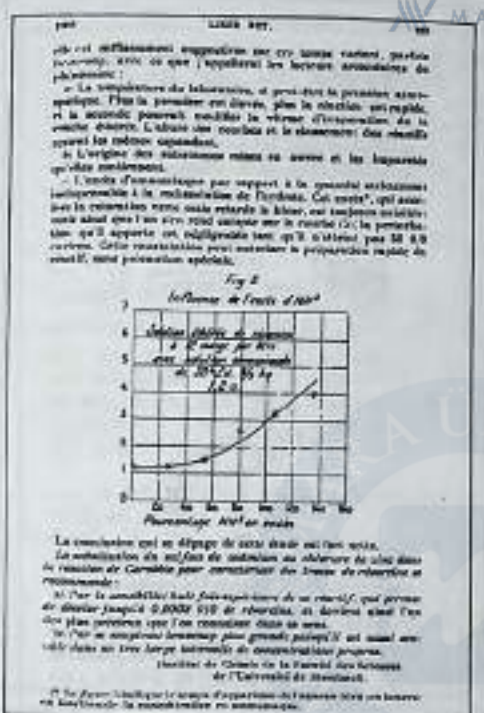

Şekil – 32 : Makale - 7a'nın son sayfası.

Şekil – 33 : Makale - 7c'nin başlangıç sayfası.

9a. Ligor Bey, Rezat Bey et Gabriel Valensi : Dosage cuprométrique des sucres en présence d'ammoniaque, ***Bulletin de la Société Chimique de France***, [4], **53**, 407 – 416 (1933). (Şekil – 34).

9b. ***Chemical Abstracts***, **27**, 4755 (1933).

Bu çalışmada çeşitli mono ve disakkaritlerin tayini için titrimetrik bir yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemde iki tane reaktif çözeltisi hazırlanır. Birincisi, 4,278 g $CuSO_4 . 5H_2O$ ile 0,5 mL derişik H_2SO_4 suda çözülüp bir litreye ve ikincisi de 21 g Rochelle tuzu, 21 g KOH ve 500 mL derişik amonyak suda çözülüp bir litreye tamamlanarak hazırlanır. Her iki çözeltiden 40 mL alınarak bir damıtma balonuna konulur. Balonun ağzına bir büret yerleştirilir ve balonun çıkış borusunun ucu da suya batırılır. Bürete tayin edilecek şekerin % 0,2 lik çözeltisi konulur, amonyaklı çözelti havanın çıkması için 30 saniye kaynatılır ve kaynar halde tutularak renksiz oluncaya kadar şeker çözeltisi ile titre edilir. Titrasyon süresi glükoz, früktoz ve invert şeker için 10 dakika ve laktoz ile maltoz için de 15 dakika dolayındadır. 1 g $CuSO_4.5H_2O$ = 0,1169 g glükoz = 0,1251 g früktoz = 0,1195 g invert şeker = 0,1928 g laktoz = 0,2524 g maltoz'dur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

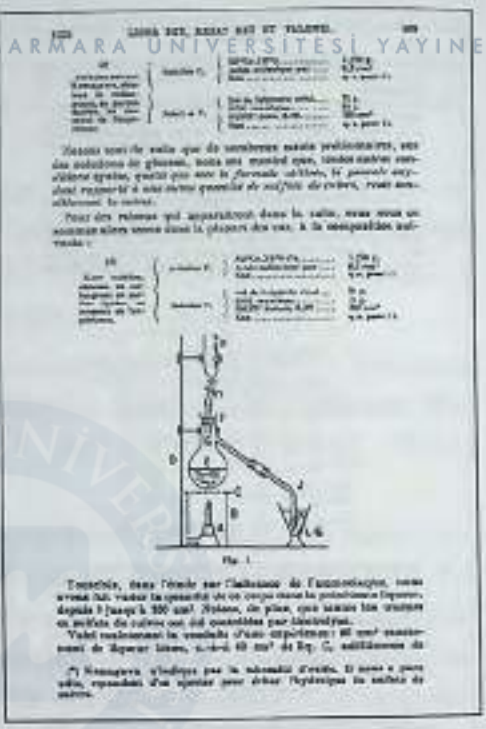

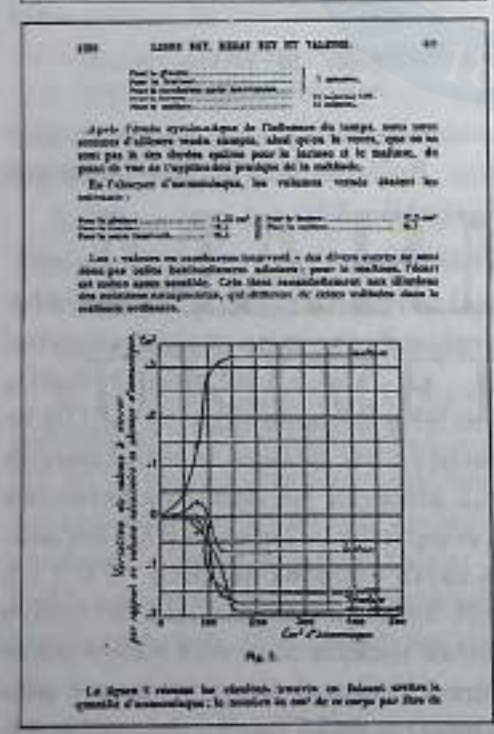

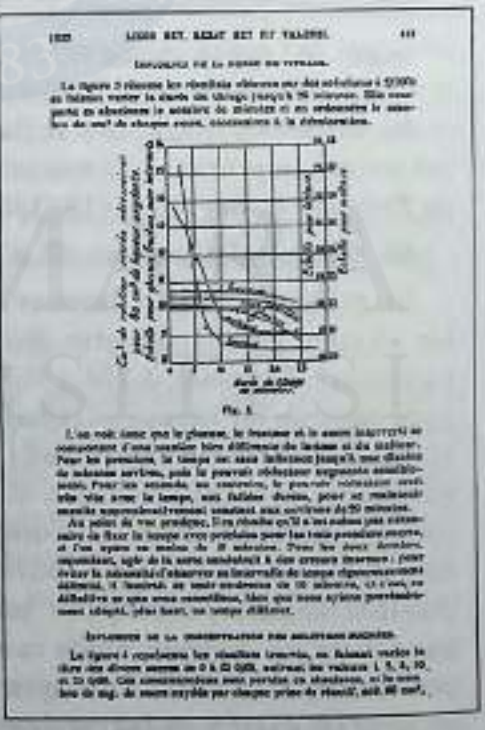

Şekil – 34 : Makale 9a'dan çeşitli sayfalar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A reaction of resorcinol and a new colored indicator. Ligor Bey and M. Faillebin. *Compt. rend.* 188, 1679-81(1929).—The blue substance (I) obtained when NH_3 is added to an aq. soln. of resorcinol in the presence of cations such as Cd^{++}, Zn^{++}, Cu^{++}, Pb^{++} and Sn^{++} is not formed in an atm. of N. Oxidation is necessary and this process is catalyzed by the cations. A second colored substance (II), combined with the cation, is formed when no NH_3 is added. This is red in acid soln. and green in a soln. of p_H 9.18. When NH_4OH is added to this, it is transformed irreversibly into I, which is blue in alk. and red in acid medium. The color changes between p_H 4.3 and 5.9, within which interval the color is violet. Both I and II may be isolated from their aq. soln. by extn. with AmOH.

***Chemical Abstracts*, 23**, 4909 (1929)

An analytical test for lead. Ligor Bey and M. Faillebin. *Bull. soc. chim.* 47, 225-6(1930).—To 5 cc. of 0.75 *N* NH_4OH add a little of the Pb salt. Let stand a few min. with occasional shaking and then mix with 5 cc. of 5% resorcinol soln. There will gradually develop a blue color. The test will be pos. at a diln. corresponding to 30 mg. of Pb per l. The reaction is suitable for testing a $BaSO_4$ ppt. to see if any $PbSO_4$ is present. The only disadvantages lie in the facts that the color develops slowly and the tint varies with the conditions.

***Chemical Abstracts*, 24**, 2397 (1930)

New analytical applications of the reaction of ammonia on resorcinol in the presence of cations. Ligor Bey. *Bull. soc. chim.* [4], 47, 1192-3(1930); cf. *C. A.* 23, 4909; 24, 2397.—NH_3 was added to a 5% soln. of resorcinol in ether, just to the point of re-solution. A soln. contg. 0.0011% $CdCl_2.2H_2O$, added carefully, gave a blue ring at the junction of the 2 layers in 25 min. It persisted 5–10 min. Lower concns. gave a noncharacteristic violet. In the analysis for Sn, stannic Sn gave the best results. The Sn was oxidized with Br until the soln. was a light yellow. Two or 3 cc. was shaken with 5 cc. NH_3 (d. = 0.925) for several min.; 2 or 3 cc. of 5% aq. resorcinol was added, giving a white ppt. of $Sn(OH)_4$, which turns blue in 2–20 min. This test is sensitive to 0.0015% $SnCl_2.2H_2O$. Lower concns. gave a noncharacteristic gray. The result is not affected by less than 400 times as much Sb as Sn.

***Chemical Abstracts*, 25**, 1761 (1931)

Improvement in the Carrobio test for detecting traces of resorcinol. Ligor Bey. *Bull. soc. chim.* 51, 230-3(1932); cf. *C. A.* 25, 1761.—Carrobio, *Bull. chim. pharm.* 45, 305(1906), proposed a test which was based upon the blue coloration that forms at the interface when an ethereal soln. contg. resorcinol is treated with an ammoniacal soln. of $ZnCl_2$. The effect of replacing the Zn^{++} with other ions was studied and it was found that by using Cd^{++} the test could be made 8 times more sensitive.

***Chemical Abstracts*, 26**, 2942 (1932)

Titrimetry of sugars. Ligor Bey, Rezat Bey and Gabriel Valensi. *Compt. rend.* 196, 546-8(1933).—To 80 cc. of boiling reagent (mixt. of equal vols. of a soln. of 2.139 g. blue vitriol per l. and a soln. of 10.5 g. KOH per l.) the sugar soln. was added from a buret and the effects of NH_4OH, time of titrating and concn. of the sugar soln. were studied for lactose, maltose, glucose, fructose and invert sugar. More complete details will be published elsewhere.

***Chemical Abstracts*, 27**, 2398 (1933)

Cuprometric determination of sugars in the presence of ammonia. Ligor Bey, Rezat Bey and Gabriel Valensi. *Bull. soc. chim.* 53, 407-16(1933); cf. *C. A.* 27, 2398.—As reagents the following 2 solns. are recommended: (1) 4.278 g. $CuSO_4.5H_2O$, 0.5 cc. concd. H_2SO_4 and water to make one l.; (2) 21 g. Rochelle salt, 21 g. KOH, 500 cc. concd. NH_4OH and water to make one l. Place exactly 40 cc. of each soln. in a small distg. flask and insert in the neck of the flask a stopper carrying a buret. Fill the buret with a 0.2% soln. of the sugar to be analyzed. Have the arm of the distg. flask dipping in water. Heat the ammoniacal soln. to boiling and boil 30 sec. to expel air. Then, while the soln. is kept boiling, titrate with the sugar soln. dropwise until nearly colorless. For glucose, fructose and invert sugar, 10 min. suffices for the titration, but with lactose and maltose 15 min. should be taken. One g. of dissolved Cu sulfate crystals is equiv. to 0.1160 g. glucose, 0.1251 g. fructose, 0.1192 g. invert sugar, 0.1928 g. lactose and 0.2524 g. maltose. Numerous expts. were performed to establish these conditions.

***Chemical Abstracts*, 27**, 4755 (1933)

Şekil – 35 : Ligor Bey'in makalelerinin ***Chemical Abstracts***'ta yayınlanan özetleri.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EK – III
KODEKSLER VE FENN-İ İSPENÇİYARÎ KİTAPLARI

1. Luigi Valentino Brugnatelli : ***Farmakopiia Genike*** [Genel Farmakope]. Çeviren Diyonisou Pirrou. Konstantinoupolei [İstanbul] 1818, [2] + 22 + 266 s. + 1 levha.

Pavia Üniversitesi Doğal Bilimler Profesörü hekim ve kimyacı Luigi Valentino [Ludwig Vincenz] Brugnatelli'nin (1761 – 1818) birinci baskısı 1802'de ve genişletilmiş ikinci baskısı da 1807'de yayınlanmış olan farmakopesinin öğrencisi Dr. Diyonisou Pirrou (1774 – 1853) tarafından yapılan Rumca çevirisidir. Bu Osmanlı döneminde basılmış ilk farmakopedir.[41] (Şekil – 36).

2. C[harles] A[mbrois] Bernard : ***Pharmacopoea Castrensis Ottomana - Pharmacopée Militaire Ottoman***. Henri Cayol Matbaası, Constantinople [İstanbul] 1844, 139 s.

Ordunun ve askeri eczanelerin ihtiyacını karşılamak üzere Charles Ambrois Bernard (1808 – 1844) tarafından Avusturya askeri kodeksinden çevrilerek uyarlanmış olan bu farmakope Latince ve Fransızca olarak yazılmıştır. Bununla birlikte, drogların adları Latince, Fransızca, İtalyanca ve Latin harfleri ile Türkçe olarak verilmiştir. (Şekil – 37).

3. Hüseyin (Hacı Hüseyin Sabri, Dr) : ***Fenn-i İspençiyarî***. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaası, İstanbul H. 1287 (1870), 12 + 4 + 256 + 11 s.

Bu kitap Türkçe olarak yayınlanmış olan ilk galenik farması kitabıdır. Mekteb-i Tıbbiye'deki öğretim dilinin Türkçeye dönüşmesi üzerine Fransızca kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır. Önce teksir biçiminde çoğaltılmış olan bu kitap daha sonra matbaada basılmıştır. Kitabın giriş bölümünde (s. 1 – 30) ilâçların hazırlanmasında kullanılan kimyasal yöntemler, "Birinci Kısım"da (s. 31 – 155) basit maddelerden yapılan ilâçların hazırlanması ve "İkinci Kısım"da (s. 155 – 256) bitkisel ve hayvansal kökenli ilâçların hazırlanması anlatılmıştır. Kitabın sonunda 11 sayfalık Türkçe - Fransızca bir lûgatçe bulunmaktadır.[42]

41. Şeref Etker : Brugnatelli Farmakopesi'nin 1818'de İstanbul'da yayınlanan Elence çevirisi, ***IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı (4 - 5 Haziran 1998 ; İstanbul) Bildirileri***, İstanbul 2000, s. 297 - 302.
42. Ekmeleddin İhsanoğlu : ***Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası (Basmalar/1830 - 1928)***, İstanbul 1985, s. 57.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

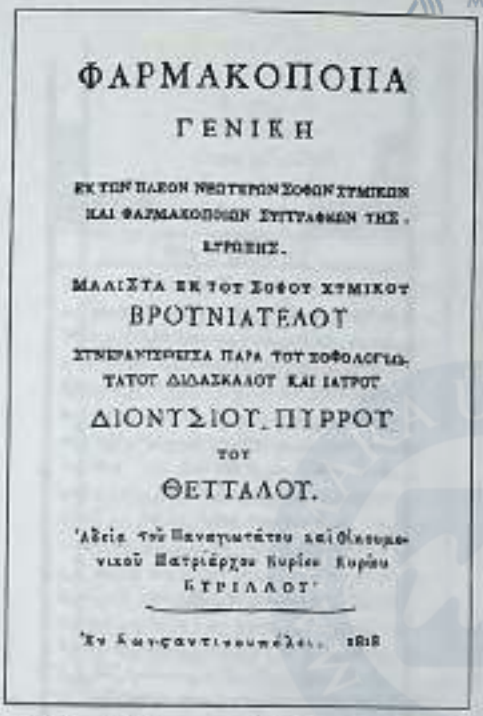
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ

ΕΚ ΤΩΝ ΠΑΡΟΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΟΦΩΝ ΧΥΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΩΝ ΣΥΝΤΑΘΕΙΣΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ.

ΜΑΛΙΣΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΧΥΜΙΚΟΥ

ΒΡΟΥΝΙΑΤΕΛΟΥ

ΣΥΝΕΠΑΝΟΡΘΩΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΥ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΠΥΡΡΟΥ

ΤΟΥ

ΘΕΤΤΑΛΟΥ.

Şekil – 36 : Brugnatelli'nin farmakopesinin ***Farmakopiia Genike*** adıyla yapılan Rumca çevirisinin kapak sayfası. (1818).

PHARMACOPOEA

CASTRENSIS OTTOMANA.

PHARMACOPÉE

MILITAIRE OTTOMANE

1844.

Şekil – 37 : C.A. Bernard'ın ***Pharmacopoea Castrensis Ottomana*** adı altında hazırladığı askeri farmakopenin kapak sayfası. (1844).

4. Hüseyin : ***Düsturü'l - Edviye***. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaası, İstanbul 27 Muharrem 1291 (1874), 104 + 544 s.

Bu kitap ilk Türkçe kodeks olup 1866 Fransız kodeksinin "Mekteb-i Tıbbiye-i İdadiye Ders Nazırı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Fenn-i İspençiyarî Hocası ve Mekteb-i Tıbbiye hoca muavini binbaşı rif'atlu Hüseyin Efendi" tarafından yapılan tam çevirisidir. Kitabın ilk bölümünde (s. 1 – 104) eski ölçü ve tartılar ile yeni desimal ölçü ve tartıların karşılaştırılması yapılmış, çevirme çizelgeleri verilmiş ve ilâç hazırlanmasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve kimyasal maddeler konusunda bilgi verilmiştir. Asıl kodeksi oluşturan ikinci bölümde (s. 1 – 544) 75 başlık altında 848 ilâcın terkibi ve hazırlanış yöntemleri anlatılmıştır. Kitabın sonuna içindekiler listesi ile kodekste yer alan maddelerin elifba sırasıyla indeksi konulmuştur. Kitapta adı geçen kimyasal madde ve ilâçların Fransızca karşılıkları da verilmiştir.[43] (Şekil – 38, 39 ve 40).

43. Ekmeleddin İhsanoğlu, ***Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası (Basmalar/1830 - 1928)***, İstanbul 1985, s. 59.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 38 : Hüseyin Sabri Bey'in 1866 Fransız Kodeksi'nin ***Düsturü'l-Edviye*** (1874) adı altında yaptığı çevirisinin kapak sayfası (solda) ve başlangıç sayfası (s. 2 ; sağda).

5. Subeiran : ***Fenn-i İspençiyarî***. Çeviren Dr. Hüseyin [Sabri]. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Matbaası, İstanbul 1299 (1882), 1086 s. (Şekil – 41).

6. Hüseyin Halim : ***Fenn-i İspençiyarî***. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Matbaası, İstanbul 1306 (1889).

7. Münir : ***Fenn-i İspençiyarî Dersleri***. Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1313 (1895), 4 + 278 s.

8. Tevfik Vacid : ***Telhis-i Fenn-i Tedavi-i Umûmî***.

Cilt I. Mekteb-i Tıbbiye-i Osmaniye Matbaası. İstanbul 1324 (1908), 21 + 665 + 16 + 8 s. + 1 levha + 1 planş.

Cilt I. İlâveli ikinci baskı. Matbaa-i Hukukiye, İstanbul 1328 (1912), 810 + 6 s. + 2 levha.

Cilt II. 1. Fasikül. Bekir Efendi Matbaası, İstanbul 1326 (1910), 325 + 17 s.

Cilt II. 2. Fasikül Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1326 (1910), 326 - 697 + 15 + 17 s.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 39 : ***Düstura7-Edviye***. Üstte "Evzân ve okyâ-ı cedide" (s. 4 - 5), sol altta sıcaklık eşelleri (s. 23) ve sağ altta birinci bölümden bir sayfa (s. 96).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 40 : *Düstûru'l-Edviye*'nin ikinci bölümünden çeşitli sayfalar. (s. 143, 296, 297 ve 423).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 41 : Huseyin Sabri Bey'in Subeiran'dan çevirdiği ***Fenn-i İspençiyarî*** (1882) adlı kitabın kapak sayfası.

Şekil – 42 : Tevfik Vacid Bey'in ***Mücmele-i Fenn-i İspençiyarî*** (1910) adlı kitabın kapak sayfası.

9. Tevfik Vacid : ***Mücmele-i Fenn-i İspençiyarî.*** Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1326 (1910), 264 + 8 + 4 s. (Şekil – 42).

10. Ligor : ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri.*** Islah Matbaası, Şam 1326 (1910), 2 + 661 + 26 s. + 1 levha.

11. Ligor : ***Nazarî ve Amelî Fenn-i İspençiyarî Dersleri.*** Araks Matbaası, İstanbul 1328 (1912), 651 s.

12. Mustafa Nevzad ve Ligor : ***Fenn-i İspençiyarî.*** İkinci tab'ı. Kader Matbaası, İstanbul 1340 (1924), 796 s. + 1 levha.

EK – IV

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MUSTAFA NEVZAT PISAK (1879 – 1968)

Mustafa Nevzat Pısak (1879 – 1968)[44], Kafkasya kökenli Hacı Mehmet Bey ile Atiye Hanım'ın oğlu olarak Aralık 1879'da Gönen'in Keçi Dere Köyü'nde doğdu. Gönen'de başladığı ilk ve orta öğrenimini 1898'de Tıbbiye-i Askeriye İdadisi'ni "eczacı namzedi" olarak bitirerek İstanbul'da tamamladı. Aynı yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin eczacı sınıfına girdi ve geçirdiği uzun bir hastalık nedeniyle bir yıl gecikmeli olarak 3 Mart 1319 (1903)'de eczacı diplomasını aldı.

İlk görev olarak Selânik Askerî Hastahanesi eczacılığına atandı. 1909'da Hareket Ordusu'na katılarak İstanbul'a geldi. Açılan bir sınavı kazanarak Edirne Gümrük Kimyagerliği'ne atandı. Eczacı Mektebi'ndeki laboratuvar şefliğinin boşalması üzerine açılan sınavı kazanarak 1911'de bu okula atandı. Ertesi yıl çıkan Balkan Savaşı'na katıldı. Nişan Hokasyan'ın (1848 – 1918) 1 Eylül 1915'de emekliye ayrılması üzerine onun yerine Fenn-i İspençiyarî (Galenik Farması) hocalığına atandı ve

Resim – 8 : Mustafa Nevzat Pısak (1879 – 1968).

44. Turhan Baytop : "Eczacı hocalar", ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1966***, İstanbul 1966, s. 55 - 56 ; Turhan Baytop : ***Türk Eczacılık Tarihi***, İstanbul 1985, s. 431 ; Remzi Kocaer : ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1949***, İstanbul 1949, s. 268 ; İlhami Tez : ***Mustafa Nevzat***, İstanbul 1969, s. 3 - 15.

bu görevini 1933'de üniversiteden dışlanıncaya kadar sürdürdü.[45] Buna paralel olarak Tıp Fakültesi'nde Akil Muhtar Özden'in yanında muallim muavini olarak çalıştı ve Müfredat-ı Tıp derslerine katkıda bulundu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Hilâl-i Ahmer'de çalıştı. Mütareke döneminde bir süre İaşe Müfettişliği yaptı. Hocalığı yanında Üsküdar'da Mustafa Nevzat Laboratuvar'ını açarak ilâç üretimine başladı ve 1919'da ilk yerli enjektabl ampulleri üretti. Aynı yıl haşhaştan afyon ekstre ederek mamul ilâç üretime başladı. Hocalıktan ayrıldıktan sonra bütünüyle ilâç üretimiyle uğraştı ve Mustafa Nevzat İlâç Sanayii A.Ş.'ni kurdu. Mustafa Nevzat Pısak 20 Şubat 1968'de İstanbul'da öldü ve Edirnekapı Şehitliği'ne gömüldü.

45. Kendisinin üniversiteden dışlanmasını bir türlü kabul edememiştir. "Bu çok onurlu insanın hayatında pek küstüğü şey 933 üniversite inkılabında kendisinin kadro harici bırakılması idi. Ve o değeri hepimizce bilinen meşhur pedagog İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi, Hamdi Hoca gibi bu küsmede pek haklı idi. 4 - 5 yıl kadar önce kendisini sayın Prof.Dr. Kasım Cemal Güven ve Naşit Hoca ile beraber ziyaret etmiştik. Eczacılık fakültesine davet edildiği zaman yüzünde hafif bir üzgünlük bulutu belirmiş ve şöyle demişti : Kadro dışı bırakıldığım 22 yıldan bu yana hiç bir gün uğramadım... Ne demek istediğini anlamıştık ; kendisine yapılanı affedemiyordu". (İlhami Tez, ***Mustafa Nevzat***, İstanbul 1969, s. 4).

KAYNAKLAR

ATASOY, Ali Rıza : ***Şam Türk Tıbbiye Mektebi Tarihi.*** İ.Ü. Tıb Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1945.

BAYLAV, Naşid : ***Eczacılık Tarihi.*** Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

BAYTOP, Turhan : "Eczacı hocalar", ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1966***, Yayınlayan Remzi Kocaer, Kulen Basımevi, İstanbul 1966, s. 40 - 64.

BAYTOP, Turhan : ***Türk Eczacılık Tarihi.*** İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

DÖLEN, Emre : ***Osmanlılarda Kimyasal Semboller ve Formüller (1834 – 1928).*** TMMOB Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul 1996.

DÖLEN, Emre : ***Eczacılık Tarihi (Ders Notları).*** İkinci baskı. Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998.

DÖLEN, Emre : "Haliç'den Karadeniz kıyısına bir demiryolu : Karadeniz Sahra Hattı", ***Kâğıthane - Kemerburgaz - Ağaçlı - Çiftalan Demiryolu (1914 - 1916)***, Kâğıthane Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999.

ETKER, Şeref : "Brugnatelli Farmakopesi'nin 1818'de İstanbul'da yayınlanan Elence çevirisi", ***IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı (4 - 5 Haziran 1998 ; İstanbul) Bildirileri***, Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 297 - 302.

"FEN Fakültesi tedris hey'etinin eserleri," ***İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası*, Sene 8/Sayı 4**, 1394 - 1398 (1932).

GÜNERGUN, Feza : "XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı kimyager - eczacı Bonkowski Paşa (1841 - 1905)", ***I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (17 - 19 Şubat 1988 ; İstanbul) Kongreye Sunulan Bildiriler,*** Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 229 - 252.

GÜNERGUN, Feza : "Darulfunun Fünun (Fen) Fakültesi Mecmuası", ***Osmanlı Bilimi Araştırmaları***, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1995, s. 285 - 349.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin : ***Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası (Basmalar/1830 - 1928).*** IRCICA Yayınları, İstanbul 1985.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin : ***Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi.*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin ve GÜNERGUN, Feza : ***Modernleşme Çağında Osmanlı Bilimi*** İ.Ü. Rektörlüğü Araştırma Fonu Proje No. 446/021090, İstanbul 1995.

İNÖNÜ, Erdal : ***1923 - 1966 Dönemi Türkiye Kimya Araştırmaları Bibliyografyası ve Bazı Gözlemler.*** Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1982.

İSHAKOĞLU - KADIOĞLU, Sevtap : ***İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900 – 1946).*** İ.Ü. Bilim Tarihi ve Müzesi Dökümantasyon Merkezi Yayınları, İstanbul 1998.

KOCAER, Remzi : ***Türkiye Eczacılar Almanağı : 1949.*** Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1949.

TEZ, İlhami : ***Mustafa Nevzat.*** T.E.N. Tıp ve Eczacılık Neşriyatı, Çelikcilt Basımevi, İstanbul 1969, "Meşhur Eczacılar Ansiklopedisi : 13"

TEZ, İlhami : ***4 Gayrimüslim Hoca.*** T.E.N. Tıp ve Eczacılık Neşriyatı, Garanti Matbaası, İstanbul 1970 "Meşhur Eczacılar Ansiklopedisi : 16"

ZÜMRÜT Yalova Kaplıcaları. Seyrisefain İdaresi Yayını, İstanbul 1931.

TÜRK ECZACILIĞININ GELİŞİMİNDE ÖNEMLİ ROLÜ OLAN HEKİM VE ECZACILARIMIZDAN ETEM PERTEV, İBRAHİM ETEM ULAGAY VE BEŞİR KEMAL PELİN'İN BİYOGRAFİLERİ

*Prof. Dr. Rengin DRAMUR**

GİRİŞ

1839'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne'den mezun olan hekimler ve eczacılar, memleketin çeşitli yerlerinde görev aldılar. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti hudutları içinde eczane açabilmek için Osmanlı vatandaşı olmak kaydı yoktu. Hekimlik, cerrahlık, eczacılık ecnebilere ve Hıristiyanlara münhasır bir meslekti. Cemil Topuzlu, kimsenin Türk ve müslüman doktorlara, cerrahlara rağbet göstermediğini, mektepteki hocaların yüzde doksanının ecnebi ve ekalliyetlerden olduğunu kaydetmektedir[1]. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de eczacılık eğitimi başladığında, taliplerden mevcut eczanelerden birinde çalıştıklarına dair tatbikat belgesi isteniyordu. İstanbul Eczacılık Cemiyeti üyesi Matcovich[2] 7 Temmuz 1879'daki cemiyet toplantısında, İstanbul'daki eczaneler hakkında şu bilgiyi vermektedir: "1861'de çıkan ve 1863'de yürürlüğe giren eczacılık nizamnamesi onsekiz seneden beri uygulanmaktadır ve eczane adedi de artmış bulunmaktadır. Beyoğlu ve Galata'da 14 eczane vardır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye Katolik, Ortodoks, Ermeni ve Musevi topluluklarından eczacı namzedleri müracaat ediyorlardı. Sadece İstanbul'da 212 eczane sayabiliriz." 1852 yılına ait bir arşiv belgesinde[3] İstanbul'da eczacılık yapanların çoğu-

* İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD / İSTANBUL.

1. Topuzlu, C : ***80 Yıllık Hatıralarım*** (Yay : Kazancıgil A. ve Hatemi, H.) İstanbul 1982.
2. Matcovich, M. A : De l'illimitation des pharmaciens a Constantinople, ***Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople***, 1879, s.14 - 24.
3. B.B.A.İrade Dahiliye No. 10978, Meclis-i vâlâ, sene 1269/1852.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nun, yabancı uyruklu olduğu kayıtlıdır. Bu belgede, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de yeniden basılan eczacı nizamnamesinin bir suretinin yabancı elçiliklere verilmesine dair bir irade çıkarıldığı kayıtlıdır. Osmanlı vatandaşı olmayanlar ve azınlıklar, çocuklarını mevcut eczanelerde çırak olarak yetiştiriyorlardı ve bu imkân ile eczacılık tahsilini yapabiliyorlardı. Rüşdiye ve idadî tahsili görmüş olan Türk gençleri, eczanelerde çalıştıklarına dair bir belge gösteremedikleri için eczacılık azınlıkların imtiyazlı mesleği haline geliyordu. Bu müşküller içinde, eczacı sınıfına girebilmiş ve mezun olmuş olan Türk eczacılar da aynı kolaylığı Türk çocuklarına bahşetmek yolunu tuttular. Hamdi, Ethem Pertev, Beşir Kemal ve İbrahim Ethem beyler, aynı amaçla birlikte çalıştılar. Onların gayret ve teşvikleriyle, memlekette Türk gençleri de eczane açma hakkına sahip olabildiler[4].

Tandal[5] : " 1874 yılından 1883 yılına kadar, on yıllık devrede mezun olan 80 eczacıdan sadece üçü, 1884 yılından 1893 yılına kadar mezun olan 140 eczacıdan onüçü, 1894 yılından 1902 yılına kadar mezun olan 335 eczacıdan kırküçü müslüman idi" demektedir.

Bu yazı çerçevesinde, Türk eczacılığının gelişmesine katkıları olan Ethem Pertev, Beşir Kemal Pelin ve İbrahim Etem Ulagay'ın biyografilerini vereceğiz.

ETHEM PERTEV (1872 - 1927)

İlk Türk eczacılarından ve Türk müstahzaratçılığının kurucularındandır. 1872'de Tırnova'da doğdu. Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinde öğrenimini tamamladı ve 1895 senesinde eczacılık diplomasını aldı. Hilâl-i Ahmer ve eczacı cemiyetleri kuruculuklarında, genel eczacılar delegeliğinde, Kimyahane-i Osmanî ve Düstur-el-Edviye Komisyonu azalığında bulundu. 1891 senesinde, eczacı olmak üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin eczacı sınıfına kaydoldu. Bu tarihe kadar, memleketimizde eczacılık sanatı gayri müslim vatandaşlarımıza ve ecnebilere münhasır idi. Bunun sebebi ise, Marko Paşa'nın Tıbbiye Nazırlığı zamanında tatbik olunan bir usulden ileri geliyordu. Mekteb-i Tıbbiye'ye eczacı talebesi olarak kaydolunabilmek için, mevcut eczanelerden birinde üç yıl staj yapmak gerekiyordu. Bu imkânı, bu eczaneler

4. Dramur, R (Bütün) : ***1838-1908 Yıllarında Osmanlı'larda Eczacılık ve Deontolojisi***. İstanbul 1984.
5. Tandal, S : Elli yıllık Cumhuriyet devrinde serbest eczacılık. ***Pharmacia***, (50. yıl özel sayısı), İstanbul 1973, s. 15.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendilerinden olanlara tanıyorlardı. Türk gençlerinin eczacı yetişebilmeleri için, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye üyesi ve Ethem Pertev'in amcası müşir Nafiz Paşa, bu eczanelerde yapılması gereken stajın, askeri hastane eczaneleri ve belediye eczanelerinde yapılabileceğini ileri sürerek bu imkânı sağlamıştı. Bundan istifade ederek, Nafiz Paşa'nın oğlu Hasan Bey ve yeğeni Ethem Pertev Mekteb-i Tıbbiye eczanesinde, eczacı binbaşısı İdris Bey, eczacı yüzbaşı Lambo ve mülâzım Hristo Efendi'lerin yanında staj yaparak, eczacı sınıfına 1891 'de kaydolmuşlardı. Ethem Pertev Bey, Ahırkapı'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 1895 senesinde eczacı diploması aldı ve Aksaray'da eczanesini açtı ve eczanesinde Türk gençlerine staj imkânı sağladı. İlk müstahzar olarak Pertev Şurubu'nu çıkardı ve 1900 senesinde Paris'te açılan Dünya Sergisi'nin, Osmanlı bölümünde teşhir etti. Almanya'da komprimecilik sanatını tetkik ederek, bir makine aldı ve yurda dönüşünde komprime imâline başladı. Çıkardığı müstahzarlardan bazıları şunlardır: Krem Pertev, Pertev Çocuk Pudrası, Pertev Diştozu ve Macunu, Pertev Kuvvet İksiri, Pertev Uyuz Merhemi, Pertev Kolonyası. Ethem Pertev Bey imâl ettiği müstahzarlarını birçok Avrupa sergilerinde teşhir etmiş, altın ve gümüş madalyalar almıştır. Aksaray'daki eczanesinin arkasındaki müstahzarat laboratuvarını Çemberlitaş'taki Osman Bey Sitesi'ne naklederek Fatih'te eczanesi bulunan Mehmet Kâzım Bey'le birlikte Osmanlı Komprime Fabrikası'nı kurmuştu. Balkan Savaşı'nda kinin komprimeleri hazırlamak suretiyle Ethem Pertev orduya büyük hizmette bulundu[6].

BEŞİR KEMAL PELİN (1876 - 1942)

Türk müstahzaratçılığının ilk müteşebbislerindendir. Mekteb-i Tıbbiye'nin eczacı bölümünden mezun oldu (1895-96). Telebeliğinde ve mezun olduktan sonra şeyhüleczaciyan Ahmet Hamdi Bey'in eczanesinde altı sene çalıştı. Hamdi Bey'le ortak olarak Bahçekapı'da dördüncü Türk eczanesini açtı (1898-99). Altı ay sonra ortaklıktan ayrılarak dördüncü Vakıf Han karşısında Bahçekapı'da ikinci eczanayi açtı (1899). Ahmet Hamdi Bey, Ziya Bey, Ethem Pertev Bey'lerden sonra eczane sahibi olan Beşir Kemal, Ethem Pertev'le el ele vererek, Türk eczacılığı ve müstahzaratçılığının gelişmesine çalıştı ve bir çok talebe yetiştirdi. Bu talebeler arasında, kayınbiraderi olan Cevat Bey, gene akrabası Heybeliada'da eczacı Yusuf Süleyman, Büyükada'da eczacı

6. Ethem Pertev özel arşivi (kızı Ecz. Mefkûre Sarper'den).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mehmet Vecdet Beyler bulunmaktadır. 1914'te eczanesini Sirkeci'ye nakletti. Fakirlere yadım eder ve bir çok müesseseye bedelsiz ilâç verirdi, örneğin her sene Darüşşafaka'ya ilâç gönderirdi. Türkiye'de ilk balıkyağ sübyesi ile ilk kınakına hülasasını yaptı. 1900'de imâl etmeye başladığı müstahzarların, temizliğine, ambalajına dikkat ederdi ve bunlar hekimlerimizin eksersinin itimat ve rağbetini kazandı. Çıkardığı müstahzarlar şunlardır : Beşir Kemal Balık Yağ Sübyesi, Beşir Kemal Kınakına Hülâsası, Letafet Suyu, Taravet Suyu, Şark Sürmesi, Nasır İlâcı, Kıl Düşüren, Beşir Kemal Kolonyası, Beşir Kemal Enfiyesi. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra, eczacı Hamdi, Ethem Pertev, Hasan Rauf ve Beşir Kemal Bey'lerin önderliği ile Haliç Fener'inde bir kır gazinosunda 250 kadar eczane sahibi toplanarak 1909'da "Société des Pharmaciens de l'Empire Ottoman" isimli bir meslek cemiyeti kurdular. Bu cemiyetin ilk idare heyeti toplantısı Beşir Kemal eczanesinin üst katında yapıldı. 1911'de bu derneğin ismi "Osmanlı Devleti Eczacılar Cemiyeti" oldu.[7-12].

İBRAHİM ETEM ULAGAY (1880 - 1943)

Türk müstahzaratçılığının öncülerindendir. Hasan Rauf Bey'den sonra ilk defa ampulcülüğe başladı. Ünlü Reşat altını'nı yaptı. Kanda albümin miktar tayinine ait orijinal metodu bulmuştur. 1880'de Kafkasya'da doğdu. Babası Gümrük Müdürlüğü âmirlerinden Rüstem Bey'dir. İlk tahsilini Hacı Numan Efendi ilkokulunda birincilikle bitirerek yaptı. Askeri Tıbbiye İdadisine 1895'te girdi. Mekteb-i Tıbbiye'de kimyahaneye devama başladı. Tıbbiye kimyahanesinin başında kimyager Ali Rıza ve Vasil Naum Bey'ler vardı. Tıbbiye'den iyi bir kimya tekniği ile yetişti, Kilisli Rıfat ve Süreyya Ali'den sonra sınıfının üçüncüsü olarak 1903'te diploma aldı. İbrahim Ulagay, sanata meraklı, fevkâlade kabiliyeti, basit vasıtalardan amatör olarak küçük makinalar yapmaktaki ustalığı ile tanınmıştı. Tıbbiye'de talebe iken, meydana getirdiği tam bir iskelet dolayısıyla, mektep idaresi tarafından tebrik edildi. Gülhane'ye staja gittiği zaman, 1903'te iki değerli hoca

7. Dramur, R : ***Memleketimizde Türk Hekimliği ve Eczacılığının Yerleşmesinde Önemli Rolü Olan Bazı Hekim ve Eczacıların Biyografyaları.*** Mustafa Nevzat İlâç Sanayii, İstanbul 1986.
8. Baylav, N: ***Eczacılık Tarihi,*** İstanbul 1968.
9. Daim, M: ***Türk Tıbbi Müstahzaratı.*** İstanbul 1929.
10. Kocaer, R : ***Türkiye Eczacılar Almanağı: 1949.*** İstanbul 1949.
11. Şehsuvaroğlu, B: ***Eczacılık Tarihi Dersleri.*** İstanbul 1970.
12. Tez, İ : ***Türk Tıbbi Müstahzaratçılığı.*** İstanbul 1953.

Deycke ve Süleyman Numan, İbrahim'deki istidatı takdir ettiler. Deycke, İbrahim Etem'i yanına kimya asistanı olarak aldı. Hocasıyla birlikte, değerli orijinal çalışmalar yaptı. Süleyman Numan tarafından, özel bir kimyahane kurmağa teşvik edildi. Fatih'te evinde 1904'te kurduğu bu laboratuvar, bugünkü müessesenin çekirdeğidir. Bahriye Hastanesi kimyagerliğine 1907'de tayin oldu. Sabah, Bahriye Hastanesine gider, öğleyin Gülhane'ye döner, Deycke ile birlikte akşama kadar çalışırdı. Dr.İbrahim Etem Ulagay, hocası Deycke Paşa ile yaptığı orijinal çalışmalar neticesinde, kandaki albüminin miktar tayinine ait bulduğu metod ve müşterek yayınları ile, dünya tıp literatüründe adının geçmesini sağladı. 1908'de evlendi. Mekteb-i Tıbbiye fakülte olunca, Akil Muhtar'ın yanında Fen-i ve Tesir-i Edviye laboratuvar şefliğine 1909'da tayin oldu. Aynı zamanda, Kadırga Velâdethanesi pavyonlarından birisinde çalışmalara başladı. Burada, mükemmel bir laboratuvar kurarak, asistanı Selâhi Vehbi ile deneysel farmakodinaminin kurulmasında gayret gösterdi. Akil Muhtar'la birlikte, Haseki Hastanesinde 1911'de ve belediye tahsisatı ile çalışan Müessese-i Hayriye'de hayatî kimya laboratuvarları kurdu. Darphane kimyagerliğine atandı. Kurduğu on kişilik yardımcı ekibi ile maden tahlillerine başladı. Hükümet tarafından Almanya, Fransa, Belçika ve Viyana'da incelemelere gönderildi. Dökümhane ve haddehaneyi yeniden düzenledi. O zamanlar, altın liralar İngiltere'den getirtilen saf bakırla ayarlanırdı. İbrahim Etem, bir tesadüf eseri darphanenin bir köşesinde atılmış gümüşleri gördü. Bunları ıslah etti ve altınları gümüşle ayarlayarak meşhur Reşat altınlarını yapmaya muvaffak oldu. Fatih Çırçır yangınında, güçlükle kurtardığı ve yanan konağın bahçesinde yeniden tanzim ettiği laboratuvarı, Çemberlitaş Karababa Sokağındaki dört katlı konağın alt katına taşıdı. Tıbbî tahliller yanında, ilâç imalâtına da başladı. Tıbbiyenin meşhur şefler vak'asında dürüstlüğü, çalışkanlığı, yaratıcılığı ile pek sevilen Ulagay'ın 1913'te istifası bir boşluk meydana getirdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Darphane'deki vazifesi yanında, Birinci Ordu Muayene Komisyonu kimyagerliğinde çalıştı. Savaştan sonra Darphane'den ayrılıp, kendini tamamen laboratuvarına verdi. Karababa'daki laboratuvarında yurdumuzda bulunan ham maddelerden istifade ile afyon tentürü ve ekstresi, ipeka ekstresi, dower tozu, glycerophosphate de chaux (kalsiyum gliserofosfat) ve glycerophosphate de soude liquide (sodyum gliserofosfat çözeltisi) imâline başladı. Bu ilâçlar Mehmet Kâzım Ecza Deposu tarafından dağıtılırdı. Harp yıl-

larında, galenik ampuller hazırlamaya başlayan İ.Ulagay Avrupa'dan boş ampul temini imkânsızlaşınca, kendisi cam işleme ustası olduğundan, bulduğu cam borulardan ampul yaparak memleketin ihtiyacını karşıladı. Laboratuvarını, Şark Mahfeli bahçesindeki binaya 1924'te taşıdı. Türkçecilik akımına uyarak, laboratuvarına İbrahim Etem Kimyaevi adını verdi ve laboratuvarını Çemberlitaş Peykhane sokağına 1934'te nakletti. Başlıca ürünleri : pepton ampulleri, distolizin kelebek ilâcı, tornik ampul ve tablettir. E. Frank'ın takdirle raporunu verdiği ve T. Sağlam'ın 'Entrepat' ismini koyduğu, memleketimizde ilk karaciğer ekstresini piyasaya 1914'te sundu. Vitabiol B1 adlı ilk vitaminli peparatı yaptı.[7,13]

13. İlhan Ulagay (Prof. Dr.) özel arşivi (eşi Tuğba Ulagay'dan).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRKİYE'DE HEKİM VE ECZACI YETİŞTİREN DEĞERLİ BİR HOCA : PROF.DR. SUPHİ ARTUNKAL

Prof.Dr. Hüsrev HATEMİ – Prof.Dr. Ahmet C. EKİNCİ***

Türkiye'de radyoizotop kullanarak ilk kez nükleer tıp yöntemlerini tiroid hastalıklarının teşhis ve tedavisinde uygulayan Prof. Dr. Suphi Artunkal'ın Türkiye'de farmakoloji alanında önemli bir yeri vardır. Tedavi Kliniği Endokrinoloji Bölümü, Nükleer Tıp Enstitüsü, Türk Endokrinoloji Derneği ve Tıbbi Psikoloji Laboratuvarlarının kurucuları arasında olan Artunkal'ı ölümünün yirminci yılında böyle bir toplantıda saygıyla anmak bizim bir görevimizdir.

Resim – 1 : Prof. Dr. Suphi Artunkal (1907 - 1978).

* İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi İç Hastalıkları ABD / İSTANBUL.
** İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Farmakoloji ABD / İSTANBUL.

Mehmet Suphi Artunkal 1907 yılında Edirne'de doğdu[1,2]. Babası Süleyman Bey ve annesi Fatma Ruhiye Hanım'dır. İlk eğitimini Mekteb-i Tefeyyüz ve Vefa Lisesi'nin ilk kısmında yapmıştır. Orta tahsilinin beş yılını Bakırköy'de Notre Dame du Rosaire Fransız okulunda yaptıktan sonra babasının görevi gereği değişik yerlere gitmesinden ötürü Kastamonu, Ankara, İstanbul ve Kuleli Askeri Lisesi'nde okuyarak 1926 yılında tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'ni 1932 yılında bitirmiştir. Dr. Suphi Bey Haziran 1932'den Mart 1933'e kadar II. İç Hastalıkları Kliniği'nde, Mart 1933'den Mart 1934'e kadar Nöroloji Kliniği'nde ve Mart 1934'den Aralık 1939'a kadar Tedavi Kliniği ve Farmakoloji Enstitüsü'ünde asistanlık görevini sürdürmüştür. Aralık 1939'da İç Hastalıkları ihtisas sınavını vermiştir. Daha sonra Şişli Çocuk Hastanesi'nde çalışmış olan Dr. Suphi Artunkal 1944 Mart ayında Tedavi Kliniği ve Farmakoloji Enstitüsü'nde doçentlik sınavını kazanarak Nisan 1944'ten başlayarak uzun yıllar bu enstitüde doçent ve profesör olarak görev yapmıştır. Dr. Suphi Bey Ekim 1948'den Şubat 1950'ye kadar mesleki bilgisini arttırmak için İngiltere ve İsveç'te bulunmuştur. Bu yıllarda Birmingham ve Dundee Üniversiteleri Farmakoloji Enstitüleri ve Tedavi Kliniklerinde, Londra'da "University College Hospital" ve diğer bazı hastanelerde endokrinoloji konusunda çalışmalar yapmıştır. 1952 yılında Atina Üniversitesi'ne giden heyete katılmış, 1953'de Londra'ya tekrar gitmiş "First World Conference on Medical Education"ın toplantılarına konuşmacı olarak katılan Dr. Suphi Bey aynı zamanda bazı tıbbi merkezlerde radyoaktif izotoplarla yapılan çalışmaları incelemiştir. 1956 yılında Viyana'da toplanan 2. Uluslararası Radyoizotop Simpozyumu'na da katılmıştır.

1958 yılında profesör olan Dr. Suphi Artunkal, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin 1967 yılında ikiye ayrılması ile Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne geçmiş ve 1977 yılında emekli oluncaya kadar burada çalışmıştır. Prof. Dr. Artunkal, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde Endokrinoloji ve Nükleer Tıp Bölümlerinin kurucusudur.

Dr. Suphi Bey tıp mesleğine gönülden bağlı ve nükleer tıptan, psikosomatik hekimliğe kadar uzanan geniş bir ilgi alanında daima sos-

1. Prof. Dr. Suphi Artunkal'a ait İstanbul Üniversitesi'nde bulunan şahsi dosyasındaki evrak.
2. Hatemi, H. : ***Endokrinoloji Yıllığı : 1977.***

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yal bilimler ve sanat hareketleri ve tiyatro özel merakı ile de Türk bilim hayatında görevler yapmıştır. Kendisi Türk Dil Kurumu üyesi idi

Fransızca ve İngilizce bilen Dr. Artunkal, Türkiye Tıp Akademisi, Türk Tıp Derneği, Türk Farmakoloji Derneği, Türk Endokrinoloji Derneği, European Thyroid Association, American Thyroid Association ve The Ciba Foundation üyesi idi.

Resim – 2 : Suphi Süleyman'ın İstanbul Erkek Lisesi'ndeki Öğrenci Belgesi.

"Tedavi Kliniği ve Farmakoloji Enstitüsü" başlıklı yazısında Dr. Suphi Bey 1956 yılındaki durumu şöyle anlatmaktadır.

"1953'den beri İstanbul Üniversitesi Tecrübi Fizik Enstitüsü ile iş birliği yapılarak radyoaktif izotoplarla çalışmaya başlanmıştır. Bu maksatla kullanılan ölçme aletleri Fizik Enstitüsü'nde Doçent Dr. Sait Akpınar tarafından yapılmıştır. Radyoaktif meteryal İngiltere'den Harwell Atom Enstitüsü'nden getirtilmektedir. Halen yalnız tiroid hastalıklarının teşhis ve tedavisinde radyoaktif iyod kullanılmaktadır. Alt katta hazırlanan radyoaktif laboratuvarın inşaatı bitmiş ve İngil-

tere'ye ısmarlanan aletler gelmiş olduğundan çalışma sahası genişletilmektedir".

1964 yılında, Prof. Dr. Suphi Artunkal'ın onuruna Ciba Vakfı'nın "Beyin - Tiroid İlişkileri" simpozyumunu düzenlemesi Hoca'ya verilen değerin bir göstergesidir. 14 Ekim 1978'de, VI. Endokrinoloji Günü toplantısında, Prof.Dr. Artunkal'ı anma konferansında, İngiltere'den hocayı tanıyan Dr. S. Taylor (Hammersmith-Londra) "Hiperparatiroidizmin tanı ve tedavisi" konusunda bir konferans vererek bu konunun uzmanı olarak kendisine saygılarını göstermişlerdir[3].

Tıp eğitimi ve öğretimi konusunda çalışmalar yapan hoca aynı zamanda tıp tarihimiz ile de ilgili yayınlarda da yapmıştır.

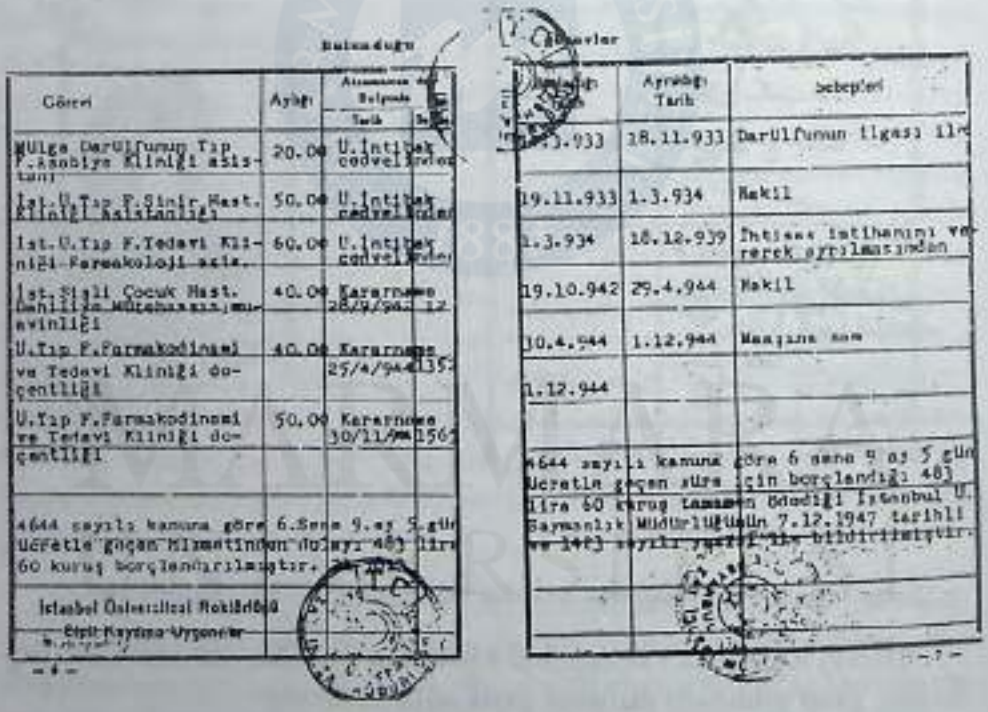

Resim – 3 : Suphi Artunkal'ın bulunduğu görevleri belirten hizmet belgesi

Yurt içinde ve yurt dışında yayınlanmış 68 çalışmasından başka Dr. Artunkal ***Farmakoloji ve Tedavi*** kitabının yazarlarındandır. Türkiye'de binlerce hekimin ve eczacının ders kitabı olarak okumuş olduğu

3. ***Endokrinoloji Yıllığı : 1979***, s. 4.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu kitaptan yıllarca müracaat kitabı olarak da yararlanılmıştır. Ord. Prof. Dr. Sedat Tavat, Prof. Dr. Nabi Kastarlak, Prof. Dr. Reşat Garan ve Doç. Dr. Suphi Artunkal'ın birlikte yazdıkları bu kitabın 216 sayfasını Dr. Artunkal yazmıştır[4].

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekan Vekilliği görevinde de bulunan Dr. Artunkal idari vazife de yapmıştır. Hocamız Sadiye Artunkal ile evlenmiş ve üç kızı olmuştur.

14 Mart 1977 tarihinde yaş haddinden dolayı emekli olan Prof. Dr. Mehmet Suphi Artunkal hocamız 1 Mayıs 1978 tarihinde vefat etmiştir.

Türk Farmakoloji Derneği'nin, "Farmakoloji Eğitiminde Kuşaklararası Bilimsel Etkileşme Seminerleri" programının yedincisinin 2 - 4 Mart 1998 tarihleri arasında Kayseri, Erciyes'de Prof. Dr. Suphi Artunkal adına düzenlenmesi hocamıza gösterilen bir saygı ifadesidir[5].

1943 yılına kadar Eczacı Okulu öğrencilerine Prof. Dr. Necmettin Rıfat Yarar farmakoloji dersi veriyordu. Hocanın ayrılmasından sonra derslere Prof. Dr. Reşat Garan ve Dr. Suphi Bey gelmiştir. 1948 - 1950 eczacı yıllıklarında da Prof. Dr. Reşat Garan farmakoloji hocası olarak görülmektedir. Sayın hocamız Prof. Dr. Kasım Cemal Güven ile yaptığımız konuşmada kendilerine Dr. Suphi Bey'in ders verdiğini belirtmiştir. 1962 yılına ait yıllıkta Prof. Dr. Alaeddin Akcasu ile Dr. Suphi Bey farmakoloji dersinin hocaları olarak görülmektedir. Sayın hocamız Prof. Dr. Alaeddin Akcasu ile konuşmamızda Eczacı Okulu'nun farmakoloji derslerinde Dr. Suphi Bey'in, Prof. Dr. Şefik Kayahan'ın bazen Prof. Dr. Fahir Melek Göksel'in ve kendisinin ilgileri olan konuları anlattıklarını belirttiler[6]. Dolayısıyla 1966 yılında Hocam Prof. Dr. Gültekin Sunam Eczacılık Fakültesi'ne geçinceye kadar Tedavi Kliniğin'den gelen hocaların eczacılara farmakoloji dersini verdikleri bilinmektedir. 1952 yılının Eczacı Okulu yıllığında Dr. Suphi Bey'in alkolizmin tedavisi hakkında bir yazısının olması herhalde o seneki yıllık komisyonu üyelerinin hatırını kırmadığının işaretidir.[7]

4. Tavat, S., Kastarlak, N., Garan, R. ve Artunkal, S. : ***Farmakoloji ve Tedavi.*** İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1955.
5. ***Farmakoloji Eğitiminde Kuşaklararası Bilimsel Etkileşme Seminerleri,*** VII., Kayseri 2 - 4 Mart 1998, s. 1 - 2.
6. Sunam, G. ve Ekinci, A.C. : İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde Farmakoloji eğitiminin tarihçesi, ***Acta Pharmaceutica Turcica,*** **XXXI** (2),s. 63 - 67, Suppl., 1989.
7. Artunkal, S. : Alkolizm tedavisi, ***İstanbul Tıp Fakültesi Eczacı Okulu 1952 Yıllığı,*** s. 29-32.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRK TIB CEMİYETI

Beyoğlu Bursa sokağına amut
Kocaağa Sokağı Rigodyas Apt. No. 1

Telefon : 41339

Türk Tıb Cemiyeti 12 Birinciteşrin 1943 Salı günü saat 18,30 da toplanarak aşağıdaki ruzname ile çalışmasına devam edecektir. İçtimamıza kıymetli huzurunuzla kuvvet ve şeref vermenizi diler derin saygılarımı tazelerim.

Umumî kâtip
Halid Ziya Konuralp

Görüşülecek mevzular:

1 — (Nikotinik asit) tatbik olunan iki dimağ trombüsü vak'ası
Dr. Suphi Artunkal

2 — Psoriasis generalisée
Dr. Cavat Sargın

3 — Böbrek idatik kisti
Dr. Şinasi Güçhan

4 — Dalak travmalarında geç kanamalara dair bir vak'a
Dr. Derviş Manizade

Resim – 4 : 1943 yılında Türk Tıb Cemiyetin'de yapılan bir çalışmanın davetiyesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dr. Suphi Bey'i Tedavi Kliniği'nden tanıyan hocam Gültekin Sunam'dan ve diğer öğrencilerinden öğrendiğim kendisinin çalışkan ve titiz olduğu kadar yaratıcı bir özelliğe sahip olduğu şeklindedir. Radyoaktif izotoplarla çalışmalar yaparak klinikte bunu oturtması başarılı olduğu bir alandır.

Bu değerli hocamızı ölümünün yirminci yılında saygıyla anıyoruz.

Resim – 5 : İstanbul Darülfünunu Tıp Fakultesi 1932 yılı mezunları toplu halde Haydarpaşa'daki fakülte binasının önünde. Üçüncü sırada sağdan ikincisi Dr. Suphi Antunkal'dır. [İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD arşivi].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRKİYE'DE ECZACI YETİŞTİREN DEĞERLİ BİR HOCA : DOÇ. DR. SEMİHA TULUS

Prof. Dr. Aysel GÜRSOY – Prof.Dr. Ahmet C. EKİNCİ***

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmasötik Kimya Kürsüsü'nde 1963 yılından itibaren 20 yıl süre ile birlikte çalışmak mutluluğunu tattığım rahmetli hocam Doç. Dr. Semiha Tulus'u sizlere tanıtmaya çalışacağım.

Binlerce eczacının yetişmesinde emeği olan hocamız, 1915 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Tevfik Bayraktar Bey annesi Rukiye Bayraktar Hanımdır. İlk öğrenimini Feyziâti Lisesi'nin ilk kısmında yapmış, orta öğrenimini Fransız özel ortaokulu Sainte Jeanne D'Arc ve İstanbul Kız Lisesi'nde tamamladıktan sonra 1936 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Eczacı Okulu'ndan Haziran 1939 döneminde mezun olmuştur.

Aynı yıl Eczacı Okulu Galenik Enstitüsü'nde yardımcı teknisyen kadrosunda araştırma görevlisi olarak Prof.Dr. Rosenthaler'in yanında çalışmaya başlamıştır. 1941 yılında asistan kadrosuna atanan hocamız, Galenik Enstitüsü'nde Rosenthaler'den başka bir öğretim üyesinin bulunmaması nedeniyle hocası ile birlikte öğrenci pratiklerini yürütmüş ve bir süre de Rosenthaler'in Fransızca olarak anlattığı Galenik Farması derslerini Türkçeye çevirmiştir. Rosenthaler'in ilâçların teşhisi ve miktar tayinleri üzerinde yaptığı ilmi araştırmalara katılmıştır[1].

1948 yılında "İodotanen çözeltilerinde iyod vaziyetinin incelenmesi" adlı doktora tezi ile, o sırada Eczacı Okulu Fen Fakültesi'ne bağlı olduğundan, Fen Doktoru unvanını almıştır[2].

Aynı yıl Fen Fakültesi öğretim üyelerinden o zaman doçent olan sayın hocamız Prof. Dr. Rasim Tulus ile evlenmiştir.

* İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Farmasötik Kimya ABD/ İSTANBUL.
* İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Farmakoloji ABD /İSTANBUL.

Daha sonra Prof.Dr.L. Rosenthaler tarafından kendisine verilen "***Digitalis Ferruginea*** L. yapraklarından kordio-aktif billuri bir glikozidin tecridi" konulu doçentlik çalışmasına başlamıştır.

1950 yılında Rosenthaler'in Türkiye'den ayrılmasından sonra, Eczacılık Okulu'nun Tıp Fakültesi'ne bağlı olması nedeniyle, 11.11.1950 günlü Tıp Fakültesi Profesörler Kurulu kararı ile Galenik Farmasi Enstitüsü yönetimine getirilen Profesör Hayriye Amal denetiminde Galenik Farmasi Enstitüsü'nün pratik çalışmalarını yönetmiştir ve geçirdiği ağır bir lenfanjit nedeniyle 1952 yılında Eczacılık Okulu'ndan ayrılmak zorunda kalmıştır[1,3].

1948 – 1952 yılları arasında, Prof. Dr. Rosenthaler ile yaptığı beş bilimsel çalışmanın dördü ***Pharmaceutica Acta Helvetiae*** 'de diğer bilimsel çalışması ile inceleme niteliğindeki üç makalesi de ***Farmakolog*** dergisinde yayınlanmıştır[4-10].

1952 yılında ***"Digitalis Ferruginea*** L. yapraklarından kardioaktif billuri bir glikozidin tecridi" adlı doçentlik tezi kabul edilmiş ancak sağlık sorunları nedeniyle doçentliğin diğer aşamalarını daha sonra tamamlayarak 5 Kasım 1954 de üniversite doçenti ünvanını almıştır[1,11].

Galenik Enstitüsü'ne vekalet ettiği dönemde hocamızı özverili çalışmaları ile yakınen tanıyan ve takdir eden Farmasötik Kimya Enstitüsü direktörü Prof.Dr. Hayriye Amal'ın isteği üzerine Farmasötik Kimyada açık bulanan doçentlik kadrosuna müracaat etmiştir. 4.6.1955 tarihinde yapılan Tıp Fakültesi Profesörler Kurulu'nda Eczacılık Okulu Farmasötik Kimya Kürsüsü'ne, eylemli doçent olarak atanması kabul edilmiş. 18.07.1955 de atanması Millî Eğitim Bakanlığı'nca onaylanmıştır[1].

1955 yılından 1982 yılı sonuna kadar Farmasötik Kimya I (Anorganik Farmasötik Kimya) derslerini vermiş ve ilâç sentezleri ile ilgili farmasötik sentez laboratuvarlarını büyük bir titizlikle yönetmiştir. Ayrıca hocamızın bu pratiklerle ilgili ***Organik Sentez Pratikleri*** adlı bir kitabı bulunmaktadır[12]. Ölümünden sonra 3. baskısı yapılan bu kitaptan diğer Eczacılık Fakültelerinin öğrencileri de yararlanmaktadır. Bu kitap iki bölümden oluşmakta, birinci bölümde sentez yöntemleri ile ilgili genel bilgiler, ikinci bölümde ise preparatların elde ediliş yöntemleri verilmektedir.

Hocamız Farmasötik Kimya Kürsüsüne geçtikten sonraki yıllarda yaptığı bilimsel çalışmalarda, bazı maddeler için spektrofometrik miktar tayini yöntemleri geliştirmiştir. Bu bağlamda brusin ve striknin, $FeCl_3$ ile oluşturduğu renkten yararlanarak, bunların kolorimetrik miktar tayinini yapmıştır. Diğer bir çalışmasında da, antazolin ve tuzlarının 1,1-difenil-2-pikrilhidrazil klorür ile kolorimetrik miktar tayinini yapmıştır[13-15].

Barbitüratların tanımında ve ince tabaka kromotografisiyle ayrılmalarında kullanılabilecek bir belirteç bulmuştur. Rodamin B – merküro nitrat karışımından ibaret olan bu belirteç ile fenobarbital ve tiyobartibali 1,5 μg a kadar hassas olarak saptamıştır. Ayrıca 4,4'-diaminobenzilin salisil aldehid ile verdiği Schiff bazını ve bunun miktar tayinini yapmıştır[16].

İstanbul Eczacılık Okulu'ndan sonra açılan Türkiye'deki ilk Eczacılık Fakültesi olan Ankara Eczacılık Fakültesi'nin kuruluşunda İstanbul Üniversitesi Eczacılık Okulu öğretim üyeleri görev almışlar ve zor koşullar altında büyük bir özveri ile derslerini vermişler, pratik çalışmaları yürütmüşlerdir.

Bu bağlamda, 1964 yılında Hocamız da bir telgrafla Ankara'ya çağırılmak suretiyle Anorganik Farmasötik Kimya derslerini ve Farmasötik Sentez Pratiklerini yönetmekle görevlendirilmiştir. İki yıl bu görevine devam etmiştir[1].

Hocamız 1965 – 1972 yılları arasında Nişantaşı Özel Yüksek Eczacılık Okulu'ndan da görev alarak Farmasötik Kimya dersleri vermiştir.

Yaklaşık 30 yıllık öğretim üyeliği süresince yurtiçi ve yurtdışı birçok bilimsel toplantı, kongre ve simpozyumlara katılmıştır[1, 3].

4.4.1983 tarihinde emekliye ayrılan hocamız 30.5.1987 tarihinde vefat etmiştir. Binlerce eczacının hocası olan ve öğrencileri tarafından çok sevilen Doç. Dr. Semiha Tulus, çalışmalarında son derece titizdi. Buna karşın profesörlük için başvuruda bulunmamıştı. Bize göre bunun nedeni, herşeyin en iyisini ve en mükemmelini isteyen yapıya sahip olmasıydı, hani derler ya çok iyi iyinin düşmanıdır kuralı sevgili hocamızın kariyer yaşamında etkili olmuştur.

Çalışmalarında çok titiz, kişisel ilişkilerinde de çok güvenilir, fevkalade hoşgörülü, sabırlı ve yardımsever olan hocamız davranışlarıyla daima bizlere örnek olmuştur[17].

Kendisini sevgi, saygı ve rahmetle anıyoruz.

KAYNAKLAR

1. Doç. Dr. Semiha Tulus'un İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde bulunan dosyası.
2. Bayraktar, Semiha: ***İodotanen Çözeltilerinde İyod Vaziyetinin İncelenmesi.*** Doktora tezi, 1948
3. 29.05.1998 tarihinde Sayın Prof. Dr. Rasim Tulus ile yapılan görüşme.
4. Rosenthaler, Leopold, Yalçındağ, Orhan, Bayraktar, Semiha: Über die Darstellung der Tincturen II, ***Pharmaceutica Acta Helvetiae,*** **16** (11/12), (1941).
5. Rosenthaler, Leopold, Bayraktar, Semiha: Über das Mischen von Salben, ***Pharmaceutica Acta Helvetiae,*** **18**, 262 - 269(1943).
6. Rosenthaler, Leopold, Bayraktar, Semiha: Über Chemische Reaktionen in Salben, ***Pharmaceutica Acta Helvetiae,*** **19**, 205 - 209(1944).
7. Bayraktar, Semiha: Zur Kenntnis des Sirupus Iodotannicus, ***Pharmaceutica Acta Helvetiae,*** **22**, 554 - 560(1947) [Doktora tezinin hülasası].
8. Bayraktar, Semiha: İodotanen çözeltisinde iyod vaziyetinin incelenmesi, ***Farmakolog,*** **18** (5), 159 - 162(1948).[Doktora tezinin hülasası].
9. Tulus, Semiha: Kalsiyum glukonat çözeltilerinin dayanıklığının arttırılması, ***Farmakolog,*** **21** (3), 140 - 142 (1951).
10. Tulus, Semiha: Bazı yeni süpozituar bazları, ***Farmakolog,*** **22**(1),6 - 9(1952).
11. Tulus, Semiha: ***Digitalis Ferruginea*** L. ***Yapraklarından Kardioaktif Billuri Bir Glikozidin Tecridi.*** Doçentlik tezi, 1954.
12. Tulus, Semiha: ***Organik Sentez Pratikleri*** .3. Baskı. İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 3816, Eczacılık Fakültesi No. 68, ISBN: 975-404-343-4, İstanbul 1993.
13. Tulus, Semiha: Brüsinin Spektrofotometrik Tayini için Yeni Bir Usul, ***J. Fac Pharm. İstanbul,*** **1**, 170(1965).
14. Tulus, Semiha: 4,4-diaminobenzilin salisilaldehid Schiff bazı, ***J.Fac.Pharm. İstanbul,*** **2**,68 (1966).
15. Tulus, Semiha: Antazolin ve tuzlarının 1,1-difenil-2-pikrilhidrazil ile spektrofotometrik miktar tayini, ***J.Fac. Pharm. İstanbul,*** **11**, 38(1975).
16. Amal, Hayriye, Tulus, Semiha, Sanlı, İlkin: A new reagent for detection of barbiturates by thin-layer chromatography, ***J. Fac. Pharm. İstanbul,*** **4**,23(1968).
17. Ateş, Öznur: Doç. Dr. Semiha Tulus, ***İstanbul Ecz. Fak. Mec.,*** **19**, 13 (1983).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 1 : Semiha Tulus (sağ başta ayakta) ve Ord. Prof.Dr. Leopold Rosenthaler Eczacı Okulu'nun bahçesinde asistan ve öğrencilerle.

Resim – 2 : Semiha Tulus ile eşi Prof .Dr. Rasim Tulus.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 3 : Doç. Dr. Semiha Tulus İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Organik Kimya Laboratuvarında öğrencilerle.

Resim – 4 : Doç. Dr. Semiha Tulus bir doktora sınavı sonrasında.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 5 : Doç. Dr. Semiha Tulus çalışma masasının başında.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

PROF. DR. NEBAHAT YAKAR (1915 - 1997) VE BOTANİKLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

*Prof. Dr. Asuman BAYTOP**

GİRİŞ

İstanbul'da 1839'da başlayan akademik eczacılık eğitiminde, 1933 Üniversite Reformu'na kadar olan dönemde, eczacı öğrencilerine botanik derslerini veren öğretim üyelerinin hepsi hekimdir.

1933'te Atatürk'ün gerçekleştirdiği Üniversite Reformu ile yeni bir Üniversite kurulunca, bu üniversite içinde Fen Fakültesi'ne bağlı olarak bir biyoloji eğitimi de başladı. Biyolog yetiştirmek amacıyla, Süleymaniye'de yeni ve müstakil bir Biyoloji Binası inşa edildi ve buraya iki nebatat ve bir hayvanat enstitüsü yerleştirildi. Nebatat enstitülerinin başında, 1933 Ekiminde İstanbul'a gelen iki Alman biyolog vardı: Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü'nü kuran Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn (1885 - 1961) [1] ve Umumî Nebatat Enstitüsü'nü kuran Ord. Prof. Dr. Leo Brauner (1898 - 1974) [2].

1933 Reformu ile Eczacı Mektebi Fen Fakültesi'ne bağlandı ve 1944 yılına kadar bu fakülte içinde kaldı. Bu müddet zarfında eczacı öğrencileri botanik ile ilgili derslerini Biyoloji Binası içinde, Prof. Heilbronn'un enstitüsünde bu biyolog profesörden ve diğer biyolog öğretim elemanlarından gördüler. Bu dersler Nebat Biologisi, Nebat Anatomisi, Farmakobotanik ve bir müddet için de Farmakognozi dersleri idi.

1944'te Eczacı Mektebi Tıp Fakültesi'ne bağlandı ve adı Eczacı Okulu oldu. 1945'te bu okul içinde Farmakognozi Enstitüsü kuruldu. Bu şekilde Farmakognozi dersi Eczacı Okulu içine yerleşti. Diğer botanik dersleri için öğrenciler Biyoloji Binasına devam ettiler. 1962'de Eczacı Okulu Eczacılık Fakültesi oldu. 1964'te Farmasötik Botanik dersi ve

* İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Farmasötik Botanik ABD/İSTANBUL.

sonra 1981'de Biyoloji dersi Eczacılık Fakültesi içine alındı. Bitki Anatomisi dersi programdan çıkarıldı. Böylece Eczacılık Fakültesi öğrencilerinin Biyoloji Binası ile hiç bir ilişkisi kalmadı.

Görülüyor ki, 1839 - 1933 arasında, yani bir yüzyıl kadar bir süre içinde, eczacı öğrencileri botanik derslerini hekim öğretim üyelerinden görmüşlerdir. Bu dönemi takip eden 30 yıl kadar bir süre içinde, biyolog olan öğretim üyeleri eczacıların botanik eğitiminde görev almışlardır. Daha sonra, 1962'de kurulan Eczacılık Fakültesi, botanikle ilgili dersleri kendi bünyesinde, Farmasötik Botanik Dalı içinde toplamış ve kadrosuna eczacı mezunları almağa özen göstermiştir. Halen Farmasötik Botanik Anabilim Dalı'ndaki öğretim elemanları, biri dışında, hepsi eczacıdır.

Eczacı öğrencilerine ders vermiş biyolog öğretim üyeleri arasında en ünlüsü, kurmuş olduğu enstitü, bahçe, herbaryum ve kitaplık ile devamlı bir iz bırakmış olan, 1933 - 1960 yılları arasında Fen Fakültesi'nde 30 yıla yakın bir hizmet vermiş bulunan Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn'dur [1]. Bu yazımızda, onun bir öğrencisi, sonra da ilk asistanlarından biri olarak onun enstitüsünde yetişmiş ve emekli oluncaya kadar orada çalışmış bir başka biyolog hocamızı tanıtmak istiyoruz: Prof. Dr. Nebahat Yakar (1915 - 1997).

Prof. Yakar'ın eczacı öğrencilerine hocalığı, Prof. Heilbronn'un "Büyük Ders" dediği Nebat Biologisi dersinin pratiklerini yaptırmak, Nebat Anatomisi dersini vermek, Prof. Heilbronn emekli olduktan sonra da FKB'nin Bitki Biyolojisi dersini diğer öğretim üyeleri ile paylaşarak yürütmek suretiyledir. Onun Farmasötik Botanik ve Farmakognozi dersleri ile bir ilişkisi olmamıştır.

ÖZGEÇMİŞİ

Mevcut iki yayına dayanarak[3,4], Prof. Yakar'ın özgeçmişini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz. Onun renkli bir resmi, bu yayınlardan birinde[3] mevcuttur.

Prof. Yakar 1915'te İstanbul'da doğmuş, ilk öğrenimini Beyazıt Birinci İlkmektep'te, orta öğrenimini İstanbul Kız Orta Mektebi'nde yap-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mış ve 1934'te İstanbul Kız Lisesi'nden mezun olmuştur. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tabiiye (Biyoloji) Bölümü'nde 1938'de tamamlamıştır. Henüz öğrenci iken, 1936'da Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü'nde Ord. Prof. Dr. A. Heilbronn'un yanında asistan olarak göreve başlamış, mezun olduktan sonra aynı enstitüde namzet asistan ve 1941'den itibaren de asil asistan olarak çalışmıştır. 1949'da, "Les caractères morphologiques et anatomiques de ***Digitalis ferruginea*** L." adlı tezi ile pekiyi dereceden fen doktoru ünvanını ve 1950'de "Pseudogamy in ***Digitalis ferruginea*** L." adlı tezi ile de üniversite doçenti ünvanını almış, 1953'te eylemli doçent, 1963'te profesör olmuş, 1973'te, Prof. Dr. Sara Akdik'in (1897 - 1982) emekli olması dolayısiyle, Botanik ve Genetik Enstitüsü Başkanlığına atanmıştır. 1 Ocak 1984 te emekli olmuş ve 8 Mart 1997'de İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Zincirlikuyu Mezarlığındadır.

Prof. Yakar, yurt dışında ABD ve İsveç'te genetik enstitülerinde çalışmak imkânını bulmuş, milletlerarası botanik kongrelerine katılmış, yurt içinde de araştırma gezileri yapmıştır.

BİLİMSEL ÇALIŞMALARI

Bir genetikçi olan Prof. Heilbronn, enstitüsündeki genç asistanlara bitkileri melezlemeyi, kromozomları incelemeyi öğretti, onları sitoloji alanında çalıştırdı. Bundan başka, Farmasötik Botanik dersi ile yükümlü olduğu için, Türkiye'nin tıbbî bitkileri ile ilgilendi ve asistanlarına bu bitkilerin morfolojik ve anatomik özelliklerini araştıran doktora çalışmaları verdi, onları morfoloji ve anatomi dallarında yetiştirdi. Prof. Heilbronn'un ilk asistanlarından biri olan genç N. Yakar da bu üç dalda ilerledi: ***sitoloji, morfoloji*** ve ***anatomi.*** Onun bütün araştırmaları ve ders kitapları bu üç daldadır. Titizliği, temiz ve doğru resim çizme yeteneği, başarısında muhakkak ki büyük rol oynadı. Şunu da diyebiliriz ki o, Prof. Heilbronn ve Prof. Brauner gibi iki Batılı bilginin öğrencisi olmuş, onları örnek alarak çalışmıştır.

Prof. Yakar, 1933 Reformunun yetiştirdiği bir araştırıcıdır. Meraklı ve çalışkandır. Deneylerini kendisi yapar, mikroskop başında çalışır, müşahedelerini kendi kaydederdi. Yayınlarının çoğu bu nedenle sadece kendi imzasını taşır. İki evlilik geçirdiği için soyadına üç şekilde rastlıyoruz: Yakar, Yakar - Olgun, Yakar - Tan.

1. Ders kitapları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Prof. Yakar'ın tüm kitaplarını, biri dışında, bulup incelemek imkânımız oldu. İmzalayarak bana vermiş olduğu eserleri dışındakileri, İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Anabilim Dalı Kitaplığı'nda buldum. Onları konularına göre gruplandırarak aşağıda tanıtıyorum.

1. ***Bitki Mikroskopisi Kılavuz Kitabı, I. ve II. Bölüm.*** İstanbul Üniv. Yay. Sayı 841, Fen Fak. No 30. Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1960, 24 x 17 cm, XII + 151 sayfa, 63 şekil, hepsi orijinal.

2. ***Bitki Mikroskopisi Kılavuz Kitabı, I. ve II. Bölüm.*** İkinci baskı. İstanbul Üniv. Yay. Sayı 2947, Fen Fak. No 166, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul 1982, 26 x 18 cm. XI + 150 sayfa, 63 şekil. Birinci baskı ile tamamen aynıdır.

3. ***Siteloji.*** Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul 1977, 33 x 23 cm, 223 sayfa, şekilsiz. Teksir.

4. ***Siteloji (Hücre-bilimi).*** İstanbul Üniv. Yay. Sayı 2935, Fen Fak. No 165, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul 1982, 24 x 16 cm, IX + 299 sayfa, 172 şekil.

5. ***Siteloji (Hücre-bilimi).*** İkinci baskı. İstanbul Üniv. Fen Fak.Yay. Rektörlük No 3437, Fak. No 199. Gençlik Basımevi, İstanbul 1987, 24 x 16 cm, IX + 299 sayfa, 172 şekil. Birinci baskı (1982) ile tamamen aynı.

6. ***Bitki Morfolojisine Giriş. Tohumlu Bitkilerin İç ve Dış Morfolojisinin Ana Hatları.*** İstanbul Üniv. Yay. Sayı 1862, Fen Fak. Sayı 119, Fen Fakultesi Basımevi, İstanbul 1973, 24 x 17 cm, X + 230 sayfa, 179 şekil, hepsi orijinal.

7. ***Bitki Morfolojisine Giriş. Tohumlu Bitkilerin İç ve Dış Morfolojisinin Ana Hatları.*** İkinci baskı. İstanbul Üniv. Yay. Sayı 2226, Fen Fak. Sayı 133. Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, 25 x 18 cm, X + 230 sayfa, 179 şekil. Birinci baskı (1973) ile tamamen aynı.

8. ***Bitki Morfolojisine giriş. Tohumlu Bitkilerin İç ve Dış Morfolojisinin Ana Hatları.*** Üçüncü baskı. İstanbul Üniv. Yay. Sayı 3112, Fen Fak. Sayı 185. Dilek Matbaası, İstanbul 1983, 24 x 16 cm, X + 230 sayfa, 179 şekil. Birinci baskı (1973) ve ikinci baskı (1976) ile tamamen aynı.

9. ***Genel Botanik. Bitki Morfolojisi.*** İstanbul 1974. 55 sayfa. İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda ve Botanik Anabilim Dalı Kitaplığı'nda kaydı bulunduğu halde, bu kitap yerinde bulunamadı ve kontrol edilemedi.

10. ***Genel Botanik*** (E. Bilge ile birlikte). İstanbul Üniv. Yay. Sayı 2148, Fen Fak. Sayı 130. Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, 24 x 16 cm, XIII + 488 sayfa, 349 şekil. Kitap üç bölümlüdür. Morfoloji bölümü Prof. Yakar-Tan tarafından, Genetik ve Fizyoloji bölümleri Prof. Bilge tarafından yazılmıştır. Morfoloji bölümündeki 159 şekil orijinaldir ve Prof. Yakar-Tan tarafından çizilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11. ***Genel Botanik*** (E. Bilge ile birlikte). İkinci baskı. İstanbul Üniv. Yay. Sayı 2668, Fen Fak. No 150. Fen Fakultesi Basımevi, İstanbul 1979, 24 x 16 cm, 488 sayfa, 349 şekil. Birinci baskı (1976) ile tamamen aynıdır, ancak başta Önsöz'ler bulunduğu halde, İçindekiler kısmı eksiktir.

12. ***Genel Botanik*** (E. Bilge ile birlikte). Üçüncü baskı. İstanbul Üniversitesi Fen Fak. Yay. Rektörlük No 3438, Fak. No 200. Gençlik Basımevi, İstanbul 1987, 24 x 16 cm, XIII + 488 sayfa, 349 şekil. Birinci baskı (1976) ve ikinci baskı (1979) ile tamamen aynıdır.

13. ***Renkli Türkiye Bitkileri Atlası***. Üç fasikül. İstanbul Üniv. Yay. Sayı 1090, 1127, 1174, Fen Fak. No 61, 63, 71. Matbaa Teknisyenleri Basımevi. İstanbul 1964, 1965, 1966, 24 x 16 cm. Birinci fasikülde 18, ikinci fasiküldе 17, üçüncü fasikülde16 bitkinin betimi yapılmış, yayılışı ve kullanılışı bildirilmiş, ardından her fasikülde 16 levha üzerinde bu bitkilerin yazar tarafından çizilmiş ayrıntılı ve renkli resimleri verilmiştir. Üç fasikülde toplam 51 bitki tanıtılmış ve bunların resimleri 48 levha üzerinde çizilmiştir. Prof. Yakar bu bitki levhalarını Prof. Heilbronn zamanında hazırlamış, fakat onun vefatından sonra bastırmış, eserini onun hatırasına ithaf etmiştir.

Bu liste incelendiğinde, Prof. Yakar'ın esas itibariyle beş kitabı bulunduğu görülür. 1960 - 1987 arasında yayınlanmış olan bu kitaplardan dördü, her biri birkaç yıl ara ile, iki veya üç kere basılmıştır ve her yeni baskı bir evvelkinin tamamen aynıdır: ***Bitki Mikroskopisi Kılavuz Kitabı, Sitoloji, Bitki Morfolojisine Giriş*** ve ***Genel Botanik***. Beşinci kitabı, 1964 - 1966 tarihlerini taşıyan ***Renkli Türkiye Bitkileri Atlası*** ise sadece bir kere basılmıştır. Prof. Yakar'ın bütün kitapları, onun titizliğini, bilgisine hakimiyetini vurgulamakta, doğru ve temiz resim çizme yeteneğini ortaya koymaktadır.

2. Bilimsel makaleleri

Aşağıdaki liste, mevcut bir listeden[4] faydalanarak, onu kontrol ederek ve ilâveler getirerek hazırlanmıştır.

1. Hünsa nevilerin birleşmeleri neticesinde husule gelen ginodioeki ve intersekualite (Gynodiöcie und Intersexualitaet als Folge der Bastardierung zwittriger Species), (A. Heilbronn ile birlikte), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **VII**(4), 317 - 322 (1942).

2. Türkiye tıbbî nebatlarının farmakognostik monografileri. I - ***Digitalis ferruginea*** L. - ***D. aurea*** Lindl. - nin morfolojik ve anatomik karakterleri (Monographies pharmacognostiques des plantes médicinales de la Turquie. I - Les caractères morphologiques et anatomiques de ***Digitalis ferruginea*** L. - ***D. aurea*** Lindl.) (Scrophulariaceae), ***İ.Ü. Fen Fak.Mec.***, B, **IX**(2), 134 - 170 (1944).

3. ***Digitalis ferruginea*** L. ile ***Digitalis purpurea*** L. de kromozoma sayısı ve çekirdek-plazma münasebeti (Nombre de chromosomes et problème de la relation nucléo-plasmique chez ***Digitalis ferruginea*** L. et ***Digitalis purpurea*** L.), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **X**(4),293 - 308 (1945).

4. ***Utricularia vulgaris*** L. nin kurbağa tetarlarını yakalaması (Kaulquappenfang durch ***Utricularia vulgaris*** L.) , (A.Heilbronn ile birlikte), ***İ.Ü. Tıp Fak. Mec.***, **XII**(3),189 - 195 (1947).

5. ***Digitalis ferruginea*** L. de psevdogami (Pseudogamy in ***Digitalis ferruginea*** L.), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***,B, **XIV**(4), 286 - 306 (1949).

6. Mitotic disturbances caused by chloranil, ***Amer. Journ. Bot.***, **39**, 540 - 546 (1952).

7. Cytochemical studies on pycnotic root tip cells, ***Bot. Gaz.***, **114**(1), 72 - 79 (1952).

8. Çiçekli bitkilerde hücre bölünmeleri üzerinde inceleme metodları, ***Biologi***, **3**,100 - 103 (1953).

9. Nuklein asidlerinin hücredeki lokalisasyonları ve rolleri, ***Biologi***, **3**,182 - 186 (1953).

10. Paradiklorbenzen etkisi altında beliren morfologisel ve sitologisel değişiklikler (Morphological and cytological changes caused by paradichlorobenzene), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **XXI**(1-2), 49 - 60 and Plate I (1956).

11. Asit hidrolizinden sonra metil yeşili ve pironin'in deoksiriboz nuklein asidi üzerindeki özelliği (Methyl green and pyronin specificity for deoxyribonucleic acid after acid hydrolysis), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **XXII** (1-2), 45 - 51 (1957).

12. Nüklein asitlerinin metil yeşili ile boyanma yetenekleri (Methyl green stainability for nucleic acids), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **XXII**(3), 155 - 162 (1957).

13. Bitkilerde terleme-Kimyasal metod ile gözle görülebilir ispatı,***Türk Biologi Dergisi***, **8**,74 - 76 (1958).

14. Sigara dumanı katranının kök uçları üzerindeki tesiri (Action of cigarette smoke tar on root tips), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **XXIV**(3-4), 147 - 154 (1959).

15. Gibberellik asidin bakla (***Vicia faba*** L.) nin büyümesi üzerindeki etkisi [Action of gibberellic acid on growth of broad bean (***Vicia faba*** L.)], ***İ.Ü. Fen Fak. Mecm.***, B, **XXV**(3-4),193 - 199 (1960).

16. Nukleolus, ***Türk Biologi Dergisi***, **11**,97 - 105 (1961).

17. Gibberellik asidin bakla (***Vicia faba*** L.) nın çiçeklenmesi ile meyva ve tohum mahsulü üzerindeki tesiri [Action of gibberellic acid on flowering and production of fruit and seed in broad beans (***Vicia faba*** L.)], ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **XXVI**(1-2),75 - 85 (1961).

18. Action of gibberellic acid on parthenocarpic fruit development and pollen germination in broad beans (***Vicia faba*** L.) [Gibberellik asidin bakla (***Vicia faba*** L.) da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

partenokarp meyva gelişimi ve polen çimlenmesi üzerindeki tesiri), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **XXVII**(1-2),19 - 24 (1962).

19. ***Digitalis davisiana*** Heyw. üzerinde karyologisel araştırmalar (Karyological investigations on ***Digitalis davisiana*** Heyw.), (B. Tözün ile birlikte), ***İ.Ü. Fen Fak. Mec.***, B, **XXXI**(1-2), 49 - 57 (1966).

20. Gibberellik asidin ***Polypodium aureum*** gametofitinin gelişimi üzerindeki etkisi (Effects of gibberellic acid on the development of gametophytes in a species of the family Polypodiaceae (***Polypodium aureum***), (A. Aydın ile birlikte), ***İ.Ü. Fen Fak.Mec.***, B, **XXXVIII**(1-4), 159 - 166 (1973).

21. IOPB chromosome number report LXV (ed.A.Love), Scrophulariaceae (***Digitalis cariensis, lamarckii, lanata, trojana***), ***Taxon***, **28**(5/6), 631 (1979).

Prof.Yakar'ın 1942 - 1979 arasında yayınlanmış 21 makalesini saptamış bulunuyoruz. Bunlardan on yedisini tek başına yazmıştır, diğerleri ikinci bir yazar ile müşterektir. Bunların on dördü ***İ.Ü. Fen Fak. Mecmuası***'nda, dördü ***Biologi*** adlı dergide (***Türk Biologi Dergisi)***, üçü de yabancı dergilerde yayınlanmıştır. Makalelerinin çoğu sitoloji ve karyoloji üzerinedir. Bunların yanında, başlıca seksüalite, gibberellik asidin etkileri, tıbbî bitkilerin morfolojik ve anatomik özellikleri ile ilgili yayınlar göze çarpmaktadır.

3. Yönetmiş olduğu doktora tezleri

Bu listeyi hazırlarken, İ.Ü.Fen Fakültesinde 1938 - 1982 yılları arasında botanik konusunda yapılmış olan doktoraların listesinden [5] faydalandık ve ilâve getirdik.

1. Göksel Sanlı (Olgun) (1974) : ***Digitalis viridiflora*** Lindl. ile ***Digitalis lutea*** L. üzerinde karşılaştırmalı karyolojik ve embriyolojik (Embriyo kesesi ve endosperma gelişimi) araştırmaları.

2. Nebahat Genç (1975) : İstanbul çevresinin endemiklerinden ***Isatis arenaria*** Azn. üzerinde morfolojik, anatomik ve sitolojik araştırmalar.

3. Nermin Gözükırmızı (1979) : Bazı kimyasal madde ve ışınların ***Vicia faba*** L. üzerine etkileri.

4. Atak Olgun (1980) : X ve gamma ışınlarının ***Hordeum vulgare*** L. nin kök ucundaki mitoz bölünme ve protein miktarı üzerine etkisi.

5. Mehmet Topaktaş (1980) : ***Hordeum vulgare*** L. var. Zafer 160 ile ***Hordeum distichum*** L. var. 7230 arasında yapay tozlaşma yoluyla elde edilen tür melezleri üzerinde çalışmalar.

6. İsmet Dölek (1982) : Marmara bölgesi ***Nicotiana tabacum*** L. safhat çeşitlerinin bazı morfolojik özellikleri.
7. Orhan Küçüker (1985) : İstanbul çevresinin bazı ***Colchicum*** türleri üzerinde morfolojik, anatomik ve sitolojik araştırmalar.

Burada 3, 4 ve 5 numaralı doktora tezleri Prof.Dr.Emine Bilge tarafından başlatılmış, Prof. Bilge'nin 1978'de vefatı üzerine Prof. Yakar tarafından tamamlatılmıştır.

SONUÇ VE ÖZET

İstanbul'da 1839'da başlayan akademik eczacılık eğitiminde, 1933 Üniversite Reformuna kadar olan dönemde, eczacı öğrencilerine botanik dersleri veren öğretim üyelerinin hepsi hekimdir. 1933 Reformu ile kurulan İstanbul Üniversitesi'nde Eczacı Mektebi Fen Fakültesi'ne bağlandı ve eczacı öğrencileri botanik ile ilgili dersleri (Nebat Biologisi, Farmakobotanik, Bitki Anatomisi) Süleymaniye'deki Biyoloji Binası'nda, Farmakobotanik ve Genetik Enstitüsü'nde (Direktörü: Ord.Prof.Dr.A.Heilbronn) biyolog elemanlardan gördüler.1944'te Eczacı Mektebi Tıp Fakültesi'ne bağlandı ve 1962'de müstakil bir fakülte oldu. 1964'te Farmasötik Botanik dersi fakülte içine alındı ve elemanlarının eczacı olmasına özen gösterildi.

Eczacı öğrencilerine ders vermiş biyologlar arasında Prof.Dr. Nebahat Yakar (1915 - 1997) da vardır. Prof. Yakar'ın eczacı öğrencilerine hocalığı, Prof. Heilbronn'un verdiği Nebat Biologisi dersinin pratiklerini yaptırmak, Bitki Anatomisi dersini vermek, Prof. Heilbronn emekli olduktan sonra da, Bitki Biyolojisi derslerini başka öğretim üyeleri ile birlikte yürütmek suretiyledir. Onun Farmasötik Botanik ve Farmakognozi dersleri ile ilişkisi olmamıştır.

Prof. Yakar'ın 12 ders kitabını, bir bitki atlasını ve 21 araştırma makalesini saptamış bulunuyoruz. Ders kitaplarından biri teksirdir. Bir diğerini sadece kaydı ile tanıyoruz, kitaplıklarda bulamadık. Diğerlerinin her biri birkaç yıl ara ile aynen basılmıştır. Kitaplarındaki resimleri bizzat kendisi çizmiştir. Atlas'taki bitki levhaları, onun resim çizme yeteneğini gayet açık olarak ortaya koymaktadır. Araştırma makaleleri sitoloji, karyoloji, bitkilerde cinsiyet, gibberellik asidin etkile-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ri, tıbbî bitkilerin morfolojik ve anatomik özellikleri konularındadır. Prof. Yakar, 1974 - 1985 arasında yedi doktora tezi yönetmiştir. Bunlardan üçü Prof.Dr. E. Bilge tarafından başlatılmış, Prof. Bilge'nin 1978'de vefatı üzerine Prof. Yakar tarafından tamamlatılmıştır. Doktorantların hepsi biyologdur.

Prof. Yakar, tartışmanın ve tenkit edilmenin faydasını idrak etmiş, dürüst, inanılır bir araştırıcıdır. Güvenilir ders kitaplarından, aralarında çok sayıda eczacının da bulunduğu birçok öğrenci faydalanmıştır.

Prof. Yakar'ın İstanbul'da Üniversite Kitaplığı'nda ve Fen Fakültesi Botanik Anabilim Dalı Kitaplığı'nda mevcut olan kitapları şunlardır: ***Bitki Mikroskopisi Kılavuz kitabı*** 1960, 1982, ***Sitoloji (Hücre-bilimi)*** 1982, 1987, ***Bitki Morfolojisine Giriş. Tohumlu Bitkilerin İç ve Dış Morfolojisinin Ana Hatları*** 1973, 1976, 1983, ***Genel Botanik*** (E. Bilge ile birlikte) 1976, 1979, 1987, ***Renkli Türkiye Bitkileri Atlası*** 1964 - 1966.

Açıklama

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Anabilim Dalı Kitaplığı'ndaki çalışmalarım sırasında bana azamî kolaylık sağlamış olan Prof. Dr.O. Küçüker'e burada tekrar teşekkür etmek isterim.

KAYNAKLAR

1. Baytop, A. : "Ord.Prof.Dr. Alfred Heilbronn'un (1885 - 1961) İstanbul Üniversitesi'ndeki bilimsel faaliyetleri", ***Marmara Üniversitesi Eczacılık Dergisi*** 10(1), 51 - 66 (1994).
2. Baytop,A. : "Atatürk'ün Üniversite Reformu ile Türkiye'ye gelen Ord.Prof.Dr.Leo Brauner'in İstanbul Üniversitesi'ndeki bilimsel çalışmaları," ***Türk Tıp Tarihi Yıllığı (Acta Turcica Historiae Medicinae)*** IV, 102 - 113 (1997).
3. Küçüker, O. : "Professor Nebahat Yakar (1915 - 1997): A memoir," ***OT Sistematik Botanik Dergisi*** 3(2), 1 - 2 (1996).
4. İshakoğlu Kadıoğlu, S. : ***İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900-1946)***. İstanbul Üniv. Yay. No 4106, Bilim Tarihi Müzesi ve Dokümantasyon Merkezi Yay. No 1, İstanbul 1998, s. 313 - 315.
5. Özemre, A.Y. (ed.): ***İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Çeşitli Fen Bilim Dallarının Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmesi ve Milletlerarası Bilime Katkısı***, İstanbul Üniv.Yay. No 3042, Fen Fak.No 176, İstanbul 1982, s. 141.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

PROF.DR.NEBAHAT YAKAR (1915 - 1987) ET SES ACTIVITÉS BOTANIQUES

Depuis les débuts, en 1839, de l'enseignement pharmaceutique à l'École Impériale de Médecine d'Istanbul jusqu'à la Réforme Universitaire de 1933, tous les professeurs qui enseignèrent la Botanique aux étudiants en pharmacie étaient médecins.

En 1933, à la suite de la création d'une division de Biologie à la Faculté des Sciences de la nouvelle Université, les étudiants de l'École de Pharmacie suivirent les cours de Botanique (Biologie végétale, Anatomie végétale, Botanique pharmaceutique et en partie Pharmacognosie) dans le cadre de l'Institut de Pharmacobotanique et de Génétique de cette même Faculté. Les cours étaient donnés par le Directeur Ord.Prof. Dr. A. Heilbronn (1885 - 1961) et ses collaborateurs, tous biologues.

En 1945, l'enseignement de Pharmacognosie fut définitivement transféré à l'École de Pharmacie qui devint Faculté en 1962. En 1964 et en 1981, la Botanique pharmaceutique et la Biologie végétale furent successivement incorporées à la Faculté de Pharmacie. Ainsi tout l'enseignement botanique fut désormais aux mains des enseignants diplômés en pharmacie, un seul excepté.

La Prof. Dr.Nebahat Yakar, biologue, diplômée de la Faculté des Sciences de l'Université d'Istanbul en 1938, travailla comme assistante auprès du Prof. A. Heilbronn. Étant donné sa compétence pour la recherche scientifique et son grand talent pour le dessin, elle se spécialisa par la suite dans les domaines de la cytologie, la morphologie et l'anatomie végétales. Les 21 articles qu'elle publia entre 1942 et 1979 et les ouvrages qu'elle écrivit entre 1960 et 1987 appartiennent tous à ces domaines.

Quant à son rôle dans l'enseignement pharmaceutique, elle dirigea pendant des années les travaux pratiques de Biologie végétale et donna les cours d'Anatomie. Après la retraite et le retour dans son pays du Prof.A. Heilbronn, elle se partagea avec deux de ses collègues les cours de Biologie végétale. Elle n'eut aucun rapport direct avec les cours de Botanique pharmaceutique et de Pharmacognosie. Ses principaux livres dont quatre ont été réédité plusieurs fois sont les suivants:

- ***Bitki Mikroskopisi Kılavuz Kitabı***, 150 p., 63 fig., 1960 et 1982.
- ***Sitoloji (Hücre-bilimi)***, 299 p., 172 fig., 1982 et 1987.
- ***Bitki Morfolojisine Giriş***, 230 p., 179 fig., 1973, 1976, 1983.
- ***Genel Botanik*** (avec Prof. E. Bilge), 488 p., 349 fig., 1976, 1979 et 1987.
- ***Renkli Türkiye Bitkileri Atlası***, 3 fasc., 48 pl., 1964 - 1966.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sivas'ın Sağlık Hayatında Ünlü Bir Sima Ecz. ŞEVKET ÇUBUKÇU (1902 - 1986)

*Ecz. Müjgân ÜÇER**

GİRİŞ

Eczacı Şevket Çubukçu, 1927 yılında Sivas'ta açmış olduğu Şifa Eczanesi'nde, halkın sağlık ve sosyal hayatında elli yıl boyunca bilfiil hizmet vererek, Sivas halkına şifa dağıtmış, nice yaralarına em olmuştur. Sivas'ta, 1906 yılında Eczacı Ali Rıza (Peker)[1] tarafından kendi adıyla açmış olduğu eczanesinden sonra açılmış olan Şifa Eczanesi, Sivas'ta hizmet süresi itibariyle üçüncü olmakla beraber, yarım asırlık çalışması ile, Ecz. Şevket Çubukçu, günümüze kadar, Sivas'ta en uzun eczacılık yapmış olan kimsedir.[2]

ECZ. ŞEVKET ÇUBUKÇU'NUN ÖZGEÇMİŞİ [3]

Sivas'ta 1902 (1318 Rûmî) yılında doğmuş olan Şevket Çubukçu'nun babası emekli binbaşı Ahmet Rüştü Bey, annesi ise aslen Dağıstan'lı olan Fatma Hanım'dır. Ahmet Rüştü Bey'in Fatma Hanım'dan, üçü erkek ve üçü kız altı çocuğu olmuştur. Fatma Hanım'ın vefatından son-

---

* Derman Eczanesi/SİVAS.

1. 1906 yılında Ecz. Ali Rıza Bey tarafından açılmış olan Ali Rıza Eczanesi, oğlu ve halen torunu ile hizmetine devam etmekte olup, çalışma süreleri şöyledir:
   Ecz. Ali Rıza Peker 1906 - 1948 ... 42 yıl.
   Ecz. Ihsan T. Peker 1948 - 1974 ....26 yıl.
   Ecz. M.Demir Peker 1976 devam ediyor.
   Ecz. Ali Rıza Peker ve Ali Rıza Eczanesi için bakınız:
   Müjgân Uçer, : Sivas'ta eski bir eczane - Ali Rıza Eczanesi, ***Revak*** (Sivas), s.98 - 107 (1994).
   - Müjgân Üçer : Sivas Lisesi'nin emekdar kimya hocası Ecz. Ali Rıza Peker'den hatıralar, ***Sivas Lisesi (110. Yıl Özel Sayısı)***, s. 46 - 48 (1998).
2. Halil Rıfat Örs tarafından açılmış olan Nümune Eczanesi, 1962 yılında Ecz. Dilek Ünüvar'a devredilmiş olup, aynı adla hizmetine devam etmektedir. Nümune Eczanesi ve Ecz. Halil Rıfat Örs ile ilgili olarak yaptığımız araştırmamızda, oğlu Prof. Dr. Fahri Halil Örs'ten alacağımız bilgi ve belgeler bu konudaki çalışmamıza büyük katkı sağlayacaktır.
3. Bu araştırma için, vermiş olduğu belgeler ve bilgiler dolayısıyla, Ecz. Şevket Çubukçu'nun oğlu, Dr. Ecz. Akın Çubukçu'ya teşekkür ederim. Ecz. Şevket Çubukçu'nun Sivas Sultanisi'nden sınıf arkadaşı, Öğretmen Nâzım Çağdaş'ın oğlu, Avukat Halûk Çağdaş'a ve öğrenciliğinde Şevket Çubukçu'nun eczanesinde staj yapmış olan Ecz. Taylan Küçüker'e de teşekkür ederim.

ra Rukiye Hanım'la evlenen Rüştü Bey'in üç oğlu daha olmuştur.[4] Ahmet Rüştü Bey'in dedesi Süleyman Efendi bir sipahi olup, Sipahi Ocağının dağıtılmasından sonra, köyü Kemeriz'e gelmiştir. Süleyman Efendi'nin oğlu ve Ahmet Rüştü Bey'in babası olan Mehmet Efendi, Sivas'a yerleşerek, eski Tuzcular'ın içindeki bir dükkânda, tuz, ağızlık (çubuk)[5] ve Sivas çorabı satarak geçimini sağlamıştır. Aile, Çubukçu soyadını bu sebeple almıştır.

Şevket Çubukçu, ilk öğrenimi sırasında Kur'an hıfzına da çalışmıştır.[6] Rüşdiye'den sonra, Sivas Sultanîsi (Lisesi)'nde öğrenci olan Şevket ve kardeşi Nüzhet[7], eczacı ve dişçi mektepleri için alınacak diğer öğrenciler gibi, liseyi bitirmeden, bir imtihandan geçerek, yüksek tahsil için İstanbul'a giderler. İki kardeşle beraber İstanbul'a giden öğrenciler arasında Nâzım Ağacıkoğlu da vardır. O zaman İstanbul'a gitmek için, yaylı arabalarla önce Samsun'a gidilir, oradan da vapura binilerek gidilirmiş. Şevket, Nüzhet ve Nâzım, ev tutarak üçü birlikte kalırlar. Şevket ve Nâzım, Eczacı Mektebi'ne, Nüzhet ise Dişçilik Mektebi'ne kaydolur. O devirde, Eczacı Mektebi İstanbul'un Kadırga semtindedir. Şevket 1925 yılında Eczacılık Mektebi'nden, 194/2688 numaralı diploma ile mezun olmuştur.[8] (O dönemde Eczacı Mektebi'nde öğrenim

4. Avukat Halûk Çağdaş'ın vermiş olduğu bilgiye göre, Rukiye Hanım'ın ilk eşinden olan oğlu Emin için, Şevket Çubukçu," mukaveleli kardeşim" dermiş. Koşucu olan Emin Dede, Türkiye Dedeler Koşu Yarışması'nda birinci olmuştur.

5. Tütün içmek için eskiden kullanılan uzun çubuklar ve günümüzde de yapılan Sivas ağızlıkları için, yöresel adı Germişek, bilimsel adı ***Viburnum lantana*** olan bir bitki kullanılır. Ünlü Sivas ağızlıklarının yapımında kullanılan ve boyu 2 - 4 m yüksekliktе olan germişek ağacının dalları, Niksar ve Tokat yöresindeki ormanlardan elde edilir. (Prof. Dr. Turhan Baytop: ***Türkçe Bitki Adları Sözlüğü,*** Ankara 1994, s.119).

6. Şevket ve Nüzhet Çubukçu Sivas Sultanisi'nin ünlü hocalarından ders görmüş ve sonradan hepsi kendi kuşaklarında ünlü olan pek çok kimselerle aynı sınıflarda okumuşlardır. Şair Ömer Bedrettin Uşaklı da onların sınıf arkadaşıdır (Haluk Çağdaş: "Şair Ömer Bedrettin Uşaklı ve elli yıllık bir mektup", ***Revak*** (Sivas), 1993, s.46).

7. Nüzhet Çubukçu (1904-1960) Sivas'ın ünlü diş hekimlerindendir. Uzun yıllar Sivas Halkevi başkanlığı yapmış, Aşık Veysel, Tâlibî Coşkun gibi şairlerin tanınmasında yardımcı olmuş, 1957 yılında Sivas'tan CHP Milletvekili seçilmiştir. 1960 dan sonra ise, İstanbul'a yerleşen Nüzhet Çubukçu Taksim'de açtığı muayenehanesinde çalışmış, İstanbul Diş Hekimleri Odası başkanlığında bulunmuş, BAĞKUR'un kurulmasında da bilfiil görev almıştır.

8. Remzi Kocaer : ***Türkiye Eczacılar Almanağı.*** İstanbul 1949, s. 319. Sivas'ta yapmış olduğum araştırmalarda, Şevket Çubukçu için Haydarî Eczacı olduğunu işitmiştim. Haydarî Eczacılar, 1876 - 1890 yıllarında, Haydarpaşa Askerî Hastanesi'nde pratik olarak yetiştirilmişlerdir. (Prof. Dr. Turhan Baytop : ***Türk Eczacılık Tarihi,*** İstanbul 1986 s. 245).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üç yıldır. Mektep 1926 yılında Bayazıt'a taşınmış, 1938 yılında da öğrenim dört yıla çıkarılmıştır).

Mezun olduktan sonra Gülhane Askerî Hastanesi'nde askerlik görevini yapan Ecz. Şevket Çubukçu, Sivas'ta, 1927 yılında, (bugün yerinde Köşk Otel binası bulunan) Eski Belediye'nin altında, eczacı Nâzım Ağacıkoğlu ile ortak olarak Şifa Eczanesi'ni açarlar. Sonra Nâzım Ağacıkoğlu ayrılarak, Sağlık Eczanesi'ni açar. Ecz. Şevket Çubukçu, 1952 yılına kadar bu ilk dükkânında çalışır.

Ecz. Şevket Çubukçu, 1943 yılında, ikinci kez askerlik görevini Ayaş'ta, yedek subay olarak yapar. Bu dönemde, başka bir eczacıyı, Şifa Eczanesi'ne mes'ul müdür olarak tutmuştur.

Resim – 1 : Eczacı Şevket Çubukçu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

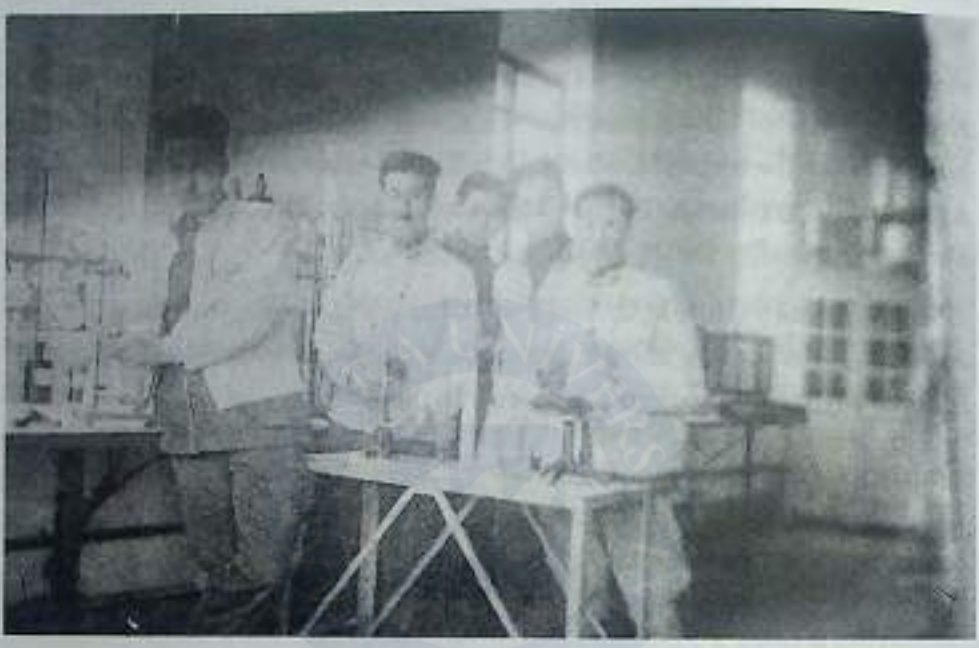

Resim – 2 : Eczacı Şevket Çubukçu Eczacı Mektebi'nde.

Ecz. Şevket Çubukçu, Sivas eşrafından Avunduk[9] ailesinin kızı Neyyire Çubukçu ile 1933 yılında evlenmiş ve bu evliliğinden, Pelin(Köseoğlu), Akın, Aydın ve Ali adında dört çocuğu olmuştur.

Dr. Ecz. R. Akın Çubukçu, 1941 doğumlu olup, İtalya'da eczacılık öğrenimini 1967 yılında tamamlamıştır. Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'ne giren ve 1976 yılında bilim doktoru ünvanını alan Akın Çubukçu, 1982 yılından itibaren serbest çalışmaya başlamış, 1983 - 1993 yılları arasında, Ankara Eczacı Odası Başkanlığı görevini yürütmüştür. Halen TEB (Türkiye Eczacılar Birliği) İkinci Başkanı'dır ve Ankara Ulus'ta Yeni Hayat Eczanesi'nin sahibidir. Akın Çubukçu'nun, yurt dışında Kerem, Yasemin ile öğrenimlerine Ankara'da de-

9. Avunduk ailesi, aslen Kırşehirli olup, burdan Gürün'e gelmişler, sonra da Sivas'a yerleşmişlerdir. Sivas halkının, âdeta zenginlikle aynı anlamda kullandığı ve Avunduruk gibi söylediği bu aile, Sivas'ın önde gelen tüccarlarındandı. 1915 doğumlu olan, Neyyire Çubukcu'nun, Bedriye, Nazire, Ziya, Cahit ve Kemal adlı kardeşlerinin hiç biri hayatta değildir. Ziya Avunduk, tüccar ve iş adamı olarak İstanbul piyasasında da ün yapmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vam etmekte olan Evren ve Kıvanç adlı dört çocuğu vardır.

Aydın Çubukçu[10] (doğumu : 1947), Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencisi iken, 68 kuşağı içinde olan binlerce genç gibi, ailesine uzun ayrılıklar ve hüzünlü günler yaşatmıştı. Halen yazarlık yapmakta olan Aydın Çubukçu'nun oğlu Emrecan, Hacettepe Üniversitesi Kimya Bölümü'nde araştırma görevlisidir.

Ali Çubukçu (doğumu : 1951), eczacılık öğrenimine başlamışsa da bugün ticaretle meşgul olmaktadır. Şevket-Neyyire Çubukçu'nun diğer torunları ise Dr. Tankut Köseoğlu, Dr. İdil Ünal, ODTÜ şehir plancısı Mert ve HÜ de öğrenci olan İrem Çubukçu'dur.

ŞİFA ECZANESİ

1927 - 1952 yılları arasında, Eski Belediye binasının birinci katındaki dükkânda hizmet veren Şifa Eczanesi, 1952 - 1977 yılları arasında ikinci ve son yerinde faaliyetini sürdürmüştü. Şehrin içinden geçen, çarşıyı da ikiye bölen, bugün üzeri örtülerek kapanan Murdar Irmak üzerinden bir köprü ile eczanenin bulunduğu cihete geçilirdi. Çok yaşlılardan burada sık ve büyük ağaçların bulunduğunu da işitmiştik. Bugün yerinde Pamukbank'ın Sivas Şubesinin bulunduğu bu geniş alanda, Ecz. Şevket Çubukçu, birinci katı eczane, diğer katları da mesken ve işyeri olarak kullanılan büyük kâgir binayı yaptırmıştı. Özellikle eczane olarak yapılmış olduğundan her bölümü ile ideal ve geniş bir eczane idi. Bir mobilya gibi özenle yapılmış ilâç dolapları, ahşap kaplı duvarları ve tavanı eczanenin Afyon Sokağa bakan kısmında maroken koltuklardan mürekkep oturma grubu ile arkada geniş laboratuvarı, eczanenin fizikî özelliği olarak zihinlere yer etmişti. İlk defa Şevket Çubukçu, Sivas'ta palmiye ve muz ağacının fidanını getirtmiş ve ecza-

10. 1963 - 1965 yıllarında Sivas Lisesi'ndeki kimya öğretmenliğim sırasında, Aydın Çubukçu, öğrencim olmuştu. Derste bir vesile ile, kimin edebiyatının iyi olduğunu sorduğumda sınıf arkadaşları "Aydın Çubukçu" demişledi.

Sivas Lisesi'nin 110. Yıl Özel Sayısı'nda okuduğumuz hatıraya göre, Bir Nisan şakası olarak, sınıfta, dudak hareketleri yaparak, Ohm Kanunları'nı anlatan ve sınıfta kimin anlatacağını soran fizik hocası parmak kaldıran bir öğrenci görür. Bu Aydın Çubukçu'dur. Aynen hocası gibi dudak hareketleri yapar ve o da Ohm kanunlarını böylece anlattığını söyler. Onun bu zekice buluşu, sınıfı zor durumdan kurtarır. (Av. Orhan Sağlamer : "Anılar ve resimler, Sessiz film gibi," ***Sivas Lisesi (110. Yıl Özel Sayısı)***, Sivas 1998, s. 38 - 39).

nesinde bunları yetiştirmişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İlâç imalinin de yapıldığı geniş laboratuvarında, bankolar, produilerin yer aldığı raflar ve dolaplar, A separe ve Toxique dolapları, ilâç kapları, şişeler, eczane kavanozları, daha çok eski yıllarda Pommade Wilkinson yapımında kullanılan tekneler, havanlar, pilül tahtaları, santigram ve miligram terazileri eczanenin diğer önemli malzemeleriydi. Dr. Ecz. Akın Çubukcu'nun bana hediye etmiş olduğu, Şifa Eczanesi'ne ait porselen bir ilâç kavanozunun üzerinde, fotoğraftada görüldüğü gibi ***Espese Pectorale*** yazısı okunmaktadır.[11]

Ülke ekonomisinin zor dönemlerinde, halkın alım gücünün olmadığı zamanda da, eczacılık yapmak çok zor bir işti. DDT ilk çıktığı zamanlarda büyük ambalajlar halinde alınır, bit, pire gibi parazitler için eczanede şişelenerek satışa hazır hale getirilirdi. Bilfiil eczanesinin başında olan Ecz. Şevket Çubukçu, eczanesinin alt katında, imalât da yapmıştı. Ağaran saçlara sürülerek aklığını gideren bir saç losyonu imal etmiş ve adını da ***Grasien 2000*** koymuştu. Kolirler, parfümler de hazırlardı. ***Kepenek Gazozu*** da Ecz. Şevket Çubukcu'nun eczanesinin alt katında, bir zamanlar imâl etmiş olduğu bir preparattı.

Mesleğinde iyi yetişmiş bir kimse olan Ecz. Şevket Çubukçu elli yıllık meslek hayatında, bizzat, ***eczâhâneden eczaneye***[12] geçişi yaşamış olan bir meslektaşımızdı. Şifa Eczanesi bir okul gibi idi. Kendisinden stajyerleri çok şey öğrenirlerdi. Şimdi orta yaşta olan Ecz. Dilek Ünüvar (Sivas, Nümune Eczanesi), Ecz. Nurettin Demireli (İstanbul, Taksim Can Eczanesi), Ecz. Şahin Özkan (Sivas , Şahin Eczanesi) ve Ecz. Taylan Küçükler (Sivas, Lokman Eczanesi) , Şifa Eccanesi'nde staj yapmışlardı.

11. Taban çapı 11 cm, yüksekliği ise 20 cm olan bu kavanozun ağız çapı 9 cm ve et kalınlığı ise 0.5 cm dir. Altında herhangi bir mühür bulunmamaktadır. Kavanozu inceleyen oğlum Seramiker Tahsin Temel Uçer, asid ve bazlara, fiziksel etkilere dayanıklı olması bakımından laboratuvar porseleninden yapılan bu kavanozun, özel sırla sırlanmış olduğunu, muhtemelen Avrupa'da imâl edilmiş bulunduğunu söylemiştir. Eczacılık tarihi açısından bir belge olan etiketinin sağ tarafında, asasına sarılmış yılanı ile Eskülap, solda oturmakta olan bir hastaya bakan kızı Hygea, üstte eczacılık amblemi olan kadehe sarılmış yılan ve bitki dalı, altında ise, bitkiler ve distilasyon cihazı görülmektedir.

12. Prof. Dr. Turhan Baytop, ***Eczâhâne'den Eczane'ye*** (İstanbul 1995) adlı eserinde eczacılıktaki gelişme ve değişme belgeleriyle ele alınmış bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şevket Çubukçu'nun diploması elimizde değildir. Eczanenin ruhsatı bugün okunamayacak kadar yıpranmıştır. 1967 yılında, Şifa Eczanesi 40. yılını kutlamış, Ecz. Şevket Çubukçu tarafından hazırlatılmış olan armağanlar, dostlarına, meslekdaşlarına ve tanıdıklarına verilmişti. Ecz. Şevket Çubukçu ailevî sebeblerle eczanenin yerini Pamukbank'a devredip, Ankara'ya yerleşme kararı alınca, 1977 yılı Aralık ayında bir veda yemeği verilmişti. Bu yemeğe, dostları, meslektaşları ve bürokratlar da katılmışlardı. Aynı zamanda kurban bayramına rastlayan o günlerde, Ecz. Şevket Çubukçu, eczanesinin ve evinin resmini hâvi bir kartı bayram tebriki, teşekkür ve veda mesajı olarak hemşehrilerine göndermişti. Fotoğrafta görüldüğü üzere kartın üzerine şu ifadeler yer alıyordu.[13]

"Asil hemşehrilerimin sevgi ve güvençleriyle ellinci yılını tamamlayan eczanemizi kapatıyoruz. Minnet ve şükranlarımı sunarken uzun ömürler ve mutlu bayramlar dilerim."

Resim – 3 : Şifa Eczanesi'nin Belediye altındaki ilk yeri (1930 ; Av. Orhan Sağlamer Arşivi).

13. Birinci cümledeki çoğul ifadeden, eczanenin kapatılarak, Ankara'ya yerleşilmesinin ailece alınmış bir karar olduğu anlaşılıyor. Yapılan araştırmalarla, ancak en fazla dört kuşak boyunca, bir işyerinin aynı ailede sürdürülebileceği tesbit edilmiştir. (Bu satırların yazarı da ilk altı yılı devlet hizmetinde olmakla birlikte, 36 yıllık eczacılık hayatının, bu yıl, serbest eczacı olarak çalıştığı 30. yılında, aktif eczacılık faaliyetine nokta koymayı düşünmekte ve meslekdaşını çok iyi anlamaktadır! M.Ü.).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 4 : 1943 - 1944 yıllarında Şifa Eczanesi. Soldan: Ecz. Şevket Çubukçu; Eczanenin Mes'ul Müdürü; Diş Hekimi Nüzhet Çubukçu; Kalfa Tevfik Yurdagül; Kalfa Nubar (büyük bir ihtimalle). Arada görülen çocuk Emekli Albay Niyazi Elter.

Resim – 5 : Şifa Eczanesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 6 : Şifa Eczanesi.

Resim – 7 : Ecz. Şevket Çubukçu ve hem okuyup hem çalışan Nevzat Elter (1970).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 8 : Ecz. Şevket Çubukçu'nun bayram tebriki, teşekkür ve veda mesajı ile eczanesi ve evinin genel görünümü.

Resim – 9 : Espese Pectorale kavanozu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 10 : Ecz. Şevket Çubukçu'nun oğlunun antiyesi.

Şifa Eczanesi'nde staj yapmış olan Lokman Eczanesi'nin sahibi Ecz. Taylan Küçüker, (Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Yüksek Okulu Optisyenlik Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak da çalışmaktadır) Ecz. Şevket Çubukçu ve Şifa Eczanesi ile ilgili olarak, yirmibeş-yıl öncesine ait şu bilgileri vermiş bulunuyor:

"1976 yılı Haziranında, Eskişehir Eczacılık Yüksek Okulu'ndan mezun oldum. Şifa Eczanesi'nde, Ecz. Şevket Çubukçu'nun yanında 1973 ve 1974 yıllarında staj yaptım. Eczacı Bey babamın müşterisi idi. Eczacılık mesleğini seçmemde, Ecz. Şevket Çubukçu ve Ecz. Dilek Ünüvar'ın bizlerle yakın ilgisinin etkisi olmuştur. Ecz. Şevket Bey, staj için eczanesini seçtiğimde bana, sabah 8.30'dan, akşam eczane kapanana dek devamlı ve düzenli gelirsem staj formunu imzalayacağını, aksi takdirde imzalamayacağını söylemişti. Ben de zaten böyle olmasını arzu ediyordum. (Başka illerdeki bazı arkadaşlarım ise, staj yapmak için seçtikleri eczanedeki eczacının, eczaneye gelmezlerse, staj formunu imzalayacağını söylemişlerdi!). Yaz boyu düzenli stajımı yaptığım gibi, Sivas'a her gelişimde eczaneye gider vaktimi yine orada geçirirdim. Benim staj yaptığım dönemde Sivas'ta sadece yedi eczane[14] *vardı. Mezun*

14. Bu eczaneler şunlardı:
Ali Rıza Eczanesi : Ecz. İhsan T. Peker
Derman Eczanesi : Ecz. Müjgân Üçer
Merkez Eczanesi : Ecz. Nurettin Demireli
Nilgün Eczanesi : Ecz. Nihat Yalçınalp
Nümune Eczanesi : Ecz. Dilek Ünüvar
Sivas Eczanesi : Ecz. Kayhan Tuncel
Şifa Eczanesi : Ecz. Şevket Çubukçu
Bunlardan, Ali Rıza, Derman ve Nümune Eczaneleri hizmetlerini sürdürmekte olup, 1998 Haziranı itibariyle Sivas merkezinde toplam 50 eczane faaliyetine devam etmektedir.

olunca 16. olarak eczanemi açtım. O dönemde insanlar eczacıya hem çok saygı duyar, hem de çok güvenirlerdi. Ecz. Şevket Çubukçu, mesleğinin etik kurallarından hiç ödün vermezdi. Mesleğinde çok bilgili ve kültürlü idi, çok okurdu. Saygı uyandıran görünümü vardı. Daima temiz ve düzgün giyimli, kravatlı idi. Yakın gözlüğü burnunun üzerinde daima dururdu. İnsanî ve meslekî kaygıları her zaman, ticarî düşüncenin önünde olurdu. Satış olsun diye pazarlığa izin vermez, fakat fakir kimselere bedelsiz de ilâç verir, yardım ederdi. Diğer eczanelerle ilâç değiştirir onlara da yardımcı olurdu. Parası olmayanların yoğurt, yumurta takası ile ilâç aldıkları da olurdu. Eczaneye gelen insanlar, bir resmî kuruluşa girer gibi, saygı gösterir, sigarasını söndürür, şapkasını, kasketini çıkaranlar olduğu gibi, ayakkabısını çıkarıp girmek isteyen kimselere bile rastlanırdı. Eczanede tam bir ciddiyet hâkimdi. Yüksek sesle konuşulsa, gülünse gözlüklerinin üzerinden bakınca ne demek istediği anlaşılırdı. Eczanenin temizliğine çok özen gösterirdi. Bir gün ilâç üzerindeki tozu görünce onu parmağıyla alıp, çırağın yüzüne sürmüştü! Staja başladığım gün, bana da ilâç raflarının tozunu almamı, bu şekilde ilâçları tanıyacağımı söylemişti. Laboratuarı genişti. Çok majistral ilâç hazırlardık. Reçetedeki ilâcı nasıl hazırlayacağımı önce bana sorar, noksanlarım olursa onları tesbit ederek, nasıl yapmam gerektiğini titizlikle anlatır, başımda durur yaptırırdı. Merhem hazırlarken, homojen olması için tozları, biraz hint yağında ezer, eritirdi ki ben bu uygulamayı Ecz. Şevket Çubukçu Bey'den öğrenmiştim. Eczanesini kapatırken, bir çok prodüiyi bana vermişti, onları ben eczanemde kullandım.

Eczanede misafirleri için olan kısıma şehrin bürokratları, tüccarları, elit insanları gelir, değişik konularda konuşur, tartışırlardı. Dergi ve en az on adet günlük gazete gelirdi. Biz oraya hiç oturmazdık. Eczanede olmadığı zaman, bazen muziplik olsun diye otururduk. Bir gün misafir bölümüne Hayati Bey adında bir misafiri gelmeye başladı. Konuşmaları, Şifa Eczanesi için sonun başlangıcı oldu! Sonradan öğrendiğimize göre, Pamukbank'ın müdürü olan bu şahıs, eczanenin de bulunduğu binayı banka adına satın almak istiyordu. Aylarca gelip gittiler, satması için Eczacı Şevket Bey'i razı etmeye çalışıyorlardı. Bir gün dayanamadım. "Böyle güzel bir eczaneyi niye satıyorsunuz, burayı kolay mı meydana getirdiniz?" diye sordum. Kaşları çatıldı, memnun ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

madığı her halinden belli oluyordu. Cevap vermek istemedi ama, çok üzüldüğümü görünce, "Ben burayı kolay satmam satacak olursam da bu üzüntüye dayanamam, isterdim ki çocuklarımdan biri Şifa Eczanesi'ni devam ettirsin, bu mümkün olamadı." demişti. Ecz Şevket Bey çocuklarını çok severdi, onlara düşkün, şefkatli bir baba idi. Ankara'ya yerleşmesinin sebebi de evlâtlarıyla beraber olma arzusu idi. benim hayatımda ve mesleğimde müessir olan ve kendisinden çok şey öğrendiğim Ecz. Şevket Çubukçu'nun, hiç olumsuz bir davranışını görmedim. Öyle bir eczanemin olmasını hep hayal etmiştim ki bu da kısmen gerçekleşti. Ruhu şâd olsun!"

Ecz. Şevket Çubukçu'nun halasının oğlu olan Tevfik Yurdagül, kalfası Ramazan, hem okuyup, hem de eczanede çalışan ve albaylıktan emekli olan Nevzat Elter, Mehmet ve Ergün eczanenin personeli idi. Ayrıca Şevket Bey'in kardeşi diş hekimi Nüzhet Çubukçu, dostları ve partiden arkadaşları, tanburî Ömer Altuğ, Av. Kamber Rişvanoğlu, Fikret Polater, öğretmen Nâzım Çağdaş, terzi Emin Yılmaz, sarraf Rahmi Akça, hâkim Osman Akay (Osman Reis), Hasan Munar bir zamanlar eczanenin oturma bölümünün önde gelen ziyaretçileriydi. Eli ve sofrası açık olan Şevket Bey'in Sivas'ın Höllüklük semtindeki ünlü bahçesinde de, dostları ağırlanır ve bahçesine Nadir Bey büyük bir özen gösterirdi.

ECZ. ŞEVKET ÇUBUKÇU'DAN HATIRALAR

Eczanesini ilk açtığı günlerde, erkenden eczaneye gelip, süpürüp temizler, etraftan gören olup olmadığına bakarmış ki bu hatırasını o günki heycanıyla bizlere anlatmıştı...

Ekın biçme mevsiminde, bazı köylüler, yılan yuttum diyerek eczaneye gelir, Ecz, Şevket Çubukçu'ya kendilerini kurtarmalarını isterlermiş. Psikolojik olarak böyle bir takıntıyla gelmiş olduklarını bildiğinde, köylüye, Bleu de methylene ihtiva eden kaşeler hazırlar, şikâyeti olan şahısa " bunları içtiğinde idrarda mavilik görürsen bil ki yılan parçalanıyor, korkma" diye tenbihlermiş. Sonra da Bleu de methylene etkisini gösterdiğinden adam, yılanın parçalandığına inanır ve rahatlarmış.!

Onun merhametli ve cömert kişiliği veresiye defterine de yansımıştı. Adlarıyla hatırlayamadığı kimseleri eşkaliyle not ederdi. ***Siyah bürüklü yaşlı kadın*** gibi veya başka mizahi ifadeler de yer alırdı.

Şevket Çubukçu, 1943 yılında ikinci defa yedek subaylık görevine çağrılınca eczanesine mes'ul müdür tutmuş. Mes'ul müdür olan eczacı, Şevket Çubukçu'nun halasının oğlu ve kalfası Tevfik Yurdagül ile geçinemezlermiş. Ecz. Şevket Bey'e yazdığı mektuplarda, kalfadan şikâyet eden eczacı "Mes'ul ben, müdür o" şeklinde serzenişte bulunurmuş!

Şevket Çubukçu'nun sınıf arkadaşı olan Eczacı İbrahim Ünal, Ulus'ta, İbrahim Ünal Eczanesi'nin sahibiydi ve altmışbeş yıl eczanesinde faaliyetini sürdürmüştü. Ecz. Şevket Çubukçu, Ankara'ya yerleştikten sonra, birgün arkadaşının eczanesine gider. Arkadaşını tanımayan İbrahim Ünal, "Ne istiyorsunuz?: diye sorar. Bunun üzerine Şevket Çubukçu da arkadaşına "Sen daha ne istiyorsun?" diye bir soru ile karşılık verir! Sonra iki arkadaş, yılların hasretiyle kucaklaşır ve hatıralarını tazelerler.

Ecz. Şevket Çubukçu ve kardeşi Diş hekimi Nüzhet Çubukçu ile bilfiil CHP teşkilatında çalışmış, CHP'nin Sivas'ta gelişmesine önderlik etmişlerdi. Bu iki kardeş, Atatürk ilkelerine ve Cumhuriyet'e yürekten bağlıydılar. Kardeşler arasındaki sevgi ve bağlılık o kadar derindi ki, Şevket Çubukçu, kendisine önerilen milletvekilliği, senatörlük gibi teklifleri hep kardeşi lehine reddetmişti.

İsmet İnönü, Sivas'a geldiği zamanlarda, Şevket Çubukçu'ların evine misafir olur, onlarda ağırlanırdı. İsmet İnönü'nden ona armağan ettiği, imzalı bir resmi evlerinin en mûtenâ yerinde asılı idi. Şevket Çubukçu, CHP Sivas il başkanlığı da yapmıştı.

Kayak sporunun Sivas'ta yayılmasına çalışmış olan Şevket Çubukçu, aynı zamanda da kayak ajanı idi. Meraküm'deki kayak evini yaptırmış, hatta Sivas Cer Atölyesi'nde çalışan marangoz Mustafa Keser'in (G.S.'lı futbolcu Erdal Keser'in dedesi) tahtadan yaptığı kayaklarla bu sporu Sivaslılara tanıtmıştı. Ecz. Şevket Çubukçu, tenis kortları kurdurmuş, atıcılık sporu ile de meşgul olmuştu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ecz. Şevket Çubukçu, 1986 yılında, 6 Kasımı 7 Kasıma bağlayan gece kalp yetmezliğinden Ankara'da vefat etmiş ve orada toprağa verilmişti. Son aylarını bir şuur bulanıklığı içinde geçirmesine rağmen geçmişi tüm ayrıntılarıyla hatırlayabiliyordu.

Ecz. Şevket Çubukçu, Sivas'taki bu elli yıllık eczacılık hayatında, havanda hazırlanın ilâçlardan, müstahzarlara geçişi bizzat yaşadı. Eczanesi, Sivas halkına şifa dağıtan, yaralarına em olan bir müessese ve stajyerleri için de bir okuldu. Meslekî bilgisi, güzel ve iyi davranışlarıyla, merhameti ve yardımseverliği ile unutulmayacak izler bıraktı. Meslekdaşlarına, topluma iyi örnek oldu. Kısa olan insan hayatının, uzun sanat zinciri içinde, o, hizmetleri ile her zaman hatırlanacak ünlü bir Sivaslıydı! Bu vesile ile, hatırasını tâzîz ediyor, rahmet dileklerimizle, ruhu şâd olsun diyoruz!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

HENRI MOISSAN (1852 - 1907): KİMYA DALINDA NOBEL ÖDÜLÜ KAZANAN FRANSIZ ECZACI

*Prof.Dr. Marcel CHAIGNEAU**

Ferdinand Henri Frédéric Moissan 28 Eylül 1852'de Paris'te doğdu. Babası François Ferdinand Moissan demiryollarında çalışan mütevazi bir memur ve annesi Josephine Theodorine Mitel ise terzi idi.

1864 yılında Moissan ailesi Meaux'ya yerleşti. Meaux kolejinde öğrenimine başlayan Henri Moissan o yıllarda matematik, fizik ve kimyaya ilgi duymaya başladı. Okuduğu bölümde Latince ve Yunanca dersleri olmadığından bakalorya alamadan, sadece mesleki eğitim sertifikası ile bu okuldan ayrıldı ve bir saat ustasının yanına çırak olarak girdi. 1870 yılında ailesiyle birlikte Paris'e döndü ve fizik ve kimyaya duyduğu ilgi nedeniyle Aralık 1871'de Baudry eczanesinde stajyer olarak çalışmaya başladı. Bir taraftan da Tabiat Tarihi Müzesi'nde Dehérain'in laboratuvarında araştırmalar yapıyordu. Bu dönemde çok sıkı bir çalışmayla Latince öğrenerek 1874'te bakolorya sınavını geçti. 1877'de fen bilimleri diplomasını ve 1879'da birinci sınıf eczacı ünvanını aldı.

Hocası Dehérain'in yanında bitki kimyası üzerinde çalışmalar yaparak, "bitki solunumu" konusunda ilk makalesini yayınladı. Baudry eczanesine girdiğinden beri edebiyatla da ilgileniyordu. Yazdığı manzum piyesin Odéon'da oynanmaması üzerine edebiyattan uzaklaştı ve kendisini tümüyle kimya çalışmalarına verdi. Eczacı olduktan sonra daha çok anorganik kimya alanına yöneldi. Demir, krom, mangan, nikel ve kobalt oksitleri üzerinde çalışmaya başladı. 1880 yılında "demirin metalik oksitleri" konulu tez ile"docteur ès sciences" ünvanını aldı. Moissan'ın üstün özellikleri ve başarıları Debray'nin ilgisini çekmişti. Böylece Moissan Sorbonne'da Debray'nin laboratuvarına girdi.

* Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi Onursal Araştırma Direktörü ve Fransız Eczacılık Akademisi Onursal Başkanı/Paris - FRANSA.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1882 yılında Meaux'da oturan bir eczacının kızıyla, Léonie Lugan ile evlendi. Kayınpederi M. Lugan genç çifte maddi yönden destek sağlayarak Moissan'ın araştırmalarını daha rahat yapmasına yardımcı oldu.

Resim – 1 : Henri Moissan (1852 – 1907).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1884'ten itibaren ünlü araştırıcıların başaramadıkları bir konu ile, fluorun eldesiyle ilgilenmeye başladı. Sorbonne'da Debray'nin laboratuvarında, fosfor, arsenik ve silisyum fluorürleri üzerinde yaptığı ve başarısızlıkla sonuçlanan deneyleri malzemeye zarar veriyor ve laboratuvarda çalışanları rahatsız ediyordu. Bunun üzerine Debray kendisini amfinin arkasındaki bir bankoya yerleştirdi.

Moissan güçlü bir batarya yardımıyla basit bir platin aparey içinde fluorür asidini elektroliz ederek 26 Haziran 1886'da fluoru izole etmeyi başardı. Bu buluş 28 Haziran'da Debray tarafından Bilimler Akademisi'nde açıklandı. Böyle bir buluşun doğrulanması gerekiyordu. Akademi tarafından tayin edilen bir komisyon bu deneyi yerinde görmek için laboratuvara gitti. Bu deneyde bütün güvenlik tedbirlerini almak isteyen Moissan, susuz hidrojen fluorürü doğrudan doğruya elekroliz kabında distillemek yerine dışarıda hazırlayarak elektroliz kabına aktardı. Maalesef bu saygıdeğer komisyonun önünde tekrarlanan deney başarısızlıkla sonuçlandı. Bazı Akademi üyeleri bu olaya çok sinirlendiler. Deney şartlarını gözden geçiren Moissan fluorür asidinin elektrolizinin, ancak daha önceki deneylerde kirlilik olarak ortamda bulunan potasyum hidrojen fluorür (KHF_2) mevcudiyetinde mümkün olabildiğine karar verdi. İlk deneyin şartlarını hazırlayarak yeni bir komisyon önünde deneyini başarı ile gerçekleştirdi.

Bu zaferin ilk sonucu 1887'de Eczacılık Yüksekokulu Toksikoloji Kürsüsü'ne kadrolu profesör olarak atanması oldu. Dönemin ünlü kimyacıları arasına giren Moissan böylece Avenue de l'Observatoire'da* kendi laboratuvarına sahip oluyordu.

Bir taraftan anorganik kimya ve özellikle fluor üzerindeki çalışmalarına devam ederken, diğer taraftan toksikoloji alanında da araştırmalara başladı. 1888'de Tıp Akademisi'ne seçildi. Toksikoloji dalındaki ilk araştırmaları, 1890'da etil ve metil fluorürlerin anestezik etkisi üzerinde oldu. Daha sonra Seltz suyunda kurşun, bakır ve antimonun varlığını doğruladı. 1894'te, Grimbert ile birlikte Massif Central maden sularında ***Escherichia coli*** ve ***Eberth basili*** buldular. Bu çalışma, Tıp Akademisi'nin suların mikrobiyolojik analizi için bir laboratuvar kurmasını sağladı.

* Paris Eczacılık Yüksekokulu'nun bulunduğu cadde.

1891 yılında Paris Eczacılık Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı. Aynı yıl Bilimler Akademisi Kimya Bölümü'ne üye seçildi.

Fluor üzerindeki çalışmalarına devam ederken, bir taraftan da elmasın sentezi üzerinde çalışmaya başladı. Öngörülen deneyin, ön safhasını karbonun metallerde çözünmesi teşkil ediyordu. Elindeki ısı kaynakları deneyin gerçekleşmesi için yetersiz kalıyordu. Bunun için elektrik akımıyla çalışan bir fırın yapmayı düşündü ve bu yeni icadını bir kaç gün içinde gerçekleştirdi. Yaptığı elektirik fırını kısa sürede bir çok alanda kullanıma girdi ve endüstride yeni bir teknolojinin gelişmesini sağladı. Henri Moissan elektrik fırını sayesinde yaptığı 80 kadar deney sonucunda 15,5 mg yapay elmas elde etmeyi başardı.

Artık Fransa'da ve tüm dünyada etkili bir bilim adamıydı. Yabancı ülkelerde bir çok bilimsel cemiyet ve akademiye üye seçildi ve bir çok ödül kazandı. Sonunda hayatının en büyük ödülünü, 1906 Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı. Bu ödül kendisine "Fluor üzerindeki araştırmaları ve elektrik fırınını bilimsel teknolojiye kazandırması" nedeniyle verilmiştir.

Bu ödülü aldığında 54 yaşındaydı. Bilimsel ününün zirvesindeydi. Kendine sunulan imkânlarla projelerinin hepsini gerçekleştirebiliyordu. Laboratuvarı heyecanlı öğrenciler ile doluydu ve örnek bir aile yaşantısı vardı. 1906'dan sonra önünde yepyeni bir gelecek açılmıştı. 6 Şubat 1907 gecesi yan tarafında bir ağrı ve genel bir bitkinlik hissetti. Durumu gün geçtikçe ağırlaştı ve bir çok ünlü doktorun çabasına rağmen 20 Şubat 1907'de hayata gözlerini yumdu.

Milli Eczacılık Akademisi (Academie Nationale de Pharmacie), kimya dalında Nobel Ödülü'nü alan ilk ve tek eczacı Henri Moissan için 17 Haziran 1998 günü bir anma toplantısı düzenledi. Bu toplantıda Kimya Tarihi Cemiyeti başkanı Claude Viel, Paris Eczacılık Fakültesi eski dekanı Jean Flahaut ve Ulusal Araştırma Merkezi'nden Claude Wakselman ile Claude Royère, Henri Moissan'ın araştırmaları, eserleri ve buluşları hakkında konuşmalar yaptılar.

NASRULLAH OĞLU SALİH'İN *GAYETÜLBEYAN Fİ TEDBİRİ BEDENİL İNSAN* ADLI ESERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Gülbin ÖZÇELİKAY – Prof.Dr. Eriş ASİL**

GİRİŞ VE AMAÇ

XV. yüyılda başlayan Rönesans hareketi daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiş ve her alanda olduğu gibi tıp ve eczacılık alanlarında da büyük değişikliklere neden olmuştur[1]. Eczacılık tıptan tamamen ayrılmış ve tıbbın metodlarını terkederek kimya alanındaki çalışmalara yönelmiştir.

XVI. yüzyılda anatomi, fizyoloji ve patoloji gibi alanlarda ortaya çıkan yenilikler, eczacılığı yakından ilgilendiren botanik, kimya ve farmakoloji dallarında da kendini göstermiştir[1,2]. Bu ilerlemeler sonucu droglarda "etken madde" kavramı ortaya çıkmış ve birçok bileşik saf olarak elde edilmiştir[1].

Rönesans dönemi ile başlayan araştırma ve çalışma dönemi tedavi konusunda XVII. yüzyılla kadar çok fazla değişiklik göstermemiştir. Fakat dönemin önemli hekimlerinden Paracelsus anorganik bileşikleri dahilen kullanarak kimyasal tedaviye öncülük etmiş ve birçok yeni sentetik ve bitkisel maddenin bulunmasına ve bunların tedavi alanına girmesine neden olmuştur[1].

Bu dönemde kınakına bitkisi tedavi değeri olan ilk ve önemli bir ilâç olmuştur. Kınakına bitkisinin daha önce boya maddesi olarak kullanılırken ilk kez Peru'da ateşli bir hastanın tesadüfen kınakına kabukları düşmüş bataklık suyu içmesiyle hastalıktan kurtulması sonucu tıbbi etkisi ortaya çıkmıştır[3].

* Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık İşletmeciliği ABD/Tandoğan–ANKARA

Çikolata, kahve ve çay tıbbi amaçla ilk kez XVII. yüzyılda Avrupalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Çay birçok hastalıkların (baş ağrısı, emipleji, hafızayı kuvvetlendirme, uykuyu kaçırma, hazmı kollaylaştırma gibi) tedavisinde kullanılırdı. Arsenik, afyon, peygamber ağacı, civa da ilk kez XVII. yüzyılda kullanılan ilâçlar arasındadır. Bu dönemde hastalıkların tedavisinde daha önceki uygarlıklarda kullanılan ilâç şekillerinin yanında ilk kez damara ilâç enjekte etme yöntemi de kullanıldı[3].

XVII. yüzyıla kadar bilinen tıp ve eczacılık uygulamaları çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınarak günümüze kadar ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Latince bilen hekimler, Batı tıbbından yaptıkları çevirilerle batının tıbbi bilgilerini ülkemize aktarmaya çalışmışlardır. Özellikle farmakoloji ve biyokimya dalındaki kitaplara önem vermişlerdir. Bunlar arasında XVII. yüzyılın önemli eserlerinden biri sayılan Padişah IV. Mehmet'in hekimbaşısı Salih bin Nasrullah tarafından yazılan ***Gayetülbeyan fi Tedbiri Bedenil İnsan*** (İnsan Sağlığı ve Sağlığı Koruma Yöntemleri) adlı eserdir. Dr. Adnan Adıvar, Salih Efendi'nin bu eseri yazarken İskenderiyeli Nikolaus Myrepsos'un 1280' de yazdığı ***Dynemeron*** isimli Latince farmakolojik eserinden faydalandığını söylemektedir[4,5].

Aslen Katolik dönmesi olan ve İbn-i Sellum / Sellum oğlu olarak tanınan Salih bin Nasrullah medresede ve Halep Darülşifası'nda tıp öğrenimi yapmıştır[1,5].

Nasrullah oğlu Salih, IV. Sultan Mehmet (1648 – 1687) zamanında 1654'de Halep valisi İbşir Paşa'nın hekimliğini yapmıştır. Böyece Salih Efendi önce saray hekimi, sonra da Fatih Darüşşifası'na başhekim olmuştur. 1656'da hekimbaşı olan Salih Efendi ölünceye kadar mevkiini korumuştur. Medrese mezunu olması yanında Mekke-i Mükerreme ve İstanbul Kadılıkları ve Anadolu Kazaskerliği gibi yöneticilik mesleğinin de en büyük rütbelerine ulaşmıştır[5].

XVII. yüzyıl ortalarına kadar pek çok tıp ve eczacılık kitapları yazılmıştır. Ancak Nasrullah oğlu Salih'in ***Akrabadin***'i eczacı ve görevlerinden bahsetmesi açısında da diğer kitaplardan farklıdır[3-5].

Osmanlı döneminde yazılan kitaplar arasında tıp bilimi içinde eczacının yerini ve hekimle eczacının bağımsız kişiler olduğunu gösteren

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu eserin İtalyanca'dan tercüme olduğu düşünülmektedir. Nitekim Nasrullah oğlu Salih, ilâç sanatı ile uğraşan meslek adamlarına ***ispeçyar*** 'demektedir, ki bu kelimenin İtalyanca (Spezzere) dan alındığı açıkça görülmektedir. Burada Salih Efendi ispeçyar'ı "dükkanında otlar ve eczalar bulunan, tabibin ısmarladığı şerbetleri, macunları ve hapları yapan kimse" olarak tamamlamaktadır. Salih Efendi kitabında ayrıca ilk kez ispeçyarın vasıflarını, ahlakını ve bilgisini açıklamaktadır[5].

Burada XVII. yüzyıl tıp ve eczacılığı ile ilgili önemli bilgiler veren bu eser tanıtılarak dönemin tıp ve eczacılığı hakkında bilgilerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

MATERYAL

Çalışmanın materyalini Padişah IV. Mehmet'in hekimbaşısı Nasrullah oğlu Salih tarafından yazılan ***Gayetülbeyan fi Tedbiri Bedenil İnsan*** adlı önemli bir Türkçe tıp yazmasının Abdi Özkök tarafından günümüz diline çevrilmiş metni oluşturmaktadır.

Eserin, talik, nesih, ve rik'a gibi çeşili yazı türleri ile yazılmış kopyalarının bulunduğu bilinmektedir[6]. Bu kopyalar Edirne Selimiye kütüphanesi K.460 ; Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami 922; Lâleli 1640,1641 ; Esat Efendi 2474,2476/1, 2487, 2488, 2498/1 ; Atıf Efendi 1961/1 ; Hamidiye 1030,1041/11 ; Ayasofya 3679,3680 ; Konya Yusufağa Kütüphanesi K. 146 ; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. 7056/1, 7132 ; İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Anabilim Dalı Kütüphanesi 6, 28, 76/2, 107, 127, 179, 253, 269, 282, 283 ve 303/1; Bayezid Belediye M. Cevdet K. 140, 309, O.28 ; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 554 ; Revan 1676 ; Ahmet III 2063 ; Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin 2521 ; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Tıp T. Y. 8, 9,1699, 1727 ; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Y. 3350 ; Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi Y. 572/2 ; Saraybosna Hygienski Institut 50/5 r. t. 39 ; Zagrep Şarkiyat Enstitüsü Y. 394, 583, 2079 numaralarda bulunmaktadır[5].

Hekimbaşı Salih'in eserinin incelenen bu nüshası, Arap harfleri ile 388 sayfadır. Kitabın cildi mat koyu kestane renkli ve göbek süslüdür. 12,5x20 cm. boyutundadır. Sayfalardaki yazı, altın suyu çizgili, başında kubbe biçimli, altın suyu çizimli bir süsleme bulunan çerçeveler içine yazılmıştır. Kitap zamanın en ince sarı kağıdına güzel nesih yazı ile

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yazılmıştır. Bölüm başlıkları ile metinlerde arasıra geçen ayet, hadis ve ünlü kişilerin sözleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eser, bir giriş (mukaddeme), dört yazı (makale) ve bir sonuç (hatime) bölümlerini kapsamaktadır. Bu kopya 1704'de Valide Sultan'ın vekilharcı (kethudası) Veli oğlu Hacı Mehmet tarafından yazılmıştır. Bugünkü dile çeviren Abdi Özkok kitabı "Baştan ayağa varınca her uzva mahsus olan marazların sebepleri ve ilâçları" hakkındaki üçüncü yazısına kadar olan kısmı 162 sayfalık birinci cilt, kalan 226 sayfayı da ikinci cilt halinde ele almıştır.

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Fuat Aziz Göksel'in Tıp Fakültesi Yayın Komisyonu Başkanlığına yazdığı 25.10.1989 tarih ve 113 sayılı yazısından yazmanın orijinal olduğu ve tercümenin çok başarılı bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır[6].

Şekil – 1: Yazma kitabın kapak içi ilk sayfası (solda) ve son sayfası (sağda).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KİTABIN BÖLÜMLERİ [6]

Önsöz : Nasrullah oğlu Salih kitabın önsözüne Tanrıya ve Peygambere dualarla başlamış, kitabı Padişah IV. Mehmet döneminde hekimbaşı iken pek çok kaynaktan yararlanarak kaleme aldığını ve kitabına ***Gayetülbeyan fi Tedbiri Bedenil İnsan*** adını verdiğini belirtmiştir.

Giriş bölümü : Yazar bu bölümde tıp biliminin konusunu, kapsamını, tanımını vermiş, insan vücudunun ve tıp biliminin saygınlığını vurgulamıştır. Yazar'a göre iki çeşit bilim vardır :

1. Tıp bilimi ; 2. Din bilimi.

Yazar, insan sağlığının korunmasının önemine değinerek "koruyucu hekimlik" ve "sağlıklı yaşam hakkı" kavramlarına işaret etmiştir.

I. Bölüm : Sağlıklı yaşayabilme koşulları ve sağlığı etkileyen başlıca faktörler bu bölümde ele alınmış olup aşağıdaki alt başlıkları içermektedir : Hava ; Beslenme ; Hareket spor ve dinlenme ; İçgüdülerin sağlık üzerine etkileri ; Uyku ; Vücutta biriken maddelerin boşaltılması: Cinsel hayat ; Temizlik ; Kan alma yöntemleri ; Müshil kullanma.

Sonuçlar (Bu alt bölümde mevsimlere göre sağlığın korunması yöntemleri ele alınmaktadır).

II. bölüm : Bu bölüm çeşitli basit ve bileşik maddelerin insan sağlığının korunmasındaki ve tedavideki yerini iki alt bölüm olarak ele almaktadır.

1. alt bölüm - basit maddeler (Müfredat) : Bu alt bölümde sağlığın korunması ve tedavide kullanılan basit maddeler alfabetik olarak ele alınmış, bu maddelerin özellikleri ve etkileri anlatılmıştır. Bölümde 250 monografi yer almaktadır.

2. alt bölüm - bileşik maddeler (Mürekkebat) : Bu alt bölümde birden fazla maddenin karıştırılarak hastanın alabileceği şekle getirilen ilâçlar yer almaktadır. İlâçlar farmasötik şekillerine göre sınıflandırılmıştır.

Bu tür bir sınıflandırma dönemin ilâç şekilleri hakkında fikir sahibi

olmamızı sağlamaktadır. Ayrıca formülasyonların bir kısmının nereden alındığının da kayıtlı olması bazı yazarlarda rastlanmayan bir husus olarak dikkat çekmektedir.

Bölümde yer alan ilâç şekilleri ve kayıtlı ilâç sayıları aşağıda verilmiştir.

İlaç Şekilleri	*Sayıları*
Şuruplar	14
Macunlar	21 (yenilen veya yalanarak kullanılanlar)
Haplar	15
Pastiller	11
Tozlar	4
Merhemler	8
Yağlar	4
Fitiller	4

III. bölüm : Baştan ayağa doğru organlarda görülen çeşitli hastalıklar, bu hastalıkların nedenleri ve tedavilerinde kullanılacak ilâçlar bu bölümde yer almaktadır. Hastalıklar belli bir sistematik ile incelenmiştir :

Başağrısı ; Unutkanlık ; Uykusuzluk ; Melankoli ; Baş dönmesi ; Sara ; Felçler ; Kasılmalar ; Nezle ; Göz hastalıkları ; Burun hastalıkları; Dil hastalıkları ; Diş hastalıkları ; Ağız içi hastalıkları; Boğaz hastalıkları ; (ses kısıklığı, boğaz ağrıları) ; Öksürük nefes darlığı; Zatürrie ; Tüberküloz ; Kalp hastalıkları ; Mide, Sindirim hastalıkları; Bağırsak hastalıkları ; Sırt ve omuz hastalıkları ; Anüs hastalıkları ; Ödemler ; Dalak hastalıkları ; Karaciğer hastalıkları ; Böbrek Hastalıkları ; Ürogenital hastalıklar ; Jinekolojik hastalıklar; Gebelik ve doğum ; Eklem ve damar hastalıkları.

IV. bölüm : Bu bölümde bütün vücudu etkileyen hastalıklar ve tedavileri ele alınmıştır. Yazar bu bölümde aşağıdaki sistematiği kullanmıştır :

Ateşli hastalıklar ; Veba ; Çıbanlar ; Frengi ; Cüzzam ; Kanser ; Kistler; Deri hastalıkları

V. bölüm : Bu bölümde yaralar, yaralanmalar, çıkık ve kırıklar ele

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alınarak bu durumlarda kullanılacak ilâçlar verilmiştir.

VI. bölüm : Bu bölümde kozmetikler anlatılmaktadır.

VII. bölüm : Bu bölümde zehirler, zehirlenmeler ve tedavileri kısaca ele alınmaktadır.

KİTAPTA YER ALAN İLÂÇLARDAN ÖRNEKLER [6]

Basit maddeler

1. Etreç (Ağaç kavunu - Citrus medica) : Mide ve ciğer hararetini giderir ve kuvvet verir. Safrayı keser, safradan gelen kusmayı giderir. İştah açıcıdır. Safradan olan ishali keser. Kanı saflaştırır, kalbe kuvvet verir, ferahlatıcıdır. Çekirdeği soyulup 3 dirhem kadarı zehirli hayvanlardan birinin soktuğu kimseye içilirse panzehirdir.

2. Verd (Gül - Rosa türleri): Suyu bayılmayı giderir. Başa sürülürse baş ağrılarını giderir. Macunu mideye ve ciğere kuvvet verir. Balgamı ve safrayı söktürür. Kurutularak toz edildikten sonra ağız ağrılarına karşı kullanılır. Çiçek ve kızamık döküntülerine de tozu kullanılırsa iyi gelir.

3. Kemmun (Kimyon - Cuminum cyminum) : Gazları giderir. İshali keser. İdrar zorluğuna yararlıdır. İdrar söktürür. Uretra taşlarını parçalar. Yenilir ve yakı yapılırsa dalağa iyi gelir. Şerbeti akrep sokmasına yararlıdır.

4. Hatmi (Gül hatem - Althaea officinalis) : Yakı olarak kullanılırsa, sıcak ve soğuktan olan ağrılara iyi gelir. Tohumu böbrek taşlarını eritir. Sirke ile kaynatıldıktan sonra yapılan ağız gargarası diş ağrılarını durdurur. Yaprağı dövülüp zeytin yağı ile karıştırıldıktan sonra ateşli bölgelere veya zehirli hayvanların soktuğu yere yakı yapılırsa panzehir etkisi vardır.

5. Sasferas (Sasafras ağacı - Sassafras oficinalis) : Kabukları idrar söktürücüdür.Anfizem,öksürük,nezle,böbrek ağrısı ve böbrek taşlarına karşı yararlıdır. Sindirime yardım eder,kusmayı önler,hıçkırığı giderir,diş ağrılarını keser.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birleşik Maddeler

1. Nane şerbeti : İbn-i Maseveyh yapmıştır. Mideye kuvvet verir.Kusmayı önler.İshali keser.Yapılışı:

Kuru nane	16 dirhem
Kuru gül	16 dirhem
Ayva suyu	1,5 ritl
Nar suyu	1,5 ritl

Bir gece bekletilir,kaynatılır,süzülür.Şeker veya bal ile kıvama getirilir.

2. Habbüssüal : Öksürük kesicidir.Yapılışı : Meyva balı,nişasta,kesira (kitre zamkı),zamk ve badem içinden birer parça ve hepsi kadar da şeker alınır, ayva çekirdeği ezmesi ile haplar yapılır.

3. Kâfur merhemi : Yara ve yanıklara karşı kullanılır.Yapılışı:

Gül yağı	1 ritl
Beyaz balmumu	8 dirhem
Üstübeç	100 dirhem
Yumurta akı	6 adet
Kâfur	2 dirhem

Gül suyu ile ezilir, merhem yapılır.

4. Böbrek taşı ve kumu için hap : Yapılışı :

Terementi	12 dirhem
Ravend	3 dirhem
Tarçın	1 dirhem
Kehrüba	0,5 dirhem
Meyan kökü	0,5 dirhem
Altın oku	0,5 dirhem

Bu eczalarla haplar yapılır ve haftada bir kez 1 - 2 dirhem kullanılır.

5. İshal kesici bir terkip : Yapılışı:

Sarı helile kabuğu	2 dirhem
Ravend	1 dirhem
Hind sümbülü	10 dirhem
Hindiba suyu	32 dirhem
Sinir otu yaprağı suyu	32 dirhem
Gül şerbeti	10 dirhem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hindiba suyu ve sinir otu yaprağı suyu içinde diğer eczalar hafif ateşte kaynatılır,süzülür,süzüntüye 10 dirhem gül şerbeti ilâve edilir ve içilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Nasrullah oğlu Salih'in 1665'de yazdığı ***Gayetülbeyan fi Tedbiri Bedenil İnsan*** (İnsan Sağlığı ve Sağlığı Koruma Yöntemleri) adlı kitabının bir kopyası incelenmiştir. Bu çalışmanın sonunda kitapla ilgili aşağıdaki sonuçlar çıkarılmıştır.

1. Kitap 1704'de Veli oğlu Hacı Mehmet tarafından kopya edilmiştir.

2. Nesih yazı ile yazılmıştır.

3. Kitap orijinal kopyadır.

4. Eser dönemi için kaynak kitap olmuştur.

5. Kitap 7 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sağlıklı kalabilme koşulları, ikinci bölümde çok sayıda basit ve bileşik maddenin insan sağlığı açısından önemi belirtilmiştir.Üçüncü bölümden altıncı bölüme kadar,baştan ayağa doğru çeşitli organlarda 157 hastalık ele alınmış,bunların nedenleri ve tedavileri hakkında bilgi verilmiştir. Yedinci bölümde ise zehirlenmeler ve tedavileri kısaca anlatılmıştır.

6. Kitapta verilen ilâç formülasyonlarında 42'si hayvansal,14'ü mineral ve 218'i bitkisel olmak üzere 274 drog kullanılmıştır.

7. İlâç formülasyonlarının hemen hepsi XVII. yüzyıldan önce yazılan eserlerde de bulunmaktadır.

8. Formülasyonların bazılarında kaynak gösterilmiş olması önemli bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

Örnek olarak verilen ilâçların içerdiği bitkilerin Türkçe ve Latince isimleri formülasyonları, drog isimleri, drogların içeriği ve bunların literatürde kayıtlı etkileri (Çizelge – 1) de verilmiştir. Drogların literatürde kayıtlı etkileri, kitapta yazılı etkileri ile çelişkiler ve yanlışlıklar içermekle birlikte XVII. yüzyılda tedavide basit ve bileşik ilâçların bazıları bugün de kullanılan ilâç şekilleri ile yaygın bir şekilde kullanıldığı ve başarı sağlandığı söylenebilir.

Nasrullah oğlu Salih'in 1665'de IV. Mehmet'in emriyle yazdığı ***Gayetülbeyan fi Tedbiri Bedenil İnsan*** adlı eseri, bir çok kısmı derleme olmasına rağmen orijinal kısımları da vardır[5]. Kitap XVII. yüzyıl sonunda Osmanlı dünyasında tıp ve eczacılık alanında en popüler kaynak olan ve yüzyılın sonunda klasik tıbbı temsil eden önemli bir belgedir. Bu eser 600 yıl boyunca Doğu ve Batı tıbbına hükmetmiş olan İbn-i Sina paradigmasının doğudaki son ve gerçek temsilcisi sayılabilir.

Çizelge – 1 : Örnek İlâçların İçerdiği Droglar[7-10]

Türkçe ismi	Latince ismi	Familyası	Dreg	Dorog'un içerdiği maddeler	Literatürde kayıtlı etkileri
Ağaç kavunu	*Citrus medica*	Rutaceae	Fructus Citri medicae	Hesperetol	Midevi, kurt düşürücü, gıda, maddesi
Altın otu	*Ceterach officinarum*	Aspleniaceae	Herba Ceterachi	Uçucu yağ, tanen, musilaj	İdrar söktürücü, hemoroide karşı, ishale karşı
Ayva	*Cydonia oblonga*	Rosaceae	Fructus Cydoniae	Sabit yağ, musilaj	İshale karşı, yatıştırıcı, ateş düşürücü
Badem	*Amygdalus communis*	Rosaceae	Semen Amygdali	Amigdalin, sabit yağ	Yumuşatıcı, öksürük kesici, idrar artırıcı, kurt düşürücü
Gül	*Rosa* türleri	Rosaceae	Flos Rosae	Uçucu yağ, tanen, fenil etil alkol	Antiseptik, kuvvet verici, kabız, koku verici
Hatmi	*Althea officinalis* L.	Malvaceae	Flos Althaeae	Musilaj, uçucu yağ	Göğüs yumuşatıcı, tahriş giderici
Hindiba	*Cichorium endivia* L.	Compositae	Folium Cichorii endivae	Acı maddeler	Gaz söktürücü, idrar artırıcı
Hind sümbülü	*Valeriana wallichii*	Valerianaceae	Rhizoma Valerianae	Uçucu yağ, isovalerik asit, formik asit	Gaz söktürücü, spazm giderici, sakinleştirici, kozmetik
Kâfur	*Cinnamomum camphora*	Lauraceae	Camphora	Terpen yapısında keton	Uyarıcı, ağrı kesici, antiseptik
Kimyon	*Cuminum cyminum*	Umbelliferae	Fructus Cumini	Sabit yağ, uçucu yağ, rezin	Midevi, gaz söktürücü, idrar söktürücü, uyarıcı, baharat

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kitre zamkı	Gummi tragacanthae	Leguminosae	Tragacantha	Polisakkarit	Mukoza koruyucu, dolgu maddesi
Meyan balı	Succus liquiritiae	Leguminosae	Radix Liquiritiae	Glyrhizin	Göğüs yumuşatıcı, mukozayı koruyucu, yara iyi edici
Nane	***Mentha piperita*** L.	Labiatae	Folium Menthae	Reçin, tanen, uçucu yağ	Mide bulantılarına karşı, gaz söktürücü, koku verici
Nişasta	Amylum	Gramineae	Amylum	Polisakkarit	Gıda maddesi, dolgu maddesi
Ravent	***Rheum officinale***	Polygonaceae	Rhizoma Rhei	Tanen ve antrasen türevleri	Küçük dozlarda (0.1 g) midevi ve ishale karşı, yüksek dozlarda (0.5-5g) müshil olarak kullanılır.
Sarı helile	***Terminalia citrinia***	Combretaceae	Fructus Myrobalini citrinae	Tanen, müsil etkisi olan bir bileşik	Müsil, haricen yara iyi edici
Sasferas	***Sassafras officinalis***	Lauraceae	Rhizoma Sassafras	Uçucu yağ, safrol, tanen (sassafril), reçin, nişasta	Gaz giderici
Sinir otu	***Plantago major*** L.	Plantaginaceae	Folium Plantaginis	Musilaj, tanen, pektin, sitrik asit	İshale karşı, göğüs yumuşatıcı, balgam ve idrar artırıcı
Terementi	***Pinus*** türleri	Pinaceae	Terebinthina	Reçin, uçucu yağ	Solunum ve idrar yollarında antiseptik
Tarçın	***Cinnamomi cassiae***	Lauraceae	Cortex Cinnamomi	Tanen, uçucu yağ	İshale karşı, gaz söktürücü, antiseptik, baharat

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKLAR

1. Baytop, T. : ***Türk Eczacılık Tarihi.*** İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No: 3358, İstanbul 1985.
2. Demirhan – Erdemir, A. : ***Tıp Tarihi ve Deontoloji Dersleri.*** Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1994.
3. Baylav, N. : ***Eczacılık Tarihi.*** Yörük Matbaası, İstanbul 1968.
4. Dölen, E. : ***Eczacılık Tarihi Ders Notları.*** Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1995.
5. Şehsuvaroğlu, B. : ***Eczacılık Tarihi Dersleri.*** İstanbul 1970.
6. Özkök, A. : ***Gayretülboyan Fi Tedbiri Bedenil İnsan - İnsan Sağlığını Koruma Yöntemleri.*** Vega Yayınları, Ankara 1992.
7. Baytop, T. : ***Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi.*** İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.
8. Tanker, N., Koyuncu, M., Coşkun, M. : ***Farmasötik Botanik Ders Kitabı.*** Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, Ankara 1993.
9. Trease, G., E., Evans, W., C. : ***Pharmacognosy.*** 12th ed. ELBS, English Language Book Society / Barilliere Tindall, Great Britain 1985.
10. Claus, E, P., Tyler, W., E. : ***Pharmacognosy.*** Lea - Febiger, Philadelphia 1965.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KİMYA İLMİNE AİT *KİTÂBÜ'L MECMUATÜ'L MÜCERREBÂT*'A KISA BİR BAKIŞ

Prof.Dr. Nil SARI - Yahya OKUTAN**

GİRİŞ

Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât, 76 varak aharli kağıda nesih hat ile yazılmış, yazarı ve tarihi verilmeyen, ancak güzel bir Türkçe ve konuya hakimiyet ile kaleme alınmış bir simya, yani 'beyaz ve sarı' sanatını öğreten bir eserdir. Yazmanın baş ve sonundaki kağıtlarda üç ayrı filigran görülür ve bunların hepsi yabancı kağıt markası niteliğindedir. (Tannahoi, Iohannot Freres, Dannononay). İncelediğimiz filigran kataloglarında bulamadığımız bu sözcükleri tesbit ettiğimizde, XVIII. yüzyıl, ya da daha sonraya ait olduğunu tahmin ettiğimiz bu nushanın yakın tarihini verebileceğiz [1]. Yaptığımız ön çalışmalara göre, bir başka nüshası henüz bulunmayan bu eserin, müellifin kendi el yazması ve tek nüsha olma ihtimali yüksektir. Kitabın çoğaltılma niyetiyle kaleme alınmamış olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir [2].

---

* İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/İSTANBUL.

1. Bu kitap 1990 yılında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kütüphanesi'ne kazandırılmıştır. Kitabın kâğıt filigranlarını kataloglardan henüz tesbit edemediğimizden, yazmanın tarihini belirleyemedik. Bkz. C. M. Briquet : ***Les Filigranes Dictionnaire Historique des Marques du Papier. Leipzig 1923 ;*** O. Ersoy : ***XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt.*** Ankara Universitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963 ; A. Velkov - S. Andreev : **Filigranes dans les Documents Ottomans. Bibliotheque Nationale "Cyrille et Methode"**. Commission Archeographique Bulgare Section Orientale, Sofia 1983.

2. Kitabın bir başka nüshası tesbit edilememiştir. Bkz. E. İhsanoğlu (edit.) ; Hazr : R. Şeşen, Cemil Akpınar ve Cevat İzgi : ***Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları (Arapça, Türkçe, Farsça) Kataloğu*** İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1984. Bu simya kitabının modern kimya eserleri döneminde basılması da söz konusu değildir ; Bkz. E. İhsanoğlu : ***Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası [Basmalar/1830-1923] ve Modern Kimya Biliminin Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Olan Durumu ve Gelişmesi*** İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1985.

KİTÂBÜ'L MECMUATÜ'L MÜCERREBAT

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gizemli bir sanat : Simya

Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât [3] simyagerlerin sırlarını anlatmaktadır. Kitabın başlangıcında kendinden ve amacından söz eden yazar, kimya ilmi üstadlarının bu ilmi ehil olmayanlardan korumak için, rümuzlu ifadeler ve işaretlerle anlattığını; bir üstaddan öğrenmeden sadece kitaptan bu ilmin elde edilemeyeceğini bildirir[4]. Nitekim tarih boyunca simya ilmi ve uygulaması, babadan oğlu geçen gizli bir meşguliyet olmuştu. Simyagerler çalışmalarını gizlilik içinde yürüttüğünden, devri hakkında bilgi veren kişiler simya ya da kimya çalışmalarından pek söz etmezdi. Bu nedenle olmalıdır ki, bunca emek verip yazdığı kitaba yazar adını koymamıştır. Aslında tarih boyunca simyagerler eserlerinde kendi adlarını kullanmaktan kaçınmış ve takma adlar kullanmayı tercih etmişlerdi[5].

---

3. Yazarlar kendi tecrübe ettikleri işlemleri anlatan kitaplara ***Mücerrebat*** adını verirlerdi. Türk-İslâm tıbbında çok sayıda ***Kitabü'l Mücerrebat*** vardır. Bu gibi ampirik yolla elde edilmiş reçetelerin, tecrübe ile doğrulanmış olduğu farzedilir; fakat bu bazen kendi kendini aldatma, ya da reklam olabiliyordu; elde edilmesi imkansız sonuçlar buna örnektir. M. Ullmann : ***Islamic Medicine***. Edinburg 1978, s. 110. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***, denenmiş, tecrübe edilmiş olanların toplanıp bir araya getirildiği, tertip ve tanzim olunduğu kitap anlamında olup, kimya ilmi ile ilgili olduğundan, tecrübe edilmiş deneylerin (amellerin) tertip ve tanzim olunarak bir araya getirildiği kitap anlamına gelir. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'ta bulunan sekiz konu şu şekildedir: 1. konu: ***tas'idin tariki*** : s. 6 - 22 ; 2. konu : ***teklisin tariki*** : s. 22 - 26 ; 3. konu : ***hall etmeyi bildirir*** : s. 26 - 35 ; 4. konu : ***ezcayı isbat için sular çıkarmak*** : s. 35 - 65 ; 5. konu: ***ezcaları birbirine karıştırıp cevher etmek***: s. 65 - 66 ; 6. konu: ***cevheri ve halli akd etmeğin yolu***: s. 66 - 67 , 7. konu: ***cevherin ne şekilde tarh edileceği***: s. 67 - 72 ; 8. konu: ***her tarikte amel-i müteferrik beyanındadır***: s. 72 - 149. 150 - 151 inci sayfalarda bir ilâç (edviye) terkibi verilmektedir. Osmanlı yazarları arasında simyaya dair kitap yazanlardan İznikî Ali Bey, ***Keşfü'l Esrâr fi Hetkü'l Estâr*** adlı Arapça eserinden anlaşıldığına göre, ***"yirmi üç sene elkimyanın istılahlarını, rümüzlarını öğrenmeğe ve esrarını keşfe"*** çalışmış; kitap, ***"dokuz feleğe teşbihen, dokuz tabakaya taksim olunmuş ve bu fasıllarda iksirlerden ve mâhut ecsad-i seb'a'dan"*** bahsedilmiştir. Simyadan bahseden bir diğer kitap da Ömer Şifâhî'nin (ölm. 1742), ***Mürşidü'l Mühtâr fi İlmü'l Esrâr*** adlı eseri olup, aynı zamanda tıbb-ı cedid-i kimyevî'den de söz eder. Bkz. : A. Adıvar : ***Osmanlı Türklerinde İlim***. İstanbul 1943, s. 91 - 2 ; 142 - 3.

4. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** , s.1.

5. S. K. Rola : ***Alchemy : The Secret Art***. London. 1973, s. 9 ; S. H. Nasr : ***Islamic Science : An Illustrated Study***. World of Islam Festival Publishing Company, 1976, s. 193 ; E. Kâhya : ***Modern Kimyanın Kurucusu Câbir b. Hayyan***. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1995, s. 23 ; 26 ; 75 - 6.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

كتاب مجموعة المجربات

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير
خلقه محمد واله اجمعين اما بعده بلمك كركم علم كيا
شريف ولطيف علم در وعلم نبيد رانا بوفنك علماسي وفضلا
تا اهلدن سنر وحفظ ايجون يازد قلري كتابلرده مخفي قلوب
مرموز عبادتلرله تعبير اواشارت انمشلردركه حقيقت
علمه تا اهل واقف اولوب فساده سبب اولماسون ايجون
اول سببدنكي بو علمه طالب اولوب اوستادكاملة يتشمدين
مجرد كتابلرد بسبله عمله شروع اتسه لر جميع عمرلرينى
بوطريقده كجورب ومال قارون خرج اتسلر قطا خطادن
وحيارتدن حالي اولوب بنجه بولمزلر في الحقيقة

جميع

Şekil – 1 : *Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*'ın mukaddimesi.

Kimya ilmini öğrenmeye başlayan yazar, bir süre sonra bu ilmin hevesine kapılarak memleketini terk etmiş; diyar-ı Mağrib'e [6], Hindistan'a, Arap ve Acem ülkelerine seyahat edip, kendi deyimi ile *öncekilerin ve sonrakilerin* tüm muteber eserlerini toplayıp incelemiş; ve kimya ilminin meşhur üstadlarının yanında 37 yıl boyunca hizmet etmişti. Vatan hasreti nedeniyle geri döndüğünde evlenip bir çocuk sahibi olduğunu bildiren yazar, kimya ilmini ve amelini öğrenmek için çekmiş olduğu zahmetin ziyan olacağı korkusuna kapıldığını ve oğluna bir eser bırakmak amacıyla bu kitabı yazdığını belirtir[7]. Öyle ki, yazar da geleneğe uygun olarak, simya ilmini oğluna miras bırakmak istemiş olmalıydı... Ve üstelik bu sanatı öğrenmek için maddi-manevi yatırım yapmıştı. Mesela, *bir Mağribi'den satın aldığı bir amel için* 10.000 akçe ödemişti[8].

Simya çalışmalarının amacı

Simya tarihine baktığımızda, genellikle iki amaca yönelik çalışıldığını görüyoruz. Bunlardan birincisi, ebedi hayata, ölümsüzlüğe ulaştıracak olan hayat iksirini, *âb-ı hayatı* elde etme çabasıdır. Bunun için metaller, kıymetli taşlar ve bazı bitkiler kullanılmıştır. İkincisi, demir, kurşun, kalay, bakır gibi metalleri kullanarak altın ve gümüş elde etmeye çalışmaktır[9].

Mısır ve Mezopotamya'da mabedlere daha ucuz malzeme elde etme amacı ile başlayan ve tarih boyunca pahalı metaller yerine onların taklitlerini yapma çabalarının başında altına benzer metal elde etme gayret

6. Mağrib: Garb, batı tarafında olan memleketler; özellikle, Afrika'nın Mısır ötesindeki şimal (kuzey) kısmı ; Cezayir, Tunus, Fas bölgeleri ile İspanya ve Portekiz dahil, Afrika'nın kuzey batı kısmına verilen genel ad. [Mithat Sertoğlu : ***Osmanlı Tarih Lûgatı***. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986 ; F. Develioğlu: ***Lûgat***. Ankara 1980 ; ***Redhouse*** (Lexicon].

7. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***, s. 4.

8. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***, s. 104.

9. S.K. Rola : s. 8 ; S. H. Nasr : s. 204 ; S. Mahdihassan: "The beginnings of Greek alchemy with its names chemeia and chumeia", ***Hamdard***, Vol. XXVIII, No. 4, (October-December 1985), s. 83 ; E. Kahya : s. 49 ; 63 ; Z. Tez : ***Kimya Tarihi*** : V Yayınları, Ankara 1986, s. 47 - 65 ; M. Bayraktar : ***İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi***. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1985, s. 120 - 3.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

geliyordu. Çin'de, hayat iksirini bulma, hayat süresini uzatma ve yaşlıları gençleştirme ümidiyle yeşim, altın, çam ağacının yaprakları, şeftali gibi maddelerden ilâçlar yapıldı; ve kırmızı koloidal altının hazırlanmasıyla simya başladı (M.Ö. 400). İçilebilecek altın yapma sanatı ile yeniden gençleştirme ve uzun ömürlülük ilâcı Çince'de Chin-I, Yunanca'da Chemeia (xn-me-ia) Arapça'da Kimiya (kim-iya) olarak tanındı[10].

Hink kültürünün Vedik döneminde altının olağan bir güce sahip olduğuna inanıldığından, ***Atarvaveda***'da altının uzun bir yaşam sağladığı belirtilir. Zamanla, altın, uzun ömrün yanı sıra, sağlık ve hatta ölümsüzük sembolü oldu. Bu bakımdan, altın kadar olmasa da, gümüşün de önemli bir yeri vardır. Bu nedenledir ki Hindistan'da yiyeceklere altın ve gümüş karıştırılır ve böylece altın ve gümüş elde etmede saflaştırma işlemleri daha bir önem taşırdı. Hindistan'a gidip simya çalışan yazar buradaki görüş ve uygulamalara şahit olmuş olmalıydı[11]. İslam dünyası, temel ilkeleri bakımından, eski kültürlerin simya görüşlerinden etkilendi[12].

---

10. A. Kahya : s. 26 ; S. Mahdihassan : "The beginnings of greek alchemy with its names chemeia and chumeia : ***Hamdard***, Vol. XXVIII, No. 4 (October-December 1985), s. 57 - 93. Bkz. s. 58, 61, 62, 70, 85.

11. S. Mahdihassan : "Creation as a schematized phenomenon explaining its imitation by alchemy" ***Hamdard***, Vol. XXVIII, No. 2 (April - June 1985), s. 21 - 40. Bkz. s. 31 ; S. Mahdihassan : "The beginnings of Greek alchemy with its names chemeia and chumeia : ***Hamdard***, Vol. XXVIII, No. 4, (October-December 1985), s. 71 ; 76 ; S. Mahdihassan : "The Origin of alchemy and of the Tantric cult in India - An etymological approach", ***Hamdard***, Vol. XXIX, No. 1-2, (January - June), s. 7-21; ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebat*** ; s. 3. : *"Hindistan ve Arap ve Acem memleketlerini menzil-i seyahat edip..."*

12. G. Sarton, simyanın temel ilkeleri bakımından, İslam simyasının Yunan ve İran kaynaklarına dayandığını ileri sürüyor. Bkz. G. Sarton: ***Introduction to the History of Science***. Carnegie Institution of Washington, Baltimore 1950, Vol. II, part I, s. 31 - 2. Ancak, mesela Biruni, yeniden gençleştirdiğine ve uzun ömür sağladığına inanılan Hintlilerin Rasayana ilâçlarını, *"giderek solan yaşlı ömre gençliği geri veren; böylece insanı ergenlik çağındakine yakın hale döndüren"* bir sanat olarak ifade etmişti. Bkz. : S. Mahdihassan : The beginnings of Greek alchemy with its names chemeia and chumeia, s. 77 - 8. Ibn Sina ise, kimyasal dönüşüm ihtimaline inanmıyordu; metalleri renklendirme, ya da sararmanın özlerini etkilemediğini düşünüyordu. Ancak, bu görüşler, genel olarak kabul gören simya inancına kökten ters düşüyordu. Bkz.: G. Sarton : Vol. I, s. 710.

Elimizdeki eser pratiğe dönük kimya çalışmaları olup, simya dendiğinde akla ilk gelen altın ve gümüş, ya da altına veya gümüşe benzer metal yapma sanatına ait çeşitli yöntemler dikkati çekiyor ve mesela, *'altun rengi vere'*, ya da *"frengi altun mertebesinde olur"* gibi ifadeler ile belirtildiği üzere, anlatılan muamelenin amacı belirtiliyor[13].

Altın, ya da benzeri madde yapmanın yanı sıra, incelediğimiz metinde *"temam iksir olur; iksir eylemek dilesen; iksir eylemenin yolu"* şeklinde ifade edilen muameleler yer alıyor[14]. Metallerin rengini değiştiren etken maddeye de iksir denirdi[15]. Elimizdeki metinde bu tür iksirlerle muamelelere ait çeşitli örnekler veriliyor. İksirlerden bazıları metallere altın ya da gümüş rengi veren, metallerin rengini değiştiren, mesela gümüşün taklidini elde etme amacıyla metali beyaza boyayıp, gümüşe benzemesini sağlayan boyar maddelerdir. Karıştırılması amaçlanan metallerin imtizacını-kaynaşmasını sağlayan, metallerin çözünmesi için kullanılan sulu asitler de iksir olarak veriliyor.

İncelediğimiz kitabın yazarı, altın ve gümüş elde etme çalışmalarıyla hayatı uzatan, ölümsüzlüğü sağlayan bir madde arayışında olmaktan çok, bozulmayan, aşete dayanıklı, parlak, sarı renkli altına benzer bir madde elde etme ve bazı metalleri beyazlatarak gümüşe dönüştürme gibi amaçlara yönelmiştir. Ancak, simyagerlerin anlayışına göre, yapılan bu muameleler ölümden sonra yeniden canlanmanın bir simgesiydi.; ölümde olduğu gibi, önce kararan, şekilsizleşen metal, sonraki işlemlerde yeniden ve daha üstün bir metal, yani gümüş ve altın olarak ortaya çıkıyordu; tıpkı ölümden sonra

13. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebat*** : *"altın rengi vire* (s. 62) ; *"frengi altun mertebesinde olur bi iznillahi teala"* (s. 139) ; *"ona bir dirhem şems viresin acayib şems olur"* (s. 42).

14. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebat*** : *"sırça ile malgama ola tamam iksir olur"* (s. 20) ; *"iksir eylemek dilesen"* (s. 47) ; *"uçucu iksirleri akd eder"* (s. 55).

15. E. Kahya : s. 104 - 5.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bedenlenen, canlanan insan gibi... [16]

Dönüşüm (transmutasyon-transformasyon) düşüncesinin felsefesi

Maddenin aslının veya şeklinin değiştirilmesi söz konusu olabilir miydi? Maddenin dönüşümü, ya da dönüştürülmesi fikri nasıl açıklanabilirdi? Simyager felsefeciler bu sorulara cevap arayıp durdular...

Yazar ilm-i kimyayı, *"şerif, latif ve peygamber ilmi"* olarak tanımlar; çünki, maddenin yeniden şekillenmesi konusundaki felsefi görüşlerin etkisi ile altın ve gümüş yapma sanatı kutsal ve ilâhi bir sanat haline gelmişti[17].

Kimyanın kurucusu Câbir b. Hayyan'a göre evrenin ve ruhun alemleri *mizan* (denge) ilkesinden doğar ve üstün mizanlar ilâhi ilmin konusudur; ilâhi ilme ulaşmak *hakîm* kimyacıların son amacıdır. Evrenin ruhundan gelen bu ölçüyü, ahengi anlamak ve onun şeklini değiştirmek mümkündür. *Akıl* alemi *bilir*, ama *yaratamaz*, fakat, *şekil verebilir*. Dünyanın şekillenmesine yol açan şey *madde*, yani *cevherdir*. Tabiatta olan her şey *kuvveden fiile* geçerek meydana gelir ve gelişir. Kuvve olan şey, yani potansiyel, gelecek zamanda var olması

16. S. H. Nasr : s. 196 ; S. Mahdihassan : "Creation as a schematized phenomenon explaining its imitation by alchemy, s. 36. Hayat iksiri ile altın iksiri Çin, Hint ve Yunan simyasında aynı anlama gelebiliyordu, bkz. : S. Mahdihassan : "The beginnings of greek alchemy with its names chemeia and chumeia : ***Hamdard***, Vol. XXVIII, No. 4, (October-December 1985), s. 67, 71, 73 - 4, 76 ; E. Kahya : s. 40, 82 - 3. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** taki şems (altın) amelleri için bkz. : *halis şems olur (s. 57) ; altın rengi vire (s. 62) ; altın levni gibi ider (s. 66) ; emel-i şems gayet sahihtir; nice kerre tecrübe olunmuştur ; frengi altun mertebesinde olur (s. 138 - 9) ; bir garayib nimet olur (s. 139) ; acayib şems olur (s. 142) ; Mısrî ayarı olur (s. 142) ; bir dirhem veresin acayib şems olur (s. 142) ; bir dirhem şems izafet idersen dahi acayib göresin* (s. 142). Kamer (gümüş) amalleri için bkz. : *hub kamer ola* (s.80, 82, 97, 112, 113) ; *gayet hub kamer ola* (s. 81, 97) ; *gayet hub kamer ola ve halis ola* (s. 83) ; *halis kamer ola* (s. 85, 90, 91, 93, 95, 98, 118, 119, 120, 121, 122); *hub kamer hasıl olur (s. 86) ; hub ola* (s. 88, 99, 116) ; *hub kamer ola ki acebe kalasın* (s. 93) ; *gayet halis kamer ola* (s. 102, 127) ; *kamer ola* (s. 109) ; *bir garip ak kamer ola ki vasfa gelmeye* (s. 123) ; *gayet halis kamer ola sahih mücerrebdir* (s. 130) ; *kamer gibi olur* (s. 12) ; *gayet hoş kamer ola* (s. 96, 101) vb.

17. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** : s.1 ; E. Kahya : s. 73.

mümkün olandır. Metallerin durumu, varlıklarının kuvve ve fiil halinde oluşuna, yani potansiyeline ve o andaki haline göre değişir. Kuvve cismin maddesi, fiil onun aldığı suretidir [18]. Böylece bir cisimden diğer bir cisme geçilebileceği kanaatı vardır [19].

Dört unsur nazariyesi ve unsurların değişikliğe uğramasıyla ilgili görüşler de dönüşüm düşüncesini açıklamada kullanılmıştır. Buna göre, nesnelerin oluşumunda etkili olduğu var sayılan iki kuvvet, *çekme* (cazibe) ve *itme* (dafia) kuvvetleri, maddenin dört temel unsurunu, toprak, su, hava ve ateşi birbirinden ayırır ve birleştirir; böylece nesneler değiştirilebilinirdi [20].

İncelediğimiz eser, tatbiki simya çalışmalarının bir ürünü ise de, simya teorilerini yansıtır niteliktedir. Yani, felsefe, ilâhiyat ve evren bilimi (kozmoloji) açıklamaları ile ancak bir anlam kazanır. Kitaptaki örneklerden anlaşılacağı üzere, bu eserdeki işlemler simya tarihini de yansıtır niteliktedir. Yazar hiç bir kişi ya da kitap ismine atıfta bulunmasa da, sekizinci yüzyıldan itibaren Yunancadan yapılan tercümeler vasıtasıyla eski Mısır medeniyetinin erken tarihli çalışmalarının ve Doğu'dan Mezopotamya, İran, Çin, Hint ve Yunan medeniyetlerinden İslam dünyasına geçen bilgi akışının izlerini bu kitapta bulmak mümkündür. Bu nedenledir ki, kitapta anlatılan kimya işlemleri İslam dünyasının simya çalışmalarının kapsamına giren kozmoloji, astronomi, tıp ve felsefi ilişkisini de göz önüne koyar [21].

Simya-astroloji ilişkisi

Maddenin mahiyetinin yanı sıra, insan ve evren arasındaki ilişkiyi inceleyen simyagerlerin metaller için kullanmış oldukları simgeleri de bu eserde buluyoruz. Mesela, *kamer gibi olur; gayet hûb kamer ola;*

18. E. Kahya : S. H. Bolay'ın kitabı takdim yazısı, s. XIV.

19. S. H. Nasr, Arapça ve Acemce'de simyanın, dönüşümü yapabilen cevher, altın anlamında olduğunu yazıyor, s. 196. E. Kahya : s. 103, 122 - 5.

20. S. K. Rola : s. 17 ; E. J. Holmyard : ***Alchemy***. Baltimore, 1968, s. 21 - 3. S. H. Nasr: s. 194 ; S. Mahdihassan : "Creation as a schematized phenomenon axplaining its imitation by alchemy" s. 32 ; E. Kahya : 64 - 66, 128 - 130, 162.

21. S. H. Nasr : s. 197 ; E. Kahya : s. 8 - 9.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

halis kamer ola ; *gayet hoş kamer ola* ; gayet has kamer ola gibi ifadeler ile, yapılan işlemin sonunda gümüşe benzer bir maddenin elde edileceği, gümüşün simgesi olan kamer, yani ay sözcüğü ile belirtiliyor [22]. Gezegenlerin farklı metallerle aynileştirildiğini görüyoruz. Eserde sözü edilen *ecsat*, yani cesetler başlığı altında metallerle ilgili işlemler verilir [23]. Mesela, altın, *Şems*, yani altın sarısı Güneş ile; gümüş, *Kamer*, yani gümüşî Ay ile; bakır, *Zühre*, yani Venüs ile; en ağır metal kurşun, en ağır hareket eden gezegen *Zuhal*, yani Satürn ile; demir, *Merih*, yani, savaş simgesi Mars ile; ince yapılı, hareketli civa, *Utarit*, yani Merkür; altın-gümüş alaşımı (elektrum) Erendiz, yani Jüpiter gezegeni ile vb. ilişkili olarak ele alınırdı. Hangi metalin hangi gezegen ile ilişkili olduğu devirden devire ve yazardan yazara kısmen değişebiliyordu [24].

Mezopotamyalılardan itibaren insanlar gök cisimlerini incelemiş; eski tarihlerde yıldız ve gezegenlerin tanrılar tarafından denetlendiği düşünülmüş; sonradan simyagerler, cevherlerin gök cisimleri, Güneş, Ay ve yıldızlar tarafından idare edildiğini öne sürmüşlerdi. Güneş, Ay ve beş gezegenden (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn) her birinin ayrı özelliği ve işlevi vardı ve yeryüzündeki nesneleri idare ederlerdi, ki buna metaller de dahildi; bunların da insan hayatında önemli rolü vardı. Güneş, metallerin en asili olan altını, Ay gümüşü, diğer geze-

22. Bkz. : dip not 16.

23. Müellif eseri dört rukn, yani dört temel üzerine kurmuştur : 1. *ruh ki zîbaktır* (civa) ; 2. *sarı kükürttür* ; 3. *sarı zırnîh* (arsenik trisülfür) ; *kızıl zırnîh* (arsenik bisülfür), *ona nefs derler*; 4. *ecsattır, yani şems ü kamer* (güneş - altın ve ay -gümüş) *ve zühre* (bakır) *ve tuç ve kalay ve kurşun ve dahi ne ki bunlara benzer varsa.."* (s. 5). Bu dört temel konu her bab'da söz konusu edilir. Meselâ, *tas'id* bahsinde, ruh ve nefsin tas'idi anlatılır; *teklis* ve *hall* bahislerinde ruh, nefs ve cesedlerin hallinden örnekler verilir. 17. inci sayfada cesetlerin tas'idi verilir; yani, dört rükn ayrı ayrı verilmeyip, baştan sona, gerektikce, her konuda ele alınır. Mesela, *"Üçüncü bab* ***hall*** *itmeğin tarikin bildirir. İmdi bilmek gerektir ki,* ***ervah ve enfüs ve ecsâd*** *her birinin tabiatları ve ahvalleri birbirine muhalifdir ve hem kimisi pek ve kimisi yumuşak ve kimisi ucucı ve kimisi yanıcıdır. Pes, bunların birbirine imtizaca ve tesîre yetince vermeğe kâbiliyyet ve münasib gerekdir."* (s. 13b). Metaller için bkz. : E. Kahya : s. 134.

24. S. H. Nasr : s. 195 ; E. Kahya : s. 95 - 8, 154 - 5, 157.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

genler de öteki metalleri denetliyordu [25].

Simya felsefesinde ikilik (dualism) ilkesi ve civa - kükürt ikilisi

Osmanlı hekimlerinin *kibrit-i ahmer*; *kibritiyet-ı zîbâk*; *zencefre*; *zencefir* gibi isimlerle tanıdıkları civa(II) sülfür, simya ilminin en önemli öğelerinden biriydi. Kırmızı renk ve ruh kanın simgesi idi ve zencefir ile özdeşleştiriliyordu [26].

Evrenin zihin ve madde olarak iki ilkeden meydana geldiği görüşü simya metinlerindeki temel yaklaşımlardan biridir. Her şeyin temelinde bir ikilik vardır: İyi-kötü, aydınlık-karanlık, kadın-erkek, hasta-sağlam vb. Eski Hint medeniyetinde de önemli bir yeri olan ikilik ilkesi Çin medeniyetinde yin-yang (dişi, pasif unsur-erkek, aktif unsur) olarak ifade edilir. Simya felsefesinin temelinde ise civa-kükürt ikilisi bulunur. Aktif elemanların en ünlüsü olan civanın enerji, gençlik ve güç verdiğine ; canlı-cansız tabiattaki herşeyde civanın özel bir yeri olduğuna inanılırdı [27].

Taoizm uzak doğu simya çalışmalarını büyük ölçüde etkilemişti. Varlığın ilk ve son sebebi olan, ebedi ve ezelî, ölümsüz, mükemmel Tao'-

---

25. E. Kahya : s. 29 - 30. Simyada gezegenlerin önemini gösteren XVII. yüzyıl Avrupa resimleri için bkz. : S.K. Rola : a.g.e.

26. A. G. Debus : "Mysticism and the rise of modern science", ***Proceedings of the International Congress of the History of Philosophy of Science***, Islamabad, 8-13 December 1979, s. 52. F. Günergun : ***Osmanlı Yükseliş Devrinde (14 - 17 Yüzyıl) Kullanılan Anorganik İlâçlar ve Elde Ediliş Metotları.*** Doktora Tezi. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı, Istanbul 1984, s. 127, 136, 148. ***Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'ta civa ve kükürt işlemlerine ait bahislerden örnekler: *"Hall-i **zencefir**: Zencefir hall itmeğin tariki oldur ki zenceferyi sahk edesin inbikin ağzında koyasın ve kar'anın içine mahlub abdi koyasın andan ocak üzerine koyub altına yumuşak od idesin zenceferyi abd ile mukabele taktir olup döğeler **kıpkızıl kan** gibi olur."* (s. 29 - 30) ; *"Kıpkızıl zencefir gibi olunca"* (s. 22) ; *"Tas'id-i kibrit"* (s. 13) ; *"Zencefire hallinin tariki beyanındadır"* (s. 35) ; *"Emrahı tas'id eylemeyi bildirir."* (s. 7 - 8).

27. S. K. Rola : s. 19 ; S. H. Nasr : 194 - 5 ; T. Mahdihassan : "Creation as a schematized phenomenon explaining its imitation by alchemy. 28, 30, 37 ; E. Kahya: s. 27 - 8, 50, 57.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nun ilkelerine uyanın, yani taoizmin gerektirdiği hayat tarzını yaşayanların hayatı uzayabilirdi. Cismi, aslını veya şeklini değiştirmenin ise ölümsüzlüğü sağlayacağı düşünülürdü. Civanın metal bileşiklerinden metalleri çekme özelliği dolayısıyla, insanın yaradılışı ve canlılığı ile, şekillendirici civa metali arasında sembolik bir benzerlik kurulmuş olmalıydı. Civanın kükürt ile iyice karıştırılarak ısıtılması ile elde edilen civa(II) sülfürden, gümüş hazırlanmaya çalışılırdı. Eski devirlerde kükürtlü civanın altın meydana getirmek üzere değişime uğrayabileceğine inanıldığından, civa sülfürün kurşuna, kurşunun gümüşe ve onun da altına dönüşümünün insan eliyle meydana getirilebileceği düşünülmüştü. İslam dünyasındaki simya çalışmaları bu görüşlerden etkilenmişti [28].

İncelediğimiz kitabın birinci kısmında *'Ruh, ki zîbaktır'* başlığı altında civadan söz edilir ve 'ruh' dendiğinde çok kere civa kastedilir. [29] Gümüş beyazlığında, parlak, çok hareketli ve çok yoğun bir sıvı olan civanın, oda sıcaklığında sıvı halinde bulunan yegane metal olması ve altın ve gümüş dahil, birçok metallerle (Na, K, Al, Zn, Cd, Ag, Au, Pt) amalgam denilen alaşımlar meydana getirmesi nedeniyle simyagerler, erimiş gümüşe benzeyen bu metale büyük önem vermişler ve civayı gümüşe çevirmek için çok uğraşmışlardı. Yazar, civa ve bileşik-

28. Mesela Biruni, yeniden gençleştirdiğine ve uzun ömür sağladığına inanılan Hintlilerin Rasayana ilâçlarını, *"giderek solan yaşlı ömre gençliği geri veren; böylece insanı ergenlik çağındakine yakın hale döndüren"* bir sanat olarak değerlendirir. Bkz. : T. Mahdihassan: The beginnings of Greek alchemy with its names chemeia and ahemeia. s. 77 - 8. ; E. J. Holmyard : ***Alchemy***. Penguin Books, Baltimore 1968, s. 25 - 104 ; E. Kahya : s. 14,57 ; F. Gürergun : s. 136.

29. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** : *"Ruh ki zîbaktır."* (s. 5). Bu simgeler tarih içinde az çok değişebilmektedir; mesela, Çin simyasında, altın, beden; tamamen uçucu-buharlaşabilen ve yanabilen-tutuşabilen kükürt yang ruhu, yani *ruh - pneuma* ; uçabilen, ama yanamıyan civa ise yin ruhu, yani *nefs - psyche* olarak bilinirdi. Üçü de sublimleştirmeye, yani yükseltmeye, arıtmaya maruz bırakılırdı. Bkz.: S. Mahdihassan : "The beginnings of greek alchemy with its names chemeia and chumeia : ***Hamdard***, Vol. XXVIII. No. 4, (October-December 1985), s. 64, 68 ; Ruhlar için bkz. E. Kahya : s. 134, 182 - 5.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerinin kullanıldığı pek çok reçete vermiştir [30].

Kitabın üçüncü kısmı sarı zırnık (arsenik trisulfür) ve kızıl zırnık (arsenik bisülfür) ile ilgili olup, uçucu olabilme özelliği dolayısıyla buna 'nefs' denmektedir. turuncu kırmızı renkte olan kırmızı zırnık, alkali çözeltilerde çözünen uçucu ve zehirli bir madde olup, bugün boya endüstrisinde olduğu gibi, elimizdeki metinde de renk verici olarak kullanılmaktadır. Altın sarısı renginde olup, sıcakta uçucu bir madde olan sarı zırnık da elimizdeki metinde boyar madde olarak değerlendirilir[31].

Kullanılan yöntem ve araçlara kısa bir bakış

Eserde, çeşitli yöntemler kullanılarak yapılan metal alaşımları ve alaşımların yuzeysel renklendirilmesi özellikle dikkati çekiyor. Kitaptaki uygulamalar tarihteki benzer örnekler ile kıyaslandığında, aynı yöntemler izlenmese de, metallerin sarı ve beyaz renkli alaşımlarını elde etme çabasının nesilden nesile geçerek yüzyıllar boyu devam ettiğini görüyoruz [32].

Simyagerler, amaçlarına uygun olarak çeşitli aygıtlar, düzenekler ile çözme ve eritme yöntemleri geliştirmişti. ***Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'ta da, metallerin sıcaklığını arttırarak eritilmesi, *od itme* ;

30. F. Günergun : s.127 - 8 ; "Civanın sanayide kullanılışı, demir hariç, bütün diğer metallerle civa alaşımları (malgama) yapması özelliğine dayanır. Gümüş ve altın malgaması metalleri gümüş ve altın kaplamakta kullanılır." ***Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'ta ruhların sublimasyonuna bir örnek: *"Ervahı tas'id eylemek."* (s. 7 - 12) : *"Bir mikdar zibağı alub ve bir mikdar dahi nişadır al dahi kibrit alub muhkem sahk eyleye andan sonra kar'a içine döşe andan bir tağara alınmış kül koy ve ol kar'a ta boğazına değin ol külün içine göme andan od eyleye tamam olduktan sonra ko sovisun andan çıkar al saklini gider bu tasid olanı sahk eyleye kar'ın dibine döşe ve bunun vezni kadar üzerine diri abdi döke ve üzerine bir kadeh begidüb sıva yine tağar içinde kül içine gömüb yine bir gün od eyleye andan ko sovisun kapağın aç kibriti ile nişadır tasid olmuş ya pişmiş bulasın ve abdi dibinde akd olmuş bilürsen bir vechile olur ki hiç abdi hayat bulmaz andan alub sakla dilediikte vaktin bununla abdi akd idesin."*

31. ***Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** : s. 15 - 17. ; F. Günergun : s. 106 - 7.

32. E. Kahya : a.g.e. ; E.J. Holmyard : a.g.e. ; S.K. Rola : a.g.e.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ısıtılarak buharlaştırılması, yani sublimasyon, *tas'id* ; kireçleştirme, yani kalsinasyon, *teklis* ; damıtma, yani distilasyon, *taktir* ; madeni dövme, *sahk* ; toz haline getirme, *talk* ; bir araya getirme, *akd* ; ayrıştırma, *tarh* ; çözme, *hall* ; saflaştırma, *tenkiye* ; suya daldırma, *gavs etmek* ; gömme, *dems, defn etmek* ; sıkıca kapatmak, *berkitmek ve beğitmek* ; su vermek, sulandırmak, *teskiye-teşviye* ; körüklemek, *minfah etmek* ; üfürme, *nefh etmek* ; balmumuna batırma, *teşmi'* vb. olarak ifade edilir. [33] Kitapta verilen reçetelerde çeşitli yöntemler ve bunları tanımlayan tabirler yer almaktadır.

İşlemlerin sonuçları ile ilgili ifadelerden de bazı örnekler verebiliriz; mesela, esas halin bozulması, değişmesi *mahv olma*; beyazlama, *ağarma*; dumanı çıkma, *tütünü çıka* şeklinde belirtilir [34].

Bu gibi işlemlerin yapılabilmesi için kullanılan çeşitli alet ve araçları da tesbit ediyoruz : *tennur, ocak, tagar, minfâh, kar'a, inbik, kadeh, çanak, demir bute, salaye, çömlek* vb [35].

Metinde anlatılan kimyasal işlemler sırasında kullanılan belirli ölçüleri, yani *vezni* de özel tabirleri ile buluyoruz: mesela, *dirhem, dânik, rıtl, vukiyye, miskal* gibi ağırlık ölçülerinin yanı sıra, *miktar, pare* gibi tahmini ölçüler ile, saat, gün ve ay gibi zaman ölçülerinin de kullanıldığını görüyoruz [36].

---

33. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Hücerrebât*** *: Bkz. : tas'id* (s. 6 - 13 vb) ; *od itme* (s. 8, 9, 118, 128 vb.) ; *teklis* (s. 22 - 26 vb.) ; *takdir* (s. 57, 62) ; *sahk* (s. 8 - 11, 13, 14, 16, 18 vb.) ; *talk* (s. 9, 12, 13) ; *akd* (s. 6, 13, 55, 66, 111) ; *tarh* (s. 50, 111, 112, 118) ; *hall* (s. 6, 17, 18, 20, 28, 29, 30 vb.) ; *tenkiye* (s. 6, 91, 98 vb.) ; *gavs etme* (s. 8) ; *dems* (s. 68, 87, 95 vb.) ; *minfah etmek* (s. 26, 140, 146 vb.) ; *teşmi'* (s. 50, 55, 60, 66, 118 vb.) ; *bergitmek - begitmek* (s. 7, 55, 67 vb.) .

34. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** : Bkz. : *mahv* (s. 8, 21, 95) ; *ağarma* (s. 8, 55, 91).

35. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** *: Bkz. tennur* (s. 12, 99, 102 vb.) ; *ocak* (s. 25); *tagar* (s. 11) ; *minfah* (s. 26, 140, 146 vb.) ; *kar'a* (s. 7, 8, 11, 13, 62, 63 vb.) ; *inbik* (s. 7, 8, 45, 55) ; *kadeh* (s. 12, 21, 46) ; *çanak* (s. 7) ; *demir bute* (s. 45) ; *salaye* (s. 106, 107) ; *çömlek* (s. 108, 139) ; *havan* (s. 107, 124).

36. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** *: Bkz. : dirhem* (s. 99, 100, 101, 112, 127 vb.) ; *miskal* (s. 112, 127 vb.) ; *rıtl* (s. 94, 133 vb.) ; *pare* (s. 21, 45); *miktar* (s. 45) ; *saat* : (s. 32, 33, 42, 43) ; *gün* (s. 44, 47) ; *men* (s. 49).

KİTÂBÜ'L MECMUATÜ'L MÜCERREBÂT'TAN ÖRNEKLER

Simyagerler, işlemlerinde metallerin yanı sıra ilgi çekici diğer bazı maddeler de kullanmışlardır. Mesela, uçabilen, buharlaşabilen maddeler için kullanılan inbik ile yumurta da damıtılmış; kükürtlü sıvılar, yumurtanın damıtılmasıyla elde edilmişti. Yeni neslin başlangıcı olan altın sarısı yumurta, içinde hayat nefesini arayan simyagerler için önemli bir simge olmuştu. Maddenin birliğine işaret eden, 'bir çoktur, birden herşey meydana gelir' düşüncesiyle, evren ile insan arasında paralellik kuran insanoğlu, canlı ve cansızın temelde aynı esaslara dayandığını; metallerin oluşumu ile canlının şekillenmesi; ve canlının doğma, büyüme süreçleriyle, metallerin kimyasal etkileri arasında ilişki olduğunu düşünmüş ve mikrokosmoz ile makrokosmozu ortak ögelerle açıklamaya çalışmıştı. Simyagerler, metallerin dünyanın iç kısımlarından doğduğu düşüncesiyle, gezegenlerin de uygun etkisi altında, oluşum safhasında dölleyen maddeyi arama çabasındaydı. ***Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebat***'da yumurtanın kullanıldığı reçetelere rastlıyoruz [37]

Çeşitli hayvan pislikleri, idrar ve süt gibi maddeler de simya işlemlerinde kullanılırdı; mesela, toz haline getirilen metalik bakır sığır pisliği ile karıştırılıp, top haline getirilir ve pişirilirdi. ***Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'da da çeşitli muamelelerde at tersi, idrar ve anne sütü kullanılıyor [38].

Simyacılar, hafif, kostik ve vasat alkalilerin hazırlanmasında bitkileri kullanırdı. ***Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'ta, birçok işlemde bitkilerden yararlanıldığını; mesela, demir gibi renk veren metallerin yanı sıra bitkilerin de boyar madde olarak

---

37. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'ta yumurtanın kullanılması : Bkz. : s. 39, 54, 55, 56, 117, 118; *bevl katılması (s. 115)* ; anne sütünün kullanılması : *andan erkek oğlan emziren avret südüyle üç kerre hamir ede*, (s. 146). F. H. Garrison : ***An Introduction to the History of Medicine***. Saunders Company, Philadelphia 1929, s. 136.

38. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'ta at tersinin kullanılışı için bkz. : s. 17, 29, 35, 121, 128 vb.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kullanıldığını görüyoruz [39].

Herşeye bir ruhun nüfuz ettiği görüşünden hareketle, ateş ile her çeşit maddeden ruhun, ya da özün çıkarılmasına yönelen simyagerler, sirke "ruhunu", tuz "ruhunu" vs. de elde etmeye çalışmış ve bu arada önemli keşiflerde bulunmuşlardı. Zamanla, tuzlar, sirke ve zeytin yağı gibi maddeler simyagerlerin başlıca malzemesi arasına katıldı ve elde edilen tecrübeler pratik amaçlara yöneltildi [40].

SONUÇ

Kitâbü'l Mecmuatü'l Mücerrebât her ne kadar simya felsefesini, ilkelerini ve simgelerini yansıtıyorsa da, felsefi konulardan söz etmeyen yazarın amacı tamamen teknik uygulamalara yönelik olup, metal işçiliğini iyi bildiği anlaşılmaktadır. Çeşitli metallerin ve alaşımların rengini değiştirecek çeşitli boyaların reçetelerini veren yazar, her işlemin sürecini tam olarak tarif eder. Yazar, bu örneklerde maden cevherlerinin işlenmesinde kullanılan çeşitli kimyasal yöntemleri, uygulamada dikkat edilecek hususları, hangi şartlarda kalitenin daha iyi olduğu, karışık metallerin renginin ne anlama geldiği gibi pratiğe

---

39. *S. A. Mahmud-S. Mahdihassan* : "Some 'Herbo-Metallic' preparations or Kushtas of Unani medicine", ***Hamdard***, Vol. XXVII, No. 1, January - June., s. 96-116. ; H. S. J. Bakht - S. Mahdihassan : "Calcined metals or Kushtas a class of alchemical preparatons used in Unani-Ayurvedic medicine". ***Hamdard***, Vol. XXVII, No. 1, January - June, s. 117 - 124 ; H. S. J. Bakht - S. Mahdihassan : "Essences, a class of alchemical preparations." ***Hamdard***, Vol. XXVII, No. 1, January-June, s. 125 - 133. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât***'ta bitkilerin kullanılışı için bkz. : s. 29, 30, 44, 89 vb.

40. ***Kitabü'l Mecmuatü'l mücerrebât***'ta tuzların kullanılışı için bkz. : s. 41, 121; sirkenin kullanılışı için bkz. : s. 132 ; *zeyt yağıyla sahk etme* (s. 89) ; *zeyt ile kaynatma* (s. 147). F. H. Garrison : s. 136 - 7 ; Cabir ve Paracelsus gibi ünlü kimyager hekimler herşeyin civa, kükürt ve tuzdan oluştuğunu düşünürdü. Ayrıca bkz. : N. Sarı - B. Zülfikar : "The Paracelsuian influence on Ottoman medicine in the seventeenth and eighteenth centuries", s. 157 - 179, ***Proceedings of the International Symposium on Modern Sciences and the Muslim World***, İstanbul 1992, s. 161. Simyagerlerin deneyleri pek çok buluşa yol açtı; mesela, kezzap-nitrik asit (aqua fortis) ; kezzap ile tuz ruhu birleşiminden meydana gelen altın çözmeye mahsus sıvı (aqua regia) ; alkol (aqua vitae) ; nitrik asit tuzu vs. Bkz. : Garrison : s. 136. Ayrıca bkz. : M. Iqbal : "Muslim chemists and their contributions." ***Hamdard***, Vol. XXVIII, No. 4, October-December 1985, s. 9 - 32.

yönelik konularda açıklamalar yapar. Örneğin, iyi kalite gümüş beyaz, düz ve yumuşak olanıdır. Tariflerin sonundaki *'bu tarik gayet sahih ameldir, gayet yakîn (bilinen) ve zahmeti azdır, faidesi çoktur; 'dahi acaib göresin; bir garaib nimet olur ki dimek olmaz'* şeklinde ürünlerini tanıtan ve metheden bazı ifadelerinden anlaşıldığına göre yazar, verdiği reçetelerin geçerliği, özellikle de gümüş ya da altın görüntüsü veren maddeler ve alaşımlar konusunda çok iddialıydı [41].

Bu adsız simyagerin, yazdığı kitapta tüm açıklığı ve ayrıntılarıyla anlattığı ve sonuçlarından emin olduğu çeşitli kimyasal işlemleri çözme işini de bilim tarihçilerine miras bıraktığını düşünüyoruz.

41. ***Kitabü'l Mecmuatü'l Mücerrebât*** : Bkz. : sırayla, s. 130, 142, 139

ONDOKUZUNCU YÜZYILA AİT *DİŞ TOZU TERKİBİ* ADLI ANONİM BİR RİSALENİN TÜRK ECZACILIK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ VE BAZI SONUÇLAR

*Prof. Dr. Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR**

*Doç. Dr. Öztan ÖNCEL***

GİRİŞ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bazı reçete örnekleri dört sahifelik anonim bir risalede toplanmış olup yazarı belli değildir. XIX. yüzyıla ait olduğu belirlenmiş olan bu küçük reçete defteri diş tozu tertibi ile beraber başka hastalıkların tedavisinde kullanılan bazı reçete örneklerini de verir[1]. Bu reçeteler özellikle diş rahatsızlıkları, mide hastalıkları, hemoroit v.b.ları gibi rahatsızlıklara karşı kullanılırlar. Bunlar genellikle dekoksiyon, gargara, v.b. ları gibi ilâç şekilleri hâlinde hastaya verilirler. Miktarlar, o dönemin ilâç miktarlarıdır. Bu örneklerdeki dirhem, o dönemin ağırlık ölçüsüdür. 1 dirhem 3,32 gramdır. Bu reçete örnekleri genellikle bugün de halk tedavilerinde kullanılmaktadırlar. Nitekim bu örneklerdeki drogların tedavi değerleri bugünkü modern tıpta da bilinmektedir[2].

"DİŞ TOZU TERKİBİ" ADLI ANONİM RİSALENİN TÜRK ECZACILIK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Başbakanlık Arşivi M. Tıp dosyasında bulunan, numarasız ***Diş Tozu Terkibi*** adlı ve XIX. yüzyıla ait olduğu belirlenen anonim risalede-

---

* Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/BURSA.

** I.U. İstanbul Tıp Fakultesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/İSTANBUL.

1. ***Diş Tozu Terkibi*** (Anonim) : XIX. yüzyıla ait, Başbakanlık Osmanlı Arşivi. M. Tıp Dosyası.
2. Baytop, T. : ***Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi.*** İstanbul 1984,s.22.

ki bazı reçete örnekleri, hayli ilginç ilâç terkipleridir. Bunları sırasıyla risaleden verebiliriz.

1. reçete : "Diş Tozu Terkibi". On dirhem dövülmüş ıhlamur kömürü, on dirhem iyice dövülmüş kırmızı kına kına kabuğu ve üç dirhem güherçile (güvercile) kaymağı bu eczaları dövüldükleri halde birbiri ile hâl edüb (karıştırıp) ve kokulu olmasını isteyen üç damla bergamot veya nane yağı cümlesini karıştırıp iki üç günde bir defa alub sünger veyahud fırçayı ıslatub dişleri boyuna yavaş yavaş oğalar, badehu (sonra) mevsimine göre ılıcak veyahut adi su ile gasl ideler (temizlenecek)". (Vr. 1 b).

Diş tozları bugün de toz halde diş hekimliğinde kullanılır. Bu reçete örneği bir toz preparat tipidir. Terkibinde bulunan maddeler de toz halde dişleri beyazlatıcı ve temizleyici olarak kullanılmaktadırlar[3].

2. reçete ise şöyledir: "Basur için deve dikeni tohumu, ardıç tohumu, defne tohumu, ısırgan tohumu, saçaklı kurdlara rezene tohumu." (Vr. 1 b).

Bu reçetedeki droglardan deve dikeni tohumu, karaciğer hastalıklarına karşı ve safra arttırıcı olarak tozu bal ile karıştırarak veya dekoksiyon halinde halk arasında kullanılır. Yine aynı drogun içerden ve dışardan ekzamaya karşı kullanıldığını bazı aktarlar bildirmektedir.

Ardıç tohumu ise halk arasında midevi, tonik, böbrek kum ve taşlarını düşürücü olarak ve ayrıca sarılık ve bel soğukluğuna da infüzyon halinde kullanılır. Bu drog dışardan romatizmaya karşı da uygulanır. [4]

Defne tohumu ise idrar arttırıcı olarak ve romatizmaya karşı dekoksiyon halinde kullanılır. Isırgan tohumu da bu risalede yazıldığı gibi kurt düşürücü özelliği sahiptir ve ayrıca idrar arttırıcı, müshil ve romatizma ağrılarını giderici dir. Ayrıca basura karşı da kullanılır. Lapa şeklinde dışardan, çıban tedavi edici ve balgam söktürücü olarak içerden kullanılır. Rezene tohumu ise midevi olarak bilinir. [5]

3. Güven, K.C. : ***Tıbbi Formüller,*** Hüsnütabiat Matbaası. İstanbul 1971, s.22.
4. Demirhan,A. : ***Mısır Çarşısı Drogları.*** Sermet Matbaası. İstanbul 1975,s. 10.
5. Weiss, R.F. : ***Herbal Medicine.*** Beaconsfield Scientific Publishers, Buckinghamshire 1988, s.27.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

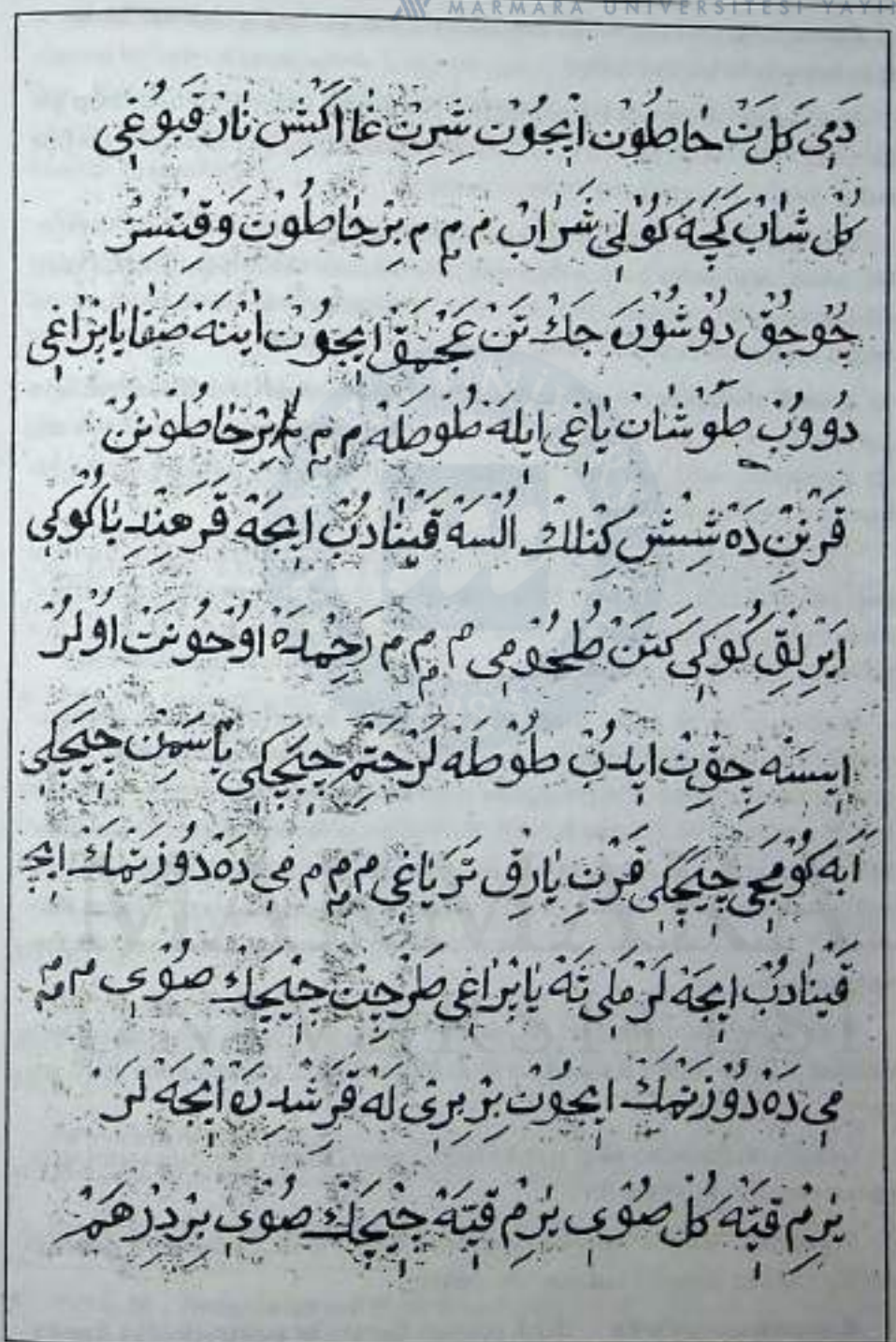

Resim – 1 : *Diş Tozu Terkibi* adlı risalenin Vr. 2 b sahifesi.

Görüldüğü bu reçetedeki maddelerin çok azı bugün basur, hemoroit tedavisinde kullanılırlar.

Risaledeki *3. reçete* ise şöyledir: "Baygınlık için on dirhem küp şeker, elli dirhem çiçek suyu, elli dirhem gül suyu, yirmi damla melisa ruhu, yarım fincan frenk üzümü şurubu."

Bunların karıştırılmasıyla olan terkip baygınlık geçirenlere verilir. Buradaki maddeler bugün de ferahlatıcı olarak verilirler. Çünkü taşıdıkları esanslar nedeniyle koku verici özellikleri vardır ve bazıları örneğin melisa midevi ve karminatif etkilere sahiptir.

4. ve 5. terkipler ise gelincik şurubundan sözederler: "Gelincik için şurubu kırmızı, dirhem iki, şeftali çekirdeği, dirhem iki, nöbet şekeri, iki kuruşluk, ağaç kavunu çekirdeği, iki dirhem, beş paralık çivit-i lahuri, bir çekirdek, akamber."

"Gelincik için su ayrık kökü dirhem yigirmi, turunç kabuğu, dirhem beş, gelincik çiçeği, dirhem beş, ebegömeci çiçeği dirhem beş, marsima, dirhem beş, mercanköşk, dirhem beş, bir kıyye su ile kaynat, kabı üçe bölmeli, bir bölük kalmalı. (Vr. 2 a).

Bugün gelincik şurubunun halk arasında hazırlanışı kısaca şöyledir: Gelincik çiçekleri saplarından ayrılır, bir kavanoza veya şişeye konur ve şeker eklenir. Sonra güneşte bırakılır. Şekerler erir ve su eklenir. Bu şurup özellikle bademcik iltihabını giderici ve göğüs yumuşatıcı olarak içilir. Musilaj, zamk, şeker, antocyanin adlı glikozit ile rhocedin ve rhoeagin adlı alboloitler taşıyan gelincik çiçekleri (Flores rhoeados T.K) gerçekten de şuruplara renk verici ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılırlar.

Yine diğer bazı terkipler *(6. reçete)* bazı jinekolojik rahatsızlıklara değinir: "Demi gelen hatun için ekşi nar kabuğu, gülşâb-gece gülü şarabı".

Burada kullanılan ekşi nar kabuğu tanesi tanen taşıdığı için büzücü astrenjan etkisi vardır.

7. reçete : "Bir hatun vakitsiz çocuk düşürecek... yine sefa yaprağı döğüp tavşan yağı ile tutula." demektir.

8. reçete ise şöyledir : "Bir hatunun karnında şişkinlik olsa kaynadub içine karahindiba kökü, ayrık kökü, keten tohumu."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karahindiba kökü bugün de hafif müshil, idrar ve safra söktürücü olarak bilinir. Ayrıca ayrık kökü de idrar söktürücü ve taş düşürücüdür. Keten tohumu ise sindirim sistemi koruyucusu ve müshildir. Bütün bu nedenlerle bu terkip karın şişliğini giderici ve gaz söktürücü bir özellik taşıyabilir[6].

9. reçetede " Hatmi çiçeği, yasemin çiçeği, ebegümeci çiçeği, karnıyarık tiryağı, mide düzeltmek için" diye yazılıdır. Bu reçetedeki hatmi çiçeği, karnıyarık ve ebegümeci çiçeği gibi maddeler genelde göğüs yumuşatıcı ve sindirim sistemi koruyucusu olarak etki ederler.

Risaledeki ***10. reçetede*** "Kaynatıp içeler. Melisa yaprağı, tarcın, çiçek suyu" diye yazılıdır. (Vr. 2 b).

Burada tarçın, melisa yaprağı midevi olarak bilinir [7].

Yine ***11. reçete*** mide rahatsızlığında kullanılır: "Mide düzeltmek için, birbiriyle karıştırılarak içerler. Yarım kıyye çiçek suyu, lokman ruhu, frenk üzümü şurub."

Burada üzüm mide rahatsızlıklarında ve kuvvetlendirici olarak bugün de çok tanınmış bir meyvadır.

12. reçete ise şöyledir: " Bel soğukluğu için dövüb birbiriyle karıştırıp sübye olacak. Bir sabahdan bir sabaha birer fılcan içe, bir fılcan kabak çekirdeği, bir fılcan kavun çekirdeği, bir fılcan karpuz çekirdeği, bir fılcan hıyar çekirdeği."

Burada hıyar çekirdeği ve kabak çekirdeği solucan düşürücü olarak bilinirler.

13. reçete " Bir hatunun çocuğu olmaz ise tiryak, nöbet şekeri, laden, bir yüksük dolusu badem yağı eridüle pamuk ile tutalar" diye yazar.

14. reçetede "Bir hatunun rahmi aşağıda olsa yukarı çekmek için pişirüb ceviz yaprağı, gül yaprağı" diye yazılıdır.

Bu terkip de geleneksel bir tedavi usulüdür.

---

6. Wichti, M. : ***Herbal Drugs and Phytopharmaceuticals.*** Medpharm Scientifc publisher, U.S 1990, s. 537 - 539

7. Baytop, T. : ***Farmakognoziye Giriş.*** Ismail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, s. 200.

15. reçete ise şöyledir : "Rahim sancısı için bir ak soğam dövüb tereyağı, asel (bal), laden pişirüle çün ola." (Vr. 3 a).

Soğan halk arasında dahilen iştah açıcı midevi ve idrar söktürücü olarak günde 5 - 6 baş yenir. Ayrıca laden de içerden balgam söktürücü ve kabızdır. Ancak bu terkibin uterus sancıları için bu tip bir kullanılışı bugünkü tıpda bilinmemektedir.

Risaledeki ***16. reçete*** : " Bir hatunun hâmile demi gelir ise ve çocuk zâif olur ise uyutmak için bir fılcan (fincan) ağaç kavunu suyu, bir fılcan bayağı su, on damla, melisa ruhu birbiriyle karışub günde üç fılcan içe" diye yazar.

Yine ***17. reçete*** şöyledir : "Rahim şişi olur ise, bal kabağı rendeleyüb mürver çiçeği, ebegümeci, gülhatmi pişirüb, badem yağı ile karışub çün ola, gice yatarken ebegümeci bânisi bir ak soğan soyup yirmi bir dane kara üzüm, nöbet şekeri, balık nefsi, gül hatmi, girid laden soğanın içine koyub pişirüb çün ola." (Vr. 3 b).

Buradaki droglar yumuşatıcı ve şişleri giderici bir etkiye sahiptirler.[8]

Yine risalenin son iki terkibi öksürüğe karşı kullanılır : "Öksürük için yedi dirhem zerdeçal, altı dirhem toz şekeri, kaynadulur." "Öksürük için ardıç, katran, afyon, badem, tiryak, hindistan cevizi, sakız, kaynadılır." (Vr. 4 a).

Burada zerdeçal, ardıç, katran, badem, hindistan cevizi bugün de öksürüğe kullanılır.

SONUÇ

Bu çalışmada sözü edilen reçete örnekleri XIX. yüzyılda halk arasında kullanılan karakteristik ilâç örnekleridir. Bunlardan bazılarının bugün de geleneksel tedavilerde yeri vardır. Yalnız miktarlar ve yapılış tarzları, bugünün modern tıbbına göre ilkel şekilde olup tipik geleneksel tedavi örnekleridir.[9,10]

8. Tyler, V.E. : ***The Honest Herbal.*** The Pharmaceutical Products Press, London 1992, s.147.
9. Demirhan, Erdemir , A. : ***Zencefil,Doğanın Harika İlâcı.*** Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 1997, s. 2 - 4.
10. Öncel, Ö. : "Yüzyıllara göre dişhekimliği reçete örnekleri", ***I. Uluslararası Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi,*** İstanbul 1981, s.161-167.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ENDERUN-I HÜMÂYÛN KİLÂR-I HASSA BAŞKULLUKÇUSU DERVİŞ MEHMED'İN DÜHN TERKİPLERİNE AİT RİSALESİ*

*Prof.Dr. Nil SARI*** - *Ramazan TUĞ***

GİRİŞ

Konumuz olan risale, ilk sayfasında yer alan nottan anlaşıldığına göre, Hicri 1256 senesinin Cemaziye'l ahir'inde (Ağustos 1840) Darüssaade Ağası[1] iken vefat eden Abdullah Ağa'nın terekesi arasından ayrılıp, vakıf olmak üzere Hazine-i Hümâyûn Kethüdası'na[2] verilmiştir. Yine bu notta, risalenin kısaca tanıtımı yapılmakta ve *Neşati yağı* tabir olunan itibarlı bir dühn ile diğer yumuşak ve hoş yağların etkilerini, özelliklerini ve yararlarını açıklayan *makbul* ve *muteber* bir risale olduğundan söz edilmektedir.

Metin aherli kâğıt üzerine nesih hat ile, 48 varak olarak kaleme alınmış; deri ciltli, miklebli ve cildin her iki tarafı küçük şemseli, 18x24,5 cm ebadında olup; kâğıtlarda bir aslan şekli, T ve sola bakan

---

* Risale, 1987 yılında Evyap Vakfı tarafından satın alınarak Ana Bilim Dalımız yazma koleksiyonuna kazandırılmıştır.

** İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/İSTANBUL.

1. Darüssaade Ağası: *"Saray memurlarının büyüklerinden olan kızlar ağasının ünvanı idi. Darüssaade, padişahın evi demek olup hürmet için bu ünvan ile anılırdı. Darüssaade ağası sarayın ve enderun kısmının en büyüğü idi. Mevkii, kapı ağası ve daha sonraları mevkileri yükselen silahtar ağadan yüksek olup derecesi sadrazam ve şeyhülislamdan sonra gelirdi. Asıl vazifesi sarayın kadınlara ait olan harem-i hümayun kısmına nezaretti".* (M.Z. Pakalın : ***Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü***, C.I, s. 400 - 401).

2. Hazine-i Hümayun kethüdası : *"Enderun hazinesine Hazine-i hümayun denilirdi. Bu hazineyi eski padişahlar zamanında muharebe karşılığı olarak saklanılan para ile kıymetli eşya teşkil ediyordu. Saraya giren ve çıkan eşyadan hazine kethüdası birinci derecede mesuldü. Hazine-i hümayundaki eşyanın defterlerini ve bunlardan satılanlar veya imha olunanlara ait cetvel suretlerini hazine kethüdaları muhafaza ederler ve memurluktan ayrıldıklarında haleflerine devrederlerdi".* (M.Z. Pakalın : C. I, s. 789).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

F ile AC filigranları tesbit edilmektedir[3].

DERVİŞ MEHMET VE RİSALESİ

Risalenin yazarı Sarayın başkullukçusu Derviş Mehmed'dir[4]. Osmanlı Sarayı görevlilerinden olan başkullukçular, kiler-i hassa odasında kilercibaşıların nezaretinde olup, gerektiğinde Padişahın yemek, şerbet ve ilaçlarını hazırlar; tadını, kokusunu ayarlardı. Başkullukçuların[5] görevleri, ***Kutadgu Bilig***'de anlatılan idişçibaşı'nınkilerini andırmaktadır[6]. Saray teşkilatının genişlemesiyle başkullukçuların hazırlamakla sorumlu oldukları yiyecek ve içecek türleri azaldıysa da, bazı kaynakların dediği gibi, bu vazifenin son dönemlerde sadece aşçılıkla sınırlı olmadığını bildirimizin konusu olan risaleden öğreniyoruz.

Başkulluçuların işinin nazik olması nedeniyle görevleri itibarlıydı ve denenmiş, dürüst, güvenilir, yetenekli, anlayışlı, akıllı, temiz, namuslu, sakınan, Allah korkusu olan kimselerden seçilirdi. Derviş Mehmed de, dühn[7] terkiplerine ait risalesinin mukaddimesinde an-

3. Risaledeki kağıt filigranları incelenen filigran kataloglarından kısmen tesbit edilebilmiştir. C. M. Briquet : ***Les Filigranes Dictionnaire Historique des Marques du Papier.*** Leipzig 1923 ; O. Ersoy : ***XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt.*** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963. Aslan şekli için bkz : s. 65, şekil 23 (Yalova Kâğıt Fabrikası Mamülatı (?) Topkapı Sarayı Müzesi Kâğıt Koleksiyonundan A. Velkov - S. Andreev : ***Filigranes dans les Documents Ottomans. Bibliotheque Nationale "Cyrille et Methode".*** Commission Archeographique Bulgare Section Orientale, Sofia 1983.

4. Başkullukçu Derviş Mehmed'in hayatı ile ilgili bilginin tamamı risalesinin mukaddimesinden edinilmiştir. ***İslâm Ansiklopedisi*** gibi genel başvuru kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Risalenin bir başka nüshası da tesbit edilememiştir. Bkz.: E. İhsanoğlu (edit.); Hazr.: Ramazan Şeşen, Cemil Akpınar ve Cevat İzgi: ***Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları (Arapça, Türkçe, Farsça) Kataloğu.*** İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1984.

5. Başkullukçu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: M. Z. Pakalın : C.I, s. 166 ; Başkullukçunun farklı bir hizmeti için bkz.: İ.H. Uzunçarşılı : ***Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı.*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1945, s. 312 : *"Seferli koğuşu (Hâne-i Seferli) müstaitlerinden biri olan baş kullukçu haftada iki def'a bir leğen içinde destâr-ı hümâyun denilen padişahın sarığıyle abdest havlularını yıkar ve bu iş görülürken koğuş halkı da hep bir ağızdan ilâhi söylerlerdi".* Ayrıca bkz.: İ.H.B. Baykal : ***Enderun Mektebi Tarihi.*** İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, s. 57 - 58, 60 - 62.

6. Yusuf Has Hâcib : ***Kutadgu-Bilig*** : Çeviren R. R. Arat : I. Metin, s. 299 - 301 ; II. Tercüme, s. 213, satır 2892.

7. Dühn : Sürülecek yağ (***Kâmûs-ı Türkî ; Devellioğlu***) ; merhem, vücuda sürülecek yağ olarak kullanılan zeytin yağı veya et yağı ***(Redhouse-Lexicon)*** ; ot, yemiş, veya çiçekten çıkarılan yağ ***(Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat)***.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lattığına göre, seçkin bir aileye mensuptu. II. Bayezid (1481 - 1512) döneminden önce Horasan'dan gelen ve Yavuz Sultan Selim (1512 - 1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520 - 1566) dahil, üç padişaha hizmet eden Gülbaba'nın[8] neslinden olduğunu söyleyen Derviş Mehmed'in ecdadından kimseler daha sonraki dönemlerde de padişahların hizmetinde bulunmuştu. III. Sultan Ahmed devrinde (1703 - 1730) Seyyid Cüce Mehmed Ağa (Akağa); Sultan I. Mahmud'dan (1730 - 1754) III. Mustafa devrine (1757 - 1774) kadarki dönemde de Hasib Efendi Saray'da hizmet etmişti. Bundan sonra hizmet nöbeti Sultan I. Abdülhamid (1774 - 1789) devrinde Daim Seyyid Ahmed Ağa'ya gelmişti[9].

Nihayet, kendi ifadesi ile, *"beşikte iken feryâd-ı figanım arzu-yı hizmet-i padişahi olup"* diyen Derviş Mehmed, 1764/5 (H. 1178)'de dünyaya gelir[10]. On yaşına girmeden, I. Abdülhamid'in cülûsunda (1774) Galata Saray-ı Hümâyûnu'na çırağ edilerek[11] öğrenime başlar. III. Selim (1789 - 1807) döneminde, 13 Kasım 1793'de (8 Rebiülahir 1208) Enderûn-ı Hümâyûn Kilâr-ı Hassa'ya[12] çırağ olur ve altı ay sonra Başkullukçu ikinciliğine getirilir ve bu durumu, *"akranımdan müm-*

8. Gülbaba : *(Merzifon ? - Budin 1541). Asıl adı Cafer; Türk asker ve bektaşi dervişi. Yaşamı efsaneleşmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın çeşitli seferlerine katılarak kahramanlıklar gösterdiği söylenir. Yine bir söylentiye göre, Budin kuşatmasında şehit düştü, cenaze namazı şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından kıldırıldı, cenazesinde padişahta hazır bulundu. Türbesini Budin beylerbeyi Yahya Paşazade Mehmet Paşa yaptırdı (1543). Her zaman sarığına bir gül takarak dolaşır, bu nedenle "Gülbaba" diye anılırdı. Türbesinin bulunduğu Budapeştedeki yer Rozardomb (Gültepe) adını taşır.* ***(Büyük Larousse).*** Bkz. : F. İsfendiyaroğlu : ***Galatasaray Tarihi***. C. I, İstanbul 1952, s. 58.

9. Metinde adı geçen, Cüce Mehmed Ağa, Hasib Efendi ve Daim Seyyid Ahmed Ağa hakkında genel kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır; ileride arşiv belgelerinden bazı bilgiler edinilebilinir.

10. Risale : v. 6a.

11. Galata Sarayı : *"Saray hizmetleri için adam yetiştirmek üzere kurulmuş olan müessesenin adıdır. Enderun ananesine göre buradaki binayı Beyazıt, Gülbaba adlı ve orada gömülü bir velinin işaret ve tavsiyesiyle yaptırmıştır".* (M.Z. Pakalın: C.I, s. 641). Bkz. : F. İsfendiyaroğlu : ***Galatasaray Tarihi*** : s. 58.

12. Kilâr-ı Hassa (Kilâr-ı Âmire) : *"Başta padişah olmak üzere saray mensuplarının yiyip içmesi için alınan eşyanın sarf edilip harcanıncaya kadar muhafaza olunduğu yere verilen addır.* (M. Z. Pakalın : C.II, s. 281).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 1 : Derviş Mehmed'in Dühn Terkiblerine Ait Risalesi'nin mukaddimesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taz oldum" şeklinde ifade eder[13]. Bu tarihlerde Derviş Mehmet 28 - 29 yaşlarındadır ve o günlerde, Enderûn-ı Hümâyûn'da hizmet ederken, değişik isimlerle meşhur olan bir *"dühn-ı mübareke"* den söz edilmektedir. İşitildiğine göre, *"bundan bir miktar bir adamın eline geçse, iksire malik olmuş gibi"* olur; *"birbirine fındık kadar hediye gönderseler, bu yağa malik oldum diye defineye malik olmuş kadar"* öğünürlerdi; fakir ve zengin herkes, çok rağbet edilen bu mübarek yağa ihtiyaç duyardı. Derviş Mehmed de fakirlere hizmet için bu yağın elde edilişini öğrenmeye yönelir. Lakin, *"bu kimya-yı saadeti yine bir ehlinden görmeyince çare yoktur"* derken, akrabasından Hasib Efendi'nin bir mecmuası eline geçer; incelerken, bir sayfada *"Kilar-ı Hassa'da yapılan muşamma"*[14] tertibinin[15] yazılı olduğunu görür. Bu tertibi hemen bir kenara yazıp saklar ve risalede de bu terkibe yer verir[16].

Bundan sonra Enderûn'da Seferli Koğuşu'nda[17] Neşati Efendi hazretlerinden az çok sorarak bazı eczaları öğrenir. Neşati Efendi'nin[18]onu istidatlı bulduğunu, ancak, *"yaparken görmeyince malumun olmaz"* dediğini nakleden Derviş Mehmed, Neşati Efendi'nin, *"bir gün Gülhanebaşına[19] gelsin diye"* haber göndermesi üzerine, ken-

13. Risale : v. 6b.

14. Muşamma' : Muşamba; mum, balmumu, kauçuk veya benzer herhangi bir madde; ya da bu gibi bir madde ile kaplanarak su geçmeyecek hale konmuş bez veya diğer dokumalar; bitkilerin salgıladığı balmumuna benzer madde.

15. Tertib : *"Ecza ve makadîr-i muhtelifeden mürekkeb ve ma'mul devayı müstahzar, onu havi reçete."* ***(Kamûs-ı Osmanî)***.

16. Risale : v. 7a - 7b.

17. Seferli Koğuşu : *"Enderun teşekküllerinden "Seferli ocağı" mensuplarının koğuşlarına verilen addır. Kiler koğuşundan evvel, Doğancı koğuşundan sonra gelirdi. Bu koğuş mensuplarının ilk zamanlarda vazifeleri Enderun halkının çamaşırlarını yıkamak idi. Sonraları teşkilat genişlemiş, bir ilim ve sanat mektebi haline gelmişti. Alimler, şairler, musikişinaslar, hanendeler, nakkaşlar, kemankeşler, pehlivanlar buradan yetişirdi. Dilsiz ve cüceler de bu koğuşa mensuptu."*(M. Z. Pakalın : C.III, s. 142 ; Bks. : İ. H. Uzunçarşılı : ***Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı***. s. 311 - 2).

18. Neşati Efendi, metinden anlaşıldığına göre, Seferli Koğuşuna mensup olup, Gülhane'de bulunan bir binada kokulu bitkilerden aromatik yağlar elde ediyor olmalıydı; genel başvuru kaynaklarından hakkında bilgi edinemedik

19. Gülhane : Topkapı Sarayı surları içinde kalan bölgede, Sarayburnu ile Ahırkapı arasındaki bahçe. Adını buradaki gül bahçesinden ya da saray için gülsuyu ve gülbeşeker üreten bir yapıdan aldığı sanılmaktadır. ***(Büyük Larousse)***.

di ifadesi ile, *"alelacele varup, hizmetinde hazır durup, cân u gönülden tabhını*[20] *tahsil eyledim"* demektedir. Neşati Efendi, yağın terkibini de lûtfeder, ancak terkibin eczasından birini saklar ve *"bunu her yaptığında benim yağımdan yumurta kadar kat ki, bir ecza noksandır, tamam olur"* der[21]. Derviş Mehmed büyük bir şüpheye kapılıp, düşüncelere dalar ve tevazu göstererek, bu *"ecza-yı şerifi"* evliyanın himmetiyle nihayet elde ettiğini de açıklar; *ilham* o dönemlerde bilgi edinme yollarından biri sayılırdı[22].

Derviş Mehmed, Neşati yağını hazırlamaya giriştiği sırada, yine Saraya ait bir yağ terkibini, Yahudi bir attardan edindiğini şöyle anlatır:

"Hekimoğlu derler bir Yahudi bazı ecza-ı attariye ve ud[23] *ve anber*[24] *ve misk*[25] *satar idi. Bana yağların bazısını ısmarladığımda dedi ki: "Ne yapacaksın?" Ben dahi ketm etmeyip "Neşati Yağı yapacağımdır" dedim. Bana dedi ki, "Sen bir iyi adamsın, benim pederimin defterinde bir yağ vardır; vaktiyle Silahdar Ağalar*[26] *tarafından almışlar, sana o terkibi*[27] *getireyim". Ben dahi, "Getir" diye, pek de talib olmaz gibi ce-*

20. Tabh : Pişirme, kaynatma; ilâç kaynatma; ateşte pişirilerek hazırlanan ilâç. ***(Kamûs-ı Türkî)***.

21. Risale : v. 8a - 8b.

22. Risale : v. 8b.

23. Ud : Od ağacı ; Doğu Hind bölgesinin ağacı ***Aquilaria agallocha***'nın güzel kokulu odun kısmı.

24. Anber : Ambre gris; tropik suların sahillerinde yüzen yapışkan bir madde olup, balinanın ***(Catodon macrocephalus)*** barsaklarından geldiğine inanılır ve koku üretiminde kullanılır. Güzel kokulu, zarif şeyler de bazen anber diye tahir edilir.

25. Misk : Erkek misk keçisinin ***(Moschus moschiferus)*** karın derisinin altındaki bir torbadan elde edilen; ağır ve kalıcı kokusu olan bir madde; koku yapımında kullanılır. Başka hayvanlardan elde edilen benzer maddelere de misk denir. Misk gibi kokan çeşitli bitkiler, özellikle misk otu ***(Mimulus moschatus)*** da bu ad ile anılır.

26. Silâhdâr Ağa : *"Sarayın ileri gelen erkânından birinin ünvanıdır. "Silâhdâr-ı şehriyârî" de denilirse de maruf olan "Silâhdâr ağa" dır. Silahdar ağa ilk zamanlarda "Erkân-ı havâss-ı cüvânî" denilen ağaların ikincisi idi. Birincisi "Has oda başı" idi. Silahdar padişahın yakınlarından olduğu için mühim bir vazife idi. Merasim ve alaylarda at üzerinde, başında zülûf ve kırmızı kadifeli üsküf olduğu ve padişahın kılıcı sağ omuzunda bulunduğu halde hükümdarın sağ gerisinde yürürdü."* (M. Z. Pakalın : C. III, s. 221).

27. Terkib : "Bir şeyi diğer şey ile karıştırmak, mürekkeb kılmak : Terkîb-i ecza." ***(Kamûs-ı Osmanî)***.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vap verdim. Ertesi günü geldi, beni bir tenha yere götürüp okudu, ben de yazdım."[28].

Çok sevilen Derviş Mehmed, Yahudiye pek ikramda bulunur. Yahudi ertesi gün bir başka defter bulup getirir, onu da yazar. Bu şekilde *dühn-ı şerife* sahip olduğuna çok sevinen Derviş Mehmed, bunu canı gibi saklar; fakat yapmağa bir türlü kudreti olmadığından gizli kalır. Zira Derviş Mehmed o günleri için, *"Nice kudretim olsun ki, bir vukiyye*[29] *şem*[30] *alınsa beşyüz guruşa muhtaç"* diye yakınır[31].

Nihayet, 1803 - 4 (H. 1218) tarihinde Kiler'de Başkullukçu olan Derviş Mehmed, *define-i şerifi* yavaş yavaş geliştirmeye ve bazı mürekkep tıp kitaplarını incelemeye başlar. Bu sırada, İbn Baytar'ın [32] ve diğer klasik yazarların müfredatlarını ve tıbb-ı cedîd-i kimyevi yazarlarının terkiplerini inceler. Derviş Mehmed'e göre Paracelsus [33] bu alanda eşsizdir. Her birinde bulduğu malzemeyi önce yazan, sonra tertib eden Derviş Mehmed, II. Mahmud'un (1808 - 1839) onu desteklemesiyle gizli tutulan ilâç tertiplerini değerlendirir ve dühn terkibini üç beş kere hazırlayıp halka dağıtır[34].

II. Mahmud'un kendisini Serlala-yı Silâhdar-ı Şehinşâhi [35] hizme-

28. Risale : v. 9a - 9b.
29. Vukiyye : Dört yüz dirhemlik vezin.
30. Şem' : Balmumu, mum, çırağ.
31. Risale : v. 10a.
32. Ibn Baytar (XII. yüzyıl), ***Câmi'u Müfredâti'l-Edviye ve'l-Agdiye*** adlı kitabında 1400 civarında drog tanıtır. Tıbbi etkilerini verdiği bu drogların 200'ü bitkisel olup, 300 yeni drog tanıtmıştır. (***İslam Ansiklopedisi*** Ibn Baytar maddesi). Anadolu'yu gezmiş olduğundan, bu kitap Türkiye bitkileri bakımından önemlidir.
33. Paracelsus : Theophrastus Bombastus von Hohenheim Paracelsus (1493 - 1541). İsviçre'de doğan Paracelsus, tüm Avrupa'yı dolaşmış; 1527'de Basel'e gelerek, tıp profesörü olarak çalışmıştı. Anorganik ilâçları, özellikle mineralleri tıbba sokmuş ve Osmanlı dönemi tıbbına büyük etki yaparak, hükema-i kimyaiyyun olarak tanınan, kimyasal maddelerle tedaviye ağırlık veren hekimlerin öncüsü olmuştur. Bu risale, Paracelsus'un Osmanlı ilâç yapımına etkisininin XIX. yüzyılın başlarına kadar sürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Geniş bilgi için bkz. : N. Sarı ve B. Zülfikar : The Paracelsusian influence on Ottoman medicine in the seventeenth and eighteenth centuries", ***Proceedings of the International Symposium on Modern Sciences and the Muslim World*** İstanbul 1992, s. 157 - 179.
34. Risale : v. 10b - 11a.
35. Serlala-yı Silahdar-ı Şehinşâhi : İ. H. Uzunçarşılı, ***Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı***'nda ve M. Z. Pakalın, ***Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü***'nde, böyle hususi bir ünvandan bahsetmiyor; bu ünvan ile, silahdar ağanın eğitimini yürüten kişi kastediliyor olabilir. Bkz. : dipnot 26.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tine getirmesi üzerine son derece sevinen ve beni *"akrammdan faik eyledi"*[36] diyen Derviş Mehmed, hayalini kurduğu *"dühn-ı mübarek'in tamam yeri geldi"* düşüncesiyle bu risaleyi yazmaya başlar. Bu kadar çalışıp çabalamasının boşa harcanmamasını Sultan'ın lutfuna bağlayan Derviş Mehmed, bu mübarek *edhan* (yağlar) hakkında bilinen, ya da kendinin denemiş olduğu *hassa*'ları [37]; her bir yağı çıkartmanın yöntemini anlatır ve risalenin sonunda bazı tembihlerde bulunur.

RİSALENİN İÇERİĞİNE BİR BAKIŞ

Derviş Mehmed önce, ömrü boyunca geliştirdiği ve *dühn-i şerif* veya *dühn-i mübarek* olarak nitelediği yağın hangi hastalık gurubuna iyi geldiğini bildirir. *Dühn-i şerifin*, eklem ağrılarına ve buna benzer, kollarda ve dizlerde olan ağrılara kesin yararı olduğunu çok kimenin nakledip bildirdiğini öne süren yazar; azayı ateş karşısında yeter derecede ovuşturup, sonra bu yağı sürmenin ve sürmeye üç beş gün devam etmenin daha uygun ve iyi olduğunu; böylece yağın daha iyi emileceğini bildirmektedir[38].

Şiddetli nezle olanın yağı başına sürmesini tavsiye eden Derviş Mehmed; bunu denediğini ve adeti olduğunu söyler. Nezle dolayısıyla burnu çok akıp, bu durumdan rahatsız olan bir kimse burun akıntısını kesmek için bu güzel kokulu yumuşak yağdan *(dühn-i latif-i hoş-bû)* burnunun içerisine sürdüğünde burun akıntısı kesileceğinden rahat edeceğini öne süren Derviş Mehmed, *"lâkin ibtida zuhûrunda kesdirmek iyi değildir. Bir iki gün akdıktan sonra tıla'*[39] *eyliyeler"* diye uyarıda bulunur ve bunu pek çok kere tecrübe ettiğini ekler [40].

Bu çok tesirli yağ yanık tedavisinde de kullanılır ve yazarın tarifine göre, *"torba yoğurdu şeklinde yanık üzerine sıvanır."* Derviş Mehmed, *"pek çok tecrübe eylemişimdir. Ateşle çok oynadığından malun ola"* diyerek etkisinden emin olduğunu vurgular [41]. Bu ifade ile yazar, ocak,

36. Risale : v. 11a.
37. Hassa: Bir şeye mahsus olan hal, kuvvet, tesir. ***(Kâmûs-ı Türkî)***.
38. Risale : v. 11b - 12a.
39. Tıla : Sürülecek şey ; ağrıyan yer üzerine sürülen ilâç ; sürülecek yağ, merhem vs. ***(Kamûs-ı Türkî)***.
40. Risale : v. 13a.
41. Risale : v. 13b.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fırın, imbik gibi aletlerle ilâç hazırlarken geçirdiği kazaları kast ediyor olmalıdır.

Hava pis koktuğu vakit sürülürse, bu yağın, havanın pis kokusunu ortadan kaldırdığı da yazarın ifadesi ile *"gün gibi aşikârdır"*[42]. Zira bu dühn-i şerifin içinde mevcud olan yağların çoğu *"şemâmelere"* konulan anber, karanfil, 'ud, laden, sakız gibi aromatik yağların elde edildiği eczalardır. Şemâme, kokusu için elde tutulan, top ya da pastile verilen özel isim olup, mesela kafur topuna *şemâme-i kâfur* adı verilirdi [43].

Bu şerif ve latif yağın *veba* [44], yani salgın hastalık zamanında kullanılmasını da uygun bulan yazarın ifadesinden anlaşıldığına göre bu yağ Harem'den de çok isteniyor olmalıydı. *"Nohut kadar kahve ile akşam ve sabah"* kullanan *"nisâ taifesinin hayz kanın yürüdürmüş, dahi hakirden isteyenlerden işittim"*, diyen Derviş Mehmed, *"Harem-i Hümâyûn'da hizmette olan Dâr-üs-saâde ağaları'na göre, gayet muteber bir dühn-i mübarek olup, bir mikdarına bir at bağışladıkları malumumdur. Amma niye kullanırlar bilmem. Bazılarından sorulup, cevabında akşam sabah yerler imiş, faidesi malumum değil"* şeklindeki ifadesi ile, kullananlardan bilgi edinememekten dolayı bir bakıma yakınıyor [45]. Bu ifade, yağın, hormonal etki yapan bir ilâç olabileceğini düşündürüyor. Derviş Mehmed'in üstadı Neşati Efendi bu yağdan özellikle Mekke ve Medine'ye çok gönderirmiş ve onlar da saraya lazım olan yağlardan yollarlarmış.

Enderûn'da Cundî [46] ağalarının, yani ata binenlerin de bu yağa pek

42. Risale : v. 13b. *"Ke'ş-şems fi vasati'n-nehâr aşikârdır."*

43. Şemame : Sık sık koklanan, kokulu herhangi bir şey; güzel kokusu için top veya pastil şeklinde elde tutulan madde.

44. Vebâ: "Tâun vebadandır; fakat her veba tâun değildir... Tâun, peste denilen hastalıktır. Veba ise, sâri, tifo, kolera, tifüs, paratifo gibi bulaşıcı hastalıklardır. Bkz. : S. Ünver : "Tâun Nedir? Veba Nedir?", ***Dirim*, Sayı 11 - 12** (Kasım - Aralık 1978), s. 363 - 366.

45. Risale : v. 14a - 14b. Kadınların aybaşını söktürücü olmasının yanı sıra, hadım ağalarınca pek makbul sayılması, söz konusu yağın afrodizyak etkisi olabileceğini de düşündürüyor.

46. Cundî : Ata binmekte ve ata ait her çeşit talimde, at üzerinde silâh kullanmakta usta kimse, Süvari asker. Şövalye. ***(Osmanlı Tarih Lûgati)***. Cündilik hakkında geniş bilgi için bkz. : Â. Kahraman : ***Osmanlı Devleti'nde Spor***. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 441 - 496.

itibar ettiğini söyleyen yazar, *"beş on dirhemine malik olan hazineye cevahir saklar gibi hıfz ederler"* demektedir [47]. Ata binenlerin bu yağı hangi amaç ile kullandıkları bildirilmese de, at üstünde oturmanın makada verdiği rahatsızlığa bir tedbir olabilir, zira terkibin içindeki yağlardan birinin makad ağrısına iyi geldiği kaydediliyor [48].

Bu yağ, özellikle hafif cirid [49] yaralarının ve sıkça olan tomak [50] berelerinin tedavisinde kullanılırdı. Derviş Mehmed, tomakla olan *latifelerde*, yani şakalaşmalarda zuhur eden şiş ve berelerin *hava almasını önlemek ve havanın zararını gidermek* için bir çok kere tecrübe edenlerin olduğunu ve diğer yara ve berelerin tedavisinde kullanıldığını risalede nakleder. Bu açıklamalar, yağın, şişlerdeki ödemi gidermenin yanı sıra açık yaraların enfeksiyonunu da önlediği anlamına gelebilir[51].

MÜBAREK YAĞIN TERKİBİ

Derviş Mehmed'in kendi dühn terkibi 55 yağın karışımından oluşmaktadır. Bu yağlardan herbirinin elde edilişini risalede anlatır. Her bir yağın elde edilişinde kullanılan drogları, aletleri ve düzenlemeleri ayrıntısıyla açıklar. İşlemin hangi safhasında hangi aletin kullanılacağını, aletin hangi malzemeden olması gerektiğini *"hammam-ı mariye'de taktir* [52] *edesin"* [53] ; *"ağaç tokmak ile ezeler"* [54] ; *"toprak tencere içinde kaynadup"* [55] gibi ifadelerle uyarır.

47. Risale : v. 15a.
48. Risale : v. 27b.
49. Cirid : Osmanlı Sarayı'nda en çok oynanan ve padişahların yabancı elçilere göstermekten gurur duydukları, at üzerinde oynanan bir spordu. Genellikle cündilerin oynadığı ve iki takım arasında oynanan cirid oyunu bazen çok iddialı ve sert olurdu. Atı düşen, attan yıkılan hatta yaralananlar bile olurdu. Geniş bilgi için bkz. : Â. Kahraman : s. 497 - 518.
50. Tomak : İçi ker keçesiyle doldurulmuş, yumruk büyüklüğünde meşin topun ucuna bağlı olduğu 70 - 80 cm uzunluğunda 6 adet sırımdan örülmüş sopalarla Osmanlı Sarayı'nda oynanan hareketli bir oyun. Geniş bilgi için bkz. : Â. Kahraman : s. 518 - 20.
51. Risale : v. 15a.: *"Şiş ve bereler hava almağı def içün ve havanın mazarratını def' içün..."*.
52. Hammâm-ı mâriyye'de taktîr : Ben marî'nin içine oturtulan imbikten damıtma; "hammâm-ı mâriyye" ile taktirin tanıtımı için bkz. : N. Sarı (Akdeniz) : "18. ve 19. asırda kimyager hekimlerin kullandıkları aletler", ***Tıp Tarihi Araştırmaları***. I. İstanbul 1986, s. 64.
53. Risale : v. 21b.
54. Risale : v. 18a.
55. Risale : v. 26a.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bazen de, *"Bu dahi Paracelsus'un san'atlarındandır"* ya da *"Paracelsus san'atı üzere istihracının tarikî"*,[56] şeklindeki ifadelerle, yöntemin kaynağını açıklar.

Birçok drogun tanınması için Türkçe karşılığını verir; meselâ, *"sa'ter dahi dîrler Türkîce kekik otidir"*; *"huzâme, yaban mantısı dahî dîrler"*.[57]

Drogların hâlisinin nerede yetiştiğini ya da nereden ithal edildiğini, *"Hind'den gelir alâsı; şimdi Flemenk'den dahi geliyor.... Hakir çıkardım, Hind'den gelenden âlâ oldu"*[58] gibi, bilgilendirici ve yönlendirici ifadelerle belirterek yol gösterir.

Bazı drogların satıldığı yeri, *"Pazartesi pazarında saksılarda satarlar"*[59]şeklinde açıklar. Drogu alırken aldanılmaması için, *"Bilene elli pareye, bilmeyene yüz pareye dirhemini satarlar. Bazen mağşuş olur bulunmaz"*[60] ya da *"halis sarı balmumu şarttır. Dikkat lazımdır."*[61] şeklinde uyarılarda bulunur.

Elde edilişini anlattığı yağın hazırlanmasında kullanılan bazı drog ve yöntemlerin, bilinen, yaygın kullanılan, ya da nadir, hatta sır olduğuna dair açıklamalar da yapar : *"Asitanede her mahalde bulunur ve herkes imbikten çıkarır"*[62] ya da *"Bildiğim budur ve pek esrardır, hıfz oluna, nâehle dimeyeler"*[63] gibi... Bu arada III. Selim'in kekik otunu tulum peyniri ile yemeği sevmesi gibi özel bazı bilgiler de buluyoruz.[64]

Derviş Mehmed terkibin hazırlanmasında kullanılan bazı yağların hazır olarak dükkanlarda satıldığını, ancak bunların tercih edilmemesini de ağır bir dille uyarır:

---

56. Risale : v. 21b, v. 40a.
57. Risale : v. 31b, v. 37b.
58. Risale : v. 19b ; Felemenk : Hollanda'nın eski eşanlamlısı.
59. Risale : v. 32a.
60. Risale : v. 19b. Mağşuş : Halis ve safi olmayan, karışık, mahlut hileli. ***(Kâmûs-ı Türkî)***.
61. Risale : v. 46b.
62. Risale : v. 19b - 20a.
63. Risale : v. 19a.
64. Risale : v. 31b - 32a.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"Vesvese olunmasın, zira bilhassadır tenbih. Bu dühn-i şerifi yapmak murad iden kimesne, bu lâzım olan yağları, Yahudi eczacılarında vardır, kolay olsun dirse, eczasında olan havâssı hata itmiş olur. Bu harkdan naşi ve vakıf olduğumdan ötürü, mümkin oldukça her birini âsân vech üzere hall ve taktîr ve tahmirinin tarikini beyan eyledim. Zira bu yağı yapmanın âsân tariki, gel Yahudi, falan falan yağı getür, balmumu, zeytun yağı karışdır, bir mürekkeb yağ olur" şeklindedir der [65].

Bu uyarıya bir istisnası vardır, o da gül yağıdır. Derviş Mehmed, Rumeli'den Saraya büyük mikdarda gül yağı geldiğini ve elde etmeye değmeyeceğini söylemekle birlikte, özel bir yöntem vermekten de geri durmaz:

"Gayet âlâsı Hind diyarından gelirmiş, sonra bir kimse dühn-i şerifi Rumeli'nde Kazanlık [66] denilen mahalde icrâ idüp ol andan bu vakte değin Kazanlık'dan gelen dühn-i şerif Asitane'ye gelüp, sair memalikata bu taraftan gider. Padişah-ı alem-penâh efendimizin hemirae-i mülûkânelerinde beher sene biner miskal olarak Kazanlık'dan gelmektedir. Ve bazen yüzer, ikişer, beşyüzer de getirilir, üç miskal [67] lâzım deyu bu amele giriftar akıl kârı değildir [68].

Yağlardan bazılarının hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldığını da ayrı ayrı verdikten sonra, üstadı Neşati Efendi'nin dühn terkibini de açıklayan Derviş Mehmed, her bir yağın *ispençiyar dükkanındaki* [69] fiyatını verir ve terkibin 1053 kuruş 27 paraya mal olacağını hesaplar[70].

65. Risale : v. 47b - 48a; Havâss : Hassalar, keyfiyetler anlamında olup, hazır olarak eczacıdan satın alınan yağların niteliklerinin ve dolayısıyla etkilerinin istenildiği gibi olmayacağı anlatılıyor. Hall : Çözme, karışık bir maddeyi ayırma; bir cismi kimya kaidesince mürekkep olduğu eczaya tahvil ile terkibini bozma. ***(Kâmûs-ı Türkî)***.

66. Kazanlık (Kızanlık) Bulgaristan'da kent. Tunca vadisinde, Şipka geçidinin güney ağzında 60.000 nüfuslu kent. Ünlü "güller vadisi"nin (gül suyu ve esansı damıtım evi) ortasında bulunan Kızanlık, Tunca üzerindeki Dimitrov Barajının da yardımıyla hem tarımın (çilek, domates, su isteyen sebzeler) hem de çeşitli sanayilerin (konserveler, otomobil, taşıt lastikleri, frezeler, radyo alıcıları) önem kazandığı bir merkez oldu... ***(Büyük Larousse)***.

67. Miskal : Bir buçuk dirhemlik eski bir vezin.

68. Risale : v. 24a - 24b, 25b, 26a.

69. İspençiyar : Salih bin Nasrullah ***Akrabadin***'inde, ispençiyar'ı şöyle tarif eder : "İspençiyar, otlar ve eczalar dükkanında mevcut olup hekimin ısmarladığı üzere şerbetler ve macunlar ve haplar yapan kimseye derler". Geniş bilgi için bkz. . N. Akdeniz (Sarı) : ***Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlâkı***. İstanbul 1977, s. 46.

70. Risale : v. 48b - 50a.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yağ terkiplerinin *ancak üstad kaidesi üzere*[71] yapılması uyarısında da bulunan yazar, risalesini yağ terkibi listeleriyle tamamlar[72]. Dühn terkipleri; imbikten çekilen, *damıtılan mukattarlar*[73]; güzel kokular, *yanı muattarlar*[74]; sıkılıp suyu alınarak elde edilen *muasserler*[75]; çiçek yaprakları kaynatıldıktan sonra zeytinyağına konup, şişe içinde güneşli bir yere asılarak hazırlanan *şemsiyyeler*[76], bir iki metal, balmumu ve zeytin yağı ile hazırlanıyordu. Neşati Efendi'nin dühn terkibinde 46; Derviş Mehmed'inkinde 55 madde bulunuyor, bu maddelerin büyük çoğunluğu çeşitli bitkisel yağlardan oluşuyor. Risalede, kokulu maddelerden elde edilen ekstreler, kullanılan çözücüler; katkı maddeleri ve çeşitli merhemlerin terkibi, hazırlanışı tüm ayrıntılarıyla veriliyor.

Derviş Mehmed'in risalesi sarayda hazırlanan ve sadece dühn terkiplerinin ve bunlarla ilgili bilgilerin ele alındığı, başka bir örneğine rastlamadığımız, bir kaynak eser niteliğindedir.

71. Risale : v. 52b.

72. Risale : Neşati Efendi'nin dühn terkibi : v. 48b - 50a; şemsiyye, mukattar, mu'attar terkibleri ile Hasan Bey'in yaptığı terkib: v. 56a - 59a.

73. Mukattar : Taktîr olunmuş, inbikten çekilmiş. ***(Kâmûs-ı Türkî)***.

74. Muattar : Ta'tîr olunmuş; güzel kokulu, güzel koku karışmış. ***(Kamûs-ı Türkî)***.

75. Muasser : Bir şeyin içindeki suyu, yağı çıkarmak için sıkılmış şeyler (ta'sîr). ***Kamûs-ı Osmanî)***.

76. Şemsiyye : Arapça bir sözcük olan şemsiyye güneşle ilgili, güneşe ait anlamına gelirse de risalede bir yağ elde etme yöntemi olarak kullanılmıştır. Mesela : *şemsiyye benefşe* yağı gibi. Bkz. : Risale : v. 26a - 26b

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BRUGNATELLİ FARMAKOPESİ'NİN 1818'DE İSTANBUL'DA YAYINLANAN ELENCE ÇEVİRİSİ

*Dr. Şeref ETKER**

Türkiye'nin ilk basılı kodeksinin Dr. Karl Ambros [Charles Ambroise] Bernard'ın derlediği ***Pharmacopoea Castrensis Ottomana – Pharmacopée Militaire Ottomane,*** [165 s., 16x21.5 cm., Constantinople/Pera, Imp. Henri Cayol, 1844] olduğu kabul edilir[1]. Avusturya askeri kodeksinden çevrilerek uyarlanan bu farmakope Latince ve Fransızca yazılmış, dipnotları İtalyanca verilmiştir. Madde isimleri ayrıca Latin karakterleri ile Türkçe gösterilmiştir. Kullanım yönergesiyle ilgili bir ek İtalyancadır[2,3]. Edgar Poffet, XVIII. yüzyılda Karl Süssheim'ın ***Dispensatorium Viennese*** ve Baron Anton von Stork'un ***Pharmacopea Austrico-Provincialis Emendata*** adlı yapıtlarının Türkçeye çevrildiğini kabul etmektedir[4].

Oysa Dr. Bernard'ın askeri kodeksinden 26 yıl önce, 1818'de İstanbul'da yayınlanmış - bugünedek bilinmeyen - bir farmakope daha vardır. Bu, Dr. Luigi Brugnatelli'nin ***Farmakopiia Genike*** [Genel Farmakope] adıyla Dr. Diyonisou Pirrou (Dionisios Pirros) tarafından Elenceye çevrilen kodeksidir (Resim – 1).

---

* Zeynep Kamil Kadın ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi/Üsküdar – İSTANBUL.

1. Bernard, C.A. : ***Pharmacopoea Castrensis Ottomana - Pharmacopée Militaire Ottomane.*** Imp. Henri Cayol (Pera), Constantinople 1844.
2. Ganziger, K : "Beziehungen zwischen der türkischen und er österreichischen Pharmazie am Beispiel eines Vergleichs der Militärpharmakopöen beider Lander", ***Türk - Avusturya Tıbbi İlişkileri : 28 ve 29 Nisan 1986'da İstanbul'da Yapılan Sempozyuma Sunulan Bildiriler,*** Yay. A. Terzioğlu ve E. Lucius, İstanbul 1987, s. 105 - 112.
3. Ünver, A.S., Belger, M : "Tam bir asır evvel İstanbul Tıbbiye mektebinde Avusturyalı bir Muallimi evvel : Dr. C.A. Bernard", ***[İ.Ü.] Tıp Fak. Mecm.,*** 3(11), 1420 - 1425 (1940).
4. Poffet, E., "Geschicte der Pharmazie in der Türkei", H. Wilschowitz, ***Deutschsprachige kath. Gemeinde in der Türkei, 1954 - 1979,*** [Istanbul ?] içinde, s. 158 - 160.

Hekim ve kimyacı, Luigi Valentino [Ludwig Vincenz] Brugnatelli (1761 - 1818) Pavia Üniversitesi Doğal Bilimler [Scienze Naturali] profesörüdür. ***Farmakopea ad uso degli Speziali, e Medici Moderni della Repubblica Italiana. Aggiuntovi la Tavola della Sinonimia delle Moderne Nomenclature Chimiche e la Tariffa delle Preparazioni. In Questa Farmacopea Riportate*** [X+ 286 s.] adlı farmakopesini 1802'de Pavia'da yayınladı.

ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ

ΕΚ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΟΦΩΝ ΧΥΜΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΤΗΣ
ΕΥΡΩΠΗΣ.

ΜΑΛΙΣΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΧΥΜΙΚΟΥ
ΒΡΟΥΝΙΑΤΕΛΟΥ

ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΣΟΦΟΛΟΓΙΩ-
ΤΑΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΥ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΠΥΡΡΟΥ

ΤΟΥ

ΘΕΤΤΑΛΟΥ.

Ἀδείᾳ τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Οἰκουμε-
νικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου
ΚΥΡΙΛΛΟΥ.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει. 1813

Resim – 1 : ***FARMAKOPİİA GENİKE ek ton pleon necteron sofon khimikon kai farmakopoion syngrafeon tis Evropis malista ek tou sofou khimikou BROUNİATELOU synaranistheisa para tou sofologiotatou didaskalou kai iatrou DİONYSİOU PYRROU tou THETTALOU. Adeia tou Panagiotatou kai Oikoumenikou Patriarkhou kyriou kyriou KYRİLLOU***, en Konstantinoupolei 1813. (Kitabın iç kapağında adı ***Nea Farmakopiia*** [Yeni Farmakope] olarak verilmiştir. Ayrıca, Delta [Diyonisou] Pi [Pirrou] Theta [Thettalos] harfleri ile yazarı belirtilmiştir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Beş baskısı olan Brugnatelli farmakopesinin 1807'de yayınlanan genişletilmiş 2. basımı L.-A. Planche tarafından notlar eklenerek Fransızcaya çevrildi: ***Pharmacopâee Gâenârale a la usage de la pharmaciens et des mâedecins modernes ou dictionnair e des prâeparations pharmaceutico- mâedicales simples et composâees les plus usitâees des nos jours, suivant les nouvelle thâeories chimiques et mâedicales*** [Paris, XVI + 379 s. + 5 pl.]

Teselyalı [Thettalos] Ortodoks din adamı Diyonisou Pirrou (1774 - 1853) Pavia Üniversitesinde tıp ve felsefe öğrenimi gördü. Prof. Brugnatelli'nin öğrencisi oldu. Onun üniversiteden ayrıldığı yıl (1813) İstanbul'a gelerek hekimlik ve öğretmenlik yapmağa başladı. Brugnatelli Farmakopesi'nin çevirisine Kuruçeşme Rum Akademisi öğretmenlerinden Nikolaou Logadi'nin özel bir epigram yazmış olması (s. χ β [21]) Dr. Pirrou'nun bu yüksekokulla ilişkisinin bulunduğunu düşündürmektedir[5].

Elence Brugnatelli Farmakopesi'nde iki bölümde toplam 214 etken madde tanımlanmıştır. Kodeks [2] + 22 + 266 sayfa (12x18.5 cm) + 1 tablodur (24.5x18.5 cm). İlk bölümü İtalyanca alfabetik dizelenmiştir (Resim – 2). İkinci bölüm (s. 209 - 234) "Basit Kimyasal Maddeler" [Khymike Oikonomike] başlığını taşımaktadır (Resim – 3). Kitap, önsözün son sayfasında (χ γ [22]) adıgeçen Fener'li matbaacı Yorgo tarafından basılmış olmalıdır.

5. Millas, A : ***Sfragides Konstantinoupoleos. Enories Agiotatis Arkhiepiskopis: Naoi, Skholes, Somateia, Syntekhnias.*** Atina 1996, s. 324.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ΜΕΘΟΔΟΣ
ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝ ΣΥΝΕΙΘΙΣΜΕΝΩΝ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑΝ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗΝ

χάλυψ πορφυρωμένος.
Ἰταλιστὶ Acciaio porfirizzato

§. 1. Τρόπος τῆς κατασκευῆς. Ἔπαρε ῥινώματα τοῦ χάλυβος, νεωστὶ κατεσκευασμένα, καὶ κοπάνισον αὐτὰ εἰς ἓν γουδὶ σιδηροῦν καὶ πορφυρικόν.

Χαρακτήρ. Αὐτὰ εἶναι μία σκόνη λεπτοτάτη, χρώματος μελανοῦ, ἥτις ἔλκει τὸν μαγνήτην.

Τρόπος τῆς μεταχειρίσεως. Μέτωπα ἀρώματα, καὶ μὲ ἄλλας ὕλας ἐνρεάς, μὲ τὴν κανέλλαν, μὲ τὸν ἀνιβόσπορον, μὲ τὴν ζάκχαρον, μὲ τὴν μαγνησίαν γῆν, καὶ μὲ τὴν κόναν.

Δύναμις αὐτῆς. Τονικὴ, δυναμωτικὴ καὶ ἀνθελμιντική.

Μεταχειρίσεις. Εἰς πάθη ἀσθενικὰ, μάλιστα εἰς τὴν ἀτονίαν τῶν στερεῶν, εἰς τὴν χλω-

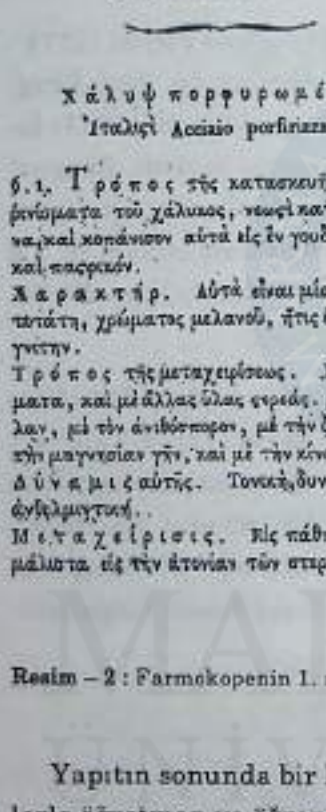

Resim – 2 : Farmakopenin 1. sayfası.

)(209.)(

ΧΥΜΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ,
ἤτοι
Περίεργα τινὰ τῆς Χυμικῆς καὶ χθονιὰ εἰς τοὺς παρέργους τῆς φύσεως συνεφαπτόμενα ἐκ τῆς ὅλης γενικῆς χυμικῆς τοῦ σοφοῦ Βρουνιατέλλου.

Σαπώνιον.

§. 185. Μέθ: πῆς κατ: Ἕνωσον ἓν μέρος κοκανισμένης σόδας τῆς ἀγρᾶς, μὲ δύω μέρη τῆς ζωντανῆς ἀσβέστου, εἰς μίαν ἀρκετὴν ποσότητα νεροῦ. Ἀνακάτωσον τὰ πάντα καλῶς, ὥστε νὰ γένῃ ἓν τι ὡς γάλα, καὶ ἄφες νὰ κατακαθίσῃ ἡ ὕλη ἕως αὔριον. Ἔπειτα ἐραγγίσας τὸ ἐπιπλέον ἐκεῖνο ἁλμυρὸν ὑγρὸν, εἰάτμισαί το ὀλίγον διὰ νὰ γένῃ πλέον ἐνεργητικόν. Μετὰ ταῦτα ἑνώσας ἓν μέρος τούτου, καὶ ἓν ἐκ τοῦ ἐλαίου τῶν ἐλαιῶν, ἢ

Resim – 3 : İkinci bölümün başlangıcı. İlk madde sabundur.

Yapıtın sonunda bir lugatçe, dizin [s. 235 - 248] ve bazı önemli kişilerle öğretmen ve öğrenci isim listeleri vardır. Bunların başında "şöhretli ve saltanatlı Hekimbaşı [endoksiotatos kai megaloprepesatos arkiyatros]' Mustafa Behçet Efendi gelmektedir. Farmakopenin sonunda ek olarak ilâç yapımında kullanılan aygıt ve düzeneklerin bir tablosu verilmiştir (Resim – 4).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

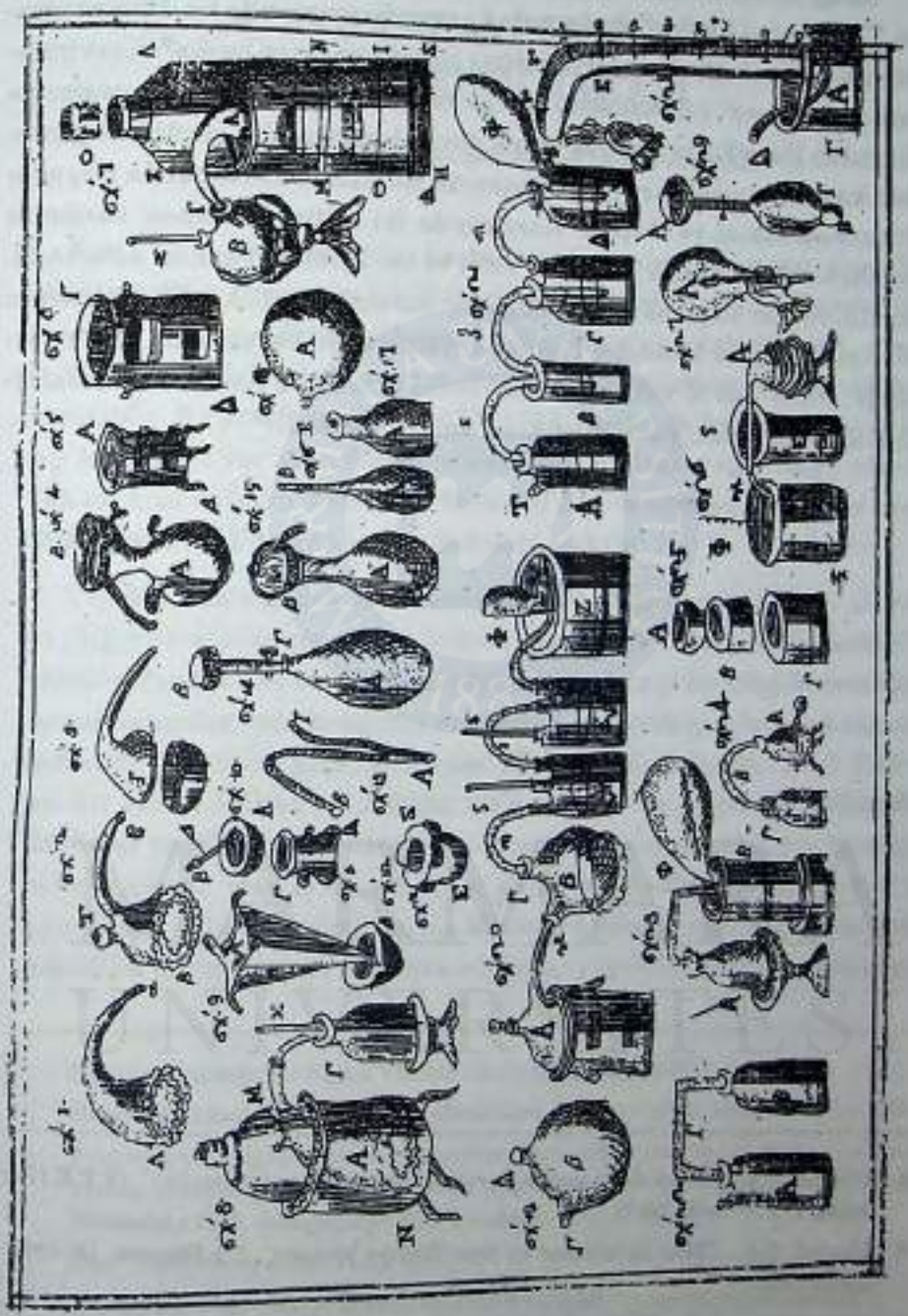

Resim – 4 : Brugnatelli'nin kimyasal üretim araçları.

Brugnatelli Farmakopesi'nin Elenceye çevrilerek yayinlanmış olması XIX. yüzyıl başlarında İstanbul eczacıları arasında bu dilin yaygınlığına ve meslekte Rumların rolüne işaret etmekten başka[6,7], çevirmenin "öğretmen" [didaskalos] olarak tanıtılması 1805'te Kuruçeşme'de kurulan Rum Tıbbiyesi'nde klinik düzeyde çalışmalar yürütüldüğünün bir kanıtı sayılabilir. Aynı dönemde Rumların İstanbul'da Beyoğlu [Stavrodromiu] ve Galata/ Karaköy'de iki eğitim hastanesi vardır ve başhekimliklerini Dr. Eusebio Valli ve Dr. Antoine Pezzoni adlarındaki İtalyanlar yapmaktadır. Adıgeçen kurumlarda hekimlik eğitiminin Kırım Savaşı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kuruluşuna kadar sürdüğü, 1855 - 1875 yıllarında işlevlerini yitiren bu hastanelerin Balıklı Rum Hastanesi'yle birleştikleri anlaşılmaktadır[8].

6. Uludağ, O.Ş. : "Osmanlı tıp tarihinde reaya hastaneleri ve imtiyazları", *[T.T.K.] Belleten*, 1, 279 - 282 (1937).

7. Uludağ, O.Ş. : "Yine ilk tıbhane ve Rum Tıbbiye Mektebi", *Tıp Dünyası*, 13, 4365 - 4368 (1940).

8. Stavropoulos, A.K. : *Ta Nosokomeia kai Nosileutiko Politiki tis Ellinikos Ethnotitas stin Konstantinoupoli (1453 - 1838)*. Atina 1984.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FAZLIZADE MEHMED (XVIII. YÜZYIL) VE TEDAVİ ETTİĞİ BİR FRENGİ VAKASI

*Yrd.Doç.Dr. M. Bedizel ZÜLFİKAR-AYDIN**

Eski tıp kitaplarımızda hastalık vakalarının sıkça yer almadığı bilinmektedir. Oysa vaka takdimleri, eski hekimlerimizin hastanın durumunu ve hastalık belirtilerini tarifleri; teşhis yöntemlerini, uyguladıkları tedaviyi anlatmaları ve sonucu bildirmeleri açısından oldukça önemlidir. Bu araştırmada H. 1177 (1763) tarihinde kaleme alınmış bir tıp kitabında yer alan frengi vakası incelenecek, buna bağlı olarak vakayı bize anlatan Fazlızade Mehmed'den ve sözünü ettiğimiz eseri ***Müfredat-ı Tıbb***'dan da kısaca bahsedilecektir.

Tıp tarihimizde pek fazla tanınmayan Fazlızade ile ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda, Bursalı Mehmed Tahir'in *"İstanbul'lu tabiblerden fazıl bir zat"* [1] ifadesi dışında herhangi bir bilgi bulamadık. Ancak birazdan tanıtacağımız eserlerinden çeşitli ipuçları yakalamak mümkündür. Buna göre, ***Müfredat-ı Tıbb***'ın önsözünden "ilm-i Tıbb"a ait bir eserle [2] fıkha ait ***Hâşiye ale'd-Dürer*** [3] ve edebe dair ***Muinü'l-Mübtedi ve Medârü'l-Müntehi*** [4] adlı eserleri kaleme aldığını öğreniyoruz [5]. Ayrıca, yine aynı eserde yer alan frengi vakasını anlatırken de uyguladığı tedaviyi ayrıntılarıyla ***Mecmua-i Mücerrebât***'ında yazdığını, ancak bu mecmuasının da başka kitaplarıyla birlikte *"gark"* olduğunu

---

* Sakarya Üniversitesi Sağlık Yüksek Okulu/54100-SAKARYA.

1. Bursalı Mehmed Tahir : ***Osmanlı Müellifleri***. İstanbul 1342 (1923), C. III, s. 233.
2. Fazlızade tıpla ilgili bu eserini tanıtırken *"ilm-i tıbda tedvin-i kitab kasdıyla ta'lik olunan muallakâtımızdan..."* ifadesini kullanmaktadır. Bkz. : Fazlızade Mehmed : ***Müfredat-ı Tıbb***. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1017, v. 2a.
3. Bkz. : Süleymaniye Ktp. Fatih 1597.
4. Yaptığımız araştırmalarda Fazlızade'nin bu isimde bir eserine rastlamadık.
5. Fazlızade hala yazmaya devam ettiği bu eserlerini tamamlayabilmek için, eserden faydalananların dua etmelerini rica eder. Bkz. : ***Müfredat-ı Tıbb*** : v. 2a - 2b.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ifade etmektedir [6]. Bunlardan başka ***Şerh ve Tahmisü'l-Kasidetü'l-Münferice***[7], adlı bir eserini daha gördük. Eserlerinin dışında, ***Dürer Hâşiyesi***'nin mukaddimesinde bildirdiği künyeden baba adının Mehmed olduğunu [8]; ***Şerh ve Tahmisü'l-Kasidetü'l-Münferice***'den Mısır'da Kahire'de ikamet ettiğini [9]; yine ***Müfredat-ı Tıbb***'dan *"imam-ı şehriyâri Abdurrahman Efendi'nin kethüdalığı hizmetinde"* olduğunu da öğreniyoruz [10].

Eserlerinde tabib olduğuna dair kesin bir ifade yok. Ancak ***Müfredat-ı Tıbb***'da pek çok yerde geçen *"bu fakir .....tercih eder"*; *"fakirin dahi mücerrebimdir"*; *"fakir dirim ki"* veya *"bu fakir kendi nefsimde ve âhirde kerrât ile tecrübe eydelim"*; *"kendümüz tecrübe ve bir kaç defa isti'mal idüp ..."* gibi ifadeler ve Gürcü kölesini tedavi edişiyle ilgili anlattığı vaka, Bursa'lının onun tabip olduğuna dair verdiği bilgiyi doğrular niteliktedir.

Fazlızade Mehmed'le ilgili elimizdeki bilgiler şimdilik bu kadardır. Biraz da ***Müfredat-ı Tıbb*** üzerinde durarak eseri tanıtmak istiyoruz [11].

H. 1177 (1763) yılı Cemaziyelevvel sonlarında kaleme alınmış olan eserde müfret devaların tanıtımına geniş yer ayrılmıştır. Ancak Fazlızade'nin bu eseri yazmasındaki gaye bir müfredat kitabı vücuda getirmek değildir. Eserinin önsözünde eseri yazış gayesini özetle şöyle açıklar:

"Bazı terkip edilmesi gereken veya eskiden terkip edilmiş mürekkebat içinde bulunan çok miktardaki müfred devanın tabiatlarının derecelerini, şerbet mikdarlarını, terkibin esasını ve içindeki devaları bilmek arzu edildiğinde bunların çıkarılması ve anlaşılması zor olmaktadır.

6. *"Mecmua-ı mezbur yakazanallahu teala gark olan kitaplarımız ile bulunup gark olmağla..."* ***Müfredat-ı Tıbb*** : v. 159a.
7. Bkz. : Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3741/2.
8. *"El-hâc Mehmed ibn el-hâc Mehmed eş-şehîr bi-Fazlızade"*, ***Dürer Hâşiyesi*** : v. 1b.
9. Eserde "tahrir" tarihi 1154 (1741) dir. Ancak Fazlızade 1159 (1746) da padişah imamının kethüdalığı görevinde bulunduğu için bu tarihte payitahta dönmüş olmalıdır. Bkz. : ***Şerh ve Tahmisü'l-Münferice*** : v. 25b.
10. ***Müfredat-ı Tıbb*** : v. 157b.
11. Eserin analitik bir incelemesi için bkz. : M.B. Zülfikar-Aydın : ***18. Yüzyıla Ait Türkçe Müfredat Kitapları ve Türk Tıp Tarihindeki Yeri***. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 145 - 172.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu zorluğu aşmak için hekimlerden bazı ileri gelenler cetveller çizip bazı macunları, hapları vs. cetvellere yazıp, hesaplarını çıkarttılar. Böylelikle uygulamada sıhhat ve selamet getirildi. Ancak bu cetveller cimri adamların elinde kaldığı için herkesçe bilinemedi; ihtiyacı olanlara verilmedi. Bu yüzden, böyle bir esere ihtiyacı olan kişiler benden bunların bir benzerini rica ettiler. Ben de, daha sonra kitap haline getirmek düşüncesiyle kaleme aldığım, bölümler halindeki tıp ilmine dair notlarımın, tedavi faslının üçüncü makalesini olan 'Mizanü'l-edviye'yi bu ricaya uygun buldum; bu makaleyi risale şeklinde tercüme ederek yazdım ve istinsah edilmesi için verdim." (v. 1b - 2a).

Eser, önsözde belirtilmemekle beraber, iki ana bölümde incelenebilir. İlk bölümde müfret devalar tanıtılmaktadır. (v. 2b - 266a). Eserinin eksiksiz olması için çok bilinen bazı müfret devaları, meşhur müfredat kitaplarından derleyerek yazdığını bildiren müellif, devaların tanıtımına geçmeden önce müfret devalarla tedavi üzerine de bazı bilgiler verir. İkinci bölümde (v. 266a - 284b) ise mürekkebâtla ilgili bilgiler yer alır. Bölümün sonunda bazı terkiplerle ilgili altı adet cetvel vardır.

İşte eserin bu müfret deva kısmında, 152a - 163a varaklar arasında yer alan *"Germe-i muallaka"* ***(Smilax officinalis)*** başlığı altında oldukça uzun süren bir bahis vardır. Anlatacağımız frengi vakası da bu bahsin içinde yer almaktadır. Germe-i muallaka'yı *"Saparna didikleri kökdür. Bazı tabibler saparniyye dirler. Kökü uzun tamarlara benzer. Beyaz, azıcık siyaha mâildir. Alâsı ağır ve içi pak ve pek olmakdır. Ve kırdıklarında içinden gubâr gibi nesne çıkar. Çok çıkarsa eyü değildir"* (v. 155a) [12] ifadeleriyle tanıtan Fazlızade devanın daha evvelki müfredat kitaplarında yer almadığını, zira sonradan ortaya çıkmış devalardan olduğunu, ayrıca *"frenk marazlarının envaına nâfi"* olduğunu bildirir ve bu bitkiyle hazırlanan çeşitli ilâçların hazırlama usullerini, bunların hastaya nasıl, ne miktarda, ne şekilde vs. verileceğini ayrıntılı bir şekilde anlatır (v. 152a - 155a). Bundan sonra üzerinde durduğu konu frengi hastalığında kullanılan dört devanın verilişiyle ilgilidir: *"Frenk marazında panzehir makamında kullanılan dört devanın yani*

12. Bitki hakkında bilgi için bkz. : Turhan Baytop : **Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi**. İstanbul 1984, s. 367 - 368.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

*belusentu (**Guaiacum officinale**), çöpiçini (**Smilax china**), sasefras (**Sassafras officinale**) ve saparnanın (**Smilax officinalis**) uygun bir şekilde hazırlanması lazımdır. Zira birbirlerine nisbetle bazısı kuvvetli, bazısı zayıf, bazısı hastanın tabiatına uygun ve bazısı uygun olmadığı için hazırlanmasında gerekli şartlara riayet edilirse hasta zarar görmez"* açıklamasından sonra hastanın durumuna göre hangisinin verilmesi gerektiğinden, bu devaların hangi durumlarda müfret, hangi durumlarda mürekkep olarak verileceğinden [13], verilecek mürekkep devaların hazırlama yöntemlerinden de bahseder (v. 156a - 157b).

Fazlızade Mehmed daha sonra, frenk marazının tedavisinde cıvalı hap ve buhur kullanımından ziyadesiyle kaçınılması gerektiğini, özellikle zibak-ı maktul [14] ile ilâç hazırlamanın kesinlikle caiz olmadığını bildirir. Ve, *"Ancak görünen odur ki, çoğunlukla bu hastalığa yakalananlar cıvalı hap ve buhur kullanmaktadırlar* [15]. *Halbuki bunları kullananların hastalıkları önce geçmiş olursa da beş on sene sonra ilâcı bulunmaz derde düşüp sebebinin ne olduğunu anlayamazlar. Bazılarında hızla ortaya çıkan seretan gibi habis hastalıklara dönüşür (Yani frengi bu gibi hastalıklara dönüşür). Bazılarına ise aşırı bir zayıflama gelip asli hastalığı yani frengisi hiddet ve şiddet bulur"* der. Fazlızade bu haldeki bir hastanın kendisi tarafından tedavi edilerek kurtulduğunu ifade ettikten sonra vakanın hikayesini anlatmaya başlar.

---

13. Fazlızade bu dört devanın bazen müfret bazen mürekkep kullanılabileceğinden, ancak bunun için akıllı tabip olmak gerektiğinden bahsederek şöyle der : *"Zamanımız hekimlerinin pek çoğu her zaman mürekkep kullandırırlar. Az tıp bilenler, 'bu frengi hastalığının hakikatına vakıf olup ilaç yapan latin hekimleri daima saparnaya belusentu ve çöpiçini eklettirirlerdi', iderler. Daima hatadadırlar."* (v. 155b) Burada Fazlızade'nin özellikle XVIII. yüzyılda türeyen *'bir mikdar tıbba âşina'* olan hekimleri eleştirdiğini görüyoruz.

14. Zibak-ı maktul : Metalik cıvanın bir sıvağ (örneğin domuz yağı) ile dövülerek çok ince dağılmış şekli. Bkz. : Feza Günergun : ***Osmanlı Yükseliş Devrinde Kullanılan Anorganik İlaçlar ve Elde Ediliş Metodları***. İstanbul 1984, İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim ve Tıp Tarihi Bilim Dalı. Basılmamış Doktora Tezi, s. 13.

15. Cıvanın frengi hastalığında kullanılışı oldukça eskidir. Bu konuda bkz. : Nuran Yıldırım: ***"Alâ'im-i Cerrâhîn***'de (1505) frengi", ***Tıp Fakültesi Mecmuası***, Sayı: 54, s. 353 - 360 (1991).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"Bu kitabı yazdığımdan 18 sene evvel (1159/1746 da) bir Gürcü köle almıştım. Bir seneden fazla hizmet eyledi. Görünürde bir şeyi yoktu. Bir kaç gün hizmetimize çıkmadı. Sual etdim, hastadır dediler. İlgilenmedim. O vakitlerde padişahın imamı Abdurrahman Efendi'nin kethüdalığı hizmetinde idim. Bu yüzden çok yoğun olan işlerim dolayısıyla on beş gün soramadım. Daha sonra halini hatırını soruşturdum, meğer frengi marazına tutulmuş. Utancından bana söyleyemeyip, özellikle bu hastalığın ilâcıyla şöhretli, Külhancıoğlu diye tanınan bir zımmiye doksan kadar ilâç yaptırmış ve hastalığı bir iki kere kaybolmuş. O zaman adı geçen zımmi, bu söylediğimiz ilâcdan vazgeçmiş. (Hasta iyileşti diye bir daha ilâç vermemiş). Daha sonra bir gün oğlan ölecek diye haber verdiler. Odasına girdim; bir halde gördüm ki vücud demir gibi pek soğuk. O derece zayıflamış ki bir hastada öyle zayıflık görmedim. İdrar yolunda olan yaralardan dolayı kasıklarının iki tarafında hıyarcık denilen yumru gibi şişler ortaya çıkmış. İdrar tutulmuş, karnı şişmiş, kulakları sağır olmuş. Bu belalardan başka asıl hastalığı o dereceye gelmiş ki bütün vücudunda akçe kadar sağlam yeri kalmamış. El-hasıl Külhancıoğlu'nu getirdik. Yerli yersiz özürler dileyip, ilâç ederim demekden başka söz söylemez. Zamanın tabiplerinden güvenilirliği tam olanları, hastalık bu dereceye kadar ilerledikten sonra, tedavi mümkün değildir; teslim edin bakalım ne şekilde ilâç verecek, dediler. Ben de, ilâc eyle, ne kadar istersen veririm dedim. Otuz kuruş istedi. Ben kırk kuruş verecek olduğumda, bir yağ getireyim ve şimdi hamamda süreyim ve içireyim ki öncelikle idrar tutukluğundan olan ızdırabı kaybolsun. Yarın ilâcına usulüyle başlarım, deyip gitdi. Yok oldu, bir daha görünmedi. Meşhur meseldir: 'Çıkmadık canda ümit vardır'. Bundan dolayı ilâcına başladık. Önce terementi ***(Terebenthina communis)*** *yağıyla günlük* ***(Olibamum)*** *yağını birincâsf* ***(Artemisia vulgaris)*** *matbuhuyla (dekoksiyon) verdik. Sonra bu yağları diyalita? merhemine karıştırıp sürdük. İdrar tutukluğundan olan ızdırabı geçti. Daha sonra vücuduna yayılmış olan civanın zehirini giderici zehebü'r-ra'de?, panzehir ve tiryaktan hazırladığımız hapı sabah akşam birer tane içirtik. Uygun miktarda altın tozu* [16] *ve diğer maddelerden hazırladığımız*

16. Fazlızade, civanın zehirini gidermek için altın tozu kullanılmasının sebebini şöyle açıklar : *"Altun zibakın miknatısıdır. Tecrübesi, zibakîi hab yiyen kimesneye nohud kadar altun yutdursalar aşağıdan çıkdıkda gümüş gibi beyaz çıkar".* ***Müfredat-ı Tıbb*** : v. 169b.

enfiye ile civadan yükselen zehirlerin sebep olduğu sağırlık, dimağ zaafı ve sinirlerin gevşekliği yok olmaya başladı. Galiz hıltları cildin gözeneklerinden yavaş yavaş dışarı atacak, bedenin dışında şiddetle ortaya çıkan yara, çıban, uyuz ve birbirine benzemez sulu şeyleri temizleyecek, uygun devalardan hazırlanan matbuhlar ve her uzvda kullanılabilecek uygun merhemler tertip edip bu şekilde bir hafta tedavi etdim. Daha sonra uygun müshil şuruplarla iki günde bir, üç defa bedeni tenkiye ettikten sonra daha evvelce sözünü ettiğimiz dört devanın matbuhuyla günde bir kere açıklandığı üzere şartlarına riayet ederek tam kırk gün döşekte terletmekle tedavi ve haftada bir kere tenkiye ederek kırk gün bitiminde yine üç defa tenkiye ettim. Allah'ın izniyle civanın zehirinden ve frengi illetinden vücudunda eser kalmadı; evvelkinden ziyade semizlendi; bütün aza ve sinirlerinin kuvveti ziyade oldu. Buna ilâç mümkün değildir diyen hekimler, tedavi sırasında bu yapılanlar abesle iştigaldir, derlermiş. Özellikle bir haftaya kadar terleyememişti. O sırada akşama sabaha kalmaz, ölür dediklerini daha sonra kendileri itiraf ederek bu husuda çok şaşırdıklarını, hastalığın zaten fazlasıyla müzmin olduğunu, bu derecede ilerledikten sonra hastanın kurtulmasının görülüp işitilmediğini söylediler."

Fazlızade sözlerinin sonunda, büyüklerin *"biz yazdık, siz de ayrıntılarıyla anlatın"* şeklindeki tavsiyelerine uyarak, bu uyguladığı tedaviyi mücerrebat mecmuasına kaydettiğini, ancak bu mecmuanın da diğer kitaplarıyla beraber suya battığını, bu devaları yazarken vaka hatırına geldiği için kısaca anlattığını söyler. Yoksa, ayrıntılarıyla gerek zehebü'r-ra'de'nin, gerek matbuhların ve gerekse merhemlerin evsafı yazılacak olsa birer risale tutacağını, aslında bu muhtasarda bu kadar bile tafsilata lüzum olmadığını, ancak asıl maksadı olan hayır duaya vesile olur düşüncesiyle yazdığını söyleyerek sözlerini bitirir.

Burada Fazlızade'nin ikinci devre (sekonder) sifilisi klinik bulgularıyla çok güzel tarif ettiğini görüyoruz. Gerçekten de bugün sekonder sifilisin en önemli klinik bulguları arasında Fazlızade'nin "kasıkların iki tarafında yumru gibi şişler" şeklinde tarif ettiği lenfadenopati; "vücudunda akçe kadar sağlam yeri kalmamış", "bedenin dışında hızla ortaya çıkan yara, çıban, uyuz ve birbirine benzemez sulu şeyler" şeklinde ifade ettiği, oldukça değişken özellikler gösterebilen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lezyonlar, halsizlik, kilo kaybı sayılmaktadır [17]. Hastanın durumunu, hastalığın belirtilerini bu şekilde ayrıntılı olarak açıklayan müellif, uyguladığı tedavi konusunda daha genel bilgiler vermekle yetinir. Bunu da eserin bir tedavi kitabı olmamasıyla açıklayarak, aklına geldiği gibi kısaca kaydettiğini bildirir.

Sonuç olarak, bu vaka bize tıp tarihimizde fazla tanınmayan bir hekimimizin, Fazlızade'nin hayatı hakkında önemli ipuçları vermekte, bizzat uyguladığı ve netice aldığı bir tedavinin yanısıra, kaleme aldığı ancak suya batmış bir mücerrebat mecmuasının varlığından, hekimliğinin dışında yaptığı kethüdalık görevinden de haberdar etmektedir. Bütün bunlar eski tıp kitaplarımızın her sayfasında araştırmalarımıza ışık tutacak çok önemli bilgiler olabileceğinin kanıtıdır.

17. V. Kumar, R. Cotran, S. Robbins : *Temel Patoloji*. Çev.Ed.: U. Çevikbaş. İstanbul 1994, s. 603.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883 MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI VAKFİYESİNE GÖRE DARÜŞŞİFADA ÇALIŞAN PERSONEL VE KULLANILAN İLÂÇLAR

*Öğr. Gör. Nilüfer GÖKÇE**

Edirne, Trakya bölgesinde Avrupa'yı Asya'ya bağlıyan kara yolu üzerinde kurulmuştur. Trak, Makedonya, Roma, Bizans ve Osmanlı uygarlıklarının etkisi altında kalan Edirne, Bizanslılar döneminde küçük bir kale durumunda iken, Sultan I. Murat zamanında alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştır (1361). Bursa'dan sonra Osmanlının ikinci başkenti olan Edirne, İstanbul'un alınışına (1453) kadar Osmanlıya başkentlik yapmıştır. Edirne, İstanbul'un alınmasından sonra da unutulmamış, Osmanlı Sultanları fırsat buldukça Edirne'ye gelmişler. Burada dinlenerek, devleti idare etmişlerdir. Adeta Edirne, İstanbul'dan sonra ikinci başkentlik yapmıştır. Osmanlı Sultanları sefere çıktıklarında Edirne'ye uğrayarak burada konaklamışlardır.

Sultan II. Bayezid, Kili ve Akkirman seferine giderken, Edirne'ye uğramış. Eski başkent ve ticaret merkezi olan bu şehrin hastaneye ihtiyacı olduğunu gören padişah, halkın da isteği üzerine, burada bir hastane yapılması için emir vermiştir. [1,2,3]

Darüşşifanın da yer aldığı külliyenin yapımına 1484 yılında başlanmış, dört yıl gibi kısa bir zamanda tamamlanarak, 1488 yılında yapılan büyük bir törenle hizmete açılmıştır. [1,2]

Açıldığı gün, fakirlere dağıtılan yiyeceklerin bolluğunu, sayısız sadakaların dağıtıldığını, ileri gelenlere sunulan yemeklerin bolluğunu, yapılan tatlı ve özellikle reçellerin çeşitlerini hoca Saadettin Efendi ***Tacü't-Tevarih*** adlı eserinde anlatmaktadır. [1]

---

* Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/EDİRNE.

168 kişinin görev yaptığı ve 22.000 metrekarelik alan içersinde yer alan külliyenin birimleri arasında, darüşşifadan başka, cami, taphane, imaret, hamam, medrese, sıbyan mektebi (ilkokul) köprü, değirmen, su dolapları bulunmaktadır.[2,3,4,5,6,7]

Bugün sadece, cami, tabhane, imaret, darüşşifa, medrese ve köprü ayaktadır. Hamam, değirmen, su dolapları, sıbyan mektebi geçen zaman içersinde yok olmuşlardır.

Cami, külliyenin merkezinde inşa edilmiştir. Bunun batı tarafında imaret ve tabhane, doğu tarafında ise, darüşşifa ve medrese bulunmaktadır. Tıp eğitimi verilen bu medrese, Edirne şehrinde bulunan medreseler içinde en değerlisi olup, öğretmene ödenen ücret günde 60 akçedir. Aradaki bir geçit kapısından darüşşifaya geçilmektedir. Medresede teorik tıp eğitimi alan öğrencilerin, hasta başında pratik eğitim yaptıkları yer olan darüşşifa, camiin kuzey ve güney doğrultusundaki alanı kaplar ve camiye paralel olarak uzanır.

Planı çok beğenilen darüşşifa için Dr. Rıfat Osman; "Bugün bile örnek alınabilecek özelliği taşıdığını, bu modele 1888'de Filadelfiya'da 1884'de Greneviç'de inşa edilen Miller hastanelerinde rastlandığını"söylemektedir.

Darüşşifa birinden öbürüne geçilebilen üç ana bölümden oluşmaktadır.

1- Birinci avlu

2- Ikinci avlu

3- Asıl hastane kısmı.

1. Birinci avlu : Bu avluya, kuzey ve doğu yönlerinden açılan iki kapı ile girilir. Avlu dikdörtgen şeklindedir. Kuzey giriş kapısının karşısına düşen uzun kenarda, kapıları, 10 sütun üzerine dayanmış, kubbeli revaklı sahanlığa açılan yine altı kubbeli altı oda vardır. Bu odalar poliklinik hizmetlerinde kullanılmaktaydı.*

* Prof.Dr.Cengiz Pektaş, Nisan 1998 tarihinde Darüşşifayı gezerken, poliklinik olarak kullanılan odalardan bir tanesinin göz poliklinik odası olarak kullanıldığını, hatta kapının yan tarafında bir göz resminin yapılmış olduğunu, kendisinin daha önceki yıllarda darüşşifaya yaptığı gezi sırasında bunu gördüğünü söylemişse de, biz bugün poliklinik odalarından hiç birinde Prof.Dr. Cengiz Pektaş'ın söylediği "göz" resmini göremedik. Geçen zaman içersinde silinmiş olması gerekir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu odaların tam karşısında, avlunun doğu duvarı boyunca, doğu giriş kapısının sağında üç oda daha bulunmaktadır. Bu odalardan bir tanesi, tedavide kullanılan şurupların pişirildiği mutfak bölümü, birisi bekçi odası, öbürü de çamaşırhanedir. Bu odaların bitişiğinde taş bilezikli bir su kuyusu bulunmaktadır. Bu bölgede yaşayan halkın inanışlarına göre, yeni doğum yapmış olan kadınların sütü gelmediği zaman bu kuyudan su alınıp içirilirse, annenin sütü gelirmiş. Bu gelenek bu gün de devam etmektedir.**

Bu avlunun güney kenarından açılan bir geçitle üstü açık bir sahanlığa geçilmektedir. Burası ikinci avlunun bir antresi gibidir. Buranın sağ ve sol tarafında kapıları sahanlığa açılan, ocaklı iki büyük oda vardır. Bu odaların dış bahçeye penceleri olup, üstleri de birer kubbe ile örtülüdür.

2. İkinci avlu : Orta avlu da diyebileceğimiz bu bölüme, açık sahanlıktan kemerli bir kapı ile geçilir. Avlunun sağ ve solunda kapıları sekili birer sofaya açılan, üstü kubbe ile örtülü ikişerden dört oda vardır. Bu odalardan girişte sol tarafta bulunan iki oda ilâç deposu ve eczane olarak kullanılıyormuş.

Burasının ilâç deposu olarak kullanıldığı Ömer Lütfü Barkan tarafından bildirilmiştir. [2,6]

3. Asıl hastane kısmı : İkinci avludaki bir kapı ile darüşşifanın asıl bölümü olan hastane kısmına geçilir. Giriş kapısının üstü kubbeli, kanat açıklığı kemerlidir. Ortada bir büyük kubbe ile onu çevreleyen on iki küçük kubbenin örttüğü altı köşeli bir bloktur. Büyük kubbenin örttüğü merkez ortasında on iki köşeli fıskiyeli bir havuz bulunmaktadır. Burada altı adet kapalı kışlık oda ile dört adet açık yazlık hasta odaları bulunmaktadır. İlk defa burada merkezi sistem dediğimiz yeni bir hastane sistemi ortaya konmuştur. Bu sistemde hasta odaları merkezde kapalı bir avlu ile çevrilmekteydi.

Dr. Rıfat Osman Bey, odaların havuzlu sahana açılmalarının nedenini az personelle kapıları açık bulunan odalardaki hastaları daima kontrol altında bulundurabilmek olduğunu yazar.

** Canlı kaynak : Uzm. Neriman Köylüoğlu ve Uzm. Ayfer Karaduman.

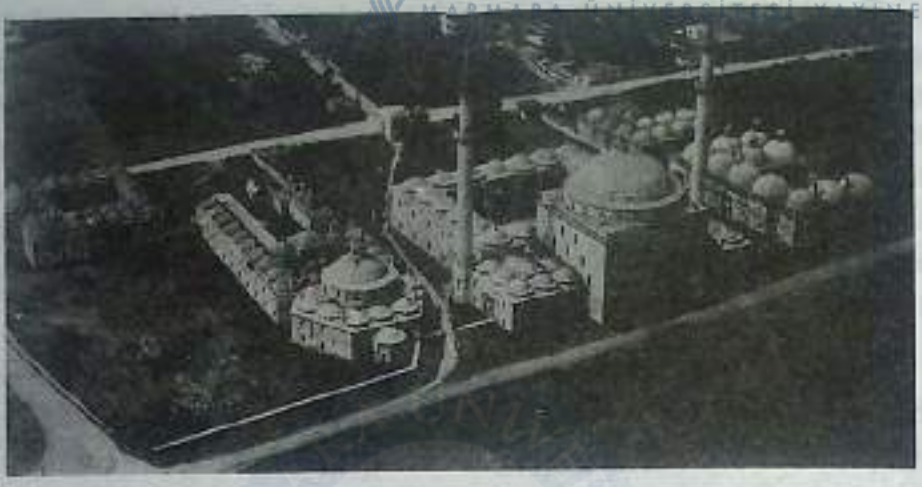

Şekil – 1 : Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin genel görünümü.

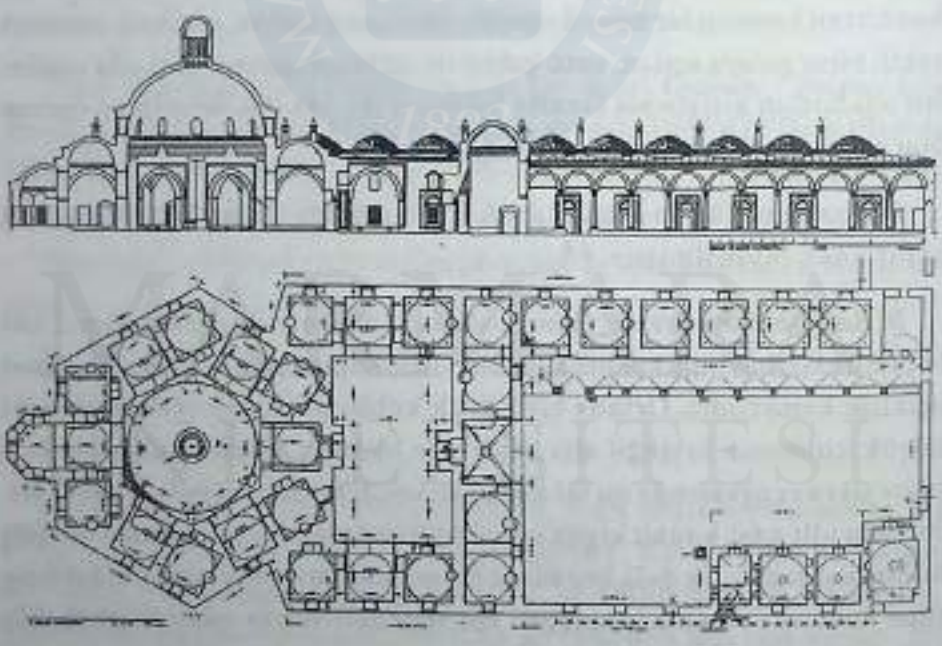

Şekil – 2 : Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin genel planı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

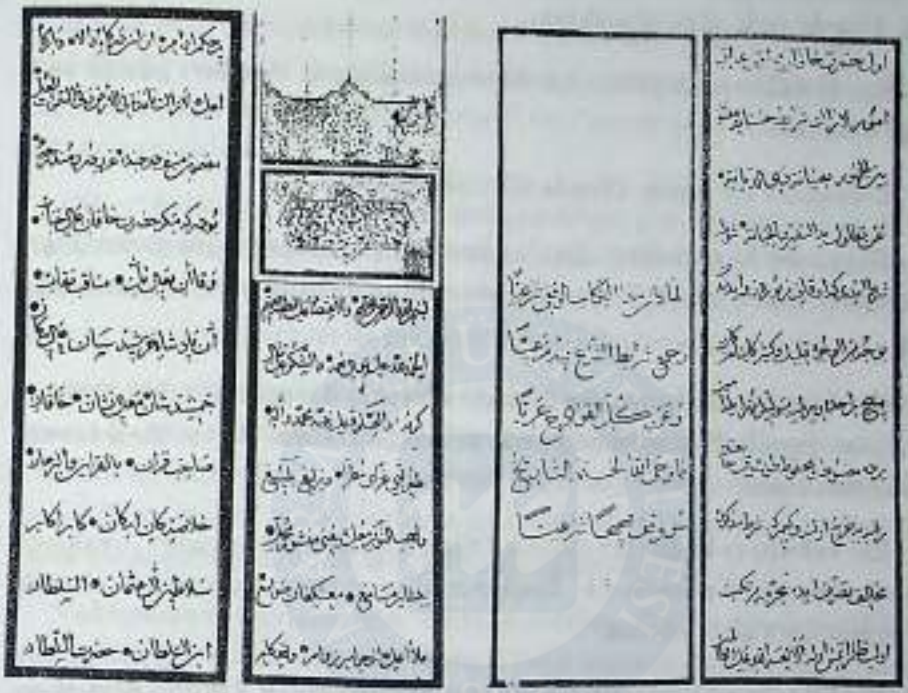

Şekil – 3 : Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi vakfiyesi "A" nın ilk sayfası (solda) ve son sayfası (sağda).

Hastaların musiki, su sesi ve güzel kokularla tedavi edildiği bu hastanenin vakfiyesini incelediğimizde yirmi bir kişinin aktif olarak görev yaptığını bunlara günlük olarak yüz yirmi altı akçenin ödendiğini görmekteyiz.

Vakfiyeye, burada çalışacak personelin niteliklerini belirleyen, şartlar da konulmuştur.

Vakfiye "Vakıf Sultan şöyle şart etti ki": diye başladıktan sonra:

- Dârüşşifada üç tabib olacak.

(Vakfiyede bu hekimlerden bir tanesinin başhekim görevi yapacağı, diğer hekimlerin buna bağlı olarak çalışacakları belirtilmiştir.) Başhekim görevi yapan hekim (Vakfiyede bu Reis olarak belirtiliyor) günde 30 akçe alacak, diğer iki hekim günde 10 akçe alacak denmektedir.

-İki kehhal (göz hekimi). Bunlar kendi dallarında uzman kişiler olacak. Günde yedi akçe alacaklar.

-Kendi dallarında yetenekli iki cerrah olacak. Her biri günde yedi akçe alacak.

- Güvenilir bir kâtip. Günde dört akçe alacak.

- Dört adet hastabakıcı. Bunlar hastaların hizmetlerini görecekler. Hastalara güler yuzlü ve iyi davranacaklar. Günde üçer akçe alacaklar.

- Bir kişi olacak ki, şurup pişirmekte, ilâç dövmekte, tıbbi kanunlara göre marifetli olacak ve günde altı akçe alacak. Bu tariften eczacı anlaşılmaktadır.

- Bir vekilharç ki durust olacak. Otların iyisini kötüsünden, bayatını tazesinden ayırd edebilecek. İlaçların alım-satımı onun elinde olacak ve günde dört akçe alacak.

- Bir kilerdar: Güvenilir olacak, zalim olmayacak. Günde dört akçe alacak.

- İki aşçı olacak. Yemek pişirme sanatında usta olacak. Hastalara uygun yemekleri hekimin emri ile bildirdiği şekilde pişirmeyi bilecek. Her biri günde üç akçe alacak.

- Bir ferraş (hizmetçi) : Günde üç akçe alacak.

- Bir gassal (ölü yıkayan kişi) : Günde üç akçe alacak.

- Bir bevvap (kapıcı): Günde üç akçe alacak.

- Bir hâdım (buhurdancı): Günde üç akçe alacak.

Vakfiyede, dârüşşifada toplam yirmi bir kişinin görev yaptığı ve bunlara günlük yüz yirmi altı akçe ödendiği gösterilmektedir. Darüşşifanın ekmek, gıda maddeleri, ilâç ve şurup giderleri için de günde iki yüz akçe ödenek konmuştur.

Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın , Sultan II.Bayezid Külliyesi imaretinin H.896(1490) yılına ait çıkartmış olduğu "Aş Defteri"nde imaretten yemek yiyenler arasında darüşşifa personeli de gösterilmekte

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sayılarının yirmi bir olduğu belirtilmektedir.

Bu da bize darüşşifa'nın mutfak bölümünde, sadece hastalara ait özel diyet yemekleri ile, tedavide kullanılan şurupların hazırlandığını göstermekte; burada görevli personel ise yemeklerini imaretteki mutfaktan yemektedirler.

Diğer Selçuklu ve Osmanlı darüşşifaları gibi, Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın da vakfiyesinden çok amaçlı bir darüşşifa olarak kurulduğunu görmekteyiz. Böyle çok amaçlı kurulmuş bir hastanede uzman bir eczacı ile bir eczahânenin bulunması gerekmektedir.

Ayrıca, vakfiyenin darüşşifa bölümünde belirtilen demirbaş eşya arasında, göz doktoru ve cerrahların kullandıkları aletler ile birlikte, hastaların şerbetlerini ve gıdalarını pişirmeye yarıyan kaplardan da bahsedilmektedir. Açık olarak vakfiyede belirtilmese bile bunlar burada bir eczahânenin var olduğunu göstermektedir.

Vakfiyesinde hastalar için "30 kıt'a yorgan, 30 kıt'a döşek ve 64 kıt'a yastık vardır. Bakır kap olarak da 8 kıt'a tencere, 2 kazgan, 1 hereni ve 2 güğüm ve 16 bakraç ve 2 sini ile irili ufaklı 6 kıt'a tas ve 15 kıt'a gülâbdan mevcuttur.

Gül suyu vesair çiçek sularını elde etmek için de kurşundan mamül üç fırın olduğu yazılmaktadır.

Vakfiyede darüşşifada çalışan personelin sorumluluklarını yerine getirmemeleri halinde veya görevlerini kötüye kullandıkları zaman verilecek cezalar da belirtilmiştir.

- Kilerci, ambarcı, vekilharç, câbiler ve diğerleri gerektiğinde mütevvelliye ve şeyhe hesap verecekler.

- Hoca, özürsüz olarak derse girmezse vazifeden aldığı para ona haram olsun. Çünkü hizmetsiz ücret almıştır.

- Hizmet etmeyene ücret verilmeyecek. Eğer mütevelli böylelerine ücret verirse ona ödetilecek.

- İşlerinde savsaklık edenlere önce şeyh ve mütevelli nasihat edecek (uyarıcı eğitim) usanmazsa kakıyacaktırlar (kınanacak) denmektedir.

Vakfiyede: H.895 - 896 (1489 - 1490) yılları arasında darüşşifada yapılan masraflar da gösterilmiş. İlâç ve malzeme adları Arapça ve Farsca olarak verilmiştir.

Buna göre vakfiyede yer alan ilâç ve malzemeler şöyledir:

1-	Bahâ-i sükker-i nebat-ı haricî (nebat şekeri)	4 vakiyye*
2-	Bahâ-i sükker-i Efrencî (Firenk şekeri)	27 vakiyye
3-	Bahâ-i asel (bal)	50.5 vakiyye
4-	Bahâ-i edviye-i mütenevvi'a (çeşitli ilâçlar)	353 vakiyye
5-	Bahâ-i misk	2 miskal
6-	Bahâ-i anber-i ham	1 miskal
7-	Bahâ-i kâfur	300 dirhem
8-	Bahâ-i gülâb (gülsuyu)	36 vakiyye
9-	Bahâ-i hanzal (ebu cehil karpuzu)	123 kıt'a
10-	Bahâ-i cevz-i hindî (Hindistan cevizi)	35 kıt'a
11-	Bahâ-i gül-i sürh (kırmızı gül)	10 kantar 2 vakiyye
12-	Bahâ-i sefercel (ayva)	11 kantar 38 vakiyye
13-	Bahâ-i enar (nar)	250 aded
14-	Bahâ- mevzî-i ter	
15-	Bahâ-i tuffah (elma)	4000 aded
16-	Bahâ- unnab	34 vakiyye
17-	Bahâ-i gûre (koruk)	9 vakiyye
18-	Bahâ-i âb-ı limon (limon suyu)	27 vakiyye
19-	Bahâ-i âb-ı şahterec	25 vakiyye
20-	Bahâ-i âb-ı lisan-ı sevr	7 kantar 35 vakiyye
21-	Bahâ-i âb-ı hindiba	3 kantar 2 vakiyye
22-	Bahâ-i âb-ı raziyâne (rezene suyu)	11 vakiyye
23-	Bahâ-i âb-ı badrencbûye	
24-	Bahâ-i hall (sirke)	133 vakiyye 95 hazefe
25-	Bahâ-i Şem-i kâfuru (kâfurudan mum)	5 vakiye
26-	Bahâ-i şem-i asel (balmumu)	15 vakiyye
27-	Bahâ-i şirugan	28 vakiyye
28-	Bahâ-i revgan-ı telh (acı yağ)	28 vakiyye
29-	Bahâ- i revgan-ı defne (defne yağı)	11 vakiyye
30-	Bahâ-i revgan-ı sâde (sade yağ)	5 vakiyye
31-	Bahâ-i revgan-ı badem (badem yağı)	9 vakiyye
32-	Bahâ-i bâdem	78 vakiyye
33-	Bahâ-i incir	15 vakiyye

* Vakiyye 400 dirhemdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

34- Bahâ-i âlû 36 vakiyye
35- Bahâ-i tut 152 vakiyye
36- Bahâ-i gûşt-i ganem (koyun eti) 207 lodra
37- Bahâ-i gûşt-ı bere (sığır eti)
38- Bahâ-i makiyân (tavuk)
39- Bahâ-i mast ve şîr (yoğurt ve süt)
40- Bahâ-i kâse ve kavanos ve şişe
41- Bahâ-i nîmte, be-cihet-i cerrâhin ve şerbetî 4 kıt'a
(şerbetçi ve cerrah için gömlek)
42- Bahâ-i penbe-i köhne (be-cihet-i cerrah-ı bîmarân)
(hasta ve cerrahlar için pamuk)
43- Bahâ-i futa, be-cihet-i hizmetkârân 16 kıta
(hizmetliler için önlük)
44- Bahâ-i güğüm ve bakrac ve tâbe ve hokka 4 kıta
45- Bahâ-i şem-i revgan
46- Bahâ-i sabun
47- Bahâ-i çûb-ı ıhlamur ve bazûluk ve pedavra be-cihet-i hücerât ve gayruhu
48- Ücret-i hammâlân (be - cihet-i âdet-i) sükker (ve edviye) (ve gayruhu) ma'a resm-i adet-i kabbân
49- Kirâye-i edviye-i mûtenevvi'a an İstanbul ilâ Edirne (çeşitli ilâçların İstanbul'dan Edirne'ye getirtilmesi için ödenecek kira ücreti)
50- Bahâ-i lûlu (inci) 29 Dirhem
51- Bahâ-i evrak-ı zer (altın varak) 50 Kıt'a
52- Bahâ-i evrak-ı sim (gümüş varak) 150 Kıt'a
53- Bahâ-i seng ve hâk be-cihet-i furun-ı gül ve şerbethâne (Şerbetlerin yapıldığı ve Gülsuyu çıkartılan fırınlar için taş toprak)
54- Ba-cihet-i meremmet-i furun-ı gül ve miyzan ve kilid ve gayruhu

Darüşşifanın 1489 - 1490 yılı harcama kalemi seksen dokuzdur. Darüşşifanın tüm giderlerine ayrılan para ise 72000 akçedir. Bunlara personel giderleri dahil değildir.

Vakfiyede ilâç ve malzeme adları incelendiğinde ilâçların hazırlanması için birçok maddenin kullanıldığını görürüz ki, bu da ancak bilgili ve bu dalda uzman kişilerin yapabileceği bir iştir. Bu da bize bir eczacının var olduğunu göstermektedir. Diğer Osmanlı darüşşifalarında (Fatih ve Süleymaniye) olduğu gibi bu darüşşifada da ilâç ve macun-

ları hazırlayan kişi yani eczacı, şerbetçi olarak geçmektedir.

Yine harcama kalemleri arasında eczacıya da cerrah ile birlikte ilâçları hazırlarken giymesi için gömlek alındığını görüyoruz.

Vakfiyede, 1489 - 1490 yıllarında darüşşifanın muhasebe kayıt defterlerinde kadrosunda bir eczacının var olduğu görülürken, 1617 tarihli muhasebe kayıt defterinde burada çalışan personel arasında dört akçe alan Abdi isimli bir şerbetî (eczacı) ile, üçer akçe alan iki edviye kûp (ilâç döven) olduğunu görmekteyiz. Darüşşifada geçen zaman süresi içinde, eczahânenin kadrosuna iki kişi daha ilâve edildiğini görüyoruz.

Darüşşifada yatan hastaların tedavilerinde kullanılan ilâçlar, buranın eczahânesinde hazırlanmaktadır. Bu arada eczahânede yapılamayan veya yapılma olanağı olmayan ilâçlar İstanbul'da bulunan diğer darüşşifaların ilâç depolarından getirtilmektedir. Bunun için darüşşifanın bütçesinde ayrı bir ödenek ayrıldığı vakfiyesinde belirtilmiştir.

Gerek darüşşifada yapılan, gerekse İstanbul'dan gelen ilâçların konulup saklandığı ve buradan dağıtımlarının yapıldığı bir yere ihtiyaç vardır. Darüşşifanın ikinci avlusunda ki bu odalar eczahâne olarak kullanılmaktadır. Hastanenin eczahânesinden yatan hastalar faydalandığı gibi, belirli günlerde eczahâne halka açılarak buradan ücretsiz ilâç dağıtımı yapılmaktadır. Buradan ilâç alabilmek için belirli bir şart yoktur. İsteyen herkes eczahâneden faydalanmaktadır. Bu da darüşşifa eczahânesinin kapasitesini ve önemini göstermektedir.

H. 1063(1652) yılında darüşşifayı gezen Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde, darüşşifada kullanılan ilâç ve macunlar için şunları yazmaktadır:

"Bundan başka Edirne'de şifa yurdu yok gibidir. Diğerlerinin vakıfları yok gibidir. Halen bu şifa yurdu işler haldedir. Gece ve gündüz üç kere ister divane, ister hasta olsun mutfaktan her hastanın derdine göre nefis yemekler verilir. Keklik, turac, sülün, güvercin, üveyk, kaz, ördek, ve bülbüle varıncaya kadar bütün kuşları avcılar, mütevelliye getirip hekimlerin arzusu ve mizacı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üzere pişirilerek hastalara verilir. Haftada iki gün macun işyeri açılarak Edirne Şehri'nde ne kadar akıllı varsa, şifa yurduna gelip nice bir türlü ilâcı bol bol alırlar. Diğer ot makulesi devâlar hesap dışıdır. Libâse, kebâbe, kakule, zencefil, emlec, kebat, murabba perverdelerinin ne kadar bol dağıtıldığının hesabını Allah bilir. Ama şifa yurdunun üst eşiği üzerinde vakıf eden tanrıdan: "Sıhhatli olan adam bu ilâçlardan bir kırat alırsa, hasta olup Firavun ve Kaarun'un lâneti üzerine ola" Diye lânet yazısı yazılmıştır. Yapan ve vakıf edene Allah rahmet eyleye. Vesselâm."

Evliya Çelebinin sözünü ettiği bu yazı, hasta olmayan kişilerin kendilerini hasta imiş gibi gösterek ilâç almalarını önlemek, gerçek hasta olan kişilerin buradan daha fazla faydalanmalarını sağlamak amacıyla yazılmıştır. Maddi olarak değilse bile manevi olarak cezalandırmaktadır.

Böylece hem gerçekten hasta olan kişilerin faydalanmasını sağladığı gibi, ilâç israfını da önlemektedir.

KAYNAKLAR

1. Hoca Sadettin Efendi : ***Tacü't-Tevarih.*** C. III. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 237.
2. Ratıp Kazancıgil : ***Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi.*** Bizim Ülke Derneği Yayınları, Istanbul 1988.
3. İsmail Hakkı Uzunçarşılı : ***Osmanlı Tarihi*** C. III. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 182.
4. M.Fatih Müderrisoğlu : Edirne II. Bayezid Külliyesi, ***Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat*** , Yıl 2 /Sayı 5 (Mart 1990).
5. Yılmaz Öztuna : Bayezid Külliyesi, ***Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni,*** Sayı 39/318 (Temmuz - Eylül 1973), s. 8 - 9.
6. Ömer Lütfi Barkan : ***Belgeler.*** C. I / Sayı : 1 - 2 . Türk Tarih Kurumu, Ankara 1964.
7. Rıfat Osman : ***Edirne Rehnüması.*** Vilayet Matbaası, Edirne 1925, s. 44 - 45.
8. Tayyip Gökbilgin : ***Edirne ve Paşa Livası.*** İstanbul 1952, s. 182 - 183.
9. Zuhuri Danışman : ***Evliya Çelebi Seyahatnamesi.*** C. VI. Kardeş Matbaası, İstanbul 1970, s. 22.
10. Tayyip Gökbilgin : ***Edirne ve Paşa Livası.*** (Vakfiyeler Bölümü). İstanbul 1952.
11. Süheyl Ünver : ***Fatih Devri Yemekleri.*** İstanbul, 1952.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

KARANFİL'İN (CARYOPHYLLUS) TÜRK TIBBİ FOLKLORUNDAKİ YERİ VE BAZI BİLİMSEL SONUÇLAR

*Prof. Dr. Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR**
*Doç. Dr. Öztan ÖNCEL*** – *Yrd.Doç. Dr. Ömür ELÇİOĞLU****

GİRİŞ

Jambosa Caryophyllus Niedenzu (Myrtaceae) bitkisinin kurutulmuş çiçek koncaları olan karanfil ***(Flos caryophylli)*** çeşitli gayeler için halk arasında kullanılır. Drogun geleneksel tıpdaki kullanım şekilleri yüzyıllardan beri halk arasında görülmektedirler[1]. Nitekim karanfil eskidenberi baharat, uyarıcı, midevi ve antiseptik olarak bilinir. Bu çalışmada, antik çağlardanberi bütün bu etkileri için çok revaçta olan drogun tarihi gelişimi, türk tıbbi foklorundaki yeri, Türkçe tıbbi yazma eserlere ve bazı arşiv belgelerine dayanarak ele alınmaktadır.

KARANFİLİN TIP TARİHİNDEKİ YERİ

Karanfilin ***(Flos caryophylli)*** tarihi eski dönemlere kadar uzanır. Ana yurdu Molucca Adaları olup buradan Araplar yoluyla birçok yere yayıldı. Hindistan'a Amboina, Honimoa, Moussalaut ve Celebes'den getirilen karanfil, şimdi bu ülkedeki Archipelago'nun batı kısımlarında ekilir.

Çin'de de ağız kokusu için kullanılan karanfil, bu ülkede yüzyıllarca, diare ve bronşite karşı da bir ilâç olarak revaçtaydı[2].

Eski Roma'ya gelince, bu ülke, baharatı, Ortadoğu ve Hintten alırdı. Bunun için Arap simsarları kullanılırdı. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla beraber Hıristiyanlığın yayılması sonunda din adamları baharat ticareti yaptılar ve bu maddeleri yine doğudan getirttiler.

---

* Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/BURSA.
** İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/İSTANBUL.
*** Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/ESKİŞEHİR.

1. Boytop, T. : ***Türkiyede Bitkiler ile Tedavi.*** Sanal Matbaacılık, İstanbul 1984. s. 97-100
2. Demirhan, A. : ***Mısır Çarşısı Drogları.*** Sermet Matbaası, İstanbul 1975, s. 91.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şekil – 1 : Karanfil.

Ortaçağ'da Batı ve Doğu Dünyasında da çok kullanılan bu drog hakkında, IX. yüzyılın ünlü İslam bilgisi Abû Yûsuf Ya'qûb İbn İshâq al-Kindî (800 - 870) nin ***Akrabadin*** (Aqrâbadhîn) inde bazı bilgiler vardır. Al Kindî'ye göre karanfil ***(Caryophyllus aromaticus L.)*** Arapça'da **qaranful** adıyla bilinir. Yine aynı yazar karanfil'in Hindistan'a Amboina, Honimoa, Moussalaut ve Celebes'ten getirildiğini ve Hindistan'daki hekimlerin bu drogu aromatik olarak kullandıklarını belirtir [3]. Al-Kindî, ***nosh-dârû*** adlı bir elektuarın bileşiminde karanfil bulunduğunu yazar. Mide ilâçlarının içinde midevi olarak da kullanılan bu ilâç, soluk almayı kuvvetlendirici olarak revaçtadır. Yine Al-Kındî, bu drogun ağzın kötü kokularını düzeltici ve diş çürümesini önleyici olarak diş tozlarında bulunduğunu bildirir. Moroccan'lılar onu ***ûd an nuwwâr*** olarak adlandırır. İran ve Irak'ta karanfil ***(Eugenia aromatica)***, boğaz irritasyonlarını tedavi için çok kullanılır. Karanfil yağı ise baş ve diş ağrısına karşı tedavi edicidir. Bu arada yazar, karanfilin Molucca ve Sumatra'dan Mısır'a getirildiğini ve karminatif ve aromatik olarak pazarlarda satıldığını bildirmektedir.

3. Lerey, M. : ***The Medical Formulary or Aqrabadin of Al-Kindî.*** The Universtiy of Wisconsin Press, U.S.A 1966,s. 34,106,118,270.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Al-Kindî karanfilli bazı ilâçlardan da sözeder. ***Nosh-dârû*** adlı bir elektuar, ağız kokularını giderir, vücudu kuvvetlendirir, karaciğere iyi gelir. Bu elektuar öğünlerden önce veya sonra alınır. Bu elektuarın içinde şu droglar bulunur: Kırmızı gül (6 dirhem), ***Cyperius longus*** L. (5 dirhem), karanfil (3 dirhem), mastiks (3 dirhem), Hint sümbülü (3 dirhem), yabani Hint sümbülü (3 dirhem), tarçın (3 dirhem), Seylan tarçını (2 dirhem), porsuk ağacı (2 dirhem), safran (1 dirhem), kakule (1 dirhem), ceviz (1 dirhem). Bütün bu droglar toz edilir. Saf halile (9 ratıl)*, şekerle pişirilir. Belli bir elektuar kıvamına gelince ateşten alınır ve yukarıdaki maddeler konur ve karıştırırhr. Sonra bu karışımdan mide açken 1 veya 2 miskal alınır**.

Yine Al-Kindî'nin dişleri cilalayan bir diş tozu, aynı zamanda çürümeyi önler, ağzın kötü kokularını alır ve ağzı korur.

Yuvarlak pastiller	20 dirhem
Demirhindi	10 dirhem
Râmik elektuarı	5 dirhem
Pelinotu	3 dirhem
Dârâni tozu	3 dirhem
Deniz salyangozu kabuğu	3 dirhem
Mürekkep balığı kemiği	3 dirhem
Dağ keçisi boynuzu	3 dirhem
Keçi boynuzu	3 dirhem
Kebabe	3 dirhem
Kakule	2 dirhem
Hint sarısabırı	2 dirhem
Karanfil	2 dirhem
Şeker	5 dirhem
Beyaz sandal odunu	5 dirhem
Tarçın	5 dirhem

Bu droglar toz edilir ve karıştırılır ve bir kaba konur. Yuvarlak pastilleri hazırlamak için 1 kısım maydanoz unu ve 1 kısım toz dârâni tozu alınır, karıştırılır, sirke ile yoğrulur, pişirilir ve diş tozu ile karıştırılır. Al-Kindî bu preparatı dişleri cilâlamak ve fena ağız kokularını gidermek için hazırlardı.

Yine aynı eserde Al-Kindî göz ilâcı olan kuru kolir (collyrium) yapımında karanfil de kullandı. Bu tip preparatta şunlar vardır : altın to-

* 1 ratıl = 233 dirhem olup 1 dirhem = 3,32 gramdır.

** 1 miskal = 3/2 dirhemdir.

zu (5 dirhem), mürekkep balığı (5 dirhem) samsabır (2,5 dirhem), beyaz kurşun karbonat (1,5 dirhem), andârâni tuzu (1 dirhem), amonyak tuzu (1,5 dirhem), uzun biber (1,5 dirhem), karanfil (0,5 dirhem) beyaz biber (2 dirhem), kâfur (0,5 dirhem). Bunlar toz edilir, elenir ve karıştırılır.

Yine Al-Kindî'nin, soluk almayı kuvvetlendirici olarak yazdığı bir reçetesinde karanfil de vardır. Bu reçetenin bileşimi şöyledir : kırmızı gül (6 kısım), karanfil (3 kısım), mastiks (3 kısım), hint sümbülü (3 kısım), tarçın (2 kısım), porsuk (2 kısım), safran (2 kısım), kakule (1 kısım), Hindistan cevizi (1 kısım). Bu droglar toz edilir, karıştırılır. 1 ratıl myrobalan (halile) alınır. 9 kısım su ile pişirilir ve 2 ratıl şekerli suyla karıştırılır ve pişirilir. Sonra droglarla karıştırılır ve 2,5 miskal hastaya verilir.

Al-kindî, bir midevi ilâç reçetesi de verir ki bunda da karanfil vardır. Bu ilâcın bileşimi şöyledir: kakule (2 dirhem), karanfil (2 dirhem), zencefil (2 dirhem), uzun biber (2 dirhem), safran (1 dirhem), Çin tarçını (4 dirhem), şeker (1 dirhem), havuç tohumu (1 dirhem).

Bütün bu ilâçlar toz edilir ve karıştırılır. Sonra mahmude kökü toz edilir ve üzerine biraz su dökülür, düşük sıcaklıkta vizkoz bir sıvı olana kadar ısıtılır. Daha sonra diğer droglarla karıştırılır ve mermer bir taşa dökülür, küçük parçalara kesilir ve soğuyunca hastaya verilir.

Ortaçağ İslam dünyasının ünlü tıp bilgini İbn Sina (980 - 1037) da karanfili bazı rahatsızlıklarda kullandı. İbn Sina'nın ***Kanun*** adlı kitabında bu konuda bazı bilgiler vardır. Bu ünlü hekime göre, alkol alan kişilerin rahatsızlıklarına karşı bazı önlemler alınması gerekir. Bunların midesinde üşüme olursa zencefi, karanfil ve portakal kabuğu tatlı olarak yenebilir[4].

Ortaçağ Avrupa'sında ise VII. ve VIII. yüzyıllarda Fransa'da Marsilya limanı baharat ticareti için önemli bir yerdi. Bu dönemde baharat Doğu ve İstanbul pazarlarından Avrupa'ya sevk olunurdu. XIX. yüzyılda kuzeydoğu Fransa'da Cambrai'deki pazarda birçok baharatın arasında zencefil, karanfil, tarçın, kimyon, kekik, biber, adaçayı, mastiks gibi bazı droglar vardı [5]. Carbie keşişleri bunların satın alırlardı. Yi-

4. Kahya, E. : ***İbn Sina, El-Kanun fi't-Tıbb.*** 1. Kitap. Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1995, s. 277.
5. Demirhan,A. : ***Zencefil, Doğanın Harika İlâcı.*** Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul 1997, s. 17 - 19.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne XVI. yüzyılda Macellan'ın seyahat ettiği heyette bulunan Pigafitta adlı gezgin Batı Hint adalarında karanfil ağaçları gördü. Yine aynı yüzyılda Portekizliler baharat ticaretini kontrol ettiler ve Hindistan'ın Malabar kıyısındaki Goa'yı fethettiler. Daha sonra İspanyollar da baharat ticaretine başladılar. Hollandalı ve İngilizler ise Malezya ve Hint ticaretini ellerinde tutmaktaydılar. Daha sonra baharat Londra'ya Süveyş Kanalı yoluyla geldi ve böylece Londra büyük bir baharat merkezi oldu. O dönemlerde Asya ve Avrupa arasındaki baharat ticaretinde karanfilin de yeri vardı. Yine bu tarihlerde toplumda büyük bir değeri olan baharatların fiyatları da yüksekti [6].

Şekil – 2 : Karanfilin bulunduğu bir aktariye listesi. (1774 tarihli; Başbakanlık Arşivi, Cevdet Sıhhiye, No. 1034).

6. Demirhan, A. : "Bursa aktarları ve bunların tıp tarihi bakımından önemi", *I. Uluslararası Türk İslam-Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İstanbul 1981, s.1 - 10.

Karanfil Anadolu Türkleri tarafından da kullanılan bir drogdu. Bazı büyük kentlerde çarşılarda satılan baharat arasında karanfil de vardı. Bursa ve İstanbul ticaretinde baharatın yeri büyüktür. İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Bursa'sı genişleyen Osmanlı Devleti'nin siyasi merkezi olarak hızla ilerledi. Hem Anadolu ve Rumeli arasındaki iç ticaretin, hem de batı ile doğu arasındaki uluslararası ticaretin en önemli antrepolarından biri oldu. XV. yüzyıl başlarında Bursa, İtalyan tüccarları için doğu mallarının antreposu idi. 1478 - 1500 yılları arasında Halepli ve Şamlı tüccarlar da Bursa'da Batı tüccarları ile baharat, diğer bazı droglar ve kumaş üzerinde ticari pazarlığa girişirlerdi. XV. yüzyıl sonlarında baharat çok pahalılaştı. Bursa pazarına getirilen Hint baharatları, bazı droglar, Balkanlara, Karadeniz ve Tuna limanlarından kuzey ülkelerine sevk olunurdu. Bursa aktarlarının bu dönemde sattıkları baharat çeşitleri arasında da karanfil v.b. ları vardı. Yine XVII. yüzyılda İstanbul'da kurulan Mısır Çarşısı'nda satılan baharat arasında karanfil de vardı. Gerek İstanbul, gerekse Bursa ve Türkiye'nin diğer birçok kentlerinde yüzyıllardır aktarların sattıkları droglar zaman zaman tarihi belgelerde, listeler hâlinde bulunmaktadırlar. Örneğin 1640 tarihli ***Es'ar Defteri*** denen narh defterinde bulunan maddeler arasında karanfil de vardır[7].

Ayrıca aynı yüzyılda kırmız macunu ve deva-yı misk için Hassa Cerrahbaşısı Nuh Çelebi'nin aldığı eczalar arasında karanfil de vardır. Nitekim deva-yı misk için alınan eczalar arasında 5 dirhem miktarında fiyatı 13 akçe olan karanfil de bulunur[8]. Yine 18. Yüzyıla ait 1774 tarihli bir aktariye defterinde karanfil kayıtlıdır ve 1,5 kıyyesi* 2700 akçedir [9].

XIX. yüzyılda ise 1878 tarihli ***Eczacı Nizamnamesi*** nin 25. maddesi gereğince aktarların satacakları maddeler sınıflandırıldı. Nitekim aktarlarca satışı yasak olmayan maddeler arasında karanfil ve karanfil yağı da vardı [10].

* 1 kıyye = 400 dirhem ve 1 dirhem = 3,32 gramdır.

7. Kütükoğlu, M. : ***Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri.*** İstanbul 1983, s. 37.
8. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgesi. Ali Emiri. IV. Mehmed. No.11737 1684 tarihli.
9. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgesi. Cevdet, Sıhhiye. No. 1034. 1774 tarihli.
10. Eczacı Nizamnamesi. ***Vakit Gazetesi,*** 1878 tarihli.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Karanfil önemli bir baharat ve ilâç olarak macun denilen preparatların da bileşimine girerdi. Sarayda hızırlanan ve önemli bir macun olan ***Nevruziye***'nin bileşiminde karanfil de vardır. Bir çeşit kuvvet macunu olan ve çeşitli hastalıklarda kullanılan bu preparatta kısaca şunlar bulunurdu: akamber (3 g), misk (2 g), gül suyu (2 kg), karanfil (250 g), kırmız böceği, gül çiçeği, tatlı bademyağı ve tarçın kabuğu 250 şer gram şekerci çöğeni, havlican ve vanilya 50 şer gram sandal 40 dirhem; kakule, besbase ve hindistan cevizi 15 şer dirhem; zencefil ve melek otu 10 ar gram kişniş 20 g civan perçemi 2 şişe, kıvama gelmiş 200 kg şeker içine karıştırılırlar ve sonra bu macun kaselere konurdu.

Yine sarayda padişahlar adına yapılmış ünlü macunlar da bulunmaktadırlar. Örneğin, Sultan I. Abdülhamid'in macununun içinde 24 dirhem kadar karanfil vardı: sinameki (35 dirhem), üzerlik tohumu (5 dirhem), çörekotu (5 dirhem), kabuksuz badem (4 dirhem), raziyane (5 dirhem), zencebil (24 dirhem), karanfil (24 dirhem), günlük (24 dirhem), mastaki (24 dirhem). Bu droglar iyice dövülür, elekten geçirilir, sonra çiğ bal ile macun yapılır. Sabah, akşam 6 şar dirhem kullanılır [11].

Önemli bir ilâç ve baharat maddesi olan zencefil, Türkçe yazma tıp kitaplarında sık sözü edilen ve ilâç bileşimlerine giren bir drogdu. XV. yüzyıla ait ve Şerafeddin Sabuncuoğlu (1386 - 1470) nun yazdığı ***Mücerrebname*** adlı eserde karanfilden de sözedilir [12]. Bu kitapta yazılı bulunan ve kuvvet verici, ferahlatıcı, sindirimi düzenleyici antidot bir ilâç olan tiryağın bileşiminde karanfil de bulunur:

Sümbül, darçınî (tarçın), zencebil, karanfil, darifülfül (uzun biber), raziyene (rezene tohumu), kereviz tohumu, cevzibevva (hindistan cevizi), kebabe, mastika, zağferan (safran), afyon, karahalile ve kakule. Herbirinden birer dirhem alınır ve ayrı ayrı döğülerek elenir. Bir miktar bal ile macun şekline getirilir. Ayrıca aynı yüzyılda ünlü Türk hekimi Eşref bin Muhammed de çocukların kusmalarına karşı karanfil önermektedir: "Olur ilâcı, karanfil döğeler, tatlı elma suyu ile içireler." [12]

11. Baylav, N. : ***Eczacılık Tarihi.*** Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s.147 - 200.

12. Baylav, N. : ***Fatih Sultan Mehmed Devrinde Tıp Eserleri ile İlâçlar.*** Türkiye Tıbbi Müstahzarat Derneği Yayını, İstanbul 1963, s. 1 - 57.

Yine XVI. yüzyılda Hekim Nidâî (1512 - ?) ***Menâfi ün-Nâs*** adlı kitabında karanfil hakkında şunları yazmaktadır: "Diğer mâli hülya (kara sevda) ve sevda ufunetine karanfili yumuşak döğüb, suyla ıslada, şeker koya, şurup edip içeler." [13]

XVII. yüzyılda ise Salih bin Nasrullah (? - 1669) ***Gâyetül Beyan fi Tedbir-i Beden'il İnsan*** adlı eserinde, karanfil hakkında şunları yazar: "Ciğere kuvvet verir, dimağı açar. Nezleyi azaltır. Diş ağrısına karanfil yağı sürülür." [14]. Aynı hekim karanfil'in ağız kokusunu giderici ilâçların bileşimine de girdiğini yazmaktadır.

XVIII. yüzyılın diğer bir Türk hekimi Ömer Şifâî (? - 1746) ise ***Cevher al Ferid fi Tıb al-Cedid*** adlı kitabında, karanfilin mideyi kuvvetlendirdiğini, kusmayı önlediğini yazar. Yazar, bunun için karanfil, besbase, sarı sandal, havlıcan, darçın, dârifulfûl (uzun biber), kakule, amber, kuru gül, misk gibi drogların şarapla karıştırılarak macun hâline getirildiğini belirtir [15].

Karanfil XIX. yüzyılda da hak arasında çok kullanılırdı. 1816 tarihli gümrük tarife defterlerine göre dışardan getirilen bir baharattı. Yine aynı yüzyılda, Birgüvî Katipzade Mehmed Nuri, ***Hâtır Güzâr-i Etibbâ*** adlı eserinde (1875) bu drogun uyarıcı, midevi ve solucan giderici özelliklerini yazar [16]. Dozunun günlük 20 - 75 santigram olduğunu da belirtir. Karanfil, ilk kodekslerimizden olan, 1874 tarihli, ***Düstürü'l Edviye***'de de kayıtlıdır [17]. Şerafeddin Mağmumi ise 1910 tarihli ***Kamus-u Tıbbî*** adlı sözlüğünde şunları yazar: "Girofle- Karanfil- Tenbih edici, sızı giderici ve kuvvet vericidir." [18].

13. Nidaî : ***Menafi ün-Nâs*** (Türkçe Tıbbi Yazma). İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Anabilim Dalı. 3338; 1517 tarihli. Vr. 45 a.

14. Salih bin Nasrullah : ***Gâyet ül - Beyân fi- Tedbiri Bedenil-İnsan.*** Atatürk Kitaplığı, M. Cevdet. No. 140 Vr. 75 b, 125 b; 1665 tarihli.

15. Ömer Şifaî. : ***Cevher al-Ferid fi-Tıb al Cedîd*** (Türkçe tıbbi yazma). Süleymaniye Kütüphanesi. Hamidiye. No. 1020; 1700 tarihli.

16. Birgivi Kâtipzâde, M.N. : ***Hâtır Güzâr-ı Etıbbâ***. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Matbaası, İstanbul 1875.

17. Hüseyin,S. : ***Düsturü'l - Edviye.*** Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, İstanbul 1874.

18. Mağmumi Ş. : ***Kamus-ı Tıbbî.*** Osmanlı Matbaası, Kahire 1910.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KARANFİLİN GELENEKSEL HALK TEDAVİLERİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Tanınmış bir baharat olan karanfil, çeşitli yemeklere bu gaye ile konur. Ancak bir de karanfilin tıbbi kullanım alanları vardır. Uyarıcı, midevi antiseptik olarak kullanıldığı gibi diş ağrılarına karşı diş çürüğüne de konur. Ağız yaralarında, boğaz ağrısında da kullanılır. Bursa'lı baharatçı Hakan Bahran* da bu konuda bazı halk reçeteleri vermektedir. Boğaz ağrısına karşı bir bardak çaya birkaç tane karanfil konur ve içilir. Karanfilin bileşiminde % 15 - 20 oranında karanfil esansı *(Oleum caryophylli)* vardır ve bu uçucu yağ (karanfil yağı) % 75 - 95 ögenol taşımakta olup antiseptiktir. Diş ağrılarını giderici etkisi vardır. Bu uçucu yağ bugün diş hekimliğinde antiseptik ve ağrı giderici olarak kullanılır. Yağdan içerden gaz söktürücü olarak yemekler arasında 1 - 2 damla alınır. Eczacılıkta bazı preparatların içinde de koku verici olarak girer. Karanfil, ayrıca ağız yaralarına karşı da kullanılır. Bunun için bir miktar dövülmüş karanfil, ateşte pişirildikten sonra dövülmüş şap ile karıştırılır ve ağız yarasına sürülür. Burada drog, bileşimindeki tanenden dolayı astrenjan olarak etki yapabilir. Karanfil yağı da hayvan hastalıklarında antiseptik olarak kullanılır. Yine bir miktar karanfil, öksürüğe karşı adaçayı, ıhlamur ve papatya ile birlikte kaynatılarak içilir. Ayrıca bu terkibin midevi etkisi de vardır. Bu arada kışın karanfil, tarçın, zencefil bir çaydanlığa konur, kaynatılır, soba, ocak gibi ısıtıcıların yanında bekletilir, arada sırada içilir. Yine İstanbul'lu ve Bursa'lı aktarların verdikleri bilgilere göre, soğuk algınlığına karşı 10 g zencefil, 5 g havlıcan, 5 g karanfil, 10 g tarçın alınır ve bu karışım 1,5 kg suda bal ve nöbet şekeri ile kaynatılır. Soğuduktan sonra içilir. Yine karanfil, ağız kokusunu giderici olarak ağızda çiğnenir. Sarımsak kokusunu alıcı bir drogdur.

SONUÇ

Halk arasında eskidenberi antiseptik, koku giderici, midevi, uyarıcı gayelerle bilinen karanfil geleneksel halk tedavilerinde çok kullanılır. Nitekim bu geleneksel tedavilerin uygulanması, belgelerle ve bazı orijinal yazma eserlerdeki bilgilerle de kanıtlanmaktadır.

* Hakan Bahran'ın dükkanı Bahran Baharatları adıyla Bursa, Belediye arkası Nilüfer Pazarı. No. 27 dedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRKİYE'DE BİLİMSEL VETERİNER HEKİMLİĞİ EĞİTİMİNDEN ÖNCE HAYVAN HASTALIKLARINDA KULLANILAN İLÂÇLAR

Yrd. Doç. Dr. Atilla ÖZGÜR – Arş. Gör. Abdullah ÖZEN**

GİRİŞ

Araştırmanın başlığında, "bilimsel" sözcüğü ile, mevcut bilgilerin sistematize edilmesinden çok, modern anlamda eğitimin başlangıç tarihini vurgulamak amaçlanmaktadır. Veteriner hekimliği açısından bu nokta, bilimsel eğitimin başlatıldığı 1842 yılı olarak kabul edilmektedir (Erk ve Dinçer, 1970 ; Dinçer, 1975).

Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya uzanan çizgide yurt tutan Türkler ana geçimlerini hayvancılığa bağlamışlardır. Ögel'e (1978) göre hayvan ve hayvancılığın Türklerin toplumsal hayatındaki yeri ve önemi geniş bir biçimde incelenmiş ve belgelerle açıklanmıştır. Dinçer (1982)'e göre, Türkmenler arasında sürdürülen göçer hayvancılığı bunun canlı bir kanıtıdır.

Malazgirt Savaşı (1071) ile Anadolu'da yayılmaya ve yerleşmeye başlayan Türklerin, ana yurtlarından getirdikleri engin hayvancılık bilgileri ile Küçük Asya'daki bilgilerin bin yıla yaklaşan süre içinde yoğrulması, bir yandan bugünkü halk bilgilerini yaratırken, öte yandan Türk folklorunun evrensel yapısını ve etkisini de kanıtlamıştır (Akçay, 1975).

Bu görünüm içinde; Türk folklorunda veteriner hekimliği ele alındığında, yazılı kaynakların, en eski Türk savları ve masallarından başlayarak diğer belgeler ile her türlü literatür bilgiden şekillendiği; sözlü (oral) kaynakların ise, halkın kendisi olduğu anlaşılır. Yazılı kay-

* Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji ABD/Dışkapı - ANKARA.

naklar içinde ise baytarnameler önemli yer tutar (Dinçer, 1976). Baytarnameler, ilk kez İslâm Uygarlığı çağında, IX - XV. yüzyıllar arası yazılmaya başlanmış; önceleri aynen, XV. yüzyıldan sonra Türkçe'ye çevrilerek Anadolu'ya aktarılmış, ayrıca Türkçeleri de yazılmıştır (Erk, 1966).

Başlangıçta eserlerin bütünlüğü korunarak ve yazarları belirtilerek yapılan çevirilerin, XVII. yüzyıldan itibaren çoğaltılan nüshalarında pek çok değişikliklere rastlanmaktadır (Erk ve Dinçer, 1967). Bazen eserlerin küçük bir kısmının çevrildiği görülmektedir. Nitekim XVI. yüzyılda çoğaltıldığı sanılan bir baytarnamenin (Erk, 1958) "*Bu kitap çok genişti, biz onu küçülterek teferruâtını çıkardık, nitekim bir avuç buğday; ambardan*" cümlesiyle bittiği görülmüştür. Eserler üzerinde yapılan incelemelerde Türkçe'ye eksik olarak yapılan çeviriler yanında, çoğaltanın (müstensih) ya da kitap sahiplerinin de bilgi, görgü ve duyduklarını ekledikleri anlaşılmaktadır. Öyle ki, bazı baytarnamelerin sonunda (Erk ve Dinçer, 1967) "*...okuyanlar eksiğini tamamlaya*" şeklindeki dilek, kitabın sonraki nüshalarına yeni ilâveleri açık tutmuştur.

Böylece baytarnameler, Türkçe örneklerinde kendine özgü bir karaktere bürünmüşlerdir. İçerdikleri klâsik bilgiler yanında, gelenek ve göreneklere dayalı halk bilgilerinin yazılı kaynakları olmuşlardır. Arapça ya da Farsça asıllarında bulunmayan, ancak, Türkçe çevirilerinde görülen pek çok bitki ve hastalık adıyla, bunların tedavilerine ait bilgiler, halk arasında yaşayan biçimleri ile ortaya çıkmaktadırlar (Dinçer, 1969).

Türkiye'de bilimsel yöntemlerle veteriner hekimliği öğretim ve eğitimi 1842 yılında, ilk veteriner hekimliği okulunun açılması ile başlamıştır (Godlewsky ve Sommer, 1846). Bundan önce halk arasında ve ordu içinde uygulanan hayvan yetiştiriciliği ve tedavisi sanatının babadan oğula, ustadan çırağa geçerek süregeldiği anlaşılmıştır (Dinçer, 1967). Hayvan yetiştiriciliği, bakımı ve beslenmesi ile hastalıkların tedavisi, bu konuda yetişmiş sanatkârlar tarafından yapılmıştır (Dinçer, 1982). Osmanlı devrinin hayvan hekimliği, gerek halk arasında, gerekse ordu içinde, baytarnamelerdeki yöntemlerle uygulanmıştır (Dil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gimen, 1947). Osmanlılar için büyük önem taşıyan ve daha sonraları Batı'da kurulan modern haralara örnek oluşturan *Hayvanat Ocakları*'nda, hayvancılık konusundaki uygulamaların kaynaklarını da baytarnameler oluşturmuştur (Dinçer, 1980). Godlewsky (1846) Türkiye'de bulunduğu yıllarda, diplomasız ampiriklerin yaptıkları hayvan tedavilerinde, bu yazılı kaynakları kullandıklarını bildirmiştir. Veteriner hekimliği okulunun açılışından 50 yıl sonra bile, bilimsel veteriner hekimliği kitaplarının yanı sıra baytarnamelerin basıldığı ve ampiriklerce satın alındığı anlaşılmaktadır (Dinçer, 1982).

Baytarnamelerde, at başta olmak üzere, çeşitli evcil hayvanların bakımı, beslenmesi, yetiştiriciliği, özellikle hastalıkları ve bu hastalıkların tedavileri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Çoğu resimli olan bu eserlerde, hastalık yerleri, ilâçların nasıl ve ne yol ile verileceği resimlerle belirtilmiştir (Dinçer, 1982).

Eserler, İslâm çağı veteriner hekimliğinin tüm yönlerini ortaya koymaktadırlar. Baytarnamelerin birçoğu bilimsel bilgileri içermeleri yönünden Batı'daki çağdaşlarından daha ileri düzeydedir. Anatomi, fizyoloji, etiyoloji ve diğer yönlerden etraflı bilgileri içermektedirler. Ayrıca içerdikleri resimler de baytarnamelerin orijinalitelerini ortaya koymaktadır (Dinçer ve Özgür, 1998).

Bildiride, bugüne dek yapılmış araştırmalara materyal oluşturan baytarnameler ile Ankara Üniversite Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı Müzesi'nde bulunan baytarnamelerden alınan örnekler göz önünde tutularak, hayvan hastalıklarında kullanılan ilâçlar hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır. Bu bilgilerle veteriner hekimliğine olduğu kadar, tıp, eczacılık ve bilim tarihine katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

MATERYAL VE METOT

Araştırmanın meteryalini veteriner hekimliği tarihi araştırmalarından, "baytarnameler" üzerinde yapılmış incelemeler ve bu konuyu ele almış olan diğer kaynaklar oluşturmuştur. Çalışma tarih araştırmalarının kaynak taraması, belge-bilgi analizi ve bu belge ve bilgilerin sentezlenmesi düzenini izlemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BULGULAR

Baytarnameler, hastalıklarda kullanılan ilâçlar konusunda incelendiğinde, insan için kullanılan ilâçların hepsinin atta da kullanıldığı görülmektedir. İnsan için ilâçların bileşimler halinde (mürekkep) yapılması daha iyi olduğu halde, atlar için tek maddeyi içeren ilâçların yararlı olduğu görülür. Hayvanlara verilen ilâçların, insanlara verilenlerden daha kuvvetli ve yoğun olmasının gerekliliği belirtilmiştir. Örneğin, insanlara müshil olarak pişmiş meyveler verildiği halde, atlara sarı sabır (aloes) gibi daha etkili ilâçları önerilir. Ekstraksiyon suretiyle elde edilen ilâçlarda, insanla at arasında hiç bir fark bildirilmemiştir. Nâne, papatya, sedef otu ekstraksiyonları her ikisinde de aynı şekilde kullanılır (Erk, 1959). Erk (1955)'e göre, ***Tercüme-i Müfredat-ı İbn Baytar*** adlı eserde, atlarda ve insanlarda kullanılan 700 kadar ilâç tarif edilmiş olup; oldukça bilimsel bileşimler verilmiştir.

Baytarnamelerde kan alma uygulaması hemen bütün hastalıklarda uygulanmıştır. Vücudun değişik bölgelerindeki rahatsızlıklar için, o bölge damarlarından kan alınmıştır. Örneğin; beyin hastalıklarında, baş ağrısında, hummâ, sarılık ve sağırlıkta yararı olduğu belirtilmiştir (Erk, 1959).

Erk ve Dinçer'de (1967) ilâçlar çoğu kez Türkçe, Arapça ve Farsça adlarıyla ve bazıları da (bitkiler) şekilleri târif edilerek yazılmıştır ki; bu az rastlanan bir özelliktir. İlâç olarak kullanılan maddeler akla yakın oranla birleştirilmişlerdir. Bunlar arasında çeşitli insan ve hayvan ekstrementleri ile yapılan ilâçlar da bulunur. Bu gibi maddeler en eski çağlardan beri ilâç bileşimlerine sokulmuşlardır. Bu ilâçların (!) rasyonel bilgilerle dolu baytarnamelere girmesi, ya yazarın geleneğe uyduğundan ya da tercüman veya çoğaltanın (müstensih) sonraki eklemelerinden ileri gelmiş olabilir. Kan almalarda daima az kan almak önerilmiş, dağlamaya ise en son çare olarak başvurulmuştur. Tedavide kullanılan ilâçların bir kısmının rektal yolla verildiği görülmektedir. Genellikle infüzyonlar, lapalar, pomatlar ve haplar kullanılmıştır.

Erk (1959)'e göre, ***Naserî*** adlı eserde, hastalıklar ve tedavilerinin ele alındığı bablarda ayrıntılı olarak verilen ilâç bilgisi yanında; özellikle bir bab sistemli ve geniş bir farmakoloji makalesi niteliğindedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Baş ve boyun bölgesi hastalıklarında kullanılan ilâçlar

Gözlerde görülen hastalıklar daha çok semptomlara göre ad alırlar. Tedavileri karışıktır. Dövülmüş cam, dövülmüş toz şeker; biberli ve nişadırlı ilâçlar çok kullanılmıştır. Göz açısı damarından (Vena angularis oculi) kan alınması yoluyla tedaviye çalışılmıştır (Dinçer, 1967). Leclainche'e (1936) göre Bizanslı veteriner hekim Apsyrtus da (IV. yüzyıl) göz hastalıklarında bu damardan kan almıştır. Göz hastalıklarında kullanılan yakıcı, yaşartıcı, irkiltici maddeler eski çağlardan beri kullanılmaktadır (Smithcors, 1958). Göze ak düşmesine karşı (keratitis), hurmai berri (***Phoenix sylvestris***) çekirdeğinin dövülüp, göze püskürtülmesi salık verilmiştir (Erk, 1961a).

Amaurosis : Yukarıda belirtilen ilâçların dışında, deniz köpüğü (mürekkep balığının sırtındaki kemiksi tabakadan ya da deniz boncuğu denilen deniz kabuklarından elde edilen toz) dövülüp göze üflenmektedir (Erk, 1960b ; Erk, 1961a). Atın gözüne bir şeyin dokunması ile kanama veya ak düşmesi durumunda; karabiber, akbiber, hardal, göztaşı ve ermeni kili (kırmızı renkli kil) gibi irritan maddelerin toz edilip göze üflenmesi; ayrıca insan pisliği kullanılması önerilmiştir. Bir başka eserde (Erk ve Dinçer, 1967), Hipokrat'a atfen doğan pisliği akının pişirilip, safranla ezilerek göze üflendiği yazılır. Göz hastalıklarında çoğu zaman sürmeler kullanılmış ve bu sürmeler, yağlara bazı maddeler ilâvesiyle hazırlanmıştır. Bu sürmelerin göze bir tel ile çekilmesi önerilir. Ebu Bekr'de (Erk, 1959) 14 çeşitli sürme bildirilmiştir. Örneğin; lahana suyu, çöven ve gümüş nitratlı sürmeler.

Damak : Damak şişmesidir. Sığırda olursa *"en"* denir. Şiş kısımlar kesilir, kanatılır ve tuz basılır (Dinçer, 1967). Aynı tedavi XVI. yüzyıla ait baytarnamelerde (Erk, 1958 ; Erk ve Dinçer, 1967) de vardır.

Diş etlerinin yenmesi (Gingivitis) : Göz damarlarından kan alınır. Çörekotu (***Nigella sativa***), zeytinyağı, meyankökü (***Glycyrrhiza glabra***) ve sirke ile yapılan ilâç diş etlerine sürülür (Erk, 1959). Bu hastalığa bir başka baytarnamede (Erk, 1960a) *"ellesiye"* adı verilmiş olup; ayva, bal veya nar kabuğu ve koruk suyu sürülür. Erk'e (1960b) göre, diş çürümelerinde sirke kullanılmıştır. Diş etinin şişmesine karşı; ayva

yaprağı, nar kabuğu suyu ile yıkamak; diş etindeki yaralara ise, zeytin yaprağı tozu önerilmiştir. Erk ve Dinçer'e (1967), yemdeki taş dokunmasından kaynaklanan diş ağrısında; dağ üzümü, ak hardal, zencefil ve bal şerbetinin ağrıyan dişe sürüldüğü bildirilmiştir.

Suda (Baş ağrısı) : ***Naserf***'de (Erk, 1959) "*buna karşı, afyon ve safran burna akıtılır. Ermeni kili yüzün iki tarafına uygulanır. Vena jugularis'ten kan alınır*" denilmiştir. Hizam (Erk, 1961a), aynı hastalık için dövülmüş sarımsak yedirilmesini önerir.

Burundan kan gelmesi (Epistaxis) : "*Servi ağacının kozalağı, mazı, şap ve nar kabuğunun birer cüz'ü döğülüp elenir ve bir kamışla atın burnuna üflenir. Bir saat kadar atın başı yukarıda tutulur*" şeklindeki tedavi ***Naserf*** (Erk, 1959)'de bildirilen uygulamadır. Başka bir eserde (Erk, 1961a), sadece buruna asma yaprağı tozu üflenmesi önerilmiştir. Onaltıncı yüzyıla ait olduğu sanılan baytarnamede (Erk ve Dinçer, 1967) ise, tedavi için "*anzorot ağacı reçinesi ve arap zamkı, ikiz iki kardeş ve kendi kanı ile dövülüp burnuna dökülür; badem yağı, safran ve sakızla hazırlanan pomat sürülür. Hayvanın boynundan kızıl gelene kadar, kara kan akıtılır*" denilmektedir.

Actinomycose : Baytarnamelerde "*hanazir*" adı ile bahsedilmiştir (Erk, 1961b). Ebu Bekr (Erk, 1959), tayların çene altı ve boğazlarında görülen şişlik olarak bildirmiştir. Şişliğin etrafının daire şeklinde dağlandıktan sonra iç kısmına hacamat (scarification) yapıldığı ve üzerine bal sürüldüğü bildirilmiştir. Dinçer'e (1967) göre, bal çeşitli apse ve yaraların tedavisinde, ayrıca iç hastalıklarında yalnız ya da diğer ilâçlarla karıştırılarak çok kullanılmıştır.

Cidago fistülü : Halk dilinde "*eyer yarası*", Türkçe baytarnamelerde ise "*cidavi, cidavit*" olarak geçmektedir. Güç iyileşebilen bir hastalıktır (Dinçer, 1967). Bu hastalıkla ilgili İbn Ahi Hizam (Erk, 1961a), "*Acemler cidavit der, dağ vururlar; gübre pişirip yakı vurmayı tavsiye ederlerse de iyi değildir; eyer dokunmasından olan bu yağırın kimse ilâcını zikretmemiştir*" diyerek ilâcın kimse tarafından verilmediğini söyler. Hizam (Erk, 1961a) bir başka hastalıkta da eyer vurmasını tarif etmiş olup; bu hastalığı "*mülhak*" adı altında tanımlamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tedavisinde ise, susam (***Sesamum indicum***) küspesini ilâç olarak salık vermiştir.

Köstebek : *"Yağ bezi veremi"* ve *"et veremi"* de denir. Bu hastalığa tedavi olarak köstebek eti yedirilir. Semptomatik olarak apse tedavisi yapılır (Dinçer, 1967). Sigerist'e (1961) göre, köstebek eski çağlardan beri (Hint, Yunan, Roma) hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.

Ayak ve bacak hastalıklarında kullanılan ilâçlar

Omuz Topallığı (Omarthritis) : *"Ahır yeli"* ya da *"esikleme"* adı da verilir. Tedavide bohça otu (helleborus) omuz derisi altına sokularak kullanılır. Bazı yerlerde deri altına hava üflenir, at kılından yapılmış bir dren konur ve her gün biraz geriye çekilerek yara işletilir. Bu tedavi olumlu sonuç verebilir. Bohça otunun irkiltici tesiriyle abce de fixation yapılmış olmakta ve buradaki dokuların yenilenmesi sağlanmaktadır. Hava üflemekte aynı sonucu doğurur (Erk, 1961a). Leclainche'e (1936) göre IV. yüzyılda Bizans veteriner hekimi Apsyrtus da deri altına hava üfleyerek tedavi yapmıştır.

Tendinitis : Halk arasında bunlara *"sinir"* adı verilmiş olup; damarların katılaşmaları sonucu görüldüğü söylenir. Baytarnamelerde de tendolardan sinir olarak bahsedilmiştir. Tedavide yeni olaylar soğuk suya tutulur ve soğuk pansuman yapılır. Balçık çamuru, kil ve tuz karışımı hastalıklı bölgeye sarılır; her gün değiştirilir. Bu tedaviler özellikle yeni olaylarda uygundur. Büzücü ve yangı giderici olduklarından iyi sonuç alınmaktadır (Dinçer, 1967). İbn Ahi Hizam (Erk, 1961a) yeni olaylarda hastaların akar suya tutulmalarını, tuz ve yumurta akı sarılıp üç gün bırakılmasını, olmazsa dağ vurulmasını önermiştir. Bu hastalığa *"atın ayağına intişar olması"* da denmiştir. Tedavide, tuz, süt, nişasta karışımı sıcak olarak bağlandığı; kan alındığı ve yumurta sarısı ile hazırlanan pomatlar sürüldüğü bildirilmiştir (Erk ve Dinçer, 1967).

Baytarnamelerde kullanılan merhemler (pomatlar) ***Naseri*** (Erk, 1959) adlı eserin, ilâçlar için ayrılan bölümünde şu şekilde anlatılmıştır: *"Turp merhemi kabarcıklı yaralara iyi gelir. Rusul merhemi, cerahatleri öldürücüdür. Merhemul dahiiul, olgunlaşması zor cerahatlere*

*(apse) karşı kullanılır. Keten (**Linum**) tohumu luabı, boy (**Triglochin foeum**) luabı gibi. Zencar merhemi, çürümüş eti ve fazlalığı giderir. Siklon merhemi, yanık ve donuklara iyidir. Zift merhemleri vegetatif merhemlerdir. Zift, iç yağı ve günnük (**Styrax benzoin**) aynı miktarlarda alınıp ateşte zeytinyağı ile pişirilerek hazırlanır. Karşan merhemi, soğutucudur; taşkın yaralara karşı kullanılır. Beyaz mum, gülyağı ile ateşte karıştırılır, üzerine karşun* (yılanbaşı, ***Osysis chirifolia***) *konup havanda ezilmek suretiyle hazırlanır. Sirke merhemi yağ ve sirke ile yapılır."*

Aynı baytarnamede (Erk, 1959) tendo yaralarının tedavisi için, tendoya sakız yakısı vurulması veya arap zamkı ve yumurta akı ile hazırlanan yapıştırıcı bir ilâç sürülmesi salık verilmiştir (Erk, 1959).

Bıcılgan (Dermatitis madidans): *"Bıcırgan"* da denir. ***Divan***'da (Kaşgarlı Mahmut, 1940) *"bıçılgan"* olarak geçmektedir. Tedavide çoğunlukla zift, katran ve araba yağı kullanılır. Tavuk pisliği de ilâç olarak kullanılmıştır (Dinçer, 1967). Halk arasındaki bütün bu kötü uygulamalara nazaran baytarnamelerdeki bıcılgan tedavilerinin daha rasyonel olduğu ve sıcak sularla yıkanıp, yumuşatıcı pomatlar kullanıldığı görülmüştür (Erk, 1958 ; Erk, 1961a ; Erk, 1961b ; Erk ve Dinçer, 1967).

Tırnak çatlakları : Çatlak kısımlarla birlikte bütün tırnağa zift ya da katran sürülmektedir. Bu şekilde tırnak yumuşak tutulmuş olur. İbn Ahi Hizam (Erk, 1961a) tırnağı yumuşak tutmak için badem yağı sürmeyi tavsiye eder. Fakat daha rasyonel bir tedavi uygulayarak çatlağı üzerinden, yukarı çıkmaması için sınırlandırır. Ökçesi yere basmasın diye ters nal vurur. Dinçer'e (1967) göre Anadolu'da nalbantlar hâlâ bunu uygulamaktadırlar. XVI. yüzyıla ait Türkçe baytarnamede (Erk ve Dinçer, 1967), *"... Tırnak yarıldığında yaş et bağlanmalıdır; zira ki çoğunda kurt olur, onun için yarılır. Eğer kurt varsa gelir ete geçer"* denilmektedir. Sebep oldukça ampirik olmakla beraber, taze etin daha Mısırlılar zamanında yaraları sarmak için kullanıldığı bildirilmektedir (Sigerist, 1955 ; Smithcors, 1958). Sigerist'e (1955) göre bu çok uygun bir tedavidir. Çünkü et, yaraya bir yastık vazifesi görür ve tazyikle kanamayı durdurur; ayrıca taze etin hemostatik özelliği vardır. Dinçer'e (1967) göre, Anadolu'da da taze et burkulma ve çarpma

sonu şekillenen, kemiklerin kırık ve çıkıklarında kullanılmaktadır. XVIII. yüzyılda istinsah edilmiş Türkçe baytarnamede (Erk, 1960a) ise, tırnak çatlağı için öküz iliğinden ilâç yapıldığı bildirilmiştir.

Arpalama : *"Arpa hastalığı", "yemleme"* (Dinçer, 1976) *"arpa tutması"* da denir. Hayvan soğuk suda tutulur, ağzına söğüt dalından gem takılır. Bu uygulama, hazmı uyarması, midenin kansız kalmaması için yapılır. Sudan çıkarılan hayvanlardan gerekirse tırnak çevresinden (Corium coronarium) ve boyundan (Vena jugularis) kan alınır. Kabız olmaması için hazmı kolay, sulu gıdalar verilir (Erk, 1958 ; Dinçer, 1967). Tedavide kan almayı, laksatif gıdalar vermeyi, istirahat ettirmeyi ve egzersiz yaptırmayı V. yüzyılda Vegetius da kaydetmiştir. Benzeri metotlar Apsyrtus'ta da (IV. yüzyıl) görülmektedir (Smith, 1919). İbn Ahi Hizam (Erk, 1961a), *"hamr"* adını verdiği bu hastalığı modern sayılabilecek metotlarla incelemiştir. Tırnağın yağlanmasını ve Corium coronarium'dan kan alınmasını ve üzüm ağacı kökünün tırnağa sürülmesini salık vermiştir. Bir diğer eserde (Erk, 1960a) hastalık *"hamer"* olarak adlandırılır. Kan alma işlemi burada da önerilmiş olup; bedenin ovulması ve buğday kaynatılıp içirilmesi öğütlenmiştir. Ayrıca akarsuda yürütülen hayvanın, balçıkla omuzlarına yakı vurulduğu ve insan pisliğinin şarapla içirildiği bildirilmiştir.

Baytarnamelerdeki yakı uygulamaları için birçok çeşit yakı bildirilmiştir. ***Naserî*** (Erk, 1959) adlı eserde, tarif edilen 9 farklı tip yakıdan biri şöyledir: *"Çamsakızı, zamkı arabi, çitlenbik sakızı, iki kardeş kanı, nar ve çiriş karıştırılıp yakı yapılır. Sıcak tatbik edilir."*

Arpalama ve omuz topallığında eski incir, sarımsak kabuğu, üzerlik, koyungözü çiçeği ***(Bellis parennis)***, su yarpuzu ***(Mentha pulegium)***, sedef ***(Ruta graveolens)*** ve yaseminden ***(Jasminum officinale)***; eşit oranlarda alınıp sıcak suda hazırlandığı, sıcakken, tutulmuş olan organa friksiyonlar yapıldığı da bildirilmiştir. Bu tür ekstraksiyonlar (nutulâtlar), özellikle hâricen kullanılmak için hazırlanırlar (Erk, 1959).

XIX. yüzyılda istinsah edilmiş olan baytarnamede (Erk, 1960b) bir çeşit gaz sancısı olarak anlatılan *"nefha"* adlı hastalık, daha eski dö-

nemlere ait olan baytarnamelerde (Erk, 1958 ; Erk ve Dinçer, 1967) "*ön ayaklarda şişkinlikle seyreden bir hastalık*" (flegmon) olarak tanımlanmıştır. Tedavisinde akut halinde kan almak; kepek, sirke, hatmi, papatya ve ısırgan ile hazırlanan infüzyonları sıcak sirke ile ayağa sarmak salık verilir. Ayrıca ayaklardaki şişkinlik için; "*bu madde bir yere dolarsa deşilir, yumurta sarısı, un özü* (nişasta) *ile sıkıca bağlanır; geçmezse dağlanır, işler madde* (irin) *dökülür*" denilmiştir.

Fıtık : Kolay tanınan ve herkes tarafından bilinen bir hastalıktır. Tedavide dağlama yapılmıştır (Erk, 1959). Karın fıtkı için, servi kozası, mazı, nar kabuğunun suda ezilmesi; balık tutkalı ile yoğrulup, fıtık bölgesine uygulanması önerilir. Tayda göbek fıtkı (Hernia umblicalis) ise; ısınmış zeytinyağı ve kimyon karışımının, fıtık üzerine sürülmesiyle tedavi edilmiştir (Erk, 1959). Onaltıncı yüzyıla ait baytarnamede (Erk ve Dinçer, 1967) "*at sıçramaktan fatık* (fıtık) *olsa; delik üzerine yassı taş tıkayıp demir tozu, çiriş ve yumurta sarısı ile hazırlanan pomatlar sıkıca sarılır, istirahat ettirilir. Onbeş gün sonra açılıp üzerine pomat sürülür*" denilmiştir. Çirişli ilâçlarla tedavi başka bir baytarnamede (Erk, 1958) de önerilmiştir.

Tetanos : "*Doğaca*", "*doğuca*", "*doğluca*" gibi adlar alır. Tedavi semptomatiktir. Yani hayvanın kasılmış olan vücudunu içten ve dıştan yumuşatmaya yöneliktir. Hayvana içten ısıtıcı ilâçlar, pekmez-karabiber karışımı ve yeni kesilmiş tavuk kanı içirilir. Dıştan sıcak kompresler uygulamak, taze koyun derisi ile sarmak, dağlama yapmak en yaygın yöntemlerdir. Bazı yerlerde sıcak ahırlarda tutarak veya hayvan taze gübreye gömülerek günlerce yalnız bırakılır. Dağlama iz bırakmasın diye kilde pişmiş uzun pideleri atın vücuduna sararak da yapılır (Dinçer, 1967). Tetanos Eski Yunan'dan beri hemen bütün uygarlıklarda (Smith, 1919 ; Smithcors, 1956) ve incelenebilen çoğu baytarnamede de soğuktan ileri gelen bir hastalık olarak nitelendirilmiş; tedavisi de buna uygun olarak yapılmıştır (Dinçer, 1967). Bazı baytarnamelerde (Erk, 1958 ; Erk ve Dinçer, 1967) "*device*" adı ile verilmiş olup; tedavi, dağlamaya, katılaşan kısımları taze hayvan derileriyle sarmaya ve kan almaya dayanır. Godlewsky (1846) mektuplarında, XIX. yüzyılın ortalarında Anadolu'da tetanoslu hayvanların dağlandıklarını ve Palpebra tersia'larının kesildiğini kaydetmiştir. Smithcors (1958), üçüncü göz

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kapağının Orta Çağ'dan XIX. yüzyıla kadar çeşitli göz hastalıklarında çıkarıldığını ve bu yöntemin çok yaygın olduğunu bildirmektedir.

Sindirim sistemi hastalıklarında kullanılan ilâçlar

***Sülük (Limnatus nilotica)*:** Halkın çok iyi tanıdığı parazitlerdir. Su içerken hayvanların ağız, boğaz ve midelerine gittikleri, onları zayıflattıkları bilinir (Dinçer, 1967). Sindirim sisteminin yakın kısımlarında olanlar üzerine toprak atılarak el kaymasın diye toprakla bulanıp tutularak ya da cımbızla sıkıştırılarak alınırlar. Uzakta olanlar için sigara dumanı üflenir (Erk, 1961b). Çaput, çalı-çırpı yakılarak dumanın ağız ve buruna tüttürülmesi şeklinde de tedavi edilir (Dinçer, 1976). Bir başka baytarnamede (Erk,1960a), sülük boğazda ise yakın yerdekiler tahta ile düşürülürken, uzak yerde olanlar için zeytinyağı (Erk, 1960b ; Erk, 1961a ; Erk, 1961b) ve incir yaprağı ile ilâç yapılarak tedavi edilmiştir. Baytarnamelerde sülükten çok bahsedilmiş olup; Hizam (Erk, 1961a)'da Arapça adı olan *alak* diye geçer. Yine yakındakilere tuz sürülüp alınması ve uzaktakiler için tuzlu su veya badem yağı, bezir ve tuz karışımının uygulandığı bir tedavi de vardır (Erk, 1958 ; Erk ve Dinçer, 1967). Dinçer'e (1976) göre, halk arasında ve farklı uygarlıklarda kan emmek için kullanılmışlardır.

İshal ve sancı olaylarında kullanılan ilâçlar

Zehirlenmeler*: *Naserî de (Erk, 1951), "*hayvan ağu ağacı yiyip zehirlenirse, eski üstatlara göre kuru hurmayı arpa suyunda veya semizotu suyu, inek sütü ile karışık olarak içirilmelidir*" denilmektedir. Tavuk pisliği ile zehirlenmelerde; kurumuş tavuk gaitasını alıp üstündeki beyazlığı giderip, şarap katıp hayvanın burnuna damlatılarak tedavi edilmesi önerilmektedir (Erk, 1959 ; Erk, 1961a ; Erk, 1960b). Zehirli böceklerin yenmesinden kaynaklanan zehirlenmelerde; kuru hurma ve süsen kökü, altı batman süt ile hazırlanıp günde iki batman içirilmektedir (Erk, 1959). Hizam (Erk, 1961a), zehirlenmeler için sirke ve hurma ile ilâç yapıldığını bildirmektedir. Bazı eserlerde (Erk, 1958; Erk ve Dinçer, 1967) hayvan ısırmaları ve zehirli otlarla olan zehirlenmelerde tedavi için öncelikle kanatma salık verilir. Elli dirhem sığır yağı, 100 dirhem şarap, 20 dirhem zeytinyağı, 3 dirhem tiryak karışımını içirmek önerilmektedir. Ayrıca, Hipokrat'a atfen, sarmısak, acı

sade yağ, defne yağı, bezir, sığır ve tavuk pisliği karışımının kına gibi bi hayvanın başına yakıldığı belirtilmektedir.

Yılan ve akrep sokmalarında, yarım nevki biber ve acı kist, siyah şarapla karıştırılıp atın burnuna akıtılır (Erk, 1959). Bir başka eserde (Erk 1960b), biber, elma ağacı yaprağı, arap zamkı, kükürt ve sirke, şarap ile karıştırılarak bu zehirlenmelerde kullanılmıştır. Hizam (Erk, 1961a), yılan sokmasına harmelli *(Peganum harmala)* ilaçların ısırık yerine sürülmesini veya ağızdan verilmesini önerir. Arı ve sinek sokmalarında sirkeye batırılmış yabani soğan uygulandığı bildirilmektedir (Erk, 1959).

İshalle seyreden hastalıklar : İshal bir semptom olarak değil, başlı başına bir hastalık olarak değerlendirilmiştir. Hizam (Erk, 1961a)'ın eserinde, "acı yavşan" ***(Artemisia absinthium)*** için "*...koyunlar için, eğer otlarda yavşan olur da bunu yerse çok marazlar gider*" denilmektedir. Tedavi için; buğday ve samanı sumakla karıştırıp vermeyi, sirke içirmeyi; Ebu Bekr (Erk, 1959) ise, nar kabuğu, koruk suyu, ceviz yaprağı kullanmayı salık vermiştir. Bunlarla da netice alınamazsa tebeşir (kalsiyum karbonat) ve semizotu tohumu verilmesi öğütlenmiştir. Dinçer'e (1967) göre, koruk suyu ve ceviz yaprağı uygulaması halk arasında da vardır. Yine Ebu Bekr (Erk, 1959), "*heyza*" adını verdiği şiddetli ishalde zeytinyağı ve bala, natron (sodyum bikarbonat) katıp hayvana içirmeyi ve ishal kesilinceye kadar buruna natron ve şarap akıtmayı tavsiye eder. Bazı eserlerde (Erk, 1958 ; Erk ve Dinçer, 1967) "*iç gitmesi*" adı verilen hastalığa tedavi için; mersin, palamut, keçiboynuzu gibi taneli bitki ve kabuklar dövülerek sığır iç yağı ile hap yapılıp yutturulduğu görülmektedir. Baytarnamelerde genel olarak ishalin tedavisi için büzücü, katılaştırıcı ilâçlar kullanılmıştır.

Kabız yapıcı ilâçlar : Naserî 'de (Erk, 1959) bu tür ilâçlar için, "*taze ceviz (**Juglans regia**) yaprağı, kavrulmuş arpa ile verilirse kabız tesir eder. Kükürt ile koruk taneleri, eşit (müsavi) miktarlarda dövülüp hayvanın suyuna katılırsa yine kabız tesir yapar*" şeklindeki bileşimlerin dışında; nar kabuğu (***Punica granatum***), ceviz yaprağı gibi başka ilâçlar da bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sancılar: Konstipasyonlardan kaynaklanan sancılarda, eli rektumdan sokup sert gaita parçalarını ezerek çıkarmak çok yaygın bir metottur (Erk, 1958 ; Erk, 1960b ; Erk, 1961a). Gaita tamamen çıkarıldıktan sonra balla mahmudiye otu (***Convovulus scammonia***) karıştırılıp anüsten içeriye bırakılır (Erk, 1960b). Bu uygulama eski Bizans ve Roma'ya kadar giden, baytarnamelerde de sık sık başvurulan bir tedavi şeklidir (Erk, 1961a). Sadece yağlı sürgütlerle tedavi yapıldığını bildiren baytarnameler de (Erk ve Dinçer, 1967) vardır.

Gaz sancıları (Meteorismus): Tedavi çoğunlukla operatiftir (Erk, 1958 ; Erk, 1961a ; Erk ve Dinçer, 1967). Ancak Hizam'da (Erk, 1961a) kum sancısı veya meteorismusa benzeyen bir sancı daha tarif edilmiştir ki tedavisinde; müshiller ve rektumdan uygulanmak üzere bal ve tuzla yapılan suppozituvar bir ilâç salık verilir. Erk'e (1961a) göre, aynı suppozituvar bileşimine Hippiatrica'da da rastlanmaktadır. Bu tip semptomları olan hastalığa bir diğer baytarnamede (Erk, 1960b) "*nefha*" adı verilmiş olup eşek hıyarı suyu ve şarapla lavman yapılması önerilmiştir.

Müshiller: "*Ebucehil karpuzunun* ***(Citrillus colocynthis)*** *yaprağı ve içi müshildir. Bir köpek başı kesilip, derisi yüzülüp, içeriği çıkarıldıktan sonra dört batman şarap ve iki batman balla et ezilinceye kadar pişirilip, suzulür. Bir avuç natron* (sodyum bikarbonat) *katılır. Hayvana üç batman içirilirse isha! meydana gelir. Eğer köpek bulunmazsa domuzun ayakları ve beyni de bu işe yarayabilir*" (Erk, 1959 ; Erk, 1961b). IX. yüzyıla ait baytarnamede (Erk, 1961a), "*hayvanın içini temizlemek amacıyla; eşek hıyarı* ***(Ecballium elaterium, Anchusa tinctoria)*** *kurutulur, dövülür, natron* (sodyum bikarbonat) *katılıp verilir veya kuru yonca tuzlu su ile ısıtılıp üç defa yedirilir*" denmiştir. Bir başka purgatif ise ***Naseri***'deki terkibe benzetmektedir. Bu terkip; "*gözü açılmamış köpek yavrusu veya beyaz bir horoz kesilir, içi temizlenir, yıkanır ve çömlekte su ile kaynatılır. Bu et suyu, şarap ve balla üç gün hayvana içirilir*" şeklinde bildirilmiştir. Bu şekilde hazırlanan bileşime IV. yüzyılda yaşamış olan Chiron (Herion)'da da rastlanmaktadır (Erk, 1961a).

Sidik tutukluğu (Anüri): Ebu Bekr (Erk, 1959) hastalığı ve tedavisini; "*kasıkta taş olmasından dolayı işeme güçlüğü varsa ; iki çekirdek*

misk, onun kadar kunduz hayası ve zeytinyağı karıştırılıp, hayvanın penisi safranla ve şarapla yıkanıp ilâç akıtılır" şeklinde bildirmektedir. Bir başka baytarnamede (Erk, 1960a) bu hastalık için, kimyon ve kâfur önerilmiştir. Diğer bir baytarnamede (Erk, 1960b) ise hatmi ile tenkiye yapılması (lavman) ve buruna şarap akıtılıp hayvanın koşturulması önerilir. "*Idrarın damlalar halinde gelmesi*" (disurie) durumunda bal tuzla hamur yapılıp el yağlanır, makattan bu hamur sokulur. Kanlı idrara (hematurie) karşı kedi otu (***Asarum europacum*** veya ***Valeriana dioscorides***) balla karıştırılıp hap yapılıp yuturulur. Erk ve Dinçer'e (1967) göre penise tavuk tüyü sokulup, karın altında saman kaynatılarak buharının tutulması yoluyla da tedavi edilmiştir. Aynı eserin bir başka bölümünde, "*soğan kabuğu, kızıl boya, safran, tuz, insan idrarı katılıp ata içirilir*" denmiş veya rektal yolla sabun ve zeytinyağı verilmesi önerilmiştir.

Hukneler (Tenkiye, lavman)*:** Sancılarda kullanılırlar. Şap, demir dikeni (Tribulus terrestis***), eğrice yonca ve soğan tohumu, su ile karıştırıldıktan sonra süzülerek, tuz ve şırlağan (***Sesamum indicum***) ilâvesiyle lavman yapılması salık verilmektedir (Erk, 1959).

Göğüs hastalıklarında kullanılan ilâçlar

Birçok hastalıkta karşılaşılan yumurta tedavisi, başlı başına bir hastalık olarak düşünülen öksürüklerde ve emphisema'de yumurtanın çiğ olarak hasta hayvana yutturulması suretiyle yapılmıştır. Eski Roma ve Bizans'ta da görülen bu uygulama incelenen baytarnamelerin çoğunda görülmektedir. Baytarnamelerde yumurta tedavileri başlı başına bir hastalık olarak düşünülen öksürüğü gidermek için yapılmaktadır (Dinçer, 1967). Bunu sağlamak için, yazarına göre; sayıları üç (Erk, 1960b), altı (Erk, 1958) ve dokuz (Erk, 1960a ; Erk ve Dinçer, 1967) olarak değişebilen yumurtalar, önce bir gün keskin sirke içinde bekletilir, kabukları yumuşatılır; sonra her gün bir ya da üçer tane hayvana yutturulur. ***Naserî*** de (Erk, 1959) ise, öksürük tedavilerinde meyankökü (***Glycyrrhica glabra***) ve anasonun (***Pinpinella anisum***) yarımşar cüz kaynatılarak şeker katılıp üç batman içirilmesi; her gün yasemin yağı ve gülyağının atın burnuna damlatılması önerilir. Bu uygulamaya ek olarak, öksürük soğuktan olmuş ise sarmısak ve kükürtle

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yapılmış ilâçlar verilir (Erk, 1960a). Bir diğer eserde (Erk, 1960b) ise, üzüm ve kimyonla ilâç yapılır. Aynı eserde, "*hayvan çok öksürür, dizleri birbirine çarparsa şarap balla beraber ve arap zamkı ile ravent kullanılır*" denilmektedir. İbnül Avvam da (Erk, 1961b) öksürüğe karşı bal ve sarmısağı kullanmıştır.

Emphisema: *"Günnük"* ***(Boswellia, Carteria olibanum)*** fumigasyonu yapılır ya da hayvana yutturulur. Bu madde birçok hastalıkta ilâçların bileşimlerine girmektedir. Baytarnamelerde en çok kullanılmış ilâçtır (Dinçer, 1976). Akciğer amfizemi olduğu anlaşılan ve "*atın katı soluğan olması*" şeklinde tanımlanan hastalıkta, baharatlı ilâçlar verilir. Hayvan sıcak tutulur ve süt safranla karıştırılıp içirilir (Erk ve Dinçer, 1967).

Salgın hastalıklarda kullanılan ilâçlar

Piroplasmose: "*Ülker vurdu*", "*gün yeli*","*ağrıma*", "*ağrık*", "*sarılık*", "*haşlak*", "*kırçan*", "*yavaşak*" gibi adlar alır (Dinçer, 1967). Erk'e (1961a) göre, Hizam atta sıtmaya değinmiş; ilâç olarak safran ve hıyar kökü salık vermiştir. İbnül Avvam da (Erk, 1961b) sıtmaya çok yakın semptomları olan bir hastalıktan bahsetmiştir. Erk'e (1955) göre, ***Gazaname ve Baytarname*** adlı Türkçe baytarnamede, "*atın sıtması*" bölümünde piroplasmosis anlatılmış olabilir. XIX. yüzyıl içinde çoğaltılmış bir baytarnamede (Erk, 1960b), iki çeşit sıtmadan ve "*humma*" adı ile asıl sıtma ele alınmıştır. Tedavi için kan alınması, dumansız ateş yakılıp hayvanın terletilmesi, vücudun yıkanıp şarap sürülmesi ile şeker ve hurmadan yapılan ilâç uygulanması önerilmiştir. Ayrıca "*yerkan*" adı verilen ve semptomlarından sarılık olduğu anlaşılan hastalıkta ise, dudi otu iki misli su ile bir gece bırakılıp, keskin şarap katılarak içirilmesi öğütlenmiştir (Erk, 1960a).

Ruam (Malleus): "*Mankafa*" denilmektedir. Bazı baytarnamelerde (Erk, 1958 ; Erk, 1960a) "*sıraca*" olarak adlandırıldığı belirtilip; genel olarak "*makavi*" olarak geçmiştir (Erk, 1955 ; Erk, 1959 ; Erk ve Dinçer, 1967). Hizam (Erk, 1961a) "*hınanı ratıp*" adı ile malleus'un deride, özellikle arka bacaklardaki görünüşüne dikkat etmiş, tedavi için zencefilli ***(Zingiber officinale)*** ilâçlar salık vermiştir. Bir başka bay-

tarnamede ise (Erk, 1960b) *"hınanı rutıp"* ismiyle anlatılan hastalığın semptomları daha farklıdır. Hayvan testislerini içeri çeker, burnundan cerahat akar ve gerdanında şiş oluşur. Tedavi için kantron ***(Centaurea acaulis)*** şarapla kaynatılıp buruna dökülmektedir. Erk ve Dinçer'e (1967) göre; hastalık görüldüğünde dağlama yapılmış ve kan alınmıştır. Ayrıca, apselerin pomatlarla açılıp ardıç katranı sürülmesi önerilmiştir. Eserde *"Hangi ayak sıraca çıkarsa o tarafın burun deliğinden 5 - 10 dirhem civa koyup başını yukarı kaldırırlar; bu tecrübe edilmiştir"* denilmektedir. Hastalığın bir başka şekli ise *"hınam"* adı verilen deri malleusu'dur. Tedavide arsenik, kireç, nişandır, biber gibi yakıcı maddelerden yapılan pomatlar, yedi kez su ile yıkanmış (acısı alınmış) katran, zeytinyağı, sade yağ ve çamsakızı ile hazırlanmış merhem kullanılır. Aynı hastalık için bir çeşit muska da tarif edilmiştir. Buna göre Türkçe *"kışım"* denen gür meşeler içinde yetişen ve yaprağı rezene yaprağına benzeyen bitkinin kökü bir bezle hayvana asılır. Bu ot kurudukça hastalık kuruyup gider.

Lenfangitis epizootica, Lenfangitis ulcerosa : Bu hastalığa *"sıraca"* ya da *"akarca"* denmiştir. Ruamla sadece serolojik muayenelerle ayırtedilebileceği için çoğunlukla karıştırılmıştır (Dinçer, 1967). ***Kitab-ı Makbul Der Hal-i Huyul*** adlı Türkçe bir baytarnamede (Erk, 1955) tedavi için, *"...üç akçe nezredüp atın yelesine bağlaya, iki para nezredüp pembe bir kurdele atın yelesine asalar"* şeklinde dinî-sihrî bir uygulama önerilmiştir. Godlewsky (1846) XIX. yüzyılda, bu lenfanjitlerin halk tarafından sınıflandırıldığını, tedavide şişlik ve ülserlerin dağlandığını, üzerlerine tuz serpildiğini; ayrıca Kadızade (Erk, 1955)'de olduğu gibi muskalar asıldığını belirtmiştir. ***Naserî*** de (Erk, 1959) bu hastalığın tedavisi için operatif uygulama ve dağlama önerilmiştir.

Bazı baytarnamelerde (Erk, 1958 ; Erk ve Dinçer, 1967) *"Sakagu"* adı ile verilmiş olan hastalık, semptomları açısından Gurm ya da Malleus'u düşündürmektedir. Tedavi için boyun bölgesinden kan alınır, buruna kâfurlu ve safranlı ilâçlar uygulanmıştır. İnatçı olaylar için; *"geçmediği taktirde; oğlan eşi, çörek otu, zencefil ikişer dirhem alınır, bir dirhem safran ve iki dirhem şarapla kaynatılır ve hayvanın burnuna dökülür. Yine iyileşmezse yarpuz* ***(Menta pulegium)****, defne yaprağı,*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rezen (Feoniculum dulce), kereviz, saman, tuz ve şarap karışımı ile sıcak buğu yapılır" denilmektedir.

Kuduz (Rabies) : Gazaname ve Baytarname adlı eserde (Erk, 1955), ısırılan yere hacamat veya şişe çekilerek tedavi edildiği belirtilir. Onaltıncı yüzyıla ait bir baytarnamede (Erk ve Dinçer, 1967) tedavi için; *"ısırılan yer 5 - 6 yerden derince çizilir, şişe çekilir kan akıtılır. Isırık ayaklarda ise cerahat yeri üstünden sıkıca bağlanır ki, ağu içine yürümesin. Sarmısak, soğan, tuz ve oğlan eşi ile yapılan merhem sürülür. Diri tavuk kloakası yaraya sürülür; tavuk ölürse hayvan kurtulur. Kırk gün bekletilir"* denilmektedir.

Siğiller (Papillom) : Eğer siğil iri ise, at kılı ile bağlanıp kesildikten (Erk, 1959 ; Erk, 1961a) sonra sabun suyu serpilip bırakılmaktadır. Testisin ve penisin papillomlarında zeytinyağı ve nişadır (amonyum klorür) karışımı sürülmesi salık verilir (Erk, 1959). Hizam (Erk, 1961a) sapsız siğillerde incir yaprağı sütü kullanmayı önermiştir. Nişadır, zırnık (arsenik), göztaşı, kireç suyu gibi yakıcı maddelerle yapılan pomatlar *"bevasir"* adı verilen tümör tarzı oluşumlar için kullanılır (Erk ve Dinçer, 1967). Erk'e (1958) göre bu hastalığa zift ve çam sakızı ile yapılan ilâçlar sürülür.

Paraziter hastalıklarda kullanılan ilâçlar

Baytarnamelerde bit, pire ve kene gibi parazitlerden bahsedilmektedir. Kurtlanmış yaralarda idrar yanında, sönmemiş kirecin kullanıldığı görülür (Dinçer, 1967). İbnül Avvam (Erk, 1961b) bit için bit otu sürmeyi, biraz sonra da hayvanı yıkamayı önerir. Kene için keneotu ile buharlama yapılır.

Uyuz (Scabies) : Halk arasında *"kaşıntı"*, *"gecimik"* ya da *"gicimik"* denir (Dinçer, 1967). *"Gicik"*, *"gecik"* gibi terimler XVI. yüzyıla ait baytarnamede de (Erk ve Dinçer, 1967) geçer. Bu eserde tedavi için; sirke, tuz, limon suyu ve nişadır gibi maddelere kükürt eklenmesiyle yapılan pomatlar kullanılmıştır. *"Kellik"* diye adlandırılan bir başka tipte ise, ilâç olarak insan idrarı uygulandığı görülmektedir. *"Atın kuru giciği"* adıyla anlatılan proseptik uyuzda; arap sabunu ile yıkanıp kurulandıktan sonra, zeytinyağı ve susam yağı ile 50 dirhem iyi katran ve 200

dirhem kükürtten hazırlanan pomat tatbik edilmesi önerilmiştir. Baytarnamelerin incelenenlerinden, ilk defa olarak XIX. yüzyıla ait bir baytarnamede (Erk, 1960b) uyuz böceklerinden bahsedildiği görülmüş, tedavide kükürt kullanıldığı bildirilmiştir. ***Naserî*** adlı baytarnamede de (Erk, 1959) uyuz tedavisi kükürtlü merhemlerle yapılmıştır. Hastalığın *"kaynama"* adı ile anlatıldığı bir başka eserde (Erk, 1960a) kan alınması, çıbanların tuz ve sirke ile ovulmasından sonra gülyağı sürülmesi salık verilmiştir. İbnül Avvam (Erk, 1961b) koyunların uyuzunda yağ ve kükürtlü ilâçlar kullanmıştır.

***Şera (Urticaria)*:** Hasta hayvanın iki şah damarından gerektiği kadar kan alınıp (derivasyon), kan renginde aba ile örtülmesi, daha sonra, semizotu tohumu, karpuz ve hıyar suları gibi müshiller ve bir miktar ravent içirilmesi önerilmiştir (Erk, 1959).

"Temre" veya *"temriye"* diye bilinen ve ***Divanü Lûgat-it Türk***'te de (Kasgarlı Mahmut, 1940) *"temregü"*, *"temreği"* olarak geçen deri hastalığından baytarnamelerde (Erk, 1955 ; Erk, 1960b ; Erk ve Dinçer, 1967) *"demregü"* adı ile bahsedilmiştir. Tedavi için, bölgenin deniz suyu ile yıkanması, iltihaplı yerin teliz ile ovulması ve yeri kırmızı olunca nişadır sürülmesi (Erk, 1955) veya çövenle yıkanıp, dağlanması (Erk, 1960b) salık verilmiştir. Benzer şekilde bir diğer eserde (Erk, 1958) hastalıklı bölgenin tuz ve su ile yıkanarak nişadır sürülmesi önerilmiştir.

***Mide - barsak parazitleri*:** Halk uygulamalarında olduğu gibi baytarnamelerde de parazitlere karşı, kül suyu içirildiği ve kabak çekirdeği verildiği görülmektedir (Dinçer, 1967). XVIII. yüzyılda çoğaltılmış Türkçe baytarnamede (Erk, 1960a) *"...Karındaki solucanlardan dolayı hastalanmışsa bellut (meşe) ağacı külünden suyuna katılıp verile, o saatte pislik çıkar"* denilmektedir. Aynı eserde makatta kurt (gastrophilus) olmasına karşı, sönmemiş kireç ve pırasa yaprağı suyu sürüldüğü bildirilmiştir. XVI. yüzyıla ait bir baytarnamede ise (Erk ve Dinçer, 1967), *"...Eğer atta konak (iç parazit) olsa yemine kabak çekirdeği katalar, atı bağlayalar"* denilmektedir. Bu uygulama Smith'de de (1919) görülmektedir. Ebu Bekr (Erk, 1959), hayvanın yemine ebucehil karpuzunun çekirdeğinin katılmasını önerir. Erk'e (1960b) göre, ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rındaki parazitlere karşı rektal yolla gaita çıkarılıp, hayvanın içeceği suya yabani fesleğen ***(Ocimum basilicum)*** ve tuz atılmıştır. İbnül Avvam (Erk, 1961b) mide - barsak parazitlerine karşı pürgatif ilâçlar önermiştir.

Doğum ve jinekoloji hastalıklarında kullanılan İlâçlar

Sıkıtlık (Kısırlık) : Uterustaki rutubetten olduğu bildirilmektedir. Tedavide, ardıç ağacı, mazı ve servi kozalağı ak şarap ile kısrağa içirilmiştir (Erk, 1959). XVIII. yüzyılda çoğaltılmış olan bir baytarnamede (Erk, 1960a) gebe kalmayan kısrağa tedavi için; *"kasal hımar* ***(Lithospermum officinale)*** *ve natron hayvanın yemine karıştırılırsa ishal olur. Sonra mersin yaprağı* ***(Myrtus communis)*** *suda kaynatılıp ılık iken ferçten el sokulup, 4 - 5 kere bu ılık su ile yıkanır, temizlenir. Bu fayda vermezse misk, safran ve menekşe yağı karıştırılıp ferce ithal edilir"* denilmektedir. ***Tercüme-i Müfredat-ı İbn Baytar*** adlı eserde (Erk, 1955) akik taşı kısırlık için tedavi edici olarak kullanılmıştır. Aynı taşın kan durdurucu etkisine de dikkat çekilmektedir.

Naserî adlı eserde (Erk, 1959) gebelikten menetmek için yapılan uygulama şöyle anlatılmıştır: *"...Kısrak aygıra çekileceği zaman tavşan mayasını (!) atın testislerine sürüp, sonra katranla bulaştırılmış yapağı kısrağın vaginasına sokulur; veyahut sıfat zamanı atın penisine katran sürülür"*.

İki memenin hararetli şişmesi (Mastitis) : Ermeni kili ve hullabi memelere ikişer kere uygulanmıştır. Yine aynı eserde menekşe yağının da sürülebileceği bildirilmiştir (Erk, 1959).

Diğer hastalıklarda kullanılan ilâçlar

Nazar, göz değmesi, kötü ruh gibi etkilerden dolayı Hizam (Erk, 1961a), yarış atı yetiştirmeye başlamadan önce *"...Geyik derisine bir ayet yazılıp atın boynuna asılır"* demektedir. Bunun, atı nazardan korumak için kullanıldığı açıktır.

Baytarnamelerde genellikle göz değmelerinde ve bu duruma atfedilen sancılarda tâvizlerin (muskalar) kullanıldığı bildirilmiştir. Bu uygulamalardan bazıları şöyledir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. Burun sağ deliğine, sol deliğine üç kere üfürüp bir ayet okunur

2. Sancı için bir başka dua, bir kap içine yazılıp su ile hayvana içirilir

3. Bıçak ucu ile hayvanın ön ve arka ayaklarına veya tırnağa ayet yazılır (Erk, 1959)

Çıbanların (abces) tedavisi insanlarda olduğu gibi tarif edilmiştir. Öncelikle çıbanları yumuşatıcı ilâçlarla yumuşatıp, çövenle yıkayıp temizledikten sonra, balmumu, içyağı ve şırlağan ***(Sesamum indicum)*** yağı karışımını ateşte ezerek, çıbana uygulamak önerilir (Erk, 1959).

Ekele (Ülser) : Sığırın yaş gaitası ve mercimek unu karıştırılıp yaraya bağlanır (Erk, 1959). Diğer bir eserde (Erk, 1960b) ise, "*eğile*" adı ile anlatılan hastalık, bu hastalık olmalıdır. Tedavi için kalile taşı, sönmemiş kireç şarapla karıştırılıp yaraya sürülür.

Aslan yarası : Bazı baytarnamelerde (Erk, 1960a ; Erk, 1959) tedavi için yaranın dikilmemesi ve kabız ilâçların sürülmemesi öğütlenir. Yara soğuk su ile yıkanır, köpek ya da köpek dili yakılıp külü yaraya sürülür. Başka bir baytarnamede (Erk, 1960b), kurbağanın karnı yarılıp sıcak iken yaraya konması önerilir. Kaplan yarasının tedavisi için yara soğuk su ve natron (sodyum bikarbonat)'la yıkanır (Erk 1959).

Yanık : Yalnızca kılların yanmış olduğu olaylarda, ermeni kili ***(Argilla rubra)*** ile mürekkep öğütlenmiştir. Eğer deri yanmışsa, kürşan ***(Osysis chrifolia)***, mürsedenk ve semizotu ***(Linguicula vulgaris)*** suyunun yaraya uygulanması önerilir (Erk, 1959). Anzorat ve tuzun sirkeyle karıştırılıp ilâç yapıldığı da görülen tedavilerdendir (Erk, 1960b).

Kırık kaburga : Üzerine çitlenbik sakızı, çam sakızı, iki kardeş kanı ve nohut suyu karıştırılıp çiriş ile yakı yapılır. Bu yakı kırılan kaburga üzerine yapıştırılır (Erk, 1959).

Sargılar : Baytarnamelerde ermeni kili ***(Argilla rubra)***, demirhindi, yumurta akı ve çiriş ***(Asphodelus)*** esası oluşturmak üzere bandajlar tarif edilmiştir. Nar kabuğu, mazı, balık tutkalı, günnük, çamsakızı ve zift de bu maksatla kullanılmıştır. Bunların daha çok kırık ve çıkıklarda uygulandığı görülmektedir (Erk, 1959).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ünver'e (1935) göre XV. - XIX.yüzyılda yazılmış Türkçe tıbbi eserlerde iki esas vardır. Bu esaslardan birincisi, çok eski uluslardan bir gelenek şeklinde bugüne kadar geliş, diğeri ise Doğu ve Batı klasiklerinden alınmış olan bilgilerdir. Dinçer'e (1982) göre, bu görüş baytarnameler için de geçerlidir. Bu eserlerde gelenek, görenek ve inançlara dayalı bilgiler, hayvan masalları, rüya tabirleri, iyi ve kötü özellikler, şiirler, atasözleri gibi birçok halk bilgisi kaydedilmiştir. Bu nitelikleriyle baytarnameler, bugüne kadar ulaşabilmiş folklor ürünlerinin kaynakları olarak kabul edilebilir.

Baytarnameler genellikle hipokratik - galenik hekimliğe bağlı kalınarak yazılmış olup temelleri Bizans ve Eski Yunan'a kadar gidebilmektedir (Dinçer ve Özgür,1999). Dolayısıyla baytarnamelerin, Doğu ve Batı klasiklerinden bilgiler içeren kaynaklar olduğu ileri sürülebilir.

Ayrıca, baytarnamelerde, "üstatlara göre" ifadesiyle Doğu ve Batı klasik kaynaklarına atıfların yapılmış olması, yazarların bilimsel sorumluluklarını göstermenin yanında bu eserlerin de yüzyıllar arasında köprü niteliği taşıyan kaynaklar olduğu ileri sürülebilir.

Araştırmada incelenen baytarnamelerde saptanan bilgilerin Dinçer'in de (1982) belirttiği gibi hem veteriner hekimliğin tarihsel evrimi açısından, hem de veteriner hekimliği folklorunun yazılı zenginliği bakımından değer taşıdığı söylenebilir.

Hizam (Erk, 1961a), İbnül Avvam (Erk, 1961b) ve Ebu Bekr (Erk, 1959) gibi bilimsel olarak oldukça özgün çalışmalar yapan yazarların bile, XX. yüzyıla göre ilkel kalan, bazı formülleri (gözü açılmamış köpek yavrusunun dekoksikasyonu gibi) ve dinî-sihrî uygulamaları eserlerine almış oldukları görülmektedir. Ancak, Dinçer'de de (1967) görülebileceği gibi yazarların bu tür ampirik reçeteleri kitaplarına almaları, halkın böylesi alışkanlıklarını çiğneyerek tepkilere yol açmama zorunluluğundan doğmuş olabilir. Nitekim salgınlarda ve özellikle tecrübe edilmiş hastalıklarda bu uygulamalara yer verilmemiş olması bu zorunluluğun göstergesi olarak kabul edilebilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Naserî (Erk, 1959) ve *Tercüme-i Müfredat-ı İbn Baytar* (Erk, 1955) adlı eserler başta olmak üzere, çoğu baytarnamelerin sistemli, ayrıntılı ve çağdaşlarına oranla daha bilimsel farmakoloji bilgileri içermesi, bu eserlerin, İslâm uygarlığı çağının ilâçla tedavi konusunda birer başvuru kitabı özelliğinde oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak; Roma, Bizans, Yunan ve İslâm uygarlığı çağı veteriner hekimliği bilgilerinin yazılı kaynaklarını oluşturan baytarnamelerde bildirilen, ilâç ve sağaltım yöntemlerinden bazılarının günümüzde de kullanılıyor olması dikkat çekicidir. Bu özellikleriyle baytarnamelerin, modern tıp bilgilerine temel oluşturduğu; veteriner hekimliği tarihine olduğu kadar, tıp, eczacılık ve bilim tarihine de ışık tutan eserler olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

AKÇAY, İ. (1975) : "Evrensel Türk folkloru", ***I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Program ve Bildiri Özetleri,*** s. 25 - 26

DİLGİMEN, H. (1947) : ***Veteriner Hekimliği Tarihi***. Bozkurt Matbaası , İstanbul.

DİNÇER, F. (1967) : ***Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerinde Araştırmalar.*** (Doktora Tezi). A.Ü. Veteriner Fakültesi Yay.: 214, Çalışmalar: 116. A.Ü. Veteriner ve Ziraat Fakülteleri Basımevi, Ankara.

DİNÇER, F. (1969) : "Hastalık adlarının halk dilindeki Türkçe karşılıkları", ***Türk Dili,*** **Sayı: 211,** s. 60 - 63.

DİNÇER, F. (1975) : "Türkiye'de bilimsel veteriner hekimliğin başlaması, evreleri ve ilim tarihimizdeki yeri", ***A.Ü. Elazığ Veteriner Fakültesi Dergisi*** 2(1),81 - 91.

DİNÇER, F. (1976) : "Türk folklorunda veteriner hekimliği (Beş Doğu ilimizde örnekleriyle)", ***I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,*** 1975.

DİNÇER, F. (1982) : "Türkiye'de askeri veteriner hekimlik tarihi üzerinde araştırmalar, II. Bölüm", ***A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi***, 27(1-2), 246 - 272

DİNÇER, F. (1982) : "Türk folklorunda veteriner hekimliğin yazılı kaynakları," ***II. Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri***, 1982.

DİNÇER, F., ÖZGÜR, A. (1999) : "Tıp ve bilim tarihi açısından baytarnameler", ***V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri***, Ankara, s. 357 - 364.

ERK, N. (1955) : ***XVI ncı asır Veteriner Hekimliği ve Bu Asra Ait Eserler*** (Doktora Tezi). Yeni Desen Matbaası, Ankara.

ERK, N. (1958) : "Bursa Umumi Kütüphanesinde veteriner tarihi yönünden bir etüd", ***A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi,*** 5 (3 - 4), 186 - 194

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ERK, N. (1959) : ***İslam Medeniyeti Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve "Naserî"*** (Habil). A.Ü. Veteriner Fakültesi Yay.: 109, Çalışmalar: 57, Ankara.

ERK, N. (1960a) : "Bir baytarname incelemesi", ***A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi,*** **6**(1-2), 126 - 135.

ERK, N. (1960b) : "Tuhfetülfarisin Fî Ahval-i Huyul El- Mücahidin" adlı kitabın ilimler tarihi yönünden incelenmesi", ***A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,*** **17**(3-4), 495 - 511.

ERK, N. (1961a) : "Dokuzuncu yüzyıla ait "Kitab-al Hayl Val-Baytara" üzerinde bir inceleme", ***A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi,*** **8**(4) 367 - 386.

ERK, N. (1961b) : "A Study of the veterinary section of İbn Al- Awwam's" "Kitab al-Falaha", ***A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi,*** **8**(3), 241 - 250.

ERK, N. (1966) : ***Veteriner Tarihi.*** A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları: 195, Ders Kitabı: 97, Ankara.

ERK, N., DİNÇER, F. (1967) : "XV inci ya da XVI ıncı yüzyıla ait olduğu sanılan bir baytarname incelemesi", ***A.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi,*** **14** (2), 117 - 139.

ERK, N., DINÇER, F. (1970) : ***Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi.*** A.Ü. Veteriner Fakültesi Yay.: 259, Ankara.

GODLEWSKY UND SOMMER (1846) : "Über die Theirheilunde in der Turkei", ***[Magazin f. d. ges. Theirheilkunde,*** **12**, 465-500]. Türkçesi: N. Erk (1972) : ***Türkiye'de Veteriner Hekimlik. (19'uncu Yüzyıl Ortalarında).*** A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları 281, Çalışmalar 183, A.Ü. Basımevi, Ankara, s.1 - 23.

KAŞGARLI MAHMUT (1940) : ***Divanü Lügat-it Türk Tercümesi.*** I (Çev.: Besim Atalay). Alaeddin Kıral Basımevi, Ankara, timero, 610.

LECLAINCHE, E. (1936) : ***Histoire de la Medicine Veterinaire.*** Office Du Livre, Toulouse.

ÖGEL, B. (1978) : ***Türk Kültür Tarihine Giriş. I. (Türklerde Köy ve Şehir Hayatı).*** Kültür Bakanlığı Yayınları: 224, Ankara.

SIGERIST, H.E. (1955) : ***A History of Medicine. Vol. I. Primitive and Archaic Medicine.*** Oxford University Press, New York.

SIGERIST, H.E (1961) : ***A History of Medicine. Vol. II. Early Greek, Hindu and Persian Medicine.*** Oxford University Press, New York, 55 - 56.

SMITH, F. (1919) : ***The Early History of Veterinary Literature and its British Development*** Vol. I. Bailliere, Tindall and Cox., London.

SMITHCORS, J.F. (1956) : "The history of some current problems in animal disease", ***Tetanus. Vet. Med.,*** **51**, 457 - 464.

SMITHCORS, J .F. (1958) : ***Evolution of the Veterinary Art, A Narrative Account to 1850.*** Bailliere, Tindall and Cox., London.

ÜNVER, A.S. (1935) : "Türkiye'de cild hastalıklarına müteallik halk bilgi ve tedavileri", ***9. Arz-ı Ulusal Budapeşte Dermatoloji Kongresine Tebliğ,*** İstanbul.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LİTYAZOL CEMİL VE DR. CEMİL ŞENER

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT – Necdet OKUMUŞ**

Türk eczacılık tarihinde Anadolu bitki florasından hazırlanıp tedavi alanına giren tek preparat olma özelliğini günümüzde de koruyan ***Lityazol Cemil*** ve ilâcın yapımcısı olan Dr. Cemil Şener hakkında bu güne kadar bazı tanıtıcı yayınlar yapılmıştır. Dr. Şener'in ölümünden bir süre sonra ilâcın imali ve satışı ailevî nedenlerle durdurulmuştur. Önümüzdeki günlerde imalathanenin yıkılarak yerine bir apartman yapılacağından bu tarihi olayı vesikalandırmak ve Dr. Şener'e ait bazı yeni evrakı araştırmacıların hizmetine sunmak amacıyla bu bildiriyi hazırlamış bulunuyoruz.

Dr. Yusuf Cemil Şener, 1313/1897 yılında Rodos'ta doğdu. Hüseyin Fevzi Efendi ile Huriye Hanım'ın oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Rodos Frerler okulunda, yüksek tahsilini de İstanbul Dâru'l-fünûn Tıp Fakültesi'nde askerî öğrenci olarak 3 Mayıs 1336/ 1920'de tamamladı.

1920 yılında askerî tabip olarak İstiklal Harbi'ne katılmak üzere Anadolu'ya geçerek Konya, Kayseri, Niğde, Gülhane, Kars, Sarıkamış Karaköse (Ağrı) ve Manisa Askerî Hastahanelerinde görev yapmıştır. 1932 senesinde bakteriyoloji ihtisasını tamamlamış ve 1934 senesinde ise tabip binbaşı rütbesinde iken istifa ederek sivil hayata geçmiştir.

1928 yılında askerî hekimlik yapmış olduğu Manisa'ya yerleşmiştir. Sıtmanın yaygın olduğu 1930'lu yıllarda Dr. Naci Aslay'la birlikte muayenehane açarak bir süre birlikte çalışmışlardır.

1950 yılından sonra siyasî hayata atılan Dr. Şener, Ekim 1955'de Demokrat Parti Manisa İl Başkanlığı'na, 13 Kasım 1955 tarihinde yapılan Belediye seçimlerinden sonra da meclis dışından Manisa

* Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji ABD/Bornova-İZMİR.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Belediye Başkanlığı'na seçildi. 21 Kasım 1955 günü görevine başladı. Belediye Reisliği sırasında Manisa'ya hizmetleri şöyle özetlenebilir.

- Havuzlu Çarşı'nın ikinci kısım inşaatı tamamlandı.
- Elektrik şebekesi için beton direkler satın alındı.
- Çarşı içi beton yollar yapıldı.
- C.H.P. İl Merkezi binası Belediye binası olmak üzere satın alındı.

Milletvekili seçimlerinde demokrat Parti'den adaylığını koyduğu için 16 Eylül 1957'de Belediye Başkanlığı görevinden istifa etti. XI. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Manisa Milletvekili olarak bulundu. (Ekim1957 - 27 Mayıs 1960). 1960 ihtilâlinden bir süre sonra Yassıada'da yargılandı.

Dr. Cemil Bey'in ilk eşi ölünce Manisa Belediye Başkanlarından Bahri Sarıtepe'nin kızı Şükriye Hanım ile evlendi. Ancak ne ilk eşinden ne de ikinci hanımından çocukları olmamıştır.

Sosyal yönü güçlü, yüzme sporunu seven, yağlıboya resim yapmaya meraklı, giyimine özen gösteren Dr. Şener Fransızca, Italyanca ve az İngilizce biliyordu.

Dr. Şener, 3 Ocak 1978 tarihinde vefat etmiş ve Manisa'da Çatal Mezarlığına defnedilmiştir.

Terekesi, Şükriye Hanım'ın ilk eşi Abbas Karaosmanoğlu'ndan olan Alp Karaosmanoğlu (şu anda Kiew Büyükelçisi) ile Abbas Bey'in ikinci eşi Güzin hanımdan olan M. Raşit Karaosmanoğlu ve İsmail Nail Karaosmanoğlu'na intikal etmiştir.1

Manisa Asker Hastanesinin, 1929 - 1930 yılında lağvedilip Muğla'ya naklinden sonra Manisa'da askerin ihtiyaçları için bir revir bırakılmıştı. Bu revirin idâresi ile birlikte Horozköy'deki 26. Topçu Alayı hekimliği, o zaman tek hekim olarak çalışan Cemil Bey'e verilmişti. ***Lityazol Cemil***'in ortaya çıkması, bugüne kadarki yayınlardan biraz daha değişik bir macerasının olduğunu göstermektedir. Cemil Şener ile Kemal Özbay'ın bir mektubundan öğrendiğimize göre, Cemil Bey'in topçu alayındaki bir subayın böbrek sancısını tedaviye çalışırken,

1. ***T.B.M.M. Albüm XI,İçtima I,*** T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1958,s. 109 ; Sadık Karaöz: ***Manisa Belediyesi,*** Manisa 1977, s. 52.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tabur komutanı Binbaşı Mehmed Bey'in, bu gibi şikayetlerde, yörede bulunan bir otun (ki daha sonra ***şevket-i bostan*** olduğu açıklanmıştır) kaynatılarak içilmesinin faydalı sonuçlar doğurduğunu söylemesi üzerine, bakteriyoloji ihtisası yapması dolayısıyla laboratuvar çalışmaları yapabilecek kapasitede olan Cemil Bey'i bu bitkiyi araştırmaya sevk etmiştir.

Tabur komutanının büyük yardımları ile çevreden bu bitkinin teminiyle çalışmalarına başlayan Dr. Şener, bu bitkinin suda kaynatılması ile elde edilmiş ekstresini 600 vak'a üzerinde klinik ve laboratuvar araştırmalarıyla olumlu sonuca vardığı gerekçesiyle 1931 yılında Sağlık Bakanlığı'na baş vurmuştur. Bakanlığın, kendi çapında araştırması ***Lityaliz*** adı verilen ekstrenin müspet etkisi görülmediğini, bu şekilde piyasaya verildiği takdirde, ileride halk arasında yanlış düşüncelere sebep olabilir düşüncesiyle, daha yetkili bir yerde ilâcın araştırılmasını tavsiye etmiştir. Daha sonra, bilindiği gibi Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, bir tavsiye mektubuyla Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Ozden'in kliniğinde ve laboratuvarında bu ilâcın araştırılmasını istemiştir. Akil Muhtar, gerek laboratuarda ve gerekse hastaları üzerinde yaptığı iki yıllık bir araştırma sonunda ***Lityaliz'*** in böbrek taşı olan hastalarda faydalı olduğunu bildirmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın 9 Ekim 1934 tarih 3/91 numaralı kararıyla ruhsat verilmiş ve adı Bakanlık Müsteşarı Hüsameddin Şerif Kural tarafından ***Lityazol*** şeklinde değiştirilmiştir. Böylece Türk Kodeksine giren ***Lityazol Cemil*** Türk halkının hizmetine sunulmuştur.[2]

O tarihten sonra zaman zaman yenilenen ruhsatın Cemil Bey'in sağlığındaki son tasdiki 11 Temmuz 1969 dur. Ölümünden sonraki ruhsat yenilemesi ise 16 Mart 1978 dir. Böylece Manisa menşeli, ***Lityazol Cemil*** adıyla piyasaya sunulan ilaç 1934 ten 1995 yılına kadar 60 yıl tıp hizmetinde kullanılmıştır. Bu günlerde mirasçılarının bir firmayla anlaşması mümkün olduğu takdirde tekrar hizmete sunulacağı aile fertleri tarafından ifâde edilmiştir.

Lityazol Cemil' in kimyasal, farmakolojik ve klinik etkileri

2. Kemal Özbay : ***Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastahaneleri***, C. III/2, İstanbul 1981, s. 126 - 127.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hakkında detaylı bilgiler Prof. Dr. Hüsnü Can Başer tarafından verildiği için bu konuya girmiyoruz.[3]

Şevket-i bostan'ın Manisa dışında, Türkiye halk hekimliğinde ve klâsik İslam kaynaklarında bir yerinin olup olmadığını araştırdık. Tespitimize göre ***şevket-i bostan***'ın halk tıbbında, Manisa dışında yalnız İstanbul'da, bir kişiden alınan bilgiyle ayni ma'kisatla kullanıldığı aktarılmaktadır[4]. Ancak İstanbul'un kozmopolitik düşünüldüğünde bu kişinin de bu bilgiyi nereden aldığı veya nereden göçtüğü konusunda bir bilgiye sahip olamadığımızdan İstanbul'daki kullanımı bizce şüpheli kalmaktadır. Anadolu halk hekimliğine ait hemen bütün literatür elimizde olduğundan, bunların taranmasıyla ***şevket-i bostan***'ın yukarıdaki bir amaçla kullanıldığını gösteren tek bir örnek yoktur. Türkiye'de Halk hekimliğine dair yazılan bazı kitaplar içinde bu amaçla kullanıldığı yazılıyorsa da, bizim kanaatimizce, Manisa ve çevresi dışındaki kullanımı ***Lityazol Cemil***'in popüler olması sebebiyledir.[5]

Klasik İslâm kaynaklarının temellerinden olan İbn Sînâ'nın ***Kânûn***'unda[6] ve İbni Baytar'ın ***Müfredât***'ında[7] şevket-i bostandan bahseden her hangi bir bölüm yoktur. Ancak, Birûnî'nin ***Kitâbü's-Saydala***'sında[8] Türkçe anlamı ***ak diken*** olan ***şevket-i beyzâ***'nın Farsçada ***bâd-âverd*** diye tanındığı kayıtlıdır. Her ne kadar Türkçede ***akdiken*** denilen bir bitkinin varlığı biliniyorsa da, bunun Birûnî'dekinin karşılığı olup olmadığı konusunda kesin bir şey söyleyemiyoruz. Farsça- Türkçe bir sözlükte ise[9], kurumuş dikenli tohumlarının, rüzgârla

3. Hüsnü Can Başer : "Lityazol Cemil", ***Tıbbî ve Aromatik Bitkiler Bülteni***, Sayı 7-8, Eskişehir 1993, s. 13 - 18.
4. Selçuk Aytar : ***İstanbul Tıbbî Folkloru***, İstanbul 1980, s.11.
5. Osman Bayatlı : ***Bergama'da Şifalı Otlar***, 3. Baskı, İstanbul 1942, s. 6 ; Osman Bayatlı : ***Şifalı Otlar ve Lokman Hekim***, İstanbul 1952, s. 13 ; Yusuf Üsküp : ***Şifalı Otlar ve Kuvvet Macunları***, İzmir 1968, s. 100 ; İsmet Zeki Eyüboğlu: ***Anadolu Halk İlâçları***, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987, s. 74 ; Hüseyin Akgül : ***Manisa Folkloru***, Manisa 1988, s. 94.
6. İbn Sîna : ***el- Kânûnu Fi't-Tıb***, C. I, II, III, Beyrut (Tarihsiz).
7. İbn Baytar : ***Müfredât-ı İbn Baytar***, Tire Necip Paşa Kütüphanesi, Diğer yazma Eserler Bölümü, No. 13,v. 213b - 365a.
8. ***El-Biruni's Book on Pharmacy and Materia Medica*** (Edit. with Eng. Transl. By Hakim Muhammad Said), Karachi 1973, s. 363.
9. Ziya Şükûn : ***Ferhengi Ziyâ***, İstanbul 1944, C. I, s. 222.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uçuşmasından dolayı bu bitkiye ***bâd-âverd*** denildiği kayd edilmektedir. ***Burhan-ı Katı***'da[10] ***bâd-âverd*** karşılığı olarak ***çakır dikeni, boğa dikeni, karna batmaz*** ve ***şeytan arpası*** gibi karşılıklar verilmiştir.

Nomenklatürdeki adı ***Cinicus benedicus***[11] olan, Manisa ve İzmir'de ***şevket-i bostan,*** Balıkesir'de ***akkız, sarıcakız***, Konya'da ***akdiken*** diye tanınan bitkinin [Trabzon yöresinde akdiken diye isimlendirilen bitkinin ***Rhamnus cadhartica*** L. olduğunu Zeybek tespit etmiştir[12]], 1979 da Dr. Cemil Şener laboratuvarından yollanan bitki örneğinin Asuman Baytop'un yaptığı çalışma ile ***Scolymus hispanicus*** L. ***(Compositae)*** olduğu tespit edilmiştir.[13]

Şevket-i bostan kelime terkibindeki şevket'in sözlük anlamları arasında olan, ululuk, yücelik değil, diken karşılığı olduğu bilinmelidir. Dolayısıyla ***şevket-i bostan,*** bahçelerde yetişen diken anlamını taşır.[14]

Batı halk hekimliğinde şevket-i bostan ***(Cinicus benedicus)*** çeşitli amaçlarla kullanılır. Bunlardan biri de Türkiye'deki uygulamaya yakın olan idrar sökücü özelliğidir.[15]

Bütün bu yazılanlardan çıkan sonuç şudur: Halkın yüzyıllardır kullandığı bitkisel ilâçlara karşı burun kıvırmayıp, gerçekte bir işe yarayıp yaramadığının araştırılmasının yapılmasıdır. Günümüzde bu idrak edildiğinden Prof. Dr. Bayhan Çubukçu'nun başında bulunduğu kurum bu tip araştırmaları yapmaktadır.

---

10. Ahmed Asım : ***Burhân-ı Katı' Tercümesi,*** Matbaa-i Âmire, İstanbul 1287, C. I, s. 214.

11. Bedeviyan : ***Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names,*** Cairo 1936, C. I, s. 143, 187 ; Necmettin Zeybek : ***Farmasötik Botanik,*** İzmir 1985, s. 347 - 348 ; Turhan Baytop : ***Türkçe Bitki Adları Sözlüğü,*** Ankara 1994, s. 258.

12. Necmettin Zeybek : ***Türkiye'nin Tıbbî Bitkileri,*** İzmir 1960, s. 26.

13. Turhan Baytop : ***Laboratuvardan Fabrika'ya,*** İstanbul 1997, s. 96.

14. Kelimenin geniş anlamı için bkz. : Mütercim Asım : ***Kâmûs Tercümesi,*** Bahriye Matbaası, İstanbul 1305, C. III, s. 1091 - 1092.

15. Maurice Mességué : ***Hayat Veren Şifalı Otlar*** (Terc. B. Günaysu), Milliyet Yayınları, İstanbul 1982, s. 98 - 101.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(Sultan Reşad'ın (V. Mehmed) Tuğrası)

DEVLET-İ ALİYYE-I OSMÂNİYYE

Numero : 3211

Bâ-Emirnâme-i hazret-i pâdişâhîye

DER-SAADET DÂRU'L-FÜNUNI TIP FAKÜLTESİ TABÂBET

MEZÛNİYYET RUÛSI

Der-Saâdet Dâru'l-Fünûn Tıp Fakültesi'nden kemâl-i tahsîl ve nizâmen muîn imtihanlarını tekmîl etmiş olan 1313 tarihinde Rodos'da mütevellid Hüseyin Fevzi Bey'in mahdûmu Yusuf Cemil Efendi tabîb unvanı ve Memâlik-i Osmâniyye'nin her tarafında icrâ-yı tabâbete me'zûn bulunmak üzere işbu me'zûniyet ruûsı i'tâ edilmiştir. 3 Mayıs 1336 (1920).

Tıp Fakültesi	Tıp Fakültesi Reisi	Dâru'l- Fünûn	Maârif-i Umûmiye
Kâtib-i Umûmîsi	Âkil Muhtar	Emini Dr.	Nâzırı (Vekil Müsteşar)
(imza)	(imza)	Besim Ömer	(imza)
		(imza)	

Resim – 1 : Dr. Cemil Şener'in Tıp Fakültesi Diploması.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 2 : Dr. Cemil Şener'in Dr. Yümnü Gediz'e ithaf ettiği bir resmi.

T. C.
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti
Birinci sınıf ihtisas vesikası
No. 823
Tarih 1885

Resim – 3 : Dr. Cemil Şener'in ihtisas diploması

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

T.C.
SANAYİ BAKANLIĞI
Sınai Mülkiyet Müdürlüğü

12605

Sayı : 2195-6/
Ekler : 1 mar.tes.bel.
Konu : Marka lik.

Dr.Cemil Şener
Ütkü: Kah.Sinema Park Cad. Resmî Tezkiredir
Not. 21
MANİSA

Ankara

İlgi : 3.3.1969 tarih ve ..... sayılı dilekçe.

İlgide kayıtlı müracaatınız üzerine tahsil edilen 39659 sayılı fatura Beratı - Marka Tescil Belgesi ilişikte gönderilmiştir.

Bilgi edinilmesini rica ederim.

Sanayi Bakanı a.
Salim Ilsan
Sınai Mülkiyet Müdürü

BY.BA. 25.9.1969
Yr 9940

Cevaplarda, ilgili yazının Çıkış Daire Tarih ve numarasının tam olarak yazılması rica olunur.

Resim – 4 : Ruhsat örneği

T.C.
SANAYİ BAKANLIĞI
Sınai Mülkiyet Müdürlüğü

MARKA TESCİL BELGESİ

Numara : 39659
Konu : Tescil

LİTYAZOL

Dr. Cemil Şener
Türkiye Cumhuriyeti
Ütkü Kah. Sinema Park Cad. No.21 Manisa
Türk.

11 Temmuz 1969

Resim – 5 : Tescil belgesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 6 : Prof. Dr. Akil Muhtar (Özden) in "Lityazol Cemil" ile ilgili görüşü.

Resim – 7 : Lityazol Cemil'in kutusu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 8 : "Şevket-i bostan" bitkisi.

Resim – 9 : Lityazol Cemil'in İmalathanesi.
(Manisa, 15 Nisan 1998 ; Foto A. Haydar Bayat).

TÜRKİYE'DE VETERİNER HEKİMLİĞİ EĞİTİMİNDE FARMAKOLOJİ VE TOKSİKOLOJİ KONUSUNDA GELİŞMELER

Prof. Dr. Ferruh DİNÇER – Yrd. Doç.Dr.Atilla ÖZGÜR**
*Arş. Gör. Abdullah ÖZEN**

GİRİŞ

Türkiye'de bilimsel anlamda veteriner hekimliğinin başlamasından önce halk ve ordu içinde uygulanan hayvan yetiştiriciliği ve tedavi sanatı babadan oğula, ustadan çırağa geçerek süregelmiştir (Dinçer, 1967). Bu dönemlerdeki uygulamaları yapanlar yazılı ve sözlü kaynakları temel almışlardır. Veteriner hekimliği tarihinin yazılı kaynaklarını oluşturan baytarnamelerde tedavi ve kullanılan ilâçlar hakkında bilgiler de bulunmaktadır (Dinçer, 1967).

İstanbul'da ilk veteriner hekimliği okulunun 1842'de açılmasından başlayarak ilâç uygulamalarında ve ilâçların hazırlanmasında adım adım ampirik yöntemlerden uzaklaşıldığı, hekimliğin diğer dallarında olduğu gibi bilimsel nitelikli bilgilerin verilmeye başlandığı belirlenmiştir. (Godlewsky ve Sommer, 1846). Daha sonraki yıllarda okulun ders programlarında farmakoloji ve toksikolojiye de yer verilmiştir (Bekman, 1940 ; Erk ve Dinçer, 1970 ; Dinçer, 1975).

Türkiye'de sivil veteriner hekim gereksinimini karşılamak amacıyla 1889 yılında "Mülkiye Baytar Mektebi" kurulmuş (Bekman, 1940;Erk ve Dinçer,1970) ; daha sonra bu iki okul 1920'de "Baytar Mekteb-i Âlisi" adı altında birleştirilmiştir. (Bekman, 1940 ; Dinçer, 1979-1980). Bu kurum 1933'de "Veteriner Fakültesi" olarak Ankara'ya nakledilmiştir (Erk ve Dinçer, 1970 ; Dinçer, 1983). Veteriner Fakültesi 1948 yılında Ankara Üniversitesi'ne bağlanmış (Anonim, 1948), 1952'de kürsü sistemine geçilmiş, bu çerçevede "Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü"nün adı "Farmakoloji ve Toksikoloji Kürsüsü" olarak değiştirilmiştir (Erk ve Dinçer, 1970). Uzun yıllar kürsü sistemi sürmüş 1981

* Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji ABD /Dışkapı - ANKARA.

yılında yürürlüğe giren 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu (Anonim, 1981) ile kürsüler anabilim ve bilim dallarına dönüştürülmüştür. Bu sistem içerisinde İç Hastalıkları ve Farmakoloji Ana Bilim Dalı'na bağlı Farmakoloji ve Toksikoloji Bilim Dalı olarak yapılandırılmış, daha sonra 1988 yılında Farmakoloji ve Toksikoloji Ana Bilim Dalı kurulmuştur (Anonim, 1988).

Bildiride, Türkiye'de veteriner hekimliği eğitiminin tarihsel gelişimi çerçevesinde farmakoloji ve toksikoloji konusu ele alınarak veteriner fakültesinin üniversiter sistem içine girdiği 1948 yılına kadar görülen gelişmeler özetlenecektir.

BULGULAR

Türkiye'de bilimsel anlamda veteriner hekimliği eğitim-öğretimi 1842 yılında İstanbul'da açılan ilk veteriner hekimliği okulu ile başlatılmıştır (Bekman, 1940 ; Erk ve Dinçer, 1970 ; Dinçer, 1975). Bu okulun kurucusu olan Prusyalı Veteriner Hekim Godlewsky nin ders notlarında (Godlewsky, 1845) (Resim –1) ve 1846 yılında yayımlanan mektuplarında (Godlewsky ve Sommer, 1846) okulun yapısına, öğrencilere ve okulda yapılan uygulamalara ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Eğitim-öğretim için ayrılan iki büyük odadan birisinin dersane olarak, diğerinin ise eczane olarak kullanıldığı saptanmıştır.

Derslerde hastalıkların sağaltımları için gerekli olan en önemli ilâçların öğretildiği ve bunlardan 90 kadarının eczanede bulunduğu belirtilmiştir (Godlewsky ve Sommer, 1846).

Godlewsky (1846), mektuplarında Türkiye'de tedavilerin genellikle ampirik yöntemlerle yapıldığını, hayvan sahiplerinin bir hastalık görüldüğünde önce kendilerinin sağaltmaya kalkıştıklarını, ancak, olumlu sonuç alamadıklarında hekime başvurulduğunu belirtmiştir. Dinî-sihrî nitelikli uygulamaların saray atlarında bile denendiği anlaşılmaktadır. Buna ilişkin olarak Godlewsky mektuplarında şöyle bir anekdota yer vermiştir: "... belirli bir uzaklıktan, okunmuş ya da üzerine ayet yazılmış bir yumurta atın başına atılır..."

Godlewsky'nin denetiminde sürdürülen üçer yıllık iki eğitim döneminden sonra, 1849 yılında veteriner hekimliği eğitimi Harp Okulu (Mekteb-i Harbiye) bünyesine alınmıştır (Bekman, 1940 ; Erk ve Dinçer, 1970 ; Dinçer, 1975). Veteriner hekimliği eğitimi süresi dört yıla çıkarılmış ve veteriner hekimliği eğitimi için Fransa'dan Veteriner

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 1 : Godlewsky'nin ders notlarından bir sayfa.

Hekim Dubroca getirilmiştir (Subhi Edhem, 1918). Dubroca'ya yardımcı olması için Harp Okulu Süvari Sınıfı mezunu Mehmet Refet görevlendirilmiştir (Subhi Edhem, 1918 ; Bekman, 1940 ; Tüzdil, 1955). Mehmet Refet, Dubroca'nın derslerini tercüme ederken bir yandan da veteriner hekimliğine ilişkin çeviriler yapmıştır. Bunlar arasında farmakoloji, tıbbî nebatat, iç hastalıkları ve dış hastalıkları konularına ilişkin Fransızcadan yapılan çeviriler saptanmıştır (Bekman, 1940). Harp Okulu'nun eğitim süresi 1873'de üç yıla indirilince veteriner sınıfları Tıp Okulu'na (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne) nakledilmiştir. Öğretim görevinde bulunanlar bir taraftan okulun ders programlarını düzenlerken diğer taraftan da meslekî kitapların Türkçeye çevrilmesi kararını almışlardır. (Erk ve Dinçer, 1970). Bu dönemde öğretim kadrosuna alınan Minas Bey, Osman Mashar Bey ile birlikte ***Müfredat-ı Tıb, Tedavi-i Emraz ve Fenn-i İspençiyare-i Baytarî*** isimli çeviri eserin, birinci cildini 1883 yılında (Minas, 1883), ikinci cildini ise 1889'da (Minas 1889) yayınlamışlardır.

Minas Bey (Resim – 2), 1870 yılında Harp Okulu Veteriner Sınıflarından mezun olmuştur. Veteriner Okullarında 1873 yılından başlamak üzere öğretim elemanı kadrosunda görev almıştır. İlk dönemlerde, doğum ve jinekoloji derslerini vermiş, 1886'dan sonra "Müfredat-ı Tıb, Tedavi-i Emraz ve Fenn-i İspençiyare-i Baytarî" derslerini de vermekle görevlendirilmiştir. Ayrıca 1890'lı yıllarda okulun klinik şefliğini yürüten Dezutter'e çevirmenlik de yapmıştır. (Erk ve Dinçer 1970).

Resim – 2 : Minas Bey.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Orduda subayların daha ileri bilgilerle yetişebilmesi için önce 1883'de, ikinci kez 1887'de Avrupa'ya muharip sınıflardan öğrenci gönderilmişti (Erk ve Dinçer, 1970). Veteriner sınıfları da 1890 yılında bu programa alınarak birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinden dört kişi Fransa'da Alfort Veteriner Okulu'na gönderilmiştir (Bekman, 1940 ; Erk ve Dinçer, 1970). Bu öğrenciler 1895'de yurda dönmüşler ve Okul kadrosuna alınmışlardır. Türk veteriner hekimliğine olduğu kadar ülkenin bilim çalışmalarına da ışık tutan ve uluslararası literatüre katkıda bulunan birçok veteriner hekimin bu ilk temsilcilerinin getirdikleri Batı bilim anlayışıyla veteriner okulunda Fransız ekolüne uyan ders programları ve eğitim şekli düzenlemişlerdir. Bu çerçevede farmakoloji ve ilgili dersler "Müfredat-ı Tıb" adıyla üçüncü sınıfta verilmeye başlanmıştır (Bekman, 1940 ; Erk ve Dinçer 1970).

Veteriner hekimliği sınıfları Harp Okulu'nda ortaya çıkan fiziksel yetersizlik nedeniyle 1905 yılında tekrar Tıp Okulu bünyesine alınmış ve bu dönemde okulda farmakoloji dersleri için Tıp Okulu öğretim elemanı Binbaşı Nuri de görevlendirilmiştir (Subhi Edhem, 1918 ; Erk ve Dinçer 1970).

Ülkede ortaya çıkan sivil veteriner hekim gereksinimi sonucunda yine İstanbul'da 1889 yılında Sivil Veteriner Hekimliği Okulu açılmıştır (Subhi Edhem, 1918 ; Bekman, 1940 ; Erk ve Dinçer 1970 ; Dinçer, 1975). Tüzdil'e (1955) göre bu okulda farmakoloji dersinin ikinci ve üçüncü sınıfta, Erk ve Dinçer'e (1970) göre ise üçüncü sınıfta okutulması kararı alınmış ve okulun ilk farmakoloji öğretim elemanı Tıp Okulu'ndan Besim Paşa olmuştur. Sivil okulda 1897 tarihinden itibaren 1895 mezunu olan Ali Rıza (Uğur) "Müfredat-ı Tıb ve Fizyoloji" öğretim kadrosuna alınmıştır (Erk ve Dinçer, 1970).

Meşrutiyet'in ilânından (1908) sonra, askerî ve sivil veteriner okullarının eğitim- öğretim programları yeniden düzenlenmiş, farmakoloji ve ilgili derslerin bir kısmı ikinci sınıfta verilirken Müfredat-ı Tıb dersi üçüncü sınıf programına alınmış ve toplam 96 ders saati olarak belirlenmiştir (Erk ve Dinçer, 1970). Meşrutiyet'ten bir yıl sonra (1909) Avrupa'ya uzmanlık eğitimine gönderilen veteriner hekimlerden Fazlı Faik 1911 yılında ülkeye dönmüş ve kimya dalında okul kadrosunda görevlendirilmiştir (Anonim, 1960).

Tüzdil'e (1955) göre bu dönemde General Kadri'nin Askeri Okullar Müfettişliği sırasında bir kısım eksiklikler giderilmiş, okul yakınlarında okulun ve ordunun gereksinimlerini karşılamak üzere veteriner ilâç ve alet deposu kurulmuştur. Sonradan Harbiye Nezâreti Baytar Müfettişi Umumîsi olan Mazlum Bey bu deponun genişletilmesini sağlamıştır.

Yoğun savaş yılları nedeniyle Sivil ve Askerî Okullarda 1913-1919 yılları arasında eğitim-öğretim güçlükle sürdürülmüş ve çok az sayıda mezun verilebilmiştir (Bekman, 1940 ; Tüzdil, 1955 ; Erk ve Dinçer, 1970 ; Dinçer, 1975).

Sultanahmet'te bulunan Sivil Veteriner Okulu'nun binasının tamamen yanması üzerine sınavlar Sanayi Mektebi'nde yapılmış; Askerî ve Sivil Veteriner Okullarının öğretim kadroları biraraya gelmişler, iki okulun "Baytar Mekteb-i Âlisi" adıyla birleştirilmesine ve eğitimin Askerî Okulda yapılmasına karar vermişler ve eğitim-öğretime 1920 Eylül ayında başlanılmıştır. (Bekman, 1940 ; Tüzdil, 1955 ; Erk ve Dinçer, 1970 ; Dinçer, 1975). Bu okulda farmakoloji dersini vermekle İsmail Bey (Giritli) görevlendirilmiştir (Erk ve Dinçer, 1970). Askerî ve Sivil okullarda kimya dersini vermekle görevlendirilen Fazlı Faik (Yegül) 1921 yılından başlamak üzere "Gayr-i Uzvî Kimya ve Toksikoloji" muallimliğine getirilmiştir (Anonim, 1960). Servet Bey Farmakoloji şubesi asistanı olmuş ancak bir süre sonra görevinden ayrılmıştır (Erk ve Dinçer, 1970). Yüksek Veteriner Okulu'nda öğretim görevini sürdüren Fazlı Faik (Yegül) 1931 yılında ***Toksikologia*** adlı eserini yayımlamıştır (Fazlı Faik, 1931).

Fazlı Faik (Yegül), Sivil Veteriner Okulu'nu 1903'de bitirmiştir. Doğum ve adli tıp mualimi olarak 1906 yılında akademik yaşamına başlamıştır. Kimya uzmanlığı yapmak için 1909'da Berlin'e gitmiş, eğitimini 1911 yılında tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür. Sivil Veteriner Okulu'nda Kimya muallim muavini olmuş ve bir yıl sonra muallimliğe yükseltilmiştir. Sivil ve Askerî Veteriner Okullarının birleştirilmesiyle kurulan Yüksek Veteriner Okulu'nda (1921) kimya ve toksikoloji muallimliği görevine getirilmiş, bir süre sonra verdiği bu derslere Adli Tıp dersi de eklenerek müderrisliğe yükseltilmiştir. Anka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ra'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulunca Enstitünün Veteriner Fakültesi'nde Adli Tıp ve Sağlık Zabıtası doçentliğine tayin edilmiş, 1936 yılında profesörlüğe yükseltilmiştir. Fakültenin kimya profesörlüğü ile de görevlendirilen (1939) Yegül'e toksikoloji dersleri de verilmiştir. (Anonim, 1960). Yegül, 1916 yılında Darülfunun Fen Fakültesi'nde Profesör Arndt'ın yardımcılığına atanmış, bu sırada Tahlil-i Kimya (Analitik Kimya) dersini vermiştir (Anonim, 1960). Dölen'e (1996) göre aynı yıl içerisinde Yegül'ün ***Tahlil-i Mikdarî Tatbikatı*** adını taşıyan derlemesi de yayımlanmıştır. Yegül'ün Darülfunun Fen Fakültesi'nde eğitim öğretimde Profesör Arndt'a çok büyük yardımları olmuştur (Kadıoğlu-İshakoğlu, 1997).

Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulunca (Anonim, 1933a) İstanbul'daki Yüksek Veteriner Okulu öğretim kadroları, öğrencileri, bütün malzemeleri ve hatta öğrencilerin yatakları ile birlikte Ankara'ya, Veteriner Fakültesi adıyla nakledilmiştir (Bekman, 1940). Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi'nde öğretime başlanıldığında farmakoloji ve ilgili dersler İç Hastalıkları Enstitüsü bünyesinde okutulmuştur (Anonim, 1933b ; Dinçer, 1983). Dahilî Hastalıklar, Emraz-ı Hususiye ve Fenn-i Tedavi, Farmakologia ve Toksikologia, Tıbbı Adli dersleri bu enstitü tarafından verilmiştir (Anonim, 1933b). Bu enstitünün kadroşu şu elemanlardan oluşmuştur (Anonim, 1933b ; Anonim, 1943 ; Anonim, 1946b). Prof. Dr. Max Gebhardt, Doç. Dr. Samoel Abravanel (Aysoy), Doç. Dr. Fazlı Faik (Yegül), Şef Dr. Selahattin Nejat (Yalkı), II. Sınıf asistan Nurettin Mashar (Öktel) ve Laborant Atıf Bey.

Bu enstitüde "Müfredatı Tıp ve Toksikoloji I. ve II. Kısımlar" dönemin Fakülte Dekanı Prof. Dr. Gebhardt tarafından; "Reçete Yazmak Usulü" Doçent Samoel Bey tarafından verilmiştir (Anonim, 1933b). Farmakoloji ve toksikoloji eğitimi, Fizyoloji ve Klinik derslerin de verildiği ortak binada (8-9 numaralı bina) yapılmıştır (Anonim, 1933b). Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi ders programlarında bu birimde verilen dersler ve dağılımları şöyledir (Anonim, 1943 ; Anonim, 1946b):

Beşinci Sömestre: Farmakoloji ve Toksikoloji
Altıncı Sömestre: Farmakoloji ve Toksikoloji
Yedinci Sömestre: Reçete Bilgisi, Veteriner Tıbbı Adlisi
Sekizinci Sömestre: Farmasötik Kursu

Fizyoloji Enstitüsü'ne 1938 yılında farmakolojinin de eklenmesiyle enstitünün adı "Fizyoloji ve Farmakoloji Enstitüsü" olarak değiştirilmiş, bir süre farmakoloji dersleri Profesör Hassko tarafından verilmiştir (Erk ve Dinçer, 1970).

Veteriner Fakültesinin öğretim süresi 1939 yılında beş yıla çıkarılmıştır. Farmakoloji ve Toksikoloji 1939'da bağımsız bir Enstitü olarak yapılandırılmıştır (Dinçer, 1983). Bu Enstitüde, Prof. Dr. Fazlı Faik Yegül, Şef Dr. Nurettin Öktel ve Asistan Şahin Akman görevlendirilmişlerdir (Erk ve Dinçer, 1970 ; Dinçer, 1975). Birimle ilgili dersler bu yıllarda şöyle bildirilmiştir:

Beşinci Sömestre: Farmakoloji
Altıncı Sömetsre: Farmakoloji ve Toksikoloji
Yedinci Sömestre: Reçete Bilgisi, Veteriner Tıbbı Adlisi
Sekizinci Sömestre: Toksikoloji ve Farmasi Kursu

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün 1943 yılana ait kılavuzunda (Anonim, 1943) Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü'nün çalışmaları hakkında aşağıdaki bilgiye yer verilmiştir:

"Hasta hayvanların sağaltılmasında veteriner hekimliğin kullandığı önemli vasıtalardan birisi de ilâçtır. Bu konuyla ilgili farmakoloji, toksikoloji, farmasi ve reçete bilgisi talebeye beşinci sömestreden itibaren sekizinci sömestre nihayetine kadar Farmakoloji- Toksikoloji Enstitüsünde öğretilir. Farmasi kursunda okurlar verilen reçete vazifelerini halledeler ve ilâçlar kendileri tarafından hazırlanır. Beşinci sömestrede başlayan eczahane nöbeti dokuz ve onuncu sömestrelerde kliniklerden gelen reçetelerin eczahane nöbeti tutan talebeler tarafından yapılmasını sağlar. Bu suretle talebenin teorik bilgileri ve pratik görgüleri arttırılmış olur. Ayni enstitünün tedrisat alanına tıbbı adli ve hayvan sağlık zabıtası da dahildir.

Farmakoloji- Toksikoloji Enstitüsü Vekâlet, vilâyet ve kazalardan gönderilen ve ekseriyetle bir dava mevzuu olan vak'alara ait şüpheli maddeler üzerinde toksikolojik muayene ve tahliller yapar, raporlar tanzim eder. Bu enstitüde ayrıca memlekette yetişen tıbbi bitkiler üzerinde araştırmalar yapılır."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 3 : Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü'nün öğrenci laboratuvarı.

Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi İmtihan Talimatnamesi'ne göre öğrenciler her ders yılı sonunda ilgili sınıfın sınavlarına girerdi. Veteriner hekimlik öğretimi gören öğrenciler öğrenimlerinin ilk üç döneminden sonra temel bilimler derslerinden birinci sınavlarına girerler, bu sınavda başarılı olurlarsa dördüncü dönem veteriner hekimliği temel bilimleri derslerini alıp dönem sonunda da bu derslerin sınavlarına girerlerdi. Bu sınavlarda da başarılı olan öğrenci meslek öğrenimine başlar ve dört dönemlik meslekî eğitimden sonra 16 ayrı sınava girerdi. Bu 16 sınav içinde yer alan farmakoloji ve toksikoloji sınavının şekli hem Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi İmtihan Talimatnamesi'nde, hem de Veterinerler İçin Diploma İmtihanı Talimatnamesi'nde aynen şu şekilde belirtilmiştir (Çağlar, 1939 ; Falke, 1935).

"Farmakoloji ve toksikoloji imtihanı şu şekilde yapılır: Talebe kur'a ile tayin olunan ikişer eczanın keza ecza mustahzerinin menşei, terkibi, istihzarı, tesiri, istimali ve kullanılacak miktarı hakkında malumat verecek ve reçete tertibine dair meseleyi imtihan edenin önünde yazı ile halledecektir. Bundan başka veterinerliğe lazım olacak şekilde toksikoloji bilgisini şifahen söyleyecektir."

Bu dönemde Nurettin Mashar (Öktel) "Türkiye'de Mustamel Ev İlaçları ile Bunların Farmakolojik ve Tedavice Ehemmiyet ve Tesirleri" konulu doktora çalışmasına başlamış (1936) ve çalışma jüri tarafından 1939 yılında doktora tezi olarak kabul edilmiştir (Öktel, 1939). Prof. Dr. Max Gebhardt'ın hazırladığı ***Fenn-i İspençiyari ve Toksikoloji*** ders notları basılmak üzere hazırlanmıştır (Falke, 1939). Profesör Hassko'nun ***Farmakoloji Tatbikatı***' nın çevirisi yapılarak 1939 yılında yayınlanmıştır (Hasko, 1939).

Veteriner Fakültesi'nde 1946 yılında yayımlanmış olan ***YZE Veteriner Fakültesi Yıllığı***'nda (Anonim, 1946b) Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü öğretim kadrosunun; Ord. Prof. Dr. Fazlı Faik Yegül, Doç.Dr. Nurettin Öktel, Başasistan Dr. Şahin Akman ve Asistan Mustafa Güley'den oluştuğu saptanmıştır (Resim – 4).

Bu yıllarda bir dönem "Reçete Bilgisi" dersi, bir dönem de "Farmasötik Kimya" dersi verilmiştir (Anonim, 1946b). Öktel'in ***Reçete Bilgisi*** (1947) adlı kitabı da bu dönemde yayınlanmıştır.

Nurettin Mashar (Öktel) Yüksek Veteriner Okulu'ndan 1928 yılında mezun olmuştur. Eczacılık Okulu diplomasına da sahiptir. Yüksek Veteriner Okulu'nda Ocak 1933'de İç Hastalıkları asistanı olmuş, okul Ankara'ya nakledilince İç Hastalıkları Enstitüsü asistanlığı görevine getirilmiştir. Doktorasını 1939'da tamamlayan Öktel 1941 yılında Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü şefliğine atanmıştır. Öktel 1943'de doçent olmuş, 1947 yılında da profesörlüğe yükseltilmiş ve Enstitü Müdürü olarak görevlendirilmiştir. Enstitüler 1952 yılında kürsü olunca kürsü profesörü olmuştur (Erk ve Dinçer, 1970).

Cumhuriyet döneminin ilk Üniversiteler Kanunu 1946 yılında çıkarılmış (Anonim, 1946a); bu yasanın 78. maddesi ile Ankara'daki fakülteleri içine alan "Ankara Üniversitesi" kurulmuştur. Yüksek Ziraat Enstitüsü bünyesinde yer alan fakülteler 1948 yılında Ankara Üniversitesi'ne bağlanmıştır (Anonim, 1948). Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsünün 1948 yılındaki kadrosu ise şöyledir; Prof.Dr. Nurettin Mashar Öktel, Dr. Şahin Akman ve Asistan Mustafa Güley (Erk ve Dinçer, 1970).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü

Ord. Prof. Fazlı Faik YEĞÜL

Doç. Dr. Nurettin ÖKTEL

Başasistan Dr. Şahin AKMAN

Asistan Mustafa GÜLEY

Resim – 4 : Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü'nün öğretim elemanları (1946).

Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesinde farmakoloji ve ilgili dersler yine üçüncü sınıfta öğrenciye verilmiş ve üçüncü sınıftan başlayarak beşinci sınıfın sonuna dek farmasi uygulama dersi verilmiştir (Erk ve Dinçer, 1970).

Fakültede 1952 yılından itibaren enstitüler şeklinde olan bölümler kürsü haline getirilmiş, Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü Farmakoloji ve Toksikoloji Kürsüsü olmuştur (Erk ve Dinçer, 1970).

SONUÇ

Türkiye'de bilimsel veteriner hekimliği eğitiminin başlangıcı olarak 1842 yılı kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında yazılı ve basılı baytarnamelerde yer alan, hastalıkların tedavilerinde kullanılan ilâçlara ait bilgilerin veteriner hekimliği tarihi ve folklorik açıdan değerlendirebileceği ileri sürülebilir. Godlewsky'nin mektupları (1846) ile ders notları (1845) bilimsel anlamda farmakoloji ve toksikoloji alanında ilk kaynaklar olarak kabul edilebilir.

Dubroca'nın çevirmenliğini yapan Mehmet Refet Bey'in çevirileri ise bu konuda saptanabilmiş ilk örnekler olma niteliği taşımaktadır.

Askerî ve Sivil Veteriner Okullarının ders programlarına ilişkin bilgilerden XIX. yüzyıl boyunca farmakoloji ve toksikoloji konusunda gerekli eğitimin verildiği anlaşılmaktadır. (Subhi Edhem, 1918 ; Erk ve Dinçer, 1970). Ayrıca Minas Bey'in, 1902'de yazdığı ***Fenn-i Vilade-i Baytariyye*** adlı kitabının (Minas, 1902) önsözünde yer verdiği "bundan 25 yıl evvel Türkçe yazılmış bir iki kitap varken bugün birçok eser vücuda getirilmiştir" ifadesi veteriner hekimliği dolayısıyla farmakoloji ve toksikoloji eğitiminde izlenen gelişmenin çaprıcı bir örneği olmuştur.

Askerî ve Sivil Veteriner Okullarının birleştirilmesiyle oluşturulan Yüksek Veteriner Okulu'ndan başlayarak Veteriner Fakültesi'nin 1948 yılında Ankara Üniversitesi'ne katılışına kadar olan dönemde farmakoloji ve toksikoloji konusuna ayrı bir ders olarak yer verilmiş; bu alanda öğretim elemanları yetiştirilmiş, ders ve araştırma kitaplarıyla bir çok sayıda makale yayınlanmıştır. (Bekman, 1940 ; Erk ve Dinçer, 1970).

Bekman'a (1940) göre Türkiye'de veteriner hekimliği alanında yazılan ilk eser olan ***Muamele-i Emraz-ı Baytariyye*** adlı kitapta da te-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

davi konularına ilişkin bilgiler yer almıştır. Öktel'in çalışması da (1939) farmakoloji alanında yapılmış ilk doktora tezi niteliğini taşımaktadır.

Kitabın Adı	Yazarı	Yayın Yılı
Fenn-i Saydelâni	Mehmet Refet Paşa	1853
Müfredât-ı Tıbb-ı Baytarî	Mehmet Refet Paşa	1853
Müfredat-ı Tıb	Ahmet Çarşamba	1857
Müfredat-ı Tıb ve Tedavi-i Emraz, Fenn-i İspençiyare-i Baytarî (Cild-i Evvel)	Minas Bey	1883
Müfredat-ı Tıb ve Tedavi-i Emraz, Fenn-i İspençiyare-i Baytarî (Cild-i Sani)	Minas Bey	1889
İcmal-i Baytare	İbrahim Edhem	1889
Cedid Müfredat-ı Tıbb-ı Baytarî	Minas	1895
Baytarî Usul-i Tedavi ve Baytar Eczacılığı	Bohor	1913
Kimya-yı Gayr-i Uzviden İlk Tatbikat	Fazlı Faik Yegül	1917
Muhtasar Tatbikat-ı Kimyeviye	Fazlı Faik Yegül	1917
Gayr-i Uzvî Kimya	Fazlı Faik Yegül	1931
Uzvî Kimya	Fazlı Faik Yegül	1931
Toksikologia	Fazlı Faik Yegül	1931
Hayvan Hekimlerine Vademekum	Şevket Vural	1935
Türkiye'de Müstamel Ev İlâçları ile Bunların Farmakolojik ve Tedavice Ehemmiyet ve Tesirleri	Nurettin Öktel	1939
Veteriner Tıp Müfredatı	İbrahim Nami Sanel	1945
Reçete Bilgisi	Nurettin Öktel	1947
Müfredat-ı Tıbb-ı Baytarî	İbrahim Nami	

Farmakoloji ve Toksikoloji ile İlgili Yayımlanmış Kitaplar.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKLAR

Anonim (1933a) :"Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunu," Kanun No: 2291, ***Resmî Gazete,*** No: 2432.

Anonim (1933b) : ***Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1933-1934 Senesi Ders ve Tatbikat Planı,*** T.C. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, s.10 - 12.

Anonim (1943) : ***Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kılavuzu.*** Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara, s. 61 - 62.

Anonim (1946a) : "Üniversiteler Kanunu," Kanun No: 4936, ***Resmî Gazete,*** No: 6336.

Anonim (1946b) : ***Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi Yıllığı.*** Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara, s. 25,53.

Anonim (1948) : "Üniversiteler Kanununa Ek Kanun" Kanun No: 5234, ***Resmî Gazete,*** No: 6951.

Anonim (1960) : Fazlı Faik Yegül Dosyası. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı Biyografi Arşivi.

Anonim (1981) : "Yüksek Öğrenim Kanunu," Kanun No: 2547, ***Resmî Gazete,*** No: 17506.

Anonim (1988) : Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın, EÖ/07.04.002/2686 sayılı yazısı.

Bekman, M. (1940) : ***Veteriner Tarihi.*** Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 447 s.

Çağlar, K.Ö. (1939) : ***Yüksek Ziraat Enstitüsü. Kanunlar, Kararnameler, Bütçe ve Talimatnameler.*** Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara.

Dinçer, F. (1967) : ***Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar.*** (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları : 214, Çalışmalar: 116 Ankara Üniversitesi Veteriner ve Ziraat Fakülteleri Basımevi, Ankara, s.1.

Dinçer, F. (1975) : "Türkiye'de Bilimsel Veteriner Hekimliğin Başlaması, Evreleri ve İlim Tarihimizdeki Yeri", ***A.Ü. Elazığ Vet. Fak. Derg.,*** **2**(1),81 - 91.

Dinçer, F. (1979-1980) : "Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerinde Araştırmalar," I. Bölüm: ***A.Ü.Vet.Fak.Derg.*** **26** (3-4), 1 - 13 ; II.Bölüm: ***A.Ü.Vet.Fak.Derg.***, **27** (1-2), 246 - 272.

Dinçer, F. (1983) : ***Veteriner Fakültesi. Ziraat-Veteriner-Orman Fakültelerinin Yüksek Ziraat Enstitüsü Bünyesinde Açılışlarının 50'nci Yılı : 1933 - 1983.*** A.Ü. Basımevi, Ankara, s. 27 - 49.

Dölen, E. (1996) : ***Osmanlılarda Kimyasal Semboller ve Formüller (1834 - 1928).*** Çetin Matbaacılık, İstanbul, s.107.

Erk. N. (1961) : "Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünün Kuruluşu ve Veteriner Hekimlik Öğretiminin Bu Kurumdaki 15 Yıllık Tarihi", ***A.Ü. Vet. Fak.Derg.***, **8**(1), 76 - 104.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Erk, N. ve Dinçer, F. (1970) : ***Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi.*** A.Ü. Basımevi, Ankara, XII + 308 s.

Falke (1935) : ***Yüksek Ziraat Enstitüsünün Faaliyette Bulunduğu 3üncü Ders Senesine Kadar Göstermiş Olduğu İnkişaf ve Enstitünün Tamamlanması ve Mükemmelleştirilmesi İçin Daha İlavesi Lazım Gelen Tesisat Hakkında Muhtıra*** (Yayımlanmamış Rapor).

Fazlı Faik (1931) : ***Toksikologia.*** Yüksek Baytar Mektebi Külliyatı. Marifet Matbaası, İstanbul, 149 s.

Godlewsky (1845) : ***Ders notları.*** (El Yazması). Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı Arşivi.

Godlewsky und Sommer (1846) :"Über die Thierheilkunde in der Türkei," [***Magazin f.d.ges. Thierheilkunde,*** 12, 465-500]. Türkçesi: N.Erk (1972) : ***Türkiye'de Veteriner Hekimlik. (19'uncu Yüzyıl Ortalarında).*** A.Ü. Vet.Fak.Yay.281, Çalışmalar 183, A.Ü. Basımevi, Ankara, s. 1 - 23.

Hassko, A. (1939) : ***Farmakoloji Tatbikatı.*** (Çev.A.R. Gürgen). Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Talebe Ders Kılavuzu Sayı: 20. Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 24 s.

Kadıoğlu-İshakoğlu, S. (1997) : "1900 - 1946 Yılları Arasında Darülfünunda ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde Kimya Eğitimi," s. 19 - 57. [Alınmıştır: ***İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi'nin Kuruluşunun Otuzuncu Yılı (20 Kasım 1967-20 Kasım 1997).*** Yayına Hazırlayan: Prof.Dr.Emre Dölen]. Çetin Matbaacılık, İstanbul.

Minas (1883) : ***Müfredat-ı Tıbb ve Tedavi-i Emraz, Fenn-i İspençiyare-i Baytarî.*** Cild-i Evvel (Taborn'dan Çeviri). Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye Matbaası, İstanbul, 943 s.

Minas (1889) : ***Müfredat-ı Tıbb ve Tedavi-i Emraz, Fenn-i İspençiyare-i Baytarî.*** Cild-i Sanî (Toborn'dan Çeviri). Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye Matbaası, İstanbul, 743 s.

Minas (1902) : ***Fenn-i Vilade-i Baytariyye.*** Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye-i Şahâne Matbaası, İstanbul.

Öktel, N.M. (1939) : ***Türkiye'de Müstamel Ev İlâçları ile Bunların Farmakolojik ve Tedavice Ehemmiyet ve Tesirleri.*** Doktora Tezi. Y.Z.E. Veteriner Fakültesi Farmakoloji ve Toksikoloji Enstitüsü.

Öktel, N.M. (1947) : ***Reçete Bilgisi. (Pharmacographie).*** T.C. Tarım Bakanlığı Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ders Kitabı: 37. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara, 97 s.

Subhi Edhem (1918) : ***Nevsal-i Baytarî.*** Agop Matasyon Matbaası, İstanbul. s. 10 - 14, 20 - 28,40 - 48.

Tüzdil, A.N. (1955) : ***Türk Veteriner Hekimliği Tarihi*** . A.Ü.Vet.Fak.Yay.: 73,Ders Kitabı: 30, A.Ü. Basımevi, Ankara, s. 1 - 5.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

OSMANLI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE KULLANILAN PORSELEN İLÂÇ KAVANOZLARI

*Prof. Dr. Afife MAT**

Kavanozlar Ortaçağdan beri yapılan ve bilhassa XIX. yüzyılda eczanelerde bulunan, bitkisel drog ve galenik preparatları ayırmak ve korumak için kullanılmış değişik şekilli kaplardır. Bu kaplar aynı zamanda eczanelerin bir süsünü oluşturuyordu. Avrupa'da bazı ünlü eczaneler ve hastaneler kendileri için özel kavanozlar yaptırmışlardır. Üzerinde çoğunlukla bitkisel drog veya galenik preparatın adını taşıyan ve kullanılış amacına göre değişik şekillerde olan bu kavanozların başlıca dört tipte olduğu gözlenmektedir.[1]

1. Albarello (silindir): İslam dünyasından gelen en eski kavanoz tipidir ve bitkisel drog veya yağlar, macunlar gibi yumuşak ilâç şekillerini koymak için kullanılmıştır.

2. Pot-canon (top kavanoz): XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış ve her türlü karışım, balsam, pomad, opiat veya macun koymak için kullanılmıştır. Küçük modellerine ise pilül ve kuru ekstre konmuştur.

3. Chevrette (ibrik): Otaçağdan beri yapılmaktadır. Eczacıların vitrine koymalarına izin verilen tek kavanoz tipidir. Genellikle 1 ile 3,5 litre alabilen hacimde olup şurup ve yağlar için kullanılmıştır. Gövdesi yuvarlak veya yumurtamsı, sapı yuvarlak ve dar veya düz ve geniştir. Fransız yapımı olanlarda ağız kısmı bir halka ile gövdeye birleşmiştir.

4. Bouteille (şişe): Uzun boyunlu porselen şişeler distile su veya likörler gibi sıvı ilâçları koymak için kullanılmıştır.

Bunların dışında dekorasyon için yapılmış çok süslü ve çok büyük vazo şeklinde kavanozlar da bulunmaktadır. Üzerinde ünlü bir ilâcın adı yazar.

---

* İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Farmakognozi ABD / İSTANBUL.

1. ***Faiences anciennes de Pharmacie.*** Catalogue-Hôpital d'Issyngeaux, 14 Juillet- 20 Août 1995.

Osmanlı döneminde Türkiye'de kullanılmış ve günümüze kadar kalabilmiş olan kavanozlar araştırılmış ve şu koleksiyonlar tespit edilmiştir.

1. Bursa Yıldırım Darüşşifası Koleksiyonu[2]: Osmanlı dönemine ait ilk yerli ilâç kavanozu örnekleri, 1400 yılında Bursa'da açılmış olan Yıldırım Darüşşifası kazılarında Sedat Çetintaş tarafından eczane bölümünün yakınında ortaya çıkartılmış ve 1952 yılında yayınlanmıştır. Bu kazıda bulunan örneklerin halen nerede olduğu bilinmemektedir.

2. Hamidiye Etfal Hastanesi Koleksiyonu: 1898 yılında açılmış olan Hamidiye Etfal Hastanesi'nin eczanesi için Yıldız Sarayı çini atölyesinde ilâç kavanozları yapılmıştır. Üç boy (16, 21 ve 28 cm yükseklikte) olan bu kavanozlar beyaz renkli olup, kapakları kavuk biçimindedir. Üzerinde "Cennetmekân Hatice Sultan-tabe seraha Hazretleri namına Hamidiye Etfal Hastanesi" yazısı bulunmaktadır. Bugün bu kavanozlardan 22 tanesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi'nde, 30 tanesi ise İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

3. İstanbul Eczacılık Tarihi Müzesi: Burada iki koleksiyon mevcuttur. Biri Enderun Eczanesine ait 25 adet kavanozdur ve bunların altında Gosse-Paris damgası bulunmaktadır. Diğer koleksiyon ise Ethem Pertev Bey'in eczanesine ait kavanozlardır. Bunlar 16 adet olup altında Vignier-Paris damgası vardır.

4. İzmir Guraba-yi Müslimin Hastanesi Eczanesi Koleksiyonu: 1851 yılında kurulmuş olan bu hastane için özel olarak yapılmış olan kavanozlardan 43 tanesi bugünkü adıyla İzmir Devlet Hastanesi'nde başhekimin odasında özel bir dolapta saklanmaktadır. Altında damga bulunmayan bu kavanozların Suleyman Ferit Eczacıbaşı tarafından Lyon'da yaptırıldığı rivayet edilmektedir[3]. Ancak bu bilgiyi doğrulayan yazılı bir belge bulunamamıştır. Kavanozların üzerinde "İzmir Guraba Hastanesi" yazısı ve bayrak bulunmaktadır.

---

2. T. Baytop: ***Eczâhâne'den Eczane'ye***. İstanbul 1995

3. D. Üvey: ***Süleyman Ferit Eczacıbaşı ve Türkiye'de İlâç Sanayiinin Kuruluşuna Katkıları***. Doktora tezi. İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1996.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. İzmir İttihat Eczanesi Koleksiyonu: Mehmet Esat Bey'in 1903 yılında açtığı ve İzmir'in ilk Müslüman Türk eczanesi olan İttihat Eczahanesi'ne ait eşyalar ve bunlar arasında ilâç kavanozları bugün İzmir Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir. Mehmet Esat Bey eczaneyi bir museviden devralmıştır. Kavanozların devralınan eczaneye mi ait olduğu yoksa sonradan mı alındığı belli değildir. Esat Kipman'ın ölümünden sonra oğlu Enis Kipman eski dolapları, kavanozları ve daha bir çok eşyayı İzmir Etnografya Müzesi'ne hediye etmiştir. Burada toplam 70 adet değişik tipte kavanoz vardır. Üzeri dekorlu ve yazılı olanlar 16 adettir, diğerleri kapağı düz, üzeri yazılı ve dört değişik boydadır.

6. Beyoğlu Yenişehir Eczanesi Koleksiyonu: Beyoğlu'nda dedesinin eczanesini devam ettiren Ecz.Nurhan Barınak dolapları ve kavanozları aynen muhafaza etmektedir. 1911 yılında mezun olan Artin Barnak bir süre bir meslektaşıyla ortak olarak eczaneyi çalıştırmış ve bugünkü Yenişehir eczanesinin ruhsatı ise 4.12.1936 tarihinde alınmıştır. Bu eczanede 83 adet kavanoz bulunmaktadır. Bunlar yazılı, dekorasyonlu ve yazısız olmak üzere iki tipte ve üç değişik büyüklüktedir.

7. Beyoğlu Büyük Eczane Koleksiyonu: En son Della Sudda eczanesine ait 40 kadar kavanoz 1958 yılında Öztürk Eczanesi'nin sahibi Ecz.Şekip Öztürk tarafından Eugène Della Sudda'nın varislerinden satın alınmıştır. 1993 yılında eczanede çıkan yangında üst kattaki laboratuvar bölümünde bulunan kavanozların tümü yanmış, ancak alt katta bulunan beş adet kavanoz bu yangından kurtulmuştur. Kavanozların altında damga yoktur.

8. Bakırköy Merkez Eczanesi Koleksiyonu: Ecz. Kemal Erali'de babasının eczanesinden kalan 20 adet kavanoz bulunmakta idi. Kemal Erali bu kavanozları aile fertleri arasında paylaştırmış ve bu arada 1 adet de T.Baytop'a hediye etmiştir. Kavanozun altına imalatçının adı tam alarak okunamamakla birlikte adres net olarak okunmaktadır: "56, Rue Jean-Jacques Rousseau, Paris".

9. Gaziantep Merkez Eczanesi Koleksiyonu: Bu eczaneye ait iki kavanoz bugün Ecz.Doğan Üvey'de bulunmaktadır. Kavanozların altında işaret ya da isim yoktur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

10. İzmir Şifa Eczanesi Koleksiyonu[4]: Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın 1910 yılında İzmir Konak'ta açmış olduğu Şifa Eczanesi kavanozlarının nerede olduğu bilinmemektedir. Ancak iki küçük kavanoz Prof. Dr.Turhan Baytop'un koleksiyonunda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Osmanlı döneminde kullanılan ilâç kavanozlarının Fransa ve İtalya'dan getirtildiği görülmektedir. Avrupa ilâç kavanozlarına benzer kavanozların XVI. yüzyıl başlarında İznik'te yapıldığına dair kayıtlar var ise de bunların üzerinde ilâç kavanozu olduğuna dair hiç bir yazı bulunmamaktadır.

İstanbul eczanelerinde yalnız silindir biçiminde albarello tipi kavanozlar bulunmuştur. Diğer tiplere rastlanmaması Osmanlı dönemi eczanelerinde yalnız silindir biçimi kavanozların kullanılmış olduğunun bir kanıtıdır.

Kavanozların altında genellikle imalatçının adı veya işareti bulunmaktadır.[5] İstanbul'da bulduğumuz kavanozların hiçbirinde bu işaretlere rastlamadık. Bizim koleksiyonlarımızdaki kavanozların benzerleri Avrupa'da Ciba-Geigy ve Hoffmann-La Roche müzelerinde bulunmaktadır.[6] Bugüne kadar İstanbul'da bulabildiğimiz kavanozlar bunlardır.

Verdiği bilgiler ve belgeler ile bu çalışmaya katkıda bulunan sayın hocam Prof.Dr. Turhan Baytop'a teşekkür ederim.

4. T.Baytop : ***Türk Eczacılık Tarihi***. İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
5. L.Mez-Mangold : ***Apotheken-Gefäss-Sammlung***. Editions Roche, Basel 1992.
6. R.Drey: ***Les pots de pharmacie du monde antier. Faiences et porcelaines pharmaceutiques 1150-1850***. Vilo-La Porte Verte, Paris 1984.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRKİYE'DE ECZANE VE ECZA DEPOLARINDA ŞİDDETLİ VE HAFİF ZEHİRLERİN MUHAFAZASI

*Prof. Dr. Bayhan ÇUBUKÇU**

ZEHİRLERİN SAKLANMASI

İlâçlar bugün etki şiddetlerine göre genelde ***innocua, separanda, venena, stupefacientia, radiopharmaka*** gibi gruplara ayrılır ve bunların etiketlenmesi ve muhafazası her grup için farklı işlem görür. Aynı şekilde ilâçların yapısına giren saf maddeler, droglar ve galenik preparatların da eczane ve ecza depolarında bulunduruluş şekilleri her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kanun, tüzük ve yönetmelikler ile saptanmış bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde ilk kayıt 1861'de, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye (Meclis-i Tıbbiye-i Şahâne) tarafından hazırlanan ***Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname***' nin 3. bölümünde 13. ve 14. maddelerde bulunmaktadır[1].

Madde 13 : Her eczacı dükkanında cemi eczalar üzerleri dikkat ve ihtimam üzere yaftalı ve sınıf vazolunup her nevi fesadattan âri olarak bozulmamış ve kemâlile muhafaza olunmuş olduğu halde bulunacaktır.

Madde 14 : Ziyade semmiyattan olan ecza başka kilitli emin ve salim mahalde hıfzolunacaktır.

Daha ayrıntılı kayıtlar ise "Ecza-yı semmiyenin muhafazası" başlığı altında, 1916 da İstanbul'da Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi'nde basılan ***Alelumum Eczahaneler Talimatnâmesi***'nde yer almaktadır.[2]

Eczahanede bulanan bilcümle ecza-yi semmiye kilitli dolaplarda, emin ve salim bir halde hıfz olunmak ve bunların anahtarları eczahane sahibinin yedinde bulunmak lâ-

* İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Farmakognozi ABD ve Geleneksel İlâçlar Araştırma ve Uygulama Merkezi / İSTANBUL.

1. Baylav, N : ***Eczacılık Tarihi***. Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s. 249.
2. Baylav, s. 310.

zımdır. Sem dolapları iki adet olup biri turuncu boyalı ve üzerinde "Ecza-yi semmiye-i şedide" diğeri yeşil boyalı ve üzerinde "Ecza-yi semmiye-i hafife" yazılı olmak iktıza eder. Bunların içerisinde bulunan eczay-i semmiye kavanozları üzerinede "Ecza-yi semmiye-i şedide"den olanlara turuncu zemin üzerine siyah mürekkep ile derununde bulunan eczanın ismi yazılmış bir yafta ve altına şişenin etrafını dairen mâdar yani şişeyi tekmil ihata etmek şartıyle üzerinde sem (Teksik - Toxique) yazılı yine turuncu renkte bir şerit yapıştırılmak ve "Ecza-yi semmiye-i hafife" dolabındaki ecza kavanozlarının üzerine de aynı suretle yeşil zemin üzerine siyah mürekkep ile derununde bulunan eczanın ismi yazılı bir yafta ve altında o eczanın diğerlerinden ayrı bulundurulması lâzım geldiğine alâmet olmak üzere ayrı yere konulacak (Asepare - A separer) yazılı ve yine şişeyi dairen mâdar ihata etmek üzere yeşil renkli bir şerit yapıştırmak lâzımdır.[3] (Şekil – 1 ve Resim – 1).

Şekil – 1 : "Saf kodein - Sem" şişesi (sağda) ve "Buhar-ı kalomel - Ayrı yere konulacak" şişesi (solda).[Alelumum Eczahâneler Talimatnâmesi (1916) ; N. Baylav : *Eczacılık Tarihi]*

Ayrıca dolapların özelliği hakkındaki açıklama ve kroki, aynı talimatnâmenin "eczahane mahalli" bölümünde kayıtlıdır. (Şekil – 2).

3. Baylav, s. 314.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşbu camekânlı dolaplar dört kısıma ayrılıp birinci kısım ecza-yi semmiyeye tehsis olunmalıdır. İşbu ecza-yi semmiye dolabı dahi ikiye münkasim olmak üzere her ikisi de boyalı, birinde "Ecza-yi semmiye-i hafife" yazılı olmak lazımdır. "Ecza-yi semmiye-i şedide"ye mahsus olan turuncu ve "Semmiye-i hafife"ye mahsus olan yeşil boyalı olmalıdır. İşbu dolaplar muhkem ve kilitli olup anahtarları eczahane sahib-i mes'ulünün yedinde hıfzolunur. (Resim – 2 ve 3).

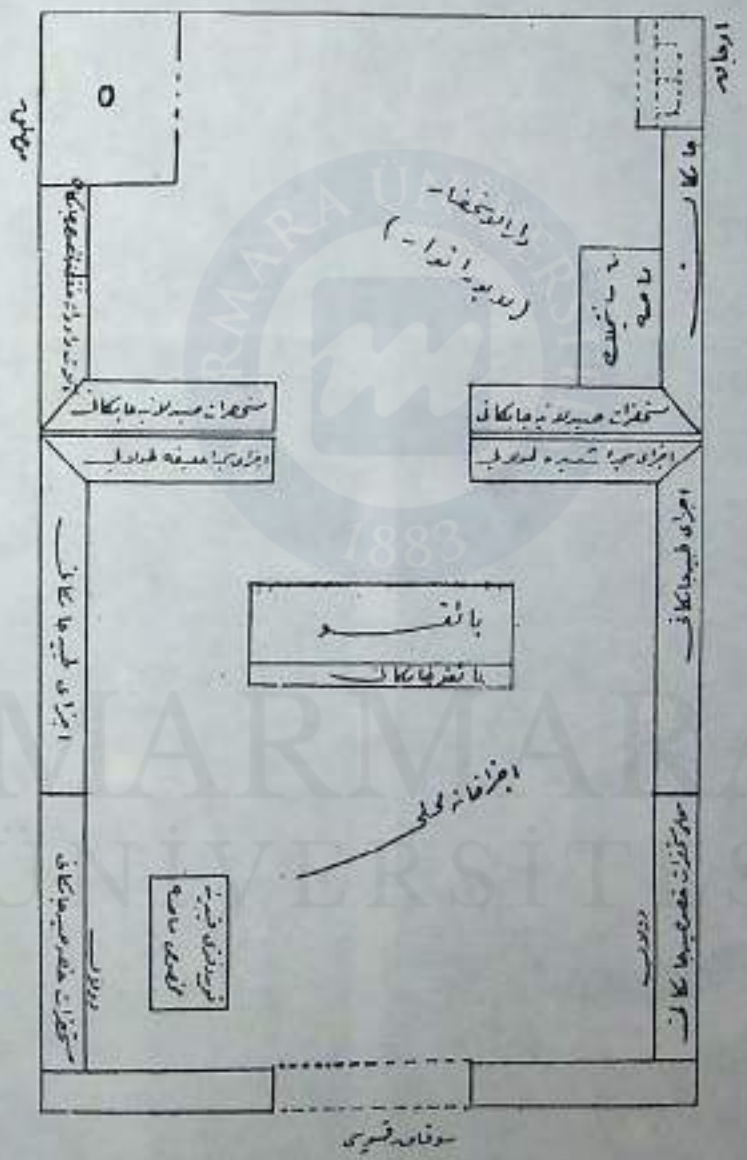

Şekil – 2 : Eczane krokisi [Alelumum Eczahâneler Talimnâmesi (1916) ; N. Baylav: ***Eczacılık Tarihi***, s.313].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

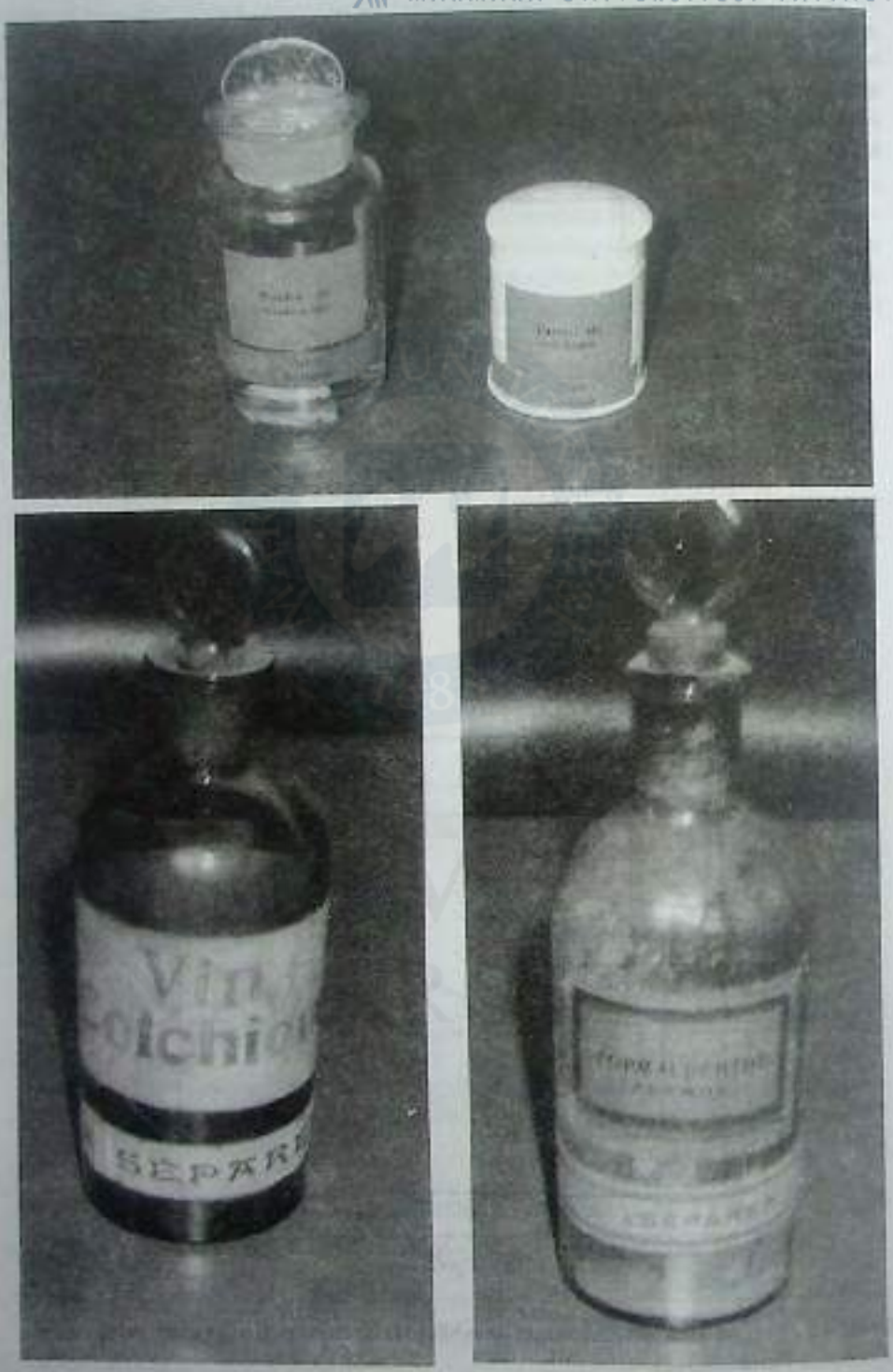

Resim – 1 : İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 2 : Topkapı Sarayı Eczanesi. (İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi).

Resim – 3a : İzmir Etnografya Müzesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 3b : İzmir Etnografya Müzesi.

Cumhuriyet döneminde 24.1.1927 te yayınlanan 964 sayılı ***Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun***'a ait 11.5.1927 tarihli talimatnâme'de zehirli maddelerin muhafazası ile ilgili hususlar 12, 19, 20 ve 21. maddelerinde belirtilmiş bulunmaktadır.

Madde 12 : Eczane mahalli, müşterilerin intizar mahalli ve müstahzarat vesairenin vaz'ına mahsus camekanları ve bu kısımlardan tefrik edilmiş olan tezgâh-banko yerini ve semli eczaya mahsus dolapları ve mes'ul müdürün hesabatını kaydettiği masayı ve arzu edildiği takdirde vezneyi havidir.

Madde 19 : Bilcümle semli ecza kilitli dolaplarda emin ve salim bir halde hıfzolunmak ve bunların anahtarları sahibinin veya mes'ul müdürünün veyahut şayanı itimat kalfasının nezdinde bulunmak lâzımdır. Semli mevada mahsus dolaplar iki nevi olup biri turuncu boyalı ve üzerinde (Şiddetli zehirler), diğeri yeşil boyalı üzerinde (Ayrı bulundurulacak zehirler) yazılı olmak iktiza eder.

Madde 20 : (Şiddetli zehirler) dolabında kodeksin "Semdir" diye işaret ettiği ve (Ayrı bulundurulacak zehirler) dolabında ise gene kodeksin (Ayrı bulundurulacaktır) diye gösterdiği ecza konur. Kodekste dahil olmayan zehirli ilâçlar tesirlerinin derecesine göre muadilleri maddeler gibi hıfzolunur.

Madde 21 : (Şiddetli zehirler) dolabındaki ecza şişeleri üzerine vazedilen ve ilâcın ismi yazılmaya mahsus etiketler (Turuncu) renkte olacağı gibi şişenin etrafında dairenmadar bir turuncu şerit yapıştırılacaktır. Hafif zehirler dolabındaki ilâçların etiketi ve şişeyi ihata eden şerit yeşil renkte olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

18. 12. 1953 tarih ve 6197 sayılı ***Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun***'un 20. maddesine tevfihan hazırlanan talimatnâmenin 13. maddesi bir önceki talimatnâmedeki 18., 19., 20. ve 21. maddelerin bir arada ifade edilmiş şeklidir.

Madde 13 : Bütün semli maddeler kodekse göre tanzim edilecek dolaplarda bulundurulacaktır. Bu dolaplardan birisinin rengi turuncu boyalı olacak ve üzerinde (Şiddetli zehir) ibresi yazılacaktır. Diğeri yeşil renkte boyanacak ve üzerinde (Ayrı bulundurulacak zehirler) yazısı bulunacaktır. Her iki dolap yan yana veya mütenazır olarak laboratuvara veya eczane kısmına konulacaktır. (Resim – 4, 5 ve 6).

Ancak bu dolapların her zaman için kilitli olması, anahtarlarının eczane mesul müdüründe veya bunun mesuliyeti üzerine alması şartıyle muvininde veyahut kalfa unvanını almış muayyen bir kimsede bulunması mecburidir.

Bu dolaplardaki maddeleri ihtiva eden dar ve geniş ağızlı şişeler cam kapaklı olacak, ihtiva ettikleri maddelerin isimleri bulundukları dolaba göre turuncu veya yeşil zeminli etiketlere yazılmış bulunacak ve alt kısımlarına doğru (Şiddetli zehir) veya (Ayrı bulundurulacak zehir) ibraresini muhtevi bandrollar yapıştırılacaktır.

Brom, iod, asit, alkalen gibi etiketleri tahrip eden maddeleri muhtevi şişelerin etiketleri mahkûk veya yağlı boya ile yazılmış olacaktır.

Bozulan, kirlenen etiketlerin değiştirilmesi ve bu dolap muhteviyatının sık sık elden geçirilmesi mecburidir.

Resim – 4 : Yeni Moda Eczanesi, Kadıköy - İstanbul.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 5 : Merkez Eczanesi, Yedikule - İstanbul.

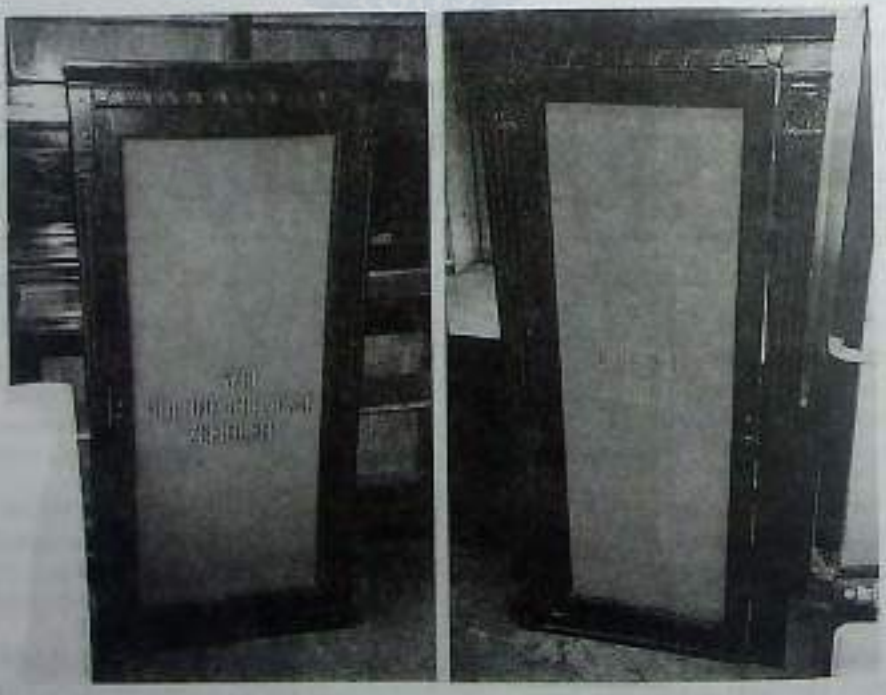

Resim – 6 : İstikamet Eczanesi, Çemberlitaş - İstanbul
(İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türk kodeksinde (Şiddetli zehirler) ve (Ayrı bulundurulacak zehirler) cetvellerine dâhil olmayan zehirli ilâçlar da tesirlerinin derecelerine göre muadillerinin bulunduğu dolapta saklanır.

Diğer taraftan yukarıda adı geçen 1916, 1927 ve 1953 yıllarına ait yönetmeliklerde, şiddetli ve hafif zehirlerin eczane içinde bulunan dolaplara sığmayan fazlasının da eczanenin depo bölümünde aynı şekilde özel ve kilitli dolaplarda muhafaza edilmesini şart koşan maddeler bulunmaktadır (1916 eczane mahalli 2. Kısım ; 1927 m. 33 ; 1953 m. 12).

Bugün için en son 30.12.1993 tarih ve 21804 sayılı ***Resmî Gazete***'de yayınlanan ***Eczaneler ve eczane hizmetleri hakkında yönetmelikte değişiklik yapılmasına dair yönetmelik***'in 12. maddesi zehirli maddelere ait dolaplar ve ilâç şişelerinin etiketlenmesini daha önceki yasal düzenlemeler çerçevesinde düzenlemektedir.

Madde 12 : Bütün zehirli maddeler, kodekse göre ayrılarak, ayrı dolaplarda bulundurulacaktır. Dolaplardan birisinin kapağı kırmızı boyalı olacak ve üzerine "Şiddetli zehirler" diğeri yeşil renkte boyanacak ve üzerine "Ayrı bulundurulacak zehirler" ibaresi yazılacaktır. Bu dolapların her zaman kilitli bulundurulması ve anahtarının eczane mes'ul müdüründe bulunması zorunludur. Bu dolaplara konulacak zehirlerin cinsine göre içerisine konulacak ilâç şişelerinin üzerine kırmızı veya yeşil etiketlere isimleri yazılacak, ayrıca "şiddetli zehir" veya "ayrı bulundurulacak zehir" ibaresi yazılı bondrollar yapıştırılacaktır. Kırmızı reçeteye tabi ilâçlar çelik kasada saklanacaktır.

2 Mart 1927 tarih ve 984 sayılı ***Eczayı Tıbbiye Depoları Kanunu'nun 18. maddesine tevfikan ecza ticarethaneleriyle sanat ve ziraatte kullanılan zehirli ve müessir kimyevi maddelerin satıldığı dükkanlara ait talimatname*** de 1 – 5 numaralı maddeler konuya ayrıca açıklık getirmektedir.

28.12.1927 tarihli ***Zehirli maddelerin satıcı nezdinde sureti muhafazası ve alıcıya tevdii hakkındaki talimatname***'de ise 5 - 8 ci maddeler muhafaza hususunda ayrıntılı bilgi vermektedir.

Ayrıca bu talimatname'de ek olarak A,B,C cetvelleri yapılmış ve zehirler bu üç cetvelde sınıflandırılmıştır[4].

4. Baylav, s.458.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRK KODEKSLERİ VE ZEHİRLER

3.3.1926 tarih ve 767 numaralı ***Türk Kodeksi Kanunu*** gereği kurulan komisyonca hazırlanan I. Türk Kodeksi 1930 yılında yayınlanıp yürürlüğe girmiştir.

Daha sonra sırasıyla 1940, 1948 ve 1974 yıllarında 2., 3. ve 4. kodeksler ***(1974 Türk Farmakopesi)*** yayınlanmıştır. 1. 2. ve 3. kodekslerde şiddetli ve hafif zehirler B ve C cetvellerinde belirtilmiş olmakla beraber ***1974 Türk Farmakopesi***'nde bu cetveller bulunmamaktadır. (Çizelge – 1, 2, 3 ve 4). 14 Nisan 1997 tarihli Sağlık Bakanlığı İlâç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü bildirisinde ise 1997 tarihli, ***3. Avrupa Farmakopesi***'nin resmi ve standart bir belge olarak kullanılması istenmektedir. Halbuki ***Avrupa Farmakopesi***'nin her üç baskısında da bu cetveler henüz konmamıştır. Ayrıca Türk Kodekslerinin B ve C cetvellerinin ilâçların bugünkü sınıflandırılmasına göre örneğin stupefianlar ayrıca verilmek suretiyle yeniden hazırlanarak, kapsamlı bir yasal düzenleme doğrultusunda tekrar ele alınması gereklidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Türkiye'de, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemlerinde, şiddetli ve hafif zehirlerin eczane ve ecza depolarında muhafazaları ile ilgili yasal düzenlemeler ve Türk Kodekslerindeki ilgili cetveller gözden geçirilmiş bulunmaktadır.

Türk Kodekslerinin her üçünde de B cetvelinde kayıtlı 59 zehirli ilâç (Çizelge – 1) de ve B cetvellerinde kayıtları farklı olan 15 zehirli ilâç ise (Çizelge – 2) de toplanmış bulunmaktadır. Aynı şekilde Türk Kodekslerinin her üçünde de C cetvelinde kayıtlı 85 ayrı bulundurulacak ilâç (Çizelge – 3) de ve C cetvellerinde kayıtları farklı olan 25 ayrı bulundurulacak ilâç ise (Çizelge – 4) de bir arada verilmiştir.

Uygulamada bu maddeleri muhafazaya mahsus dolaplardan üst yazıları farklı bazı örnekler ise fotoğraflar yardımı ile belgelenmiştir. (Resim – 2,3,4,5 ve 6)

Günümüz şartlarında B ve C cetvellerinde bulunan zehirli maddelerin eczanelerde kullanımları farklılaşmış olmakla beraber son olarak yayınlanan 30.12.1993 tarihli yönetmeliğin 12. maddesinde sadece "kırmızı reçeteye tabi ilâçlar çelik kasada saklanacaktır," ibaresi eski düzenlemelerin varlıklarını sürdürdüğünü öngörmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bununla beraber bu maddelerin ilâç endüstirisi laboratuvarlarında kullanımlarının devam ettiği düşünülürse, ***separanda, venena, stupefantia, radiopharmaka*** sınıfına dahil tüm ilâç hammaddeleri ve ilâçların listesi ve muhafazası husunda yeni bir düzenlemenin gereği ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Çizelge – 1
Türk Kodekslerinin Her Üçünde de Kayıtlı Zehirli İlâçlar
(B Cetveli)

Acidum arsenicosum
Adrenalinum
Aethylmorphini hydrochloridum
Arecolini hydrobromidum
Atropini sulfas

Belladonnae folium
Bromoformium
Bromum

Cantharis
Chloroformium pro narcosi
Cocaini hydrochloridum
Codeini phosphas
Codeinum
Colchicinum
Colchici semen

Diacetylmorphini hydrochloridum
Digitalinum
Digitalis folium

Emetini hydrochloridum
Extractum belladonnae
Extractum hyoscyami
Extractum opii
Extractum strychni

Homatropini hydrobromidum
Hyrdrargyri chloridum corrosivum
Hydrargyri cyanidum
Hydrargyri iodidum
Hydrargyri oxicyanidum
Hydrargyri oxidum flavum
Hydrargyri oxidum rubrum
Hydrargyri salicylas
Hyoscyami folium
Hydastinini hydrochloridum

Liquor kalii arsenitis
Lobelini hydrochloridum

Morphini hydrochloridum

Neosalvarsan
Nitroglycerinum solutum

Oleum phosphoratum
Opium
Opium concentratum
Opium pulveratum

Pastilli hydrorgyri chloridi
Pastilli hydrargyri oxicyanidi
Phosphorus
Physcstigmini salicylas
Pilocarpini hydrochloridum

Scopolamini hydrobromidum
Solutio digitalini
Strophanthinum
Strophanthi semen
Styrchnini nitras
Strychni semen

Tinctura opii
Tinctura opii crocata
Tinctura strophanthi
Tinctura strychni

Veratrinum

Yohimbini hydrochloridum

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çizelge – 2
Türk Kodekslerinde Kayıtları Farklı Olan Zehirli İlâçlar
(B Cetveli)

	1930	1940	1948
Apomorphini hydrochloridum	-	-	+
Chloroformium	+	-	+
Cocae folium	-	-	+
Cocaini nitras	-	+	+
Extractum cannabis indicae	+	-	-
Natrii arsenas	-	+	+
Natrii methylarsinas	-	+	+
Novacaini hydrochloridum	+	-	+
Physostigmini sulfas	+	-	-
Pilocarpini nitras	-	+	+
Procarpini hydrochloridum	-	+	+
Salvarsan	+	-	-
Solutio digitalis cristallisati	+	-	-
Stovainum	+	-	-
Strychnini sulfas	-	+	+

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çizelge – 3
Türk Kodekslerinin Her Üçünde de Kayıtlı
Ayrı Bulundurulacak İlâçlar
(C Cetveli)

Acetanilidum
Acidum agaricinicum
Acidum chromicum
Acidum hydrochloricum
Acidum nitricum
Acidum nitricum crudum
Acidum nitricum fumans
Acidum phosphoricum
Acidum picricum
Acidum sulfuricum
Acidum sulfuricum crudum
Acidum trichloraceticum
Aethyli bromidum
Amylii nitris
Aqua laurocerasi
Argenti nitras
Argenti nitras cum kalii nitras

Barii chloridum

Chlorali hydras
Coffeinum
Coffeinum cum natrii benzoate
Coffeinum cum natrii salicylate
Cotarnini chloridum
Creosotum
Cresolum crudum
Cupri sulfas
Cupri sulfas crudum

Euphorbium
Extractum filicis
Extractum scillae
Extractum fluidum hydrastidis
Extractum fluidum ipecacuanhae
Extractum fluidum secalis cornuti

Filicis rhizoma
Guaiacolum liquidum
Gutti

Hydrargyrosi chloridum
Hydrargyrosi iodidum
Hydrastidis rhizoma

Ipecacuanhae radix

Kalii hydroxidum
Kalii stibyli tartras

Liquor kalii hydroxidum
Liquor natrii hydroxidum
Lobeliae herba
Methylsulfonalum

Natri cacodylas
Natrii nitris

Oleum chenopodii anthelminthici
Oleum sinapis

Papaverini hydrochloridum
Paraldehydum
Phenolphtaleinum
Phenolum
Phenolum liquefactum
Plumbi acetas
Plumbi oxydum
Plumbi subcarbonas
Podophyllinum
Pulvis ipecacuanhae opiatus

Resina jalapae

Sirupus codeini
Sirupus morphini
Sirupus opii
Solutio formaldehydi
Solutio plumbi subacetatis
Sparteini sulfas
Stramonii folium
Stramonii folium nitrata
Sulfonalum
Santoninum
Scillae bulbus
Secale cornutum

Tinctura belladonnae
Tinctura colchici
Tinctura digitalis
Tinctura hyoscyami
Tinctura iodi
Tinctura ipecacuanhae
Tinctura lobeliae
Tinctura opii benzoica
Tinctura scillae
Tuberculinum

Zinci chloridum
Zinci sulfas

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çizelge-4

Türk Kodekslerinde Kayıtları Farklı Olan
Ayrı Bulundurulacak İlâçlar
(C Cetveli)

	1930	1940	1948
Acidum aceticum	–	–	+
Acidum chrysophanicum	–	+	+
Acidum phenylaethylbarbituricum	+	–	–
Alypini hydrochloridum	+	–	–
Alypini nitras	+	–	–
Amylii hydras	+	–	–
Anaesthesin	+	–	–
Apomorphini hydrochloridum	+	+	–
Aqua zinco-cuprica	–	+	+
Barbitalum	–	+	+
Benzocainum	–	+	+
Bromadalum	–	+	+
Bramisovalum	–	+	+
Calcium hypophosphitum	–	–	+
Cannabis indicae herba	+	–	–
Carbonei tetrachloridum	–	+	+
Chinidini sulfas	–	–	+
Ephedrini hydrochloridum	–	+	+
Guaiacolum carbonatum	–	–	+
Injectabile coffeini	–	–	+
Iodoformium	–	+	+
Iodum	+	+	+
Kalii dichromas	+	–	–
Liquor cresoli saponatus	+	+	+
Minium	+	–	–
Natrii hydroxidum	–	+	+
Natrii phenylaethylbarbituras	+	–	–
Oleum cinereum	+	–	–
Oleum croton	–	–	+
Oleum hydnocarpi	–	–	+
Pastilli santonini	–	–	+
Phenacetinum	–	–	+
Phenobarbitalum	–	+	+
Phenobarbitalum solubile	–	+	+
Plumbi orthoplumbas	–	+	+
Saccharinum	–	–	+
Sirupus belladonnae	(+)	+	+
Solutio adrenalini	–	–	+

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ANKARA'DA AÇILAN VE HALEN YAŞAYAN ECZANELERDEN ÖRNEKLER

Prof.Dr. Sevgi ŞAR – Uzm.Ecz. G. Hale ÖZCÖMERT**

GİRİŞ

Bugün Türkiye'de sekiz Eczacılık Fakültesi bulunmaktadır. Kuruluş aşamasında olan Erzurum'daki Eczacılık Fakültesi hariç, diğer fakültelerden her yıl yaklaşık olarak toplam 890 öğrenci mezun olmaktadır (Çizelge – 1). Bu fakültelerden mezun olan eczacıların büyük çoğunluğu ise özel eczane açmaktadır.

Çizelge – 1 : Son beş yıl içerisinde Eczacılık Fakültelerinden mezun olanların yıllara göre dağılımı[1].

Fakülte	1992 - 1993	1993 - 1994	1994 - 1995	1995 - 1996	1996 - 1997
Anadolu Ü.	59	78	81	73	111
Yabancı uyruklular	0	0	0	0	5
Ankara Ü.	118	140	117	126	171
Yabancı uyruklular	2	2	1	2	2
Ege Ü.	195	181	168	137	157
Yabancı Uyruklular	8	0	4	1	6
Gazi Ü.	124	88	89	106	115
Yabancı uyruklular	1	0	1	0	1
Hacettepe Ü.	104	106	112	122	110
Yabancı uyruklular	3	7	1	0	1
İstanbul Ü.	161	189	136	158	171
Yabancı uyruklular	2	9	4	2	1
Marmara Ü.	84	118	135	124	119
Yabancı uyruklular	1	2	2	2	2
Toplam	862	920	851	853	972

* Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık İşletmeciliği ABD/Tandoğan-ANKARA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ülkemizde gerçek anlamda ilk eczanelerin 1800'lü yılların başından itibaren İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde açıldığı kaydedilmektedir. 1890'lı yıllarda İstanbul'da 250, Anadolu'da 115 olmak üzere toplam 365 Ankara'da ise 2 eczane bulunmaktadır. (Çizelge – 2)[2].

Çizelge – 2 : 1890 yılında Anadolu şehirlerinde bulunan eczanelerin sayıları.

Şehir	Nüfus	Eczane
Adana	45.000	6
Afyon	36.000	1
Ankara	20.000	2
Antalya	29.000	1
Antakya	24.000	2
Balıkesir	21.000	2
Bursa	60.000	7
Çanakkale	9.000	3
Diyarbakır	25.000	8
Edirne	70.000	8
Eğin	19.000	3
Erzurum	60.000	4
Gelibolu	13.000	1
Harput	35.000	2
İzmir	479.000	40
Kırlareli	18.000	1
Konya	40.000	3
Manisa	50.000	3
Mardin	15.000	2
Nazilli	70.000	2
Niğde	14.000	2
Samsun	14.000	5
Sivas	39.000	1
Trabzon	45.000	4
Urfa	25.000	2
Toplam	1.275.000	115

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkiye'de eczane dağılımlarıyla ilgili çeşitli tarihlerde yapılan araştırmalara göre İstanbul, İzmir ve Ankara'daki eczane sayıları tablolarda görülmektedir. (Çizelge – 3, 4 ve 5).

Çizelge – 3 : 1949, 1960 ve 1966 yıllarında Ankara, İstanbul İzmir ve Türkiye genelinde eczane sayıları.[3,4,5]

Yıllar	1949	1960	1966
Ankara	24	110	116
İstanbul	156	419	468
İzmir	43	109	114
Türkiye	559	1242	1425

Çizelge – 4 : 1965 - 1989 yılları arasında Ankara, İstanbul, İzmir ve Türkiye genelinde eczane sayıları.[6]

Yıllar	1965-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1989
Ankara	142	333	497	795	1074
İstanbul	516	881	1447	2018	2680
İzmir	135	261	550	860	1065
Türkiye	1845	3500	6191	9226	12292

Çizelge – 5 : 1990 - 1996 yılları arasında Ankara, İstanbul, İzmir ve Türkiye genelinde eczane sayıları.[7]

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Ankara	1009	1038	1085	1142	1187	1274	1410
İstanbul	2837	2958	3091	3243	3314	3538	3700
İzmir	1106	1137	1177	1226	1271	1310	1376
Türkiye	12758	13290	13890	14560	15121	15914	16716

Bugün ise Nisan 1998 tarihi itibariyle Türk Eczacıları Birliği'nden alınan bilgilere göre Türkiye'de 18.305 eczane bulunmaktadır. Bunlardan 4.432'si İstanbul'da, 1.461'i İzmir'de ve 1.769'u da Ankara'dadır[8].

Bu araştırmanın amacı İstanbul ve diğer bazı illerdeki eski eczaneler üzerine başta Prof.Dr. Turhan Baytop'un, Prof.Dr. Ahmet Ekinci'nin, Ecz. Süheyla Sivas'ın, İzzet Kumbaracılar'ın ve bazı araştırmacıların çalışmaları bulunduğu halde Ankara'daki eski eczaneler üzerinde hiçbir çalışmaya rastlanmamasıdır.

Ancak bu konuda eski belgelere ulaşmak oldukça güç ve uzun zaman aldığından ilk aşamada halen açık ve açılış tarihleri 1960 yılından önce olan eczaneler ele alındı. Daha sonra bu çalışma genişletilerek devam ettirilecektir.

Çalışmaya Sağlık Bakanlığı İlâç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü'ndeki kayıtlardan 1960 yılından önce açılan ve halen çalışan eczanelerin adlarının belirlenmesiyle başlandı[9]. Ayrıca II. Bölge Ankara Eczacı Odası'na 1956'dan 1960'a kadar kayıt olan özel eczane eczacıları taranarak eldeki bilgilerle karşılaştırıldı[10]. Türk Eczacıları Birliği'nden ise bu konuda bir bilgi alınamadı.

Tesbit edilen eczaneler (Çizelge – 6) da görülmektedir. Bu eczaneler ile tek tek iletişim kurularak şu anda sahibi olan eczacılarla birçok kez görüşüldü. Ellerinde eczane ile ilgili belgeler, resimler, etiketler, ruhsat, diploma, defterler ile ilâçların yapımında kullanılan eski araç ve gereç, ilâç saklama kapları ve eskiden kalma dolaplar, banko, tezgâhlar olup olmadığını araştırıldı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çizelge – 6 : Cumhuriyet döneminde Ankara'da açılan ve halen yaşayan eczanelerin listesi.

Eczanenin adı	Eczacının adı
İstanbul Eczanesi	Hüseyin Hüsnü SARI
Ege Eczanesi	Ayhan TURAN
Başkent Eczanesi	Ekrem BİLGE
Derman Eczanesi	Niyaz DERMANCI
Büyük Eczane	M. Ali BAŞOĞLU
İbrahim Ünal Eczanesi	İbrahil ÜNAL
Yenidoğan Eczanesi	İsmet BİLGİÇ
Yeni Turan Eczanesi	Turan YEŞİLYURT
Fatih Eczanesi	Muammer BAYKARA
Dostel Eczanesi	Hikmet DURUN
Şark Eczanesi	Yaşar BAKDUR

ECZANELERDEN ÖRNEKLER

İstanbul Eczanesi

29 Ocak 1919'da Ulus'ta Ecz. Hüseyin Hüsnü Sarı tarafından işletilmeye başlanmıştır. Hüseyin Hüsnü Sarı 1888 İstanbul doğumludur. 1909'da Eczacılık Okulu'nu bitirmiştir. Aynı yıl Zile Belediye Eczacılığı, 1911'de İznik Belediye Eczacılığı, 1913'de Bağdat Belediye Eczacılığı, 1917'de Şam Hastanesi Eczacılığı, 1918'de Halep Hastanesi Eczacılığı yapmış, 1919'da ise Ankara'da İstanbul Eczahanesi'ni açmıştır. Eczaneyi 1956'da Yenişehir'e, 1960'da ise Ulus İşhanı'na nakletmiştir. 1963 yılında Ecz. H. Hüsnü Sarı'nın vefatı üzerine eczane oğlu Hasan Adil Sarı tarafından bir mesul müdür nezaretinde işletilmeye başlanmıştır. Daha sonra H. Adil Sarı 1969 yılında eczaneyi Ecz. Müjgan Saygılı'ya, Ecz. Müjgan Saygılı ise, 1979 yılında Ecz. Ömer Faruk Erdem'e devretmiştir.

1919 yılında açılan eczanede bugün eczanenin orjinal bankosu, dolapları, açılış günü fotoğrafı, ilâç kavanozları, eczanede çalışanlara mahsus sicil defteri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı müfettişleri tarafından yapılacak teftişe mahsus defter, eski bir otoklav, eski bir tartı aleti bulunmaktadır (Resim – 1, 2, 3, 4, 5 ve 6).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 1 : İstanbul Eczanesi'nin açılış günü fotoğrafı.

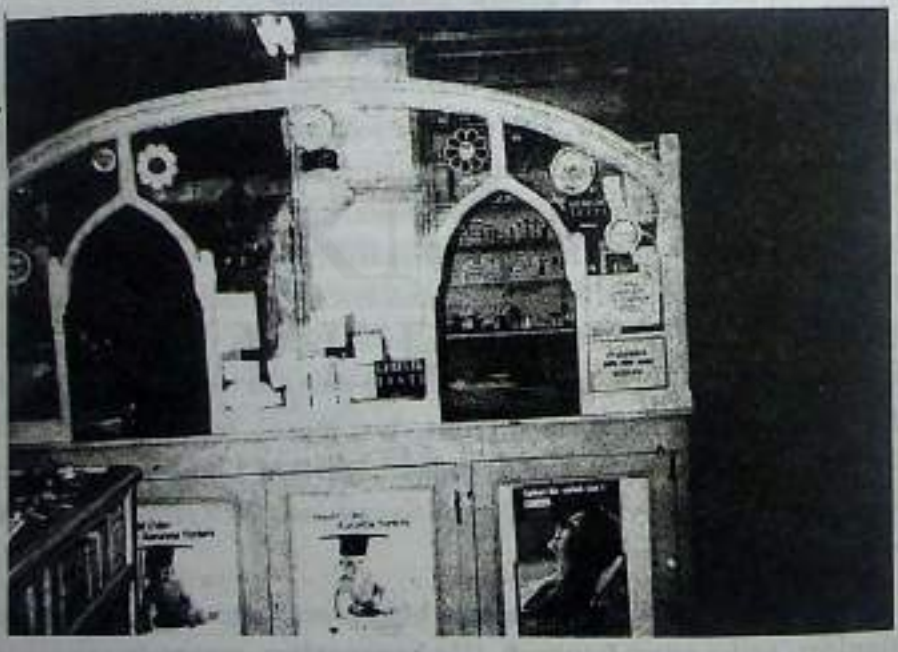

Resim – 2 : İstanbul Eczanesi'nin bankosu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 3 : İstanbul Eczanesi'nde eski bir tartı aleti.

Resim – 4 : İstanbul Eczanesi'nde bir otoklav.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 5 : İstanbul Eczanesi'nın vitrini.

Resim – 6 : İstanbul Eczanesi'nin yeni sahibi ve personeli.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Başkent Eczanesi

6.9.1946 tarihinde Ecz. Abdullah Ekrem Bilgen tarafından Posta Caddesinde açılmıştır.

Ekrem Bilgen 1902 Amasya doğumludur. 1922 yılında İstanbul Eczacı Okulu'ndan mezun olmuştur, aynı yıl Amasya Belediye Eczacılığı'na atanmıştır. Dokuz ay Zile Belediye Eczacılığı yaptıktan sonra 1927'de Amasya'da, Amasya Eczanesi'ni açmış, 1946 yılında ise bu eczaneyi devrederek aynı yıl Ankara'da Başkent Eczanesi'ni açmıştır. Ecz. Ekrem Bilgen 1966 yılında vefat etmiştir. Başkent Eczanesi, varisleri tarafından işletilmeye başlanmış 1972 yılında ise Ecz. Fethi Egemen'e, 1982'de Ecz. Ekrem Bilgen'in torunu olan Ecz. Nazmi Hakan Dermancı'ya devredilmiştir. (Resim – 7 ve 8).

Resim – 7 : Başkent Eczanesi'nin sahibi Ecz. Ekrem Bilgen'in diploması.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 8 : İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Eczacılık Şubesi 1921 - 1922 yılı mezunları. (Ecz. Ekrem Bilgen -Başkent Eczanesi- birinci sırada sağdan ikinci).

Derman Eczanesi

14.1.1948 tarihinde Koyunpazarı'nda Ecz. Albay Nazmi Dermancı tarafından açılmıştır. Nazmi Dermancı 1886 Çatalca doğumludur. 1908 yılında Tıbbiye-i Mülkiye eczacı şubesinden mezun olmuş ve aynı yıl teğmen rütbesi ile orduya dahil olmuştur. Ecz. Albay Nazmi Dermancı 1942 yılında sağlık nedeniyle emekli olana kadar değişik görevlerde bulunmuştur. Bu görevleri arasında Karantina Komutanlığı, hastane başeczacılıkları da bulunmaktadır. Emekli olduktan sonra 1948 yılında Derman Eczanesi'ni açmıştır. Daha sonra eczaneyi 10 Ağustos 1956'da kendi gibi eczacı olan oğlu Niyaz Dermancı'ya devretmiştir. Ecz. Albay Nazmi Dermancı 1958'de vefat etmiştir.

Ecz. Niyaz Dermancı 1927 İstanbul doğumludur. 1953 yılında Tıbbiyeyi bitirdikten sonra İstanbul Eczacı Okulu'na başlamış ve 1956 yılında mezun olmuştur. 1960 yılında Başkent Eczanesi sahibi Ecz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ekrem Bilgen'in Kimya Yüksek Mühendisi kızı Aynur Bilgen ile evlenmiştir. Bu evlilikten iki oğlu olan Niyaz Dermancı'nın oğulları da dedeleri ve babaları gibi eczacı olmuşlardır. Şu anda büyük oğlu Nazmi Hakan Dermancı dedesi Ekrem Bilgen'in eczanesi olan Başkent eczanesini devralmış, küçük oğlu Ali Dermancı ise Dermancı İlâç Kimya ve Kozmetik Lt. Şti.'ni kurmuştur. Ecz. Niyaz Dermancı ise halen Derman Eczanesi'nde faal olarak çalışmaktadır.

Ecz. Niyaz Dermancı, eczanenin ilk laboratuvar bankosunu ve ilâçların çoğunu olduğu gibi korumuştur. Bunun yanısıra müstahzar laboratuvarındaki aletler de korunmuştur. Ayrıca kutu etiketleri, mühürler, mantar yumuşatıcısı, pilül aleti, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı müfettişleri tarafından yapılacak teftişe mahsus defter, eski bir terazi, toxique-aséparer dolabı, eski fotoğraflar, Nazmi Dermancı'ya ait İstiklal Madalyası ve Yüzbaşılık Beratları, vb. bulunmuştur (Resim – 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 ve 21).

Resim – 9 : 1922 yılı İstanbul Gümüşsuyu Hatanesi (Ecz. Nazmi Dermancı -Derman Eczanesi- ikinci sırada soldan üçüncü kişi; Ecz. İbrahim Ünal -İbrahim Ünal Eczanesi- dördüncü sırada sağdan ikinci kişi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 10 : Derman Eczanesi'nin toxique-aséparer dolabı.

Resim – 11 : Derman Eczanesi'nin eski laboratuvar bankosu ve eski ilâç şişeleri.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 12 : Derman Eczanesi'ne ait ***Majistral Reçeteler İçin Tarife*** kitabı ve eski etiketler.

Resim – 13 : Derman Eczanesi'ne ait eski etiketler, mühürler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 14 : Derman Eczanesi'ne ait eski bir terazi.

Resim – 15 : Ecz. Niyaz Dermancı'ya -Derman Eczanesi- ait eczane ruhsatı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 16 : Ecz. Niyaz Dermancı -Derman Eczanesi- eczanesinde pilül yaparken.

Resim – 17 : Ecz. Niyaz Dermancı -Derman Eczanesi- eczanenin eski laboratuvarında krem yapma makinasını hazırlarken.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 18 : Ecz. Niyaz Dermancı -Derman Eczanesi- eczanenin eski laboratuvarında suppozituvar yapma makinasını hazırlarken.

Resim – 19 : Derman Eczanesi'nde üretilen APC adlı müstahzar ve ikili tablet basım aleti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 20 : Ecz. Niyaz Dermancı, kendisi gibi eczacı olan oğulları Ecz. Hakan Nazmi Dermancı ve Ecz. Ali Dermancı ile birlikte.

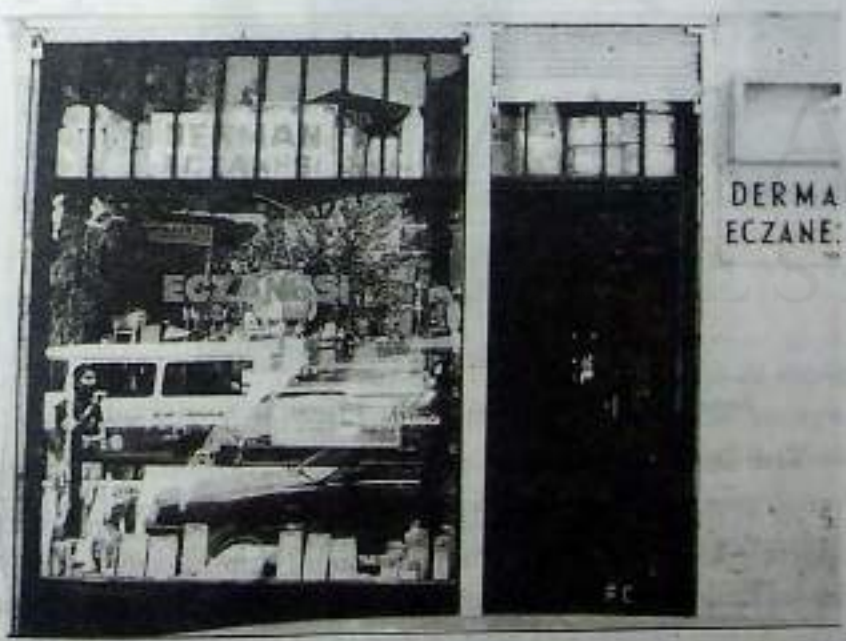

Resim – 21 : Derman Eczanesi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yeni Turan Eczanesi

22 Mart 1955 tarihinde Turan Özvardar Yeşilyurt tarafından Çankırı Caddesi'nde açılmıştır.

Turan Özvardar 1922'de Kastamonu'da doğmuş, 1944 yılı Haziran döneminde İ.Ü. Tıp Fakültesi Eczacılık Okulu'ndan mezun olmuş ve 1955'de Yeni Turan Eczanesi'ni açmıştır. Eczaneyi 1980'de Gülsabah Beşe'ye devretmiştir.

Eczaneye ait Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı müfettişleri tarafından yapılacak teftişe mahsus defter ve eczanelere mahsus uyuşturucu defteri, eski bazı ilâçlar, bir hasas terazi, vb. bulunmuştur. (Resim – 22).

Resim – 22 : Ecz. Gülsabah Beşe Yeni Turan Eczanesi önünde.

Yeni Doğan Eczanesi

25 Aralık 1954 de Ecz. Ismet Bilgiç tarafından Yenidoğan'da açılmıştır[7]. İsmet Bilgiç 1919 Tebriz doğumlu olup 1938'de Azerbeycan Eczanesi'nde stajını tamamladıktan sonra SSYB tarafından oluşturulan jüri heyeti huzurunda sınava girmiş ve 964 No'lu Kanun'un 48. Maddesi gereğince 1947'de Türkiye'de eczacılık yapmaya hak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kazanmıştır. Aynı yıl Devlet Demiryolları Ankara merkez eczanesine mesul müdür olarak tayin edilmiş, burada 7 yıl çalıştıktan sonra istifa etmiş ve 1954'te Yenidoğan'da bu eczaneyi açmıştır. Eczane 1981'de Halime Keskin'e devredilmiştir.

Eczanede bugün halen orijinal banko ve dolaplar kullanılmaktadır. Ayrıca, eski birtakım ilâç şişeleri, etiketler, pilül aleti, vb. bulunmuştur. (Resim – 23).

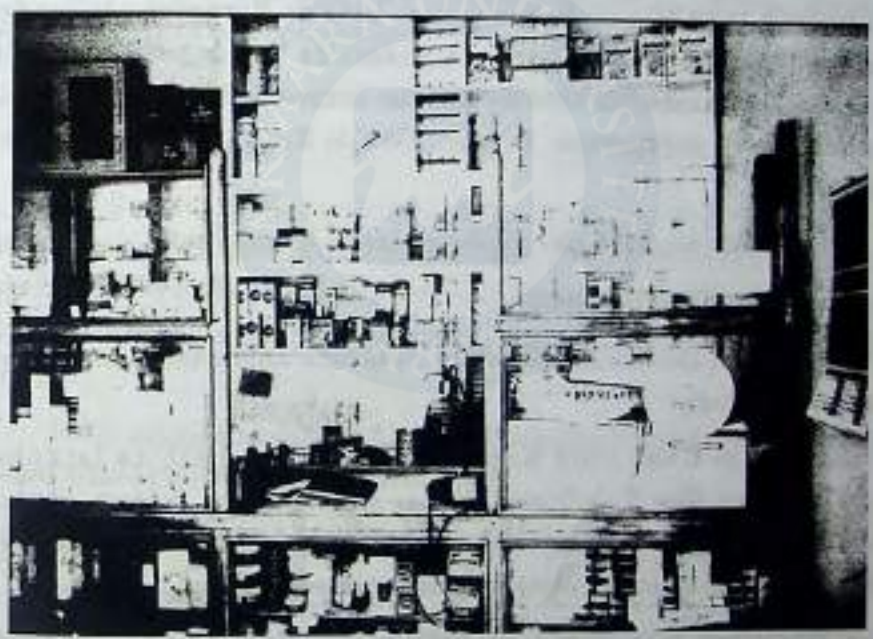

Resim – 23 : Yenidoğan Eczanesi bankosu.

Ege Eczanesi

1931 yılında eczane ruhsatı verilmiş, 1932 yılında eczane boş olduğu için Ecz. Talip Arif Bey'in eczanesinin İzmir'den buraya nakli uygun görülmüştür. Mehmet Talip Arif Bey 1884 Şam doğumludur. 1903'de Eczacılık Okulu'ndan mezun olmuş ve İzmir Karşıyaka'da bir eczane açmış, daha sonra eczanesini Ankara'ya nakletmiştir.

Eczane ilk olarak Talip Arif (Semker) tarafından "Yeni Şifa" adı ile Samanpazarı'nda açılmıştır. Daha sonra 1938'de ismi Ege Eczanesi olarak değişmiştir. Ecz. Talip Semker'in 1955'de vefatı üzerine eczane,

varisleri tarafından Ecz. Ali Akça'nın mesul müdürlüğü ile işletilmeye başlanmıştır. 1960'da varisleri tarafından Ecz. Ayhan Turan'a devredilmiştir.

Eczanede bugün birkaç fotoğraftan başka, hiçbir tarihi malzeme kalmamıştır.

Büyük Eczane

Eczane ilk olarak Yenidoğan adıyla 13 Kasım 1950 tarihinde Eczacı Mehmet Ali Baştuğ tarafından Yenidoğan'da açılmıştır. Mehmet Ali Baştuğ 1913 Mardin doğumludur. 1938'de Eczacılık okulundan mezun olduktan sonra 1950 yılında Ankara'da Yenidoğan Eczanesi'ni açmıştır. Eczanenin adı 1951'de Kanaat Eczanesi, 1956'da ise Büyük Eczane olarak değişmiştir. Eczane 1980'de Ecz. Ahmet Öğüt'e devredilmiştir.

Eczanede bugün hiçbir tarihi malzeme kalmamıştır.

İbrahim Ünal Eczanesi

23 Kasım 1954'de Ecz. İbrahim Ünal tarafından Anafartalar Caddesi'nde açılmıştır.

İbrahim Ünal 1902 Kemah doğumludur. 1925'de İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Eczacı Okulu'ndan mezun olmuş, Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde stajını tamamladıktan sonra 1926'da Şebinkarahisar Belediye Eczacılığına tayin edilmiştir.

Kayıtlara göre ilk olarak 1932'de Giresun/Şebinkarahisar'da İbrahim Sadullah Eczanesi olarak ruhsat almış, 1954'de ise eczanenin adı İbrahim Ünal olarak değiştirilmiş ve Ankara'ya nakledilmiştir. Eczane daha sonra 1986'da Altındağ'a taşınmış, Ecz. İbrahim Ünal'ın ölümü üzerine 1995'de eczaneyi işletme hakkı Ahmet Ünal'a bırakılmıştır.

Eczanede bugün hiçbir tarihi malzeme kalmamıştır.

Fatih Eczanesi

Ekim 1955'de Ecz. İsmail Muammer Baykara tarafından Yenişehir'de açılmıştır. 1914 İstanbul doğumlu olan İsmail Muammer

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Baykara 1940 yılında Eczacı teğmen olarak İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Eczacı Okulu'ndan mezun olmuştur. Bir yıl Gülhane Akademisi'nde staj yapmış, daha sonra Balıkesir Askeri Mevki Hastanesi'ne tayin olmuştur.

1955'de istifa edip askerlikten ayrılana kadar çeşitli görevler üstlenmiştir. daha sonra 1955'te Fatih Eczanesi'ni açmıştır. Eczane, 1969'da önce Keçiören'e, yine aynı yıl Samanpazarı'na ve son olarak da 1970'de Gülseren Mahallesi'ne taşınmıştır. Daha sonra Eczacı Muammer Baykara'nın vefatı üzerine mirasçıları tarafından 1978'de Mustafa Atilla Ergintürk'e devredilmiştir.

Eczanede bugün hiçbir tarihi malzeme kalmamıştır.

Dostel Eczanesi

15 Şubat 1956 tarihinde Ecz. Hikmet Orun tarafından Yenişehir'de açılmıştır. Ecz. Hikmet Orun 1931 yılında Beypazarı'nda doğmuş, 1953'de İstanbul Üniversitesi Eczacı Okulu'ndan mezun olmuştur. Askerliğini bitirdikten sonra 1956 yılında Dostel Eczanesi'ni açmıştır.

1975 yılında eczaneyi Akay Caddesi'ne taşımış, 1981'de Ecz. Demet Ulutaş'a (Öztokatlı) devretmiştir.

Eczanede bugün hiçbir tarihi malzeme kalmamıştır.

Şark Eczanesi

27 Kasım 1959'da Ecz. Yaşar Bakdur tarafından Ulus İşhanı'nda açılmıştır. Ecz. Yaşar Baktur 1921 senesinde Maraş'da doğmuştur. 1946'da İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Eczacı Okulu'ndan mezun olmuş ve 1956 senesine kadar askeri eczacı olarak çalışmıştır. 1956 - 1959 seneleri arasında Chromekto Laboratuvarı'nda mesul müdürlük yaptıktan sonra 1959 yılında Şark Eczanesi'ni açmıştır. 1996'da eczanesini Etlik'e nakletmiştir.

Eczanede tarihi bir malzemeye rastlanmamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SONUÇ

Sonuç olarak, zaman içinde artık kaybolmaya yüz tutmuş pekçok belge, resim, ruhsat, diploma ve defterlerin yanısıra ilâçların yapımında kullanılan eski araç ve gereç, ilâç saklama kapları, eskiden kalma dolaplar, banko ve tezgâhların toplanarak Türk Eczacıları Birliği tarafından kurulacak büyük bir Eczacılık Müzesi'nde saklanması ve bunların uzman kişilerce değerlendirilmesini önermekteyiz.

KAYNAKLAR

1. 1992 - 1997 yılları arası: ***Yükseköğretim İstatistikleri***, ÖYSM Yayınları, Ankara.
2. Baytop, T. : ***Eczâhâne'den Eczane'ye - Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800 - 1923)***, İstanbul 1995.
3. Kocaer, R. : ***Türkiye Eczacılar Almanağı*** : 1949. Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1949.
4. Kocaer, R. : ***Türkiye Eczacılar Almanağı*** : 1966. Kulen Basımevi, İstanbul 1966.
5. Tanker, M., Sezik, E. : "Türkiye'deki eczanelerin, nüfusa göre, bugünkü durumu ve memleketimizin eczacı ihtiyacı".
6. Şar, S., Asil, E. : "A statistical study on distribution of pharmacies in Turkey", ***J. Fac. Pharm. Gazi***, 8(1), 1 - 11 (1991).
7. Şar, S., Özçelikay, G., Özcömert, G.H., Asıl, E. : "A study on the distribution of pharmacies in Turkey for the 1900 - 1996 period", ***FABAD J. Pharm. Sci***, 23, 43 - 52 (1998).
8. Türk Eczacıları Birliği kayıtları.
9. Sağlık Bakanlığı İlâç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü arşivi.
10. II. Bölge Ankara Eczacı Odası kayıtları.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SOSYAL VE TEKNİK BOYUTLARIYLA ANTİKÇAĞ VE ORTAÇAĞ'DA PARFÜM, KREM, KOZMETİK

*Prof.Dr. Zeki TEZ**

İLK PARFÜMLER KÖKENSEL OLARAK TÜTSÜLERDİ

Bugünkü anlamda % 15-20 alkol içeren zengin kokulu ecza karışımlı çözeltiler olan parfümler Antikçağ'da tanınmıyordu, ***Per fumum*** şeklindeki Latince niteleme, koku üretiminin kökensel yöntemini vermektedir. İlk "parfümler" katı eczalar (ya da ecza karışımları) halindeki tütsüler olup örneğin kızgın odun kömürü üzerinde ısıtılarak istenen koku açığa çıkarılıyordu. Güzel kokunun yaşayan insanları ve ölüleri öteki dünyanın uğursuzluklarından koruyacağına, sağlıklıları mutlulandıracağına, hastaları sağaltacağına ve insanları daha yüksek mertebelere eriştireceğine inanılıyordu. Tütsüleme Ortaçağ'a dek mekân ve beden temizliğinin öğelerinden biri olmuştur. Tütsülerin Ortaçağ'da hastalık salgınlarında kötü ruhları kovacağına inanılıyordu. Belirli odun ve reçinelerin yakılmasıyla oluşan dumanın koruyucu etkisi konusundaki bilgiler tarih öncesinin avcı ve toplayıcı kulturlerine dek geri uzanır ve onlar tarafından et ve meyvaların konserve edilmesinde bu amaçla kullanılmıştır.

İlkçağ'da İmparator Marcus Aurelius'un özel hekimi olan Galenos (129 - 199), koku alma sinirlerinin varlığını keşfetti. Koku maddelerinin yapı-etki ilşkileri İsa'dan önceki I. yüzyılda Romalı doğa filozofu Titus Lucretius Carus (ölm. İ.Ö. 55) tarafından saf spekülatif bir biçimde postüle edildi. Onun düşüncesine göre uygun koku maddelerinin atomları yuvarlak bir yapıya sahiplerken, kötü koku maddeleri keskin kenarlı ve dikenli bir tanecik yapısına sahip olmalıydı[1].

---

* Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kimya Bölümü /DİYARBAKIR.

1. E. Paszthory : ***Chemie in unserer Zeit***, 27(2),96 - 99(1993).

Eski Yunan parfümcülüğünde Doğu kültürünün etkisi büyüktür. Parfüm yapımında kullandıkları hammaddelerin çoğunu tüccarlar Afrika'dan, Uzak ve Yakın Doğu'dan getirmişlerdir. Eski Yunanlı fahişeler özgürce koku sürerler, bedenlerini tepeden tırnağa kokulu yağlarla ovdururlar, ağızlarını da kokulu sularla çalkalarlardı.

Atina kenti zamanla parfüm satan dükkânlarla dolmuş, konuklara banyo ve kokulu yağlarla yağlanma olanağı sağlamak gelenekleşmiştir. Yunanlıların bir başka özelliği de bedenlerinin farklı yerlerine farklı kokular sürmeleriydi. Çok eskiden beri bilinen parfüm ve tütsüler arasında mür (mürrüsâfi; kokulu bir tür sakız), günlük, karanfil, tarçın, güzel kokulu yağ ve merhemler önemli ticari mallardı.

Tüm bunların içinde en ünlüsü, günlük ağacının sakızı olan "günlük" idi. Herodot'a (İ.Ö. V. yüzyıl ortası) göre günlük ağacı yetiştirmek kutsal ama tehlikeli bir uğraşı idi; çünkü günlük ağaçları küçük kanatlı yılanlar tarafından korunuyordu ve bu yılanlar, yalnızca aselbent (styrax) reçinesini yakarak oluşturulan dumanlarla uzaklaştırılabiliyordu [2]. Tüm Ilkçağ boyunca Arap yarımadasının güney bölgelerinden ithal edilen günlük, tapınma törenlerinde ve özellikle de büyü ve mezarlıkla ilgili alanlarda kullanıldı. Tarih öncesi Mısır'ından beri günlüğe, günümüzde katolik ve ortodoksların dini törenlerinde hâlâ olduğu gibi, tanrısal bir araç olarak mekânı ve insanları kötülüklerden arındırarak merhametli kılan ve gönüllere ferahlık veren bir kuvvet atfedilmiştir.

Aşağı Mısır'ın florası koku bitkileri bakımından bir ölçüde fakirdi. Bu nedenle çoğu aroma maddeleri ithal edilmek zorundaydı. Yerli bitkilerden kazanılan kokulu eczalar arasında bir tür sakız ağacından (sedir ya da katran ağacı) elde edilen terebentin reçinesinin tütsülemede kullanıldığı kesinlik kazanmıştır. Terebentin reçinesinden daha keskin kokulu olan günlük, styrax (reçinesi) ve laden de ithal ediliyordu.

Babil'de ibadet ve mezar törenlerinde fazla miktarda günlük, kırkboğum (topalak) ve sedir ağacı odunu kullanıldığı kaydedilmiştir. Dini törenlerde mür'ün yanısıra kenevir yakılmasının belirli fizyolojik et-

2. Z. Tez : ***Bilimde ve Sanayide Kimya Tarihi***. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kiler yarattığı kabul edilmektedir.

Tütsü kullanımı Kutsal Topraklar'da da belirli bir işleve sahip olmuştur. Eski Ahit'te, dini tören gereksinimi için tütsü maddelerinin üretimine ilişkin şu reçete yer alır: "Balsam, 'strakte', kasnı ve günlük, eşit kısımlar halinde alınıp Tanrı'yı kutsamak üzere toz haline getirilecek şekilde dövülür".

Mısır'dan bağımsız olarak Doğu ve Güneydoğu Asya'da İ. Ö. 2300'lerde parfüm kullanımı başlamıştır. Çinliler erkek misk geyiğinin salgısını önceleri ilaç olarak, daha sonra da yasemin ve lotusla birlikte parfüm yapımında kullanmışlardır. Hindistan'da İ.Ö. 1500'lerde sandal ağacı, yasemin, gül, nergis, sümbülteber gibi çiçeklerden kokular hazırlanmıştır.

Sandal ağacı kokusu kutsal sayılmış ve her zaman için Hint kokularının temel bileşeni olmuştur.

Aşağı yukarı aynı tarihlerde Amerika'da; İnka, Aztek ve Maya uygarlıklarında yağmur dualarında ve av güvenliği için yapılan âyinlerde, Tanrı'ya adak olarak pelesenk ağacı ve sakızı ile tütün yaprakları tütsülerde kullanılmıştır.

Eski Yunanistan'da da dua ve törensel kutlamalar sırasında tütsüleme yapılırdı. Homeros günlükten söz etmemişse de sedir ve limon ağacı odunu ve defne ağacı yaprakları yakılırdı; ama Herodot, günlüğün tütsülemede yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir.

Pers Savaşları sırasında ve özellikle de büyük İskender'in seferlerinden sonra günlük, yalnızca tapınaklarda ve ev sunaklarında değil, tüm davetlerde de kullanılmaya başlandı ve mutlaka salonların orta yerinde günlük ya da mür yakılır oldu. Daha sonraları ise aydınlatmada kullanılan lâmba yağı içine parfüm katılmaya başlandı ve bu gelenek Geç Ortaçağ'a dek sürdü.

Roma İmparatorluğu döneminde İtalya'da çiftçilerin yerel kutlama ve şenliklerinde masalar taze nane yapraklarıyla ovuluyor ve içleri nane doldurulmuş yastıklar kullanılıyordu. Orta Doğu ile temaslardan sonra ve Yunan ve Mısır etkisi altında, tutucu çevrelerin muhalefeti-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne karşın tütsü maddeleri kullanımı eski Roma'da akıl almaz boyutlara ulaştı. İmparator Neron, karısının mezarında, yıl boyu Arabistan'dan getirttiği günlüğü yaktırdı. Roma İmparatorluğu döneminde günlük ve mür ithali, devlet harcamalarına ağır bir yük getirdi.

Yunanistan Roma İmparatorluğu'na katılınca Yunan kültürüyle birlikte parfüm sanatı da Romalılara geçmiştir. Önceleri parfüm yalnızca soyluların cenaze törenlerinde kullanılmış olup kişisel kullanım daha sonra yaygınlaşmıştır. Ovidius zamanında (Hz. İsa ile aynı dönem) parfüm düşkünlüğü doruğa çıkmış, Roma parfüm satan dükkânlarla dolmuştur. Romalılar kokuları; yağ içinde sıvı merhemler, katı merhemler, kokulu sular ve pudra şeklinde kullanmışlardır. En sevilen sıvı kokularına örnek olarak ***rhodium*** (gülden), ***melinum*** (ayva) çiçeğinden), ***narcissinum*** (Hint sümbülünden); daha pahalı olanlardan ise ***nardinum*** (Hint sümbülü ve mür'den), ***susium*** (zambak, bal, safran ve mür'den) verilebilir.

Romalılar hem tüm İtalya'da hem de imparatorluğa bağlı birçok başka yörelerde özellikle sıcak su kaynaklarının çevresinde halk hamamları inşa etmişlerdir. Yıkanmanın sonunda tüm beden kokulu yağlarla ovulduğundan, hamamların yakınında kokulu yağ ve parfüm dükkânları açılmıştı.

Romalıların parfüm yapımına kattıkları başlıca bitkiler biberiye, nane, adaçayı, anason ve biberdir. Romalılar lavanta bitkisinden lavanta suyu da elde ederlerdi[3]. Bahçelerinde rezene, dereotu, limon otu, karanfil, safran, at kasnısı, altınotu, süsen, Çin tarçını, lavanta, zambak, nergis, gül, menekşe, biberiye, kekik otu, kedi otu, çeşitli kokulu bitkiler, tedavi bitkileri ve baharat bitkileri yetiştirirlerdi.

PARFÜM ELDESİNDE EKSTRAKSİYON YÖNTEMİ

Bitkilerin su yardımıyla ekstraksiyonu yoluyla koku maddelerinin ve bitkisel ilâçların kazanılması, insanlığın en eski tekniklerinden biridir. Mezopotamya'da yapılan kazılarda İ.Ö. 3500 yıllarına tarihlenen ekstraksiyon kapları ve İ.Ö. 2100 yıllarına tarihlenen ve ekstraksiyon

3. M. Tunçay : *Tarih ve Toplum*, 12(69), 142 - 146(1989).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yoluyla ilâç maddesi eldesini betimleyen Sumer kil tabletleri bulunmuştur.

Merhem (pomat) ve parfüm hazırlama işi, ekstraksiyon yönteminin doğmasına yol açmıştır. Mezopotamya ve Mısır'da bu yolla hazırlanan ürünler tıbbî, dinsel ve kozmetik amaçlarla kullanılıyordu. Merhemlere, tütsü ve kokulara yönelik akıl almaz bir tutku vardı. Zengin sayılacak bir parfüm koleksiyonu, zengin evlerinin en önemli nesnelerinden biri olup, aileler evlenecek kızlarına bundan bir takım veriyorlardı. Eski Mısır'da tapınak heykelleri günde üç kez güzel kokulu karışımlarla merhemlenip kremleniyordu. Güzellik idealine karşılık gelecek şekilde insan cildi ve elbiseler yağlanıyor, ziyafetlerde insanlar başlarına kokulu merhemlerden yapılmış başlıklar takıyor ve bunlar da günboyu vücut ısısı etkisiyle yavaş yavaş eriyip akarak dışarıya güzel kokular yayıyordu.

İ.Ö. 1200'lerde tüm Mezopotamya'ya egemen olan Asurlular zamanında parfüm üretiminde ekstraksiyon süreci gündeme gelmiştir. Parfüm olarak katı ve sıvı yağ temelinde güzel kokulu madde karışımları, ayrıca da merhemler ve kremler anlaşılıyordu. Parfüm metinlerinin yazarları, kadınlardı.

Parfüm hazırlamak için çiçek, kök, yaprak, vb. hammaddeler, yıkanıp kurutulduktan sonra havanda toz haline getirilip kaynatılmış kaynak suyu içinde bir gün boyunca bekletiliyordu. Aralıklı olarak karıştırılmak suretiyle aroma maddelerinin çözeltiye önemli oranda geçmesi sağlanıyordu. Daha sonra süzülerek katı kısımlar ayrılıyor ve süzüntü içine sıvı yağ eklenerek yavaşça ısıtılıyordu, bu sırada koku maddeleri yağın içine geçiyor, üzeri kapatılıp soğutulduktan sonra üst tabaka halinde ayrılıyordu. Buna göre bu işlemlerde birbiri ardısıra katı-sıvı ve sıvı-sıvı ekstraksiyonu söz konusu idi. O zamanlar örneğin kırkboğum (topalak) bitkisinden koku bileşenlerini daha kolay alınabilir hale getirmek için yağa ağaç balı eklenmesi yolu bulunmuştu. Güzel kokan parfüm sularının üretilmesi, merhem üretilmesine göre çok daha fazla masraflı idi. Çünkü çoğu uçucu (eterik) yağ, suda az çözünüyor ya da hiç çözünmüyordu. Kimi durumlarda yüksekçe bir verime ulaşmak için, süreci kırka kadar varan sayıda yinelemek gerekiyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mezopotamya'da sıvı yağ için en önemli kaynak, susam tohumları idi; zeytincilik orada gelişmemişti. Susam tohumları, ağırlığının üçte biri kadar yağ içeriyor, yemeklik yağ olarak ve tercihen de günümüze kadar da kullanıldığı üzere, merhemler için başlangıç maddesi olarak kullanılıyordu. Susam yağı eldesi için mekanik ve ekstraktif yöntemler vardı. Yakın Doğu'nun bitki çeşitliliği, dışardan satın almaya gerek kalmayacak şekilde güzel kokulu sular ve merhem yağları için büyük bir çeşitliliğe olanak tanıyordu.

Alman Georg Ebers'in 1872/73'te Luxor'da bir Mısırlıdan aldığı, "Ebers Papirüsü" diye ünlenmiş olan ve yaklaşık olarak İ.Ö. 1600'lere tarihlenen en kapsamlı ve en anlaşılır tıp papirüsünde Mısır kültür çevresine ilişkin olarak ekstraksiyon üzerine ilk kanıtlar yer almaktadır. Burada katı ve sıvı yağların yanısıra bira ve şarap gibi alkollü çözücüler de ilk kez dile getirilmiştir[4].

Eski Mısır papirüslerinden öğrenildiğine göre Mısırlı dansözler dansederlerken, bedenleri güzel koksun diye parfümlü krem kullanırlardı. İçin için yanan kimi bitkilerin çevreye güzel kokular yaydığını gözlemleyen insan, değişik bitkileri yakarak koku elde etmeyi öğrenmiştir. İbadet sırasında ağaç, sakız, reçine ve bunların karışımlarının yakılması, zamanla dini törenlerin vazgeçilmez bir öğesi halilne gelmiştir.

En eski parfüm örneklerinden olan ***kyphi***'nin eski Mısırlıların icadı olduğunu, tütsü olarak yakılmak için 16 bitki ve reçine karışımının uzun süre şarapta bekletilip macun haline getirildikten sonra kurutulmasıyla hazırlandığını, Yunanlı biyografyacı Plutarkhos (50 - 125) yazmıştır. İskenderiyeli simyacıların, olasılıkla parfüm eldesi için kullandıkları damıtma ve yumuşatma düzenekleri (Şekil – 1) de yer almaktadır. Mısırlılar kokulu maddeleri zeytinyağında uzun süre bekleterek yağı kokulandırmışlar, kalıcı kokular hazırlamışlardır. Koku çeşitlerini zenginleştirebilmek için başka yerlerden bitki, ağaç ve hayvan kaynaklı kokulu hammaddeler getirtmişler; mür, kasnı otu, Çin tarçını, kakule, sedir ağacı, Çin sümbülü, aselbent sakızı, laden çiçeği, günlük, amber, misk, portakal ve portakal çiçeği gibi bitkilerden yararlanmışlardır.

4. E. Blass, H. Liebl, M. Haberl : *Chemie Ingenieur Technik*, 69 (4),431 - 437 (1997).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

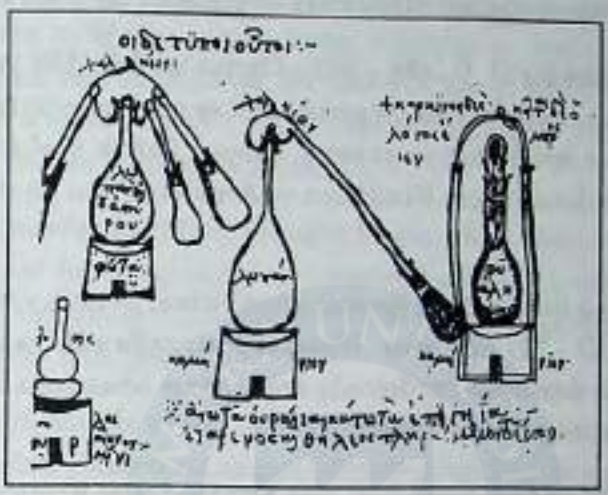

Şekil – 1 : İskenderiyeli simyacıların damıtma ve yumuşatma (digestion) aygıtları. (M. Berthelot'nun ***Collection des Anciens Alchimistes Grecs***, 1887, adlı eserinden).

Parfüm tarihindeki en popüler kişi, Yunan asıllı Mısır kraliçesi Kleopatra'dır (İ.Ö.69 - 30). Parfüm yapma ve kullanmadaki ustalığı çok ünlüdür. Gerçekte ilk kozmetik ve parfüm ustası, Kleopatra'dan 1000 yıl kadar önce yaşamış olan Firavun IV. Amenhotep'in karısı Kraliçe Nefertiti'dir.

Mısırlıların parfüm konusundaki bilgileri İbranilere, Asurlulara, Babillilere, Keldanilere, Perslere ve sonunda Yunanlılara geçmiştir. Her uygarlık da kendi doğal kaynaklarından hazırladığı hammaddeleri katarak parfüm çeşitlerini zenginleştirmiştir. Bu eski uygarlıklarda koku kullanımı, erkekler arasında da kadınlardaki kadar yaygındı. Herodot, Asurluların koku kullandıklarını selvi, sedir, alyasemin gibi ağaçların parçalarını belli bir kıvama gelinceye kadar suda ezerek hazırladıkları karışımı bedenlerine ve yüzlerine sürdüklerini yazmıştır. Bu dönemlerde Ninova ve Babil, Doğu kokularının ticaret merkezleri olmuştu. İ. Ö. 1800'lerden kalma Babil kil tabletlerinde sedir, mür ve selvi yağlarının alımıyla ilgili kayıtlar bulunmuştur. Babil kralı II. Nabukadnezar'ın (İ.Ö. 605 - 562), karısı Amytes için yaptırdığı Babil'in Asma Bahçeleri'nde, Amytes'in, kokusunu çok sevdiği gül ve zambağın yanısıra birçok güzel kokulu çiçek ve otların yetiştirildiği bilinmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gülsuyu eldesi, ilkel damıtma yöntemiyle ve buharların soğuk bir yüzey üzerinde yoğunlaştırılmasıyla uygulanan bir Pers sanatı idi.

Büyük İskender (İ. Ö. 356 - 323), Darius'un İ.Ö. 330 yılındaki ölümünden sonra, Pers İmparatorunun koyu ve parfümlenmiş şarabını içmiş, aromalar içinde banyo yapmış, balsam kokan başlık takmış, sunaklarda yakılmak üzere Hindistan ve Arabistan'dan günlük ağacı getirmiştir[5].

Damıtmaya ilişkin ilk değinmelerden birine, Romalı yazar yaşlı Plinius'ta (İ.S. 23 - 79) rastlanır. ***Historia Naturalis*** adlı yapıtında, ilkel biçimdeki bir damıtma yardımıyla sedir ağacı odunundan uçucu (eterik) yağ eldesini betimlemiştir.

Antikçağ'ın yüksek kültürleri olan Yunanlılar ve Romalılar daha eski kültürlerin simya bilgilerini ve ekstraksiyon gibi kimya teknik ve yöntemlerini devraldılar ve bunlara kayda değer bir gelişme katmadılar. Bu arada damıtma (destilasyon) yöntemi ilk kez İ. S. 100 - 200 yıllarında İskenderiyeli simyacılar tarafından bulunmuştur. Bunda homojen bir faz, etkin bir biçimde uçucu ve az uçucu bileşenlerine ayrılmakta, alkol temelinde parfüm üretimi hızlı ve basit bir şekilde mümkün olmaktaydı.

ANTİKÇAĞ'DA KREM, YAĞLI KREM VE YAĞLI PARFÜM

Uzun süre kokacak preparat hazırlamak üzere uçucu aroma maddelerini katı ve sıvı yağlara bağlamak Orta Doğu'nun bir buluşudur.

Şiddetli güneş ışınlarına, toz-toprağa, haşarata ve cildin kurumasına karşı hayvansal katı yağlar ve bitkisel yağlar uzun bir geçmişten beri kullanılmaktaydı. İnsan cildinin doğal ince yağ tabakası aşırı iklim koşullarında korumaya yeterli değildi. Suyla yıkadıktan sonra cildin sürekli olarak katı ve sıvı yağlarla yağlanarak ona esnekliğini yeniden kazandırmak gerekiyordu. O zamanlar yıkamada kullanmak üzere sabun ve temizlik malzemeleri mevcut değildi ve cilt (deri), yağseven kir parçacıklarından yalnızca mekanik yolla (ovuşturarak) temizlenebiliyordu. Suyu kıt olan bölgelerde temizleme etkisi, derinin üze-

5. P. Faure: ***Magie der Dufte***. Artemis Verlag, München und Zürich 1990.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rinde biriktirdiği yağsever kirler, deri artıkları, ter, vb. den oluşmuş koruyucu tabaka kazınıp soyulmak suretiyle sağlanabiliyordu. Katı ve sıvı yağların sıcağa ve soğuğa karşı vücudun ısı iletimini zayıflattığı Antikçağ'dan beri biliniyordu. Bu nedenle herbir krem ve yağın, vücudu koruyucu ve temizleyici etkisi büyüsel-dinsel bir anlamla ve de törensel bir işlevle kullanıma girdi.

Artık insanlar kokuları, örneğin kızgın odun kömürü üzerinde ısıtarak serbest hale geçirmekten vazgeçip katı ve sıvı yağlar içinde derişik koku karışımları halinde üreterek deriyi daha uzun süre güzel kokuyu yayar hale getirdiler.

Çağdaş görüşe de uygun olan ve Mısır'dan Mezopotamya'ya dek uygulanmış olan yöntem en uygun yöntem olup, belirli koşullar altında uçucu yağları ve yağsever boyarmaddeleri dikkatlice ve en yüksek verimle organik faza çekmek olmuştur. İ.Ö. 3. binyıldan Galenos'un çağına dek uygulanan yöntem, toplanıp kurutularak saklanan bitki kısımlarının temizlenip, ufaltılıp elenerek tatlı su içinde bekletilmesi olmuştur. Bu katı asıltı arasıra karıştırılarak bir gece bekletiliyordu. Bu çamursu karışıma sıvı ya da katı yağ eklenip, kabın ağzı kapatılıp düşük bir ateş üzerinde günler boyu yavaşça kaynatılıyordu. Burada su buharı damıtması yoluyla bitkinin hücre çeperlerinden dikkatli ve etkin bir şekilde uzaklaştırılan aroma maddeleri yağ(sever) faz(ın)da çözünüyordu. Ekstraksiyon işlemi bittikten sonra -"karışım şiddetle köpürmeye başladığında"- eklenen tuz, krem ve yağın kalımlılığını arttırmaya yönelikti. Tuz oleofil (yağsever) fazda çözünmemektedir ve bu nedenle de cilt üzerinde olumsuz bir etkide bulunmamaktadır.

'Krem', 'yağlı parfüm' arasında kesin bir ayrım yoktur. Günümüzde krem olarak, vücut sıcaklığında plastik şekillenebilir özelliğe sahip olan jeller nitelenmektedir. "Yağ" sözcüğünden ise suda çözünmeyen, hidrofob (susevmez), oda sıcaklığında sıvı olan organik bileşikler anlaşılır ve onların genel karakteristikleri kimyasal bileşimlerinden değil fiziksel kıvamından ileri gelir. Doymuş ve doymamış yağ asitli gliseridlerin söz konusu olduğu hayvansal ve bitkisel yağların yanısıra uçucu (eterik) yağ diye adlandırılanlar da vardır ve bunlar içlerinde farklı kimyasal bileşimlerde güzel kokan ve uçucu olan bitkisel koku mad-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

deleri içerirler.

Su buharı damıtmasındaki gelişme ve yüksek yüzdeli alkol üretiminin gerçekleşmesi, koku maddelerinin saf şekillerde ve alkollü çözeltileri halinde eldesini mümkün kıldı ve çeşitli preparatlar hazırlanabildi; örneğin bu yolla koyun yapağından lanolin elde edilebildi.

Kremlerin hazırlanmasında kullanılan sıvı ve katı yağlar bölgeden bölgeye değişiyordu. Mısırlılar kendi ürettikleri hintyağından yararlanıyorlardı. Zeytinyağı sınırlı elde ediliyor ve kozmetik amaçlara uygun düşmüyordu. Değerli ban ağacı (Mısır söğüdü) yağı ise Suriye'den ithal ediliyordu. Anadolu'da, Yunanistan'da ve hattâ Roma'da kullanılan susam yağı ise Mezopotamya'dan ithal ediliyor ve büyük önem taşıyordu.

Kremlerin temeli olarak hayvansal yağların kullanılması bölgeye ve hayvan varlığına göre değişmekteydi. Kurbanlık hayvanlardan elde edilen ve dinsel törenler için kremlerin hazırlanmasında kullanılan içyağının (donyağı) yanısıra kazyağı ve tereyağı da kullanılmaktaydı.

ANTİKÇAĞ'DA KOZMETİK

Kozmetik, Yunanca süs ya da süsleme becerisi anlamına gelen sözcüklerden türemedir. İnsanlar en eski çağlardan beri bu amaçla bitkisel, hayvansal ve mineral kaynaklı boyalar kullanmışlardır. Kozmetiklerin ilk kez bilimsel olarak yapımı ve kullanımı Galenos'a affedilmektedir.

Roma İmparatoru Neron'un karısı cildini beyazlatmada kurşun beyazı (bazik kurşun karbonat) ve tebeşir kullanıyordu. Gözkapağı ve kirpik için sürme, yanak ve dudak için kırmızı boya, sivilceleri gidermek için un ve tereyağı, dişleri beyazlatmak için de süngertaşı kullanılıyordu.

Rastık 'kurşun parlağı'ndan (kurşun sülfür) ve 'antimon parlağı'ndan (antimon trisülfür); siyah ve kahverengi düzgün (cildi gerip düzgünleştirmek için yüze sürülen madde) 'kahverengitaş'tan (mangan dioksit), demir içerikli killerden ve bakır oksitten; yeşil düzgün 'bakır çalığı' (bazik bakır asetat) gibi bakır bileşiklerinden; kırmızı düzgün ise

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kına çiçeği özünden hazırlanıyordu. Kurşun parlağı ya da antimon parlağından hazırlanan siyah renkteki sürmeye Mısırlılar ***kohl*** adını veriyorladı. Kleopatra'nın kınalı saçları ünlüydü ve kına daha önceleri de Mısır'da saç boyamada kullanılıyordu. Kınayla ayrıca avuç içleri, ayak tabanları, tırnaklar ve kulak memeleri de boyanıyordu. Benzer amaçlarla kına bugün de kullanılmaktadır.

Fas'tan Hindistan'a kadar olan coğrafyada günümüze dek kullanılagelmiş olan siyah göz sürmesi, krem temeli üzerinde mineral kökenli antimon sülfürden oluşan siyah renkli ince öğütülmüş pigmentten ibaretti. Göz kapakları çoğu kez yeşil renkli bir pasta ile boyanıyordu ve pastadaki yeşil pigment olan malahit (bazik bakır karbonat) mineralinin bitkisel bir yağ ile ince bir pasta haline ezilmesiyle hazırlanıyordu. Yüz boyası olarak kullanılan kırmızı boya, Antikçağ'da amorf bir demir hidroksit bileşiği olan kırmızı okr'dan hazırlanıyordu. Bu maddenin yağ ya da balmumu ile karıştırılmış bir pastası çubuk şekline getirilerek dudak boyası olarak da kullanılıyordu.

Mısır, Yunan ve Roma makyaj, macun ve pudra sanatının, günümüz kozmetik sanayii ürünleri karşısında belirgin bir zararlı yanı vardı. Gerçekte modaya uymak amacıyla insanların yüz, göz, ağız ve diğer kısımlara sürdükleri cildi tahrip ve tahriş edici özelliklere sahipti: Yüze sürülen kurşun beyazı, yanak ruju olarak kırmızı fosfor, zinnober (civa sülfür) temelli dudak boyası, orpigment'ten (arsenik tirsülfür) göz boyası, antimondan sürme...Günümüzde bunların zehirleyici özellikleri iyi bilindiğinden kozmetikte asla kullanılmamaktadır.

KUTSAL MEKÂNLARIN PARFÜMLENMESİ

Hıristiyanların Kudüs'teki Kutsal Mezar'ı topluca ziyaretleri, büyük ölçüde Müslümanların Kudüs'ü fethinden sonra başlamıştır. Konstantinopolis Patriği Photius, ***Amphilochia*** (867 - 878 yılları arasında yazılmıştır) adlı eserinde Kutsal Mezar'daki mezar odasının basamak taşlarının yılda bir kez patrik tarafından parfümlendiğini betimler. XIV. yüzyıl ortalarında yazılmış bir Arapça eserde ise Halife Abd el-Malik zamanında Müslüman hacılarca Kubbe't us-Sahra'da da benzer şekilde kutsal emanetlerin parfümlenme işlemlerinin yürütüldüğüne

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

işaret edilmektedir. Bu amaçla safran, dövülerek toz haline getirilmekte, içine misk, gri amber ve gülsuyu eklenmekte ve böylece ***khulûq*** diye adlandırılan sarı safran parfümü hazırlanmaktadır. Misk, Müslümanlarca Cennet'teki kara gözlü hûrilerin parfümü sayılmıştır.

Khulûq ya da ***khalûq***'un (safran ve öteki yağlı güzel kokulu merhemlerden ibaret koyu bir madde) döneminde yaygın bir pratikti. İranlı tarihçi el-Taberî'ye (838 - 923) göre Abbasi halifesi el-Mehdi, Kâbe'nin safranlı yağlarla güzel kokulu hale getirilmesini buyurmuştur. İbni Cübeyr (1145 - 1217) 1184 yılında Medine'yi ziyaret etmiş olup Medine'deki camiyi çevreleyen duvarın üst kısmına güzel kokulu misk merhemi ve başkaca parfümlerin sürüldüğünü belirtmektedir. Medine'de parfümlenen duvarlarla ilgili benzer betimleme, Mağripli gezgin İbni Batûta (1304 - 1369) tarafından da verilmiştir. Böyle törensel âdetler Fâtimilerce de uygulanmaktaydı. Mısır'daki bolluk (bereket) töreni, yani Nil'in yükseldiği Haziran ayındaki yıllık tören boyunca Nil'in su yüksekliği Rauda Adası'nın nilometresinin ölçeği üzerinden okunurken nilometre sütunu ve duvarları gülsuyu ile karışık safranla parfümlenmekteydi.

Yine Abd el-Malik zamanında hacılar Kubbe't üs-Sahra'daki kandillerden alınma kutsal yağı kullanmaktaydılar. Buna göre burası ***Midian Ban***'dan (ılgın, ***Tamarix*** ya da helile ağacı meyvası) elde edilen yağın, yasemin yağı ile birlikte yakılmasıyla aydınlatılıyor ve aynı zamanda çevreye güzel kokular yayılıyordu[6].

Yine bir aktarıma göre İstanbul'u fethinden sonra Fatih, Ayasofya Kilisesi'ne, ancak gülsuyu ile baştan ayağa "temizlendikten" sonra girmiş ve ancak bu işlemden sonra Ayasofya'yı camiye dönüştürmüştür.

BALSAM VE KUTSAL MESH YAĞI

Ortaçağ kilise hazine kayıtlarında çokça balsam ve kutsal mesh yağı ampullae'lerinden (küçük şişe ya da testi) söz edilmektedir.

Balsamodendron (Commiphora diye de bilinir) türünden çeşitli ağaç

6. A. Shalem: ***Islam. Christianized - Islamic Portable Objects in the Medieval Church Treasuries of the Latin West.*** Europaischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt/aM., Berlin 1996.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kabuklarından doğal olarak dışarı sızan, çoğu kez yağ ile karıştırılan ve her ikisi de kokulu (aromatik) reçineli maddeler olan balsam ve kutsal mesh yağı Ortaçağ'da Yakın Doğu'dan ve büyük oranda da Arabistan'dan ihraç ediliyordu. Bu güzel kokulu maddeler içinde en iyi bilineni ve en pahalı olanlarından biri gerçek balsam ya da ***Mekke balsamı*** idi. Yaşlı Plinius bunun çok pahalı bir madde olduğunu yazmaktadır. Bu pahalı yağlı parfümler vaftiz, iman etme (tasdik) ve bedeni yağlama gibi ya da yukarda söz edildiği üzere kutsal mekânlardaki kandillerde ve kutsal emanetlerin yağlanması için kokulu yağ olarak dinsel kapsamda kullanılmasından çok daha az oranda dindışı (dünyevi) amaçlarla kullanılıyordu. Ortaçağ'ın pekçok söylencesi bu yağsı ve kokulu (aromatik) sıvılar çevresinde ortaya çıkmıştır. Böyle söylencelerin çoğu, Cennet'le bütünleştirilmiş olanlardı. Daha da ötesi, Hıristiyan dünyasında bizzat Hz. İsa, tüm hoşa giden kokuların kaynağı olarak görülüyordu. Hıristiyanlık öncesi yazılmış bir metin, kokulu kutsal yağın kökeninin, Cennet'teki özel bir ağacın, İyilik Ağacı'nın ***(Tree of Mercy)*** olduğunu söylemektedir. Bu ağaçtan elde edildiği söylenen kutsal mesh yağına İsa'nın kutsal salyası gözüyle bakılmıştır.

Geç Ortaçağ'ın yazılı kaynakları, özellikle de XIV. yüzyıl Hristiyan hacıların gezi notları, balsama bir kutsal emanet gözüyle bakıldığını ve kutsanmış bir madde olarak yalnızca Matarieh (Kahire'nin 10 km kuzeyinde) denilen bir yerden alındığını doğrulamaktadır. Burası etrafı duvarlarla çevrili bahçelerin ve Bakire Çeşmesi ***(Virgin Fountain)*** diye adlandırılan kutsal bir su kaynağının da yer aldığı yapılar bütününden ibaretti. Buradan özelde "Balsam Bahçesi" diye de söz edilmektedir. Lübeck'li Arnold'a göre burası Hıristiyanlar ve Sarazenler (Müslümanlar) tarafından ziyaret ediliyordu.

Bu yazılı kaynaklar, balsamın ve kutsal mesh yağının yalnızca kokulu parfümler olarak değil, kutsal emanetler olarak da görüldüğüne işaret etmektedir.

ORTAÇAĞ ARAPLARINDA PARFÜM SANATI

Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasıyla Avrupa'da parfüm kullanımı gerilerken Araplar arasında artmış ve dünyanın parfüm mer-

kezi el değiştirmiştir. Araplar 640 yılında İskenderiye'ye geldiklerinde ora halkının eczahane laboratuvarlarında amber, aselbent reçinesi, havacıya, mür ve günlüğü işlediklerini ve damıtma yaptıklarını gördüler. Mendes'li Bolos'un (Psödo-Demokrit, İ. Ö. 100'ler), Ptoleme'lerin son kraliçesi Kleopatra'nın (İ. Ö. 50'ler) ve Yahudi Maria'nın (İ. S. I. yüzyıl) yazılarında parfümeri bilgileri de yer alır.

Araplar kokulu reçineleri, yağları ve baharatları çok uzun zamanlardan beri biliyor ve kullanıyorlardı. Müslümanlar en çok kına bitkisinin beyaz çiçeklerinden elde ettikleri yeşil ve ağır kokulu yağı sürerlerdi. Araplar kolay bozunmayan kokulu sular üzerindeki önemli çalışmalarıyla parfümcülüğe büyük katkılarda bulunmuşlardır. Câbir ibni Hayyan (720 - 813)damıtma konusunda çalışmalar yapmış, kokulu suların eldesine ilişkin yazılar yazmıştır. İbni Sina (980 - 1037) gül ve diğer çiçeklerin üzerine sürekli buhar yollayarak kokulu sular elde etmiştir.

Suriye'de Trablusşam'da doğmuş olan Nuveyri (ölm. 1332) ***Nihayet el-Arab fi Fünun el-Adâb*** adlı eserinde taze halde kokulu olan ve damıtmaya tâbi tutulan bitkiler (gül, nilüfer, ban ağacı, vb.), taze halde kokulu olan ve damıtılmayan bitkiler (menekşe, nergis, yasemin, mersin ağacı, safran, reyhan, vb.), çeşitli reçineler (kâfuru, mastika çeşitleri, terebentin reçinesi, günlük, sütleğen reçinesi, sarısabır reçinesi, mür, enginar reçinesi, kasnı, şeytantersi, kardeşkanı, aselbent, Arap sakızı, katran, zift, vb.), manna (kudret helvası) çeşitleri üzerine ayrıca da parfümler (misk, amber, sarısabır, Hint sümbülü, kuru karanfilden yapılanlar), tütsüler, yağlar, sulu müstahzarlar (gülsuyu, elma suyu, vb.) konusunda bilgiler vermektedir[7].

Gülyağı elde edilişine ilişkin ilk bilgilere Ortaçağ'da Dioskorides'in (İ. S. I. yüzyıl) yazılarında rastlanmaktadır. Gülyağı Ortaçağ boyunca ***oleum rossarum, oleum rosatum*** gibi adlar altında kullanılmıştır. Gülün damıtılması ve damıtık gülyağının kullanılması konusunda ilk açık bilgileri Arap tarihçisi İbni Haldun (1332 - 1406) vermektedir. Buna göre

7. E. Wiedemann : ***Gesammelte Schriften zur Arabisch - Islamischen Wissenschaftsgeschichte.*** Band 2. Institut für Geschichte der Arabisch - Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe- Universitat, Frankfurt/aM., 1984.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gülsuyu VIII. ve IX. yüzyıllarda Çin ve Hindistan'a dek ulaşan önemli bir ticari madde idi. XII. yüzyıl başlarında gülsuyunun göz ilâcı, gülyağı şekerinin ise iç hastalıklarında ilâç olarak kullanıldığı görülmektedir. O çağlarda İran gülsuyu üretiminde önde gidiyordu. (Şekil – 2).

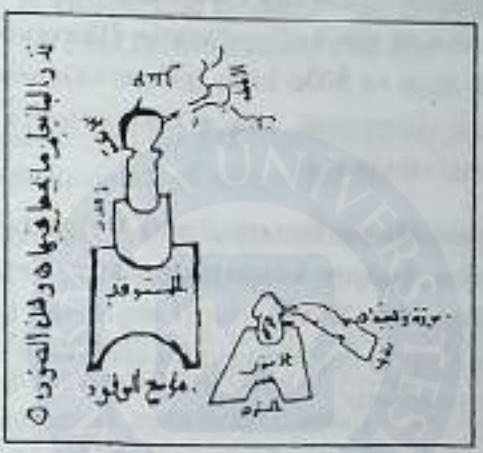

Şekil – 2 : El-Kindi'nin bir eserinden gülsuyu eldesinde kullanılan iki imbik.

Araplar çiçeklerin yaprak, tomurcuk, tohum, vb. gibi kısımlarından güzel koku elde etmek üzere su buharı ile damıtma yöntemini uyguluyorlardı. Daha sonraları bitkiyi uygun bir çözücü için çekme (ekstraksiyon) yöntemi öğrenilmiştir. Özellikle yüksek sıcaklığa karşı duyarlı olan koku maddelerinin bozunmalarından kaçınmak için ekstraksiyon yöntemi günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Araplar ilâç ve çok beğendikleri güzel kokulu sıvılar elde etmeye yönelik olarak damıtma yoluyla kazanılan madde türünü arttırdılar. En önemli parfüm, gülyağı idi ve üretimi VIII. yüzyılda geniş boyutlara ulaştı. Bu amaçla gül yaprakları suda yumuşatılıyor, daha sonra da damıtılıyordu. Çok sayıda damıtma balonunu aynı anda ısıtabilmek için özel ocaklar inşa ettiler. Bu kurgulamanın nedeni, o zamanlar daha büyük damıtma balonlarının henüz üretilememesiydi. Gülyağının yanısıra terebentin yağı da damıtmayla benzer şekilde elde ediliyordu[8].

8. Z. Tez : *Bilim Tarihi*, Sayı 11, 16 - 26 (Eylül 1992).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ortaçağda'da 900'lerde şarabın damıtılmasıyla yeni keşfedilen etil alkol, kokulu suların hazırlanması sürecinde çözücü olarak kullanılmaya başlanmış ve böylelikle de ekstraksiyon verimi ve üründe birörneklik gelişmiştir.

"Alkol" adı ilk kez XVI. yüzyılda Paracelsus (1493 - 1541) tarafından şarabın damıtma ürünü için kullanılmıştır. İlk reçetelerde, damıtılacak şaraba yemek tuzu ve bitki külü (potas) eklenmesi öneriliyordu. Bu tuz katkıları, kimyasal tuz etkisi yoluyla alkol çıkışını kolaylaştırmayı sağlamaktaydı.

Rönesans döneminde parfümeri sanatı İtalya'da çok gelişmiştir. Catherine de Medici, İtalyan kozmetik sanatını Fransa'ya aktarmış XVII. yüzyıl başlarından XVIII. yüzyıl sonlarına dek sürecek olan "Kozmetiğin Altın Çağı'nı başlatmış ve bu çerçevede Güney Fransa'da büyük yatırımlar yapmıştır.

Haçlı Seferleri ve Yeniçağ başlarındaki keşif gezileri yoluyla kozmetik malzemeleri - yüksek fiyatları nedeniyle-ilkin ancak yüksek tabakadan insanlar yavaş yavaş benimseyerek kullanmıştır. Organik kimyadaki buluşlar seliyle, amaçlı doğal madde analizleri ve etkin sentez yöntemleri yoluyla, sonunda krem ve parfümleri yinelenebilir kalitede günümüz zevkleri doğrultusunda üretmek mümkün olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BURSA CİVARINDA GÜLYAĞI ELDE EDİLİŞİ HAKKINDA YENİ GÖZLEMLER

Prof.Dr. K. Hüsnü Can BAŞER – M. KÜRKÇÜOĞLU**
*Prof.Dr. Gülendam TÜMEN***

Günümüzde olduğu gibi çok eski tarihlerde de gül yağı ve gülsuyunun dini törenlerde kullanıldığı bilinmektedir [1].

Gülyağı ve gülsuyunun elde edilmesi ve kullanımı ile ilgili ilk bilgilere Arap tarihçisi İbn-i Haldun'un eserlerinde rastlanır [1,2].

Daha önceleri gül petallerinin zeytin yağının içinde bekletilmesiyle gül kokusunu alan zeytinyağı parfüm gibi kullanılırdı. Bazı kaynaklar XIV. yüzyılda gülün sıcak suda bekletilmesiyle oluşan gülsuyunun üzerinde toplanan yağın ayrılarak gülyağı olarak kullanıldığını yazmaktadır. Yine aynı kaynaklar gülyağının distilasyon ile eldesinin İran'da başlayıp buradan Anadolu'ya ve Türkler aracılığı ile Bulgaristan'a geçtiğini belirtmektedir. Bu olay XVII. yüzyıl sonrasında bir Türk tüccarının gül ekimini Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti olan Batı Rumeli bölgesinde yapmasıyla başlamıştır [3].

Kızanlık, Eski Zağra ve Karlıova (Bulgaristan) bölgeleri zamanla gülyağı elde edilen dünyanın en önemli merkezleri haline gelmiştir. Gül yağı elde etmek için bir çok gül türü denenmiş ise de daha sonra bu iş için sadece ***Rosa damascena*** türünün çiçekleri kullanılmaya başlanmıştır. ***Rosa damascena, R. gallica*** x ***R. phoenicia*** Boiss türlerinin bir melezidir. Bu iki tür Anadolu'da yabani olarak yetişir [3-5].

Gülyağı elde etmek için Anadolu'da yağ gülü ekilmesi 1877 - 78 Türk - Rus savaşından sonra Anadolu'ya gelen Türk göçmenleri tarafından başlatılmıştır. 1880 yılında İstanbul'un Anadolu yakasındaki Göksu

* Anadolu Üniversitesi Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Araştırma Merkezi/ESKİŞEHİR
** Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Biyoloji Bölümü/BALIKESİR

deresi boyunca uzanan bazı çiftliklerde Kızanlık bölgesinden getirilen güller yetiştirilmiştir.

Anadolu'da ilk gülsuyu ve gülyağı 1885 yılında Bursa'da elde edilmiştir. İlk denemelerden sonra Anadolu'da gül yetiştiriciliğini teşvik için Melhame Selim Paşa'nın teşvikiyle 1899 yılında Ziraat Nezâreti (Tarım Bakanlığı) tarafından Diyarbakır, Suriye, Trabzon, Adana, Kastamonu, Edirne, Aydın, Bursa, Konya, Çatalca, Biga ve İstanbul vilayetlerindeki çiftliklere bedelsiz olarak 100.000 gül fidanı dağıtılmıştır. Köylülerin elinde yeterli gülyağı imbiğinin bulunmaması sonucu bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır [6].

Anadolu'da gülcülüğü teşvik için Devlet desteği bu tarihten sonra da devam etmiş, Gül fidanı dağıtımı yanında emanet imbik de verilmiştir.

Balıkesir ***Karesi Gazetesi***'nin 1914 - 1916 tarihleri arasındaki yayınlarının incelenmesinde, Balıkesir İl Genel Meclisi'nin 18 Ocak 1915 tarihindeki oturumunda Balıkesir dahilinde "Gülistanlıklar" tesisine karar verilmiş, gülcülüğün ileri gitmesi için Mutasarrıf Bey Efendi İstanbul'dan bir memur istemiştir. Ziraat Nezâreti'nden (Tarım Bakanlığı), Balıkesir'e gönderilen bir memurun hazırladığı rapora göre Balıkesir civarında Karatepe, Sütlüce, Bostanlı Bağları, Yağ Pınarı mevkileri ile Kepsut, Dursunbey ilçeleri gülistan tesisine uygun bulunmuş ve bu bölgelerin gülyağı pişkin dereceye vurulduğunda 16 derece tespit edilmiştir. Yani, Isparta'nın pişkin yağına göre 1 - 2 derece daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Bunun Balıkesir'de yağ gulcülüğü için parlak bir delil olduğu belirtilmiş ve Balıkesir yöresinde gülistan teşkili için 25.000 gül fidanına ihtiyaç bulunduğuna karar verilmiştir [7].

Bu tarihlerde, Bursa bölgesinde ***Hafız*** adı verilen bir gül çeşidinden gülyağı elde edildiği kayıtları, Sayın hocamız Turhan Baytop tarafından bulunup, açıklanmıştır [6].

Dikensiz gövdesi üzerinde çok adette küçük ve kırmızı renkli çiçek meydana getiren ***Hafız*** gülünün yağının düşük nitelikte olması nedeniyle bilhassa hakiki gülyağının karıştırılmasında kullanılmış olduğu belirtilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hafız'ın Bursa yöresinde bulunması için yaptığımız girişimler sırasında Bursa, İnegöl'ün, Turgutalp köyünde XIX. yüzyılın sonlarından beri gülyağı çıkarmak için üç çeşit gül yetiştirildiğini tespit ettik. Köylüler 15 sene önce gülcülük işini bırakıp, bahçelerden gül ağaçlarını söküp çilek yetiştiriciliğine başlamıştır. Halen az miktarda yetiştirilen bu güller şunlardır;

Misk gülü : A. Baytop tarafından ***Rosa damascena*** olarak teşhis edilmiştir. Köylüler bu gülü koku vermek için kullandıklarını belirttiler (Fotoğraf - 1).

Fındık gülü : Tayininde çıkan zorluklar yüzünden bir herbaryum örneği Prof. Zielinski'ye gönderilmiş, kendisi bu bitkinin çok polimorfik olan ***Rosa damascena*** grubuna dahil olduğunu, ancak dal ve reseptakulumun ***Rosa gallica***'ya büyük benzerlik gösterdiği konusunda görüş beyan etmiş ve bunun ***Rosa gallica***'nın mutasyonu veya segregasyonu ile oluşan bir yerel form olmasının da ihtimal dahilinde olduğunu belirtmiştir. Küçük ve çok çiçekli olup, petallerin sayısı fazladır. Köylüler bu gül çeşidini de yağ oranı yüksek olduğu için kullandıklarını söylediler. Çalışmalarımız sırasında gül petallerinin yağı % 0.07 gibi yüksek bir miktarda bulundu (Fotoğraf - 2).

Akgül : ***Rosa alba*** olarak teşhis edildi. Köylüler bu türü yağa parlaklık vermesi için kullandıklarını ifade ettiler (Fotoğraf - 3).

Her üç gülün çiçekleri belirtildiğine göre birlikte distillenmekteydi. Köyde şu anda kullanılmayan 12 kadar imbik bulunmaktadır. Bunlarla en son 1984 yılında gülyağı ve gülsuyu elde edilmiştir. İmbikler, tekel tarafından başka amaçlarla (özellikle içki yapımında) kullanımlarını önlemek için mühürlenmiştir (Fotoğraf - 4).

Gülyağı, "Köylü tipi" adı verilen distilasyon yöntemiyle elde edilmektedir. Distilasyon kabına 8 kg gül çiçeği (3 gülün karışımından olan) yerleştirilip üzerine 4 - 5 teneke su dökülerek kaynatılır. Kondensasyon borusu soğutma varilinin içinden geçirilir. Distilat toplanır.

İmbiğe tekrar taze 8 kg gül yerleştirilir. Toplanan distilat üzerine dökülür. Distilasyon işlemi yenilenir. Distilat 5 kg'lık bir cam sürahiye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fotoğraf – 1 : Misk gülü.

Fotoğraf – 2 : Fındık gülü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fotoğraf – 3 : Akgül.

Fotoğraf – 4 : İmbik.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alınır, sürahinin boynunda toplanan yağ enjektörle çekilir renkli cam şişelerde saklanır. Gülsuyu da 30 kg'lık cam damacanalara alınır. Gülyağı ve gülsuyu İstanbul'dan gelen tüccarlara satılırdı (Fotoğraf - 5).

Fotoğraf – 5 : Gülsuyu damacanası.

1990 - 1992 tarihleri arasında köye yaptığımız ziyarette üç gül türüne ait örnekler toplanmış, yağları Clevenger apereyinde su distilasyonu yöntemiyle elde edilip gaz kromatografisiyle analizleri yapılmıştır. Ayrıca çiçeklere headspace yöntemi de uygulanmış sonuçlar gaz kromatografisiyle tespit edilmiştir. Diğer yandan köyün bir yaşlısından temin edilen ağzı balmumu ile sıvanmış 30 yıllık gülyağının da analizi yapılmıştır. Bütün bu yağların analiz sonuçları, Isparta köy imbiklerinden elde edilen yağ örneğinin analizleri ile karşılaştırılmıştır (Tablo – 1).

Tablo – 1'de sağ iki kolonda verilen sonuçlar imbikle yapılan su distilasyonu ile elde edilen ürünlere aittir. Tabloda da görüldüğü gibi citronellol / geraniol oranları, Isparta köylü gülyağına göre yüksek bulunmuştur. Fabrika üretimi Türk gülyağında bu oran genelde 1'den büyüktür (% 2.3 - 4.8). Köylü gülyağında ve Bulgar gülyağında bu oran

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1'in biraz üzerindedir. Köy imbik yöntemi ile elde edilen 30 yıllık yağın sonuçları sitronellol yüzdesi olarak Isparta gülyağı ile hemen hemen aynı olmakla beraber citronellol / geraniol oranı fabrika yağlarına yakın bulunmuştur. Bunun nedeni Turgutalp köyünde sadece misk gülü değil fındık ve akgüllerin de karışımının imbiklenmesi olabilir. Clevenger apereyinde su distilasyonu ile elde edilen yağlarda parafinlerin yoğunluğu bu distilasyon sisteminden kaynaklanmaktadır.

Headspace analizlerinde ise feniletil alkol'ün ana bileşik olduğu dikkat çekmektedir. Üç gül türüne ait headspace ve su distilasyonu sonuçları karşılaştırma amacıyla verilmiştir.

Bu çalışma sonunda geçmişte Anadolu'da gülyağı üretmek için ***Rosa damascena*** dışındaki güllerin de tarımı yapılarak kullanıldığı anlaşılmış, bu türlerden örnekler alınmış ve yağları analiz edilmiştir. Fındık gülü'nün tür tayini henüz tam olarak yapılmamıştır.

DİPNOTLARI

1. P.H. Davis : ***Flora of Turkey and The East Aegean Islands***. Vol. 4. University Press, Edinburgh 1972, s. 106 - 128.
2. O. Anaç : Gas chromatographic analysis on Turkish rose oil, absolute and concrete, ***Perf. and Flav.***, **9**, 1 - 14 (1984).
3. M. Kürkçüoğlu : ***Türk Gül Yağının Üretimi ve Özelliklerinin Tespiti***. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1989.
4. T. Baytop : ***Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri***. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1963.
5. T. Baytop : ***Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi***. İstanbul Üniversitesi Yayınları,İstanbul 1984.
6. T. Baytop : Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'da yağ gülü yetiştirilmesi ve gül yağı, ***TAB Bülteni***, **4**, 8 - 10 (1990).
7. Ş. Şimşir : ***Karesi Gazetesine Göre Balıkesir (1914 - 1916)***. Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir 1989-1990.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIX. YÜZYILDA "PARİS ECZACILIK YÜKSEKOKULU"NDA ÖĞRENCİLERİN KİMYA LABORATUVARLARI

*Prof.Dr. Emre DÖLEN**

GİRİŞ

Kimya öğretimine yönelik ilk öğrenci laboratuvarı Alman kimyacı Justus von Liebig (1803 – 1873) tarafından 1842'de Giessen Üniversitesi'nde kuruldu. Bunu kimya ile doğrudan veya dolaylı ilişkisi olan okullar ile eczacılık okulları izledi. Böylece, öğrencilerin laboratuvar pratiklerini okullarında belirli bir program içinde yapmaları ilkesi kısa sürede benimsendi.

Resim – 1 : Alman kimyacı Justus von Liebig (1803 – 1873) tarafından Giessen Üniversitesi'nde kurulan ilk öğrenci kimya laboratuvarı. (1842).

* Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Analitik Kimya ABD, Haydarpaşa/İSTANBUL.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 2 : Edmond Fremy'nin (1814 – 1894) Muséum'daki anorganik kimya öğrenci laboratuvarlarından birinin görünümü. Bu laboratuvar analitik kimyaya yöneliktir. (1881). [Fremy (Atlas), levha 4].

Resim – 3 : Edmond Fremy'nin (1814 – 1894) Muséum'daki anorganik kimya öğrenci laboratuvarlarından birinin görünümü. Bu laboratuvar preparatif amaçlara yöneliktir. Sol başta duran E. Fremy çalışmalara nezaret ediyor. Öğrencilerin laboratuvarda çalışırken önlük giymeye başladıkları görülüyor. Önde oturan öğrencinin önlüğündeki delik ve yırtıklar ilginçtir. [Fremy (Atlas), levha 3].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fransa'daki eczacılar 25 Nisan 1777'de Collége de Pharmacie'yi kurmuşlardı. Bunun gelişimi sonucunda 21 germinal an XI (11 Nisan 1803) tarihli yasa ile École de Pharmacie de Paris (Paris Eczacılık Okulu) kuruldu ve 15 vendémiaire an XII (8 Ekim 1803)'de okulun direktörlüğüne Nicolas Vauquelin (1763 – 1829) getirildi. Okulun başında Vauquelin gibi bir deneycinin bulunmasına karşılık uygulamalı kimya öğretimi yoktu. Öğrenciler laboratuvar pratiklerini eczanelerdeki stajları sırasında kazanıyorlar ve okuldaki laboratuvarlarda yalnızca sınava giriyorlardı. Çok az öğrenci George Simon Sérullas, Pierre Jean Rabiquet ve Joseph Pelletier gibi ünlü hocaların laboratuvarlarındaki çalışmalarına ve ders hazırlıklarına yardımcı olabilme olanağı buluyordu. Derslerin hazırlanması dışında, uygulama sınavlarına ayrılmış sadece bir tek laboratuvarın bulunması daha fazlasına da olanak vermiyordu.

Vauquelin'in ölümü üzerine 25 Mayıs 1831'de okulun yöneticiliğine getirilen André Laugier'in gayretleriyle binalar genişletilerek öğrenciler için bir laboratuvar kurulmakla birlikte 40 kişilik olan bu laboratuvar genellikle sınavlar için kullanıyordu. Bu yerlerden sadece bir tanesi en başarılı öğrencilere bir çeşit ödül olarak ayrılıyordu. Eczacı Okulu 1840'da Paris Üniversitesi'ne bağlandı. Antoine Baussy'nin yöneticilik döneminde 1855'den sonra uygulamalı çalışmalar gelişme gösterdi. Uygulamaya konulan laboratuvar programı kimya derslerine ilişkin temel deneylerin yeniden yapılmasını, yaygın olarak kullanılan kimyasal maddelerin elde edilmesini, kimyasal maddelerin, basit drogların, besinlerin, çeşitli ticari maddelerin kimyasal analizini ve toksikolojik analizleri kapsıyordu. Bununla birlikte, yer darlığı nedeniyle öğrenciler laboratuvar çalışmalarını gruplar biçiminde yaparak aynı zaman dilimini paylaşmak zorundaydılar. 1861'de bir fizik laboratuvarı da kuruldu.

Adolphe Chatin'in (1813 – 1901) yöneticiliği döneminde (1873 – 1886) okul büyük bir gelişme gösterdi. Yeni binaların yapımına girişildi ve 1881 yılı başlarında okul yeni yerine taşındı.

Burada öğrenciler için üç katlı bir laboratuvar binası vardı. 1880'li yılların başlarında öğrenciler öğrenimlerinin ilk iki yılında haftada üç öğleden sonrayı laboratuvarlarda geçirmekte ve ayrı ayrı çalışmaktaydılar. Birinci sınıfta 200 kadar anorganik ve organik preparat ile kalitatif analiz, ikinci sınıfta ise kalitatif analizin devamı ile kantitatif analiz (volumetrik ve gravimetrik) yapılıyordu. Eczacılıkla ilgili, toksikolojik ve endüstriyel analizlere öncelik veriliyordu. Bu öğrenci laboratuvarlarının yanında kimya ile ilgili hocaların herbiri için ders denemelerini hazırlayacakları ve kişisel araştırmalarını yürütebilecekleri özel laboratuvarlar vardı. Öğrencilerin araştırma yapacakları ve tezlerini hazırlayacakları araştırma laboratuvarları da hocaların laboratuvarlarına bağlanmıştı.

Resim – 4 : Paris Eczacılık Okulu'nun (École de Pharmacie de Paris) 1803 – 1829 yılları arasında birinci direktörü olan Nicolas - Louis Vauquelin'in (1763 – 1829) 1828'de Devouges tarafından yapılmış yağlıboya resmi. (***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 138).

Resim – 5 : Eczacılık Yüksekokulu'nun (École Supérieure de Pharmacie) 1873 – 1886 yılları arasında direktörü olan ve okulun yeni binalarının yapımını gerçekleştiren Adolphe Chatin'in (1813 – 1901) E. Faure tarafından yapılan yağlıboya portresi. (***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 142)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 6 : Eczacılık Yüksekokulu'nun (École Supérieure de Pharmacie) yeni binasının yapım şantiyesi. (Kasım 1877). Bu gravür döneminin inşaat yöntemleri konusunda ilginç bilgiler vermektedir. Solda görülen kanat kimya laboratuvarları bloğudur. Ayrıca, botanik seralarının önceden yapılarak bitirilmiş olduğu görülmektedir. (***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 30 – 31).

Resim – 7 : Eczacılık Yüksekokulu binalarının ilk biçimini gösteren bir fotoğraf. (1883). Botanik bahçesindeki ağaçlar henüz gelişmemiş durumdadır. Solda kimya laboratuvarlarının bulunduğu kanat ve karşıda büyük sınıfların arka kısımları görülmektedir. (***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 36 – 37).

ÖĞRENCİLERİN KİMYA LABORATUVARLARI

Öğrenci laboratuvarları 15 x 132 m boyutunda üç katlı bir binaya yerleştirilmiştir. Zemin katı birinci sınıfın ve birinci kat da ikinci sınıfın laboratuvarlarına ayrılmıştır. İkinci katta ise mikrografi ve fizik laboratuvarları bulunur. Kimya laboratuvarlarının her katında 7,5 x 28,5 m boyutunda dört laboratuvar (B) vardır. Bunlardan birinci katta olanların her birinde iki tane 24 kişilik ve ikinci katta olanların her birinde de sekiz tane altı kişilik çalışma masası (a) vardır.

Böylece, bir sınıftaki 192 öğrenci aynı anda laboratuvar çalışması yapabilir. Çalışma masalarında öğrencilerin özel dolapları, pencere önlerinde su ve havagazı tesisatı olan davlumbazlı çalışma bankoları (p) bulunur. Burada havagazı yanında odun kömürü ile yanan maltızlar ile hidrojen sülfür kabinleri (c) vardır. Ayrıca, laboratuvarlara bağlı şef ve gözetmen (asistan) odaları (F), içinde teraziler (b) bulunan tartım odası (H) ve cam kapların yıkandığı ve saklandığı yıkama odası (G) bulunur. Şefler ve gözetmenler öğrencilerin yardım isteklerini karşılamak için genellikle odalarında bulunmakla birlikte belirli aralıklarla öğrencilerin yanına gidip onları denetler ve yardım ederler. Şef ve gözetmenler öğrencilerin çalışma saatleri dışındaki zamanlarda kendi çalışmaları odalarında sürdürüler.

Laboratuvarlar kimya profesörünün denetiminde olmakla birlikte, lobaratuvarların başında birer laboratuvar şefi ve onların yanında yeterli sayıda gözetmen görevlendirilmiştir. Laboratuvar şefleri öğrencilerin yapacakları deney ve analizlere ilişkin bilgileri verirler ve gözetmenler de deneylerin hazırlanmasının yanında sürekli olarak öğrencileri denetlemek ve onlara yardımcı olmakla görevlidirler. Özellikle kimya eğitimi almış gençler arasından seçilen gözetmenler laboratuvar şefi tarafından konferans biçiminde anlatılan bilgilerin açıklamasını yaparak deney sırasında öğrencileri yönlendirirler.

Bodrum katında okulun cam malzeme deposu, tüm laboratuvarlara damıtık su sağlayan bir imbik ve kalorifer kazanı yeralır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

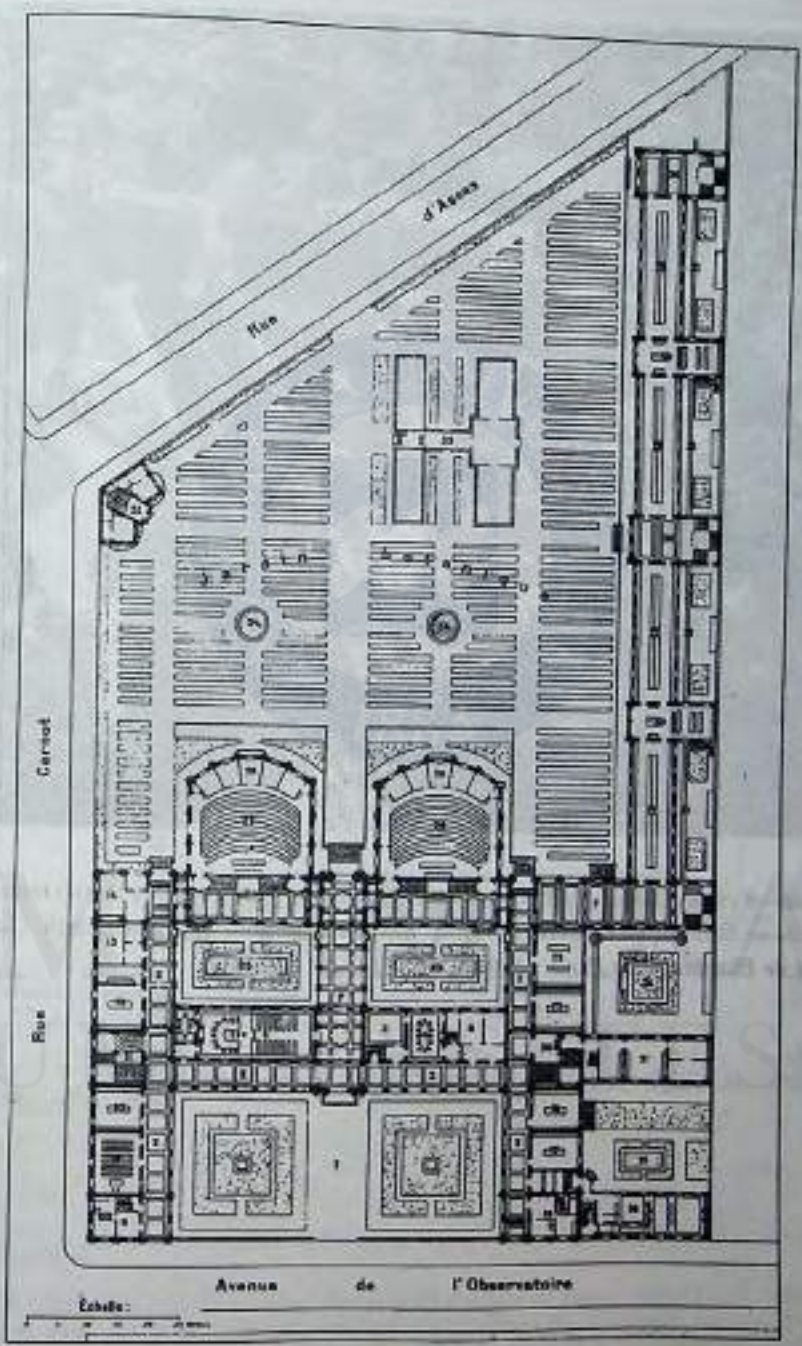

Şekil – 1 : 16757 m^2 alan üzerine inşa edilmiş olan Paris Eczacılık Okulu'nun (École de Pharmacie de Paris) 5 Ağustos 1882 tarihli l'*Illustration* dergisinde yayınlanan planı. (Plan de l'École de Pharmacie). Sağdaki dar ve uzun kanat öğrencilerin kimya laboratuvarlarının bulunduğu kısımdır. (***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 40).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 8 : Paris Eczacılık Fakültesi'nin (Faculté de Pharmacie de Paris) binasının (solda) ve Montaigne Lisesi'nin (sağda) havadan günümüzdeki görünümü. (***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 199).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

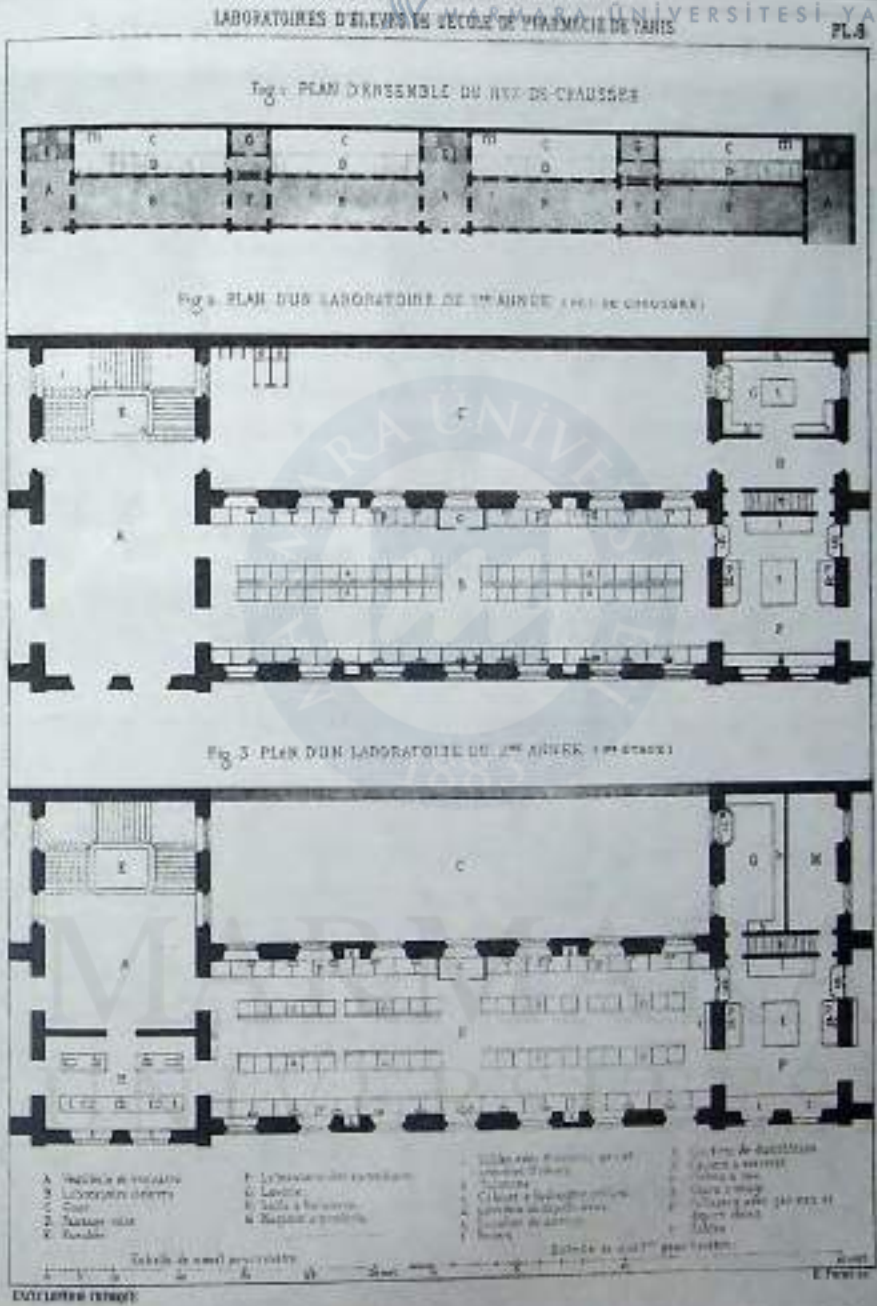

Şekil – 2 : Paris Eczacılık Okulu'nun (École de Pharmacie de Paris) öğrenci kimya laboratuvarlarının planı. Üstte dört laboratuvarın genel yerleşimi (Fig. 1), ortada bir laboratuvarın zemin kat planı (Fig. 2) ve altta birinci kat planı (Fig. 3). [Fremy (Atlas), levha 8] A = Giriş ve vestiyer ; B = Öğrenci laboratuvarı ; C = Avlu ; D = Camlı geçiş ; E = Merdivenler ; F = Gözetmenlerin laboratuvarı ; G = Yıkama yeri ; H = Terazi odası ; M = Madde deposu ; a = Rafh, gazlı ve öğrenci dolaplı masalar ; b = Teraziler ; c = Hidrojen sülfür kabinleri ; d = Su deposu küveti, e = Servis merdiveni ; f = Lavabo ; g = Dağıtım gişeleri ; h = Cam eşya rafları ; l = Nem kurutma etüvü ; k = Davlumbaz ; p = Gazı, suyu ve su gideri olan laboratuvar bankası ; t = Masalar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 9 : Eczacılık Yuksekokulu'nun kitaplığı. (1883). (***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 56).

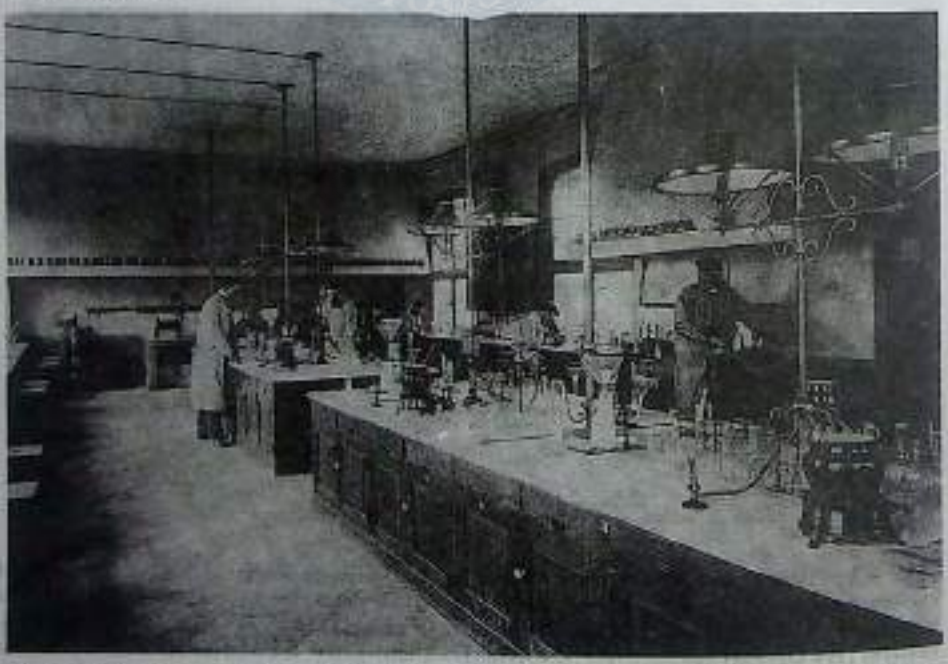

Resim – 10 : Eczacılık Yüksekokulu'nun (École Supérieure de Pharmacie) öğrenci kimya laboratuvarlarının XX. yüzyılın başındaki görünümü. Sağ önde bir davlumbaz ve sağ arkada iki pencere arasında bir çeker ocak görülmektedir. (***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 48).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birinci sınıf laboratuvarları anorganik ve organik preparatların hazırlanmasına ve kalitatif analize uygun biçimde düzenlenmiştir. Burada öğrenciler 200 dolayında maddeyi hazırladıkları gibi her seansta bir metal bileşiğinin veya metal bileşiklerinin karışımının kalitatif analizini yapmak zorundadırlar. Öğrencilere analiz için verilen örnekler basitten karmaşığa doğru aşamalı olarak zorlaşır.

İkinci sınıf laboratuvarlarının planı birinci sınıf laboratuvarlarınınkinden biraz farklı olup özellikle kalitatif ve kantitatif analize yönelik olarak düzenlenmiştir. Bu laboratuvarlardan her biri 48 kişilik olmakla birlikte, bunların her birinde altışar öğrencinin çalıştığı sekiz çalışma masası bulunmaktadır. Uzunlamasına çiftler oluşturan masaların arasında bir geçiş aralığı vardır. Masalardaki kapalı

Resim – 11 : Eczacılık Yüksekokulu'nun (École Supérieure de Pharmacie) öğrenci kimya laboratuvarlarının XX. yüzyılın başındaki görünümü. Aydınlatma havagazı ile, ısıtma ise radyatör ve sobalarla yapılmaktadır. Öğrencilerin özlükaux olarak çalıştıkları ve paltolarını bankoların altındaki raflara koydukları görülmektedir. (*La Faculté de Pharmacie de Paris*, s. 47).

dolaplarda her zaman kullanılan reaktifler bulunur. Ayrıca, bu laboratuvarlarda girişlerin (A) karşısında birer tartım odası (H) yeralır. Kalsinasyon ve buharlaştırma gibi işlemler sırasında çıkan buharlar davlumbazlar tarafından yeterince çekilemediğinden bu tür işlemlerin yapılması için burada çeker ocaklar da bulunur.

Kalitatif analize birinci yılda başlanmış olmakla birlikte ikinci sınıfta da devam edilir ve en yaygın olarak kullanılan maddelerin kalitatif analizi yaptırılır. İkinci sınıfın laboratuvar programı başlangıçta çoğunlukla eczacılara gerekli olan analizleri içermekteydi. Ancak, daha sonraları önem derecesi az veya çok olan özel olay ve analizlerin öğrencilere gösterilmesi yolu bırakılarak bütün analiz problemlerini çözmeye olanak veren gravimetrik ve volumetrik analiz yöntemlerine ağırlık veren eksiksiz bir kantitatif analiz programına geçilmiştir. Analiz örnekleri eczacılık, toksikoloji veya sanayide çok kullanılan maddeler arasından seçilir.

ORGANİK KİMYA LABORATUVARI

Organik kimya laboratuvarlarının yapımına Marcellin Berthelot'nun (1827 – 1907) tavsiyesi üzerine başlanmıştır. Bu laboratuvarlar 7,5 x 22 m boyutlarında bir zemin katı ile iki kattan oluşan küçük bir binaya yerleşmişlerdir. Zemin kat genel servis katı olup burada herkesin ortak kullanımına sunulan araç ve gereçler bulunur. Girişte (A) açık havada gerçekleştirilmesi gereken işlemler için içinde su ve havagazı tesisatı olan bir davlumbaz vardır. Organik analiz veya yakma odasında (C) su ve havagazı tesisatı olan iki davlumbaz (p) ve su küveti (f) bulunur. Ayrıca burada gazometreler ve duvara monte edilmiş bir su depou vardır. Ortak kullanılan gereçlerin bulunduğu orta odaya (S) yağ banyoları (l), öteki katlara da buhar veren buhar üreteci (o), imbik (g), körüklü fırın (r), havagazı ile çalışan büyük etüv (u), presler (s) ve filtrepres (y) gibi gereçler yerleştirilmiştir. Bunun yanındaki odada (T) otoklav kazanı ile Perrot kazanı vardır. Son oda (N) kimyasal madde deposu olup ders deneylerinde kullanılan araç ve gereçler de burada saklanır.

Birinci kat beş odadan oluşmuştur. Teraziler laboratuvardaki duman ve gazlardan korunmuş bir odaya (H) yerleştirilmiştir. İki kişinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

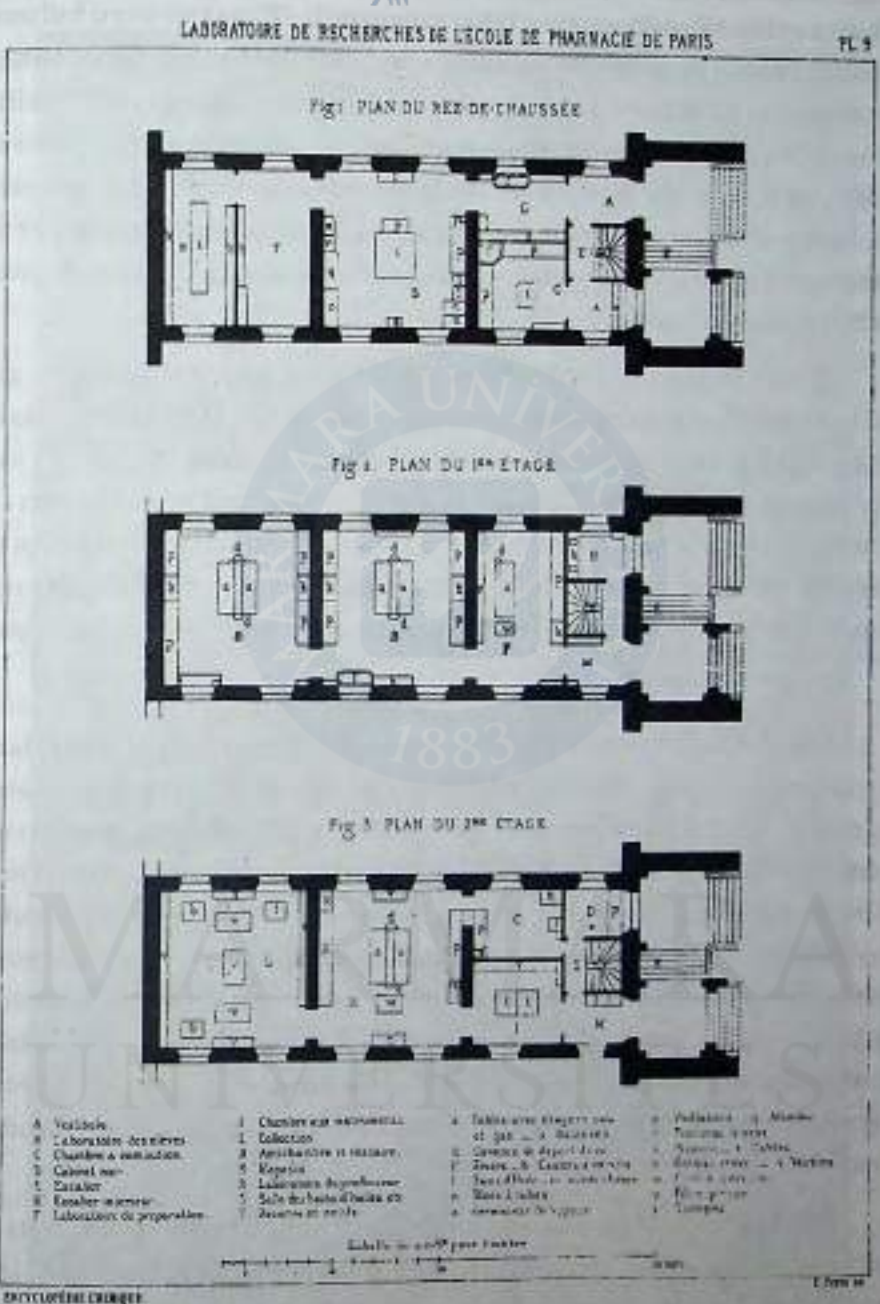

Şekil – 3 : Paris Eczacılık Okulu'nun (École de Pharmacie de Paris) organik kimya araştırma laboratuvarları. Üstte zemin katının (Fig. 1), ortada birinci katın (Fig. 2) ve altta ikinci katın (Fig. 3) planları verilmiştir. Öğrenciler burada özellikle bitirme tezlerine ilişkin çalışmaları yaparlardı. (Fremy (Atlas), levha 9]. A = Giriş ; B = Öğrenci laboratuvarı ; C = Yakma odası ; D = Karanlık oda ; E = Merdiven ; E' = İç merdiven ; F = Hazırlık laboratuvarı ; I = Alet odası ; L = Koleksiyon ; M = Giriş ve vestiyer ; N = Depo ; R = Profesörün laboratuvarı ; S = Yağ banyosu odası ; T = Depo ve aletler ; a = Rafı, sulu ve gazlı masalar ; b = Teraziler ; d = Su gidişli küvetler ; f = Lavabo ; n = Cam eşya rafları ; l = Yağ banyoları ; m = Yük asansörü ; n = Tüplükler ; o = Buhar üreteci ; p = Bankolar ; q = İmbik ; r = Körüklü fırın ; s = Presler ; t = Masalar ; u = Büyük etüv ; v = Vitrinler ; w = Civa küveti ; y = Filtrepres ; z = Tromplar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rahatça çalışabileceği asistan laboratuvarında (F) gaz ve suyu bulunan bir davlumbaz (p), cam eşya vitrinleri (v) çeker ocak (k), çalışma bankosu (a) ve cıva küveti (w) bulunur. Bunun yanında bulunan ve birbirinin eşi olan iki laboratuvarda (B) değişik amaçlı araştırmalar yapan sekiz öğrenci aynı anda çalışabilir. Bu laboratuvarlarda da davlumbazlar (p), çeker ocaklar (k), üzeri fayans kaplı çalışma masaları (a) ve bu masaların başlarında küvetler (d) vardır. Bu küvetlerin üzerine su muslukları yerleştirilmiştir.

İkinci katta fotoğraf çekimi, spektroskop ve polarimetre gibi aletlerle yapılacak çalışmalar için bir karanlık oda (D), fiziksel tayinlerin yapıldığı bir alet odası (I), küçük bir yakma odası (C), bir alt kattaki laboratuvarlar gibi düzenlenmiş profesörün özel laboratuvarı (R) ve bunun yanında içinde kimyasal maddelerin bulunduğu vitrinlerin (v) yeraldığı geniş bir oda (L) vardır. Profesörün çalışma masası ve hassas teraziler de bu odada bulunur. Cam eşyalar çatı katında depolanmıştır.

KİMYA ANFİSİ

Uygulamalı bilimlere ilişkin derslerin demonstratif deneylerle birlikte anlatılması XIX. yüzyılda gelişen ve yaygınlaşan bir anlatım biçimidir. Bu anlatım yöntemi genel olarak XX. yüzyılın ortalarına kadar uygulanmıştır. Paris Eczacılık Yüksekokulu'nda da bu tür deneysel dersler için anfiteatr biçiminde iki tane büyük dershane yapılmıştır. Bunlar çok sayıda öğrencinin yapılan ders deneylerini rahatlıkla görebilmesini sağlayacak biçimde planlanmış ve karatahtanın önüne oturma sıralarının kavisiyle uyum içinde olan kavisli bir deney bankosu yerleştirilmiştir. Deney bankosunun ön sıradan olan uzaklığı burada oturan öğrencileri deney kazalarından ve zararlı gazların etkisinden koruyacak biçimde ayarlanmıştır.

Bankonun üzeri fayans ile kaplı olup bir ucuna bir cıva küveti ve öteki ucuna da içinde gerçekleştirilen deneylerin görülebilmesi için camdan yapılmış bir su küveti yerleştirilmiştir. Bekler için gerekli havagazı ve deneyler için gerekli su bankonun dış kenarının altına yerleştirilmiş üzeri musluklu borulardan sağlanmakta ve bu musluklara takılan kauçuk borular yardımıyla bankonun istenilen yerine ulaştırılabilmektedir. Bankonun çeşitli yerlerinde su giderleri yapılmıştır. Bun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

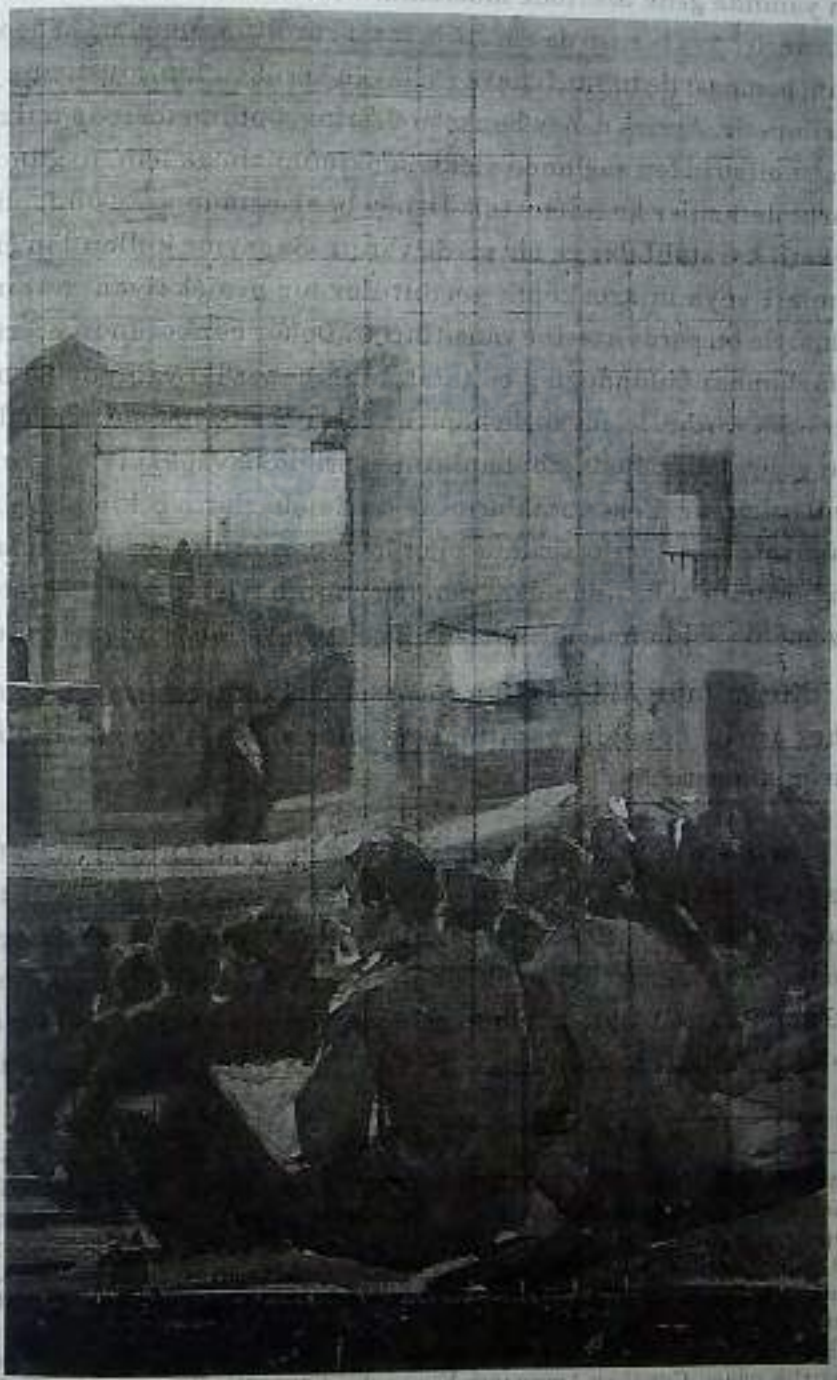

Resim – 12 : Eczacılık Yüksekokulu'nda (École Superieure de Pharmacie) kimya dersi (Cours de Chimie). (Bernard'ın tablosu için eskiz ; ***La Faculté de Pharmacie de Paris***, s. 126).

ların yanında gene üzerinde musluklar bulunan bir vakum borusu ile bir basınçlı hava borusu da vardır ve fazla gürültü yapmaları nedeniyle vakum pompası ile basınçlı hava sağlayan körükler anfinin dışına yerleştirilmiştir. Ayrıca deney bankosu üzerine, anfinin dışında bulunan Bunsen pillerinden sağlanan elektrik akımını almak için, uygun aralıklarla iletkenler konulmuştur. Deney bankosunun arkasında dikey hareketli karatahtalar ve bir perde vardır. Sanayide kullanılan cihaz resimleri veya mikroskopik görüntüler bir projeksiyon makinesi yardımıyla bu perde üzerine yansıtılırlar. Deney bankosunun üzerinde bir davlumbaz bulunduğu gibi karatahtanın her iki yanında da birer çeker ocak vardır. İçi fayansla kaplı bu çeker ocaklarda havagazı ile su ve su gidişi bulunduğu gibi bunların içleri de havagazı lâmbaları ile aydınlatılmıştır. Çeker ocakların ve davlumbazların çekimi bunların bacalarının içine yerleştirilmiş olan havagazı brülörleri ile sağlanır. Karatahtanın arkasında ders deneylerinin hazırlanması ve gerekli malzemenin saklanması için hazırlık odası veya laboratuvarı vardır.

Kimya anfisi XIX. yüzyılın deneysel ders yöntemine uygun olarak ve her türlü deneyin yapılmasına olanak sağlayacak biçimde tasarımlanmıştır.*

İngiltere'de eczacılık öğretimi The Pharmaceutical Society of Great Britain (Büyük Britanya Eczacılık Derneği) tarafından 1842'de derneğin Londra'da Bloomsbury Square No. 17'deki binasında açılan School of Pharmacy (Eczacılık Okulu) ile başlamıştır. Burada Şubat 1842'den itibaren tıbbî botanik, kimya, materia medica ve eczacılık dersleri verilmeye başlanmıştır. 1844'de İngiltere'de ilk olarak Profesör

* İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin kimya kısmında bulunan Umûmî (Genel) Kimya Anfisi (sonraki adıyla Arndt Anfisi) burada anlatılan anfiye benzer biçimde yapılmıştır: Kavisli olmasada iki ucu kırık doğru biçimindeki sıralar, bunlara paralel deney bankosu, bankonun iki ucunda lavabolar, banko üzerinde aralıklarla konulmuş su muslukları ve su giderleri, gene aralıklarla konulmuş havagazı bekleri, bankonun alt kenarına dizilmiş elektrik prizleri, dikey hareketli iner çıkar karatahtalar, karatahtanın iki yanında çeker ocaklar ve anfiden bir yan kapı ile geçilen hazırlık odası. Genel ve Anorganik Kimya dersi 1970'li yılların ortalarına kadar Prof.Dr. Baha Erdem tarafından bu anfide geleneksel biçimde deneysel olarak anlatılmış ve bu satırların yazarı da 1969 - 1975 yılları arasında ders deneylerine asistanlık yapmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 13 : Almanya'da Farbenfabriken Bayer'in araştırma araştırma laboratuvarı. (1890'lar). (Osteroth, s. 196).

Resim – 14 : Almanya'da Farbenfabriken Bayer'in farmasötik araştırma laboratuvarı. (1890'ların sonu). (Osteroth, s. 194).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 15 : Londra'daki Eczacılık Okulu'nun (School of Pharmacie) üçüncü katındaki kimya laboratuvarı (Chemical laboratory). (1883 – 1884). (Tallis ve Arnold - Forster, s. 24).

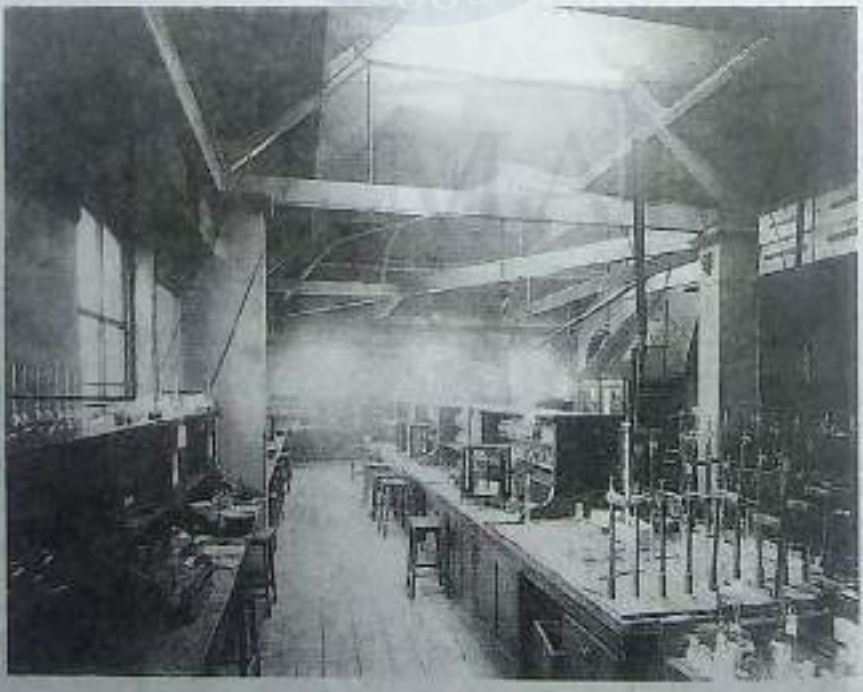

Resim – 16 : Londra'daki Eczacılık Okulu'nun (School of Pharmacy) üçüncü katındaki kimya laboratuvarı (Chemical labotatory). (1892). (Tallis ve Arnold-Forster, s. 26).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 17 : Londra'daki Eczacılık Okulu'nun (School of Pharmacie) üçüncü katındaki ana kimya laboratuvarından (Major chemical laboratory) iki görünüm. (1883 – 1884). (Tallis ve Arnold - Forster, s. 25).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Resim – 18 : Londra'daki Eczacılık Okulu'nun (School of Pharmacy) kimya laboratuvarındaki eski imbik ve laboratuvar asistanı H. Caines, (– 1901). (Tallis ve Arnold - Forster, s. 27).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Theophilus Redwood'un yönetimi altında öğrencilere kimya laboratuvarı yaptırılmaya başlanmış ve 1861'de binanın üçüncü katında kimya laboratuvarları kurulmuştur. 1880'li yılların başlarında bodrumdaki eski kimya labotaruvarı yerine bir depo ile atnalı biçiminde bir dershane yapılmıştır. 1976'ya kadar kullanılan bu dersane ve deney bankosu için Michael Faraday'in Royal Institution'da ders verdiği ders-

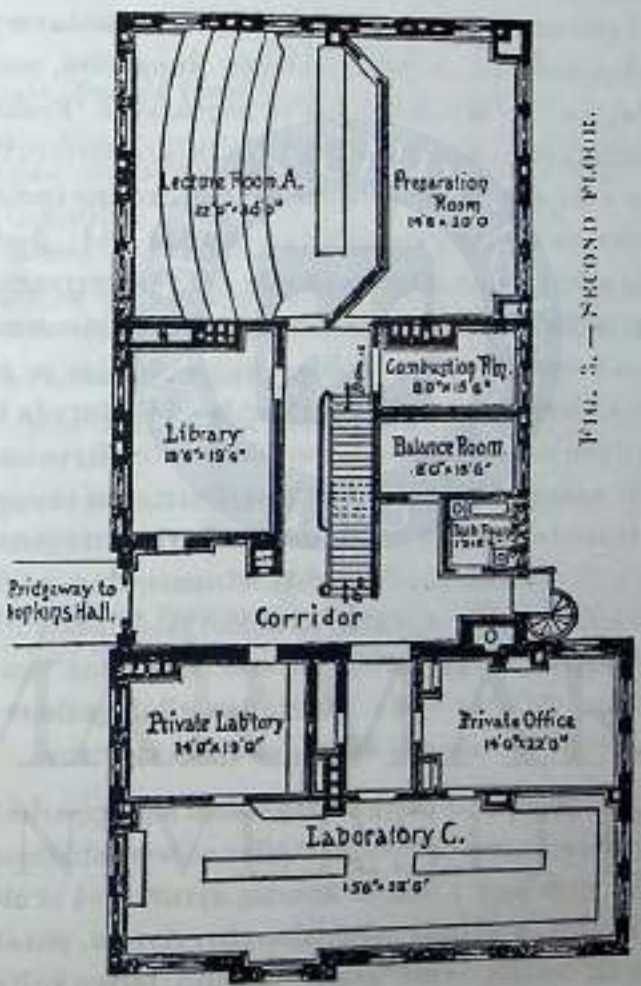

FIG. 3. — SECOND FLOOR.

Şekil – 4 : Amerika'da John Hopkins Üniversitesi kimya laboratuvarlarının ikinci kat planı. (1885). Deney bankosu ile anfi biçimindeki dershane (Lecture room A ; 6,70 x 9,15 m) ve arkasında hazırlık odası (Preparation room ; 4,42 x 9,15 m), kitaplık (Library ; 4,72 x 5,89 m), yakma odası (Combustion room ; 2,44 x 5,86 m), terazi odası (Balance room ; 2,44 x 5,86 m), şömineli hoca odası (Private office ; 4,27 x 6,71 m), hocanın özel laboratuvarı (Private laboratory; 4,27 x 5,80 m) ve öğrenci laboratuvarı (Laboratory C ; 4,72 x 16,31 m). Öğrenciler buradaki uzun bankoların çevresinde ayakta durarak çalışırlardı. Bu katta hocanın içinde küvetide olan bir banyosunun (Bath room) bulunması ilginçtir. [*Science*, 5, 27 (1885) ; Bowden, s. 184].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hane örnek alınmıştır. Okul 1925'de Londra Üniversitesi'ne bağlanmıştır. İngiltere'deki ikinci eczacılık okulu olan London College of Pharmacy (Londra Eczacılık Koleji) 1899'da Henry Wootton tarafından kurulmuştur.

Türkiye'deki eczacılık öğretimi ilk kez 1852'de çıkartılan Nizamnâme-i Eczacıyan der Memâlik-i Osmaniye ile düzenlenmiştir. Bu nizamnâmeye göre eczacılık öğrenimi altı yıl olup laboratuvar pratiğinin eczanelerde kazanılması öngörülmektedir. Buna göre, eczacı olmak isteyenler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye başvurarak "Fransızca veya İtalyanca lisanları ve Latince lisanının kavaidi (grameri) ve ilm-i hesab (aritmetik) ve coğrafya ve tarih vesair dersler üzerine imtihan" olunduktan sonra çırak olarak kaydedilirler. (Madde – 44). Burada yazılı "fenleri tahsil etmiş bulunanlar hakkında ilm-i ispençiyarînin tahsili iki sene olup talim olunacak mevadd dahi fenn-i kimyanın ilmi ve amelisi ve ilm-i ispençiyarî ve tarih-i tabiiye-i tıbbiye ve müfredat-ı tıbbiye ve ilm-i hikmetten ibaret" tir. (Madde – 54). Burada kimya dersinin teorik ve pratik olarak okulda verileceği belirtiliyor ise de bunun nasıl yapıldığı konusunda bir bilgi yoktur. Derslerini tamamlayan ve "ameliyatını tekmil eylediğini müş'ir ustasından bir kıta şahadetname" alan (Madde – 51) çırak "tahsil eylediği bilcümle ulûm ve fünûn üzerine nazarî ve amelî (teorik ve pratik) imtihan-ı ekide (pekiştirme sınavı) icra olunup lâyıkıyla cevap verdiği surette" kendisine "eczacı ustası diplomu" verilir. (Madde – 55). Görüldüğü gibi, çıraklar eczanede kazandıkları pratik konusunda da sınava girmektedirler.

Bunun ardından 1860'da çıkartılan Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnâme ile biraz farklı bir sistem getirilmiştir. Buna göre, altı yıllık süre üçer yıllık iki döneme ayrılmış ve okuldaki öğretim süresi iki yıldan üç yıla çıkartılmıştır. Ayrıca, önceki nizamnâmedeki "çırak" terimi yerine "şakirt" (öğrenci) terimi kullanılmıştır. Öğrenci Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye kaydını yaptırdıktan sonra (Madde – 30) eczacı dükkânlarında üç yıl şakirtlik edecek, dördüncü yıldan itibaren Fransızca ve ilm-i hesap üzerine başarılı bir sınav verdikten sonra eczacılık derslerini okumaya başlayacaktır. (Madde – 31). Altıncı yıl sonunda sınava alınacak ve başarılı olduğu takdirde kendisine diploma verilecektir. (Madde – 32).

Görüldüğü gibi, her iki nizamname ile pratik beceri kazanımı bütünüyle okul dışındaki çalışmalara bırakılmıştır. Bu durum 1909'da Eczacı Mektebi'nin kuruluşuna kadar sürmüş ve ancak bundan sonra pratiklerin okuldaki laboratuvarlarda verilmesi yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmanın önemli bir kaynağı olan ***La Faculté de Pharmacie de Paris : 1882 - 1982*** adlı kitabı kullanmamı sağlayan Prof.Dr. Afife Mat'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

BAYLAV, Naşid : ***Eczacılık Tarihi***. Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

BOWDEN, Mary Ellen : "New directions in the history of the chemical sciences and technologies", ***Journal of Chemical Education***, **68**(3), 183 - 185 (1991).

FREMY, E., CARNOT, M.A., JUNGFLEISCH, M.E. ve TERREIL, M. : ***Les Laboratoires de Chimice***. Cilt I : ***Texte*** ; Cilt II : ***Atlas***. Dunod, Paris 1881.

JUNGFLEISCH, M. E. : "Les laboratoires de chimie de l'École Supérieure de Pharmacie de Paris", ***Les Laboratoires de Chimie*** (Texte), Dunod, Paris 1881, s. 23 - 31.

La Faculté de Pharmacie de Paris : 1882 - 1982. Éditions Comarco, Saint - Cloud 1982.

OSTEROTH, Dieter : ***Soda, Teer und Schwefelsäure***. Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Hamburg 1985.

TALLIS, Nigel ve ARNOLD - FORSTER, Kate : ***Pharmacy History***. The Pharmaceutical Press, London 1991.

YILDIRIM, Nuran : "Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye", ***IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı (4 - 5 Haziran 1998 ; İstanbul) Bildirileri***, M.Ü. Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 43 - 103.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEVZUATTA REÇETE İSTİSMARI

*Öğr. Gör. Dr. Selim KADIOĞLU**

Bu bildiri hekim-eczacı arasında bir iletişim belgesi olan reçetenin alt düzey mali mevzuatta esas işlevi dışında kimi amaçlar için kullanımı hakkında olup, geçen on yıl içindeki bir takım gelişmeleri saptamayı ve eleştirmeyi amaçlamaktadır.

Güncel olanla tarihsel olan arasındaki sınırın nerede bulunduğu, böyle yakın geçmişle ilgili bir çalışmada, tarih metodolojisi açısından, mutlaka cevap aranması gereken bir sorudur. Kuşkusuz bugünün aktüalitesi yarının tarihidir. Ama tarihçi bir canlı yayın muhabirinden farklı olarak, süreçlere uzak mesafeden bakmak, onları önceleriyle ve sonralarıyla, nedenleriyle ve sonuçlarıyla birlikte görmek ve daha nesnel biçimde değerlendirmek konumundadır.

Oysa, bu bildirideki gibi henüz sükuta inkılab etmemiş bir mücadeleyi anlatırken tarihçi nesnelliğini koruyabilmek, özellikle de mücadelede taraf sayılabilecek biri için, pek kolay değildir. Öte yandan tarihi politikadan, politikayı tarihten soyutlamanın mümkün olup-olmadığı; günümüzden kopuk bir sürecin tarihçilik adına incelenmeye değer bulunup-bulunmayacağı da ayrı bir sorudur.

Sonuç olarak, bu çalışma yanlı veya tepkisel olmaktan sıyrılamama, geniş açılı bir bakış yakalayamama endişeleri karşısında, bizzat yaşanan bir süreci kaydetme, onu tarihe mal etme hevesinin ağır basmasıyla gerçekleştirilmiştir. Metodolojik bir tereddütü dile getirerek söze başlayış nedeni, sakatlanmış nesnellik konusunda peşinen uyarıda bulunmaktır.

Yöntemsel kaygılardan semantik kaygılara geçiş yapıp, bildiri başlığında yer alan üç terimi tek tek ele alarak, onlara bu sunuş çerçevesinde yüklenen anlamları belirginleştirelim.

Mevzuatı, genel anlamda, bütün olarak devletin veya onun alt

* Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi ABD/Balcalı-ADANA.

kuruluşlarının yapısı içinde saptanan resmi eylem biçimleri olarak tanımlayabiliriz. Bu bildiri bağlamında, ağırlıklı olarak, yürütme erkinin önemli bir bileşeni konumundaki maliye örgütünün talimat ve genel tebliğ düzeylerindeki düzenlemeleri ele alınacaktır.

Reçete derken kastedilen, belli bir hastalığın tedavisine yönelik standart ilâç kobinezonu (tüberküloz reçetesi gibi) veya belli bir ilâcın hazırlanma formülasyonu (tümenollü mikstür reçetesi gibi) değil; belli bir hastanın kullanması gereken ilâçları ve bu ilâçların kullanım biçimine, süresine dair özellikleri kapsayan, hekim tarafından eczacıya hitaben yazılmış belgedir.

Bu çerçevede, tıbbın evrimleşme süreci içinde tedavi etme etkinliğini bölüşmüş iki mesleğin uygulayıcıları arasında iletişim sağlayan teknik bir belge söz konusudur.

Başlığın son sözcüğü olan "istismar" ise, "suistimal"de olduğu gibi açıkça kötü amaçlı kullanımı ifade etmemekle birlikte, pek olumlu da sayılmayan ve ikincil amaçlara yönelik yararlanmayı akla getiren bir anlam yükü taşımaktadır.

Reçetelerin içeriğinin varılan teşhise ve hastanın kişisel özelliklerine göre uygun bulunan ilâçlar oluşturur. Biçimsel yönlerini belirleyense hekim ve eczacı arasında eksik veya yanlış anlamaya mahal bırakmayan, ergonomik bir iletişim sağlama kaygısıdır.

Bir tarihçi refleksi göstererek içerik ve biçimin daha genel plandaki belirleyicisinin, reçetenin yazıldığı çağda geçerli bulunan tıp anlayışı olduğu saptamasını da yapabiliriz.

Bu bağlamda kalıcı olma istidadı taşıyan her belge gibi reçetelerin de kuşaklar arası iletişim sağlaması, tarihe tanıklık etmesi söz konusudur. Reçete yazan her hekim hastasının sağaltımına yönelik bir düzenleme yapmanın ötesinde, çağının tıbbını yansıtan bir tarih materyali oluşturmaktadır.

Gayrı tıbbi kaygıların reçetelerimiz üzerindeki tezahürlerinin, geleceğe hekimliğimiz hakkında yanıltıcı bilgiler aktarabileceğini de, bunlar sayesinde reçetelerin sosyal tarih materyali olarak değerinin artabileceğini de düşünebiliriz.

İstismara odaklanmadan önce reçete-mevzuat ilişkilerine genel bir bakış yöneltirsek, sağlık mevzuatımızın pek çok metninde reçeteden söz edildiği saptamasını yapabiliriz. "Tıbbi Deontoloji Tüzüğü"nde, "Türk Eczacılar Deontoloji Tüzüğü"nde, "Tababet ve Şuabatı Sanatların Tarz-ı İcrasına Dair Kanun"da, "Veteriner Hekimliği Mesleğinin İcrasına, Türk Veteriner Hekimleri Birliği ve Odalarının Teşekkül Tarzına ve Göreceği İşlere Dair Kanun"da, reçetelerle ilgili çeşitli hükümler bulunmaktadır.

Bunların hiçbirinde reçetenin tanımlanması söz konusu değildir. Reçete tanzimiyle ilgili kurallar medikal kısmın dışında kalan hekimle ve hastayla ilgili kimlik bilgileri çerçevesindedir. İlgili maddelerde, reçetenin hekim tarafından yazılması, hasta veya "adamı" tarafından eczaneye götürülmesi, eczacı tarafından verilen ilâçlar üzerinde işaretlenip getiren kişiye iade edilmesi öngörülmektedir. Sadece kırmızı ve yeşil reçetelerde, içeriğe ve düzenleniş tarzına müdahale sayılabilecek kimi hükümler mevcuttur.

Sağlık mevzuatının reçeteyi bir bakıma tıbbın kendi kuralarına, gayrı mektup yasalarına bırakan yaklaşımı karşısında, maliye teşkilatının serbest çalışan ve resmi kurumda görev yapan hekimlerin reçetelerine dahledişi daha da çarpıcı olmaktadır.

Bu çerçevede reçetelerin belli bir teknik alana özel oluşu, kendince özerk oluşu, varlığının dayanağı olan bir işlevinin bulunuşu kaale alınmamakta; onlardan sağlık profesyonellerinin vergi kaçırmasını önleme ve ilâç bedelleri için genel bütçeden yapılan sarfiyatı azaltma yolunda yararlanma cihetine gidilmektedir.

Kuşkusuz burada düzenlemeleri yapanların kimi haklı gerekçelerinin ve doğru amaçlarının bulunması söz konusudur. Maliye örgütünün yürütme erki içinde, deyim yerindeyse, "suyun başını tutmuş" bir konumu ve tartışılmaz bir gücü olduğu da yadsınamayacak gerçeklerdir. Ama bunlar, reçeteyi araç olarak kullanmayı ve daha ötesi, bu ikincil kullanımın gerekleri uğruna onun meslek gelenekleri içinde biçimlenmiş adabına-ahlakına müdahale etmeyi, ihtisasa ve mahremiyete saygı göstermemeyi ne ölçüde meşru kılabilir?

Konunun genel kuramsal çerçevesini böylece çizdikten sonra, tüm bu tartışmaları tetikleyen mevzuat maddelerine geçip, bunlardan önce serbest çalışan hekimlerle ilgili olanları, daha sonra kamu personeli tedavi giderleri hakkındakileri gözden geçirelim.

Vergi Usul Kanunu'nun mükerrer 257. maddesi, "Maliye ve Gümrük Bakanlığı,..., vergi kayıp ve kaçağını önlemek amacıyla tutulmakta olan defter ve belgelere ilaveten tutulmasını veya düzenlenmesini uygun gördüğü defter ve belgelerin mahiyet, şekil ve ihtiva edeceği hususları belirlemeye,...yetkilidir" hükmünü içermektedir.

Bu maddeye istinaden 10 Mayıs 1989 tarihli ve 20161 numaralı ***Resmi Gazete***'de yayımlanan 191 sıra mumaralı V.U.K. genel tebliği ile, 1 Haziran 1989'dan itibaren özel muayenehane, özel poliklinik, özel hastane sahibi olan veya buralarda çalışan hekimlerce düzenlenen reçeteler, anılan yasa maddesi uyarınca düzenlenmesi zorunlu belgeler kapsamına alınmıştır.

Tebliğ, reçetelerin defterdarlıklarla anlaşmalı matbaalarda bastırılmasını, herbirinin en az üç kopya olmasını, Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün 9. maddesinde öngörülenlere ek olarak hekimin bağlı bulunduğu vergi dairesinin adı ve vergi sicil numarası bilgilerini de içermesi gerektiğini belirtmektedir. Yazan hekimin reçete kopyalarından birini muhafaza etmesi gerekmetedir.

Aynı ***Resmi Gazete***'de yer alan 192 sıra numaralı genel tebliğ ise, hasta tarafından eczaneye götürülen diğer iki kopyadan birinin orada alıkonulmasını, her bir reçete için hayli detaylı birer form doldurulmasını, biriken formların aylık dönemler halinde Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü Vergi İstihbarat Şubesi'ne taahhütlü olarak postalanmasını öngörmektedir.

Bu hükümleri, Eczacılık ve Eczaneler Hakkında Kanun'un 20. maddesine tevfikan hazırlanan talimatnamenin reçetelerin sahiplerine iade edilmesi hakkındaki 33. maddesiyle ve reçetelerle kopyalarının hekim, hasta ve hastanın adamı dışındaki kimselere verilmesini yasaklayan 37. maddesiyle bağdaştırmak olanaklı görülmemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Benzer bir çelişki, 191 sıra numaralı tebliğin hekimi vergi usul kanunu uyarınca düzenlemesi gereken bir belge olan reçeteyi her hastaya vermeye zorlaması ile, Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün faydasızlığı bilinen ilâcın yazılmasını men eden 20. maddesi arasında da mevcuttur. Burada sadece önerilerde bulunan veya tetkik planlaması yapan veya cerrahi girişim uygulayan hekimin, reçete yazma zaruretini nasıl yerine getireceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Yoksul ya da hekim yakını olduğu için veya kontrole gelmiş bulunduğu için bilaücret bakılmış hastaya nasıl reçete verilebeleceği de ayrı bir sorundur.

Tebliğ, resmi sağlık kurumlarında ve kamu kuruluşlarının daire tabipliklerinde yürütülen sağlık hizmetlerine özgü resmi antetli reçeteleri de dolaylı olarak etkilemiş; bunlarda "muayenesi kurumumuzda yapılmıştır" ibaresinin yer almasını ve bu ibarenin kurum yetkilisince onaylanmasını hükme bağlamıştır.

Reçeteyi alınmış vizite ücretenin dolaylı bir göstergesi konumuna getiren, hastayı ve eczacıyı hekimin vergi kaçırmasını önlemeye memur eden 191 ve 192 numaralı tebliğlerin, zaten varolan serbest meslek makbuzu verilmesi ve bunun maliye örgütünün denetimine tabi olması düzenlemesiyle birlikte yürürlükte oluşları, varlıklarını haklı görmeyi iyice güçleştirmektedir.

Tıbbi bir iletişim belgesi olan reçeteye maliye örgütünce yüklenen yeni kimlik ve ek misyon, yasal-etiksel-teknik yönlerden spekülasyona fazlasıyla açıktır. Pratikte büyük tartışmalar doğurmamış olması ise, öngörülenlerin hiç bir dönemde tam anlamıyla gerçekleşmemesindendir. Daha 8 Haziran 1989'da "matbaaların iş yetiştirememesine" istinaden uygulamanın başlaması bir ay ertelenmiş, bilahare hekimler üç nüshalı reçeteleri tedbiren bulundurup arada bir kullanmış, eczacılar nüsha biriktirme ve form düzenleme işine hiç rağbet etmemiş ve hiçbir dönemde ciddi bir denetim de söz konusu olmamıştır.

Ispençiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu hemen hemen tüm preparatları "tabip reçetesiyle verilmesi meşrut olanlar" kategorisine dahil etmektedir. Bu yasaya zaten titizlikle riayet edilmezken, 191 numaralı tebliğden sonra serbest çalışan hekimlerde başgösteren sağlık mevzuatının ve meslek geleneğinin öngördüğü nitelikleri taşımayan

"kağıt"lara ilâç isimleri sıralama yaklaşımı durumu daha da vahimleştirmiştir.

191 sıra numaralı tebliğin üç nüsha reçeteleri basan matbaaların maliyeye bildirimde bulunması hakkındaki ilk kısmı, "tek vergi numarası kullanımının yaygınlaştırılması çalışmaları" çerçevesinde yeniden düzenlenmek üzere, 16.12.1997 tarihli ve 23202 mükerrer numaralı ***Resmi Gazete***'de yayımlanan V.U.K. 260 sıra numaralı genel tebliği ile yürürlükten kaldırılmıştır.

İkinci olarak resmi sağlık kurumlarından verilen reçeteler bağlamında, Devlet Memurları Kanunu, Hakimler ve Savcılar Kanunu, Yüksek Öğretim Personel Kanunu, Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu kapsamında çalışanlara, T.C. Emekli Sandığı emeklilerine ve tüm bunların bakmakla yükümlü oldukları kişilere, dullarına ve yetimlerine verilen reçetelerle ilgili düzenlemeleri gözden geçirelim.

Resmi reçetelere yazılan ilâçların bedeli daha önce tamamen kurumlarca ödenirken, "30.12.1982 tarihli ve 17915 numaralı ***Resmi Gazete***'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2771 sayılı kanunla, ayakta ve meskende tedavi için kullanılacak ilâç bedellerine, faal görevden dolayı hak sahipleri için % 20, emeklilikten dolayı hak sahipleri için % 10 katılım payı öngörülmüştür.

Resmi reçetelerin yazılması ve ilâçların temin edilmesi hakkındaki düzenlemeler, Devlet Memurları Tedavi Yardımı ve Cenaze Giderleri Yönetmeliği'nin uygulanmasında esas olmak üzere, Maliye Bakanlığı'nca yıllık bütçe uygulama talimatı çerçevesinde yapılmaktadır. Yıldan yıla küçük değişiklikler geçiren bu talimatların, 1990 – 1998 dönemine ait olanlarını karşılaştırarak gözden geçirelim.

Reçete içeriklerine müdahalesi söz konusu hükümler, 1990, 1991, 1992 ve 1993'de talimatın dördüncü maddesinde yer almaktadır. Söz konusu madde ilk üç yıl "İlâç bedellerinin karşılanması", "Eczanelerle yapılacak anlaşma", "Eczanelerden ilâç temini" başlıklı alt bölümlerden ibarettir. 1993'de madde başlığı "İlâçların temin edilmesi" yerine "Hasta reçetelerinin düzenlenmesi ve İlâçların temin edilmesi" olmuş ve "Hasta reçetelerinin düzenlenmesi" başlıklı yeni bir alt bölüm açılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1994'den sonra ise alt bölümler bağımsız birer madde haline getirilmiştir. Bu maddeler, numaralarıyla birlikte, şu biçimde sıralanmaktadır: "4. Hasta reçetelerinin düzenlenmesi" ; "5. İlâç bedellerinin karşılanması" ; "6. Eczanelerle yapılacak anlaşma" ; "7. Eczanelerden ilâç temini" ; "8. Reçetelerin düzenlenmesine ilişkin esaslar" .

Genel çerçevedeki değişime bakarak, ödemeyle ilgili hükümler getirmenin ötesinde, bu hükümlere uygun reçete yazdırma gayretkeşliğinin 1993'den itibaren belirginleştiğini söyleyebiliriz. 1993 talimatnamesiyle, daha önce değişik alt bölümlere dağılmış haldeki hükümler bir başlık altında toplanmıştır.

Talimatlar bağlamında reçeteler "ayaktan veya meskende" tedavi gören hastalarınkiler ve hastanede yatanlarınkiler biçiminde ikiye ayrılmakta, "katılım payı" sadece ilk grup için sözkonusu olup onun da istisnaları bulunmaktadır.

Yatan hasta reçeteleriyle ilgili kurallar, kendinden kopyalı iki nüsha özel reçete kağıtlarının kullanılması ve en çok beş günlük doz yazılmasıdır. İlâçların öncelikle hastane eczanelerinden sağlanması öngörüldüğünden bu reçetelerin yazılması ancak gerekli preparatın hastane eczanesinde bulunmaması halinde, kullanımın gecikmesinden dolayı hayati tehlike doğacak ise söz konusudur. Yukarıda sözü geçen özel reçetelerin henüz icad edilmemiş olduğu 1992 talimatnamesinde, "Hastane eczanesinde kendisi veya benzeri yoktur" kaşesinin kullanılması öngörülmektedir.

Poliklinik hizmetinden yararlanan hastaların reçeteleriyle ilgili genel kural en çok beş kalem ve bu kalemlerin her birinden en çok on günlük ilâç yazılmasıdır. Her kalemden bir kutu yazmak esas olmakla birlikte 1991'den sonra bir kutunun on günden önce bitecek olması halinde fazlasının verilmesine müsade edilmiştir. Ancak bu düzenle ilgili çeşitli istisnalar mevcuttur.

Bunların başında kronik hastalıklara yakalanmış olanlara, sağlık kurulu raporuyla bunu belgelemek koşuluyla iki yıl için tanınan reçetelerin on günlük dozla sınırlı olmaması ve katılım payı ödenmemesi hakkı gelmektedir. Bu uygulamanın ön koşulu raporda yer alan teşhisin ve ön görülen ilâçların ve talimatnamenin ilgili ek listelerinde

yer almasıdır. 1993'deki ve daha önceki talimatlarda bu kabil durumlarda reçete üzerinde "...hastalığı ile ilgilidir, hayati önemi haizdir" ibaresinin bulunması ön görülmüş, 1994'den sonra bunun yerine heyet raporu fotokopisini reçeteye eklenme uygulamasına geçilmiştir.

Sağlık kurulu raporu alınması ayrıca kimi pahalı preparatların resmi kanaldan temini için de gerekli olup, bunlar için katılım payı ödenmesi söz konusu olabilmektedir. Bu ilâçların raporda adı belirtilmiş bir uzman hekim tarafından yazılmaları gerekmektedir.

İlginç bir madde, on gün yerine iki aylık tedavinin tensib edildiği hastalıklar hakkındadır. Halen bu kümede sindirim sistemi ülserleri, yanıklar ve mantar hastalıkları yer almakta, ayrıca dermatologlara oral retinoidleri iki ay yetecek kadar yazma hakkı tanınmaktadır. 1991'den beri bu hükme tabi olan üç hastalık grubuyla ilgili ilâçların yanına oral retinoidlerin katılması 1997'de gerçekleşmiştir.

1990'ların ilk yarısındaki talimatnamelerin antibiyotik, analjezik ve polivitamin bedellerini karşılamamak yolunda verdiği savaşım, tarihçenin çarpıcı bir faslını oluşturmaktadır.

Antibiyotikler bağlamında, 1990'da imkan varlığında ve hekimin klinik duruma göre kesin teşhis koyduğu durumlar haricinde kültür ve antibiyogram yapılması, yapılıp yapılmadığının reçetede belirtilmesi, yapılmışsa sonucuna göre ilâç seçilmesi öngörülmüştür. 1991'den sonra kimi antibiyotiklerin yazılabilmesi kültür ve antibiyogram sonucu konulacak endikasyon koşuluna bağlanmış, 1991'de sınırlı olan bu grup 1992'de ve 1993'de genişlemiş ve pek çok oral preparatı da kapsar hale gelmiştir. 1994'den sonra dördüncü kuşak sefalosporinlerin kiler dışında oral formlar listeden çıkarılmış, sınırlama parenteral formlara münhasır kalmıştır.

1991 – 1994 arasında efervesan analjeziklerin, polivitaminlerin, gargara solüsyonlarının bedellerinin hiç ödenmemesi ya da bunlardan yüksek katılım payı alınması ya da ancak raporla verilmeleri halinde ödeme yapılması yönünde değişik düzenlemeler söz konusu olmuştur. Talimatların bu düzenlemeleri içeren maddeleri defaatle yargıya intikal etmiş ve haklarında yürütmeyi durdurma kararları alınmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1995'den itibaren bu kısıtlama çabalarından büyük ölçüde vazgeçilmiş, "reçeteye yazılsa dahi bedelleri kurumlarca hiçbir şekilde ödenmeyecek" ilâçlar listesinde sadece reçetesiz satılabilen vitaminler ve vitamin mineral kombinezonları, tıbbi gazozlar, tıbbi çaylar, kepeklenmeyi ve saç dökülmesini önleyen mustahzarlar, kepek ve bitki lifleri, ağız ve diş bakımı preparatları, kontakt lens bakım preparatları ve benzerleri kalmıştır.

Son olarak içerikle değil biçimle ilgili bir hususa; çeşitli müdahalelerin ortak altyapısını oluşturan maliye örgütünün ibare ve kaşe merakına değinelim. Gerek 191 numaralı tebliğde gerek bütçe uygulama talimatlarında, reçeteler üzerinde tedavinin hastanede yapıldığından ilâçların hayati önemi haiz olduğuna, antibiyogram gerekliliği-gereksizliğinden hastane eczanesinin stok durumuna , muhtelif konularda ibareler yer alması hükme bağlanmakta ve bu ibarelerin kaşelere nakş olunması özendirilmektedir. Burada kendini gösteren "süs merakı" eczane kaşesiyle, hasta imzasıyla bezenmesi öngörüsünde de ortaya çıkmaktadır.

İbare ve kaşe merakı, kardiyak nevrozlu hastasını rahatlatmak için reçetesine " kalpte birşey yoktur" notu düşen hekimin bu işten duy duğu rahatsızlığı anlatan, muhtemelen Memduh Şevket Esendal'a ait, ilkokul okuma kitaplarına geçmiş bir öyküyü hatırlatmaktadır.

Shakespeare Hamlet'in ağzından, Sabahattin Eyüboğlu'nun Türkçesi ile, "Bizi ne hale koyarlar da Horatio, bilmeyiz" der. Mevzuatımızın bizi; hekimi ve eczacıyı ne hale koyduğunu veya ne yerine koyduğunu, " reçete istismarı" diye adlandırdığımız olgunun reçetelerimiz üzerindeki tezahürleri bize de, bizden sonrakilere de göstermektedir.

Alanımızın kendince anlam taşıyan özel bir belgesinin dışardan ve örgütlenmeler hiyerarşisinde bizden daha yüksekte konumlanmış bir kurumca farklı amaçlar için kullanılıyor olması yaşadığımız sorunun genel ifadesidir. Daha geniş bir perspektifle bakmaya çalışarak ve biraz da "iğneyi kendine" yönelten bir değerlendirme yaparak konuyu kapatalım.

Tıbbı sosyal, kültürel, idari ve ekonomik bağlantılardan arındırmak, bu kesimlerle ilişki ve etkileşim içinde bulunmasını engellemek

olanaklı değildir. Bu ilişkilerden, etkileşmelerden zarar görmemenin yolu ise, kurumsal kimliğini güçlendirmek, kendini istismar ettirmemektir. Bu bağlamda reçete istismarını disipliner kurallara uymaktaki özensizliğin, otokontrolden titizlikle uyma ve onun şemsiyesi altında güvende olma çabalarına girmemenin bir sonucu olarak da değerlendirebiliriz.

Kuşkusuz reçeteleri istismar eden sadece maliye örgütü değildir. Bizzat asıl sahipleri de, kişisel kazanç sağlamak, araştırmalarına kaçak kaynak yaratmak, güvencesiz hastaları güvencelilerin güvencesinden yararlandırmak gibi değişik amaçlarla reçetelerini kullanagelmektedir. Reçete istismarının bildirimizde ele alınmayan bu boyutu müstakil bir çalışma konusu olabilir.

Ancak burda yanılgıya düşülmemesi gereken kritik bir nokta vardır. Hekimlerin resmi reçeteleri istismar hatta suistimal etmeleri de, "iyi" vergi mükellefleri olmaları da, (sözlü sunuş sonrası tartışmada dile getirildiği üzere, reçete yazma tekniğiyle ilgili yetersizlikleri de), maliye örgütünün, velev tıp otoritelerine danışarak, tıbbın iç işlerine dahletmesini haklı çıkarmaz.

Meslek erbabını potansiyel suçlu telakki ederek mesleki faaliyete karışmak, hataları mukabil hatalarla gidermeye kalkışmak esprisinde, anlamsız ve umutsuz bir çabalamadır. Olması gereken tıbbi hatanın yaptırımının sağlık mevzuatı çerçevesinde yer alması, dolandırıcılığın ve vergi kaçakçılığının maliye teşkilatınca saptanıp, yargı tarafından cezalandırılmasıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKLAR

1. "1990 Mali Yılı Bütçe Uygulama Talimatı" : ***T.C. Resmî Gazete***, 19.02.1990 / 20438.
2. "1991 Mali Yılı Bütçe Uygulama Talimatı" : ***T.C. Resmî Gazete***, 26.02.1991 / 20798.
3. "1992 Mali Yılı Bütçe Uygulama Talimatı" : ***T.C. Resmî Gazete***, 31.03.1992 / 21118.
4. ***1993 Yılı Bütçe Uygulama Talimatı. Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar***. Ankara Eczacı Odası Yayını, Ankara 1993.
5. ***1994 Yılı Bütçe Uygulama Talimatı. Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar***. Ankara Eczacı Odası Yayını, Ankara 1994.
6. ***1995 Yılı Bütçe Uygulama Talimatı. Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar***. Ankara Eczacı Odası Yayını, Ankara 1995.
7. ***1996 Mali Yılı Bütçe Uygulama Talimatı***. Türk Eczacıları Birliği Yayını, Ankara 1996.
8. ***1997 Mali Yılı Bütçe Uygulama Talimatı***. Türk Eczacıları Birliği Yayını, Ankara 1997.
9. ***1998 Mali Yılı Bütçe Uygulama Talimatı***. Türk Eczacıları Birliği Yayını, Ankara 1998.
10. Çoker, F., Kazancı, S. ve Kazancı, F.: ***Türkiye Cumhuriyeti Kanunları***. İstanbul 1978.
11. Ercoşkun, A. : ***Doktor, Eczacı, Veteriner ve Tüm Sağlık Personeli Meslek Yasaları***. Ankara 1988.
12. Kadıoğlu, S. : ***Reçete Mevzuatı***, (Yayımlanmış seminer metni), Ankara 1992.
13. "Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği. Sıra no 191" : ***T.C. Resmî Gazete***, 10.05.1989/20161.
14. "Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği, Sıra no 192" : ***T.C. Resmî Gazete***, 10.05.1989/20161.
15. "Vergi Usul kanunu Genel Tebliği, Sıra no 260" : ***T.C. Resmî Gazete***, 16.12.1997/23202.
16. "Yürütmeyi Durdurduk", ***Ankara Eczacı Odası Bülteni***, Temmuz 1993.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883 MARMARA ÜNİVERSİTESİ

1925 – 1927 YILLARI ARASINDA İSTANBUL'DA YAŞANAN BİR PATENT SAVAŞI VE SONUÇLARI

İnş. Müh. Mert SANDALCI

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ve bunu takiben Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında İstanbul'da bence hem tarafları, hem de sonuçları oldukça ilginç sayılabilecek bir patent mücadelesi yaşanmıştır. Aslında bu tür olaylar o dönemde bütün dünyada yaşanmış, ülkemizde gelişen olayda davacı konumundaki Kolynos firmasının hazırlamış olduğu kitapta bu konuda bir çok örnek sunulmuştur. Ancak verilen örneklerde dikkati çeken husus, her ürünün kendi ülkesindeki mücadelesi ile ilgili olmasıdır.

İnceleyeceğimiz olayda davacı The Kolynos Copany, Amerika Birleşik Devletleri'nde Connecticut Eyaleti'nin New Haven şehrinde faaliyetini sürdüren, dünya çapında diş macunu üreticisidir. Kolynos firması 4 Kasım 1919 tarihinde (Belge – 1) Avrupa'daki şubesi Europaiche Kolynos Company aracılığı ile marka tescili için Osmanlı hükümetine baş vurur ve aynı tarihte ürününü Maurice Faraggi Diş Deposu

Belge – 1 : Kasım 1919 tarihinde onaylanan "Kolynos" alamet-i farikası. (***Memorandum Concerning the Piracy of the Kolynos Trade-marks in Turkey***, s.61).

vasıtasıyla Osmanlı piyasasına sürer. Bu Kolynos firmasının ilk yurt dışı satış denemesidir ve 1920'den itibaren Yunanistan, Macaristan ve Taiwan'da ürününü pazarlamaya başlar.

Kolynos'un depo olarak Faraggi'yi seçmesi boşuna değildir. Maurice Faraggi o yıllarda gerçekten çok büyük bir isim yapmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında başta İstanbul olmak üzere, İmparatorluk genelinde İzmir, Selânik, Beyrut gibi şehirlerde açılmaya başlanan Ecza-yi Tıbbiye depoları içinde Diş Deposu olarak ünlenen ve bu konuda ihtisaslaşan tespit edebildiğimiz ilk büyük firmadır. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 1903 yılına ait bir belgeden Galata Mertebani Sokağında, Cedid Han'da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. (Belge – 2 ve 3).

Belge – 2 ve 3 : Faraggi firmasına ait 1903 ve 1927 tarihli antetli mektup zarfları. (Gülnur - Mert Sandalcı Koleksiyonu).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fraggi deposu ilerleyen yıllarda merkezini Beyoğlu Cadde-i Kebir'de (İstiklal Caddesi) 303 numaraya taşır. Ayrıca Galata'da Yeni Volto Hanı'nda da şubesi vardır ama faaliyetlerini sadece İstanbul'da sürdürmekle kalmaz, Atina Selânik ve Sofya'da da şubeler açar.

Faraggi firmasının 1923 yılında yayınladığı 64 sayfalık katalog bize firmanın ticaret hacmi hakkında fikir vermektedir. (Belge – 4). Bu katalogda dişçilikle ilgili Avrupa menşeyli 1000 civarında malzemenin satışa sunulmuş olduğu görülür. Kolynos, Fraggi ile birlikte çalışarak kısa sürede diş macunu piyasasında önemli bir pazar payı almaya başlar ve günümüzde dahi hayranlıkla izlenen ilginç reklâmlarla bayli tanınır. (Belge – 5 ve 6).

Belge – 4 : Maurice Faraggi'ye ait dükkân kataloğu. (Gülnur - Mert Sandalcı Koleksiyonu).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

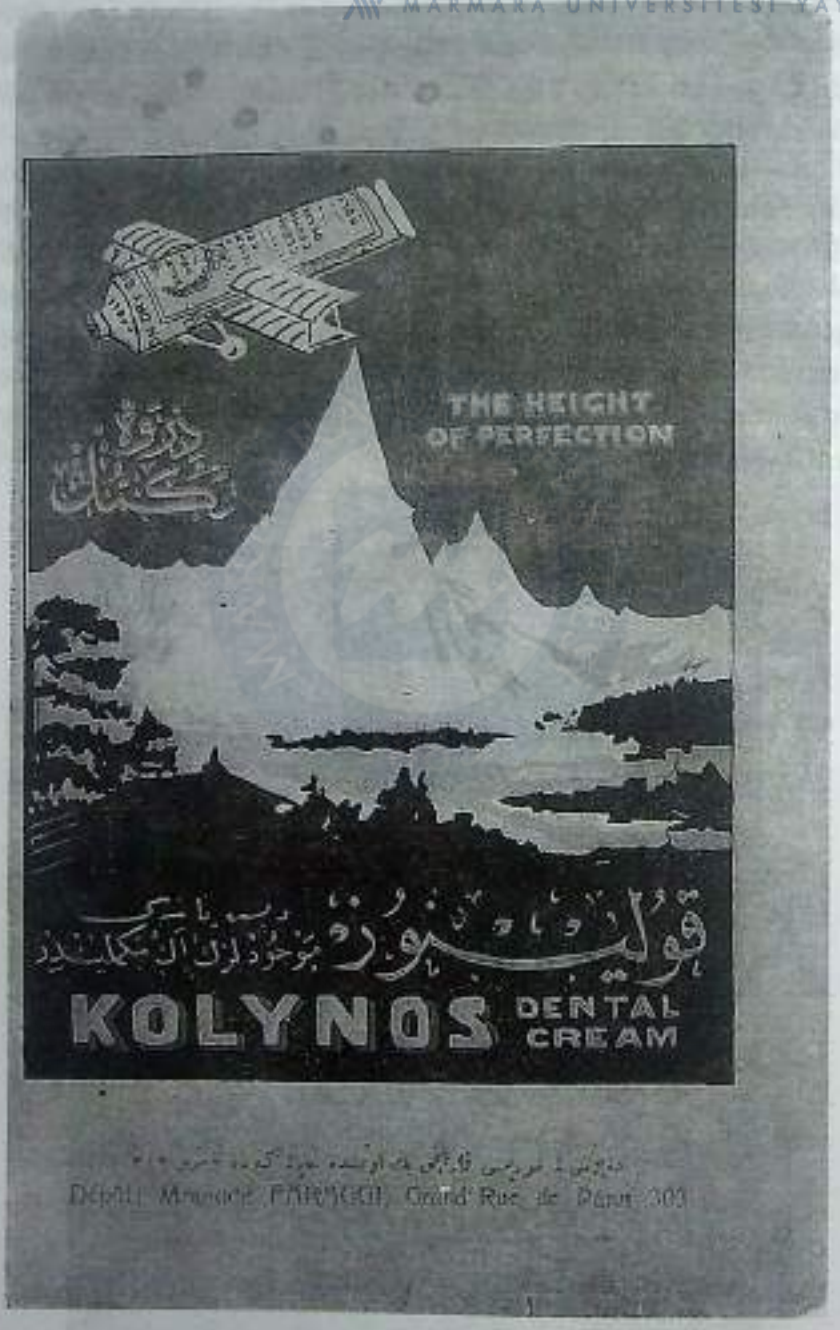

Belge – 5 : 1924 – 28 yılları arasında Kolynos un Beyoğlu Alhambra (Elhamra) Sinemasının programlarına verdiği reklam örneklerinden. (Gülnur - Mert Sandalcı Koleksiyonu).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Belge – 6 : 1924 – 28 yılları arasında Kolynos'un Beyoğlu Alhambra (Elhamra) Sinemasının programlarına verdiği reklam örneklerinden. (Gülnur - Mert Sandalcı Koleksiyonu).

Faraggi firmasıyla ilişkilerini muntazaman sürdürmekte olan Kolynos firmasının, bir girlant içinde yer alan alamet-i farikasının tescil belgesi 15 Temmuz 1922 tarihinde Kolynos'un merkezine ulaşır. (Belge – 7).

Belge – 7 : 15 Temmuz 1922 Tarihli Alamet-i Farika Kayıt İlmuhaberi. ***(Memorandum Concerning the Piracy of the Kolynos Trade-marks in Turkey,*** s.59).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

28 Eylül 1925 tarihinde ise Kolynos Diş Macununun ambalajları da tescil edilerek alamet-i farika kayıt ilmuhaberi verilir. (Belge – 8).

Belge – 8 : Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kolynos ambalajı için kullanılacak olan kutuya ait alamet-i farika kayıt ilmuhaberi. (***Memorandum Concerning the Piracy of the Kolynos Trade-marks in Turkey***, s.67).

Aşağıda yer aldığı şekliyle tescil işlemi yapılan Kolynos kutusu üzerine, piyasaya sürülmeden önce satış deposunun adı yazılır ve çok ufak değişikliklerle ürün, Maurice Faraggi tarafından satışa sunulur. (Belge 9 ve 10).

Belge – 9 : Türkiye'de tescili yapılan Kolynos Diş Macunu Ambalajı. *(Memorandum Concerning the Piracy of the Kolynos Trade-marks in Turkey*, s.65).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Belge – 10 : Türkiye'de kullanılan Kolynos Diş Macunu ambalajı. (Piyasaya sürüldüğü haliyle). ***(Memorandum Concerning the Piracy of the Kolynos Trade-marks in Turkey***, s.3).

Bu arada 3 Kasım 1924 tarihinde Kolynos firmasına Türkiye'de bir taklidinin üretileceği ve adının Kolinor olacağı şeklinde bir haber ulaşır. 1925'e gelindiğinde rakip diş macunu, formülasyonu Eczacı Mustafa Hakkı Bey (Nalçacı) tarafından hazırlanarak Max Faraggi deposu aracılığı ile piyasaya sürülür. Kolinor isminin bir mana ifade etmemesi ve isim benzerliğinin aşırı olması yüzünden, ileride Kolinor aleyhine açılabilecek bir davayı olumsuz etkiliyebileceği endişesiyle olsa gerek, bu yeni diş macununa Kuzey Hindistan'da bulunan ve dünyanın en iri elmaslarından biri olan "Kohinoor" elmas'ının adı verilir. (Belge – 11).

Belge – 11 : Kohinoor'un bir telgrafın arka yüzünde yer alan matbu ilânı. [Mert Sandalcı : ***Belgelerle Türk Eczacılığı***, Cilt 1, s. 218 (1998)].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ürün piyasaya çıktıktan çok kısa bir süre sonra Kohinoor'un fazla olan bir "O" su atılmış ve Kolynos ile olabildiğince bir benzerlik sağlanmıştır. Ancak bu haliyle ürüne verilen isim yine anlamsız bir hal almış ve bu durum davacı firma tarafından aleyhte bir belge olarak mahkemeye sunulmuştur. (Belge – 12).

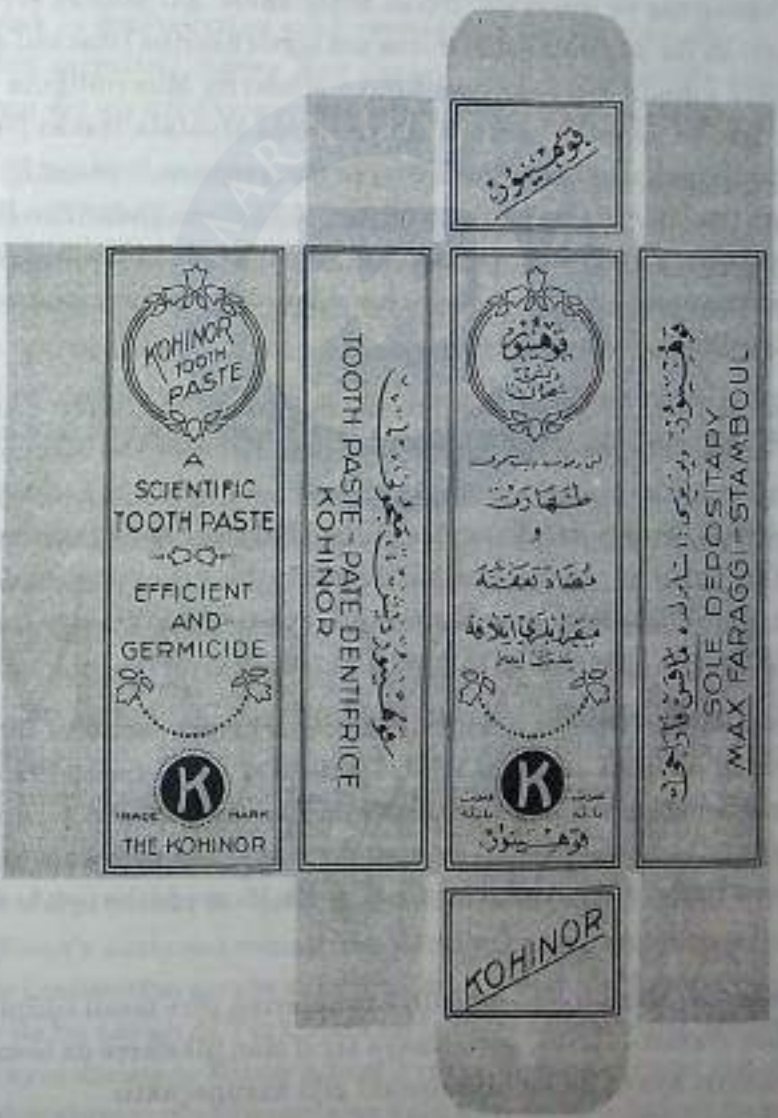

Belge – 12 : Kohinor diş macunu ambalajı. ***(Memorandum Concerning the Piracy of the Kolynos Trade-marks in Turkey,*** s.3).

Kohinor Diş Macununu imal eden Mustafa Hakkı Nalçacı, 1901 mezunu askeri eczacı olup, mezuniyetinden sonra kimyagerlik ihtisas vesikası almış ve Cidde Gümrük Kimyagerliği görevine atanmıştır. 1903 yılında Şam Mekteb-i Tıbbiyesi'nde kimya dersleri veren Mustafa Hakkı Bey, 15 yıl bu görevi sürdürmüş, 1918'de okulun kapanması üzerine İstanbul'a dönmüştür. Daha sonra Bursa Belediye Kimyagerliği görevini üstlenmiş ve Bursa'da "Bursa Eczahânesi" adı altında bir eczahâne açarak iki yıl işletmiştir. Bursa'nın işgali üzerine İstanbul'a dönmüş, 1921 yılında Tıp Fakültesi Kimya Müderris Muavinliğine atanmıştır. İşte bu görevini sürdürdüğü sıralarda Mustafa Hakkı Nalçacı laboratuvarını kurmuş ve bir çok preparatın yanısıra Kohinor Diş Macununun imalatını da gerçekleştirmiştir. 1934 yılına kadar Fen Fakültesi Dekanlığı ve rektörlük (vekâleten) görevlerinde bulunmuş, bu tarihte istifa etmiş ve ölümüne kadar kendi kurduğu laboratuvarında ve eczahânesinde çalışmıştır.*

Mustafa Hakkı Nalçacı Kohinor'un dağıtımını bir başka Faraggi, "Max Faraggi" ile yapmaya başlar. Bu arada Kohinor Diş Macununun ambalajlarının ve alamet-i farikasının Kolynos ile aşırı benzerliği üzerine Kolynos firması harekete geçer. Önce Kolynos'un dağıtımcısı Maurice Faraggi'ye sonra da İstanbul'da avukatlık yapan bir ingiliz vatandışı olan H.W. Stock'a yetki verilir. Dava, Lütfi Fikri Bey tarafından İstanbul 1. Ticaret Mahkemesine sunulur.

O dönemlerde Türkiye'deki Amerikan markaları, Osmanlı İmparatorluğunun da imza koyduğu 1883, 1900, 1911 ve 10 Ekim 1925 tarihinde yürürlüğe giren Uluslararası Sınai Konvasiyonlarla korunmaktaydı. Amerikan vatandaşları da aynı çerçevede haksız rekabete karşı güvence altındaydılar. Antlaşmanın 6. ve Ek 10. maddeleri şöyle diyordu,

Madde – 6 : Menşei olan ülkenin kanunlarına göre tescil edilmiş bulunan her alamet-i farika, antlaşmaya taraf olan ülkelerce de tescil edilerek hakları aynen kendi ülkesindeki gibi korunacaktır.

Madde – 10 Ek : Antlaşmaya dahil ülkeler, antlaşmada taraf olan

* Turhan Baytop : ***Türk Eczacılık Tarihi***, s. 426 (1985).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üyelere karşı haksız bir rekabet ortamı oluştuğunda, bu duruma karşı etkili bir korunma sağlamayı kabul ederler.

İşte bu maddelere dayanarak Kolynos Firması, marka hakkının korunmasını ister. Kohinor'un ambalajının tamamen Kolynos'u andırmasının yanısıra, isimlerinin uzunluğu, teleffuzlarının benzerliği, her ikisinin de bir anlam ifade etmemelerine dikkat çekilir. Ürünlerine isim koymak ve amblajlarına şekil vermek için sonsuz seçenekleri varken, bu yolu seçmeleri depocu Max Faraggi ve üretici Mustafa Hakkı Nalçacının art niyetli davrandıklarının delili olarak gösterilir.

O yıllarda bu tür isim ya da ambalaj sahteciliğinin varlığı bir test yapılarak belirlenmektedir. Taklidi yapılan ürün sıradan alıcılar tarafından aslı yerine kabul edilerek satın alınıyorsa bu durum taklit ürünün yasaklanması için yeterli bir sebeptir. Gelişmiş ülkelerde sonuç daima piyasaya sonradan giren markanın aleyhine olur. Türkiye'de ise böyle bir mekanizma yoktur, anlaşmazlık halinde kararlar Ticaret Mahkemelerince verilmektedir. Dava açılır ve 26 Eylül 1927'de sonuçlanır.

Kolynos, Türkiye'de açmış olduğu davayı kendilerince son derece haksız şekilde kaybeder. Kohinor'un Kolynos ile haksız bir rekabet içinde olmadığına karar verilir. Mahkeme her iki ürünün ambalajları arasında ciddi farklar olduğu gerekçesi ile bu kararı verir. Kolynos ise böyle durumlarda ciddi farlılıkların değil küçük benzerliklerin ele alınmasının gereğini vurgular ve tarih önünde mahkemenin aldığı bu kararın daima yanlış olacağını belirtir. Danıştay'a götürülen davada karar aynen onaylanır, Kohinor burada da davayı kazanır.

Aslında Kolynos olayı ülkemizde yaşanan yegane olay değildir. Aynı tarihlerde benzer bir dava, dünyada 1920'li yıllarda oldukça meşhur olan Sloan's Liniment romatizma ilâcı ile, benzer ambalajı uygulayan Gabay Liniment arasında yaşanır. Türk Ticaret Mahkemesi benzer bir karar ile bu davayı da Türk Markası lehine sonuçlandırır. (Belge – 13). Gene aynı dönemde Eczacı Albert Avram Mazon, kurmuş olduğu Sağlık Laboratuvarında Fransızların ünlü ilâcı Gastro-Sodin'i Sodo-Gastrin adı altında üretir. Fransızlar davalar açarak uğraşmak yerine Sağlık Laboratuvarında üretilen Sodo-Gastrin'e, Gastro-Sodin adının ve-

rilmesinde bir mahsur görmezler, muhtemelen bir miktar isim hakkı alarak işi tatlıya bağlarlar. (Belge – 14).

Belge – 13 : Sloan's Liniment ve Gabay Linimet ambalajları. [Turhan Baytop : ***Laboratuvardan Fabrikaya,*** s.197 (1997)].

Belge – 14 : Sodo-Gastrin şişesi. (Gülnur - Mert Sandalcı Koleksiyonu)

1920'li yıllarda Alman firmaları içinde yer alan Bayer'de, Aspirin'in taklitleri ile savaşıyor görüntüsü vermekteyse de ilâcın taklitlerinin çokluğunu bir reklam avantajı olarak kabul ederek, sürekli gündemde kalmıştır. Aslında Türkiye o kadar ilginç bir ülkedir ki, soyadı kanunun çıkması ile birlikte, 11 Eczacı Bayer, 1 tanesi Beyer, 1 tanesi de Boyer soyadını almış, bir diğeri daha da ileri giderek Emerk soyadını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

almış ve meşhur E. Merck firması ile isim benzerliği sağlamıştır. Bir çok meşhur eczacımız da Aspirin'i çağrıştıran isimler taktıkları müstahzarlarını piyasaya sürmüşlerdir. Asipin, Asabrin, Asepitin, Aspo-ral - H. Bayer gibi...(Belge – 15).

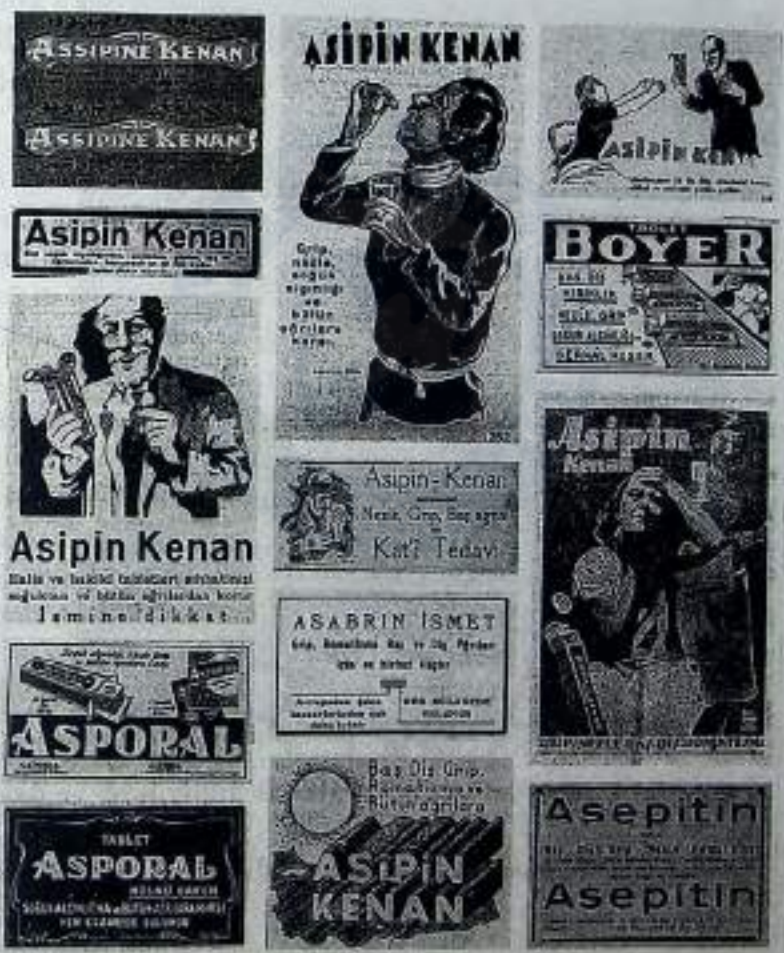

Belge – 15 : Basında Aspirin'in taklitleri. [Gökhan Akçura : ***Aspirin - Türkiye Tanıtım Serüveni (1925 - 1944)***, s. 71 (1994)].

Belki 1930'larda başlayan yoğun yerli malı kullanma kampanyaları, belki de yerli eczacılarımızın ürettiği müstahzarların da yabancı rakipleri ile mücadele edebilecek kalitede olması, ayrıca yerli üretimin çok daha ucuz olması, o yıllarda bu preparatların da oldukça tutulmasını sağlamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sonuç olarak,

1. Halkın çoğunluğu ve yargı mekanizması, Dünya Savaşlarının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında rol oynayan tüm devletlerin ve yıllarca kapitülasyonlardan faydalanan Avrupalıların fahiş fiyatla satacakları yabancı müstahzarlar yerine bunların formüllerini başarıyla uygulayan yerli eczacılara arka çıkmanın ticari ahlaka aykırı olmadığı düşüncesindeydiler. Bu durum Ticaret Mahkemelerinin verdikleri kararlarla da doğrulanıyordu.
2. Bu yönüyle olaya bakıldığında sömürgeci devletlerin maddi ve manevi borcu bitecek gibi değildi. Bu konuda Avrupa firmalarının bilhassa Fransızların sessizliği, düşündürücüdür. Buna karşın bir Amerikan firmasının İstanbul'da satacağı bir diş macunu için verdiği uğraş, ardından da kaybettiği bir dava için haklı olduğunu belgeleme savaşı ve onur mücadelesi, sonunda da bir kitap yayınlaması, o günlerde Amerikal'ıların olaya ne denli değişik baktığının bir göstergesidir. Ancak Amerikan firmaları bu tür olaylarda masum halkın kandırıldığı tezi ile hareket ederken, davayı kaybettikten ve Türkiye ile dürüst ticari ilişkiler kurulamaz kararını verdikten sonra bile Türkiye piyasasından çekilmemeleri ve ticaretin aynı koşullarla ileriki yıllara taşınması da göz önüne alınmalıdır.
3. Bugün, yabancı firmalarla yapılan ortaklıklarda, ya da alınan temsilciliklerde çoğu kez rastlanan "yabancı ortağın Türkiye'deki zararlara ses çıkartmaması" olarak bildiğimiz, ve detayları hakkında III. Türk Eczacılık Tarihi Kongresinde, Ecz. Hamdi Dürüst tarafından verilen bildiride* aydınlandığımız olayla Cumhuriyet tarihimiz boyunca süregelen bu ticarette, Türk halkının büyük bir bedel ödediği ve ödemeğe devam ettiği kuşkusuzdur.

* Hammadde fiyatlarından yabancı firmalar öylesine büyük kazançlar elde etmektedirler ki, ilâcın zararla satılması dahi onları etkilememektedir. Sektörde yer alan yetkililerle sergilerimiz dolayısıyla yaptığımız sohbetlerde bu durumun hala devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır... Bu konuda ilk ciddi bilgileri 1980'li yıllarda Wyeth'in genel müdürü olan Hamdi Dürüst'ten almıştık. Ne yazıktır ki Eskişehir'de yapılan kongrenin bildirileri basılamadığından yazılı bir kaynak veremiyoruz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Belge – 16 : Kohinor, 1940'lı yıllarda İzmir fuarında.

Bugün gelinen noktada patent yasaları ile korunan ya da korunacak olan ürünlerin yaratıcıları gayet masumane ve ilk bakışta doğru bir söylemle karşımıza çıkmaktadırlar. "Her bir ürün için birkaç yüzmilyon dolarlara varan laboratuvar çalışmaları yapılmaktadır." Fakat bu harcamaları yapacakları düzeylere gelene kadar tüm olan bitenler ve olup bitmekte olanlar, kapitülasyonlarla başlayan bir zincirin halkaları olarak uzayıp gitmektedir. Türkiye de dahil olmak üzere az gelişmiş ülkelerin çoğunun sırtından bu çalışmalara inanılmaz kazançlar sağlanmıştır, ancak bunların hesabının sorulması çıkar ilişkilerinin giriftliği nedeniyle adeta imkânsız bir hale gelmiştir.

5. Bu bildiriyi hazırlarken farkettiğim bir husus da, ticari yaklaşımların neredeyse genlerle, kromozomlarla nesilden nesile geçtiğini düşündürmesidir. Bir tarafta Coca-Cola, Mc Donald's, Gilette, General Electric... Diğer tarafta Lafarge Ekmel Beton, Carrefour Sa, Murat 124...

   Amerikalılar halen alamet-i farikalarına toz kondurmamaktadırlar. Artık çok güçlüdürler ve kimsenin taklit yoluyla onlardan faydalanma şansı yoktur. Avrupalılar ise ticaret yapabilmek uğruna isimlerinin ekler almasına, değişmesine göz yummakta, işin içinde maddi çıkar olduğu sürece marka ya da alamet-i farika hep ikinci planda kalmaktadır.

6. Kolynos'un yayınlamış olduğu bu kitap, tüm ticari kuruluşlarımıza örnek olmalıdır. Firmalarımız kendi içlerinde ya da rakipleri ile yaşadıkları olayları, muhakkak kayıt altına almalı ve gelecek kuşaklara aktarmalıdır. Bizlere 1920'lerden eşsiz bir belge sunan dönemin yetkilerini başta Edward S. Rogers olmak üzere saygı ile anıyoruz.

Olayımızın kahramanlarına gelince...

Kolynos 1940'lardan itibaren Whitehall Pharmacal Company'nin bünyesine girer. Türkiye ile ilişkileri 1950'li yıllarda da azalarak sürer. Bugün Güney Amerika pazarında başta Brezilya olmak üzere Arjantin, Peru ve Paraguay'da ağız sağlığı ile ilgili ürünler üreten firmalar içinde ticaret hacmi açısından "1" numaradır. Kolynos 19 Mart 1997 tarihinde Colgate-Palmolive tarafından satın alınmış, halen üretimi bu gurup tarafından sürdürülmektedir. Maurice Faraggi 1930'lu yıllarda sıradan bir diş deposu olma yoluna girmiş, bir müddet sonra da kapanmıştır. Max Faraggi adına hiç bir kayıt bulunamamıştır. Ancak 16 Teşrinevvel 1926'da ***Resimli Gazete***'de yer alan bir ilânda Kohinor'un depo adresi: Yeni Postahane karşısında, 24 Numara olarak verilmiştir. Bu bilgiye dayanılarak Max Faraggi'nin bu adreste faaliyet gösterdiği düşünülebilirse de Max ve Maurice Faraggi'nin aslında birlikte hareket ettikleri büyük bir olasılıktır. Kolynos'un dağıtımının bu olaylardan sonra Şark Merkez Ecza deposuna verilmesi de oldukça

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

manidardır...!*

Mustafa Hakkı Nalçacı 1953 yılında vefat eden kadar Şişli Abide-i Hürriyet caddesi üzerinde bulunan eczahânesinde çalışmıştır. Bu seneler içinde ürünleri piyasada oldukça tutulmuş, eczahânesi Şişli'nin önemli eczahânelerinden biri olmuştur. Nalçacı, ayrıca Mason cemiyetinde üstad-ı azamlığa kadar yükselmiştir. Ölümünden sonra oğlu eczacı Nejat Nalçacı, laboratuvar ve eczahâneyi bir müddet çalıştırmış, ancak işleri yolunda gitmemiştir. İleriki yıllarda Adana'ya göç etmiş ve orada Toros Eczanesi adı altında bir eczahâne açmıştır.

EK

Kolynos Firması Tarafından Türk Yetkililerine Sunulan, İngiltere ve Amerika'da Benzerinin Yasaklanması İle Sonuçlanan Alamet-i Farika Örnekleri

(Solda yer alan markalar orijinal sağdakiler ise taklitleridir.)

* Ticaret Odası sicil arşivi dahil yaptığım araştırmada, Max Faraggi adına rastlamadım. Belki de her iki ürünü birden satmak isteyen Maurice Faraggi'nin denediği bir yol...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1930'LU YILLARDA AKCİĞER TÜBERKÜLOZU TEDAVİSİNDE KULLANILAN İLAÇLAR ve GÜNÜMÜZDE TÜBERKÜLOZUN ÖNLENMESİNDE ECZACININ ROLÜ

*Yard.Doç. Dr. Sevil Aşıcı**

Etkin verem ilaçlarının keşfedildiği 1950'lerden bu yana akciğer tüberkülozunun neden olduğu ölümler önemli derecede azalma göstermektedir. Çok eski** bir hastalık olan Tüberkülozun (TB)[1,2,3,4] bugün gelişmiş ülkelerde eradikasyona uğraması beklenirken, AIDS epidemisi ile birlikte çoğunlukla eskisinden de tehlikeli bir şekilde geri dönüşü; bütün ülkeleri bu konu üzerinde tekrar düşünmeye, sağlık politikalarını gözden geçirmeye yöneltmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), dünya nüfusunun üçte birinin -yaklaşık 2 milyar kişi- tüberküloz ile infekte olduğunu[5,6,7] ve gelecek on yıl içinde 90 milyon kişinin tüberküloz hastalığına yakalanmasının beklenildiğini bildirmektedir[7]. Tüberküloz ölüm nedeni olan hastalıklar sıralamasında ilk on içinde 5. Sırada yer almaktadır[8].

İnsan ve sığır verem bakterilerinin vücuda girip çoğalması sonucu ortaya çıkan tüberkül oluşumu[9,10,11], infiltrasyon, peynirleşme ve fibrozla özellenen tüberküloz[11] tüm dünyada tek enfeksiyon ajanı ile olan ölümlerin en yaygın nedenidir. Tüberküloz gelişmekte olan ülkelerin büyük sağlık sorunudur. Dünyadaki tüberküloz vakalarının (~8 mil-

* Ege Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Anabilim Dalı, Bornova-35100, İzmir/Türkiye

** Phthisis, Consumption ve daha sonra Tuberculosis olarak isimlendirilen bu hastalıkla ilgili ilk kayıtlara ait bilgilerimiz tarih kayıtlarının başlangıcından (M.Ö. 5000) bu yana yüzyıllarca kamburlar, iskeletlerde bozulmalar şeklinde ifade edilen ve Hind Manu Yasalarında da doğaüstü güçlere bağlanan, sağaltımı sağlanamayan, günahların neden olduğu bir hastalık olduğudur. Phthisis sözcüğünü ilk kullanan HIPPOCRATES(M.Ö. 460-370), tüberkülozu genellikle kalıtım yoluyla geçen humoral bir bozukluk olarak kabul ediyordu. ARİSTOTLE (M.Ö. 384-322), bu hastalığın bulaşıcı olduğuna inanıyordu. GALEN (129-200), fitizik hastalarla yakın temasta bulunmamayı öneriyordu (J. Arthur Myers, *J.of Hist. Of Med. And Allied Sci., April 1974 : 213-228).*

yon) %97'si ve bu hastalık nedeniyle olan ölümlerin 3 milyonu gelişmekte olan ülkelere aittir[5]. Gelişmekte olan ülkelerde engellenebilecek yetişkin ölümlerinin % 25'inden tüberküloz sorumludur[5,6,12].

Gelişmiş ülkeler ise gelişmişlik düzeyi oranında bu hastalığı denetim altına alabilmişlerdir. Örneğin: A.B.D.'nde tüberkülozdan ölüm oranı 1900 yılında yüzbinde 194 iken 1945 yılında yüzbinde 40'a düşmüştür. Bu düşüşde şüphesiz halk sağlığı konularına verilen önem ve gelişen sosyoekonomik koşullar etken olmuştur. 1945 yılına ait 63 000 ölüm ve 115 000 yeni vak'a sayısı, etkin kemoterapi ile birlikte, ilerleyen yıllarda gitikçe azalmıştır[13]. Ancak diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi çeşitli nüfus hareketleri nedeniyle tüberküloz bir türlü eradike edilememektedir.

Bütün dünyada etkin verem ilaçlarının keşfedildiği 1950'lerden bu yana verem ölümleri farkedilir şekilde azalma göstermiş, ancak gelişmeler çok yavaş olmuştur. Toplumların gelişmesi ile bağıntılı olarak azalan verem hastalığı insidansı, etkin verem ilaçlarının bulunuşundan çok daha önce azalmağa başlamışdı. Yaşam standartlarının yükselmesi ve bu yıllarda başvurulan sanatoryum bakımı, cerrahi veya cerrahi olmayan kollaps tedavileri(PnX,PP), rezeksiyonel cerrahininin yaygın olarak kullanılması hastalığın önlenmesinde olumlu sonuçlar vermişdi[14]. Akciğer tüberkülozu sağaltımında kullanılan ilaçlar ise, hasta organizmanın kuvvetlendirilmesine ve semptomların giderilmesine ve basile yönelik antiseptik etkili ilaçlardı.[15,16] Rastlanan komplikasyonların başlıcaları nüks ve hastalığın kronikleşmesi idi.

Yurdumuzdaki duruma gelince; Osmanlı İmparatorluğu zamanında tüberküloz her zaman büyük bir halk sorunu olmuş, padişahlar* bile bu hastalığın pençesinden kurtulamamışlardı[17]. Sağlık sorunları ile uluslararası düzeyde ilgilenen Osmanlı imparatorluğu 23 Temmuz 1851 tarihinden itibaren düzenlenen "Uluslararası Sağlık Konferansı" toplantılarına** katılmakta idi[18].

24 Mart 1882 de Robert Koch'un "Berlin Fizyoloji Cemiyeti"nde

* Sultan II.Mahmut 1 Temmuz 1839'da 53 yaşında; onun yerine geçen Sultan I.Abdülmecit 25 Haziran 1861' de 38 yaşında veremden ölmüşlerdi (*E.K.Unat, Cerrahpaşa Tıp Fak.Derg. 1979; 10: 273-284*).

** 19.yüzyıl sonuna kadar 11 ülkede 12 uluslararası sağlık konferansı düzenlenmiştir. İlki Paris'de düzenlenen bu toplantıların III. İstanbul'da yapılmışdı (Bekir Metin ve Sevim T. Aydın, ***DSÖ ve Türkiye ile İlişkileri***, *Ankara 1997,s.2*).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tüberküloz mikrobunu bulduğunu bildirişi bütün dünyada olduğu gibi yurdumuzda da çabuk duyulmuş ve daha sonraki gelişmeler yakından izlenmişdi. 1876 yılında tahta çıkan ve sağlık işlerine büyük önem veren Sultan II. Abdülhamit bu alandaki yeniliklerin yurda getirilmesi, öğretilmesi ve uygulanması için elinden gelen çabayı göstermiş, sağlıkla ilgili istatistikler* de bu yıllarda tutulmağa başlanmışdı[17].

13. Uluslararası Sağlık Konferansı(1903) sonucunda halk sağlığı bürosu açılma kararı alınmış, 1907 yılında ROMA anlaşması ile merkezi Paris'de olan "Office Internationale d'Hygiene Publique(OIHP)" kurulmuş ve çalışmalarını 1914 yılına kadar aralıksız sürdürmüşdü. Kolera, veba, sarıhumma gibi hastalıkların dışında tüberküloz, menenjit, ankilostomiasis ve vektörlerin kontrolu konularında çalışmalar yapılmış, serum ve aşıların standartlaştırılması, içme suyu, gıda hijyeni, atıkların zararlaştırılması, lepra ve tüberküloz vakaları bildiriminin zorunlu hale getirilmesi ile ilgili ortak kararlar alınmışdı[18].

I. Dünya savaşı esnasında yaşanan sıkıntılar, yoksulluklar ve felaketler nedeni ile 1918 yılında yurdumuzda veremden ölümlerin sayısı çok artmıştı. Verem mediko-sosyal bir hastalıktır ve bu hastalıkla savaşta da gönüllü kuruluşların desteğine gereksinim duyulmaktadır. O yıllarda da bu bilinçle 20 Nisan 1334 (Mayıs 1918) de bir dernek açılması için başvuruda bulunulmuş ve 8 Haziran 1918 de İstanbul'da veremle savaş için "Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti" ** kurulmuş ancak 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali ile çalışmalarını durdurmak zorunda kalmışdı[17,19]. Cumhuriyetin ilk yıllarında Dr. Behçet Salih Uz'un girişimi ile İzmir Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriyesi kurulmuş(1923), bunu Balıkesir ve Istanbul*** Veremle Mücadele Cemiyetleri (1927) izlemişdi. Bu kuruluşlar halka ve yöneticilere verem savaşının önemini öğretmeye ve bu kuruluşları işleterek bunların yararlarını göstermeğe çalışmışlardı.

---

* 1321-26 (1901-1906) yıllarında İstanbul'da akciğer vereminden ölenlerin sayısı 2836' dır, Bu yıllara ait nüfus 1.200.000 ve genel ölüm sayısı 14 939 olarak gözönüne alındığında veremden ölüm oranı %18.2 idi. İstatistiksel bilgiler ile 1901-1923 yılları arasında İstanbul için ölüm sayısı 2800 (genel ölümlerin %15.8'i), İzmir için 1892-1914 yılları arasında 14 700 (genel ölüm sayısı 93942 ile % 15.8) olarak bildirilmekte idi *(E.K.Unat,a.g.e)*.

** Dr.Besim Ömer ve Dr. Ali Çalımlı Paşalar ve arkadaşları tarafından kurulmuşdu *(E.K.Unat,a.g.e ; S.P.Bengiserb,Yeni Tıp Tarihi Arş.,1995(1):251-271)*.

*** Ord.Prof. Dr. Tevfik Sağlam ve arkadaşları tarafından kuruldu *(S.P.Bengiserb,a.g.e.)*.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde yurdumuzda tüberküloz konusu tıp kongrelerinde, birçok derneklerde ve dergilerde işlenmiş, bu konu ile ilgili kitaplar ve broşürler çıkarılmış, Osmanlı İmparatorluğunda tüberkülozun tarihçesi ele alınmıştır[17,19, 20]. Cumhuriyetin ilk yıllarında bulaşıcı hastalıklarla ilgili birçok yasa, tüzük ve yönetmelik çıkarılmıştır. 6.5.1930 yılında çıkarılan 1593 sayılı "Umumi Hıfzısıhha Kanunu"nun altıncı faslı "Veremle Mücadele" ile ilgilidir. Bu yasaya göre açık tüberkülozluların haber verilmesi ve bulaştırmalara karşı önlemler alınması zorunludur.

İlerleyen yıllarda Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı da veremle savaş için elinden geleni yapmıştır. II. Dünya savaşından sonra diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de verem önemli sorun haline gelmiştir. 1948 yılında çeşitli bölgelerdeki 48 yerel Verem Savaş Derneği konfederasyon halinde bireşmiş, Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneğini(TUVSD) kurmuşlar ve başkanlığına Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam'ı, Genel Sekreterliğine de Dr. Tevfik İsmail Gökçe'yi getirmişlerdi. Devletin katılımı ise tüberküloz için finansal destek sağlaması* ve 1949 yılında 5368 sayılı "Tüberküloz Yasasının" yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. 1953 yılında DSÖ, UNICEF ve TUVSD arasıda yapılan anlaşma gereği Türkiye genelinde BCG aşı kampanyası başlatılmış, 30 yıl süre ile iyi bir kontrol programı sürdürülmüş, finansal ve organizasyonel destek arttırılmıştır. 1960 yılında SSYB bünyesinde "Verem Savaşı Genel Müdürlüğü" kurulmuş ve korunmaya öncelik veren verem savaşı aktif olarak uygulanmaya başlanmıştır.

Bugün hastaları kayıtlayıp, ücretsiz tedavi eden 265 Tüberküloz Kontrol Dispanserimiz bulunmaktadır. Ayrıca 11 Mobil Tüberküloz Kontrol Grubu , 20 Bölgesel Laboratuvar, 21 Göğüs Hastalıkları Hastanesi, Sağlık Bakanlığı yapısı içinde çalışmalarını sürdüren 11 TB Servisi ve diğer göğüs hastalıkları hastaneleri ile yakın ilişkide 7 TB servisimiz; bu resmi kurumların yanısıra 179 adet resmi olmayan organizasyonumuz bulunmaktadır.Toplam 4000 TB yatağımız vardır[21, 22]. *1996 yılında Türkiye'deki veremli hasta sayısı 19 325, yeni bulunan vak'a sayısı 21 569, verem insidansı yüzbinde 33.4 olarak bildirilmektedir*[23].

* 5237 sayılı Belediye Eğlence Resmi gelirlerinin %10'unun yerel VSD'ne tahsisi zorunluluğu getirilmişdi *(S.P.Bengiserb,a.g.e.)*.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Etkin kemoterapötiklerin* keşfinden sonra gelişmiş ülkelerde halk sağlığı sorunu olmaktan çıkan tüberküloz[24,25,26], az sayıda kişiye hizmet veren dispanserlerin kapatılmasına veya değişimine neden olmuştur. Her türlü sağlık hizmetinin ayni kuruluşta aynı personel tarafından verilmesi çalışmaları entegrasyon olarak ifade edilmektedir. Entegrasyona geçiş için konunun özelliği dikkate alınarak planlı çalışmalar yapılması gerekmektedir[27,28,29]. Tüberküloz sağaltımı yapılabilen, korunulabilen eski bir hastalık olmasına karşın AIDS epidemisi ile birlikte çok daha tehlikeli şekilde geri dönmüştür.

Güney Afrika yılda 10 000 ölüm oranı ile TB'dan en çok etkilenen ülkelerden biridir [30]. Hong Kong 'daki TB vak'a sayısı geçen yıl % 8.8 artmıştır [31]. Bu hastalık nedeniyle Güney Kore, Çin ve Japonya'daki yıllık ölüm sayısı sırası ile yüzbinde 9, 4.9 ve 2.5 olarak bildirilmektedir. A.B.D'nin bildirdiği en son raporda A.B.D. de yüzbinde 0.7 den az, İngiltere, Fransa ve Japonya'da sırası ile 0.8, 1.7, 2.5 kişidir [32].

A.B.D. de yüzbinde 9.4'e düşürülen yeni vaka oranında 1984 yılından sonra gözlenen artışlardan ilaçların bilinçsiz kullanımı, ilaçla sağaltımına uyunç gösterememe, fakirlik, gelişmekte olan ülkelerden göçler ve diğer birçok ülkede olduğu gibi[6,7,8] HIV infeksiyonu sorumlu tutulmaktadır[13]. Havayolu taşımacılığının artışı da hastalığın yayılmasında bir başka etkendir.

Avrupa'daki duruma gelince; DSÖ, Avrupa'daki tüberküloz insidansının (özellikle Rusya'da) sağlık sistemlerinin bozulması, politik istikrarsızlık ve hastalıkla savaşta insiyatif eksikliği nedeniyle arttığına** dikkat çekmektedir[33,34,35].

---

* 1944 yılında Walksmann streptomisini keşfetmiş, 1945 de Chorin INH'ın tüberkülostatik etkiye sahip olduğunu bildirmiş, 1946 da Lehman PAS'ı sentezlemiş ve yine ayni yılda Domagh Contebeni bulmuşdu. Tüberkülozda kullanılan ilk kemoterapötik Bayer Leverkusen tarafından geliştirilen TBI/698 ve sonra Conteben ismi verilen ilaçtır *(L.Illig,"First Tuberculose Therapy using Coteben",Hautarts,1974,25(2):90-1)*. İlerleyen yıllarda pyrazinamid, cycloserine(1955), viomycine(1951), ethambutol(1961),Rifampin(1966), kanamycin, capreomycin(1967) ve oxytetracycline tedaviye girmişdi *(L.S. Goodman ve A.Gilman, The Pharmacological Basis of Therapeutics . 4th Ed.Newyork, 1970, s.1319-1343)*

** 1994-1996 yılları arasında Doğu Avrupa'daki 26 ülkenin 18'inde, tüberküloz vakası %25'in üzerinde artış göstermiştir. Bunların arasında Romanya'nın yüzbinde 107 vaka ile bölgesindeki en yüksek hıza sahip olduğu bildirilmektedir. Yüzbinde 92 ile Kırgızistan 2. Sırayı almaktadır. 1990-1996 yılları arasında Rusya'daki tüberküloz insidansı iki kat artarak yüzbinde 75 olmuştur *(CDC National Center for HIV, STD and TB Prevention Daily News Update:Mar. 24, 1998. http://www.ama-assn.org/special/std/newsline/cdc/ 032498g2.htm, 032698p3.htm ve 032698p3.htm*

DSÖ, bütün dünyayı saran politik karmaşa sonucu yaşanan bu göçlerdeki mültecilerin % 50 sinin tüberküloz infeksiyonu taşıyabileceğine inanmaktadır[7].

Yeterli halk sağlığı hizmetlerine sahip Batı Avrupa ülkeleri, infeksiyonlu kişilerin bu ülkelere göçü nedeniyle, vakalardaki bu artıştan etkilenmektedir. Doğaldır ki ilişkilerimiz nedeni ile biz de etkileneceğiz.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sağaltımın esasını modern kemoterapötikler ile ayakta tedavi (ambulatuvar tedavi) oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalar akciğer tüberkülozunu sağaltımında gerek kemoterapinin etkinliği, gerek nüksler açısından hastane tedavisi ile ayakta tedavi arasında fark bulunmadığını, modern kemoterapötiklerle* 15 günlük tedaviden sonra hastalığın bulaşıcı olmaktan çıktığını bildirmektedir[36].

Kemoterapi tam anlamıyla bir antimikrobiyal tedavidir ve kombine ilaçlarla yapılan kemoterapiden sonra nüks ender görülmektedir. Birçok ülkede tüberküloz sağaltımı hastane dışında yapılırken karşılaşılan en önemli sorun hastanın bilinçsiz ilaç kullanımı nedeniyle ortaya çıkan sekonder(edinsel) direnç** oluşumudur. Tüberküloz sağaltımında kullanılan ilaçlara uyunç sağlanamaması, gerek ilaçların yan etkileri(bulantı, kusma gibi) gerekse ilaç sağlayamama durumunda ilaçların yeterli süre yeterli dozda kullanılmaması ilaçlara direnç kazanan bakterilerin oluşmasına ve diğer kişilerin bu dirençli bakterilerle infekte olmasına yol açar[37, 38]. Bu nedenle DSÖ, 1993 de TB için dünya çapında acil durum ilan etmiş ve "Kısa Dönemde Doğrudan Gözlemle Tedavi, DOTS (Directly Observed Therapy-Short Course;)*** olarak bilinen

---

* Günümüzde Akciğer TB sağaltımında kullanılan başlıca ilaçlar Isoniazide(INH), Rifampicin(RIF), Ethambuto(EMB), Pyrazinamide(PZA), Streptomycin(SM) dir. Senelerin majör antibiyotik kabul ettiği Paraaminosalisilik asit(PAS) dahil diğer antibiyotikler, Ethionamide(ETA), Prothionamide, Cycloserine, Capreomycin, Viomycin minör ilaçlardır; tedavi özelliği gösteren ender vakalarda zorunlu olarak kullanılmaktadır *(.....Pulmoner Tuberculosis. **Avery's Drug Treatment**, Ed:Trevor M.Speight, 3rd Ed. , Hong Kong,1987,s. 840-845).*

** Hastalığın ilaca duyarlı organizmalarla başladığı fakat organizmaların sonradan rezistan hale geçtiği durumdur *(I. Vidinel ve ark.: **Akciğer Tüberkülozu**, Ege Üniv. Tıp Fak. Dek. Yayın Bürosu Ofset Atelyesi, 1988, s.50).*

*** TB'un doğrudan gözlemle tedavisi (DOT) ilk olarak İngiliz araştırmacıların Afrika, Asya ve Londra'da sürdürdükleri kemoterapi çalışmaları esnasında kullanılmaya başlanmıştır *(Emanuel Wolnsk,Tuberculosis, **Cecil Textbook of Medicine** ,18th Ed., W. B. Saunders Co., Philadelphia, 1988,s. 1682-1694)*

stratejiyi başlatmıştır. Bu strateji, toplum sağlığı görevlilerinin ya da sorumlu aile bireylerinin, sağaltımın ilk iki ayında ya da ideal olarak bütün 6 aylık sağaltım boyunca hastaların her ilaç içişini gözlemlemelerini gerektiriyor.

Önceleri pahallı ve emek yoğun olduğu düşünülen bu işin bugün birden çok ilaca dirençli tüberküloz (MDR-TB) oluşumunu önlemesinin yanısıra diğer avantajları şunlardır:

- Hastaları yüksek tedavi oranı ile(%95) tedavi eder.
- Yeni enfeksiyonları önler, çünki başarılı tedavi ile enfeksiyon kaynağını ortadan kaldırır.
- Maliyet etkindir[39,40], 6 aylık ilaç sağlamak için gereken harcama 11(olarak bidirilmektedir
- Toplum temellidir; hastanede kalmayı gerektirmez.
- AIDSli hastaların hayatını uzatır; gelişmekte olan ülkelerdeki proteaz inhibitörleri ile karşılaştırıldığında düşük maliyeti nedeniyle sağlananbilirliği sonucu yaşam yılları ekler.
- İşgücünün zorlanmasını önler; en üretken yaşam yıllarına kolaylık sağlar.

***

Bugün eczacılar ilaç formülasyonu ve küçük çapta üretimden sağlık hizmetleri takımında yeralacak şekilde gelişme göstermektedir. Ilaçla ilgili her konuda eğitim alan modern eczacı doktora, hastaya, hastanelere, diğer sağlık kuruluşlarına, sağlık sigorta şirketlerine, devlet organlarına danışmanlık yapacak duruma gelmiştir.

- Akciğer TB önlenmesinde temel konu bu hastalığın bulaşmasını önlemektir. Bu savaşda başarıya götüren yolların en önemlisi halkın bu konuda eğitilmesi ve önlemleri alışkanlık haline getirmesidir. Eczacı bu takımda yer almalıdır.
- Akciğer TB önlenmesinde erken tanı en önemli konudur. Eczane eczacıları hastaları yönlendirmede geleneksel rollerini devam ettirmelidir.
- Çifte denetim amacıyla ayakta tedavi olan hastaların tüberküloz reçetelerini hazırlayan eczacılar bunu en yakın dispansere bildirmelidir.

- Akciğer TB sağaltımında hastaların ilaçları almamaları veya düzenli kullanmamaları tedavideki başarısızlık nedenleridir. Hastanın bu konuda eğitilmesi konusunda görev almalıdır. Ayrıca ani ziyaretlerle evde ilaç sayılması, idrar testleri ile kontrolda da görev alabilir[41].
- Eczane eczacısı sıklıkla başvurulan erişilmesi kolay sağlık personelidir. Eczaneler doğrudan gözlemle tadavinin uygulama yerleri olarak gözönüne alınabilir.
- Son 20 yılda hiçbir majör antitüberküloz ajan geliştirilmemiştir. Tedaviyi basitleştirmek (ilaç sayısını azaltma- biyoyararlanım ayni kalacak şekilde iki veya daha fazla ilacı tek bir tablet haline getirme yoluyla-, ilaç dozunu azaltma, tedavi süresini kısaltma) amacıyla araştırmalara gereksinim duyulmaktadır.

***

20. yüzyılda eczacılık eğitimi hızlı ilerlemeler kaydetmiştir. Bu yüzyılda majistral, dolayısı ile ofisinal ilaç hazırlama azalırken, ilaçların biyokimyası ile ilgili bilgilerin artması, farmakolojideki ilerlemeler, eczacılık bilimlerinde yeni bilim dallarının doğması, hastane ve klinik farması hizmetlerinin yükselişi sonunda eczacılık eğitimi değişmiştir. Bu yüklü programlar nedeniyle eczacılık eğitiminin uzatılmasına* gereksinim duyulmuştur[42].

Bugün eczacılık eğitiminde ders saatlerinin sınırlı olduğunu gözönüne alırsak, tedavi değerini kaybeden formülasyonların, güncelliğini yitiren hazırlama tekniklerinin de eczacılık tarihi konuları içerisinde yerini alması gerektiğini düşünmekteyim.

Bu çalışma böyle bir düşünce ile son günlerin güncel konusunun birleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır ve bu çalışmada 1930'lu yıllarda tüberkülozunun sağaltımı ve kullanılan ilaçlar ile ilgili olarak Prof.Dr. Necmeddin Rıfat Yarar'ın** "Reçete Örnekleri (1939)"[16], Dr

---

* 31 ülkede eczacılık eğitimi 4 yıl veya 4 yılın üzerindedir *(David L Cowen ve William H. Helfand, **Pharmacy: An Illustrated History**, Harry N. Abrams, Inc., Publishers, 1990,s.23,).*

** 1923 yılında insülinin keşfini bir yıl sora Türkiye'ye duyuran,1940 Türk Kodeksi'nin yazı ve basım işlerinde çalışan Prof.Dr.Necmeddin Rıfat Yarar (1889-1982), 1944 yılında İstanbul Üniversite'sindeki görevinden ayrıldıktan sonra 1953'den vefatına kadar hekimlik yapmıştır *(Prof.Dr.Hüsrev Hatemi, "Necmeddin Rıfat Yarar". **Tıp Tarihi Araştırmaları**-1,1986,s.113).*

V.Herzen'in "Guide-Formulaire de Thérapeutique(1930)" [15] kitapları temel alınarak, Dr. ve diş tabibi Ziya Cemal*'in "Müfredatı-Tıp ve Fenni tedavi(1932)"[43], Prof.Dr. Akil Muhtar Özden**'in "Tıp Müfredatı Farmakodinami ve Tedavi Dersleri(1940)"[44], Chemist & Druggist'in "Pharmaceutical Formulas(1953), Dorvault'nun L'Officine ou Repertoire Général De Pharmacie Pratique (1880 ve 1928) kitaplarından yararlanıldı.

1930'LU YILLARDA AKCİĞER TÜBERKÜLOZU SAĞALTIMINDA KULLANILAN İLAÇLAR

Etkin kemoterapötikler öncesi 1930'lu yıllarda Akciğer Tüberkülozu sağaltımında kullanılan ilaçlar , hasta organizmanın kuvvetlendirilmesine, semptomların giderilmesine ve basile yönelik antiseptik etkili ilaçlardı.[15,16] Ayrıca antitüberküloz tüberkülünoterapi ve seroterapi uygulanırdı.

I. TB'lu Organizmada Olumlu Değişim Sağlayan Sağaltım Yöntemleri ve Kullanılan İlaçlar

Hava***, istirahat**** ve gıda kürleri sağaltımın esasını oluştur-

---

* Kitabın yayımlandığı yılda Darülfünun Tıp Fakultesi Eczacı ve Diştababeti şubeleri Müfredat-ıtıp, Fennitedav(i-esnan ve İptalihis muallim v. *(Ziya Cemal, **Müfredatı-Tıp ve Fennitedavi**, İstanbul,1932,589 sayfa)*.

** Kitabın yayımlandığı yılda İstanbul Üniversitesi Farmakodinami ve Tedavi Kliniği Profesörü ve Paris Tıp Akademisi Muhabir Azası *(Akil Muhtar Özden, **Tıp Müfredatı Farmakodinami ve Tedavi Dersleri**,1940,980 sayfa)*.

*** "Hava ile tedavi, yâni **AÉROTHÉRAPIE** hastahkların tedavisinde havanın (sühunet ve tazyik) gibi hikem(-fiziksel hassalarından veyahut açık havanın tesirinden istifade etmektir. Havalandırma, yâni **AÉRATION** hava ile tedaviden ayrı ve hususi bir tedavi usulüdür. Havalandırma veya tecdidi hava, hastaların bulundukları yerin havasını saf ve hıfzısıhhate muvâfık olmasını temin eder. Havalandırma hem hastanın oturduğu memleketin havasının h(line ve hem de hastanın vaziyetine göre muhtelif suretlerde tatbik olunur. Bâzan günde 3-4 defa pencereleri açmak ve her açışta 20 dakika hattâ hava müsait ise daha fazla pencereyi açık bırakmak suretiyle yapılır. Eğer hava soğuk olup hastaya muzir tesir yapacağından çekiniliyorsa pencerelerin açılma müddeti kısaltılır ve her 1-2 saatte bir pencereler 2-5 dakika açılarak oda havalandırılır. B(zan hastanın odasına bir kapı ile birleşen diğer bir odanın tek penceresini açmak ve ara kapısını açık bırakmak suretine müracaat zarureti h(sıl olur. ....Odaların havalandırılması için pencere açmak usulünden başka delikli camlar, duvarlarda yapılan cereyan tertibatıve (Vasisdas) n(mı verilen yarım açılır üst pencereler gibi vâsıtalara da müracat olunur" *(Ziya Cemal ,a.g.e., s.83-84)*.

**** "İstirahat ile vücudun sarf olunamayan bütün kuvvetlerinden istifade edilebilir. Kalb ve teneffüs hareketleri istirahat ile itidâl hâlinde bulundurulur ve uzvî zayiâtın azalmasını ve iltihabın dağılmasını kolaylaştırır. Havanın tecdidi-yenilenmesi ve istirahat ile hastaların harareti azalır.... Yatakta istirahat(asabi zâfiyet, ve tederrün) gibi vak'alarda mühim bir tedavi(milidir" *(Ziya Cemal,aynı, s.80-81)*.

makta idi. Uygun iklim koşullarında yaşama*, yaşam biçiminde düzenlemeler ve normalden biraz fazla, besleyici, sindirimi kolay, iştah açıcı beslenme şekli önerilmekteydi. Gece terlemeleri varsa olarak rahatlatıcı kütan uygulamalar yapılmaktaydı.

Hasta, sağlıklı havası olan yerlerde yaşamalı, temiz hava , bol güneş ışığı** ve uygun egzersiz uygulanmasının yanısıra neşeli rahat bir çevrede, evde veya sanatoryumda*** dinlenmeli, zihni bakımdan rahatlığı sağlanmalı idi.

Gıda rejimi doğal kaynaklı enerji verme özelliğinde olan et**** yumurta, yağ, süt, kefir, peynir, tahıllar, yeşil sebze ağırlıklı beslenme olarak düzenlenmekteydi. Akil Muhtar Et tozu(Poudr de viande)'yi ağır kokulu olup, iştahı tamamen kesdiğinden önermiyordu[45].

Doğal beslenmenin bozulması sonucu zayıflayanları şişmanlatmak amacı ile genellikle kullanılan ilaçlar balıkyağı, arsenik bileşikleri ve

---

* "İklim tedavisi yâni **CLIMATOTHÉRAPIE**, bir yerin (hararet, tazyik, toprak, deniz ve mahsullerinin icra ettiği tesirleri hastalara tatbik etmek demektir. Uzun zamanlar yalnız (tederrün)'ün tedavisine münhasır kalan iklim tedavisi sahasını genişletmeğe müstait görünmektedir. Bu cümleden olarak bazı uzuvların faaliyeti, iklime göre değişip artabildiğini zikredebiliriz. Meselâ iştihası az olanlar iklim değiştirdikleri zaman iştihalarının arttığı görülmektedir" (Ziya Cemal, aynı, s.85). Kara iklimlerinde dağ, yüksek yerlerde yerleşim ve kaplıca sağaltımı (Mont-Dore ve Pirene dağlarındaki kükürtlü banyolar), ilerleyen ateşli TB, konjestif fibrozlu kalp rahatsızlığı durumlarında ova yerleşimi, kemik veremi olanlar için deniz kenarı yerleşimi *(Atlantik ve Akdeniz kıyıları) önerilirdi (V. Herzen, Guide-Formulaire de Thérapeutique, 1930, s.837-838)*

** "Güneş ile tedavi yâni **HÉLIOTHÉRAPIE**, kuvvetsiz, rumatismalı veya tederrüne bir uzvun, bir organın şişmesi,iltihabına-müptela şahısların güneşe arzedilmesi veyahut vücudun her hangi bir noktasının doğrudan doğruya güneş ziyasına maruz bırakılması demektir....Rie tederrününde güneşle tedavi usulü daima tatbik olunagelmekte bulunan bir usuldür" (Ziya Cemal,a.g.e., s.85-86). Aktif pulmonerT-B'da kontrendikedir *(Paul Default ve ark.,The Diagnosis and Treatment of Pulmonary Tuberculosis,1957,s242).*

** George Bodington (England,1840), Brehmer (Almanya,1859), Trudeau (A.B.D.,1884) ilk sanatoryumu kuranlardır *(Paul Default,aynı,s.10-14)* Yurdumuzda ilk çocuk sanatoryumu 1906 da , Heybeliada sanatoryumu 1924 de açılmış, ayrıca Haydarpaşa ve İzmir'deki bulaşıcı hastalıklar hastanelerinde veremliler için yataklar ayrılmıştır *(E.K.Unat,a.g.e.).*

*** Çiğ öküz ya da koyun eti Doz 150-300 g (Fuster , Laborde) veya kuru çiğ et tozu her öğünde Doz: 2-4 çorba kaşığı kıyma, patates ve ıspanak püresi çorba, muhallebi nişastası(Labord), sardalye yağında taze et *(Zomothérapie)* *(V. Herzen,a.g.e., s.839)*

vanadyum tuzları idi. Organizmanın kalsiyum dengesinin çözünmeyen kalsiyum tuzları ile bozulmasına engel olma; rekalsifikasyon için kalsiyum fosfat preparatları yağ, balık yağı, portakal suyu, şarap, bira ile birlikte kullanıldı.

Balık yağı

A ve D vitamini yönünden zengin* bir gıda olan Gadus morrhua, L.(morina balığı) ve diğer gadus türlerinden çıkarılan Balık yağı İslanda, Norveç gibi kuzey ülkeleri balıkçıları tarafından ilaç olarak kullanılmakta idi[46, 47]. Yağlı kıvamı, hoş olmayan koku ve tadı nedeniyle içimi zor olduğundan çeşitli formülasyonlarda çeşitli lezzet düzelticiler ile birlikte kullanıldı. Lezzetini örtmek için ağzın nane suyu ile çalkalanması, biraz konyak veya rum ilavesi veya bir miktar bira[16,48] ile içilmesi, küçük çocuklar için 100 g kadar şekerli süt içinde çalkalanarak sübye halinde verilmesi önerildi. Lavman olarak da kullanılabilirdi. 20-60 g dozda verilir, 300 g'a kadar çıkılabilirdi[48].

Balık yağının balık tadını tamamen örten aromatik maddeler olarak coriander ve geranium ve ona yakın güçte anise ve cardamom(%0.2), kısmen örten fakat bildirilen eterik yağlarla birarada stabil formülasyonlar oluşturan oil of bitter almond, clove, pimento, vanillin(%0.1), kokuyu örten fakat tadı kapatmayan spearmint, lemon, orange ve cinnamon, balık tadını kabuledilebilir hale getiren caraway, cassia, sassafras, wintergreen, nutmeg kullanıldı. 1870 yılından beri emülsiyon halinde formüle edilerek alımı kolaylaştırılan balıkyağının emülsüyonlarında emülgatör olarak arap zamkı, kitre zamkı veya daha iyi formülasyona ulaşmak için herikisinin birlikte kullanıldığı birçok formülasyonu oldu.Ayrıca yumurta akı, süt ve kazeinle de hazırlandı49. Balık yağı içemeyenler, balık yağının %90 lık alkolle ekstraksiyonu ve bu ekstrenin süzülüp, alkolünün distillenmesinden sonra ele geçen artık, *Morrhuol(Gaduol)* ile hazırlanan yumuşak jelatin kapsüllerden içerdi(içinde gr. 3 = 1 1/2 oz yağ (% 2-6) içerirdi)[50]. *Adexolin(Glaxo)* kapsüller 1000 ünite D vitamini ve 6000 ünite A vitamini içerirdi.

* Son zamanlarda yapılan in vitro bir çalışmada Vitamin A'nın aktif metaboliti olan Retinoik asid ve Vitamin D'nin aktif şekli olan 1.25(OH)2 -vitamin D3 ün TB basiline karşı kültür ortamındaki insan makrofajlarını koruma yeteneği gösterdiği bildirilmiştir *(Alfred J.Crowle ve Elise J.Ross, "Inhibition by Retinoic Acid of Multiplication of Virulent Tubercle Bacilli in Cultered Human Macrophages". Infection and Immunity, Mar.1989, s.840-844).*

Balık Yağı/Huile de Foie de morue/ Oleum jecoris(TK)[48,51]

Balık yağı sübyesi/ Emulsion d'huile de foie de morrue/ Emulsio olei jecoris aselli (TK)

Şişe yöntemi ile hazırlanır. %40 balık yağı içerir.

Balık yağı	400 g
Arap zamkı	5 g
Kitre zamkı	5 g
Jelatin	1 g
Kalsiyum hipofosfit	5 g
Tarçın suyu	100 g
Gliserin	75 g
Su	409 g
Münhal sakarin (çözünen)	0.1 g
Benzaldehit	0.15 g

Hazırlanışı

Geniş ve kuru bir şişedeki balık yağında zamklar dağıtılır, üzerine jelatinin 250 k sudaki sıcak çözeltisi ve gliserin konur. Emülsiyon oluşuncaya kadar çalkalanır ve suyun kalanı eklenir. Soğuduktan sonra tarçın suyunda çözündürülen sakkarin ve kalsiyum hipofosfit ile benzal dehit eklenir.

Çeşitli "Oleum Morrhue Aromaticum" formülasyonları[52*]

Aromatik	Balıkyağı
Coumarin	gr 1/6
Vanillin	gr 1 1/2
Absolute alcohol	fl oz 1/2
Oil of lemon	min.90
Oil of peppermint	min.20
Oil of neroli	min.20
Cod-liver oil to	fl.oz.40

OI. Jecoris Aselli	Aromaticum D.A.V.
Saccharin	0.5 gr
Vanilin	0.6 gm
Oil of cinnamon	0.4 gm
Absolute alcohol	9 gm
Cod-liver oil	990 gm

Palatable Cod-	Liver Oil
Fox"un(1850-1869) yıllarındaki patenti	
Citric or tartaric acid	gr. 10
Lemon oil	min. 15
Syrup	fl.oz. 4
Cod-liver oil	fl.oz. 4

Tadsız	Balıkyağı
E. E. Fischer'in	Formülasyonu
Ext. fl of wild cherry	2 oz.
Ext. fl of liquorice	3 oz.
Glycerin	1 oz.
Syrup	1 oz.
Ext. fl oz malt	6 oz.
Syrup of hypophophites	3 oz.
Gaduol	64 gr

* 1 Grain (gr) =0.00648 gram; 1 Minim (min.) = 0.0616 cc(ml); 1 Fluid ounce (fl.oz.) = 480 min. =28.41cc; 1 Ounce (oz.)= 480 Grains = 31.103 g ; gm: gram (*Darvoult,17th Ed,1928, s.1-9*)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Arsenik

Tedavide en az 2500 yıllık geçmişi* bulunan arsenik bileşikleri (arsenical) eski Yunan ve Roma'dan beri kullanılmakta idi. 1930'lu yıllarda arsenik bileşiklerinden içeriden alınan arsenik tuzları ve arsenios asit az miktarlarda iştahı arttırıp,** sindirimi kolaylaştırdığından bazı müzmin intani hastalıklarda kansızlığa ve kuvvetsizliğe karşı kullanıldı.[15-16,53-54]

Az miktarda arsenik etkisi ile kemik iliği hücrelerinde karyokines artar, kanda hematiler çoğalır, metabolizma ve oksijen gereksinimi azalır, fazla miktarda arsenik ise kemik iliği hücrelerinde yağlı değişim yapar, ağır bir anemi oluşturduğu bilgisi hakimdi.

Arsenikli ilaçlar tüberkülozun ilk devrelerinde veya ateşsiz seyreden şekillerinde verilebilir, faaliyet halinde bulunan akciğer tüberkülozunda ters etki yapabilir, hastalığın seyrini hızlandırır ve ateş getirebilirdi; anemi ve beslenme eksikliğinin eşlik ettiği kronik TB, febril oluşumunda az yüksek dozda verilir, haftada 3 gün olmak üzere ,ayda 15-20 gün süreli sağaltım, 10 gün ara verme şeklinde sürdürülürdü. Fazla dozda verilmesi gereken durumlarda azdan başlayıp gittikçe arttırılan dozlar uygulanmalı, her onbeş günde bir on gün ara verilmeli ve tedaviye tekrar küçük miktardan başlanmalı, içeriden alınan arsenik preparatları yemek arasında alınmalı idi[53]. Ateşi yüksek olanlara ve kan tükürenlere arsenik verilmezdi.[16]

Kuvvetsizliğe, kansızlığa karşı kullanılan başlıca anorganik arsenik bileşikleri[53]

Hamızı arseniki: Arseniöz Asit; Acida arsénieux; Asidum arsenicosum (kodeks)

Arseniöz asid, meta-arsenöz asit ($HAsO_2$) anhidriti olan arsenik trioksid (As_2O_7) dir. M.D. 0.005-0.015 g dozda **granül veya çözelti** halinde kullanıldı.

---

* Hipocrates'in arsenik disülfür(realgar)'ü çeşitli hastalıkların sağaltımında kullandığı, Aristotle, Dioscorides ve Pliny(büyük olan)'nin de arseniği kullandığı bildirilmektedir *(Goodman & Gilman,a.e.g.1970.s.965).*

** Eski zamanlardan beri Tyrol ve Styria halkı çocukluklarından başlayarak az miktardan artan miktarlara doğru arsenik alırlar ve 0.10 grama kadar dayanıklılık gösterirlermiş. Kiloları artar, kuvvetlenir, dağlara daha kolay çıkar ve nefes darlığı çekmezlermiş *(Goodman &Gilman,aynı.s. 961).*

Asya hapları /Pilules asiatiques /Pilulae asiaticae (T.K.)

Hamızı arseniki	0.1 g
Centiyane hülasası	4 g
İnce toz edilmiş karabiber	3 g
Gliserin	y.m.

100 hap için. (Bir pilül 0.001 g arseniöz asit içerir.)

Dahilen M.D. 5 tane - 15 tane pilül

15-20 gün süre ile günde 3-4 pilül kullanılabilirdi. Haplar taze hazırlanmalı idi.

Granule de Dioscoride*

Her birinde 1 mg hamızı arsenik(bulunan granüllerdi.

Liqueur de Boudin**

Arseniöz asidin %0.1 lik çözeltisidir.

Neisser arsenik darbesi

0.05 g lık arsenik haplarından ilk gün 1 tane, ikinci gün 2 tane veriyor. Ve hergün bir hap arttırarak günde 0.12 grama kadar çıkıyor. A.Muhtar 0.08 g'dan fazlaya çıkmamayı öneriyor.

Potasyum arsenit çözeltisi /Liqueur de Fowler/Liquor kalii arsenitis (TK)

Arsenikiyeti potasyum mahlûl***

%1arseniöz asit içerir. 32 damlası 1 gramdır. M.D.: 20-60 damla Çocuklarda yaş başına 1-2 damla verilir.

Hamızı arsenik((Arseniöz asit)		1 kısım
S(ni karboniyeti potasyum (Potasyum bikarbonat)		1 kısım
Mürekkep melisa müke'eli (Mürekkep Melisa Alkolası)		3 kısım
Alkol		12 kısım
Su	y.m.	100 kısım

---

* Hastalar arasında arsenik kelimesini kullanmamak için Trausseau bu ismi bulmuştur *(Ziya Cemal, a.g.e., s.215).*

** Hamızı arsenik(nin %0.2 mahl(lü 1-2 santimetre mik(bı-kübü olmak üzere haftada 1-2 defa kanserde veremin içine zerkolunarak kullanılmıştır *(Ziya Cemal, aynı, s.217).*

*** Mesaimüstakim yani düzbarsak yolu ile kullanılmak için 4 g Fowler mayii 56 santimetre mikâbı(küb) su ile karıştırılarak yapılan mahlûlden 5 santimetre mikabıkübü- günde 2-10 defe mak'atten ithal olunur (LAVMAN) *(Ziya Cemal, aynı, s.218).*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sodyum arseniat(TK) /Arséniate de soude/ Natrii Arsenas

%1'lik sodyum arseniyat çözeltisi subkütan enjeksiyonlar için kullanılırdı. Ayrıca,

Liqueur de Pearson : 1/600 lük sodyum arseniyat çözeltisi

Arséniate de soude	5 cg
Teint. de noix vomique	4 g
Vin de gentiane au Malaga	
Vin de colombo	/aa.100 g
Vin de rubarbe	

S. günde 2 çorba kaşığı (M.D.: 0.01-0.02 g)

Kuvvetsizliğe, Kansızlığa Karşı Kullanılan Başlıca Organik Arsenik Bileşikleri :

Bu konuda 1930'lu yıllardaki sınıflandırma içinde kalınarak ele alınan Kakodil ve Sodyum kakodilat, vücutta kakodillerin çoğunun dönüştüğü etkin şeklinin arsenöz asit olması nedeniyle anorganik arsenik bileşikleri içinde kabul edilmektedir[54] .

Kakodilik Asit/Acide cacodylique/Acide dimethyl arsinique

$(CH_3)_2AsAs(CH_3)_2$ Renksiz, kokusuz, su ve alkolde çözünen billurlar. % 54 arsenik içerir. 1 gramı 0.72 g arseniöz aside eşdeğer.

Sodyum kakodilat (TK) / Cacodylate de soude / Natrii cacodylas

$Na(CH_3)_2AsO_2$ Beyaz, kokusuz, higroskopik, billuri bir tozdur. 0.5 k suda, 2 k alkolde çözünür. Sudaki çözeltisi ısı ile strerilize edilebilir. Serbest hale geçen kakodil etkisiyle nefesin, terin, gaitanın sarımsak gibi kokmasına neden olduğundan ağız yoluyla alınan sodyum kakodilat yerine genellikle parenteral yol tercih edilmişdi.

M.D.: 0.10 - 0.30 g

Ferri kakodilat / Cacodylate de fer

Soluk yeşil renkli suda çözünen bir toz. 0.10- 0.20 g lık hap veya çözelti halinde ya da 0.05- 0.10 g subkütan enjeksiyon olarak kullanıldı.

Sodyum metilarsinat(TK)/ Arrhénal /Natrii methylarsinas

Renksiz, suda çok alkolde az çözünen billurlardır. Çözeltileri ısı ile sterilize edilebilir, ağızdan verilebilirdi. Sarmısak kokusu vermez. Kakodilatın kullanıldığı yerlerde subkütan olarak 0.05 g enjekte edildi ya da ağız yoluyla 0.05- 0.10 g hap, damla* veya pos-yon şeklinde kullanıldı.

---

* Arrhenal 0.4 g, Eau distillée 20 cc S. Öğle ve akşam yemeklerinde XX damla biraz su ile *(Rifat Yarar, a.g.e.s.,s.17)*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Elarson : 0.0005 g arsenik içeren tabletlerdi. %13 arsenik içerir. Anemilerde, bazı cilt hastalıklarında günde 2-8 tane kullanıldı.

Solarsan : Amonyum heptin klorsinat. %1 lik çözeltisi kullanıldı. 1 cc çözelti 0.004 g arseniyöz aside eşdeğerdi. s.c. enjeksiyon için hazırlanmış 1 ve 2 cc'lik ampulleri vardı.

Optarson : Solarson ve striknin çözeltisi. Subkütan kullanım için hazırlanan 1 cc lik ampulde 0.04 arseniyöz asit ve 0.001 g striknin içermekteydi.

Vanadik Asit

Kuvvetli bir zehirdir. Sağaltımda kullanılan tuzları metavanadatlardı. Az miktarda iştah açtığı, doyısıyla kilo alınıp kuvvetlenmeyi sağladığı için kullanıldı. Yemeklerden 2 saat önce biraz süt ile birlikte sulu çözelti halinde günde 1-5 mg dozda kullanıldı[15,55].

a. Acide vanadique ..... 1 mg
Cacodylate de soude..... 25 mg
pour 1 pilule

b. Vanadate de soude.....
Arséniate de soude...../aa 0.5 g
Glycérophosphate de soude...10 g
Elixir de garus.....300 g
S.2 ana öğünde 1 tatlı kaşığı

Kalsiyum fosfat preparatları

Monokalsiyum fosfatın, fosfatlı iyodotanen şurubu ve şarabı hazırlamada, Bi ve trikalsiyum fosfatlar ise kemiklerin bileşiminde bulunduğundan çeşitli kemik kastalıklarında kullanılması önerilirdi[15,16,56]. Kalsiyum tuzlarının fiksasyonu için Adrénalinle birlikte kullanılması öneriliyordu(Sergent). Konjestif TB da endike, arterioskleroz ve dispeptik TB da kontendike idi[15].

Ferrier yöntemi ile rekalsifikasyon için aşağıdaki majistral ilaçlar hazırlandı[15]:

a. Biphosphate de chaux.....20 g
Liqueur de Pearson.....10 g
Sirop iodotannique.....300 g
Günde iki kez 1 çorba kaşığı

b. Carbonate de chaux.....0.5 g
Phosphate tribasique de chaux...20 g
Magnésie calcine..... 5 g
p 1 cache S. 3x1 (Ferrier)

d. Phospate tribasic de chaux 50 cg cachet

doz 1.5g/ günde

e. Rifat Yarar, a.g.e. de kalsiyum tedavisi için aşağdaki formülasyonu öneriyordu:

Carbonate de chaux.....03 g
Phosphate tribasique de chaux.....60 g
Magnésie calcine.....60g

S. yarım kahve kaşığı toz bir bardak su içinde öğle ve akşam yemeklerinden önce

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

e. Glycérophosphate de chaux . .30 g
Glycérophosphate de soude . . . .10 g
Glycérophosphate de potasse . .10 g
Glycérophosphate de magnesie .10 g
Glycérophosphate de fer . . . . . .5 g
Poudre de féve de St-Ignace . . . 3 g

Pour 1 cachet
S. Günde 2 kaşe.

f. Kalsiyum hidroklorofosfat
Bikalsiyum fosfat üzerine suda eriyinceye kadar hidroklorik asit ilavesiyle hazırlandı. Şurubu vardı (Çorba kaşığında 0.25 g)

Rifat Yarar, *"kalsiyumun vücuda yapışıp kalmasını sağlamak için" iki üç günde bir ampul deri altına Calci-ostelin ampul önermekte idi.*

Organik fosfor preparatları

Lésitin besleyici olduğundan anemilerde, zafiyet hallerinde, nekahatte içeriden günde iki kez granül, pilül veya yağlı çözelti halinde yemeklerden önce, 0.15-0.3 g dozda kullanıldı. Ticarette bulunan lesitin yumurta sarısından veya kemik iliğinden hazırlanırdı. Saf lesitindeki fosfor miktarı %3.94 idi.

Veremlerde, nevrastaniklerde, kansızlarda ve zayıflarda;

Lésitin pilül ve granüle şeklinde günde 0.15-0.30 g doz ile veya balıkyağında(litrede 10-50 g) verilirdi.

Alkol ile yıkanmış ve sterilize edilmiş zaytinyağındaki çözeltisi ile hazırlanan **Lésitin ampuller(%0.05)** i.m olarak kullanıldı[57].

Acide nucléinique (Ringa balığı sütünden elde edilen) **günde 20 cg** kullanıldı[15]

Histogénol : Nükleik asitle sodyum gliserofosfat ve arrenalı içeren bir müstahzardı. Komprime, granüle ve iksiri vardı(günde 2 çorba kaşığı) [15, 57].

Tanen

Günde 1-2 g dozda **tanin à l'alcohol**, kaşe ve midesinden rahatsız olanlar için suppozituvarları kullanıldı. Konstipasyon etkisini önlemek ve sindirime yardımcı olmak amacıyla pepsin ve magnesıkalsine ile birlikte verildi[15].

II. Semptomatik tedavide kullanılan ilaçlar

A. Ateş. Öncelikle hava, istirahat ve ıslak friksiyonlara başvurulur, olmazsa ateş düşürücülerden yararlanılırdı. Bu amaçla sirkeli losyonlar(1k sirke ve 3k ılk su), serinletici losyonlar, antitermik olarak kriyojenin,* fenasetin*(0.5-0.75g)*, antipirin*(0.5-0.75g)*, piramidon*(0.25-*

* Posyon (cryogénine 2-5 g, Elix de garus 30 g, Arapzamkı musilajı 120 g)[15], kaşe (cryogénine 0.2 g, sulfat de spartéin 0.04 g) [16] veya komprime halinde kullanıldı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

0.75g), piramidon kamforik asit*(0.25-0.50g)*, aspirin*(0.25-0.30g)*, kinin tuzu*(0.60-0.90g)* kaşeleri, friksiyon için salisili asit linimenti*[16] ve ökaliptol, mirtol, timol, terpinol, gayakol,gomenol, diğer uçucu yağlar inhalasyon yolu ile kulanıldı[15,16]. Antitermiklerin ateşi birdenbire düşürüp hastaya fenalık ve baygınlık verebileceği düşüncesi ile düşük dozlarda verilmesi önerildi[15].Ateşi düşürme gücü az olan Elbon** bu amaç için uygundu.

B. Öksürük. Balgam çıkarmaya yarayanları kesmek doğru değildi; ancak gereksiz, kuru ve ciğerleri sarsan öksürükler kesilmeli idi. Hastanın öksürük geldiği zaman yutkunması, nefes alışını azaltması veya durdurması yoluyla mücadele etmesi önerilirdi. *Opium, pantopon, codeine, morphine, héroine****, *dionine, jusquiame, balladone, eau de laurier- cerisé, teinture de racine d'aconit, bromoforme***** kullanılırdı[15,16].

Bronşit'de *Aethone(Ortoformiate d'éthyl)****** ve *eau fluoroformée* kullanıldı[16]

---

* Bourget'in formülasyonu:
Beurre de muscade ..... 10 g
Huile de sésame ..... 20 g
Huile camphrée à 20 % ..... 30 g
Essence de sauge ..... 5 g
Essence de genièvre. ..... 5 g
Salicylate de méthyl ..... 20 g
Alcool à 960 ..... 150 g
Solution d'acide salicylique à 20 % 40 g . .

** **Elbon**- Sinnamil oksifenilüre (NH_2-CO-NH-C_6H_4-O-CO-CH=CH-C_6H_5). "Vücutta sinnamik asit ve oksifenilüre 'ye parçalanır. Oksifenilüre de bir paraaminofenol bileşiği haline geçer. Ateşi düşüren bu bileşiktir. Bu nedenle ateşi düşürme özelliği kuvvetli değildir. Veremliler için önerilmiştir. Bir defada 1 g; günde 3-4 g önerilmekte idi. Kalbi zayıf düşürmüyor, etkisi emilimi de yavaş olduğundan ancak birkaç gün sonra görülmeğe başlıyordu" *(Akil Muhtar Özden,a.g.e.,s.462)*

*** Chlorhydrate d'héroine ..... 0.10 g
Eau distillée de laurier-cerise ..... 20 g
S. Günde 3-4 kez XV-XX damla

**** Bromoform'u şeker üzerine damlatarak vermek mümkündü. Suda çözünmediğinden posyon şeklinde vermek tehlikeli idi. Zamanla dibe çöken bromoform fazla dozaj sonucunda ölümlere neden olabilirdi. En iyi hazırlanış şekli biri bromoform diğeri taşıyıcı olarak hazırlanan şurup (Ör: Sirop de Tolu 120 g, Sirop de codéine 20 g, Sirop de belladone 10 g) olmak üzere iki ayrı şişede sunulması idi. Herbir tatlı kaşığına 3 damla bromoform konarak içirtilirdi *(Akil Muhtar,a.g.e.,s357)*

***** Ether de Kay; çocuklara 3-4 defa 8-20 damla biraz şekerli su ile içirildi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ekspektoran olarak *terpin veya terpineol veya küçük dozlarda tiyokol, bronkoseptol laurat*(günde 4-6 komprime) yazılırdı. Su buharı inhalasyonuna *teint.de benjoin, teint.d'eucalyptus, menthol, goudron ve goménol* eklenebilirdi.

C. Hemoptizi. Yapılan ilk iş hastayı yatağına yatırıp, başını yastıkla yüksek tutmak ve hastayı hareket ettirmemekti. Kanı durdurmak için aşağıdaki ilaçlar kullanılırdı:

1. Ergotine de bonjean 0.1 g
Extrait thébaique 0.2 g

Pour 1 pilule
S. günde 4-5 hap

2. Ergotine 4 g
Chlorure de calcium Sirop 4 g
d'opium 30g
Eau distillée 70g
Hydrolat de canelle

S. iki saatte bir çorba kaşığı

3. Chlorure de calcium 8 g
Sirop d'opium
Sirop d'ecorce d'orange amére.. aa.30g.
Eau distillée ..... q.s.pour S. 150cc
Günde 4-5 çprba kaşığı

4. Serum gelatiné (%10) (Merck) Ampul içindeki katı halde bulunan jelatin solutesi ampul ılık suya batırılarak sıvılaştırılır ve sonra deri altına enjekte edilirdi.

5. Ampoule d'extrait pituitaire
Ağır ve inatçı vak'alarda hipofiz hülasası ampulünün yarısı 20 cc iztonik sodyum klorür çözeltisi içinde gayet yavaş damla damla i.v. enjeksiyon yapılırdı.

6. Pavotine amp. 0.2 g s.c. Öksürükle fazla kan gelen hastayı hemen yatıştırmak için kullanıldı.

7. Gluconate de Calcium(%10) ampul 10 cc
S. günde 1-2 ampul i.v.

8. Kan gelen tarafa kollapsoterapi

9. Deri altına 500 cc oksijen gönderilirdi

D. Gece terlemeleri. Genel olarak alkollü çözeltilerle(kolonya) friksiyon yapılırdı. *Teint. Belladone* (günde XV-XXX) damla halinde ya da arap zamkı ile hazırlanan pilülleri* halinde kullanıldı. *Teint.* de sauge** *officinale*(günde 2-4 kez XXX damla suya damlatılarak) veya *ext.de*

* Agaric blanc pulvérisé..... 0.15 g
Ext. de belladone..... 0.005 g
pour 1 pilule: günde 3-4 pilül kullanılırdı *(V.Herzen,age,s 855)*

** Salvia officinalis *(C.Feldman, **Formulaire Pratique de Pharmacologie**, Paris, 1978, s.552)*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sauge(1 kahve kaşığı), *acéthylcholine*(s.c. 0.2 g) önerilirdi. *1k tannoforme** ve *2 k talc de Venice* İle pudralama yapılır ya da ender olarak hemen her bölgeye *alkollü formol çözeltisi* sürülürdü.

E. Göğüs ağrısı. Aspirin, fenasetin. piramidon, ext.d'opium, codein** (günde 0.08-0.15 g) verilirdi, Ioco dolenti enj., metil veya etil klorür pulverisasyonu uygulanırdı.

Haricen sürülmek üzere gayakollü tentürdiyot çözeltisi*** ve Liniment calmant**** kullanıldı.

F. Dispne (Nefes darlığı). Oksijen verilir. opium preparatları***** ve héroine verilir, gerektiğinde morphine veya héroine enjekte edilirdi. Fibröz fitizi ile birlikte amfisem olşumunda oksijen tedavisinin yanısıra 5 g ext.thebaique ile birlikte potasyum iyodür (1.5 - 2 g) verilirdi. Bronş ifrazatını arttırmak için ipéca (günde 1.5 g lık 3 paket); dispne sinirsel orijinli ise valérianate de menthol (günde birkaç kez şeker üzerine X damla)veya oxycamphre (günde 3-10 kez %50 lik alkollü çözeltisinden X damla veya günde 2-4 kez 0.25 g lık kaşeler) kullanılırdı.

G. Solunum Yolu Konjestiyon ve İltihapları. Antitermik ve ekspektoranlar (benzoate de soude, polygala, kérmes minéra l-0.1-0.2g), poudre Dower(0.5-0.6 g) ile birlikte ufak dozlarda ipeca, chlorhydrate de quinine ile birlikte amonyaklı bir preparat****** kullanılırdı.

---

* Tanin-formol*(méthyl(ne-ditannin) (C.Feldman,aynı, s.598)*

** Antipirin..... 0.75 g
Sodyum bikarbonat..... 0.50 g
Codéin..... 0.01-0.02 g
pour 1 cache: günde 3 kullanılırdı(Herzen) *(V.Herzen,age,s 855).*

*** Gaiacol .....2 g
Gliserin .....20 g
Teintüre d'iode.....20 g
pour badigeonnages *(V.Herzen,age,s 855).*

**** *metil salisilat 10 g, kloroform 10 g, Huile camphre ?, baume tranquille 120 g (V.Herzen,age,s 855 ve (C.Feldman,a.g.e, s.547)*

***** Sirop de morphine
Sirop de ether aa. 100 g
S. günde 2-4 kaşık *(V.Herzen,a.g.e,s.856)*

****** Benzoate de soude .....3 g
Liqueur ammoniacaleanisée.....4 g
Sirop de codeine.....30 g
Sirop de térébenthine.....30 g
Eau distillée q.s.p.....100 cc
gerektiği zaman kaşıkla içilirdi. *(V.Herzen,aynı,s.856)*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

H. Taşikardi. Dijital, potasyum bromür, hipotansiyon ve taşikardi için adrenalin kullanılırdı.

I. Kloroanemi. *Opothérapie** uygulandı, demir preparatları *(protoxalate de fer, Sirop d'iodure de fer,* arsenik preparatları *(cacodylate de soude veya cacodylate de fer)* demir içeren tonikler *(qinquina, noix vomique, strychnine, phosphates)* ile birlikte kullanıldı. Kloroz için s.c.oksijen enjeksiyonları uygulandı.

J. Mide şikayetleri. Mideyi tahriş eden créosote, arsenic gibi ilaçlar kesilir, şarap, bira ve alkollü içeçeklerden uzak tutulurdu. **Bulantı için**** *teinture de noix vomique* (yemekten önce 10-15 damla), *teinture de fève de Saint-Ignace**** (2 damla), *strychnine* (1 mg), *orexine***** (0.1- 0.2 g), *vanadate de soude* (sulu çözeltisinden günde 5 mg) kullanıldı. Antiasit olarak *bicarbonat de soude, magnesié hydratée, carbonate de chaux précipité,* hipoklorhidriye karşı acide chlorhydrique verilirdi.

K. Gastrik öksürük, kusma ve mide ağrısı. Küçük buz parçaları yutturulur daha iyisi *Eau chloroformée* (0.4-0.5 g), *Eau bromoformée****** (günde 4-6 kaşık), *kokainli******* veya *mentollü******** preparatlar

---

* Bir çok defalar kan alınarak kansız bırakılan hayvanların(at) serumu, ***Hemostyl** (Roussel)* ampul içeriği yarım bardak su içinde sabahları aç karına içilirdi *(V.Herzen,aynı,s.857 ve Akil Muhtar,a.g.e.,s.810).*

** Teint. de quinquina
Teint. de colombo
Teint. de gentiane
Teint. de noix vomique herbirinden 5 g
iki ana öğünden önce XXX damla *(V.Herzen,a.g.e.,s.856)*

*** Saint-Ignace baklasından (Strychnos Ignatii bitkisinin tohumundan) hazırlanan Teint.de fève de Saint-Ignace *composée*'ye *Gouttes amères de Baumé* adı da verilirdi. 54 damlası 1 gramdı. Günde 10-40 damla verilirdi *(Akil Muhtar,a.g.e.,s.473 ve C. Feldman,a.g.e, s.299)*

**** Fenil dihidrokinazolin. Yalnız tannat tuzu kullanılırdı. İştihayı açar, bulantıyı keser, tahriş edici olduğundan sıklıkla kullanılmazdı *(Akil Muhtar,a.g.e.,s.672)*

***** Eau bromoformée 100 g
Sirop de codéine 30 g *(V.Herzen,aynı,s.856)*

****** Chlorhydrate de cocaïne 0.5 g
Codéine 0.5 g
Eau chloroformée 80 g
Eau distillée 120 g
S. 1 çorba kaşığı *(V.Herzen,aynı,s.856*

******* Menthol 0.1 g
Huile d'amandes douces 10 g
Gomme arabique 10 g
Sirop de fleurs d'oranger 30 g
Eau chloroformée 60 g
Eau distillée .....q.s.p 160cc
S. yemeklerden önce 2-3 çorba kaşığı

hazırlanırdı. Kusmalar çoğu kez öksürükle beraber olduğundan öksürüğü kesen ilaçlar kusmayı da durdururdu. 3-4 damla *laudanum* veya 4-6 damla %2 lik *dionine* çözeltisi kullanıldı.* 6g Teint. de jusquiame ve 4'er g teint. de belladone ve teint. de datura stramonium içeren çözeltiden yemeklerden yarım saat önce biraz su ile günde 4 kez beş damla verildi. %5 lik cocaine çözeltisi ile gargara yapıldı.

L. Diare. Süt, yağlı yemekler, çiğ meyvalar kaldırılır, su ve sulu şeyler az verilirdi. Aşağıdaki ilaçlar kullanılırdı:

a. Tannigène.....0.3 g
Sous-nitrate de bismuth.....0.3 g
Poudr d'opium.....0.03 g
pour 1cachet
S. y.ö. 1 güllaç

- b. Teint. de 5g
colombo.....5g
- Teint. de 5g
ratanhia.....
- Teint.
d'opium.....

S. XX-XXX damla yarım fincan su ile günde 2-3 kez

c. Spirocide tablette.....0.25g
S. günde 2-3 tane
dört-beş gün devamdan
sonra ara verilirdi.

d. Gluconate de calcium(%10-20) veremlerin ishallerine ve kusmalarına iyi gelirdi.

III. Basil'e yönelik tedavilerde kullanılan ilaçlar

Basil'e Yönelik Tedavilerde antiseptik özellikteki kreosot, iyot ve iyot bileşikleri, sodyum sinnamat ve altın bileşikleri kullanıldı.

Kreosot / Creosotum / Créosote

Kreosot, kayınağacı katranının(Goudron de bouleau; Pix betulae) damıtılması ile hazırlanan, yaklaşık % 25 gayakol , %35 kreosol (metil gayakol) ve %40 monofenoller (kresilol, etilfenol v.b.) içeren ve içeriği damıtıldığı katrana göre değişiklik gösteren berrak, sarımsı renkli, yakıcı lezzetli yağımsı bir sıvıdır. Suda az çözünür. Yoğunluğu 1.075. Alkolde, susuz gliserinde ve yağlarda erir. 200-220 derece arasında distillenir.[58,59,60]

Kuvvetli bir antiseptiktir. 1/1000 lik çözeltisi verem mikrobunun üremesine engel olur. Cilde sürülürse tahriş eder, yakar. Ağızdan olduğu gibi alındığında mideyi bozar

* Chlorhydrate de morphine.....0.5 g
Chlorhydrate de cocaine.....0.5 g
Eau distillée .....150 g
S. yemeklerden önce 2-3 tatlı kaşığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilgilerini veren Akil Muhtar şöyle devam eder: *"Şarapla veya bir tentürle sulandırılmış olarak verildiği takdirde iştihayı açar. Veremlerde iyi gelmesinin bir sebebi budur. Fenoller kısmen akciğerden itrah olunur. Oraya antiseptik gibi tesir edebilir. Bronşların ifrazı çoğalır. Lakin rielerde ihtikan da olur. Verem mihraklarının etrafında böyle ihtikan olması belki oradaki tüberkülinin kana fazla geçmesine sebebiyet verir. Bu halde kreosot ve müşabihi ilaçlarla yapılan tedavi tüberkülin tedavisine biraz benziyor demektir. Tehlikesi de öyledir. Faal mihrakları olanlarda hastalığın sür'atle yürümesini ve kan gelmesini mucib olur. Hastaların harareti nin düşmesi bazan senkop gelmesine sebebiyet verir"*

Kreosot fosfit / Phosphite de Créosote / Phosphotal

Kıvamlı, kırmızımsı, suda az çözünen, alkolde, gliserinde, yağlarda ve eterde çok çözünen bir sıvıdır. %90 kreosot içerir. Günde 0.5-3 g dozda verilirdi[60].

Kreosot karbonat / Creosoti carbonas/ Carbonate de Créosote/ Creosotal (TK)

Renksiz veya hafif sarımsı, hafif kreosot kokulu, kıvamlı bir sıvı. Suda çözünmez, alkol ve eterde çözünür. Soğukta uzun süre bekletilirse gayakol karbonat kristallenir. 0.25 g kapsül içinde veya 1/2-1 kahve kaşığı yumurta ile karıştırılarak ya da doğrudan doğruya alınırdı[60].

Ol. Morrhuæ c. Creosot.Carb.: Kreosot karbonat 1k, Balıkyağı 10 k.[61]

Vin Créosoté

1 k. kreosote, 9 k. alkol, 10 k. şurup ve 80 k. Tatlı kuvvetli şarap ile hazırlanırdı.

M.D. 0.5-1.5 g (1/3 doz uygundur)

S. Günde 2-3 çorba kaşığı[60]

Créosot	**3 g**
Teinture de canelle	**30 g**

Yemeklerde günde iki kez XXX damla alınırdı[60].

Ağız yoluyla alınan bir başka formülasyon (çok defa mideyi bozardı):

Créosot	**4 g**
Sirop d'ecorce d'orange amère	**50 g**
Elixir de Garus	**300 cc**

Yemeklerde bir çorba kaşığı (0.2 g) yarım bardak su ile alınması önerilirdi.[16]

Ol. Morrhuæ c. Creosoto .: % 0.5-1.5 Kreosot içerirdi[61] :

Huile de Foie de Morue Créosotée (F.Codex)[59,61]

Créosote	10 g
Huile de Foie de Morue	990 g

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

S.Günde 1-3 çorba kaşığı

Kreosot'un alkoldeki çözeltisi (1:5) ağrıları kesmek için cilde sürülürdü[60].

Kreosot'lu Lavman bir fincan süte XX damla kreosot ilavesi ile hazırlanırdı[60] ya da:

1. Créosote pure de hêtre 10 g
Décocté de bois de Panama 90 g

Haftada iki kez gece yatarken bir kahve kaşığı(0.5 g) miktarı iki çorba kaşığı süte iyice karıştırılıp ucuna 16 numaralı bir sonda takılmuş armud yardımıyla rektuma gönderilirdi.[16]

2. Créosote 2-4 g
Huile d'olive 25 g
Jaune d'oeuf n^0 1
Eau de guimauve 250 g
Lavement (Dorvault,1928)

Sodyum sinnnamat (HÉTOL)*

Serum fizyolojik içindeki % 1'lik solüsyonları hipodermik bir enjektör ile; iki gün 5-10 cg (30 cg'a kadar) miktarda deri altına enjekte edilirek veya 10-20 mg (25 mg'a kadar) dozda intravenöz olarak kullanıldı. s.c.enjeksiyonda eşit dozlarda sodyum cocodylate ile birlikte verilirdi. Deri altına Benzyle- cinnamate'ın yağlı solüsyonlarının verilmesi tercih edilirdi. Bu tedavi, özellikle benin ve başlangıç evresinde olan akciğer tüberkülozlu olgularda ve ateşsiz tübürkülozlularda endike idi[62].

İyot ve iyot bileşikleri

Tüberküloz odaklarının etrafında konjesyona neden olan iod (teinture) ve iyodürler kullanılmazdı. Buna karşılık balgamdaki basillerin yok olmasına ve hastanın kilo olmasına neden olan iodaseptine (iodo-benzomethyl formine) gibi kompoze iodlar kullanılırdı.

İodaseptine(iodo-benzomethyl formine) İodobenzilath heksametilentetramin

$(CH_2)_6N_4 . C_6 H_5 . CH_2 I$

Beyaz suda çözünen billurlar. Antiseptik olarak veremde ve frengide % 10 'luk iodaseptin çözeltisinden 2-5 cc intramusküler yoldan veya daha iyisi venöz yoldan enjekte edilirdi. Oral doz günde 0.25-0.50 g ; i.v 15 şırıngayı geçmemesi önerilmekte idi[63]

Tüberkülozun 1. hatta 2. dönemindeki ateşsiz vak'alarda ya da az lezyona sahip vak'alarda kullanılması önerilen iodaseptin ile önce 24 saatte 2 cc gibi düşük dozlarda tedaviye başlanır ve 5 cc'ye çıkılırdı. 15 günlük aralarla 20 enjeksiyonluk seriler uygulanır, vakaya göre aralık daha da uzatılabilirdi. Bazı vak'alarda erkeklerde her seri uygulaması 25, 30 ve hatta 40 güne kadar uzatılabilir ya da dozlar 7, 8 veya 10 cc ye çıkarıla-

* Polimorf nükleuslu lökolitleri uyarır ve ayrıca mikrobik toksinler üzerine direkt kimyasal etkinliğe de sahiptir *(V.Herzen, a.g.e.)*.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilirdi. Kadınların menstürasyon zamanlarında bu tedavi durdurulmalı idi[15].

İodododform/ Iodoforma/ Iodoformium[64]

Zayıf antiseptik olan iyodoform eskiden veremlilere, akciğer gangrenine karşı içeriden 0.05-0.30 g dozda katı halde kullanıldı. İodoformun kötü kokusunu örtmek için 10 grama 2 damla nane ruhu, 1 gram fenol veya 5 g kahve tozu veya kafur ve hatta gül ruhu konmuştu.

Frengi ve tüberküloz yaralarına iyi gelirdi.

Gaz iodoformé ; Tela iodoformata (TK)

Pommade d'iodoforme; Unguentum iodoformi (TK)

Soğuk çıbanlarında, tüberkülozdan olan adenitlerde ve mafsal tüberkülozunda iyodoformun eterdeki %5'lik çözeltisinden 30-80 cc enjekte edilirdi. Eter çıbanı şişirir. Bu şiş 7 gün sürer. İkinci bir enjeksiyon daha yapılır, 2.-4 . enjeksiyondan sonra iyilik hali görüldüğü bildirilmekteydi.

Derinin gangren olmasından korkuluyorsa

Iodoforme	2 g
Huile d'olive lavée et sterilisée	20 cc

%10-20'lik **yağlı** çözeltisinden 10-30 cc haftada bir kez enjekte edilirdi. Tedavi 5-6 ay sürerdi.

Altın bileşikleri*

Rifat Yarar *tüberkülozun iyileşmesine yararı dokunan ilaçların başında kabul edilen altının sağlık ve rejim tedavisi ile kollapsoterapinin pek gerisinde kaldığını* bildirmekte idi. İlk olarak 1924 de tanıtılan altın tuzlarından altın tiyosülfat, Sanocrysine (altın ve sodyum hiposülfit), en popüler ve en pahallı olanı idi. Crisalbin, Fransa'da yapılan sanokrisin idi.

Sanocrysine, Thiocrysine, Crisalbine (Poulenc)

Hyposulfite aurico-sodique/ Altın ve sodyum hiposülfit ($Na\ AuO_3S_2$- $Na_2S_2O_3$)**

A. Muhtar sanokrisin ve diğer altın bileşiklerinin antiseptik özellikleri nedeniyle değil vücudun bağışıklık sistemini uyarmaları ile gösterdiklerinin düşünüldüğünü, *belki biraz tüberkülin ifraz ettirerek hastalıkla hücrelerin mücadelesini alevlendirmek suretiyle bu ilaçların iyi ve bazan da fena sonuçlar verdiğini yeni kanaatlere göre tesirinde*

---

* 1890 yılında Koch altın ve potasyum siyanürün 1/5 000 000'lik çözeltisinin bile verem basilinin üremesine engel olduğunu göstermişti ama bu bileşik çok zehirli olduğundan tedavide kullanılmadı *(Akil M. Özden,a.g.e., s.54)*

** Danimarkalı Möllgaardd bu tuzu akciğer vermine karşı has ilaç gibi önermiş 1/1000 000 lik çözeltisinin Koch basilinin üremesini azalttığını, 1/100000 lik çözeltisinin ise durdurduğunu, *Calmette* ise 1/1000 lik çözeltisinin bile 24 saatte bu mikrobları öldürmediğini bildirmiş *(a.g.e. s.54)*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mezenkimin ve bu meyanda retiküloendotelial sistemin dahil olduğunu, sanokrisin tedavisinin bazı ilerleyen hastalığı durdurduğunu ve yararının görüldüğünü bildiriyor.

Tedavi bırakıldıktan sonra da etkisi sürdüğü düşünüldüğünden bir seri tedaviden sonra altı-sekiz ay ara verilerek kullanılması önerilen sanokrisin[43] uzun süreli, tekrarlayan ufak dozlarda dirsek büklümündeki vene enjekte edilerek kullanıldı[15]. 2, 5, 10, 15, 20, 25 cg lık ampullerden haftada bir şırınga olmak üzere en hafifinden başlayarak uygulandı. *Guide-Formulaire de Thérapeutique* (1930)* de bir haftalık aralarla 4 kez 3-5 cg, 4 kez 10 cg, 2 kez 15 cg, 2 kez 20 cg ve 10 günlük ara ile 3 kez 25 cg ya da 4 aylık sürede total 2 g önerildi. 2 aylık aradan sonra ateşsiz vakalarda izole doz alarak 30 cg'ı geçmeden biraz daha yüksek dozlarda toplam 4 g'lık sonocrysine terapisine yeniden başlanırdı. 2 aylık yeni aradan sonra, eğer ilk sonuçlar cesaret verici ise* aynı dozlarda veya biraz daha yüksek dozlarda terapiye yeniden başlanırdı. Ağır vakalar, hipertermi, böbrek ve kalp hastalıkları bildirilen kontrendikasyonlardı.

Mycchrysine

Aurothiomalate de sodium

Deri altına derince şırınga için sulu ve i.m. uygulama için yağlı 1, 5, 10, 20, 30 cg lık ampulleri kullanıldı[15,16].

Solganal B oleosum

Aurothioglycose

i.m. şırınga için susam yağı ile hazırlanan 1, 5 , 10, 25 cg lık ampulleri ile %2 ve % 20'lik flakonları kullanıldı.

Allochrysine

Aurothiopropanol-sulfonate de sodium

% 47 altın içeriyor, 5, 10, 25 cg lık ampuleri bulunan çok zehirli görünmediğinden verem tedavisinde toplam 6 g a kadar uygulandı.

IV. Antitüberküloz tüberkülinoterapi ve seroterapi

Eskiden aktif bağışıklık sağlamak veya tuberkülozun nonspesifik tedavisi için kullanılan tüberkuloz basillerinin hülasalarının-öldürülmüş veya şiddeti hafifletilmiş- süspansiyonları sonraları yararsız hatta bazı vakalarda zararlı bulunduğu için terkedilmiştir. Bugün tanı ajanı -allerjik cilt testleri** için antijen- olarak kullanılmaktadır.

---

* Altın şırıngasından sonra bulantı, ateş, hafif albuminüri, deride kaşıntı ve döküntü, stomatit, ishal ile karın ağrıları, agranülasitos görülürse bir süre veya tamamen ilaç kesilir veya dozu düşürülürdü. Duyarlılığa karşı *Gluconate de calcium veya Hyposulfite de magnesium'un %10 luk çözeltisinden* damara 10 cc şırınga öneriliyordu (Rifat Yarar, a.g.e. s.16).

** Pirquet, Mantoux, Ophtalmo-reaction şeklinde kullanıldı *(Akil Muhtar, a.g.e.,s.926)*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TB basilleri çok kompleks yapıda ve antijenik yönden zengin basillerdir. Bunlardan elde edilen zehirli maddeler-TUBERKULİN ile ve hastalığın lokalize iyileşme eğilimi göstermeyen ve ateşli formlarında veya akciğer tüberkülozunun başlangıcında canlı sığır TB vaksini ile tuberkulinoterapiye başvurulurdu. Jousset serumunun kullanımı, kazeöz olmayan progressif infiltratif tüberküloza ve büyük iniş çıkışlar göstermeyen, düzenli ateşe sahip olgulara saklanılması önerilirdi[15].

Robert Koch (1848-1910), tüberküloz basili kültüründen elde ettiği tüberkülini*X. Uluslararası Tıp Kongresinde (1890) bilim dünyasına tanıtmış, insanlarda kullanılabileceği konusunda ümidi olduğunu bildirmişti[65]. *"Paratoudine"* adını verdiği tüberküline Alman hekimleri *"Cochine"* adını vermişdi. Tüberkülin Türkçe'de *"lenfa"*, *"lenfa-ı Koch"* ve *"deva-yı Koch"* olarak isimlendirilmişdi[66]. Berlin'de tüberkülinin klinik deneyleri başlayınca Sultan Abdülhamid II, bu yeni ilacı öğrenmesi için** bir heyet göndermiş, heyet Dr.Horasancı eliyle yazdığı raporda görüşlerini bildirmiştir. Koch'un bulduğu tedavi yönteminin beklenene yanıt vermediği gibi özellikle ilerlemiş tüberküloz vak'alarında kullanılmasının tehlikeli olduğuna dikkat çekilmişdi. Kısa zamanda İstanbul'da bu ilacın yararından çok tehlikesinin anlaşılması üzerine tüberkülünün bir ilaç olmadığı kanısı yaygınlaşmış ve Alman Hastanesi'nde başlayan, Haseki Nisa Hastanesi'ndeki yeni barakalarda yapılmasına başlandığı düşünülen tüberkülin deneme çalışmalarına son verilmişdi[65].

Tüberkülin yapımı ve uygulaması da yine Osmanlı İmparatorluğu zamanında başlamışdı. Dr. Osman Nuri Bey'in 1326-1329 (1910-1913)

---

* 1890 yılında Robert Koch'un keşfinden bu yana bir çok kez modifiye edilen tüberkülin'in deri testlerinde kullanılan iki şekli vardır. 1. Eski tüberkülin (O.T.;Old Tuberculin): Gliserin-peptonlu et suyundaki %6lık TB basil kültüründen hazırlanır. 6 Hafta sonra kültürün tamamı kaynar su banyosu üzerinde hacminin onda biri kalıncaya kadar yoğunlaştırılır ve süzülür. Elde edilen süzüntünün serum fizyolojik ile çeşitli dilüsyonları hazırlanır. 2. Saf protein derivesi (P.P.D.; Purified Protein Derivative). Eski tüberkülinin ultrafiltrasyonu ile hazırlanan, kültür ortamı ve basilin metabolik ürünlerini içermeyen preparattır. 0.0002 ve 0.05 mg lık iki steril tablet şekli vardır.Bu tabletler 1 cc tamponlanmış steril serum fizyolojik içinde çözündürülerek sırası ile 1 cc de 0.00002 ve 0.005 mg etken madde bulundurur. Proteinsiz yapay kültür ortamında (sauton) üretilen TB basillerinin ısıtılmış süzüntüsünün amonyum sulfat ile çöktürülmesi ile çok daha saf hazırlanan ürün DSÖ tarafından enternasyonal standart kabul edilmiştir *(Paul Dufault ve ark. **The Diagnosis and Treatment of Pulmonary Tuberculosis**, 1957, s.23-28).*

** Ayrıca İstanbul'daki hekimlerden de bu amaçla özel olarak Berlin'e gidenler olmuştur *(Nuran Yıldırım, "Tüberkülinin keşfi ve İstanbul'daki Yankıları", **Tarih ve Toplum**, Ocak 1995, 133:12-20).*

yıllarındaki görevlerinden biri tüberkülin yapımı idi. Reşat Rıza (Kor) 1911 de Tüberkülinle tüberküloz tedavisini* anlatmıştı[17].

Tüberkülinle tedavi genellikle iyi tüberkülin örneğin Pasteur enstitüsünün saf tüberkülininin 1/100 000 lik süspansiyonundan 0.1 cc enjeksiyonla başlanır, gittikçe artan dozlarla 1 cc ye kadar çıkılır, haftada 1-2 kez uygulanırdı. Bir tedavi dönemi 4 ay idi. 4 aylık aralarla kullanılabilir, ilerlemiş vakalarda ise kullanılamazdı[67]. Eğer araya nezle, diş apsesi, sindirim hastalıkları, ateşli hastalıklar, enfeksiyon hastalıklar gibi sorunlar girerse tedavi kesillmeli ve kadınlarda menstürasyon esnasında doz arttırılmamalı idi[15].

Akil Muhtar,1940 yılında tedavide kullanıan tüberkülin preparatları ile ilgili olarak aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Ham Tuberkulin/ Tuberculine brute

Tüberküloz basilinin peptonlu ve gliserinli et suyundaki 5-8 haftalık kültürlerinin porselen süzgeçten geçirilip ısı ile sterilize edildikten sonra yoğunlaştırılması ile hazırlanırdı. İç ve dış toksinleri içerir. Hastalığın tanısı için deriye yapılan çiziklere olduğu gibi pek az miktarda uygulanırdı. Deri ve Göz reaksiyonlarında %1 lik çözeltisi (1 damlası 0.0005 g tuberkülin içeren) ve İntradermik reaksiyonda 1/5000 lik çözeltisi (1 damlası 0.00001 g ham tuberkülin) kullanıldı.

PONDORF yöntemi ile hazırlanan tüberkülin

Hem Koch basilinin antijenleri hem de hasta balgamında bu basille birlikte bulunan diğer mikropların antijenlerinden hazırlanırdı ve deri üzerine yapılan çizikler üzerine uygulanırdı.

PETRUSCHKY yöntemi için hazırlanan tüberkülin

Sağlam cilde tüberkülinli bir liniment sürme yoluyla tedaviyi öneren PETRUSCHKY'nin iki linimenti vardı. Bunlar:

1. Çeşitli yoğunluktaki Koch basilleri ile hazırlanırdı.
2. Tubekulin ile birlikte streptokok, stafilakok ve kataral diplokok preparatları içerirdi.

Tedaviye en hafif linimentle başlanır. F=1/25000 lik linimentden 3 damla sürülür, dört gün sonra tekrarlanırdı. Reaksiyon görülürse 7-8 gün ara verilirdi. Yavaş yavaş 1 er damla, sonra 5 er damla çoğaltılır, daha derişik pomatalara (D E ve en son A= 1/5) çıkılırdı. Tedaviye 2-3 yıl devam edilirdi. **Ectebin (Merck)** bir tüberkülin pomatı(pom.tüp.1-7.5 g) idi. Öldürülmüş fakat parçalanmamış tüberkül basilleri (conc.Tuberculin) ve keratolitik maddeler içeriyordu. Beze, kemik, oynak, deri, husye, göz tüberkülozları, yeyişkinlerdeki akciğer TB'da kullanıldı.

---

* Tüberkülinle Tüberküloz tedavisi. 45 sahife Gülhane Hastanesi Konferanslarından. Gülhane Seririyatı Külliyatı Mesaisi. 12. Matbaai Hayriye, İstanbul,1911 *(E.K.Unat, "Osmalı İmparatorluğunun Son 40 yılında Tüberkülozun Tarihçesi Üzeri-ne,1979,Cerrahpaşa Tıp Fak. Derg 10:273-284).*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Corps immunisants de Spengler

Tüberkuloza karşı bağışıklık kazanan tavşanların hematilerinin seyreltik formol çözeltisinde eritilmesi ile hazırlanan müstahzardı. %1'lik çözeltiden 0.1.....0.5 cc şırınga edilir, enjeksiyonlar haftada 1-2 kez yapılır, çözeltinin derişimi gittikçe arttırılırdı. Ender olarak sonuç alınırdı.

DEYKE ve MUCH'un Partigen Tedavisi

Koch basilinden antijenlerin uzaklaştırılması için Laktik asit kullanarak hazırlanan Laktik asitte erimeyen M.T.B.R. Ağız yolu ile kullanılırdı. Önce en hafif olan 9 numaradan 1 damla ile aç karına alınarak başlanır, 2,3,....14 damlaya çıkılır, sonra daha derişiklere geçilirdi.

Antigène Tuberculeux Méthylique

Verem mikrobunda bulunan ve metilalkolde çözünen antijen maddelerdi. Biri tanıda diğeri tedavide kullanılan iki çeşidi vardı. Tedavide enjeksiyonlar gitgide arttırılan miktarlarda uygulanırdı.

V. Herzen(1930), Öldürülmüş veya etkisi azaltılmış tuberkül basilleri süspansiyonları **Denys tüberkulini ve Béraneck tüberkülünü** kullanıldığını bildiriyordu[15].

1949 yılında Prof.Dr. Saib Ragıp Atademir "Yabancı Tıbbî Müstahzarlar" isimli kitabında 27 adet tuberkülin müstahzarı bildirmektedir. Bunlar Alt -Tuberkulin ; Neu- Tuberkulin ve A.F. (protein içermez, albuminsiz Tuberkülin) olmak üzere üç grupda toplanabilirdi. Tedaviye Alt Tuberkülin veya Tuberkulin A.F(proteinsiz) ile başlanması önerilirdi[68].

Tuberkulin (Behring)
Tuberkulin Koch
1-2-5-10-50 cc ; Alt-Tuberkulin; basillerin gliserin-buyon kültürü ile hazırlanır Çözünen maddeleri içerir.

Tuberkulin (Pasteur)
Ancienne tuberculine de Koch;Tuberculine brute
1 cc Amp. Ve 1-5 cc Flakon
Tuberculin précipité 1/100
i.c. reaksiyon ve Pirque için

Tuberkulin-alt Koch (Berna)
Ancienne non dilué Tuberculin
Amp. 1 cc conc.; 1 cc 1/10 sol. ve 1/20 sol.
Flakon. 5 conc. ve 10 cc conc.

Tuberkulin old (N. Drug)
Tuberculin Koch ; 1 cc Amp. Ve 10 cc Flakon

Tuberkulin O. T. (Cutter)
Old-Tuberculin ; conc.Tuberkulin (human)
1cc conc, 1/1000 ve 1/10000 Flakon

Tuberkulin old (P. D.)
Tuberculin Koch ; 1 cc Amp.

Tuberkulin Old (Lederle)
Old-Tuberculin(Koch) ; 1cc Flakon

Tuberkulin old (Wyeth)
Seyreltilmemiş 3 tane şırınga

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1/100, 1/1000, 1/10000 (sırası ile 10, 1, 0.1 mg/cc)

Orginal tuberkulin (O. T.)
1 ve 3cc flakon

Old Tuberkulin (Lilly)
Tuberculin coc. (1 g tuberkulin /1cc)

Tablet tuberculin (purified protein) (P. D.)
First strength
Second strength

Kuru tuberkulin
Gliserinsiz.
TB basilleri kurutulur, ezilir, tablet hazırlanır. Uygun bir çözelti ile bakteri aşı süspansiyonu hazırlanır.

T. O. A. (Kahle Comp.)
Tuberkulin Denys
Uzun ısıtılmadan ve yoğunlaştırılmadan hazırlanan eski tuberkulin.
T. basillerinin bütün ürünlerini içerir.

Tuberkulin T. R. (kuru)
Tuberculin residue dried
Tubekul basilleri su ile yıkanarak suda çözünen maddeler uzaklaştırılır. Artık kurutulur, tableti hazırlanır.

Tuberculin Denys (Kahle)
Tuberculin Beranek
Tuberculine la bouillon filtrée louvain
Uzun ısıtılmadan ve yoğunlaştırılmadan hazırlanan eski tuberkulin. T. basillerinin bütün çözünen ürünlerini içerir.

P.T.O. (Perlsucht tuberkulin original)

Tuberkulin (H. S.)
Alt-Tuberculine Koch

Tuberkulin (asid) (Anhalt S. İ.)
Tuberkulin basillen toxin ve ekstre;
2-10 cc Flakon

Tuberkulin A. F.
Koch albuminsiz tuberkulini; 1-5 cc Flakon
İçerisinde protein bulunmayan ortamlarda retilerek hazırlanır. T. basillerinin hülasalarını ve metabolizma ürünlerini içerir

Koch tuberkel basillen emulsion (B. E.)
Neu- Tuberkulin
İzotonik sodyum klorür çözeltisi içerisinde T. basilleri. İçinde eski tuberkulinde olduğu gibi metabolizma yıkıntıları bulunmaz.

Tubercul basillen.	1
Eau. Dist.	100
Glycérine	100

1 cc = 5 mg T. basilleri

Tuberkulin T. R.
Tuberkulin-Rückstände; Tuberculin residue;
Yeni Tuberkulin
Yaşayan tuberkül basillerinin suda çözünmeyen gliserin-su suspansiyonu

Thyteban (Sharing)
Tbc. Basilleri (bovinus) yıkıntıları, (thymus extrait) içerisinde

Vacuum tuberkulin (Kahle)
Adi sıcaklıkta vakum ile 1/10 yoğunlaştırılmış tüberküloz basillerinin kültürü ile ile hazırlanır.

Ext. d' antigéne tuberculeux méthylique

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(Kahle) (Pasteur) (Refik Saydam H.E.)
Sığır tuberkül basillerinden eski orjinal tuberkulin gibi hazırlanan gliserin-buyon ekstresi

Serroterapi : Serum tedavisi

Güncel olarak antitüberküloz seroterapi sıradışı bir yöntem olarak görülmekte idi. L Negre ve baquet metilik antijeni, Rappin sero-vaksin'i) kullanıldı[15].

İtalyanlar* önceleri bu aşıyı skarifikasyon ile (çiçek aşısı yapar gibi), Almanlar ise intraderm veya subkütan enjeksiyonlarla uyguladılar[69].

Tuberkulose- Sero-vaccine (Berna)[68]

1 ve 5 cc Flakon (1/10; 1/100; 1/1000; 1/10000; 1/100000)

B. C. G. vaccin (Basillus Calmette-Guérin) ** (Pasteur) (Refik Saydam H.E.)

Aşı canlı mikropla hazırlandığından taze hazırlanıp 10 gün içerisinde tüketilmelidir. Sığır TB basilinin (typus bovinus'un) bir çok defa safralı ortamdan geçirilerek hastalık yapma yeteneği kalmayan basillerden elde edilir. Doğumun 3.5 ve 7 ya da 6,8 ve 10. günlerinde ampuller kırılarak bir çay kaşığı içerisindeki süte karıştırılarak aç karına ve sabah ağız yolu ile, büyük çocuklara ve yetişkinlere cilt altına veya deri içine enjeksiyon yoluyla verilmesi önerilirdi.

TEŞEKKÜR

Yazar, bu araştırma nedeniyle özel kütüphanesini kullanımıma açan Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı sayın **Prof.Dr. Ali Haydar Bayat**'a ve Fransızca kaynağın anlaşılmasında destek veren 9 Eylül Üniversitesi Göğüs Hastalıkları Ana-bilim Dalı'ndan sayın **Uzm.Dr. Gülperi Çelik**'e teşekkür eder.

* İlk olarak Genova'lı E. Maragliano (1901) bu aşıyı 120° de basilleri öldürerek hazırladı. Daha sonra Petraniani (1927) bu sıcakta öldürülen basilleri formol ile muamele etti (Ramon'un difteri antitoksinine eşdeğerdi). Bu nedenle "anatuberkulina integrale" adını verdi.Yine İtalya'da Salvioli (1932), bağışıklık için uygulamalar yapıyordu. Bu amaçla ikisi 0.1 cc diğer ikisi 0.15 cc olmak üzere toplam 0.5 cc'lik (her cc de 3 mg cerm vardı) dört intradermik enjeksiyon yapıyordu ve yaklaşık birbuçuk ay sonra bağışıklık kazanılıyor, birkaç yıl devam ediyordu. Artık eski Petraniani-Salvioli yöntemiyle ölü basil şırınga edilmemektedir *(Arif Akçalı, "Tüberküloza Karşı Aşı Meselesi", 1950, Ankara Tıp Fak.Mec., 4(1-2):163-175)*

** Calmette ve Guérin(1908) de Pasteur Enstitüsünde safralı patateste bovinus tipindeki Koch basilini üretmeye başladılar ve her kültürü yeniden aynı vasata ekerek onüç yıl boyunca 230 pasaj yaptılar. Sonuçta elde ettikleri suşun artık hastalık yapıcı patojen virulansının kalmadığını saptadılar. B.C.G adı verilen bütün dünyadaki aşılar bu suştan üretilmektedir *(Arif Akçalı,aynı,)*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKLAR

1. Myers, J. A. :" Development of Knowledge of Unity of Tuberculosis and the Portals of Entry of Tubercle Bacilli" , ***J.of Hist. Of Med. And Allied Sci.***, April 1974 : 213-229
2. Eftychiadis, A.C: "Disease in the Byzantine world with special emphasis on the nephropathies", ***Am. J.. Nephrol***. 1997; 17(3-4) : 217-21
3. Dardioti,V; Angelopoulos,N; Hadjiconstantinou,V : "Renal Diseases in the Hippocratic era", Am. J.. Nephrol. 1997; 17(3-4) : 214-6
4. Brouet,G.: "Tuberculose;Hérédité, Contagion. Voies D'Entrée. Conséquences et Avenir de la Primo-Infection". ***J.of Hist. Of Medicine***, : 111-
5. ***Global Tuberculosis Programme***: "Tuberculosis Control and Medical Schools. Chapter 2. Background", http://www.who.ch/gtb/publications/tb_control/background.htm
6. ***Global Tuberculosis Programme***: "Tuberculosis Fact Sheet", http://www.who.ch/gtb/publications/tb_control/background.htm
7. Tamber, P.S: "Dünye Sağlık ÖrgütüTüberküloz Savaşına Ağırlık Veriyor", ***BMJ Türkiye***. 1996; 1(5) : 17-18
8. Fifty facts from ***The Vorld Health Report 1998***: http://www.who.ch/whr/1998/factse.htm
9. Wolnsky,E.: "Tuberculosis", ***Cecil Textbook of Medicine*** (18th Ed.), W. B. Saunders Co., Philadelphia, 1988 : 1682-1694
10. Vidinel,İ ve ark.: ***Akciğer Tüberkülozu***, Ege Üniv. Tıp Fak. Dek.Yayın Bürosu Ofset Atelyesi, 1988, 81 sayfa
11. Unat,E.K.; Midilli,K. : "Kemoterapi Çağından Önce Tıp Mensupları Üzerindeki İnfeksiyon Denemeleri", ***Cerrahpaşa Tıp Fak.Derg***. 1990; 21: 473-482
12. Morse,D.I.: "Tüberkülozun Doğrudan Gözlemle Tedavisi" , ***BMJ 1996***, 1(5): 8-11
13. Snider,G L.: "Tuberculosis then and now: a personal perspective on the last 50 years", ***Ann-Intern-Med***.1997 Feb 1; 126 (3) : 237-43
14. Wilson, L. G.: "The Historical Decline of Tuberculosis in Europe and America: Its Causes and Significance", ***J.of Hist. Of Med. And Allied Sci.***, April 1990 : 366-396
15. Herzen, V.: "Phytizie", ***Guide-Formulaire de Thérapeutique***, Paris,1930 : 836-863
16. Yarar,N.: "Akciğer Veremi", ***Reçete Örnekleri***, İstanbul, 2.baskı,1939 :12-22
17. Unat.E.K. : "Osmanlı İmparatorluğunun Son 40 Yılında Türkiye'nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine", ***Cerrahpaşa Tıp Fak.Derg***. 1979, 10: 273-284
18. Metin,B ; Aydın, S.T.: ***Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile İlişkileri***, Ankara, 1997: 2
19. Bengisserp, S. P.: "Ord.Prof.Dr. Tevfik Sağlam Paşa (1882-1963)", ***Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları***, 1995; 1: 251-271

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

20. Unat, E.K.: "Türkiye Cumhuriyetinde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş"; ***Cerrahpaşa Tıp Fak. Derg***. 1981; 12: 383-397

21. ***Country Health Report 1997***, Republic of Turkey Ministry of Health, Ankara, 1997,: 3-97

22. ***Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri***.: http://www.saglik.gov./turkce/istatistikler/1996/44.htm; http://www.saglik.gov./turkce/istatistikler/1996/87.htm; http://www.saglik.gov./turkce/istatistikler/1996/88-a.htm; http://www.saglik.gov./turkce/istatistikler/1996/88-b.htm;

23. ***Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri***.: http://www.saglik.gov./turkce/istatistikler/1996/89-a.htm;

24. Ülker,M.: "Tüberküloz Tedavisinde Bazı Şimik İlaçlar ve Streptomycin", ***Ankara Tıp Fak. Mecmuası***, 1950, 4 (1-2) : 77-108

25. ....."Pulmoner Tuberculosis", ***Avery's Drug Treatment***, 3rd Ed. , Hong Kong, 1987: 840-845

26. Cynamon,M.H.: "Tuberculosis and Other Bacterial Disease", ***Conn's Current Therapy***, Philadelphia 1987, : 166-171

27. Dülgeroğlu, İ.: "Verem Savaşı Hizmetlerinin Genel Sağlık Hizmetlerine Entegrasyonu", ***X.Türk Tüberkülos Kongresi*** 8 Haziran1971: 178-182

28. Tolunay,M.: "Verem Savaşı Hizmetlerinin Genel Sağlık Hizmetleri ile Entegrasyonu", ***X.Türk Tüberkülos Kongresi*** 8 Haziran1971: 167-171

29. Öner,K.: "Verem Savaşı Hizmetlerinin Genel Sağlık Hizmetlerine Entegrasyonu", ***X.Türk Tüberkülos Kongresi*** 8 Haziran1971: 173-177

30. Isaacson,M .:"TB Hits South Africa Hardest", PANA Wire Service, 3/23/1998:, ***CDC National Center for HIV, STD and TB Prevention Daily News Update:Mar. 24, 1998***, http://www.ama-assn.org/special/std/newsline/cdc/ 032498g2.htm

31. "Korea's Tuberculosis Death Rate Highest Among OECD Nations", Korea Herald Online, ***CDC National Center for HIV, STD and TB Prevention Daily News Update:Mar. 24, 1998***.
http://www.ama-assn.org/special/std/newsline/cdc/ 032498g2.htm

32. "Tuberculosis Rate in Franklin County is High", Oregon Live NewsFlash Online, 3/18/1998 ***CDC National Center for HIV, STD and TB Prevention Daily News Update:Mar.24,1998***.
http://www.ama-assn.org/special/std/newsline/cdc/ 032698p3.htm

33. "Tüberculosis Cases On Rise in Europe", New York Times, 3/25/1998: P.A7, ***CDC National Center for HIV, STD and TB Prevention Daily News Update:Mar. 25, 1998***.
http://www.ama-assn.org/special/std/newsline/cdc/132598g.htm

34. "Romanian Doctors Alarmed at Spread of Tüberculosis", Reuters, 3/24/1998, ***CDC National Center for HIV, STD and TB Prevention Daily News Update:Mar. 25, 1998***.
http://www.ama-assn.org/special/std/newsline/cdc/1325985g.htm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

35. ***Global Tuberculosis Programme***: "Sharp Rise in Tuberculosis Strikes Eastern Europe", http://www.who.ch/gtb/press/EURORelease_sharprise.htm

36. Tibet.G., Florat,N., Kırağı.Ö.: "Tüberküloz Tedavisi Gören Hastalarda Bulaştırıcılık", ***İzmir Göğ. Has. Hastanesi Derg.*** 1991; 5 (1): 5-6

37. Reichman.L.B.: "Multidrug Resistance in the World: The Present Situation", ***Chemotherapy.*** 1996,42 Suppl 3:2-9; discussion 30-3

38. Cohn,D.L., Bustreo,F., Raviglione,M.C.: "Drug-Resistant Tuberculosis: Review of the Worldwide Situation and the WHO/IUATLD Global Surveillance Project. International Union Against Tuberculosis snd Lung Disease", ***Clin. Infect. Dis.***, 1997; 24 Suppl 1: S121-30

39. ***Global Tuberculosis Programme*** : WHO Report on the Tuberculosis epidemic 1997. http://www.who.ch/gtb/publications/tbrep_97/introduction.htm

40. Burman, W.J., Dalton, C.B., Cohn, D.L., Butler, J.R., Reves, RR.: "A Costeffectiveness Analysis of Directly Observed Therapy vs Self-adminestered Therapy for Treatment of Tuberculosis", ***Chest***, 1997; 112 (1) : 63-70

41. Berktin.K.: "Akciğer Tüberkülozunun Tüberkülostatik İlaçlarla Tedavisinde Başarısızlık Sebepleri", ***Cerrahpaşa Tıp Bült.***,1967, 1: 75-82

42. Cowen, D.L.;Helfand,W.H.: ***Pharmacy: An Illustrated History***, Harry N. Abrams, Inc., Publishers, 1990 : 237

43. Cemal Z.: ***Müfredatı-Tıp ve Fennitedavi***, İstanbul,1932, 589 sayfa

44. Özden,A.M.: ***Tıp Müfredatı Farmakodinamı ve Tedavi Dersleri***,1940, 980 sayfa.

45. Özden,A.M.: "Et tozu-Poudr de Viande".Aynı,1940, s.847

46. Dorvault.: "Huile de Foie de Morue", ***L'Officine ou Repertoire Général De Pharmacie Pratique*** 10th Ed,1880;, s.541-543

47. Dorvault.: "Huile de Foie de Morue",. ***L'Officine ou Repertoire Général De Pharmacie Pratique*** 17th Ed.,1928 : 870-872

48. Özden,A.M.: "Balıkyağı". a.g.e,1940 , s.837-838

49. Pharmaceutical Formulas being "The Chemist & Druggist" Book of Formulas 12th Ed. London,1953, s.194-203

50. Özden,A.M.: "Morrhuol (Gaduol)". a.g.e, 1940,s. 543

51. "Balık Yağı Sübyesi" ***Türk Kodeksi,1940 Tarihli T.K.nin 1948 yılında neşredilen ilaveli 2. Baskısının aynı olarak çıkarılan 3.Baskısı***,1954,s.236

52. "Oleum Morrhue aromaticum", ***Pharmaceutical Formulas being "The Chemist & Druggist" Book of Formulas*** 12th Ed. London,1953, s.542-543

53. Özden,A.M.: "Arsenik". a.g.e,1940,s. 795-803

54. Goodman LS , Gilman A.:"Arsenic". ***The Pharmacological Basis of Therapeutics.*** 4th Ed.Newyork, 1970, s.961-965

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

55. Özden,A.M.: "Vanadik Asit". a.g.e, 1940, s. 839

56. Özden,A.M.: "Kalsiyum Fosfat". a.g.e, 1940, s. 842

57. Özden,A.M.: "Lesitin". a.g.e, 1940, s. 847

58. Dorvault.: "Créosote", ***L'Officine ou Repertoire Général De Pharmacie Pratique*** 10th Ed,1880, s.403-4

59. Dorvault.: "Créosote", ***L'Officine ou Repertoire Général De Pharmacie Pratique*** 17th Ed.,1928 , s. 630-633

60. Özden,A.M.: "Kresot". a.g.e,1940,s. 101-102

61. ***Pharmaceutical Formulas being "The Chemist & Druggist" Book of Formulas*** 12th Ed. London,1953, s.543

62. Özden,A.M.: "Sodyum Sinnamat-Hétol". a.g.e,1940,s. 123

63. Özden,A.M.: "İyodaseptin". a.g.e,1940,s. 115

64. Özden,A.M.: "İyodoform". a.g.e,1940,s. 116-118

65. Yıldırım.N.: "Tüberkülinin Keşfi ve İstanbul'daki Yankıları", ***Tarih ve Toplum***, Ocak 1995,133:12-20

66. Yıldırım.N.: Aynı, Pardo: *"İcmal-I Ahval-I Sıhhiye"*, ***Ceride-I Emakinü's-Sıhha***, C.4, No:58 *(Kânunusani 1306),s.1-4*

67. Özden,A.M.: "Tüberkülin". a.g.e,1940,s. 925-927

68. Atademir,S.R.: "Tüberkülin", ***Yabancı Tıbbî Müstahzarlar***, Konya,1949, s.299-305

69. Akçalı,A. : "Tüberküloza Karşı Aşı Meselesi" , 1950, ***Ankara Tıp Fak. Mec.***, 4(1-2): 163-175

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

ISBN 975-400-203-7

Marmara Üniversitesi
Döner Sermaye İşletmesi
Teknik Eğitim Fakültesi
Matbaa Biriminde Basılmıştır

Kapak Tasarımı: Türkün ŞAHİNBAŞKAN